NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TREDIE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1894—95

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.
Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.
Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.
S. Bugge, professor, Kristiania.
Johan Vising, professor, Göteborg.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Dines, biblioteksassistent, dr. phil. København.
Andersson, Herman, docent, dr. phil. Upsala.
Blinkenberg, Chr., museumsassistent, dr. phil. København.
Cederschiöld, G., professor, dr. phil. Göteborg.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. København.
Forchhammer, Joh., rector emer., dr. phil. København.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. København.
Holthausen, F., professor, dr. phil. Göteborg.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. København.
Hylén, J. E., fil. kand. Upsala.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. København.
Jónsson, Finnur, docent, dr. phil. København.
Jørgensen, C., adjunkt, dr. phil. København.
Kinch, K. F., dr. phil. København.
Knös, V., lektor, dr. phil. Upsala.
Larsen, Sofus, biblioteksassistent, dr. phil. København.
Meyer, Raphael, cand. mag. København.
Mikkelsen, Kr., overlærer. Roskilde.
Nissen, C. A., professor, dr. phil. København.
Olrik, Axel, dr. phil. København.
Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Sandfeld Jensen, Kr., stud. mag. København.
Siesbye, O., dr. phil. København.
Trojel, E., adjunkt, dr. phil. København.
Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.
Wadstein, Elis, docent, dr. phil. Upsala.
Warburg, Karl, professor, dr. phil. Göteborg.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrolog.

Rettelser:

S. 47, l. 8 f. o.: non, læs: nihil
— l. 20 f. n.: afferendum, læs: referendum
— l. 11 f. n.: videam, læs: video
S. 48, l. 5 f. o.: Ad, læs: Inter
S. 49, l. 11 f. n.: ei poenas dedisse, læs: ab eo poenas sumpsisse
S. 50, l. 19 f. n.: partes, læs: partes distributas
S. 51, l. 8 f. o.: pleraque, læs: plura
— l. 18 f. n.: sequi, læs: sequitur
— l. 7 f. n.: sibi, læs: sibi ad
S. 55, l. 4 f. o.: non, læs: nihil
S. 148, l. 18 f. o.: *ʹt*, læs: *j*.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anforte exempelvis.)

Förklaringar ock anmärkningar till fornnordiska lagar.

Av Elis Wadstein.

Fda. *annær*,

ænnen, ennæn, ennen «någon», som förekommer i flere av de fda. lagarna, identifierar Lund i Det ældste danske skriftsprogs ordforråd med *annær* «annan»; även Schlyter uppfattar i glossaret till sin edition av Skånelagen den av dessa former, som förekommer i nämda lag, nämligen *annær* «någon» på samma sätt. Det är ju troligt, att just denna senare form *annær* kan vara så att förklara (jfr. emellertid nedan), då *annær* «annan» stundom kan bliva liktydigt med «någon» (näml. «någon annan»). Formerna *ennæn, ennen* äro emellertid på grund av första stavelsens *e* säkerligen att sammanhålla med isl. *einnhuerr*, fsv. *ennor* «någon». *ennæn, ennen* förhålla sig till dessa former på samma sätt som fsv. *nokan, naaken* till isl. *nekkuerr*, fsv. *nokor*. Med *ænnen* jämte *ennen* är att jämföra fsv. *ænn* jämte *enn* (isl. *einn*), vari *æ* som bekant beror på samnordisk kontraktion *ei* > ē framför lång konsonant. Även *a* i fda. *annær* «någon» kan återgå på samma grundform som de nyssnämda orden; ett urnord. **ain-* övergår ju såsom bekant till ā*n*-, i det fall att **ain-* endast havt stark biton. Såsom stående framför geminata bör så detta ā ha förkortats till *a*.

Fsv. ***domæren***,

Vgl. IV. 12 (Schlyters ed. s. 293,10), som förekommer i följande sammanhang: *Nu ær þe fiughur d o m æ r e n ma hindræ: eit ær kiærlek, anæt ær hat, þridiæ ær gawur, fiærdþæ ær ræzl* fattar Schlyter (samt även Noreen i Altschwed. leseb. 13,1) såsom nominativus. Stället skulle alltså vara att förstå på följande sätt: «Nu finnes det fyra (saker),

som domaren bör hindra», nämligen (enl. Schlyter) «att de ej förleda honom att göra orätt». Denna tolkning förefaller icke naturlig, då det är nödvändigt, att för densamma underförstå så mycket; det torde dessutom vara osäkert, om *ma* här i jakande sats kan ha havt betydelsen «bör». Det gives också en annan mycket enklare översättning av stället. Formen *domæren* kan nämligen vara ackusativ; jfr. *suærende* s. 293.3, *swarende* 293.4, *tiltale(d)þi* 293.5,6,7,8,8, *swaredþi* 293.6,6,7,9, vilka visa, att *e* i svagtonig stavelse kan representera ett äldre *a (æ)*. Med denna uppfattning blir tolkningen följande: «Nu finnes det fyra (saker) som kunna hindra (= hindrande inverka på) domaren» etc. Att här står *ma*, i st. f. *mughu* hindrar icke denna tolkning; i föregående sats står ju också sing. *ær* i st. f. väntat *æru*. För övrigt förekommer såsom bekant särskilt i yngre Vgl. samt även i andra fsv. lagar exempel på att singularformen inträngt i pluralis hos verben.

Fgutn. *fempni*

i sammansättningarne *gangfempni*, *runfempni* «färdighet i att gå, springa», som anträffas i Cod. B av Gotll. (se Schlyters edition s. 38 not 34) har redan av Säve i Gutn. urk. s. XXVII framhållits såsom ett exempel på inskott av *p* mellan *m* ock *n* i forngutniskan. Enligt Säves otvivelaktigt riktiga förklaring är ordet att sammanställa med isl. *fimni*, *fimi* «raskhet», *fimr* «rask, flink» samt nsv. dial. *fäm*, *femmer* «flink, kvick». Trots detta påpekande säger Söderberg, Forngutn. ljudl. s. 43 (samt efter denne Noreen i Pauls Grundr. I. 440), att forngutniskan icke havt dylikt *p*-inskott. Att detta varit förhållandet visas emellertid utom av *fempni* även av följande ur samma cod. B hämtade exempel: *hempn*, Schl. s. 105, *hempna* s. 29 not 12, 106 (2 ggr), 107, *kumpnar* (cod. A *cufnar*) s. 36 not 36, *nempna* s. 106, *stempnu* s. 74 not 20.

Att fgutn. även haft inskott av *p* mellan *m* ock *t* framgår av följande eks.: *semp(t)* part. pret. av *semia* 7 ggr i cod. A (jfr. Söderberg, Fgutn. ljudlära s. 42); från cod. B anför Schlyter *sempt* på följande ställen: s. 60 not 44, 50, s. 86 not 34, s. 89 not 33 ock s. 92 not 37; likaså har S:t

Karins gillesstadga 1 gg *sæmptst* (se Småstycken på fornsvenska, saml. av Klemming, s. 151); dessutom uppvisar cod. B av Gotlandsl. även *hempt*, part. pret. av *hemna*, Schl. s. 30 not 13.

Fsv. *folster*

i UplL. ock SdmL. m. fl. st., *folstra* i VgL. av samma betydelse som *foster, fostra* förklarar Rydqvist III. 276 ff. såsom en bildning till *fela* «dölja»; *folster* skulle då egentligen betyda «det dolda», «den i moderlifvet gömda lifsfrukten». Denna förklaring har Schlyter i sitt glossar med skäl funnit osannolik, men Schlyters uppfattning, att *folster* endast vore «en grafisk variant» till *foster* är ännu omöjligare, i synnerhet som detta ord ännu lever i en nsv. dial. (se Noreen, Ordbok öfver Frykdalsmålet). Enligt min mening böra *folster, folstra* sammanföras med det sv. dial. *folå (upp)* «föda (upp)», vilket användes icke blott om uppfödandet av föl och annan avkomma av jur såsom får och getter, utan ock om uppfödandet av barn. Detta ord sammanhänger pätagligen (såsom redan Rietz sett) med *föl* och därmed besläktade ord. Riktigheten härav synes mig framgå av att det med *föl* säkerligen besläktade (jfr. Prellwitz, Et. wtb. d. griech. spr. under πῶλος) lat. *pullus* betyder «unge» ock även använts om människors avkomma.

Fno. *forve*

i den äldre Borgartings-kristenrättens stadgande rörande missfoster: *þæt skal a forve fœra oc ræyra þær er huarke gengr ifir men ne fenaðr, þæt er forue hins illa* har Bugge som bekant i Ark. f. nord. fil. II. 211 f. tolkat såsom *for-vé* = «et Sted, som er indviet til onde Magter» eller «et vanhelligt Sted». Jag tror också, att denna förklaring är riktig för det senare av de båda *forve (forue)*, som i nämda stadgande förekomma, men förmodar, att man i det första *forve* har att göra med ett helt annat ord. Ett *forve* «vanhelligt Sted» synes nämligen vara ett alltför obestämt uttryck för att ha kunnat användas för att angiva, var missfoster skulle göras av. Huru skulle man, då lagen behövde tillämpas, veta, var ett dylikt ställe stode att finna?

En fingervisning om, vad detta *forve* betytt, giver enligt min mening tillägget om detsamma: *er huarke gengr ifir men ne fenaðr*. Detta visar, att ordet måste ha betecknat något ställe, som i följd av naturförhållandena var sådant, at varken folk eller kreatur kunde passera däröver. Jag anser därför sannolikt, att nämda *forve* uppkommit ur et äldre *for-fen*, et ord, som är sammansatt av *for-* «fördärvlig, farlig» (samma ord som Bugge förutsatt för *for-vé*) ock *fen* «träsk» och alltså betyder «farligt träsk»; Fritzner översätter just *fen*: «blød Myr, som er ufremkommelig for Folk og Fæ»! Detta ord återfinnes troligen i det fornno. *Forfen*, namn på en gård i Sparbyggiafylki (anfört hos Munch, Beskriv. ov. Norge s. 73). Först har *forfen* ljudlagsenligt övergått till *forven* (jfr. Noreen, Aisl.-anorw. gram. 185 anm. 1). Formen *forve* för *forven* beror så på inverkan från det följande *forvé*, i det skrivaren trott sig i båda fallen ha att göra med samma ord. Kanske har *forven* i hans original varit skrivet *forvē* med otydligt förkortningstecken för nasal över *-e*, varigenom misstaget underlättats. Möjligt är ock, att han fattat *forven* såsom bestämd form till det följande *forve*[1] (obs., att handskrifterna äro ganska unga: från början af 14:de årh.) Den av mig förutsatta formen *forve* för *forfen* utgör emellertid icke endast en möjlighet. I nyno. finnes nämligen faktiskt ett liknande ord: *sekkjefe* «hængedynd» (anfört hos Aasen under *fen*) utan *-n*, huru nu försvinnandet av *-n* är att förklara.

Det här diskuterade stället har således innehållit, att «man skulle föra missfoster till ett djupt träsk ock begrava det på ett ställe, där varken människor eller kreatur kunde passera över». Ett dylikt *forfen* «förrädiskt träsk» kallas så i lagen (för övrigt med en liten ordlek) för *forvé hins illa* på grund av den såsom det synes fordom ganska vanliga föreställningen, att träsken utgjorde tillhåll för onda makter; jfr. t. eks., att trollet Grendel i Beovulf bodde i ett *fen*.

Att detta lagställe är att tolka på nyss framhållna sätt

[1] Den i en handskrift förekommande formen *forre* för *forve* (jfr. Bugge, anf. st.) är att jämföra med fno. *forrað* < **for-vað*, varom se min Fno. hom.-bokens ljudl. § 65.

göres ock troligt av den omständigheten, att man även från andra håll känner, att träsk använts till liknande ändamål. Så berättar Tacitus (Germania kap. 12), att «ignavos et imbelles et corpore infames cœno ac palude, injecta super crate, mergunt».

Fsv. *griþ*

i VgL. (Schlyters ed. s. 60), som förekommer i följande sammanhang: Den som sålt en träl skulle «værþe .... firi brote (= ansvara för att han icke vore behäftad med fallandesot) æn firi *griþum* allæn alder», har ännu icke blivit tillfredsställande tolkat. Schlyter anser, att *griþ* här utmärker «den allmänna säkerheten, n(ämligen) såvida denna blivit störd af trälen, innan han såldes». Denna uppfattning synes mycket sökt ock föga övertygande. Då det omedelbart förut är talat om ett slag av sjukdom (fallandesot), med hänsyn till vilken säljaren skulle ikläda sig ansvar, så väntar man, att även *griþ* skall utmärka någon sådan. Detta har ordet enligt min mening också gjort. Jag anser, att *griþ* utgör en *ga*-prefigerad form till sv. dial. *rid* «sjukdomsanfall» (*barnarier* «födslovärkar», *svemmeri* «anfall av svindel) no. *rid*, «et Anfald af Sygdom eller Smerte», isl. *hríþ* «anfall, våldsamhet etc.» men i plur. specielt «paroxysms of pain, of fever»; jfr. ock ags. *hríð(e), hríðádl* «febris», *hríðian* «febricitare». Att man i isl. havt en *ga*-bildning till *hríð* har jag redan i Indogerm. Forsch. V. 18 påvisat, nämligen i isl. *gríð* «vehementia», «frantic eagerness». Detta är naturligtvis samma ord som VgL:s. *griþum*, som alltså, enligt min mening, avsett någon sjukdom, som yttrar sig i häftiga anfall (egentligen = «anfall», «paroxysms»); jfr. att isl. *hríð* just i plur. — liksom här *griþum* — användes att beteckna en sjukdom.

Fsv. *guzziuiu*

i Dalalagen (Schlyter, VmL. s. 6) anser Schlyter stå för *guzziuviur* ock alltså betyda «gudmödrar». Av sammanhanget framgår dock, att här är frågan om både manliga ock kvinliga faddrar, varför denna uppfattning av formen är omöjlig. Brate har i Bezz. Beitr. XIII s. 41 ff. i *guzziuviu* sett en

kvarleva av ordets gamla form i dualis. Att även denna förklaring är oriktig framgår av det förhållandet, att de ifrågavarande faddrarna i det föregående angivas som tre, icke som två. Det synes då endast återstå att fatta *guzziwiu* såsom en svag neutr. plur. adjektivform, vilket också otvivelaktigt är det riktiga, dels emedan som bekant just neutr. plur. användes, då det är fråga om personer av olika kön, dels emedan såsom dat. till *guzziwiu* några rader nedanför i lagen uppträder ett *guzziwiu,* som endast stämmer med dat. plur. av den svaga adj.-böjningen (även Brate har måst fatta nämda dativ på detta sätt, ehuru han anser den endast bero på analogi). Osäkert torde emellertid vara, om adjektiv-formen *guzziwiu* har gamla anor inom fornsvenskan; kanske är den en ung form, som man bildat till sing. mask. *guziwi,* fem. *guziwia,* i analogi med att den svaga adj.-böjningen till sing. mask. *-i,* fem. *-a* hade en neutr. plur.-form på *-u.* Att observera är emellertid, att isl. enligt Vigfusson uppvisar ett adj. *guðsifia.*

Fgutn. ***herþin,***

Schlyter, Gotlandslagen s. 99.8, i följande sammanhang: *herþin ai brenna mann ella kirchiu hans þy et han standr i wi,* för Schlyter till fsv. *hærþa* «härda, göra hård», varav så enl. Schl. «framhärda, envist hålla fast vid ett förehavande». Även om denna senare betydelse kan vara möjlig — den är emellertid icke äljes uppvisad — så passar den dock icke här, emedan det icke är fråga om något fortsättande med att *brenna mann* etc. Jag anser, att man här istället har en motsvarighet till det isl. *hirð(eð) eige,* vilket såsom bekant förekommer i betydelsen «låt(en) bli» såsom t. ex. i *hirð eigi þú at þræta* eller *hirðit eigi ér at hafa íllmælgi* (se Vigfussons ordb.). Nämda mening i Guta saga är således att tolka «Låten bli att bränna etc.», vilket förträffligt passar i sammanhanget. Vad då angår *e* i *herþ-* i motsats till det genom (urg.) *i*-omljud uppkomna *i* i isl. *hirð-,* så är därmed att jämföra samma vokalisation i fsv. *herþinge* (fsv. även *hirþingi,* isl. *hirðingi*), *herþe* (fsv. även *hirþi,* isl. *hirðir*) samt Gotlandslagens *sueuerþari* Schl. 45.4 mot isl. *suívirðare. herþin* är alltså — liksom för övrigt även

sneuerþari — att lägga till de hos Söderberg, Fgutn. ljudl. § 3: 5) anförda fallen av forngutn. *e* svarande till isl. *i*.

Fgutn. ***hetningar***

«stridigheter» Schlyter, Gotlandslagen s. 102.4, har av Bugge i Nord. tidskr. f. fil. III. 263 sammanförts med isl. *etia*. *hetning* för väntat **etning* skulle vara att jämföra med Gotlandsl. *hen* för *en*. Antagandet, att *h-* skulle vara av senare datum, slipper man emellertid ifrån, om man i stället anser *hetning* vara en bildning till ett **hetia*, som vore den forngotl. motsvarigheten till fht. *hezzen* av samma betydelse som isl. *etia* samt till got. ock ags. *hatjan* «hassen».

Fsv. ***-lami***

i *þinglami*, *leþungslami*, fgutn. *laiþingslami* (Schl. 103.9) har ännu icke säkert blivit brakt på det klara. Den som senast kommit in på ordet, Siljestrand i Ordböjn. i Västmannalagen I. 131 översätter *lame* «? vissa slags utskylder till konungen». Att ansätta en dylik betydelse för det enkla ordet ensamt är emellertid oriktigt, i synnerhet för Västmannalagen, där *-lame* i *þinglame* även betyder «uteblivande» (av ting). Denna senare betydelse är säkerligen också den ursprungliga. Schlyter synes i sitt glossar avböja en sammanställning av *-lami* med adj. *lamber* «lam, etc.», men detta torde dock vara den riktiga förklaringen av ordet. Av Guta saga framgår nämligen, att *laiþingslami* var den avgift «som skulle erläggas, om konungen påbjudet leding», *en gutar efla ai fylgia*» (Guta saga s. 103.5,6). I fall man icke förmådde, eller med andra ord, ifall man var *lamber* (vilket ord i fsv. förekommer i bet. »utmattad, ofärdig,» alltså «oförmögen») att utrusta leding, skulle man alltså i stället erlägga en avgift. *leþungslami* har således ursprungligen endast utmärkt «oförmåga att utrusta leding» (jfr. isl. *landvǫrn lamðisk*, varom se Vigf.) samt *þinglami* «omöjlighet att hålla ting» (på grund av att för få deltagare infunnit sig), en betydelse, som för det sista ordet även är uppvisad (se ovan). Beträffande bildningen av *lami*, så förhåller det sig till *lamber* liksom t. ex. fsv. *varme* förhåller sig till *varmber*, eller liksom *svali: sval, vani: van* etc. Sedermera har *leþungslami*,

þ*inglami* även kommit att användas om den avgift, skatt, som skulle erläggas för frihet från deltagande i leding eller ting, på samma sätt som i gda. *ledingsfall*, som ursprungligen (jfr. fsv. þ*ingfall* «uteblivande av ting», *mæssufall* «uteblivande av messa») betyder «uteblivande af leding», sedermera kommit att betyda «en bøde for ikke at have mødt til krigstjeneste eller svaret leding».

Fda. *oruæs at,*

Jy. lov 2.1, *at orvæs* 30.3-4, 82.4, 206.2 («at orvæs æfter witne») *orvæs at* 212.7 «nöjes med» har ännu icke till sin härkomst blivit förklarat. Lund, Det ældste danske skriftsprogs ordforråd, säger om ordet: «næppe det isl. *orva* ɔ: tilskynde» ock häri har han nog rätt. Enligt min mening har *oruæs* uppkommit ur ett äldre *horfæs*. Just i den sammansättning *athorvæs*, vari ordet i Jy. lov förekommer har *h* ljudlagsenligt bortfallit; därefter har den *h*-lösa formen *orvæs* använts även i det fall att *at* satts efteråt såsom å två av de ovannämda beläggställena är fallet. För övrigt tyckes det som om även uddljudande *h*- varit osäkert ock kunnat bortfalla i Jy. lovs dial. Härpå tyder *ægnær* för *hægnær* Jy. lov 78.11, *alf* för *half* 177.3 (ock *heghæn* f. *eghæn* 105.2, *hvm* för *vm* 160.4). Detta *athorvæs* betyder egentligen «vända sig till», varav så lätt har utvecklat sig betydelsen «foga sig efter, i», så «nöja sig med»; jfr. isl. *horfa* «vända» ock nyno. (Ross) *horvast* «lave sig, føie sig».

Fsv. *piækker*

i *hæræþzs piækker* «tiggare, som stryker omkring i häradet» (Schlyter; jfr. ock Dahlberg, Bidrag till svenska fattiglagstiftningens historia s. 11), Ögl. s. 58 är tydligen samma ord som nyisl. *pjakkr* «a stumbling hack», vilket ord såsom det synes även användes såsom föraktligt uttryck om människor, jfr. «hann er mesti pjakkr», Vigfussons Dict. Ordet är naturligtvis besläktat med isl. *piakka* «stikke, hakke» ock betyder således egentligen «en som (går ock) hackar» (jfr. nsv. *hacka* «stappla (på målet)», stamma), «en som har hackande, stötande, ojämn gång, går ock stapplar». Att ordet just kan ha utmärkt tiggaren såsom «gångare» visas av be-

tydelsen hos det besläktade (jfr. nedan) nsv. dial. *pikka å* «begiva sig åstad», egentligen nog «stöta i väg». Denna uppfattning bekräftas även av den alldeles likartade betydelseutvecklingen i nsv. dial. *ståterska* «tiggerska», *ståtare*, da. *stodder* «fattig stackare», som också enligt min mening egentligen betytt «en som har stötande, stapplande gång»; jfr. nyno. *stota* «gaa med korte, stødende, stolprende skridt», *ståtar, stötar* «en som gaar og «stotar», samt nsv. dial. *stöta, ståta* «stamma» (eg. alltså «tala stötvis»), *ståta* «stappla, gå osäkert». I nysv. dial. betyder *pjäkker* utom «löpare, tiggare» också «hare» ock även denna betydelse förklaras bra ur ett ursprungligt «stötaren»; haren rör sig ju hopp- eller stötvis framåt.

Betydelseutvecklingen till «a stumbling hack« hos nyisl. *pjakkr* har en alldeles fullständig analogi i eng. *hack, hackney*, vilka ord, såsom Skeat i Etym. dict. håller för troligt, höra samman med det sv. *hacka* (obs. att detta — liksom *stöta* åvan — även betyder «stamma»). Andra sammansättningsleden i *hackney* återfinnes, såsom Skeat påpekar, i eng. *nag*, holl. *negge* «liten häst». Eng. *hack(ney)* skulle alltså ursprungligen betytt «jolting nag, with reference to their faltering pace».

Vad etymologien på det isl. *piakka* «sticka, hacka» («stöta») angår, så är att observera, att ordet vid sidan av sig i isl. har ett *pikka* av alldeles samma betydelse; även t. eks. nysv. har en dylik form *picka* (dial. även *pekka*) «slå, stöta, nagga» (i sammanställningen *pikka å* i nsv. dial. ock «begiva sig av»; jfr. ovan). Det *e*, varur *ia* i *piakka* utvecklat sig, har alltså uppkommit ur *i* (genom urgerm. *a*-omljud). Dessa ord höra således till den bekanta roten *pĭk*, som bland annat ingår i ty. *picken*, eng. *pick, pike*.

Fgutn. *siþ*.

Gotl.l. s. 101.16-17 i *um tilquemda siþ*, emenderar Schlyter till *sina*; likaledes anser han att i stället för *tilquemda* bör insättas *tilquemd*. Dessa ändringar synes vara alltför våldsamma. Man torde också kunna få mening här nästan utan den ringaste emendation. Orden förekomma i följande sammanhang. Först omtalas, vad slags gengärd biskopen

har rätt att fordra i den socken, där han förrättar invigning av kyrka eller altare. Därpå fortsättes det: *Af presti andrum huerium a biscupr gingerþ taka vm tilquemda siþ.* Läser man nu det spärrade uttrycket i stället *vm tilquemd a siþ* ock fattar *siþ* som ack. (eller dat.?) av ett **siþr*, forngutn. motsvarighet till got. *sinþs* «gång», ags. *síð* «gång, resa» (jfr. ock fsv. *sin* «gång», isl. *sinn(i)*, n. «gång, resa»), så fås god mening: «Av varje annan präst» (näml. än den, vars kyrka eller altare biskopen kommit att inviga) «må biskopen taga gengärd vid ankomsten (till honom) under resan» (näml. till ock från stället för invigningen), eller litet friare: «av varje annan präst, till vilken biskopen kommer under sin resa, må han etc.» Formen *siþ* i st. f. väntat *sin* kan bero på analogi från nominativus; jfr. fsv. *maz* < **maþs*, gen. sing. av *maþr*, samt fsv. run. *miþa* = **mæþa* Liljegren s. 94, gen. plur. av samma ord. För övrigt kunde þ för *n* i *siþ* även förklaras såsom dittografisk invärkan från þ i det omedelbart däräfter följande *þry*. Beträffande frågan om, i vilken kasus detta *siþ* (eller *sin*) här står, så är det ovisst, huruvida man här har att göra med en ändelselös dat. eller med en ack.; *a* styr nämligen i fsv. vid tidsbestämningar även ack., t. ex. i *a annat arit*, Söderwall s. 1 (det samma är förhållandet med *á* i isl., t. ex. *á huern helgan dag*, Fritzner s. 2).

Fda. *sklit*

«slikt» i Skånel. (fotolit. ed. blad 2 v. rad 1) kan icke endast vara skrivfel, då det förekommer i en hel mängd (mer än 13) handskrifter (se Schlyters ed. s. 6 not 25). Vad först saknaden av *k* framför *-t* angår, så är detta icke så sällsynt i ordet; jfr. *slit* i Vgl., Dalal. ock Gotl. Denna senare form är att jämföra med adv. på *-la*, uppkommet ur **-leha*, vilka senare såsom Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 251: 3 framhållit äro att sammanställa med sådana bildningar som fht. *(so)-lêr*, *(we)-lêr* ock gr. (πη)-, (τη)-λίκος. Emellertid kan i det ovannämda *sklit* bortfallet av *k* framför *t* bero på dissimilation, och möjligen kan det på nämda sätt uppkomna *sklit* sedermera även ha invärkat på formen *slikt* så att denna

förlorat sitt *k*. Men vad är då detta **sklikt?* Liksom *slíkr* som bekant uppkommit ur ett **se-líkr*, så har enligt min mening **sklikr* sin upprinnelse i en förbindelse av detta **se-* med den (i isl. ock tyskan bevarade) *ga*-prefigerade biformen till *-líkr*, nämligen (isl.) *glíkr*. Ett **se-glíkr* bör efter bortfallet av *e* giva just **sklíkr*.

Troligen har även isl. en gång havt en dylik form. Detta göres sannolikt av isl. *skicr* «slik» i Elucidarius (fotolit. ed. s. 35.3), som väl är att förklara så, att skrivaren först ämnat (i enlighet med sitt original?) skriva **sklicr*, men efter skrivandet av *sk-* bestämt sig för formen *slicr*, varvid han dock glömt att ändra *k* till *l*.

Fsv. *swærþ*,

Vgl. s. 60 (Þiuva B. 19: 3), som förekommer i följande sammanhang: *Dikur swærþ ok oskapaþ klæþi ok alt þæt i boþom liggær. ok þæt a torghe köpess vtæn boþær sva sum i. Illir ennor þy. þa skal han haua tuæggiæ mannæ uittni . . . at han köpte torghköpe rættu*, har man hittils alltid översatt med «svärd». Riktigheten av denna tolkning synes högst osannolik, för det första emedan det är otroligt, att svärd i forntiden skulle varit en så ymnigt köpt handelsvara, att den ofta skulle avyttrats halvtjogvis ock därutöver. Vidare är att observera, att fsv. *dikur*, isl.-fno. *dekor* i alla andra kända fall såväl i fsv. som i isl.-fno. endast använts vid räknande av skinn ock hudar (jfr. Schlyters, Söderwalls ock Fritzners ordböcker). Även å det här ifrågavarande stället i Vgl. står också *dikur* enligt min mening om «skinn». *swærþ* här är nämligen påtagligen samma ord som nsv. dial. *svärd* «svål, tjock, hårig hud», vilket som bekant är samma ord som isl. *sværðr* 1) «the skin, 2) often of walrus-hides», ty. *Schwarte*. Vokalisationen *æ* har kommit från dat. sing. ock nom. acc. plur.; ordet böjdes som bekant såsom *u*-stam. Med *dikur swærþ* i st. f. möjligen väntat *d. swærþa* är att jämföra fsv. *ii (2) pund fiisk, tio stykke fisk* (se Söderwalls ordbok) o. dyl. eks. Vad för slags hudar det är som åsyftats med *swærþ* i Vgl. är svårt att säga;

troligen har ordet i lagens dialekt använts om hud, skinn i allmänhet.

Samma (urn.) **suarþ-* «skinn» ingår enligt min mening även i ett annat numera missförstått ord, nämligen nsv. *svartsjuk*. Detta har uppkommit ur ett fsv. **suarþ-siuk-* genom ljudlagsenlig övergång þ > *t* före *s* (jfr. t. ex. fsv. *batzstowa* < *baþ-stova*). Denna uppfattning bestyrkes av det da. *skindsyg* av samma betydelse. Då en olycklig älskare sålunda sades vara «sjuk i skinnet», hade detta uttryck säkerligen ursprungligen den alldeles bokstavliga betydelsen: han hade blivit kringklappad — så att det «sved i skinnet» — av någon starkare rival ock på detta sätt slagen ur brädet; i forntiden var det ofta kroppsstyrkan, som avgjorde, vem som skulle nå ock vinna den sköna, varom det tävlades. Sedermera har *suarþsiuker*, *svartsjuik*, *skindsyg* även kommit att användas såsom epitet till olyckliga ock lidande älskare i allmänhet. Genom denna förklaring av orden belyses enligt min mening även en hel del synonyma uttryck för «svartsjuk» såsom «få gula sockor, blå skenben», «unglückshosen anziehen» etc. (anförda av Tegnér i Hemmets ord s. 66 ff.[1]): den «skindsyge» hade blivit slagen så att han blivit «gul ock blå» på skinnet; i st. f. *skinn* insatte man så i uttrycken namn på av skinn jorda klädespersedlar såsom «sockor», «hosen» etc.

Vad ursprunget till ordet **suarþ-* «skinn» etc. angår, så är detta enligt Kluge Etymol. Wörterb. (under *Schwarte*) dunkelt. Jag förmodar emellertid, att ordet är en med *s*-utbildad form till den bekanta roten ie. *wes̯* «bekläda» ock alltså egentligen betyder «det beklädande, höljande.» Detta göres sannolikt av parallelen med gr. *σκῦτος* «hud, läder», vilket ord som bekant är en med *s*- utbildad form till en ie. rot *kū̆* «betäcka, hölja» (alltså av liknande betydelse med roten *wes*).

---

[1] Det av Tegnér anf. arb. s. 72 omnämda da. *aabrynesotig* «svartsjuk» är säkerligen icke att föra till da. *aa-bryn* «åbrädd». utan sammanhängar påtagligen med isl. *á-brýðe* «svartsjuka», no. dial. *aabryden* «svartsjuk». *Aabryne* har saledes uppkommit ur ett fda. **ābrȳþne* ock *aabryne-sot* betyder alltså egentligen «svartsjuke-sjukdom».

Det andra fsv. ordet *swærþ* = nsv. *svärd*[1] etc. «ensis» kunde också vara en med dylikt *s*- försedd form, ifall ordet, vilket även från betydelsens synpunkt passar förträffligt, sammanhänger med sv. *värja*, subst.: «ensis», verb: «defendere», isl. *varða* «to guard, defend» ock därmed besläktade ord av den bekanta ie. roten *wor*, om vilken se t. ex. Kluge, Etymol. Wörterb. under *wahren*; härför kunde sv. *för-svara* «defendere» tala.

Fsv. *winskeð*,

Dalal. Manh. B. 4 (Schlyter Vml. s. 18), som förekommer i följande sammanhang: *Warþir giestir dræpin at bondans. bonde a bana finna ella giældum wppi halda. Warþir giæstir dræpin vtan garð oc winskeð innan ta oc tomta ra þa agha byamen bana finna* etc., tolkar Schlyter med «vindsked, ett bräde som betäcker öfra kanten af en husgafvel och ändan af taket»; uttrycket *vtan garð oc winskeð* skulle så, menar Schlyter, betyda «utom huset». Denna tolkning «utom vindskeden» = «utom huset» synes emellertid förutsätta ett altför långsökt uttrycksätt i lagen. Vidare är det påtagligt, att *vtan garð oc winskeð* står såsom motsättning till det föregående *at bondans*; det innebär således icke blott att dråpet skall ha skett utanför bondens hus, utan överhuvudtaget utanför hans hela enskilda område i byn. Vad då beträffar *garð*, så åsyftas därmed naturligtvis (den inhägnade) gårdsplanen, men vad är det för ett enskilt område som åsyftas med *winskeð*? Enligt min mening betyder *winskeð* här «(mindre) betestäppa»; ordet är sammansatt av det gamla ordet **vin* «betesplats», vilket äljes i nord. språk endast bevarats i ortsnamn samt i fno. sammansättningarna *viniar-spánn* ock *-todde* «a tax payable

[1] Med avseende på bildningen av sv. *svärd*, neutr., urgerm. **swer-þ-*, som alltså egentligen skulle betyda «värktyg till försvar», vore att jämföra ty. *geld*, neutr. «mittel zum bezahlen» som uppkommit ur ett urgerm. **gel-þ-* hörande (se Noreen, Ark. f. nord. fil. III. 30 noten) till en ie. rot *ghel* utan dentalutbildning. (E. Lidén har i Paul u. Braunes Beitr. XV. 518 framstält en annan etymologi på ordet, i det han sökt göra troligt, att *svärd* skulle höra samman med lat. *sorbus* «rönn».)

by every house-hold»; den andra sammansättningsleden är ett till nsv. dial. *skee* «(åker)stycke» etc. (anfört hos Rietz s. 583) ock det isl. *skeið* «et vist Længdemaal, stykke, del av ngt» svarande ord; *win-skeð* betyder alltså egentligen «betesstycket». Stället i Dalal. *vtan garð oc winskeð* är alltså att översätta «utan för (hans) gårdsplan ock betestäppa». Dylika små betestäppor, varom här är fråga, har man ännu i regeln invid varje-gård, för att däri släppa småkreatur, eller dragare, som behövas då ock då vid arbetet ock därför icke kunna sändas till längre bort belägna beteshagar.

Att en *winskeð* «betestäppa» brukade finnas inom en gårdstomt visas ock av följande uttryck i Gulatingslagen (Norges gamle love I. 9): *Nu gerer hann* (nämligen en prest) *ser hus oc hage oc vini, þa scal biscop eigi taka hann ór setu sinni.* Här motsvarar *hage* («inhägnad plats») ordet *garð* i det ovan diskuterade uttrycket ur Dalal. samt *vini* Dalal:s *winskeð*. Att *hage* ock *vini* här avse några mindre områden invid husen ock icke några större inhägningar (hagar) ock betesmarker är tydligt dels av det föregående *gerer*, som i detta senare fall icke gärna här kunnat användas, dels av den omständigheten, att ifall det varit fråga om att prästen skaffat sig ett större jordområde eller ett hemman, så borde här ett uttryck för «åker» (*akr* l. dyl.) långt hällre ha förekommit än de förekommande uttrycken *hage* ock *vini*. För övrigt känner man icke till att prästerna i Norge ursprungligen hade några boställshemman; enligt Taranger, Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske s. 268, bodde prästen troligen å det jordstycke, som upplåtits för hans kyrka *(kirkiuland* l. *kirkiuiorð)*.

Vad beträffar bildningen av detta i Gulatingslagen uppträdande *vini*, så förhåller det sig till formen *vin* liksom isl.-fno. *enge* till *eng*, *byrge* till *borg* etc. Formen *vini* förekommer liksom formen *vin* även i ortsnamn, såsom (med bortfallet *v*) fno. *Tǫðini*, *Skǫðini* (jfr. Munch, Beskriv. ov. Norge s. X. ff.).

Fgutn. *wird*

i uttrycket *than sakir wird*, Gotlandsl. Addit. s. 107.13 förstår Schlyter såsom «varder», i det han om *wird* säger:

«legendum videtur *warder*». Mot denna betydliga textändring opponerar sig med skäl Säve i Gutn. urk. XXIV, men dennes förklaring, enligt vilken *sakir* skulle vara genit. ock *wird* ett subst. = «värde», är ju lika oantaglig. Stället är emellertid mycket lätt emenderat; man behöver endast läsa *sak ir* i st. f. *sakir*. Detta passar utmärkt i sammanhanget. Det heter nämligen, att om «okynnesfä» åstadkommer skadegörelse, sedan särskildt blivit tillsagt, att det skulle noga ses efter, «*tha byti halffu maira than sak ir wird*», vilket senare alltså är att tolka «då bötes (härför) dubbelt mera än saken — käromålet — (äljes) uppskattas till» Om målet i fråga således i vanliga fall skulle förklarats för t. ex. en *siex oyra sak*, d. v. s. ett sådant, vari en skadegörelse belades med sex öres böter, så höjdes dessa till dubbla beloppet, ifall skadan åstadkommits av kreatur, för vilkas «okynne» egaren förut erhållit varning. Mot den här givna förklaringen av *wird* kunde möjligen invändas, att man skulle vänta, att partic. av *wirþa* här skulle hetat *wirt*, eftersom andra värb på *-rþ-* i Gotlandslagen uppvisa partic. på *-t-* (se Söderberg, Fgutn. ljudl. s. 36). De senare formerna bero emellertid såsom bekant icke på någon ljudlig utveckling, utan på analogi, varför former med *rþ* (i Addit. tecknat *rd*) bör ha kunnat fortleva vid sidan av *rt*-formerna. De uppvisade fallen med *t* förskriva sig också alla från cod. A; att cod. B, i vilken det här diskuterade *wird* hör hemma, i detta avseende skulle fullständigt stämma med A är ävenledes icke nödvändigtvis givet. Har Schlyter rätt i, att formen *forwarder*, s. 65 not 11, från cod. B, skulle vara (yngre analogiskt) part. præt. av *forwarda*, så visar också denna, att sistnämda cod. i det ifrågavarande fallet även kunde ha *-d* (äldre þ).

Fsv. *æng (ang)*,

som förekommer i uttrycken: *lata sæþ sina til ængs (angs) standa* samt *sætia eghu* (l. *eng*) *til angs*, har jag i Tidskr. f. filol. n. r. X. 229 tolkat såsom = «hägn». Riktigheten härav framgår med full evidens, om man jämför ett av de ställen, där det ifrågavarande fsv. ordet förekommer, med ett motsvarande stadgande i 1734 års svenska lag — näm-

ligen Söderm: L., Bygn. B. 8.2 (Schlyt. s. 94): «Nu kan nocor eng til anx sætiæ at þrangalösu. siþan alle hawa hö sinu burghit. wari ogilt. Sigher annær þrang walla» etc. — med Sveriges rikes lag Bygn. B. 5, 6: Äng och åker böra i hägn stå . . . Hafver någon hö eller säd ute, sedan hans grannar sitt infört hafva . . . Gitter han visa hinder och trång» etc. Jfr. ock med *sætia til hagns* «lysa i hägn» det fsv. *sætia i ban* «lysa i bann».

Anm. (vid korrekturet) till *sklit.* Jag finner just i mina anteckningar ett belägg: *sklict*, Jy. lov 32.8, för den här av mig förutsatta formen *sklikt*.

Conduplicatio.

I en for øvrigt meget velvillig og kyndig Anmeldelse af Thor Langes Oversættelse af Sofokles' Antigone (Illustr. Tid. 35 Bd. Nr. 27 1 April 1894) paataler *Vilh. Andersen* som formentlig ikke antik den rhetoriske («paa Effekt anlagte») Gentagelse af et Ord i Repliken, f. Ex. «Mit hele Liv er knust, forspildt, forspildt», og lign. At en saadan rhetorisk Gentagelse dog virkelig var i Brug i det græske Digtersprog, ses bedst af, at Aristofanes finder sig foranlediget til at spotte over denne Skik hos Euripides. I Froerne 1353 ff. læses som Parodi paa Euripides: *ἐμοὶ δ' ἄχε' ἄχεα κατέλιπε, δάκρυα δάκρυά τ' ἀπ' ὀμμάτων ἔβαλον ἔβαλον ἁ τλάμων.* Hos Euripides selv (Iph. T. 138) staar da ogsaa saadanne Klageudbrud som: *τί με πρὸς ναοὺς ἄγαγες ἄγαγες;* (andre Expl. af Euripides se Koch til anf. St. af Froerne). Allerede Homer bruger Gentagelsen som digterisk Middel X 127 *οὐ μέν πως νῦν ἔστιν ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης | τῷ ὀαριζέμεναι, ἅ τε παρθένος ἠΐθεός τε, | παρθένος ἠΐθεός τ' ὀαρίζετον ἀλλήλοιιν* (klingende i Retning af Folkevisens Omkvæd) og A 266 (i Nestors brede «sødt strømmende» Tale) *κάρτιστοι δὴ κεῖνοι ἐπιχθονίων τράφεν ἀνδρῶν· κάρτιστοι μὲν ἔσαν καὶ καρτίστοις ἐμάχοντο.* — Jeg har sat som Overskrift *conduplicatio*, det Ord, hvormed latinske Rhetorer betegne denne eller en lignende Talefigur (Rhetor. ad Herenn. IV Cap. 28), Grækernes *ἐπαναδίπλωσις*. Nogen særlig Behandling af dette Spørgsmaal i nyere grammatiske Skrifter har jeg i Øjeblikket ikke kunnet finde.

C. Jørgensen.

In Herondæ mimiambum quartum.

Scripsit **J. E. Hylén.**

Formam γλυκῆαν versus *secundi* quæ in autotypo invenitur servant Crusius, Meister. Non recte. Nam si ita esset, nullus locus, ubi itacismus, qui vocatur, occurrit, corrigendus esset. Neque dubium est, quin elementa, quæ sunt *ι, η, ει,* a librario hujus codicis simili fere modo pronuntiata sint. Itaque eas scribens facile in unum confundebat. Quibus rebus perpensitatis γλυκεῖαν legendum esse censeo.

In eodem versu κἠπίδαυρον in libro manu scripto legitur. Quam formam crasi ex καὶ Ἐπίδαυρον ortam esse inter omnes constat. Hæc tamen crasis quæ sit, valde dubitari potest. Meister, qui in hac re explicanda haud parcam operam perdidit, de hac crasi sic disputat (Her. Mim. pp. 177 sqq.): «Die Verschmelzung des vocalischen Auslautes mit dem vocalischen Anlaut ist in der Schrift, und, wie wir daraus schliessen, auch beim Sprechen im Griechischen auf zwei verschiedene Arten vollzogen worden: 1) nach den Contractionsgesetzen, 2) mit Unterdrückung des Auslautes und Bewahrung oder, wenn er kurz und nicht durch Doppelconsonanz beschwert war, Verlängerung des Anlautes. Der Papyrus zeigt uns beide Arten der Verschmelzung neben einander. . . . *Καὶ ἐ-* ist gewöhnlich zu κἠ- geworden. . . . *Καὶ* ist mit *ἐ-* in 8 Fällen zu κᾱ- contrahirt, in 24 Fällen zu κἠ- verschmolzen. Jene 8 Fälle um dieser 24 willen dem Herodas abzusprechen und aus dem Papyrustexte zu beseitigen, trage ich Bedenken. Im äolischen Dialekt stehen neben κἠμέ, κἠν die contrahirten Verschmelzungen.» Sed illas res diligentius considerans dubito, hæcne sententia recta sit. Hanc enim crasin, si quidem omnibus locis eodem modo scriberetur, litteris κἠ- potius quam κἀ- se redditurum esse putat.

Neque dubium est, quin e verbis ejus eluceat has formas ita contractas in dialecto æolica minus inventas comprobatasque esse quam eas, quæ per crasin in *κῆ-* commutatæ sunt. Quas sententias non probo, primum quod tantum abest, ut in æolica dialecto forma *κῆγώ*, ut utar exemplo, huic *κἀγώ* anteponenda sit, ut contra semper *κἀγώ* rectius scribatur[1], deinde quod, si apud Herondam alterutra forma per crasin exorta mutaretur, *κῆγώ*, quamquam crebrius inveniretur, tamen e textu ejiciendam esse verisimilius esset, quod illa forma ab ionica dialecto est alienior quam *κἀγώ*.

Sed tamen ad sententiam suam comprobandam locos affert, ubi et in inscriptionibus et apud scriptores hanc tam inusitatam crasin invenit. At probe tenendum est titulos quos laudavit recentioris ævi esse[2]. Huc accedit, quod exempla, quæ apud auctores inveniuntur, si ea lustramus, incerta sunt, quoniam nonnulli loci conjecturis restituti[3], alii autem a grammaticis imperitissimis corrupti atque depravati sunt[4], quare vehementer dubito, num in dialectis ionica, attica, æolica utraque forma per crasin exorta promiscue usurpetur[5]. Summæ igitur difficultates sententiæ Meisteri adversantur.

Quum autem certo sciamus vocales *ᾰ* et *ε* sæpissime in dialectis attica, ionica, æolica in *ᾱ*, in dorica dialecto in *η*

---

[1] Cfr. Hoffmann, Griech. Dial. 2, 292. Verum vidit Meister ipse (Griech. Dial. I 99) hæc disputans: «neben dieser gutbeglaubigten äolischen Krasis von *καὶ ἐ-* zu *κἀ-*, die ebenso jonisch-attisch ist, treffen wir auch die dorische Contractionsweise, von *καὶ ἐ-* zu *κῆ-* in einigen Beispielen. Die Theokriteischen *κῆγω*, *κῆμε*, *κηπί* sind allerdings aus dargelegten Gründen nicht beweiskräftig, wohl aber *κῆν* Sa., wenn diese Form richtig überliefert ist.» Atqui hæc forma ita tradita est conjectura Bergkii, si fides Hoffmannio tribuenda est.

[2] Excipiendus est titulus æolicus, a Meistero (Berl. Phil. Woch. 1892, col. 515) editus, qui incertus suspectusque mihi videtur.

[3] Sappho fr. 68 Bergk *κῆν* conjecit.

[4] Callim. Epigr. 40, 5 Wilam., Theocr. 29, 3; 24; 37.

[5] Meisterhans, Gram. der Att. Inschr.[2] 55, talium formarum nullas nisi in *κἀ-* commutatas affert. Erman, De titulorum ionicorum dialecto (Curt. Stud. V), nullum exemplum crasis *καὶ ἐ-* affert. Apud Bechtelium, Inschr. des jon. Dial. no. 174 b, Cauerum, Del. Inscr. Græc.[2] no. 496 B 20, unum tantum, *κἀγδικασάντων*, invenimus.

contrahi, si non necessarium at perquam verisimile tamen est hanc formam *κἀγώ* (8. 27) ex ionica dialecto poetam sumpsisse, sed illam *κἠγώ* (2. 8, 6. 13, 8. 43, 57, 58) in textum irrepsisse. Neque nobis mirandum est poetam natione dorem dialecto utentem, quam a puero non didicit, interdum doricam formam usurpasse, præsertim quum tale verbum quale *κἠγώ* quotidie et audiret et loqueretur. Credo equidem illas formas, quæ crasi ex *καὶ ἐ-* in *κἠ-* commutatæ sint, si putemus Herondam ipsum utramque formam usurpasse, doricas esse[1].

Filia Aesculapii, cui nomen est *Πανάκεια* (Aristoph. Plut. 702, 730), ab Heronda *Πανάκη* in versu *sexto* nominatur. Quam vocem cum plerisque editoribus[2] ita scribo. Nam quod Rutherford (p. 42) dicit hoc verbum, quod nomen breviatum sit[3], in ultima syllaba acuendum esse, vehementer dubito, rectumne sit. Contra censeo, si quidem ego recte judicare possum, ad eandem stirpem duo suffixa addita esse hoc modo: **Παν-ακεσ-ια > Πανάκεια*[4] et **Πάν-ακεσ-α > *Πανακεα > Πανάκη*.

In eodem versu vox, quantum invenio, nova occurrit. Quæ est *'Ηπιώ*? Kenyon primus suspicatus est eam filiam Aesculapii esse[5]. Quod quum hanc opinionem a nullo antiquitatis auctore confirmari mihi persuaserim, non possum non aliud excogitare. Agitur, ut scimus, in his versibus de Aesculapio, de parentibus ejus, de filiabus, de filiis. Sed ne

---

[1] Sententia mea inde quoque confirmatur, quod eadem contractio aliis Herondæ locis invenitur. Cfr. 2. 68, 3. 50, 4. 27, 6. 66, 7. 22 (*ὅρη, ὁρῆτε, ὁρῆν*). Quas formas ex *ὁράεν, ὅράε, ὁράετε* exortas esse putare melius videtur quam si Meistero (Mim. 186) assentimur putanti ex *ὁρή-εν* contractas esse. Quæ forma **ὁρήω* nova et inusitata est. In meam sententiam inclinat Diels (Deutsche Lit.-Zeit. 1891, n. 39).

[2] Sic Bücheler, Meister, Crusius.

[3] *Πανακῆ* is a vulgar shortening of the full name.

[4] Cfr. *ἀλαθεσ-ια > ἀλάθεια*.

[5] Class. Texts, p. 9: The poem opens with an invocation addressed to Asclepius and to Apollo and Coronis, his parents, to *four* of his daughters and his sons.

minima quidem mentio, si sententiam Kenyonis accipimus, fit de conjuge. Quod sane mirum videtur. Quod autem nomen ei erat? Auctores sunt Pausanias[1], Suidas[2] uxorem Aesculapii fuisse *Ἠπιόνην*. Quibus rebus cognitis maxime adducor, ut credam *Ἠπιώ* et *Ἠπιόνην* eidem deæ nomina fuisse. Sic recte procedit sententia. Nam matrona peregrina ceteros Aesculapii propinquos venerans ne conjugis quidem obliviscitur. Sed sane mirum videtur, si Herondas post duas filias matrem posuit. At probe tenendum est in Aesculapii cultu Panaceam atque imprimis Hygeam sæpissime homines coluisse. Itaque facile fieri potuit, ut mater filiabus suis, quæ maxime cultæ essent, a poeta postponeretur[3].

Apparet hæc duo verba ad *ἤπιος* referenda esse. Præterea animadvertas velim Aesculapium ipsum cognominibus *Ἤπιος, Ἠπιόδωρος* cultum esse. Ab eadem stirpe derivata sunt *Ἠπιόδωρος, Ἠπιώ, Ἠπιόνη*. Hæc sunt nomina hypocoristica, quæ vocantur, illud formæ plenioris[4].

Genetivus *πολλῆς φορίνης*, quem Rutherford in versu *sexto decimo* male correxit, utrum pro genetivo qualitatis accipiendus sit necne, facile est dijudicatu. Neque cur Hicks (Class. Rev. 1891, 353), vir sagacissimus, hanc sententiam in medium protulerit, possum non mirari. Hic genetivus sine dubio a *νέω* pendet.

Rutherford sine causa verba versus *duodevicesimi ὦ ἄναξ* in suspicionem vocat. Hiatus enim, quem evitare vult, nullam offensionem habet. Nam ejusmodi ante *ἄναξ* hiatum etiam apud alios poetas occurrere constat[5]. Neque difficile est intellectu hunc hiatum ex epico sermone irrepsisse, ubi primitus *ὦ ϝάναξ* vel *ὦ. ϝάνα* scriptum esset. Quam ver-

---

[1] 2. 29: *γυναῖκα δὲ εἶναι τὴν Ἠπιόνην Ἀσκληπιοῦ φασι.*

[2] *Ἠπιόνη· γυνὴ Ἀσκληπιοῦ.*

[3] Hæc suspicio inde quoque confirmatur, quod eodem ordine inscriptio quædam (Bull. d. c. h. V [1881] 474) utitur.

[4] Non recte Cr(usius) Lit. Centr.-Bl. 1891, n. 38: *Ἠπιώ* Koseform für *Ἠπιόνη*.

[5] Soph. O. C. 1485: *Ζεῦ ἄνα* (cfr. Hom. Il. 3. 351, 16. 233, Od. 17. 354), Aristoph. Equ. 1299: *ὦ ἄνα*.

borum conjunctionem ab Homero, Alcmane, Archilocho, Theognide, Pindaro alienam non esse testatur Knös (Dig. Hom. p. 53), vir harum rerum peritissimus. Itaque nulla mutatione opus esse videtur.

Sed quemadmodum hoc loco lectio autotypo tradita retinenda est, sic etiam aliis locis nihil est, cur hiatu offendamur. Tales hiatus sunt *ἰή ἰή* (4. 82, 85), qui locis Aeschyleis[1] confirmatur, *τί ἐστι* (5. 10), quam dicendi formulam Aeschylus, Sophocles[2] usurparunt, *οὖ εἴπῃ*, quem hiatum, ab editoribus vexatum[3], ne apud tragicos quidem quicquam offensionis habere plane apparet[4] neque ab Homero, Sappho, Alcæo, Pindaro originem ducere non ostendit Knös (Dig. Hom. p. 83).

In versu *undevicesimo* iis assentior, qui censent *πίνακα* esse tabellam votivam, primum quod hæc sententia titulo confirmatur, deinde quod matrona jam sacra fecerat, quum in templum introivit. Qua in re errasse mihi videtur Bücheler.

In versu *quadrag. primo* *νεωκόρος* occurrit. Qua de forma hæc verba facit Hesychius: *ὁ τὸν ναὸν κοσμῶν· Κορεῖν γὰρ τὸ σαίρειν ἔλεγον.*

Versus *quadrag. secundus* ita in libro manu scripto exstat:

οὐ σοὶ λέγω, αὔτη, τῇ ὧδε χὦδε χασκεύσῃ;

Hæc verba a criticis anglis magnopere sunt temptata[5]. Atque quamquam concedendum est nos primo obtutu credere *αυτη* ad *σοί* spectans pro dativo casu accipiendum esse, tamen ea

---

[1] Pers. 979, Suppl. 106 Kirchh.

[2] Pers. 684 K., Phil. 733, 753. Quos versus depravatos esse Porson (Eur. Phoen. 392), Nauck (Soph. Phil. 733) non recte contendunt. Euripides autem semper *τί δ' ἔστι* scribit (Her. 587, Iph. T. 240, 1160, 1288, Bacch. 1029, Cycl. 377, Med. 63).

[3] Bücheler (Herond. p. 93), Meister (Herod. p. 170).

[4] Soph. Phil. 917, Trach. 1203.

[5] Rutherford, Kynaston (Class. Rev. 1892, 3) *αὐτῇ*, Ellis *αὐτῇ* i. e. *αὔτως*, Hicks (Class. Rev. 1891, 354) *αὐτή*, Richards *αὔτη, λέγω σοι.*

sententia rem accuratius inquirentibus parum veri similis videtur. Exempla enim non desunt huic assimilia. Prorsus similis est locus Sophocleus (Aj. 71), ubi Minerva Ajacem his verbis vocat: *οὗτος, σὲ προσμολεῖν καλῶ.* Atque etiam tradita scriptura his locis Aristophaneis maxime confirmatur:

Ran. 171: *οὗτος, σὲ λέγω μέντοι, σὲ τὸν τεθνηκότα.*
Av. 274: *οὗτος, ὦ σέ τοι (καλῶ).*
Av. 658: *οὗτος, σὲ καλῶ, σὲ καλῶ.*

Deinde ad lectionem manu scripti libri confirmandam imprimis afferri potest locus simillimus Aristoph. Plut. 926: *οὗτος, σοὶ λέγει.*

De versu *quadrag. septimo* resarciendo conjecturæ circiter viginti a doctissimis viris prolatæ sunt. Sed nullam earum probare possum. Nonnullæ enim violentiores atque a textu autotypi longius recedentes mihi videntur, aliis spatii ratio obstat, aliæ aut non bene in sententiarum contextum quadrant aut jejunius languidiusque inseruntur.

Inter omnes, quæ ad hunc locum sanandum propositæ sunt, Crusii *λίθος* mihi maxime arridet. Neque ea ipsa probari potest.

Ad lectionem suam confirmandam profert locum Herondæ, qui est 6, 4: *μᾶ, λίθος τις, οὐ δούλη, ἐν τῇ οἰκίῃ κεῖσαι.*

Sed in hoc versu codex præbet non *κεῖσαι* sed *εἶς,* quas litteras satis dilucidas servant alii editores[1]. Quare quum Crusius 4. 47, loco nondum emendato, fretus hoc verbum *κεῖσαι* in carmen sextum inculcaverit, facile apparet lectioni Crusianæ hujus loci fidem derogari.

Ad id, quod nunc dictum est, adjici licet, ut lapis eandem significationem habeat ac baro[2]. Loci, quibus ad hanc sententiam confirmandam uti possum, hi fere sunt: Apollod. Caryst., Hecyra, fr. 2 Meineke; Plato Gorg. 494 A; Aristoph. Nub. 1202; Terent. Hec. II, 1, 17, Heaut. Timor. V, 1, 44; Plaut. Mil. Glor. II, 2, 81, Merc. III, 4, 46, Most. V, 1, 25.

---

[1] Bücheler, Kaibel.

[2] Conferas velim quæ Becker, Charikles I. 60, de hac re disputat: Häufig wird für den einfältigen, schwer begreifenden Menschen der Ausdruck *λίθος* gebraucht.

Atque iis locis alius adjungi potest, quo Philemon, Incert. 16 Mein., mentione de Niobe facta hæc dicit: *προσηγορεύθη διὰ τὸ μὴ φρονεῖν λίθος*[1]. Eadem vis, ni fallor, in hoc verbo inest etiam in sexto Herondæ carmine[2].

Hic dicat quispiam significationem torpendi, quæ in verbo *λίθος* insit[3], hoc loco aptam esse, quod puella verbis heræ suæ nullo pacto commoveatur.

Sed desidiæ, non stupiditatis, nedum stuporis, servam accusari perspicuum est. Quam sententiam veram esse dilucide apparet ex 4. 53. Ita satis docuisse videor nos in hac conjectura Crusiana acquiescere non posse, præsertim quum hæc scriptura vix, quantum equidem video, cum vestigiis autotypi conveniat. Nam si quid ex superstite litteræ fragmento concludere possumus, hoc loco *Δ* potius quam *Λ* legitur. Adde, quod ad sententiarum connexum verbum *δέ* desideratur.

Credo equidem hoc loco matronam iratam verbo aliquo contumelioso, vocabulo *λαίμαστρον* quodammodo respondente, usam esse. Neque vero ægre se offert verbum tale. Constat enim inter omnes asinum apud scriptores antiquissimos non modo stupidum sed etiam tardum atque id sæpe cogitari[4]. Jam apud Homerum, qui uno tantum loco (Il. 11. 558) hujus animalis mentionem facit, epitheto *νωθής* i. e. tardus

---

[1] Meister, Mim. des Herodas p. 124, alia exempla profert.

[2] Sic etiam Meister, Mim. des Her. p. 124.

[3] Cfr. Hom. Il. 24. 611: *λαοὺς δὲ λίθους ποίησε Κρονίων*; schol. ad cod. Ven. A: *λίθους ἀντὶ τοῦ λιθίνους τὰς ψυχὰς καὶ ἀσυμπαθεῖς*; Herond. 7, 109: *ἐόντα λίθινον (Κέρδωνα)*; v. Wilamowitz, Heracl. II, 282: Der Grieche verwendet *λίθος* als sprichwörtliches Bild für Teilnahmlosigkeit (Unempfindlichkeit); Tibull. I 10, 59.

[4] Cfr. Opitz (Phil. 1891, 18) hoc modo disputans: . . . beim Esel, dessen Hauptzug körperliche und geistige Schwerfälligkeit ist, et (Phil. 1891, 24) hæc: Trägheit ist für den Esel einfach sprichwörtlich. In eo autem quod deinde proponit (Die Haupteigenschaft aber fehlt, der Mangel an Verstand) equidem nullo modo ei assentiri possum. Præterea secum pugnantia loquitur hæc dicens (Phil. 1891, 18): Offenbar griff der Dichter, um einen Typus festzustellen, immer zunächst die Haupteigenschaft eines Thieres heraus. Quo a more Semonides, etiam de asino mentionem faciens, non abhorruit. Cfr. etiam Buchholz, Anthologie aus den Lyr. Griech.[4] I, 137: Symbol der Trägheit.

vocatur. Neque desunt exempla huic similia. Nam posteriore tempore ante aliorum animos eadem versata sunt. Semonides Amorg. (fr. 7. 45), ut utar exemplo, ad asellum veniens hæc verba facit: *ἐκ (σποδείης) καὶ παλιντριβέος ὄνου*[1] quæ sqq. Prorsus similem sententiam agnosco apud Aristotelem Eth. 3. 8, ubi hoc modo scribit: *(οἱ ὄνοι) τυπτόμενοι οὐκ ἀφίστανται τῆς νομῆς.* In eadem sententia est locus Vergilii, Georg. I, 273, ubi «asellus tardus» nominatur. Atque eandem verbi aselli vim invenimus apud Ovidium, Amor. II, 7, 15, hæc verba fingentem: Adspice, ut auritus miserandæ sortis asellus, Adsiduo domitus verbere lentus eas. Jam vero apud Suidam hoc compertum habemus. Ille enim hæc scribit: *ὄνος· τό τε γὰρ ζῷόν ἐστι νωχελές.* Eisdem fere verbis Zenobius (5. 42) usus est, ita scribens: *τό τε γὰρ ζῷον νωχελὲς ἐπὶ τὰ ἔργα.*

Quin etiam ii fuerunt, qui verbum *ὄνος* de *νωθρός* derivarent. Cfr. Et. Gud. 430, 31. Præterea a Suida et a scholiasta quodam Aristophanis ad v. 721 fabulæ, quæ *Ὄρνιθες* inscribitur, narratiuncula reddita est, cujus nonnulla verba ad hanc significationem corroborandam multum valent. Quæ sunt hæc: *εἶδεν ὄνον ἐκ πτώματος ἀναστάντα, ἀκήκοε δὲ ἑτέρου λέγοντος· πῶς ὄνος ὢν ἀνέστη;* .

Jam homines nominibus belluarum contumeliose appellari inter omnes constat. In carminibus enim homericis. quæ vocantur, Minerva (Il. 8. 423), Diana (Il. 21. 481), Helena (Il. 6. 344, 356), Melantho (Od. 18. 338, 19. 91), Hector (Il. 8. 299, 11. 362, 20. 449, 22. 345), Eumæus (Od. 17. 248) *κύων*, apud alios poetas Ulixes (Soph. Aj. 103), Strepsiades (Aristoph. Nub. 448), Pithetærus (Ar. Av. 430) *κίναδος*, Cligenes (Ar. Ran. 707), Panætius (Ar. Av. 440), Demetrius quidam (Hor. Sat. I, 10, 18) *πίθηκος* i. e. simius[2] compellantur. Neque deesse locos; quibus vis maledicendi verbo *ὄνος* vindicari possit, lexica docent[3]. Unum addam exemplum

[1] Peppmüller (Phil. 1892, 174) hæc verba ita interpretatur: aus der grauen, trägen Eselin.

[2] Locus Phrynichi 19: *μεγάλους πιθήκους οἶδ' ἑτέρους τινάς, Λυκέαν, Τελέαν, Πείσανδρον* ad hanc rem illustrandam optime mihi quadrare videtur. Cfr. etiam Hor. Sat. I, 10, 78; II, 2, 56; Epod. 6, 1.

[3] *Ὄνος* apud comicos Philonides et pater ejus nominati (Plato, Laius, fr. 2 Mein., Theopomp., Aphrod., fr. 1 Mein.) inveniuntur. Cfr. Catull. 83, 3.

atque id luculentum ad conjecturam meam confirmandam, quod Aristophanes Av. 1328 suppeditat, ubi chorus de servo tardo hæc verba facit: *πάνυ γὰρ βραδύς ἐστί τις ὥσπερ ὄνος.*

Restat, ut moneam interdum verbum *κεῖμαι,* et de hominibus et de animalibus usitatum, significationem desidendi habere. Suidas, ut utar exemplo, auctor est idem significare *κεῖσθαι* atque *ἀργεῖν καὶ ἀπρακτεῖν.*

Quibus rebus consideratis proponere velim hunc locum ita restituendum esse: *πανταχῇ δ' ὄνος κεῖσαι.*

Upsaliæ Nonis Febr. a. 1894.

Ad Herodotum.

Scripsit **J. L. Heiberg.**

Ne charta uacaret, petisti, Carole, a me, quoque, propter bonorum codicum consuetudinem coniecturis inimico, coniecturas, quasi non suppeteret tibi ipsi satis magna copia. en tibi, quod uoluisti. si cui uirgineus chartae color his praeferendus fuisse uisus erit, ridebit monitor non exauditus.

apud Herodotum igitur VII 139 *ἐπ' ἀμφότερα* nemo explicauit, quo modo significare possit id quod requiritur — male enim Steinius adnotat «näml. *καὶ κατὰ τὴν θάλασσαν καὶ κατὰ τὴν ἤπειρον*», qua explicatione et sensus loci peruertitur nec *ἐπ'* illud credibilius fit —: utroque modo, siue hoc siue illud factum esset. bene se haberet *κατ' ἀμφότερα*; cfr. *κατὰ τὰ αὐτά* «eodem modo» VI 31.

VII 171 miror, neminem, quod sciam, — sed confiteor, me in his emendationibus pusillis non multum quaesisse, nec cuiquam gloriolam suam praereptam uelim — in uocabulo *ἔστε* offendisse, quod quam non recte cum praecedentibus *λοιμὸν γενέσθαι* coniungatur, adparet. scribendum *ὥστε*: mala insulae fortuna factum est, ut qui nunc eam incolant iam tertii sint.

VIII 60, 1 *ἅμα γάρ* falsum est. nam cur Salamis, Megara, Aegina pereant, causa non est, quod exercitus Persarum classem sequetur, sed quod proelio nauali apud Isthmum demum commisso a Graecis produntur. omnia recte procedunt, si scribimus *ἅμα δέ,* ita ut novum adiungatur periculum consilii Peloponnesiorum: primum Salaminem, Megara, Aeginam perdimus, deinde his regionibus a classe Persarum occupatis cum ea etiam exercitus ad Peloponnesum progredietur. (Plura addentur p. 39.)

Kort öfversigt af den moderna italienskans ljudlära.

Af Herman Andersson.

Någon detaljerad beskrifning öfver de italienska ljudens bildning motsvarande de utmärkta fonetiska arbeten, som vi äga för franskan, engelskan, tyskan och de nordiska språken, finnes icke. De för germaner afsedda italienska språklärorna hafva visserligen sin ljudlära, men denna är hufvudsakligen af orthoepiskt innehåll, och hvad uttalet angår inskränka sig författarne till att mer eller mindre genomgående identifiera de italienska ljuden med motsvarande inhemska. Det enda af verkligt vetenskapligt värde, som i denna sak erbjudes den, som söker göra sig förtrogen med italienskt uttal, äro de här och hvar i fonetiska arbeten kringströdda jämförelser mellan en och annan ljudföreteelse i italienskan och motsvarande i andra språk. Jag tänker härvidlag hufvudsakligen på J. Storms *Englische Philologie* och Lyttkens-Wulffs på olika ställen publicerade «ljudtabeller», som äfven upptaga italienska ljud. Men en om också kortfattad sammanhängande framställning saknas. Och denna brist är i viss mån förklarlig. Italienskan har för det första icke den praktiska betydelse, hvilken tillkommer franskan, engelskan och tyskan, det är för utlänningen mera ett läs- än talspråk. Vidare erbjuder det italienska ljudsystemet för skandinaver och tyskar färre egendomligheter än engelskan och franskan. Äfven den, som med nu förefintliga knappa hjälpmedel på egen hand beredt sig för samtal på italienska, torde nog nästan genast utan vidare svårighet förstå en bildad italienare, under det att man under liknande förutsättningar omöjligen skulle kunna reda sig med de båda andra språken. Härtill kommer möjligen ock, att på grund af den skiftande dialektala anstrykning,

som äfven de bildades uttal af italienskan ännu erbjuder[1], utlänningens felaktigheter icke äro fullt så märkbara, som när han talar språk med mera enhetligt uttal. Dock bör väl en framställning af ett af Europas mest välljudande tungomål icke sakna sitt intresse, äfven om, hvilket här är fallet, dess författare måste erkänna sig vara endast en dilettant på den deskriptiva fonetikens område. Det är ganska sannolikt, att föreliggande försök till en noggrannare bestämning af de italienska språkljuden innehåller många fel och ofullständigheter, men om, som jag vågar hoppas, min korta framställning kunde tjäna som utgångspunkt för en välbehöflig diskussion i ämnet, vore den ju icke utan all nytta. Hvad mig själf beträffar äro alla anmärkningar rörande mina här meddelade iakttagelser kärkomna, då jag sedan en tid tillbaka gjort samlingar till en kortfattad italiensk grammatik, i hvilken naturligtvis äfven skulle ingå en framställning af uttalet. Under det att jag på ort och ställe gjorde mina anteckningar, var det min mening att ej offentliggöra dem förrän samtidigt med utgifvandet af den tilltänkta språkläran. Denna ursprungliga plan, som jag sedermera frångick, förklarar i någon mån, att jag i många fall nöjt mig att i grofva drag bestämma de undersökta språkljuden.

Dessa mina nu offentliggjorda anteckningar gjordes under en sex månaders vistelse i Florens. Jag hade där rikt tillfälle att dagligen under samtal iakttaga såväl det toskanska som det norditalienska uttalet. Till lärare hade jag en ung florentinare, student vid Istituto degli Studj Superiori, och det är hufvudsakligen på hans uttal som jag baserat min analys. Jag står i tacksamhetsskuld till en känd dialektforskare, prof. E. G. Parodi, hvilken jag i ett par tvifvelaktiga fall bedt kontrollera mina iakttagelser. En för mig rätt kännbar brist under mina studier på utländsk botten var, att jag saknade åtskilliga fonetiska arbeten, som vidröra italienska ljudförhållanden. Isynnerhet beklagar jag, att jag först vid hemkomsten

---

[1] Att riktigt tillämpa skilnaden mellan slutna och öppna *e*- och *o*-ljud tyckes nu vara alldeles omöjligt för en norditalienare utan linguistisk bildning. Med afseende på konsonanterna söker man däremot mera rätta sig efter det högtoskanska eller högromerska uttalet.

kunnat taga kännedom om Lyttkens-Wulffs såsom appendix till *Svensk Uttalsordbok* bifogade ljudtabeller, i hvilka de flesta italienska språkljuden äro inrangerade. De ofta mycket fina ljudnyanser, som här uppgifvas särskildt för vokalerna, har jag följaktligen icke på ort och ställe kunnat pröfva och taga till utgångspunkt för egna undersökningar, och anser jag mig därföre böra framställa mina iakttagelser sådana jag gjort dem utan att diskutera därifrån afvikande uppfattningar.

Som redan nämndt, rör sig den följande framställningen om det bildade toskanska, särskildt det florentinska uttalet, endast undantagsvis redogöres för språkljudens behandling hos italienare utan för Toskana.

Konsonanter.

Labialer. Dessa erbjuda intet af intresse. För fullständighetens skull må antecknas förekomsten af nasal dentilabial i *Anversa, trionfo, tramwai*[1] etc., d. v. s. före oral dentilabial, således ett fall af regressiv assimilation. Italienare tro sig här uttala *n*, hvilket knappt är riktigt, ty man kan lätt nog iakttaga underläppens rörelse. Däremot är det vanskligt att afgöra, huruvida i de fall, då nasalen föregås af främre vokaler med hög tungställning såsom i *inviare*, man har att göra med dentilabial eller icke. Frågan är föröfrigt icke af någon som hälst praktisk betydelse.

Dentaler t, d, s, z (= tonande *s*), *n*. Med undantag af *z* ha alla dessa ljud sin fullkomliga motsvarighet i svenskan. *S* uttalas icke så energiskt som i franskan. Ett franskt *s* kan förefalla ett italienskt öra nästan som *ss* eller *ts*[2] (i it. ortografi *z*), hvilket väl förklaras däraf att frikativan i förbindelsen *ts* genom inflytande från den föregående explosivan får en något kraftigare artikulation. Det vill synas som om

---

[1] Fassano anger i sin parlör, *Viaggio a Roma*, ett annat uttal af ordet: *trambai*. Här har man tydligen sökt frambringa skriftens *m*, hvilket återigen föranledt progressiv assimilation.

[2] Beteckningen *ts* är möjligen ej fullt exakt, då väl här båda ljuden ha samma artikulationsställe, så att antingen *t* uttales med tungspetsen nedåt undertänderna, d. v. s. i *s*-läget, eller *s* med tungspetsen mot öfvertänderna, d. v. s. i *t*-läget. Det sista bildningssättet är det af mig använda.

denna skilnad mellan franskt och italienskt *tonlöst* s skulle förklara den märkbart olika akustiska effekten hos dessa språks tonande *s* ljud. Enligt prof. J. Storm (Engl. Phil.[2] 48) skulle det italienska *z*'s tonstyrka vara mindre. Det är möjligt, att detta vid fortlöpande tal kan vara fallet, men i isoleradt uttalade ord kunde jag icke märka något aftagande af tonstyrkan.

Palataler. A) *Præpalataler*, i hvilken benämning jag innesluter äfven mot alveolerna bildade ljud. a) *sh*, *tsh*, *zh* (tonande ljud), *dzh*; b) *tch*, *djh*.

De till gruppen *a*) hörande ljuden kunna bildas med tungspetsen mot gränsen af alveolerna och främre hårda gommen. Vanligen uppgifvas ljuden såsom dorsala, och förekomma väl också med sådan bildning, men i hvilken utsträckning måste jag lemna oafgjordt. De personer, hvilkas uttal jag härvidlag var i tillfälle att undersöka, bildade ljudet apikalt. Akustiskt påminner det något om *sch*-ljudet i eng. *she* eller fr. *chef*. Det af explosiva icke föregångna ljudet (*sh*, *zh*) förekommer:

1) motsvarande beteckningen *sci*, *sce* (t. ex. *sciallo*, *scimmia*, *lascia*, *nasce*) såväl initialt som intervokalt öfver hela Italien i det bildade uttalet;

2) motsvarande beteckningen *ce*, *ci*, *ge*, *gi* intervokalt (t. ex. *pace*, *Bice*, *digiuno*) och initialt, om det föregås af vokal, som icke fordrar fördubbling (t. ex. «Milano è una città [läs shittà] molto ricca»). I sådan ställning är ljudet karakteristiskt för Toskana[1], där det användes af såväl bildade som obildade. Från det med *sc* tecknade ljudet skiljes det genom kvantiteten: i *bisce* (pl. af *biscia*), *nasce* är *sh* långt, i *Bice*, *pace* kort. Det är väl denna kvantitetsskilnad F. d'Ovidio åsyftar, då han talar om «*einem assibilierten Laute, der gleichsam die Hälfte eines sh*[2] *ist*» (Grundr. d. Rom. Phil. I: 491).

I förbindelse med explosiva (*tsh*, *dzh*) är ljudet specielt toskanskt och förekommer initialt (med ofvannämnda undan-

---

[1] Enligt J. Storm (De romanske sprog og folk) förekommer det ock i romerskt uttal.

[2] D'Ovidio använder ett annat tecken, *s* med hake öfver.

tag), efter konsonant och vid förlängning, t. ex.: *giorno, Gigi, mancia, Borgia, braccio, riccio.*

Den andra gruppen *tch, djh* påminner något om det s. k. *tje*-ljudet i sv. *kär*, eller kanske ännu mera om det initiala ljudet i eng. *chest, jest.* Detta utanför Toskana använda ljud är, såvidt jag kunnat finna, alltid föregånget af explosiva. Den norditalienare, hvilkens uttal jag i detta fall kunnat närmare undersöka, bildade ljudet apikalt, med tungspetsen något öfver tänderna. När jag själf skulle försöka en dorsal bildning med tungryggen i läge för mitt svenska *ch*-ljud[1] och med på samma ställe bildad explosiva, misslyckades detta, däremot gillades alltid mitt apikala *tch.* Dessa båda iakttagelser kommo mig att tro, att den apikala bildningen skulle vara den normala, men enligt ett senare skriftligt meddelande från prof. Parodi tycks det icke så förhålla sig, ty han kände endast dorsalt *tch.* Det återstår emellertid att närmare fastställa de båda bildningssättens utbredning. Säkert är, att det ofvan angifna (med tungspetsen mot alveolerna) faller sig lättast för den, som, likt mig, i sitt uttal af modersmålet endast känner frikativt *ch.*

Slutligen må påpekas, att explosivan i *tsh* och *tch* har samma artikulationsställe som frikativan. Tyskarne lära förledas af sin beteckning *tsch, dsch* till att bilda ett af *dental* explosiva *sch* sammansatt ljud, hvilket afgjordt stöter ett italienskt öra. På samma sätt torde nog ett föregående *n*-ljud (t. ex. i *mancia, ponce*) palataliseras; detta är åtminstone säkert fallet, då *tsh, tch* bildas med tungspetsen. Vidare är att märka, att explosivan, såframt ljudet är kort, icke får frambringas med för kraftig artikulation, emedan annars förvexling med det långa ljudet kan inträda.

B) palataler i egentlig mening: *j, nh, lh.*

j bildas dorsalt och är, då det står mellan vokaler (*notaio*[2]) eller efter konsonant i senare i språket införda ord såsom *obbietto coniugi*, är det nästan identiskt med sv. *j*;

---

[1] Jag bildar sv. *ch* dorsalt, utan explosiva och mot hårda gommen, som jag tror i j-läget.

[2] Jag följer samma rättskrifning som P. Petrocchi i *Vocabolarietto di pronuncia e ortografia.*

skilnaden är att friktionen är något svagare i det italienska ljudet. I andra fall efter konsonant som *piede, tiene, lezione* är ljudet visserligen ej ren vokal, men oftast öfverväger dock det vokaliska elementet. *j* är alltid kort, hvilket man tydligt kan iakttaga vid uttal af ord som *troia,* hvilkas latinska motsvarigheter vi uttala med långt *j*.

nh, s. k. muljeradt *n*. Munkanalen afspärras med tungan ungefär i *j*-läget, och luften drifves ut genom näsan. Platsen för afspärningen varierar möjligen, emellertid har det på ofvan beskrifna sätt lyckats mig frambringa ett tillfredsställande uttal. *nh* är alltid långt.

lh. Tungan sättes i *l*-läge, och tungryggen närmas såpass till alveolerna och främre hårda gommen, att friktion kan uppstå. Det uppträder dels såsom initialt, t. ex. *gli*, dels såsom intervokalt, t. ex. *egli*. I förra fallet, naturligtvis försåvidt som förlängning ej behöfver inträda, synes det mig kortare än i det senare.

Velärer, till hvilka efter häfdvunnet bruk också räknas *k*, *g* framför främre vokaler.

a) orala velärer *k*, *g*. Dessa erbjuda inga egendomligheter. Bekant är öfvergången af *k* (men icke *g*) till aspirata i den florentinska dialekten. Detta uttal undvikes emellertid af bildade florentinare, och då det någon gång förekommer i lifligare samtal, synes det mig icke vara fullt detsamma som det i folkspråket förefintliga, ty detta tycks alldeles sammanfalla med germanskt *h* (la halza f. la calza), det andra påminner mera om den intervokala frikativan i t. *lachen*.

b) nasal velär: *ŋ*. Har samma uttal som det germanska *ng* (t. ex. i sv. *sång*), men i italienskan förekommer det aldrig som isoleradt ljud, utan endast i förening med oralt *k*, *g*: *aŋke* (= *anche*), *luŋgo* (= *lungo*). Ett vanligt fel hos germaner är att uttala *luŋo* i st. f. *luŋgo*, hvilket är förklarligt nog, då mig veterligt ingen af de mera använda italienska grammatikerna varnar därför.

Tremulanter: r, l. Det första ljudet bildas med tungspetsen och kan vara såväl långt som kort. Det korta *r* förekommer initialt (frånsedt fall af satsfonetisk förlängning), efter konsonant (*padre*, *fabbro*), och mellan vokaler (*caro*); det långa uppträder före annan konsonant (*torno*) samt mel-

lan vokaler (*carro*). I allmänhet har kort *r* ej starkare vibration än i svenskan, det långa är däremot skarpt vibreradt. Man jämföre det svenska och italienska uttalet af lat. *Varro*.

Om *l* är ingenting att anmärka.

Allmänna anmärkningar om konsonanterna. Aspiration efter explosivor förekommer lika litet i italienskan som i franskan; man märker lätt detta, då man hör en italienare uttala för våra öron välbekanta latinska ord som *tale*, *par* etc. Men om italienskan i detta fall öfverensstämmer med franskan, afviker den i ett annat från nämda språk, i det att korta konsonantljud uttalas med mindre energi. Detta har i den föregående framställningen särskildt påpekats vid beskrifningen af *s*, *r*, uttalet af explosivan i *tch*, *tsh*, men gäller alla ljud. Muskelspänningen hos de arbetande organerna synes öfverhufvud taget vara lika stor som i svenskan.

Vokaler.

i, *e*, *ê*, *a*, *o*, *ô*, *u*.

i uttalas som i svenskan.

e («*e chiuso*»). Förmodligen höjes tungan något mindre än i sv. *se*, *sett*. När jag satte in mitt slutna *e*-ljud i stället för det italienska, tyckte sig italienarne höra ett slags i-ljud.

ê («*e* aperto»). Svenskt *ä* i *lätt*, men med mindre tunghöjning. I många fall torde det sammanfalla med det öppnare svenska ljudet i *ärr*. Dock får vid emfatiskt uttal af t. ex. *ecco*, *bella*, det it. *ê* en ännu öppnare klang.

Anm. Då ursprungligen betonadt *ê*-ljud kommer i mindre betonad ställning, uppstår ett mellanljud mellan *e* och *ê*, hvilket synes mig vara detsamma som i sv. *den*. Ordet *bene* i satsen: *sarà ben lui* har tydligen ett annat *e*-ljud än i *benedetto* å ena sidan, och i *sta bene* å den andra. På samma sätt är *deve* i *dev'essere così* med afseende på vokalljudet tydligt skildt från fullbetonadt *deve* (med öppet *e*) och *beve* (med slutet *e*).

a. Tungryggen höjes något mot bakre delen af hårda gommen. Det korta it. *a* i *atto*, *matto*, förefaller mig fullkomligt identiskt med *a* i sv. *att*, *matt*, och fr. *patte*. Det långa *a*-ljudet i *ala* bildar jag med samma munställning som

för sv. *all*. Skulle någon klangskilnad mellan långt och kort *a* förekomma, måste den vara högst obetydlig.

Anm. Vanligen antager man endast ett *a*-ljud för italienskan (jfr. P. Passy: Sons du Français[2]: 38). Det kan emellertid ifrågasättas, huruvida icke denna regel i ett specielt fall lider undantag. Då finalt betonadt *a* (t. ex. i *sa, là, qua, ha* o. s. v.) förlänges under frågeaccent, kan tungan något sänkas, så att vi få ett ljud, som i det allra närmaste öfverensstämmer med det vårdada uttalet af fr. *pâte*. Med andra ord i satsen: *sono passati di qua* har *a* i *qua* sitt vanliga höga ljud, om satsen uttrycker ett påstående, men ett lägre och dessutom längre ljud, ifall satsen är frågande. Om det finala *a* i *sa* gäller detsamma, äfven när ordet i samtalsspråket brukas som en sorts förstärkande partikel, motsvarande svenskans *ju*, *nu* (t. ex.: «è molto ricco, sa»)[1]. Det var egentligen uttalet af detta *sa*, något erinrande om svenska samtalsspråkets *sa'* f. *sade*, som först ledde min uppmärksamhet på saken. Ljudnyansen i *sa* har jag iakttagit hos ett par toskanare, men *a*-ljudet i de andra oxytona orden har jag endast observerat hos min florentinske lärare; det är också betydligt svårare att under ett samtal anträffa dessa i lämplig ställning än ett så ofta som *sa* (med nyssnämde betydelse) förekommande ord. Frågan behöfver en grundligare undersökning för att utröna, huruvida den af mig hufvudsakligen på en individs uttal observerade företeelsen har allmännare förekomst. Det tyckes förefinnas sannolikhet för att så är, då emfasis i italienskan kan föranleda större munöppning (jfr. framställningen af *ê*).

o («*o* aperto»). Om man från tungställningen för it. *a* något höjer bakre delen af tungan och därjämte rundar läpparne, uppstår it. öppet *o*. I förhållande till det svenska motsvarande ljudet har det italienska mera sänkt och tillbakadragen tungställning (jfr. sv. *Otto* med it. *otto*). Under det att franska *o*-ljudet i t. ex. *homme, encore* för svenska öron har en *ö*-haltig klang, närmar sig däremot det italienska till *a*.

---

[1] Verbet har väl här ursprungligen användts som fråga, jfr. det analoga eng. *you know*.

ó (*«o chiuso»*). Detta ljud är alldeles icke identiskt med sv. *å* i *åt* eller franskt slutet *o* i *côte, eau.* Det italienska ljudet bildas, åtminstone i allmänhet, med mindre framskjutna läppar, men med samma tungställning som det svenska. Att läpparne äro mera tillbakadragna, är lätt att iakttaga. Detta *ó* har en dragning åt eur. *u*, hvilken isynnerhet framträder, då vokalen är kort: t. ex. *molto, gotta.* Den som likt mig använder kort sv. *å* och således har kvalitativt samma vokalljud i *gå* och *gått*[1], märker genast skilnaden mellan sv. *å* och it. *ó*.

Anm. Före *r* finnes åtminstone i Toskana en tendens att något framskjuta tungan vid uttalet af *ó*, så att vokalen kommer att närma sig *u*-ljudet i sv. *surra.* Hos en norditaliensk föreläsare kunde jag observera ett ljud, som alldeles sammanföll med det svenska, hvilket möjligen var en dialektreminiscens eller kanske ock en misslyckad härmning af det toskanska uttalet, ty personen i fråga ville verkligen «toscaneggiare». Föröfrigt har man, som sagdt, här endast att göra med en tendens, som är mer eller mindre framträdande hos olika individer, ja, ljudnyansen i fråga är icke alltid lika tydlig hos en och samma person.

u. Öfverensstämmer fullkomligt med det s. k. europeiska *u* i fr. *toute*, t. *du* o. s. v.

Diftonger. De diftonger, i hvilka *i* ingår (ss. *piede, lei*), ha vi redan behandlat. Hvad beträffar de med *u* inledda (*suono, tuono, buono, qui, quando*) förtjänar anmärkas, att efter labial och velär (*buono, qui*) det första elementet är långt mera konsonantiskt än efter dental (*suono, tuono*). Den toskanska reduktionen af *uo* till *o* (*novo* f. *nuovo*) tyckes undvikas i vårdadt samtalsspråk.

Allmänna anmärkningar om vokalerna. Af föregående redogörelse framgår, att italienskan saknar rundade främre vokaler, *y, ö*, nasalvokaler, samt obetonadt s. k. *e* mixte ss. i t. *Gabe*, sv. *gosse.* Detta sista är väl att beakta vid uttal af finalt obetonadt *e*, t. ex. *pesce.* Vidare må framhållas tendensen, att med större emfasis förbinda större mun-

[1] Detta korta *å*-ljud förekommer i mitt uttal endast i böjningsformer, hvilkas stam har långt *å* ss. gått, stått, o. s. v.

öppning. Då nu accentstyrkan kan variera, kan också vokaltimbren i samma mån något förändras. Jfr. framställningen af *e* och *a*-ljuden. Hvad muskelspänningen beträffar, synes italienskan i fråga om vokalerna liksom i fråga om konsonanterna stå på samma ståndpunkt som svenskan, d. v. s. den intager en mellanställning mellan franskan och engelskan.

Kvantitet och satsaccent.

I hithörande svåra frågor måste jag inskränka mig till några antydningar. Den romanska och särskildt den italienska vokalkvantiteten har Diez sökt bestämma (Grammatik[5]: sidd 382—3) och J. Storm har till denna framställning gifvet en del modifikationer (Phonetische Studien II: 139 ff). Diez' regler kunna sammanfattas så, att kort är en vokal, när den efterföljes af konsonantgrupp (und. muta cum liquida: *pādre*, men *ăIto*), af dubbelkonsonant (*bĕllo*), när den förekommer som betonad ultima (*verità*), och då den står i obetonad stafvelse (*rĭdeva*, men *rīde*); i andra fall är den lång. Härtill kunna följande anmärkningar göras:

1) slutvokalen i oxytona kan äfven den förlängas, om den kommer under frågeaccent, t. ex. *Chi ē*? *Ce l'hā*? (har ni den?)

2) likaså kan en obetonad final vokal förlängas under frågeaccent, så att den blir ungefär lika lång som tonvokalen i samma ord, t. ex.: *Il professore è in casā?*

3) tonvokalen i proparoxytona ord såsom *prendevano*, *ridicolo* är något kortare än i motsvarande paroxytona ss. *prendeva*, *ridico* (se Paul Passy: Les changements phonétiques sid 131). En german, som är van att associera kort vokal med lång konsonant, akte sig väl att i dylika ord förlänga konsonanten. Särskildt äro för oss svenskar att observera ord såsom *grammatica*, *capitolo*, *articolo*, *ridicolo*, hvilkas latinska motsvarigheter vi oftast uttala med långt *t* och *k*-ljud.

Slutligen gör Prof. J. Storm i nämnde artikel uppmärksam på det vigtiga förhållandet, att i italienskan kvantitetsskilnaden är mindre starkt framträdande än i germanska språk. Detta gäller såväl om vokaler som konsonanter, och förklarar, hvarför ett mer energiskt uttal af kort konsonant,

t. ex. af *t* i *fato* kan göra, att en italienare tror sig höra lång konsonant (*fatto*). Med afseende på konsonantkvantitet har utlänningen ock att iakttaga förekomsten af lång konsonant före tonen: *caffé* har lång konsonant som vårt sv. *kaffe*, men samma betoning som i franskan.

Hvad satsaccenten beträffar vill jag endast påpeka, att i frågesats det sista ordet vanligen uttalas med högre ton och med biaccent (och därmed följande förlängning) på den obetonade finalen. Jfr. det skilda tonfallet i *il professore è in casa* såsom fråga och påstående sats. Då italienskan i de flesta fall icke utmärker fråga genom särskild ordställning, är det riktiga tonfallet här af stor vigt, enär falsk betoning kan föranleda missförstånd. Ett fel, som lätt insmyger sig i germaners uttal af italienskan, är att i påstående framställning ge det finala obetonade *e* för stark ton, emedan man söker undvika det dunkla *e* (i sv. *gosse*).

In Plutarchi
Non posse suaviter vivi sec. Epicurum XIII, 7 (1096 B).

Scripsit **Johannes Paulson.**

Plutarchus agens de Epicuro et Metrodoro non tam tibia citharaue aut chori cantu delectatis quam quaestiones de choris tibiis sonis Aristotelem Theophrastum alios delectauerint, eiusmodi quaestionum exempla afferens, haec praebet:

οἷον διὰ τί τῶν ἴσων αὐλῶν ὁ στενότερος βαρύτερον φθέγγεται· καὶ διὰ τί, τῆς σύριγγος ἀνασπωμένης, πᾶσιν ὀξύνεται τοῖς φθόγγοις, κλινομένης δέ, πάλιν βαρύνει, καὶ συναχθεὶς πρὸς τὸν ἕτερον ⟨βαρύτερον⟩, διαχθεὶς δ' ὀξύτερον ἠχεῖ· καὶ τί δήποτε τῶν θεάτρων ἂν ἄχυρα τῆς ὀρχήστρας κατασκεδάσῃς[1] *ἢ χοῦν, ὁ λαὸς τυφλοῦται κτλ.*

Haec verba *ὁ λαὸς τυφλοῦται* suspicionis ansam praebent. Wieselerum[2] nullum in hoc loco suspicatum esse mendum ex his uerbis elucet: «Das Bestreuen passt durchaus für den Raum der Orchestra, welcher . . . als Zugang für die Zuschauer diente, weshalb Sorge getragen wurde, wenn es draussen schmuzig war, dass der schöne untere Boden der Allen vor Augen liegenden Orchestra nicht von dem an der Fussbekleidung der ihn Betretenden befindlichen Kothe leide. Die von Plutarch erwähnte Blendung der Zuschauer soll gewiss nicht als von dem Aufwirbeln der Spreu oder des Sandes durch die Füsse der tanzenden Choreuten, sondern als vom Winde herrührend gedacht werden.»

Wieseler igitur nobis persuadere uult inter quaestiones in sonis uariatis uersantes[3] interpositam esse quaestionem, cur, uentis paleas orchestrae aditibus sparsas circumferentibus, spectatorum oculis noceretur. quae quaestio frigida sane esset. Plutarchum tamen prorsus aliam rem respicere facile apparebit, in compara-

---

[1] Ita editores, quos adii. libri *κατασκευασθείσης*. Wieseler loco infra allato *κατασκεδάσῃ τις* legendum proponit.

[2] Griech. Theater p. 204, n. 15 (Separatausgabe aus der Allgem. Encyklopädie . . . von Ersch und Gruber).

[3] Ea quae supra allata sunt excipiuntur his: *καὶ χαλκοῦν Ἀλέξανδρον ἐν Πέλλῃ βουλόμενον ποιῆσαι τὸ προσκήνιον, οὐκ εἴασεν ὁ τεχνίτης, ὡς διαφθεροῦντα τῶν ὑποκριτῶν τὴν φωνήν.*

tionem vocato hoc loco Aristotelico, Probl. XI, 25: *Διὰ τί, ὅταν ἀχυρωθῶσιν αἱ ὀρχῆστραι, ἧττον οἱ χοροὶ γεγώνασιν; ἢ διὰ τὴν τραχύτητα προσπίπτουσα ἡ φωνὴ οὐ πρὸς λεῖον τὸ ἔδαφος ἧττον γίνεται μία, ὥστ᾽ ἐλάττων; οὐ γὰρ συνεχής, ὥσπερ καὶ τὸ φῶς ἐπὶ τῶν λείων μᾶλλον, διὰ τὸ διαλαμβάνεσθαι τοῖς ἐμποδίζουσιν,* et Plinii Hist. natur. XI, 270: «theatrorum in orchestris scobe aut harena superiacta deuoratur (uox).» quibus locis perpensis et continuati sermonis ratione habita, luce clarius est in uerbis illis Plutarchi de *sono caecato*, non de *populo* agi[1]. quare a me *ὅλως* pro *ὁ λαός* restituente uix dissentiet qui deliberauerit, quam facile libri manu scripti medii aeui *α* et *ω* confundant[2].

Sed nondum loci difficultas soluta est. subiecto enim uerbi quod est *τυφλοῦται* egemus. nam e praemissis non licet audire *τὸν στενότερον αὐλὸν* uel *τὴν σύριγγα,* cum *soni,* non *instrumenti* notio requiratur. accedit quod manifesto hoc loco de *chori cantu* orchestra paleis sparsa *minus resonante*[3] mentio facta fuit, quemadmodum in proxime sequentibus de histrionum uoce agitur (uide p. 37 n. 3). quare si forsitan quis sibi uideatur Plutarchi uerba restituere hoc fere scribendi modo: . . . *ἡ χοῦν, ⟨ἡ φωνὴ τοῦ χοροῦ⟩ ὅλως τυφλοῦται,* ego non repugnabo. sed cum non possim quin suspecta habeam etiam uerba quae sunt *ἢ χοῦν* — non enim credo Graecos orchestram *χοῒ* sparsisse neque *χοῦν* defensum uolo uoce illa quae est *harena* in loco illo Pliniano (uide supra) nobis occurrente —, magis mihi placet hic modus scribendi:

καὶ τί δήποτε τῶν θεάτρων ἂν ἄχυρα τῆς ὀρχήστρας κατασκεδάσῃς (?), *ἡ ἠχὼ ὅλως τυφλοῦται*[4].

---

[1] Hoc iam vidit Reiske, qui coniecit *ὁ ἦχος τυφλοῦται,* non male, nisi quod non apparet, qua uia *ὁ λαὸς* ex *ὁ ἦχος* prodierit. neque aliter qui Duebnerianae editionis uersionem latinam excudendam curauit: «Cur si in orchestra theatri paleae spargantur aut puluis, populus [sonus?] caecetur?»

[2] Vid. Bastii Comment. palaeograph. adiuncta Schaeferi editioni Gregorii Corinthii, p. 749.

[3] Hoc non fugit Wyttenbachium qui *ὁ λαὸς* in *ὁ χορὸς* emendare uoluit, ductus loco Aristoteleo supra descripto. cum autem *ὁ χορὸς* uix pro chori *cantu* poni possit, sed in hac rerum serie idem sit ac choreutae, ut librorum lectio in spectatorum caecationem redit, ita emendatio illa in choreutarum.

[4] Conferendus est alius locus Plutarcheus, *Cur nox sonos facilius reddat quam dies,* II, 5 (721 B): *ἡ δὲ φωνὴ προσφερομένη καὶ προστυγχάνουσα σώμασι πολλοῖς καὶ ἀθρόοις, ἢ τυφλοῦται παντάπασιν, ἢ διασπάσματα λαμβάνει.*

Iam, opinor, apparet per quos corruptionis gradus mendum ortum sit.

Ad extremum non reticebo, ut non dubitem quin in uerbis quae libri praebent *τῶν θεάτρων — κατασκευασθείσης* erratum sit, ita me dubium haerere, num iure uocem, quae est *κατασκευασθείσης,* in suspicionem uocauerint editores. credere licet mendum in alio loco latere et scribendum: . . . *τῶν θεάτρων ἀχύρῳ (ἀχύροις?) τῆς ὀρχήστρας κατασκευασθείσης κτλ.* sed incertiora sunt quam ut fusius de iis dicam.

Ad Herodotum.

Scripsit J. L. Heiberg.

VIII 88 *ἀπὸ τούτων αὐτήν* displicent, quia uocabulum *τούτων,* quod caput rei est, parum ponderis habet, *αὐτήν* propter collocationem insolitam — si omnino eo opus erat, post *ἐργασαμένην* locum habebat — nimis ponderis. utrique malo medebimur reponentes *ἀπὸ τούτων αὐτῶν,* ex his ipsis, quae male fecerat.

IX 55 *οὔ κως ἔπειθον, ἐς ὃ κτλ.* parum recte dicitur, quia *ἐς ὅ* non habet, quo referatur, nec quod Steinius proposuit *οὔκων* magis placet. scribendum puto *οὔ κω*, ita ut uerba *ἐς νείκεα συμπεσόντες ἀπίκατο* ponantur *διὰ μέσου*: nondum ei persuadere poterant, cum praeco Atheniensium litigatione orta iis adstitit.

VII 55 et 56 Herodotum minus adcurate locutum esse, quondam discipulus meus animaduertit; nam in cap. 55 cum dicitur *ταύτην μὲν τὴν ἡμέρην οὗτοι, τῇ δὲ ὑστεραίῃ πρῶτοι μὲν κτλ.*, adparet, eos noctu iter intermisisse; nihilo minus cap. 56 legimus *διέβη δὲ ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἐν ἑπτὰ ἡμέρῃσι καὶ ἐν ἑπτὰ εὐφρόνῃσι ἐλινύσας οὐδένα χρόνον.* talia ad epicam narrandi rationem Herodoti illustrandam non inutilia sunt.

hexametri partem *ἦ κε μέγ' οἰμώξειε* VII 159 ex Iliade transsumptam multi notauerunt. num cuiquam in VIII 26 *ἄνδρες ἀπ' Ἀρκαδίης ὀλίγοι τινές* in mentem uenerit griphus ille Homericus qui fertur (16 Wolf) *ἄνδρες ἀπ' Ἀρκαδίης ἁλιήτορες, ἦ ῥ' ἔχομέν τι;*, exploratum non habeo.

cum constructione memorabili VIII 129 *τρεῖς (μοίρας) . . τὰς διελθόντας χρῆν ἔσω εἶναι,* quam illustrauit Kruegerus gr. Spr. 56, 10, 5 (addantur Hipprocrates de prisca medicina I p. 8, 40 ed. Foesius: *οὐ γάρ ἐστι, πρὸς ὅ,τι χρὴ ἐπανενέγκαντα εἰδέναι τὸ σαφές* et Demosthenes XXI 99), comparari potest VI 92 *ὡμολόγησαν ἑκατὸν τάλαντα ἐκτίσαντες ἀζήμιοι εἶναι*; nam hic quoque uerbum regens ad participium solum refertur. similis est etiam locus, qui est VIII 101: *συμβούλευσον ὁκότερα ποιέων ἐπιτύχω εὖ βουλευσάμενος*; nam notio coniunctiui proprie non ad uerbum finale, sed ad participium pertinet.

Anmeldelser.

Sam Wide: Lakonische Kulte. Leipzig 1893, Teubner. X + 417 S.

S. Wide betegner selv sit nye skrift som et bidrag til løsningen af en större opgave: en topografisk ordnet fremstilling af den helleniske kultus. Det er for så vidt en fortsættelse af hans tidligere arbejde *De sacris Troezeniorum Hermionensium Epidauriorum* (Upsala 1888) og vil blive fortsat med en lignende bearbejdelse fra hans hånd af den boiotiske kultus. Af *Immerwahr* foreligger et tilsvarende arbejde om Arkadien (*Die Kulte und Mythen Arkadiens. Leipzig 1891*).

Der er ingen tvivl om, at denne opgave er frugtbar og må bringe gode resultater. At behandle den helleniske kultus saaledes, at de enkelte egnes gudetro og gudsdyrkelse sammenfattes under fælles betragtning, har sin fulde berettigelse ved siden af den methode, der er fulgt i håndbøger og lexika, hvor hver gudeskikkelse betragtes for sig. En lokal kultusbeskrivelse kan ikke blot kaste nyt lys over den helleniske religion, men lejlighedsvis også over andre punkter af hellenisk åndsliv og vil med tiden, ved siden af sagnhistorien, onomatologien, den ældste kunsts historie, den egentlige archæologiske betragtning af oldsagsfundene m. m. yde sit bidrag til løsningen af spörsmålet om Grækenlands gamle stammeforhold og ældste historie. — Mere tvivlsomt er det, om de kendte landskabsinddelinger hos Pausanias just er den enhed, der burde lægges til grund. Mere konsekvent og vistnok mere oplysende vilde det være at beskrive mindre landområder, der sikkert danner en sammenhængende enhed, hvert for sig. Wide har haft en følelse heraf og bødet noget herpå ved sin Verzeichnis der einzelnen Kultkomplexe (s. 389—406). Ved en beskrivelse af Boiotiens kultus vilde en sådan strængt lokal behandling sikkert vise sig rigtig.

W.s bog er praktisk indrettet ud fra de synspunkter, han har lagt til grund. Efter et forord (V—VIII) følger behandlingen af de enkelte gude- og herosskikkelser (1—367) i en række kapitler, under hvilke der först gives en lokalt ordnet sammenstilling af de antike kilder (forfattersteder, indskrifter, møntbilleder og andre kunstværker), derefter en sammenhængende kommentar til dette materiale. I et tillæg (368—375) benyttes de sidst fundne indskrifter, som er udgivne i *Ἐφημερὶς ἀρχαιολογική* 1892 I, og tilføjes enkelte rettelser. I slutningen af bogen findes en oversigt over de egne, med hvilke Lakonike efter forfatterens anskuelser har kultusfællesskab (376—388), en fortegnelse over de lakoniske «kultuskomplexer» (389—406) og endelig et register

(407—417). Ved denne ordning er skriftet blevet en praktisk håndbog, hvori man let finder sig til rette.

Materialet er, så vidt jeg skönner efter en gennemlæsning af bogen, samlet med megen omhu; de få mangler og fejl, som jeg er bleven opmærksom på, anføres nedenfor. Gennemgående har W. dog taget for lidt hensyn til billedværkerne. Den bekendte beskrivelse af *Dressel* og *Milchhöfer* (i 2. Bd. af Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts) er noget ujævnt benyttet; f. ex. er intet Herakles- eller Hekatebillede anført derfra. Og dog turde disse have lige så stor betydning som mange af de sene indskrifter, som W. benytter lige så vel som de ældre. W. tillægger i det hele indskrifternes vidnesbyrd mere betydning, end ret er. Da jeg andensteds (*Asklepios* s. 97—113) udførligere har påvist, at en votivindskrift dediceret til en eller anden gud ikke altid er nok til at bevise, at guden har haft en kultus på vedkommende sted, skal jeg imidlertid her ikke komme nærmere ind på dette spörsmål. Men selv om man holder sig til de sikre kultus-vidnesbyrd, bliver der et andet spörsmål tilbage. Næsten hver eneste beboet krog i Hellas har i tidernes løb og ofte i meget sene tider optaget dyrkelsen af guder, der oprindelig havde andensteds hjemme. Især har de religiøse bevægelser i det 2. årh. e. Chr., hvor kunstigt fremkaldte de end var, gjort meget til at udjævne forskellen mellem de enkelte landskabers kultus. Der er ingen tvivl om, at de forskellige steders «kultuskomplexer» har set ganske anderledes ud i oldtidens slutning end i tidligere tider, at mange nye guder er komne til andensteds fra, og at enkelte gamle er gået ad glemme. I en samling af kilder til skildring af græsk religion er derfor en angivelse af kildens alder næsten lige så vigtig som kilden selv. For forfattersteders vedkommende ligger denne bestemmelse, så vidt vi kan nå, i regelen i forfatternavnet. Men med de mange indskrifter og billedværker, der citeres i W.s bog, forholder det sig anderledes; her må den nødvendige oplysning i regelen søges andensteds, tit forgæves. Til en samling af dette materiale må stilles den fordring, at den indeholder en tidsangivelse for hver indskrift eller hvert kunstværk, der anføres. At denne tidsangivelse tit må blive noget svævende, er sandt nok. Men den behøver ikke at være præcis, og om den fejler 100 år eller endog mere, gör i mange tilfælde mindre til sagen; allerede en oplysning om, hvorvidt f. ex. en gudefigur tilhører 4—3. årh. f. Chr. eller «den romerske tid», er af stor værdi. At det tit er vanskeligt at skaffe en sådan tidsangivelse, er også sandt; men opgaven at tilvejebringe en *tilfredsstillende* kildesamling er ikke løst, för det sker, og uoverkommeligt er det heller ikke.

W.s kommentar til materialet vidner om stor kundskabsfylde. Den indeholder mange henvisninger til andre egnes kultus, mange oplysninger om gudetilnavnes udbredelse i Hellas o. lign. W.s

skrift kan derfor ved studiet af hellenisk religion i mange tilfælde benyttes med udbytte.

Den egentlig ræsonnerende del af bogen er ikke i samme grad tilfredsstillende. Læseren har jævnlig en følelse af, at der arbejdes med gudenavne mere end med gude-forestillinger, med formler, som for forfatteren selv er tomme og blot søges på en eller anden måde kombinerede med andre. At W. har taget fat på de mange spörsmål, der behandles, med stor skarpsindighed, skal ikke nægtes. Der findes også rundt om i bogen både nye og smukke forklaringer af forskellige kultusfænomener, og det er ikke ufortjent, at forfatteren er kommen til dem; de er fremgået af en egen kombinationsævne, støttet af solid kundskab[1]. Men den samme kombinationsævne har også tit ledet W. på vildspor, bragt ham til slutninger, der er altfor dristige og har altfor lidt fast grundlag[2]. Det overleverede materiale er nu engang så tyndt og tarveligt, at en sikker forståelse deraf på mange punkter er umulig. W. har også ved flere af de spörsmål, som behandles, erklæret, at han intet sikkert resultat kan nå til[3]; bogen vilde efter mit skön have vundet, om han noget oftere var bleven stående derved.

I sin betragtning af gudeskikkelserne holder W. sig i regelen ved jorden og søger at udrede historisk sammenhæng. Kun sjælden giver han sig hen til den forhastede spekulation over gudeforestillingernes ældste oprindelse, der sædvanlig identificerer guddommene selv eller forskellige af deres karaktertræk eller attributer med meteorologiske fænomener. Et underligt exempel herpå

---

[1] Som exempel herpå kan anfores den smukke og utvivlsomt rigtige tydning (s. 20—21) af *Ζεὺς καππώτας* ved Gythion; fortællingen om Kronos, der sluger stenen, burde dog næppe være medtaget.

[2] F. ex. s. 10: Det er overleveret, at *Ζεὺς εὐάνεμος* havde en helligdom ved Sparta; til höjre for denne lå et heroon for Pleuron, ved hvilket Pausanias gör opmærksom på Tyndaridernes herkomst. W. finder dyrkelsen af *Ζεὺς εὐάνεμος* i det indre af landet påfaldende (næppe med rette, når man betænker, hvor stor indflydelse vinden i syden har på klima og plantevækst), antager en nær sammenhæng mellem denne Zeus og Pleuron og slutter, at dyrkelsen af *Ζεὺς εὐάνεμος* er indfort til Sparta fra det aitoliske Pleuron! — Eller s. 160: På Kolona ligger et tempel for Dionysos Kolonatas, ved siden deraf en *τέμενος* for en heros, som «havde vist Dionysos vej til Sparta»; til denne heros ofrer Dionysiaderne og Leukippiderne forud for ofringen til guden. Pausanias, hvis text forovrigt næppe er intakt på dette sted, anforer intet navn på denne heros, hvad der ofte er tilfældet (jfr. *Wide* s. 296; min *Asklepios* s 105). På navnet Leukippider (jfr. *Paus.* 3, 16, 1 = *Wide* s. 326) bygger imidlertid Wide en formodning om, at han har heddet Leukippos, identificerer dernæst Leukippos med Helios og slutter, at Dionysos og Helios engang i fællig har været dyrkede på Kolona, og at Dionysos har fortrængt Helios derfra!

[3] Det store spörsmål (utvivlsomt det vigtigste i den lakoniske kultushistorie) om, hvad der er dorisk, og hvad der er för-dorisk, har således ikke ladet sig fuldt ud besvare.

er W.s forklaring (s. 26—27) af den spartanske Ἥρα αἰγοφάγος som den gudinde, der fortærer himmelgeder ɔ: regnskyer[1].

Under forsøgene på at finde sammenhæng med andre egnes kultus er der to fremgangsmåder, som W. stadig anvender. For det förste ser W., hvor to guddomme har været dyrkede på samme sted eller endog blot i nærheden af hinanden, inderlig forbindelse imellem dem. Han tager ikke i betænkning, hvor mange tilfældige forhold der kan have fremkaldt naboskabet, eller at den ene guddoms dyrkelse, uden at vi véd det, godt kan være århundreder yngre end den andens. Og når en sådan forbindelse er funden, går W. ud over Lakonikes grænser og søger efter tilsvarende forhold i andre dele af Hellas. Når det findes, drages i regelen heraf en slutning om kultusberöringer mellem de to egne. — Den anden fremgangsmåde er denne: hvor der findes en dyade, hvis to led ikke står på ganske samme fod, hvor der dyrkes en gud og en heros i hinandens nærhed. eller hvor en gud dyrkes med et ejendommeligt tilnavn (f. ex. Apollon Karneios), dèr betragtes heroen (ev. det væsen, som menes at have fundet sit udtryk i gudens tilnavn) som en ældre guddom, hvis dyrkelse er mere oprindelig på stedet, men fortrængt af den anden (et exempel herpå har jeg anført s. 42 anm. 2). I nogle tilfælde kan W. ved at anvende disse to simple og let håndterlige methoder have truffet det rette; men man kan med vished sige, at han også i mange tilfælde må være faret vild derved. Det brogede stof, et til to årtusinders religiøse forestillinger i til dels slet og i hvert fald mangelfuld overlevering, egner sig ikke til at behandles med sådanne næsten mathematisk tilskårne formler.

Der savnes i skriftet en oversigt over Lakedaimoniernes forhold til de vigtigste helleniske kultussteder udenfor Lakonike, især Delfoi og Olympia. I en exkurs havde der været anledning til at medtage en undersøgelse af den lakoniske onomatologi, der dog måske kun vilde give negativt resultat. Mere anledning til at vente i al fald noget udbytte af en sådan undersøgelse er der for Boiotiens vedkommende; det er en bekendt sag, at de helleniske navne stundom kan give oplysning om stedlig kultus.

[1] W. fremsætter dette i flugt med den utvivlsomt rigtige påvisning af, at Hera i Argolis gjaldt for regnens guddom (s. 26). Som argument herfor kunde også være anført altret på Arachnaion (*Paus.* 2, 25, 10), der fra först af vist nok så meget har gjældt Hera som Zeus. Rigtigt er det sandsynligvis også, når W. i den spartanske *Ἥρα ὑπερχειρία* ser forbindelse med Argolis. Mindre rigtig synes derimod tydningen af navnet *ὑπερχειρία,* som Wide (jfr. Steph. thes.) sætter i forbindelse med udtryk som *χεῖρα ἑὴν ὑπερέσχε.* En sådan afledning er sproglig set lidet rimelig. Navnet er kun overleveret hos Pausanias, som meddeler, at *Ἥ. ὑ.* påkaldtes, når Eurotas svommede over sine bredder. Er ordet ikke blot en skrivefejl for *ὑπερχειλία* (*-λεία,* jfr. lexika: *ὑπερχειλής*)? Et så specielt navn passer just godt til Pausanias's beretning om, at dyrkelsen af *Ἥ. ὑ.* var indfort ifolge et orakelsvar.

Til slutning enkelte rettelser og tilföjelser.

Apollon. Orakelsvaret hos Euseb. praep. ev. 5,32 (jfr. Ed. Meyer, Forschungen zur alten Geschichte I 241) burde vel være medtaget. — S. 86: Måneden Karneios er efter al sandsynlighed dog fælles-dorisk; også i Epidauros er den for nylig påvist (jfr. Kavvadias fouilles d'Epidaure I 103). — S. 96: Indskriften fra Chalkis er flere gange udgivet, f. ex. Philologus N. F. 2, 1889, 426. Blandt stæderne, som dyrkede Apollon, Artemis, Leto, havde det været rettere at nævne Eretria (se indskrifterne *'Εφ. ἀρχ.* 1892, 141 ff., til dels tidligere udgivne).

Artemis. To blyfigurer forestillende den «persiske» Artemis ere fundne ved de nye udgravninger ved Menelaion, *Δελτίον* 1890, 12 –13; jfr. 1889, 171. — Fra Pleiai stammer et votivrelief med indskriften *Πειϝπις ανεθεκε Αρταμι,* udgivet Archäol. Zeit. 40, 145 pl. 6, 1 (jfr. Furtwängler i Roschers Lexikon I 594); den under Asopos anførte ufuldstændige indskrift er mulig identisk dermed; Roehls imagines er mig ikke tilgængelig. — S. 123 (jfr. s. 374): Ved Epidauros lå, som bekendt, et Artemistempel i Asklepioshelligdommen.

Demeter. Relieffet fra Gythion er udgivet i Archäol. Zeit. 41, 223 pl. 13.

Asklepios. Sparta: Isyllos 76 f.

Οἵ δὲ ἐκάρυξαν πάντας ξενίαις σε δέκεσθαι
σωτῆρα εὐρυχόρου Λακεδαίμονος ἀγκαλέοντες.

Gythion: Inscr. mus. Britann. II 143, æresstatue for en læge med indskriften *['Ασ]κλαπιοῦ ὑπουργὸς Δαμ[άδας].* Indskriften på det i Reinachs Chroniques s. 695 omtalte alter er udgivet *'Εφ. ἀρχ.* 1889, 66, 11: *Λ. Αἴλιος Λαμπᾶς 'Ηλεῖο[ς] 'Ασκληπιῶ ἐπηκόῳ* (ikke *ὑπηκόῳ*!) *εὐχήν.* — Hyperteleaton? jfr. Pantizidis i *'Εφ. ἀρχ.* 1885, 58 ff. — Kythera: Fragment af et votivrelief, Mitth. d. d. arch. Inst. 5, 232.

Aidos. Xen. Sympos. 8, 35: *Θεὰν γὰρ οὐ τὴν 'Αναίδειαν, ἀλλὰ τὴν Αἰδῶ νομίζουσι (οἱ Λακεδαιμόνιοι),* hvori man, med Pausaniasstedet (3, 20, 10) for öje, trygt tör se et vidnesbyrd om virkelig kultus.

Orfeus. Her savnes en udtalelse om tydningen af relieffet Friederichs-Wolters Gipsabgüsse 1913 (Orfeus og Homer?), om hvis ægthed der ikke er grund til at tvivle.

Dioskurerne. S. 311: Det er ikke relieffet til Le Bas-Foucart 163 a, men relieffærne til de to følgende indskrifter (Le Bas-Foucart expl. p. 82), som er afbildede i Annali 1861, pl. D.

Kejserkultus. Gythion: Mitth. d. d. arch. Inst. 1, 156: *Ἡ πόλις ἡ Γυθεατῶν Δαμονικίδαν . . . . ἀγωνοθέτην τῶν ἐν τῇ πατρίδι Καισαρείων . . .* Mitth. 3, 163: *Αὐτο[κράτ]ορα Καίσαρα Σεβαστὸν ἀνίκητον Μ. Αὐρήλιον 'Αντωνῖνον ἡ πόλις ἡ Γυθεατῶν κτλ.*

Kbhvn., juli 1894. Chr. Blinkenberg.

Chaucer und der Rosenroman, eine litterargeschichtliche studie von *Max Kaluza*. Berlin 1893, Felber. VI + 255 s.

Der verfasser der vorliegenden schrift hat das seltene glück gehabt, die hauptergebnisse seiner untersuchung schon vor der veröffentlichung seiner schrift anerkannt und angenommen zu sehen. In einem brief an die Academy berichtete er kurz über seine entdeckung, dass die ersten 1704 verse von dem Rosenroman wirklich von Chaucer herrühren können, und seine gründe waren so schlagend, dass Skeat ihm gleich seinen beifall zollte und die resultate Kaluza's für seine grosse gesammtausgabe von Chaucer's werke (I, Clarendon Press 1894) verwertete.

Der stand der frage vor Kaluza war dieser: man wusste, dass Chaucer den Rosenroman (ganz oder teilweise) übersetzt hatte, aber keiner von den leitenden Chaucerphilologen wagte es länger, die vorliegende englische übersetzung für Chaucer in anspruch zu nehmen, nachdem es sich gezeigt hatte, dass die sprachform der übersetzung, wie sich dieselbe namentlich in den reimen zeigte, vielfach im schroffsten gegensatz zu derjenigen stand, die uns aus Chaucer's echten werken bekannt war. Lindner hatte gezeigt, dass der letzte teil, von v. 5814 (nach anderer zählung 5811) an, wahrscheinlich von einem anderen verfasser herrühre als der vorhergehende teil.

Dann übernahm es im jahre 1888 Kaluza eine parallelausgabe von dem französischen texte und der übersetzung zu besorgen. und seine vergleichung von zahlreichen frz. handschriften des originals gestattete es ihm verschiedene schlüsse über die natur und treue der übersetzung zu ziehen, die bisher, wo man nur die gedruckten texte des Roman de la Rose benutzte, nicht wohl möglich gewesen waren. Eine detaillirte untersuchung führte dann zu einer zerlegung der übersetzung in drei fragmente, von denen A (v. 1--1705) und C (v. 5811—7692) nach K. von Chaucer herrühren, während B (v. 1706—5810) später von einem anderen hinzugedichtet ist. Seine beweisgründe sind erstens das verhältniss zum französischen original: A und C übersetzen sehr genau und folgen dem original gewöhnlich zeile für zeile, während das dem verfasser von B nicht gelingt; «von je 100 versen in A und C sind im durchschnitt je 3 von dem englischen übersetzer hinzugedichtet worden, um dem reimbedürfnisse zu genügen; der verfasser von B aber hat je 15 verse von 100 aus eigenem hinzugefügt». In der direkten herübernahme französischer reimwörter in A und C zeigen sich auch eigentümlichkeiten, die wir aus Chaucer's anderen bearbeitungen fremder dichterwerke kennen, die sich aber in B nicht so finden. Sehr anschaulich und beweiskräftig sind die p. 20--33 abgedruckten proben mit dem original gegenübergestellt. Dieselbe person, die in B immer *Bialacoil* genannt wird, heisst in C *Fayre-Welcomyng; bouton* wird 1702

(wie 1675, 1683, 1685 und 1691) durch *knoppe* wiedergegeben; sobald wir aber zum fragment B übergehen, finden wir das frz. wort einfach beibehalten. v. 1770, 1786 usw.

Der zweite beweisgrund ist der dialekt; die reime von A und C stimmen in allen wesentlichen punkten mit dem dialekte von Chaucers echten dichtungen überein; die untersuchung von den reimen in A und C und eine sehr genaue vergleichung mit den in Chaucers anderen werken vorkommenden ist von Kaluza mit grosser liebe vorgenommen und bildet einen sehr wertvollen teil von seiner arbeit. Andere sprachliche und metrische eigentümlichkeiten weisen alle auf dasselbe ergebniss hin. Ich will hier nur eins anführen. «Lounsbury weist darauf hin, dass in Chaucers echten schriften das hilfsverb *do* immer nur causativ gebraucht wird, niemals, wie späterhin, zur blossen umschreibung des verbalbegriffs . . Im Romaunt of the Rose dagegen fänden wir etwa ein dutzend ausreichend sichere fälle, in denen *do* in dieser letzeren, rein umschreibenden bedeutung, die bei Chaucer nie anzutreffen ist, gebraucht wird. Nun zeigt aber sofort ein blick auf die von L. angeführten elf verszahlen, dass diese sämmtlich dem fragment B angehören». Die zusammenstellung von doppelformen u. dgl. in Chaucers echten werken s. 129 ff. ist sehr wertwoll. Dagegen scheint es mir, als ob der verf. in dem abschnitte s. 138 ff.: «Der stil der fragmente A und C» etwas zu weit gegangen ist; er hat daselbst für fast jede zeile der fragmente parallelstellen aus den echten werken verzeichnet, und zwar so vollständig, dass der übersetzer z. b. ausdrücke wie *li ors et li argens* nicht durch *silver and gold* wiedergeben kann, ohne dass K. gewissenhaft die stellen zusammenstellt, wo Chaucer die beiden metalle zusammen erwähnt; die sammlungen sind sehr vollständig und zeugen von Kaluzas grossem fleisse, sind aber z. t. doch recht überflüssig.

Für fragment A wird jedermann zugeben müssen, dass der verf. recht hat, ebenso darin dass B nicht von Chaucer verfasst sein kann; ob dagegen C wirklich dem dichter zuzuschreiben ist, ist wegen der reime *y*: *ye* nicht so unzweifelhaft; ich bin in bezug darauf nicht so vollständig überzeugt wie auf den anderen punkten, vgl. auch Skeats vorsichtige stellung, s. die citirte ausg. I, 6 ff. und die anm. s. 441 zu v. 5810. Jedenfalls hat aber Kaluza einen ungemein wertvollen beitrag zur Chaucerforschung geliefert.

Kopenhagen, im Juli 1894.

Otto Jespersen.

Jacob La Roche, Homerische Untersuchungen. Zweiter Theil. Leipzig 1893. Teubner. 220 S.

Hic libellus varii est argumenti. Constat enim ex septem partibus vel disputationibus, quarum quattuor ad syntaxim homericam, duæ ad rem metricam spectant, in ea autem, quæ restat, de nonnullis locis homericis (29 ex Odyssea, 12 ex hymnis) recte legendis et interpretandis agitur. Copiose *de infinitivo homerico* disseritur (p. 1—78). Sed universa hæc dissertatio omnino non est nisi enumeratio locorum, ubi infinitivus vel solus vel cum accusativo coniunctus vel pro subiecto positus est vel pro obiecto, tum ubi infinitivum consecutivam vim habere scriptor censet: sequuntur quædam verba de absoluto qui dicitur infinitivo. Omnia summam sedulitatem diligentiamque ostendunt, ubique hominem in carminibus homericis singulari cum studio edendis et interpretandis iam plurimos per annos occupatum agnoscimus. Sed quid intersit infinitivorum homericorum prope infinitum numerum accumulare non intellego. Loci enumerantur maxime certe ad litterarum ordinem earum vocum, e quibus infinitivi pendent. Ita facilius in hac congerie locum quendam possumus invenire. Est tamen ubi magis ad vocabula, quam ad eorum significationes loci dispositi sunt: *ὦρτο πόλιν δ' ἴμεν (= ἀνέστη ἰέναι) η* 14 propius, me quidem iudice, ad ea quæ sunt *βῆ δ' ἴμεν* sim. accedit quam ad eos locos, ubi est forma activa eiusdem verbi *ὀρνύναι.* De singulis locis nonnulla verba faciam. *M* 243 *ἀμύνεσθαι* non pro subiecto accipiendum est (p. 13), sed appositionis loco cum subiecto *εἷς οἰωνὸς* coniungendum; eodem modo *κοιμηθῆναι ξ* 525 ad subiectum *κοῖτος* afferendum. *ἐλπωρή ἐστι β* 280 recte explicatur (p. 13), sed dubito num illis verbis poeta non potuerit non uti: forsitan dici possit *ἔστι (ἔξεστι) σοι ἔλπεσθαι.* Tum in locis *σοὶ δ' οὐ δέος ἐστ' ἀπολέσθαι M* 246, *οὐδέ τί τοι παθέειν δέος οὐδ' ἀπολέσθαι ε* 347, *οὔτε τι πημανθῆναι ἔπι δέος οὔτ' ἀπολέσθαι ϑ* 563 La Roche putat infinitivos ad consecutivam vim prope transiisse ('stehen schon genau an der Schwelle des Ueberganges zum Folgeinfinitiv', p. 14), quod ei concedere non possum. Ut hic mittam, quæ prima sit ac propria infinitivi significatio (cf. Goodwin, Syntax² 742), si quid videam, in illis locis neque pro subiectis illi infinitivi accipi possunt, id quod apparet ex *A* 515 *ἢ ἀπόειπ', ἐπεὶ οὔ τοι ἔπι δέος, ὄφρ' εὖ εἰδῶ*, ubi abest infinitivus, neque consecutivus infinitivus usquam, quod sciam, præcedit, sed *δέος ἔστ'* vel *ἔπι δέος* idem est atque *χρὴ δεδιέναι,* ad quæ verba infinitivi illi referuntur: non est tibi (timor i. e.) causa timendi, non opus est tibi timere (respectu habito intereundi i. e.) ne intereas. Conferamus *δεῖσαν ὑποδέχθαι H* 93, *ἵνα καὶ τοῖς ἄ. Ἕλλησι φόβος εἴη ἐπὶ β. μ. στρατεύειν* Xen. An. II 4, 3 et *φοβοῦμαι διελέγχειν σε* Pl. Gorg. 457 e. In capite IV uberrime de infinitivo consecutivo disserit scriptor. At in *βῆ δ' ἰέναι* sim.

haud scio an potius finalem vim inesse putemus. Ceterum non possum mihi persuadere eos infinitivos, qui sunt post *δεῖ* (p. 18), *ἔοικε* (p. 18 sq.), *χρὴ* (p. 48), consecutivam vim habere: *ϑ* 507 infinitivi appositionis nomine cum eo quod est *βουλὴ* coniungendi sunt. Ad exempla, in quibus constructio personalis quæ dicitur inest, falso allatum est (p. 60) *λ* 156 *χαλεπὸν δὲ τάδε ζώουσιν ὁρᾶσϑαι,* ubi non *χαλεπὰ* traditum est vel legi potest. Infinitivus *(οὔτ' αὐτὸς νέος ἐσσί, γέρων . . .) ἀμύνασϑαι Ω* 369 subtilius et speciosius quam pro simplicitate dictionis homericæ explicatur (p. 61); cf. *μὴ αἱ νῆες ὀλίγαι ἀμύνειν ὦσι* Thuc. I 50. In dicto *ἔστι μὲν εὕδειν ο* 392 et sim. haud scio an infinitivus pro subiecto melius accipiatur. — Tum uberius de infinitivo limitationis (Der Infinitiv der Beziehung) dicit (p. 65 sqq.). Minus recte hoc infinitivi genus partem facit infinitivi consecutivi. Dicitur enim non solum *celer sequi* sed etiam *celer irasci,* quod non significat: celer ita ut irascatur; *indocilis pauperiem pati* non idem est atque 'indocilis ita ut pauperiem patiatur'.

Difficilis est quæstio, quam, quod viderim, hic vir doctus ne verbo quidem attigit, dico quæstionem de infinitivis, qui sequuntur demonstrativa *τοῖος τοιοῦτος τοσόσδε τηλίκος* vel interrog. *ποῖος*. *β* 60 *ἡμεῖς δ' οὔ νύ τι τοῖοι ἀμυνέμεν* vulgo ita explicatur, ut putent *τοῖοι* idem esse atque atticum *οἷοί τε,* cf. Krüger II 55, 3, 6, Kühner[2] II p. 580, Ameis-Hentze et Faesi-Hinrichs ad h. l., Goodwin Syntax[2] 760, Stier ad *Z* 463, Leaf ad *Z* 463 et *T* 140. Dubitat Monro Hom. Gr.[2] 232. Ac sane dubitandum est, num fieri possit, ut in græca lingua pronomen relativum omittatur. Contrariam rem docent illud *οἷα ἄρδειν* quæque sunt similia, ubi demonstr. pronomen omissum est, relativum autem servatur. Atque aliam interpretandi viam neque eam subtiliorem ingressi sunt Merry et Riddell (1876) ad h. l.: *ἡμεῖς δ' οὔ νύ τι τοῖοι (ἐσμὲν οἷοι 'Οδυσσεὺς ἔσκεν* v. 59) *ἀμυνέμεν,* nos non tales sumus (qualis Ulixes erat) ad defendendum vel si rationem habemus defendendi, i. e. ut defendere possimus. Infinitivus igitur ad totam sententiam pertinet. Eodem modo alii quoque loci haud dubie interpretandi sunt: *η* 309 *οὔ μοι τοιοῦτον κῆρ μ. κεχολῶσϑαι* in me non est tale cor, quale tu putas me habere, ita ut sine causa irascar; *Z* 463 *χήτει τοιοῦδ' ἀνδρός, ἀμύνειν δούλιον ἦμαρ* desiderio talis viri, qualis ego eram, ad servitutem depellendam; *ω* 254 *τοιούτῳ δὲ ἔοικας . . . εὑδέμεναι μαλακῶς* tali viro similis es, qualis est rex (v. 253), ad molliter (in molli strato) dormiendum; *γ* 205 sq. *αἲ γὰρ ἐμοὶ τοσσήνδε ϑεοὶ δύναμιν περιϑεῖεν | τίσασϑαι* utinam mihi tantas vires di dent, quantas Oresti dederunt, ad procos ulciscendos, ut procos ulcisci possim; singularis est locus *ρ* 20, quum infinitivus præcedat, *οὐ γὰρ ἐπὶ σταϑμοῖσι μένειν ἔτι τηλίκος εἰμί* nam (quod attinet ad manendum vel) si putas me debere ad stabula manere, non iam eius sum ætatis, cuius is esse debet, quem illud (ad stabula manere) decet, ea con-

ditione ut et q. s. Antecedit interrogativum *φ* 195 *ποῖοί κ᾽ εἶτ᾽ Ὀδυσῆι ἀμυνέμεν;* num *ἄριστοι Ὀ. ἀμυνέμεν* eritis? Contra *I* 688 *εἰσὶ καὶ οἵδε τάδ᾽ εἰπέμεν, οἵ μοι ἕποντο,* infinitivus ad verbum *εἰσὶ* referundus est: adsunt ut dicant. Deest verbum substantivum *T* 140 *δῶρα δ᾽ ἐγὼν ὅδε* (adsum) *πάντα παρασχέμεν.* — Neque vir doctus de vexatis locis *I* 42 et *ρ* 21, ubi est *ὥς τε* sequente infinitivo, quid in sententiis aliorum virorum sit veri, exquirere studet. Affert autem magnum numerum locorum apud posteriores scriptores, quæ præbent *ὥς τε* cum infinitivo consecutivo, sed qua ratione hac locorum multitudine usus homericus illustretur, non facile intellegitur.

Altera disputatio est *de infinitivo aoristi apud Homerum* (p. 79—103). Infinitivus futuri semper habet significationem temporis futuri. Itaque post verba sperandi, promittendi sim. semper hic infinitivus usurpatur. Item sæpissime post *μέλλειν.* Sed dubium est, num etiam post *μέμαα* exspectandus sit. In hoc enim verbo non inest vis futuri temporis: cupio aliquid facere et quidem nunc ipsum facere. Cf. van Leeuwen et Mendes ad *B* 544. Paucis verbis de infinitivis præsentis et perfecti temporum factis ad usum infinitivi aoristi exponendum transit. Infinitivus aoristi incohativam (ingressivam) vim habet, et tum iam factam rem significat — ita maxime, ni fallor, respondet indicativo aoristi historici, *οὐ μὲν γάρ τί σε πεζὸν ὀίομαι ἐνθάδ᾽ ἱκέσθαι* = *οὐ πεζὸς ἐνθάδ᾽ ἵκεο* — tum rem incohantem vel ingressivam præsentis temporis, ut *δ* 682 *τίπτε σε πρόεσαν μνηστῆρες; ἦ εἰπέμεναι ἔργων παύσασθαι* ('momentan') *σφίσι δ᾽ αὐτοῖς δαῖτα πένεσθαι;* ubi vis infinitivi aoristi sequente infinitivo præsentis magis elucet — tum rem futuram, ut *β* 280 *ἐλπωρή τοι ἔπειτα τελευτῆσαι τάδε ἔργα.* De locis quibusdam recte legendis uberius scriptor disserit. *E* 190 coniicit *καί μιν ἐγώ γ᾽ ἐφάμην Ἀϊδωνῆι προϊάψαι* 'putabam me eum in Orcum misisse' pro *προϊάψειν,* quod habent omnes codices et Apoll. Soph., sed v. 103 sq. *οὐδέ ἕ φημι | δήθ᾽ ἀνσχήσεσθαι κρατερὸν βέλος* est infin. fut., neque aliud hic dictum vult Pandarus; non dicit enim se putasse eum iam mortuum esse. Aliter se habet *Γ* 366 *τίσασθαι* 'me eum ultum esse, ei poenas dedisse'. Tum annotandum est *βιῶναι* *ξ* 359 (p. 97 inf.) non idem esse ac *ζώειν,* sed 'blifva vid lif', e periculis evadere, servari; cf. med. *ἐβιώσαο* *ϑ* 468. Inf. aor. *μυθήσασθαι* *ρ* 15 illud ipsum dictum spectat vel quod semel dicitur, contra *μαντεύεσθαι* *A* 107 inf. præs., cui additum est *ἀεί,* quod semper dicitur vel dici solet. Ne *ἀζηχὲς φαγέμεν καὶ πιέμεν* *σ* 3 ut continue, indesinenter ('ununterbrochen') ederet et biberet cum sch. vertamus, et tempus aoristus et ipsa sententia vetare mihi videntur: postulare mihi videtur ipse contextus aliquid quale est 'avide (voraciter) prandere et bibere', quod præbet interpretatio Goebelii, Lex. I 514. — Postremo dicit de locis, ubi putat in-

finitivum aoristi futurum tempus significare (p. 98 sqq.). At haud scio an *β* 171 *καὶ γὰρ κείνῳ φημὶ τελευτηθῆναι ἅπαντα* sq. non vertendum sit 'etenim dico omnia ei eventura esse, ut prædixi', cet., nam alia dicit iam evenisse, cf. 163 sqq., alia eventura esse (v. 165 *ἔσται*), sed 'etenim dico omnia ei coepisse evenire', quam ob causam etiam præsente tempore utitur v. 176 *τελεῖται* 'perficitur'. — Etiam *ι* 496 *καὶ δὴ φάμεν αὐτόθ' ὀλέσθαι* non 'putabamus nos ibi interituros esse', sed 'de nobis iam actum esse': nulla est igitur vis futuri temporis. — De loco *λ* 443 *ἀλλὰ τὸ μὲν φάσθαι, τὸ δὲ καὶ κεκρυμμένον εἶναι* dicens (p. 101) addidit ad *φάσθαι* 'einmalig', ad *κεκρ. εἶναι* 'dauernd', at *φάσθαι* utramque habet vim et præsentis et aoristi (cf. Kühner-Blass Gr. Gram. I 2, 212), neque est cur vim aoristi hic inesse censeamus.

In ea harum quæstionum parte, quæ est *de solo coniunctivo in sententiis secundariis* (p. 124—144), La Roche demonstratum vult in nonnullis codicibus pro modo coniunctivo scriptum esse vel indicativum vel optativum eiusdem aliusve temporis, quod quidem ad codices diiudicandos nonnihil refert. Hic parva annotabo. Pro forma coniunctivi *κεῖται*, quam omnibus locis tantum non omnes codices præbent, cum Hermanno scribendum censet *κῆται*. At facile putamus *κεῖται* esse e *κεί-ε-ται κέ-ε-ται* ortum, cf. *κέ-η-ται* Lycurg. Xen. Pl. et *ξυμ-βλῆται* ex *ξυμ-βλη-ε-ται* contractum (Kühner-Blass I 2, 219). Tum particulæ *ῥα* novam significationem 'etwas bekanntes, selbstverständliches' falso addicit (p. 128) et coniunctivo verbi *εἶναι* præeunte Bekkero miram figuram *ἤῃ* pro forma optat. *εἴη*, quæ fortasse servari potest, vindicare studet.

In ea parte, quæ inscribitur '*Ein Capitel Homerischer Syntax*', leges congruentiæ, quæ inter voces eiusdem sententiæ intercedit, uberius et ad diversas sententiæ partes exponit (p. 166—210). Disserit igitur de subiecto et prædicato, de congruentia subiecti prædicatique, de attributo, de adiectivo prædicativo, de appositione. Vetera et nota cum insolitis rarisque rebus miscentur, eadem est atque in prioribus partibus accumulatio locorum, neque singulæ res, quæ diligentiorem requirunt expositionem, clarius illustrantur. Sed universa hæc res ita exponitur, ut facile possit perlustrari, et hæc pars sane digna esse mihi videtur, quæ legatur. Hic illic excedit fines congruentiæ, quum dicit de subiecti vel prædicati detractione, de accusativo limitationis (p. 195, *πόδας ὠκὺς Ἀ.*), de genitivo nominis vel aliis vocibus pro attributivo positis (ib. *μῆνιν Ἀχιλῆος, ἄντυγες αἱ περὶ δίφρον*), de ellipsi substantivi, a quo genitivus vel alia vox pendet (*εἰς Ἀίδαο, τῇ δεκάτῃ (ἡμέρᾳ), σκαιῇ (χειρί), Ὀιλῆος (υἱὸς) ταχὺς Αἴας, τὴν αὐτοῦ (γυναῖκα) φιλέει, ἴσῃ* al.). Dubii sunt loci, ubi pro subiecto pronomen *τὶς* intellectum voluerunt docti viri. *X* 199 *ὡς δ' ἐν ὀνείρῳ οὐ δύναται φεύγοντα διώκειν* haud scio an e vocabulis *ἐν ὀνείρῳ* subiectum quoddam *ὁ ἐν ὀνείρῳ (ὁ ὄναρ ἰδών)* petendum sit. *N* 287 longam interiectionem (v. 279—286) sequi-

tur ac fortasse subaudiri potest *οὔτε ὁ δειλὸς ἀνὴρ οὔτε ἄλκιμος* (v. 278). Sed *ι* 314 subiectum est *Κύκλωψ,* et *δ* 649 recte se habet, non corrigendo est vexandus. Hic, ubi dicitur de indefinito 'man', afferendi erant loci, ubi est *ἀνὴρ* vi prope pronominis indefiniti præditum, *E* 770 al. — Tum in loco *B* 216 *αἴσχιστος δὲ ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε* verbum *ἦλθε* iusti prædicati vice fungitur, item *ἷζε B* 792, *κατερύκεται δ* 498. — Iam vero (p. 194) dicit adiectiva, ad pleraque substantiva diversi generis, quæ quidem non homines significant, neutro genere pluralique numero adiici: *χίλι' ὑπέστη,* | *αἶγας ὁμοῦ καὶ ὄϊς, τά οἱ ἄσπετα ποιμαίνοντο Λ* 244 sq., *λαιψηρὰ πόδας καὶ γούνατ' ἐνώμα X* 24, *O* 269, *χλαῖνάν τ' ἠδὲ χιτῶνα, τά τ' αἰδῶ ἀμφικαλύπτει B* 262, et q. s. At hi loci neque omnes eiusdem sunt generis neque illi legi subiecti sunt. Primum est genus eorum locorum, ubi pro eo substantivo, quod est scriptum, aliud cognatæ significationis animo poetæ obversatur. Usitatissimum est vocabulum homericum *μῆλα,* quod pro iis vocibus, quæ sunt *αἶγες καὶ ὄϊες,* ante mentem versans adiecta nomina sibi adsciscit. Hoc modo intellegitur *Λ* 244. Eiusdem est generis *E* 140 *(ὀίεσσιν) . . . τὰ δ' ἐρῆμα φοβεῖται·* | *αἱ μέν,* durius sane, quum vocabulum neutr. pl. inter duas figuras fem. gen. interpositum sit. Contra *Π* 353 *μήλων . . ., αἵ τε.* Eiusdem est generis *Φ* 166 sq. *τῷ δ' ἑτέρῳ (δουρὶ) . . . ἡ δέ,* ubi pro eo quod est *δόρυ* vox *αἰχμὴ* menti obversatur, nimirum quum *mucro* hastæ terræ infigatur. Alterum genus est eorum locorum, ubi inter substantivum adiectivumque ei additum interponitur aliud substantivum minoris momenti. Quum dicitur *λαιψηρὰ δὲ γούνατ' ἐνώμα K* 358, *X* 144, *λαιψηρά τε γοῦνα Y* 93, *X* 204, non mirandum est quod in loco supra allato *X* 24 adiectivum *λαιψηρὰ* genus gravioris substantivi *γούνατα* sequi. Eadem ratione interpretandus est versus *O* 344 *τάφρῳ καὶ σκολόπεσσιν ἐν. ὀρυκτῇ,* ubi subst. *τάφρῳ* maioris est momenti et *σκολόπεσσιν* ad similitudinem adiectivi 'vallis munitus' transiit. Sequitur tertium genus eorum versuum, in quibus pronomen relativum neutrius generis plur. num. ea quæ antecedunt et complectitur et quodammodo amplificat. Ita *B* 262, cf. Ameis-Hentze ad h. l.; tum *ν* 60, 410, *ο* 421. In omnibus his versibus legitur *τά τε* 'quodcumque'.

Iam diximus duas harum quæstionum ad rem metricam attinere. In priore illarum partium, ubi *de cæsura trithemimeri* agitur (p. 104—123), neque quicquam novi sibi demonstrandum proposuit scriptor, hæc enim cæsura in versu homerico iam pridem a doctis viris est demonstrata (cf. Hoffmann, Quæst. hom. § 18, Christ, Metrik 196), neque id quod demonstratum vult recta via ac ratione demonstrat. Eos versus, qui hac cæsura uti ei videntur, quos quidem ad debilem terminationem firmandam vi huius cæsuræ indigere putat, enumerat nulla interpunctionis, nulla sen-

4*

tentiæ remissionis ratione habita, nusquam inquirens, num in firmitate vel pristina productione terminationis cuiusdam satis excusationis inesse putandum sit. Neque quæ docti viri de hac re scripserunt cognovisse suum esse censet. Tantum commenta O. Meyeri nonnumquam affert, ut ea refutet. De singulis rebus inquirere hic supersedeo. Id tantum monitum volo, nullam esse inter præpositionem et nomen ab ea dependens cæsuram, id quod inter doctos viros satis constat, quam ob causam productiones, quæ insunt in coniunctione verborum *ἐνὶ μεγάρῳ, ὑπὸ νεφέων, ἐπὶ νευρῇ* sim. nequaquam cæsuræ vi excusari queunt. Annotandum est *I* 415 *ὤλετό μοι κλέος ἐσθλόν, ἐπὶ δηρὸν δέ μοι αἰών,* in quo versu La Roche putat productionem brevis vocalis ipsa verborum in versu collocatione satis excusari (p. 122), particula *δὲ* post *δηρὸν* posita evinci vocabula *ἐπὶ δηρὸν* artissime cohærere; præterea apparet in illo versu inesse cæsuram III p. trochaicam, non semiseptenariam.

Sequitur brevis quæstio *de figuris ἐν vel ἐνὶ in quarto pede hexametri* (p. 139—144), ubi docet scriptor hanc figuram *ἐνὶ* positam esse 1. in anastrophe a. pro *ἔνεστι* (*Σ* 53, *δ* 846) vel b. post nomen (*μάχῃ ἔνι κ. Ζ* 124); accedit *τίθει δ' ἐνὶ (ἔνι) Ξ* 179, *ϑ* 439, ubi est verbo postpositum, repugnat autem *τροποῖς ἐν δερματίνοισι δ* 782, *ϑ* 53; 2. ante voces a vocalibus, sed antiquitus a digammo incipientes: *μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ ε* 132 sim.; contra figuram *ἐν* ante voces a consonis litteris incipientes usurpari: nusquam esse *ἐνὶ γούνασι* sim. Quæ quum ita sint, haud scio an ab initio fuerit *ἐν ϝοίνοπι πόντῳ* idque in *ἐνὶ οἴνοπι π.* mutatum sit, quum *ἐν οἴνοπι π.* metrum non quadret. Adduntur quædam de his figuris in aliis quoque versus sedibus. In II. pede fluctuat legendi ratio. Fortasse notio loci in figura *ἐνὶ* magis elucet: *ἐνὶ οἴκῳ, δήμῳ, χώρῳ, νήσῳ, πόντῳ* (cf. suet. 'ini', 'uti'), in figura *ἐν* non item: *ἐν βουσί, δαιτί, τοῖσι, χειρί* (cf. suet. 'i', 'bland', 'vid').

Iam restat ea harum quæstionum pars, quæ inscribitur «Kritisches und Exegetisches» (p. 145—165). Longum est omnes has coniecturas vel interpretandi rationes percensere. Neque eas omnes La Roche primus proposuit. *α* 392 pro *βασιλευέμεν,* quum desit substantivum, ad quod ea quæ sequuntur pronomina *οἱ* et *αὐτὸς* referri possint, scribendum putat *βασιλῆ' ἔμεν.* At utrumque eodem redit et latine reddendum 'regem esse', neque illa pronomina ad prædicatum *βασιλῆα,* sed ad id quod animo obversatur subiectum referenda. Cf. *Χ* 200 *τὸν* et *ὅ.* Ceterum *Λ* 391 *αἶψα* 'confestim', 'statim' nequaquam debilitat *ἀκήριον,* immo vero in maius effert, et pro obiecto intellegendum *ὅν κ' ὀλίγον περ ἐπαύρῃ.* — *β* 375 *ἤ ϝ' αὐτὴν* coni. LR., sed *αὐτὴν* sufficit; *δ* 748 *ἤ σ' αὐτήν,* ut magis perspicue diceretur, sed *αὐτόν,* non *σ' αὐτόν B* 263. — *γ* 246 *ἀθανάτοις ἰνδάλλεται* codd. mscr., retentum vult LR. coll. *Ρ* 214. At incertus est ille locus, ubi cf. Leaf. —

δ 649 *ἄλλος,* LR. coni. *ἄλλως*. Male. — ε 178 *θεά* codd., *θεῶν* coni. LR. Sine causa, cf. *μέγαν ὅρκον* T 113, *καρτερὸν ὅρκον* T 108, κ 387 et Buchholz Hom. Real. III 2, 317. — ζ 197 *τοῦ δ' ἐκ Φαιήκων ἔχεται* et q. s. LR. interpretatur: ab hoc autem habetur potentia Phæacum (gen. obi.), i. e. *ὁ δὲ Φαιήκεσσι βασιλεύει*. Sed illud non est dicendi genus homericum et illa interpretatione sententia debilitatur. Immo Nausicaa dictum vult: in eius prudentia et dominatione positas esse (stare) Phæacum opes atque potentiam. Cf. quum λ 346, tum I 102 *σέο δ' ἕξεται,* ubi nulla addita est præpositio. — η 20 *ἔχουσα* coni. LR., *ἐχούσῃ* est attractionis lege ortum. — η 89 *ἀργύρεοι σταθμοὶ ἐν χ. ἕ. οὐ.* Kayser, *ἀργύρεοι σταθμοὶ δ' ἐν χ. ἕ. οὐ.* LR. Sed particula *δὲ* neque potest abesse neque, puto, tertium locum tenere. Atque nihil offendit, si cum Barnesio legimus *σταθμοὶ δ' ἀργύρεοι ἐν χαλκέῳ ἕστασαν οὐδῷ*. — π 79 *ἕσσωμι* auct. schol. H² X (cf. Ludw.) scribendum censet LR., præeunte Kaysero. Sed melius sine dubio *ἕσσω μιν* servamus et pronomine illo *τὸν ξεῖνον* 78 putamus repeti, quam inauditam figuram fut. temp. inducimus, præsertim quum totus hic versus ρ 550 et φ 339 recurrat. — ρ 344 *καὶ κρέα* leg. LR. pro *καὶ κρέας*: at immensum carnis frustum sane maius est quam *κρέα, ὅσσ'* (coni. Axt) *οἱ χ. ἐχ. ἀμφιβ.* Dedit multum, non multa. — τ 39 *φαίνοντ' ὀφθαλμοῖς ὡς εἰ πυρὸς αἰθομένοιο,* coni. LR. *ὀφθαλμοῖσι σέλαι π. αἰθ.,* sed *ὡς εἰ* maius quiddam præbet. Athena adest ignota. Fort. intellegendum est *φαίνοιντο*. Item X 150 *ὡς εἰ (καπνὸς γίγνοιτο) πυρὸς αἰθομένοιο*. — υ 237 *ἐμῇ* codd. plur., *ἐμοὶ* un. cod., leg. censet LR. Nequaquam necesse, cf. Renner ad h. l. — υ 266 *ἐπίσχετε θυμὸν ἐνιπῆς,* coni. LR. *ἀπίσχετε*. De *ἐπίσχειν* cum gen. cf. Krüg. 47, 13. — υ 382 sq. *τοὺς ξείνους . . . ἐς Σικελοὺς πέμψωμεν, ὅθεν κέ τοι ἄξιον ἄλφοι.* Neque v. 382 auctore Bergkio delendum puto neque *τὸν ξεῖνον* duce Düntzero scribendum, quod laudat LR., neque inauditam figuram *ἄλφοιν* cum Dindorfio audendam. Verba schol. *ἀξίαν εὕροι τιμὴν ἡ τῶν ξένων πρᾶσις* rectam interpretandi viam præbent: ex *πέμψωμεν* id quod abest subiectum verbi *ἄλφοι* repetimus, dico inf. *πέμπειν*. — φ 194 *αὐτὸς κεύθω, αὔτως* LR. sine causa. Cf. Krüger I 51, 6, 7. — χ 364 *βοὸς δ' ἀπέδυνε βοείην*. De hoc loco mirum in modum errat LR. *βοὸς* habent omnes fere huius ætatis editores, *θοῶς* v. L. et M. — De loco ω 344 cf. Ameis-Hentze, Anh. — Aliæ coniecturæ probandæ videntur: λ 584 *στεῦτο . . . πιέειν,* ita iam Bothe, ξ 64 ante 63 auctore Bk., de ο 156 sq. cf. Leaf ad Θ 538, ρ 379 Bkio all. præeuntibus, ω 19 sq. præeunte Weckio, fortasse etiam μ 44 auctore Nauckio. De ceteris locis Odysseæ, qui in hac quæstione tractantur, nihil confirmaverim.

Addita sunt huic volumini corrigenda et addenda ad Homerische Untersuchungen 1869. Ac tamen omissa sunt: p. 29 add. *δὲ πρός* A 609, p. 48 leg. *δέπαϊ, δειδισκόμενος* γ 41, non 411, *πατέρι*

δὲ, non *πατέρα δὲ Ε* 156, p. 51 add. *ἑλλίσσεθ' Μ* 49, p. 52 add. *ἄληκτον B* 452. Alia missa facio. — In hoc volumine p. 53 pro *ϱ* 252 leg. *ϱ* 452.

Upsala.

V. Knös.

Max Neumann, Eustathios als kritische Quelle für den Iliastext. Mit einem Verzeichnis der Lesarten des Eustathios. [Abdruck aus d. XX. Supplementbande der Jahrb. f. class. Philologie.] Leipzig 1893, Teubner. Pp. 143—340.

Hæc ætas commentarios Eustathii nequaquam nimis magni facit. Ac tamen suam habent vim atque auctoritatem, quum illius explicationibus ea quæ præbent scholia Ven. A sæpissime confirmentur, nonnumquam expleantur, corrigantur rarius. Accedit, ut annotationes La Rochii illa ex parte haud paucis sane locis mutilæ sint vel vitiosæ. Quæ quum ita essent, M. Neumann id sibi proposuit, ut quæ ad textum Iliadis constituendum e magna vi excerptorum Eustathii redundarent, vestigaret et congereret.

Primum de codice Eustathii disserit. Inquirit, quæ inter codicem Eustathii et codicem vel disquisitiones Aristarchi intercedat ratio. Eos versus, quos Aristarchus spurios putat, neque Eustathius neque codices manu scripti repudiarunt. Ubicumque *omnes* codices lectionem Aristarchi aut probant aut reiiciunt, Eustathius semper fere cum iis concinit. Pauci versus repugnant, ut *B* 626 *αἳ ναίουσι* Ar. codd., *οἳ ναίουσι* Zen. Eust. Ubicumque vero e codicibus nostris alii lectionem Aristarchi probant alii reiiciunt, codex Eustathii multo sæpius ab Aristarcho abhorret quam a parte eius stat. Abhorret igitur ab eo plus 160 locis, minus 100 locis cum eo congruit. *I* 88 *δόϱπα* Ar. Eust. cod. L, *δόϱπον* codd. rell., sequitur vox a digammo olim incipiens *ἕκαστος*; *I* 324 *δ' ἄϱα οἱ* Ar. Eust. codd. GL, *δέ τε οἱ* codd. rell.; *K* 161 *ὀλίγος δέ τε* Ar. Eust. cod. Vrat. b. *δ' ἔτι δέ τι δέ τις* codd. rell. Contra *B* 769 *φέϱτεϱος* Eust. S. Cant. Vrat. b, *φέϱτατος* Ar. codd rell. Singulas res affert, in quibus Eustathius vel cum Aristarcho concinit vel ab eo discrepat. Cum Aristarcho Eustathius scribit *K* 258 *ἄλοφον*, *O* 31 *ἀπολήξῃς*, sed contra Aristarchum *Θ* 423 *ἀδδεές*, *Ψ* 417 *ὑποδδείσαντες*. Deinde Neumann docet codicem Eustathii ad cod. L proxime accedere: sequuntur codd. GC alii, procul stat cod. A. Tum de singulis quibusdam rebus, quæ codicis Eustathii sunt propriæ, disserit: de vocum figuris solutæ orationis positis pro poeticis formis (*οὗ* pro *τοῦ*, *καὶ* pro *ἰδέ* [*ἠδέ*], *ἂν* pro *κέ*, *δοῦναι* pro *δόμεναι* sim.), de

vocibus inter se mutatis (δὲ pro τέ, τὲ pro δέ al.), de omissis et inculcatis vocabulis, de transpositis eqs.

In altera parte variæ lectiones tractantur. Præmittitur quæstio, quæ dissimilitudines re vera aliæ sint lectiones, quæ non sint nisi verba negligentius repetita. Tum varias lectiones ex fontibus, e quibus manarunt, in duas partes distinguit. Una pars est earum, quarum fontes nos etiamnunc habemus, qui fontes vel scriptores sunt Strabo, Herodianus, Choeroboscus, Stephanus Byzantius, Athenæus, Plutarchus, Etym. M., Apollonius Soph., Longinus vel scholia, quæ quidem longe plurimas præbent varias lectiones. Maxime Eustathius e fonte hausit, qui ad scholia cod. Ven. A proxime accedit, rarius ex alio fonte, qui cum scholiis codicum V Townl. LB affinitatem præbet. Demonstrat N. Eustathium duabus certe scholiorum collectionibus usum esse, quarum una quum aliorum scholia tum Porphyrii continebat, altera, quæ maioris erat momenti, Apionis et Herodori gerebat nomina. Si has lectiones respicimus, Eustathius non magni æstimandus est, præsertim quum eum vel parum diligenter egisse vel haud raro etiam errasse satis constet. Pluris nobis faciendæ sunt eæ lectiones, quæ e fonte, qui non iam superest, fluxerunt. Hæ afferuntur: plurimæ in codicum scribendi ratione quodammodo possunt perspici. Restat tertium quoddam genus variarum lectionum, earum dico, quæ brevissime afferuntur addita particula ἤ. Hæ, quæ in X primis libris rariores sunt, inde ab undecimo libro crebrius apparent, fortasse aliqua ex parte e scholiis, quæ nobis non iam exstant, sumptæ sunt, plurimæ vero haud dubie e codice, cuius in margine allatæ erant, exscriptæ.

Postremo sequitur index lectionum Eustathii ad libros versusque descriptus (p. 197—339). Hunc indicem si quis ad versum quendam Iliadis inspicere vult, dolendum est, quod ad summas paginas desunt litteræ vel numeri rhapsodiarum.

Maximi sane hic liber fuit laboris. Paulum quidem novi in medium protulit neque tamen exiguæ utilitati erit. At pars tantum est eius operis, quod in grandibus Eustathii commentariis omni ex parte perscrutandis faciendum est.

V. Knös.

Ludwig Jeep, Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern. Leipzig 1893, Teubner. XVII + 316 S. 8vo maj.

Efter et historisk Afsnit om de enkelte romerske Grammatikeres Værker (S. 1—101) følger Indledningsbegreberne til Grammatiken, som almindelig af Grammatikerne behandledes forud (de arte, de grammatica, de voce, de litteris osv.), det samme som

O. Froehde har givet en Fremstilling af i sit Skrift «die Anfangsgründe der römischen Grammatik» (se Nord. tidsskr. f. filol. 3. række. I S. 195 f.). Derpaa gennemgaas fra S. 122 de romerske Grammatikeres Lære om Ordklasserne (partes orationis), Nomen, Pronomen, Verbum, Participium (hvis Berettigelse som Ordklasse dog bestredes), Adverbium, Conjunctio. Praepositio, Interjectio, af hvilke Nomen og Verbum naturligt optage den største Plads. Ved Nominerne behandles, for at se paa et enkelt Punkt, ogsaa Casus, de bekendte sex Nominativus, Genetivus, Dativus, Accusativus, Vocativus, Ablativus, Ablativ paa sidste Plads som «novus a Latinis inventus». Man famlede dog noget ved Begrænsningen af Omraadet for denne nye Casus; mange Grammatikere opstillede en septimus casus, hvori en Del af Ablativs Anvendelser sloges sammen (Ablativ ved *in*, absolut Ablativ, Grundens Betegnelse ved Abl.). Ret mærkeligt er det ogsaa, at man opstillede en ottende Casus for at forklare Udtryk (med Dativ) som *it clamor caelo* (for «in caelum»).

Dette kun som Exempler paa interessante Enkeltheder; for de fleste Afsnit af Syntaxen vil man finde spredte Bidrag i Forf.'s Fremstilling af Grammatikernes ofte forskellige Behandling af de samme Spørgsmaal, saaledes om Futurumsbetydning i Conjunktiv og Imperativ (Adskillelse af Hortativus, Imperativus, Mandativus S. 219 ff.) og meget mere.

C. J.

Pauli Manutii epistulae selectae ed. *Mart. Fickelscherer*. Leipzig 1892, Teubner. VIII + 176 S.

Et Udvalg paa 86 Breve af P. Manutius til forskellige; i Udvalget findes intet, som ikke tidligere er trykt.

Man er ved disse Textudgaver af nyere latinske Skrifter noget i Tvivl om, hvilken Læserkreds Udgiveren har tænkt sig. Til Skolebrug ere de naturligvis ikke bestemte, og de faa Specialister paa dette Omraade ville paa den anden Side næppe finde noget nyt deri, da Oplysninger saa godt som ganske ere udelukkede. Den som imidlertid af Interesse for den bekendte, udmærkede Commentator til Ciceros Breve vil danne sig et Billede af Manutius og hans Samtid, kan hente en Del Bidrag dertil fra denne lille Samling Breve, blandt hvilke enkelte ere rettede til Mænd som Dionys. Lambinus, Carolus Sigonius, M. Ant. Muretus.

C. J.

C. Julii Caesaris commentarii cum A. Hirtii aliorumque supplementis ex recensione *B. Kübleri* (Editio major). Lipsiae 1893—94, Teubner. Vol. I. Commentarii de bello Gallico. CXXX + 237 pp. Vol. II. Commentarii de bello civili. L + 153 pp.

Quum anno 1847 Carolus *Nipperdeius* commentarios Caesaris cum supplementis ederet atque optimorum codicum auctoritates adnotaret, recte vidit, duas esse codicum familias, alteram, quae tantummodo commentarios de bello Gallico, alteram, quae etiam commentarios de bello civili ceteraque supplementa contineret. Sed quum codices utriusque familiae parum boni essent, priorem illam familiam (α) integram, alteram vero (β), quae omnes commentarios continet, interpolatam esse contendit. Jam abhinc annos plus quam quadraginta, quum his commentariis operam dabam, recensio Nipperdeiana, qua diligenter utebar, mihi parum placebat, neque dubium mihi erat, quin Nipperdeius meliores, ut sibi videbatur, codices secutus, nimis saepe falsa pro veris edidisset, sed codicum familiam β per se alteri esse praeferendam, affirmare non audebam. Nunc codicibus diligentius examinatis, viri docti, qui in haec studia incumbunt, eo inclinare videntur, ut familiam β praeferant, alteram interpolatam esse putent. His assentitur *Küblerus*, ita tamen, ut in editione discipulorum usui destinata textum receptum nimis saepe mutare noluerit; ceterum nos editionem, quam *Meuselium* mox publici juris facturum sperat, adire jubet. Interim in praefatione voluminis prioris tabulam variarum lectionum nobis proponit, quae, si diligenter, ut videtur, est confecta, magno nobis usui in duabus codicum familiis comparandis esse potest. Tabula illa tripertita est, ita ut in duabus columnis lectiones e duabus codicum familiis sumptae, in tertia conjecturae quas in textum recepit perscriptae sint.

Hanc codicum varietatem denuo in tabula Kübleri scrutanti ne nunc quidem mihi liquere confiteor, utra familia in commentariis de bello Gallico edendis sit praeferenda. Proprie interpolata neutra mihi esse videtur; saepe altera alterius ope certissime emendatur, velut quum verbum totum aut verbi pars in altera excidit, in altera extat. Jam antiquitus — saeculo quarto post Chr. natum — duplicem recensionem horum commentariorum fuisse apparet; sed illa discrepantia verborum tantummodo non rerum neque usquam fere majoris momenti fuisse videtur. In codicibus familiae α singulis libris subscriptum est: «Julius Celsus Constantinus V. C. legi.» Hinc quidam apparere affirmant, hanc familiam esse interpolatam. Et re vera, qui Celsum non legisse tantum illos commentarios sed etiam emendasse putant, vix falluntur; sed ut nescimus, quibus subsidiis vir ille clarissimus sit usus, ita codices nostri prae se ferunt, non nisi in minutiis emendationes

ejus esse versatas, omnesque graviores mendas ne tentata quidem emendatione integras esse relictas.

Neutra igitur familia spernenda est, atque cavendum, ne alteram nimis stricte sequendo errores quoque ejus amplectamur; in eligendo semper judicium utendum, et usus Caesaris sequendus est; ubique verum inveniri posse, desperandum est.

Quanti sit, quod utraque codicum familia in commentariis de bello Gallico emendandis uti possumus, optime perspicit, qui illis perlectis ad commentarios de bello civili legendos progreditur: quum illic multi familiae β errores alterius familiae ope emendentur, hic, ubi familia α deficimur, omnes errores, si modo deprehenduntur, conjectura emendandi sunt. Atque ut dicam quod sentio, quamquam plures familiae β codices his annis diligentissime collati sunt, ex ipsa Kübleri recensione apparet, quicquid his quadraginta annis in emendandis commentariis de bello civili profectum sit, raro codicum auctoritati, semper fere conjecturis virorum doctorum deberi. Praestantiam codicis Ashburnhamiani, qui primo loco a Küblero aliisque laudatur, his saltem in libris perspicere non potui; interdum, quae inde sumuntur, mihi valde suspecta sunt. Codex Havniensis, quem olim cum editione Nipperdeiana ad commentarios de bello civili et supplementa contuli, a Küblero ne nominatur quidem. Ubique fere consentit cum codd. Riccardiano 541 et Vaticano 3374 (Ursiniano), quorum consensus in editione Kübleriana littera ϱ signatur.

Conjecturis multi loci in utrisque commentariis olim sanati sunt, multae bonae conjecturae imprimis ad libros de bello civili nuper accesserunt, multi loci depravati etiam nunc acumen philologorum ut sanentur exposcunt. Ipse quoque, quum juvenis operam in hos commentarios impendebam, quaedam emendare conabar, alia nunc ipsum, recensionem Küblerianam cum Nipperdeiana comparans, adnotavi.

Passim in his commentariis verba, quae in margine codicis cujusdam antiqui adscripta erant, jam in codice archetypo, quem dicimus, inter verba Caesaris recepta esse, probat consensus omnium nostrorum codicum. Duo exempla ex primo capite primi de bello civili libri sumamus. «Litteris *a Fabio* C. Caesaris consulibus redditis.» Verba illa «a Fabio» et per se falsa sunt (nam scimus C. Curionem litteras Caesaris consulibus reddidisse) et alieno loco inserta (scribendum saltem erat: litteris C. Caesaris a Fabio consulibus redditis). — Aliud additamentum paucis versibus infra deprehenditur: «Referunt consules de republica *in civitate.*» Verba «in civitate» Caesaris esse non possunt, sed lectori cuidam debentur eo tempore viventi, quum urbs vulgo civitas diceretur. Haec additamenta tam aperta sunt, ut nostro

saeculo neminem fallant, alia vero inter verba Caesaris ita latent, ut difficilius deprehendantur.

Capitis sexti ejusdem libri paragraphi sexta et septima in editione Kübleriana sic eduntur: «In reliquas provincias praetores mittuntur. Neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis nuncupatis exeunt. Consules, quod ante id tempus accidit numquam, † ex urbe proficiscuntur lictoresque habent in urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis exempla.» — In annotatione critica Kübler haec adscribit: «Locum miserabilem in modum corruptum sanare non ausus sum. Mommsenus, qui quid de hac paragrapho sentiret, per litteras mecum benigne communicavit, Caesarem ita fere scripsisse suspicatus est: consules, quod . . . . numquam ⟨antequam⟩ ex urbe proficiscuntur, lictores habent in urbe et Capitolio paludatos contra omnia vetustatis exempla.» — Equidem puto in margine ascripta fuisse verba: «*Exeunt consules ex urbe.*» Duobus primis verbis ejectis ita restituitur sententiarum connexus. «In reliquas provincias praetores mittuntur. Neque expectant —, ut de eorum imperio ad populum feratur paludatique votis nuncupatis — ex urbe proficiscuntur lictoresque habent in urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis exempla.» (Propraetores et proconsules sunt privati, donec lege curiata imperium iis traditum est.)

Sed etiam verba «*ex urbe*» in margine ascripta fuisse suspicor. In codicibus non est: «lictoresque habent in urbe *et* Capitolio» sed «in urbe *ex* Capitolio»; correxit P. Manutius, ceterique editores eum secuti sunt, parum recte, ut opinor. Quid si Caesar scripsit: «paludatique votis nuncupatis *ex Capitolio* proficiscuntur lictoresque habent in urbe privati»? Ut Livius (XXI 63. 9) consulem in Capitolium ad vota nuncupanda proficisci dicit, ita Caesar praetores votis nuncupatis ex Capitolio profectos esse dicere potuit. Videntur verba «ex urbe» in textum Caesaris recepta verba «ex Capitolio» de suo loco in alienum detrusisse.

Quod si cui haec argumentatio nimis subtilis esse videtur, primum rogo, ut turbas codicum in commentario quarto de bello Gallico cap. 10. 2 — quem locum Aldus satis audacter correxit — consideret; deinde velim locum, qui est de b. civ. III 101. 1, mecum inspiciat: «Quum esset Caesaris classis divisa in duas partes, dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit.» Sed urbs Vibo non est sita ad fretum. Nonne Caesar scripsit: quum — dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor *ad* Vibon*em* (in codd. est praetor Vibonem), dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius *ad fretum* navibus advolavit —? Quum explicandi causa in margine adscrip-

tum esset «ad Messanam», «ad fretum» de suo loco in alienum detrusum est.

De b. civ. III 112. 8. «In hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua.» Quomodo fieri posset, ut tantummodo exigua regiae pars in illo tractu oppidi esset, nemo explicare conatus est. Caesar scripsit: In hoc tractu oppidi erat *regia* [exigua]. Lector quidam in margine 'pars exigua' adscripserat, ut verbum rarius 'tractus' explicaret.

De b. Gall. VIII 48. 5 narratur pugna C. Voluseni Quadrati praefecti equitum Antonii et Commii Atrebatis: «Commius incensum calcaribus equum conjungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit Voluseni.» Quis unquam hoc scribere potuit? Et tamen ita editur et a Nipperdeio et a Küblero. «Voluseni» ferri non potest atque delendum est.

De b. civ. I 39. 1. «Scutatae citerioris provinciae et cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque utriusque provinciae circiter V milia.» «Hispaniae» ut spurium delendum est.

De bell. Gall. VI 21. 5. «Pellibus aut parvis renonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.» — Non dubito, quin 'renonum' cum 'pellibus' non cum 'tegumentis' sit conjungendum (cfr. 'tegimen direpta leoni pellis erat' Ovid. Metam. 3. 52). «Pellibus *haud parvis* renonum tegumentis utuntur» Caesar non scripsit, sed quum Caesar magnam corporis partem nudam esse relictam scriberet, lector quidam annotavit, pelles tamen renonum haud parvas esse. Caesar tantummodo '*pellibus renonum tegumentis* utuntur' scripsisse videtur.

De bell. Gall. I 29. «In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum omnium *rerum* summa erat» — —.

Expectares: 'quarum omnium tabularum summa', neque quomodo 'rerum summa' defendi possit, intelligo. Scripsit Caesar: «quarum omnium summa», ita ut «tabularum» audiretur.

Transpositione verborum locus corruptus de b. civ. III 46, 1 certissime sanatur: «Caesar receptui suorum timens crates ad extremum tumulum contra hostem proferri et adversas locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci jussit.» [1] Scribendum est: 'intra (intraque) has tectis militibus mediocri latitudine fossam obduci jussit'.

---

[1] «Haec verba corrupta esse demonstravit Paul; sed quae ingeniose excogitavit *fossas II interjectis stipitibus obduci jussit*, in textum recipere non ausus sum, praesertim cum ipse auctor conjecturae verba tradita mutare veritus sit» Kübler in annot. critica.

De bello Gall. VIII 44. 3. «Paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit.» Scribendum videtur: 'cibo se abstinuit atque ita paucis diebus interiit'.

De bello civ. I 52. 3. «Tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio.» Scribendum videtur: 'tam magna paucis diebus'.

De bello Gall. VI 30. 2. «Nam ut magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret priusque ejus adventus ab omnibus videretur, quam fama ac nuntius adferretur, sic» —. Adventus hominis auditur vel nuntiatur, non videtur; scribendum igitur est: 'priusque ab omnibus (ab hominibus) videretur, quam fama ac nuntius *ejus adventus* adferretur' — eo magis, quod in β post 'nuntius' additur 'adventus'. (De bello civ. III 36. 3 nonne scribendum est: 'ut simul *adesset* et venire nuntiaretur'? In codd. et editt. 'ut simul adesse et venire nuntiaretur').

Quod editur de bello civ. I 2. 3, «timere Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus ne ad ejus periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur», ferri nullo modo potest. Nam timeret Caesar, ereptis ab *se* duabus legionibus, ne ad *suum* periculum reservar*et* et retiner*et* eas ad urbem Pompeius (non «retinere videretur»). Sed hic de Calidii non de Caesaris timore agitur. Dixit Calidius 'timere *se*, ereptis *a Caesare* duabus legionibus, ne ad ejus periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur'.

Saepissime jam in codice archetypo verba singula exciderant; quaedam facile supplentur, neque nimis religiose in his mendis corrigendis codicum auctoritatem sequi debemus. Meas aliquas hujus generis conjecturas quam brevissime proferam.

De bello Gall. I 31. 11. Futurum esse paucis annis, uti omnes *Galli* ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent.

De bello civ. III 79. 5. Quibus accidit rebus, ut *plures* pluribus dimissi itineribus a Caesare ad Domitium et a Domitio ad Caesarem nulla ratione iter conficere possent.

De bello Gall. III 12. 1 — «quod bis accidit semper horarum duodenarum spatio.» Verbum excidisse Kübler vidit, qui 'quod bis accidit *cotidie*' edidit. Malim 'quod bis *die* accidit'. Cfr. Liv. XXVIII 6. 10: fretum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat.

De bello civili III 22. 4. «Ita magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum et *occasione* temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.» Cfr. c. 79. 1: Uterque eorum celeritati studebat — ne occasioni temporis deesset. Conjectura Kübleri 'quae occupatione magistratuum *legitimorum* sollicitam Italiam habebant' mihi parum placet, neque cur 'legitimorum' addatur, video.

Nomen Caesaris saepius excidit: de bello civ. I 28. 4. Milites

Caesaris positis scalis muros ascendunt; III 19. 2. Mittit *Caesar* P. Vatinium legatum; III 98. 1. In eo proelio *Caesar* non amplius CC milites desideravit.

De bello civ. I 12. 3. «Caesar — Auximum proficiscitur, quod oppidum Attius cohortibus intromissis tenebat.» Numerus cohortium hic et saepius (velut III 56. 2 et III 64. 1) excidit, neque qui fuerit, scire possumus. Bello Gall. VII 49. 1 in β est: «Caesar — ad T. Sextium, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortes celeriter educeret.» Quum autem in a sit: «ut cohortes *ex castris* celeriter educeret», suspicari licet Caesarem scripsisse 'cohortes *sex* celeriter educeret'; inde quum in cod. archet. factum esset levissimo errore 'cohortes *ex*', in altera familia 'castris' additum est, in altera '*ex*' excidit. (Cfr. de bello civ. III 93. 5, ubi 'ex' in 'sex' jam a Faerno correctum est.)

De bello civ. I 10. 1. Acceptis *his* mandatis. — I 24. 5. Quem Caesar ad eum remittit cum *his* mandatis.

Nimis longum est omnes has minutias hic persequi; sed satis multa hujus generis menda futuro editori corrigenda relicta sunt.

De bello Gall. I 8. 1. «Ab lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram — murum perducit.» Desideratur designatio loci certi, unde murus ducitur, quare scribendum est: 'ab lacu Lemanno, *qua* in flumen Rhodanum influit'.

— I 9. 2. In utraque codicum familia est: His quum sua sponte persuadere non poterant, legatos — mittunt. Vulgo editur: 'quum — non possent'; sed multo facilius est 'quum' in '*quoniam*' quam 'poterant' in 'possent' mutare.

— III 20. 3. «Cuius adventu Sotiates magnis copiis coactis equitatu[que], quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt» — 'que' delendum est.

— V 29. 2. 'Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem sed rem spectare.' — Perverse dicitur neque Carnutes consilium *fuisse* capturos, neque Eburones venturos *esse*. Emendatio facillima et certissima est: «neque Carnutes — consilium fuisse capturos, neque Eburones — venturos. *Sese* non hostem auctorem (quod ei Cotta cap. 28. 6 objecerat) sed rem spectare.» [1]

— VI 37. 1. 'Hoc ipso tempore [et] casu Germani equites interveniunt.' — Casu interveniunt equites, non hoc ipso casu, quare '*et*' delendum est, ut jam alii viderunt.

---

[1] Hanc emendationem jam ab aliis (*Vassisio* Revue de philol. XI p. 42 et *Gertzio* nostro) factam esse et Küblerum et me fugit.

De bello civ. I 3. 3. Locus corruptus sic fortasse sanandus est: Completur urbs *diebus comitiorum* (etius comitium codd.) tribunis, centurionibus, evocatis. Cfr. cap. 5. 4. 'Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quo ex die consulatum iniit Lentulus, *biduo excepto comitiali*, — de imperio Caesaris — decernitur.' Ut necessarii Pompeii in senatum coguntur (§ 4), ita tribuni, centuriones, evocati in suffragium mittuntur.

— I 6. 4. Recepit Kübler conjecturam Madvigii: 'Marcellus *consul* passurum in praesentia negat', quum in codd. sit: 'Marcellus *non* passurum — negat'. Sed quid se passurum negat? Locum inspiciamus: «De reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla propere in Mauretaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur; refertur etiam de rege Juba, ut socius sit et amicus.» Omniane haec se passurum Marcellus negat? Nonne scripsit Caesar: «Marcellus *hoc* se passurum in praesentia negat; de Fausto impedit Philippus tribunus plebis; de reliquis rebus senatus consulta perscribuntur.»

— I 26. 3. (Caesar) Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa; mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse (Caninius?) cum Pompeio colloqueretur, postulat (Caesar?). — Scribendum est: in primis, ut ipse (Libo) cum Pompeio colloqueretur, *postulet* (Caninius).

— III 70. «Equitesque ejus angustis portis atque *viis* (codd. et editt. «atque his») a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur.» Cfr. emendatio Madvigii ad c. 106. 5.

— III 102. 6. 'Ibi cognovit consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, *arcem captam* esse excludendi sui causa'. Quum in *β* '*aram*' fuisse videatur, fortasse scribendum est '*arma capta esse*' (in codice Ashburnhamiano est 'capta esset').

Hauniae mense Aug. MDCCCXCIV.

Joh. Forchhammer.

Katalog over den *Arnamagnæanske* håndskriftsamling, udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske legat. I—II. København 1889—94. (Gyldendalske boghandel.)

«I samme Tilfælde skal alle mine Bøger og Papiirer, baade de trykte og de skrevne, alle tilhøre Universitætet» hedder det i § 4 af Arne Magnussons testament (Samling af bestemmelser vedk. det Arnamagnæanske legat, 1892). Ved de anførte ord betegnes

en af de værdifuldeste gaver, nogen bogsamling har modtaget, den gave, der bestod i alle de håndskrifter og trykte bøger, assessor Arne Magnusson i tidens løb havde samlet sig, for så vidt som de ikke var blevne flammernes rov i den store ildebrand 1728. I mangfoldige år havde Arne samlet islandske håndskrifter fra ældre tider, vel vidende, hvilke dyrebare skatte de var, aldrig skyende nogen möje for at opspore gamle håndskrifter, aldrig tingende om prisen derfor, når han ikke fik dem gratis; om det så kun var enkelte blade, bladstumper eller -strimler — alt vilde han komme i besiddelse af; man læse f. ex. hans brev til den isl. præst angående den bekendte Hauksbog (Bisk. I, fortalen s. XIV—XV). Alt, hvad der hørte til Islands historie og litteratur, samlede han, altså også papirsafskrifter af ældre bøger på membran, og det uagtet han ejede originalerne. Kunde han ikke erhværve selve originalerne, f. ex. af diplomer og lign., skaffede han sig pålidelige afskrifter og ligefrem holdt afskrivere dertil i årevis. Hans udstrakte forbindelser på Island og i Norge gav ham den rigeste lejlighed til at opspore gamle bøger, og han benyttede dem derefter. Allevegne, hvor der kunde være tale om mere eller mindre sjældne eller for ham værdifulde bøger, var han påfærde. Såsnart der holdtes avktioner over bøger, var han der og købte. Han havde gjort et rigt parti, og hans pengemidler tillod ham at følge sin hjærtens lyst. Herved og ved sit samlergeni lykkedes det Arne Magnusson at bringe sin enestående samling af islandske, danske. norske o. fl. håndskrifter i stand, en samling, der uden sammenligning danner den vigtigste grundvold for det nordiske, filologiske og historiske studium. På denne måde lykkedes det ham, som dr. Kålund så smukt og træffende udtaler, «at skabe en samling, der kunde afgive en sikker grundvold for de studier, han elskede, og som tillige, ved de dertil knyttede pengemidler, materielt kunde støtte hans særlige landsmænd, hvis ve og vel bestandig lå ham på hjærte. Vi må sige, at han trods alle farer har nåt sit mål, i höjere grad end han vistnok selv i sit livs aften forestillede sig det».

Håndskriftsamlingen består nu ialt af 2827 numre (løbenumre) foruden originale diplomer eller afskrifter i tusindvis (omtr. 15000 i det hele, hvoraf c. 8000 isl., c. 3000 danske). Endel af det anførte håndskrift-antal er senere erhværvelser, ligesom også enkelte selvstændige mindre samlinger i tidens løb er komne til (Rasks 119 numre, M. Stephensens 78, St. Erichsens 6, Kriegers 4, K. Gíslasons 37, foruden endel Accessoria, 6, ialt 250). Fra Arne Magnussons hånd foreligger en meget ufuldstændig fortegnelse tilligemed forskellige oplysninger om de enkelte håndskrifter. Omkring 1731 eller noget efter Arnes død udfærdigede Jón Ólafsson (d. ældre) fra Grunnavík en katalog over samlingen; ifølge denne bestod den af 379 numre i folio, 901 i kvart, 207 i oktav og mindre format. Denne fortegnelse,

der indtager no. 477 fol., er naturligvis i mange henseender höjst ufuldstændig, og dog er det den, man så godt som udelukkende har været nødt til at bruge. Man kan forestille sig, hvor lidet tidssvarende den må være. Savnet af en ordenlig, fuldstændig (trykt) katalog har naturligvis været følt i lange tider, ikke mindst af dem, der bode udenfor København. Jón Sigurðsson var begyndt på at udarbejde en udførlig, såkaldt ræsonnerende katalog, hvoraf der foreligger en renskrift af katalogen over folianterne (AM. 394 fol.); men hermed stansede arbejdet. I året 1883 blev der oprettet en særskilt bibliotekarpost ved samlingen; den første Arnamagnæanske bibliotekar blev dr. *Kr. Kålund.* Det blev nu af Kommissionen for det AM. legat overdraget ham at udarbejde en katalog over samlingen. I godt og vel 10 år er det lykkedes dr. Kålunds bekendte energi at fuldføre værket til glæde og gavn for alle videnskabens dyrkere, til ære for sig og Kommissionen.

Værket foreligger i to store bind (771 + 766 sider, foruden en indledning til 2. bind på 26 sider) og indeholder ikke alene en fortegnelse over håndskrifterne, men også Jón Ólafssons fortegnelse over AM.s trykte bøger (ialt c. 430), der nu findes i Universitetsbiblioteket.

Fortegnelsen over og beskrivelsen af håndskrifterne er meget afvigende fra Jón Sigurðssons. Planen og princippet er helt forandret. Jón Sigurðssons plan havde været den, at give, foruden en beskrivelse af håndskrifternes ydre og indhold, også en bestemmelse af deres værd og forhold til andre håndskrifter (deraf navnet «ræsonnerende»); til at kunne göre det sidste på en tilfredsstillende måde vilde der være medgået en meget lang tid og katalogens fuldførelse forsinket for en uoverskuelig række af år. Hvor fortræffeligt end J. Sigurðssons arbejde var, må det dog siges at være heldigt, at man brød med hans princip og lod sig nöje med at give en beskrivelse af håndskrifternes ydre tilstand og en oversigt over deres indhold, og strængt taget er det kun dette, en katalog bör beskæftige sig med.

Dr. Kålund, der meddeler, at v. Heinemanns katalog over håndskriftsamlingen i Wolfenbüttel har afgivet det nærmeste forbillede med hensyn til den ydre anordning, angiver for hvert håndskrifts vedkommende med tilstrækkelig grundighed og nöjagtighed, hvoraf det er (skind eller papir), om det er vel konserveret eller ikke, hvor stort det er, af hvor mange blade det består, fra hvilken tid det omtrent er, med hvilken slags skrift (når det er et papirshdskr.) det er skrevet, hvad der ellers kan være ejendommeligt for skrift og initialer osv. Af disse, i regelen ganske kortfattede bemærkninger får man et nöjagtigt og temmelig fyldigt billede af hvert enkelt håndskrift. Derpå kommer så, hvad der er hovedsagen, en fuldstændig og detaljeret angivelse af

hdskr.s indhold, for mbr.-brudstykkernes vedkommende blad for blad eller bladgruppe for bladgruppe, således at bladets (bladgruppens) første og sidste ord (sætning) anføres med kursiverede opløsninger af forkortelserne. Hvor der altså er tale om större hdskrr. med flere eller færre lakuner, får man gennem beskrivelsen en nöjagtig angivelse af, hvad der mangler. Ved afskrifter af blandet indhold angives der, på hvilke sider hvert stykke står. Til denne beskrivelse föjes, med mindre typer, to slags oplysninger: Under titlen «Herkomst og historie» meddeles alt, hvad der med bestemthed kan siges eller formodes om hdskr.s ejere og historie; i regelen er det Arne Magnussons egenhændige notitser om, hvorfra han har fået det, og lign., der her er benyttede. Disse korte notitser, der er forfattede i Arnes i regelen noget blandede, ejendommelige sprog, er af stor interesse og afgiver hyppig beviser på hans samlerflid og skarpsindighed, ja tidt og ofte belyser de forskellige sider af hans karakter. Vigtigere randbemærkninger, navnlig sådanne, der kunde give oplysninger om hdskr.s tidligere ejere eller hjemstavn, findes her aftrykte. Under titlen «Benyttelse og beskrivelse» giver dr. Kålund en såvidt muligt fuldstændig fortegnelse over de skrifter, udgaver osv., hvor vedkommende hdskr. helt eller delvis er benyttet eller aftrykt; for at ingen misforståelse skal kunne opstå, angives på bagsiden af hvert ark, hvad dag det er færdigtrykt.

På en så sammentrængt plads som muligt og desuagtet på en så fyldig måde som ønskeligt, får vi således i grunden alt at vide, hvad man kan forlange af en katalog, hvis princip det ikke er at undersøge indholdets værdi eller f. ex. at beskrive retskrivning og lign. — Til katalogen er föjet udtömmende registre d. v. s. en systematisk indholdsfortegnelse i 18 grupper, personnavne, håndskriftnavne, citerede håndskrifter, samt endelig en oversigt over hdskrr. efter deres alder og stof.

Alt i denne fortræffelige bog er således indrettet med det formål for öje at lette adgangen til og brugen af håndskrifterne. Alt hvad den indeholder, kan man nu, hvor man så er i verden, med lethed finde og danne sig en forestilling om. Det er at håbe, at den mægtig vil bidrage til at fremme studiet af den gamle norsk-islandske litteratur, der danner samlingens hovedindhold, samt den udgivervirksomhed, der endnu for lange tider vil være påtrængende nødvendig. Enhver, der i og for sig har lyst til den slags arbejde, vil nu med största lethed kunne finde en rig arbejdsmark; der er noget for enhvers smag og tilböjelighed. Det er at håbe, at katalogen vil vække mange slumrende kræfter til arbejde, kræfter, hvortil der så höjlig netop nu trænges. Også på andre måder vil katalogen kunne fremme videnskaben. Jeg skal blot nævne en fremtidig opgave som den, ved en nöjagtig sammenligning og undersøgelse af de enkelte isl. skindbøger og brudstykker at søge at bestemme deres hjemstavn (hvor på

Island de er skrevne), samt give en videnskabelig begrundelse af deres alder; herunder hører palæografiske og lignende studier. Først nu vil alle disse undersøgelser kunne tages op med udsigt til frugtbringende resultater, og katalogen vil danne en fortrinlig og uundværlig vejleder.

Af virkelige anker har anm. i grunden ingen at fremføre. I registrene anføres håndskrifterne efter deres løbenumre. For den, der engang er bleven vant til at nævne visse hdskrr. ved deres nummer i folio-, kvart- eller oktav-rækken, så at dette tal på en måde er blevet til et egennavn (f. ex. 35, 36, 63, 132, 748 osv. osv.), virker det noget fremmed og forstyrrende at se disse tal ombyttede med helt andre, og det er et spörsmål, om det ikke havde været nok så praktisk også i registrene at anføre håndskrifterne efter formatnummer. Men det forstår sig, at nogen egenlig ulæmpe opstår der ikke ved at løbenumrene er anvendte.

Det er en bekendt sag, at i tidens løb enkelte blade og brudstykker ved skødesløshed er bortkomne fra de numre, hvortil de oprindelig har hørt, og havnede i de såkaldte Additamenter. Det er dr. Kålunds fortjæneste at have undersøgt disse Additamenter og deraf udtaget alt, hvad der bevislig har hørt til den Arnamagn. samling. En del af dette er nu genindsat på sin forrige plads, medens en del er opført under særskilte numre i slutningen af de enkelte formater og sammen med sådanne ting, som senere (efter Arnes død) er komne til. Det havde måske været ønskeligt at skælne skarpere mellem de specielt Arnamagn. hdskrr. og lade dem følge umiddelbart på Jón Ólafssons håndskrifträkke og derpå opføre de senere tilkomne hdskrr., for så vidt de ikke udgör selvstændige samlinger for sig. Men grænsen havde måske ikke altid været let at trække, eftersom også noget af det, som har været blandt Additamenterne, er skrevet og tilkommet efter Arnes død.

Virkelige tilföjelser eller rettelser til katalogen, hvoraf allerede nogle findes sidst i 2. bind, vil vistnok kun kunne væntes med hensyn til de enkelte brudstykker og da atter enten med hensyn til en nærmere bestemmelse af sammenhørighed eller til hvilket håndskrift de oprindelig har hørt. Således, for kun at nævne ét exempel, er det nu, efter at det er lykkedes anm. at konstatere tilstedeværelsen af 4 blade af det bekendte Heimskringla-håndskrift, *Jöfraskinna*, muligt også hertil at henføre et blad af Sverrissaga i AM. 325, VIII, 3 d, 4 ^{0}. Også forskellige aldersbestemmelser, der som bekendt for största delen beror på skön, vil mulig i enkelte tilfælde ved fremtidige undersøgelser noget blive modificerede.

Til slutning er det anm. en fornöjelse for læseren at fremhæve den velskrévne indledning til 2. bind, hvor dr. Kålund fyldig og fyndig gör rede for Arne Magnussons vigtigste biografiske data, hans samlervirksomhed, samt håndskriftsamlingens

historie. Særdeles interessant og tilfredsstillende er at se det fastslået med klare og uigendrivelige grunde, at der ved den store ildebrand i 1728 brændte forholdsvis meget få af Arnes håndskrifter (skindbøger) og langt mindre «end han i sit livs aften forestillede sig det». Denne ildebrand, der ødelagde det meste af hans trykte bøger, lagde ham to år senere i graven. Men hans samling og de dertil knyttede pengemidler vil gennem alle tider blive en uforglemmelig bavtasten til minde ikke alene om hans enestående samlerenergi og samlersnille, men også om hans videnskabelige sans og fremsynethed.

Den Arnamagnæanske Kommission fortjæner den mest uskrømtede tak for at have taget initiativet til det nyttige katalogarbejde og skaffet midler tilveje til dets udførelse; katalogens utrættelige forfatter tilkommer den uvisnelige ære, i en forholdsvis kort tid og på en så fortrinlig måde at have løst sin opgave, en ære, som kun kan forøges ved, at han efter forlydende agter at give os en lignende katalog over andre isl. håndskriftsamlinger i København, særlig den, der findes i det kgl. bibliotek; dette vil af alle nordiske filologer blive hilset med ublandet glæde.

København, i avgust 1894.

Finnur Jónsson.

Uppsalastudier, tillegnade *Sophus Bugge* på hans 60-åra födelsedag den 5 januari 1893. Uppsala 1893, Almqvist & Wiksells boktryckeri. 236 ss.

Der er næppe nogen nulevende nordisk filolog, der indtager den plads som Sophus Bugge. Ved sine studiers alsidighed, ved ævnen til at åbne nye veje og ved stadig at have blikket rettet mod de væsenligste spörsmål har han virket mere på det samtidige slægtled af filologer end nogen anden. Snart ved sikre nye holdepunkter, snart ved dristig udkastede hypoteser har han drevet forskerne ind på nye og vidtrækkende baner. Dertil kommer så en personlighed, der med megen varme omfatter ethvert fremskridt, der göres på filologiens vide områder.

Det er ikke förste gang, at studiefæller offentlig har udtalt deres tak til professor Sophus Bugge; men det er en af de smukkeste måder, hvorpå han hædres af de fjorten svenske forskere som «med beundran, kärlek och tacksamhet» frembærer deres «Uppsalastudier». Som en ordfører for flokken optræder L. F. Läffler, der slutter bindets förste afhandling med en henvendelse af tak til den mester, der for mere end 25 år siden til hele Nordens undren tolkede guldhornenes skjulte helligdomme.

Festskriftets indhold omfatter i langt overvejende grad den nordiske filologi. Og indenfor denne ledes opmærksomheden særlig mod et fag, der hidtil ikke har været stærkt dyrket ved det svenske universitet, studiet af mytologi og sagndigtning. Först og fremmest fæster opmærksomheden sig ved A. Noreen's *Mytiska beståndelar i Ynglingatal.* Under form af en udførlig kommentar til det förste stykke af Tjodolvs digt fremtræder den opfattelse, at de förste slægtled af den norske digters Upsala-æt er misforståede gudemyter: Fjǫlnir, der «fængsles» af mjødkarrets vindløse vove, opfattes som Fjǫlnir = Óðinn, der berusede sig i Suttungs-mjøden; selve navnet Fjǫlnir («gemmeren») skal stamme fra denne myte (jf. Fjalarr «gemmeren» = Suttungr). Kong Svegðir, der slugtes af bjærget, opfattes med nogle hskrr. som Sveigðir, og i kraft af dette navn («den böjende» ɔ: «synkende») göres han til den nedgående sol, der sluges af Sǫkmímirs (ɔ: Suttungs) bjærg; som sådan er da Sveigðir et særligt navn for solguden Freyr. Vanlandi («Vanernes landsmand» ɔ: Freyr) opfattes som = sönnen Vísburr («den vise sön» nml. af Njǫrðr) og atter = sönnesönnen Agne; de strofer om dem, hvorefter nr. 1 blev pint ihjel af en mare, nr. 2 blev brændt, og nr. 3 blev hængt af sin egen hustru Skjǫlf i et guldhalsbånd, opfattes som omhandlende en og samme solgudmyte, der desuden er den samme som myterne om Vane-guderne: «Solguden (Skírner, Suipdagr, Freyr, Vanlande, Vísburr) lyckas döda en av vinterns vilda makter (tjölden Froste äller nordanstårmen Þiaze, Bele), men förmäler sig med en annan av dem (nårrsjenet Gerðr, Menglǫð, Skiǫlf, äller det glänsande snötäcket Drífa, äller nordanvinden Skaðe), vilket dåck icke kan sje, utan at han åt dem avstår sina gyllene attribut (solstrålen, svärdet, äller strålkransen, gullmen), något som naturligtvis innebär hans egen död.» Endelig i Yngl.s 6te kongestrofe gör N. Dómarr til fællesnavn og Yngvi til egennavn, således at vi her får kvadets ellers tabte begyndelse om Ynglingeættens stamfader; hertil slutter sig en redegörelse for. hvorledes tre begreber er forenede: 1) Yngvna[r]-freyr ɔ: Ingvefolkets hersker (fællesnavn), 2) Yngvi, samme folks stamfader, 3) guden Freyr.

I en efterskrift til sin afhandling lover N. en vidtløftigere fremstilling, der bl. a. skal omfatte hele Ynglingatal. Og en sådan trænger læseren også til. Undersøgelsen indeholder så mange brud med overleverede opfattelser i grundsætningerne for skjaldedigtningens forståelse og i den mytologiske sammenhæng, at man trænger til at se de nye standpunkter i hele deres omfang for at forstå dem. En vejledning i mytologisk henseende er N.s foredrag *Fornnordisk religion, mytologi och teologi* (Nyt sv. tidskr.), hvis indhold her desværre ikke er plads til at gengive, med dets udvikling af hvorledes naturguder og naturmyter fæstner sig til poesi og systematiseres til teologi.

Vurderingen af N.s nye teori for nordisk mytologi vil væsenlig afhænge af, hvorledes læseren stiller sig til Max Müllers mytologiske system, hvis teori om de oprindelige solmyter og deres forvanskning og udspaltning til nye myter her fremtræder i nordisk tillempning, udført af en af de mest fremragende nordiske sprogforskere. Trods al den videnskabelige dygtighed synes N.s arbejde mig ikke overbevisende for den, der ikke i forvejen hylder systemet; i tolkninger, vurdering af kildesteder osv. forudsættes det stadig som givet, det lægges aldrig til side for at vindes på ny gennem nyt bevis. Som kort og karakteristisk eksempel på den hele metode skal jeg her gennemgå nogle af beviserne for, at «Sveigder är den nedgående solen, som försvinner i bärjets salar»: Först foretrækkes Sveigðir for det gængse Svegðir, skönt dette findes i alle ældre kilder (Are, Hist. Norv., samt Langfeðgatal) og det ældste Heimskringla-hskr.; Sveigðir forekommer derimod kun i hskrr. af Heimskr.-familien yngre end 1300. Af dette svagt hjemlede Sveigðir udledes betydningen «den böjende, synkende» (nml. sol); dette styrkes så ved Snorres fortælling, at S. «eptir sólarfall» så dværgen stå i stendören og kalde ad sig; G. Storms opfattelse, at Snorres fortællinger er spekulation og ikke folkesagn, afvises med, at den også indeholder andre træk, «som alltförväl kann vara en sagans reminisjäns från solmyten». Det er ikke rundet forf. i tanke, at det ikke er noget for denne dværg ejendommeligt at vise sig «ved» eller «efter solnedgang», men at der findes snese eller hundreder af eksempler derpå i ældre og nyere nordisk folketro. N. bygger videre på dette dværgemøde, genkender i sagnet om Tyrfings tilblivelse en fortælling, «som har flera motiv jemensamma med Sveigder-sagan»; heraf sluttes, at «den dvärj, som *vélte* S., hette i sagan tvivelsutan *Dualenn*». De fælles motiver synes efter N.s nærmere udførelse dog kun at være dværgene ved solnedgang og at stenen lukker sig; og man skal vistnok være stærkt forudindtagen for at se solmyte i Tyrfingsagnet. Samme solmyte finder N. i udtrykket *Dvalins leika* (brugt om den kvindelige guddom Sól, Sunna), idet han oversætter det ved «den af Dvalen lurade». Endelig skal selve Tjodolv ved tillæggene «glødkongen» (*dusla konr*) til Sveigðir og «lyssky» (*dagskjarr*) til dværgen have antydet, at det er solen, der sluges af skumringen. Altså skal den norske skjald udtrykke både den oprindelige naturmyte og det alleryngste standpunkt, at gudemyten — ikke mere forstået — sank ned til jordisk kongesagn; Tjodolv fra Hvin omfatter således hele den myteudvikling, som menneskeheden i årtusender har gennemgået. — Vil vi kort udtrykke forholdet mellem N.s myte og den i kilderne foreliggende mytologi er den således: Yngl. siger, at det var en svensk konge, der blev lokket ind i bjærget af en dværg; dette stemmer med en udbredt folketro på, at mennesker kan bjærgtages; i stedet herfor sætter N. en myte

om solen, der bjærgtages, dette er ellers ukendt. Endvidere: ifølge en meget udbredt nordisk forestilling bliver dværgene til sten, når de ser solen; ifølge N. står en dværg udenfor hulen og lokker den nedgående sol ind til sig; disse to forestillinger skal trives så godt sammen, at de bægge findes i samme digt (Alvíssmál)!

Dette enkelte afsnit vil give læseren en forestilling om den metode, der går gennem N.s afhandling, også om dens svagheder. Desværre får jeg ikke givet forestilling om dens rigdom på interessante undersøgelser til de enkelte ords og udtryks forståelse. Heller ikke som mytologisk teori vil vi være færdig med den; der findes f. eks. en sådan klar og ædruelig udnyttelse af kilderne som undersøgelsen af forholdet mellem Yngvi og Freyr; Yngl.s sælsomme kongesagn kræver stadig at forstås, og N.s gætning om gudemyter er trods alt den rimeligste hypotese; hele den nordiske mytologi venter på at dens udviklingshistorie fremdrages. Med stor interesse imødeser vi prof. N.s udførligere behandling; men jeg kan ikke andet end ønske ham at arbejde mere med de virkelig foreliggende myter.

I et vist slægtskabsforhold til Noreens afhandling står Elis Wadstein's *Alfer ock älvor, en språkligt-mytologisk undersökning,* interessant både ved sine vidtrækkende resultater og ved sin metode: W. bortser foreløbig fra alt mytisk indhold og udvinder sine resultater af et rent sprogligt, nærmere bestemt et rent leksikalsk stof. Han påviser en rod *alf-* i 11 forskellige betydninger i de germanske sprog og genfinder alle disse betydninger i et större eller mindre antal af de indoeuropæiske sprog; altså har stamsproget haft alle de betydninger, og ud af disse må den egenlige betydning af *alf-* udledes også som navn på mytiske væsner. W.s betydninger er følgende: 1) mytisk væsen, 2) kriger, 3) dåre, 4) flod, 5) klar, strålende. 6) hvid, lys, 7) hudplet eller udslet, 8) ekskrement, 9) mel, 10) jordart, 11) bjærg; som grundbetydning sættes «strålende», og deraf afledes de enkelte betydninger f. eks. 2) strålende — ildagtig — djærv — kriger; 3) vild — afsindig; 11) lys — lysegrå — bjærg. — Efter denne indledning følger afhandlingens andet afsnit, det mytologiske; det går ud på, at alfeforestillingerne udvikledes og omdannedes, idet alle de andre ordbetydninger påvirkes af og selv påvirker alfeforestillingerne. Et ord som n. *elvblåst* skal egenlig betyde «hvid blæsesygdom» og först senere være bleven opfattet som den sygdom, alferne indblæser; plantenavne med *elv-* skal egenlig betyde «hvid» og först senere være satte i forbindelse med alferne og have fået tryllemagt; *älvalek* skal egenlig betyde elvens plasken og senere være misforstået som alfernes dans eller alfernes spil, hvorved der da opstod bl. a. forestillingen om en spillende *älv* eller *strömkarl*; dette sidste ord er selv en misforstået «översättning» af ordet *älv*, alf, påvirket af *älv* = flod,

vand; det samme gælder om *Han i vattnet, marmennill, havfrue* osv. Heraf opbygger forf. en omfattende mytologisk teori: «Enligt min mening var sskr. *rbhu*, gr. *ἀλφ-*, lat. *alb-*, germ. *alb*, glänsande, strålande, från början ett epitet till, eller stundom rent av en beteckning för (sol)gudarne i allmänhet»; derfra har de på jorden mødende navne på alf- draget dem ned og knyttet dem til bjærge, jord, floder, have, planter, kvæg osv.

Som bekendt er det stærkt omtvistet, hvorvidt misforståelser af det sproglige udtryk er en mytedannende kraft af allerförste rang. W.s arbejde hylder ikke blot denne sætning, men driver den ud til dens yderste konsekvenser, jeg havde nær sagt i dens karrikatur. Der synes ikke at være det mytologiske fænomen, som han ikke kan forklare som misforståelser af det ene ord alf: svanemøer, stinkende drager, havfruens køer på stranden, og brugen af ild eller stål mod trolddom; de har ikke blot skabt de oprindelige solguder om til puslinger, men også djævlen har deraf sin ævne til at göre sig lille. Men denne lethed i at springe fra det ene begreb til det andet, hvergang en folkeetymologi byder en tilknytning, viser også sine svage sider. Vi undres over at se forklaringer fra særlig indo-europæiske forudsætninger opstillede for ganske almenmenneskelige forestillinger: bliver ikke al verdens mennesker mishandlede eller besatte af usynlige væsner? holdes der ikke kvæg af alle landes overnaturlige væsner, fra Australien og til Finmarken? Den store mængde af de forestillinger, som W. fremdrager, er af den art, at de forklarer sig selv ɔ: at de er den lidt barnlige fantasis måde at opfatte naturen: til at skabe forestillingen om «hvide koner» på mosen eller om «Han i vattnet» eller «strömkarlens» spil i fossen er der en uendelig kortere vej end om ad de indoeuropæiske solguder. Og så det sælsomme ved den udviklingsgang, der begynder med mægtige himmelske guder og lader dem synke ned til drilske småvæsner i den nærmest omgivende verden ɔ: ender med det mytestandpunkt, som findes hos de laveste folk! Og hvor stridende mod al folkelig tankeverden er det ikke, at begynde med det upersonlig opfattede strömbrus og derfra i en forholdsvis sen (germansk) tid at gå over til den personlige «strömkarl», der «spiller» i fossen! Ved siden af disse fejl mod myteforskningens grundregler findes det höjst ufuldstændige i beviset for W.s udgangspunkt, at alferne var oprindelige himmelguder; og selv i det rent leksikalske stof synes ordbetydningen undertiden vel tilpasset efter den mytologiske teori.

Med alt hvad jeg har at indvende, må jeg dog tilstå min glæde ved gennemlæsning af W.s afhandling. Der er en dygtighed i at tage alfetroen fat fra sprogligt synspunkt, en djærvhed i at nå til samlet resultat og en snillets rigdom i at finde udveje overalt, som indtager for hans værk; dette har den store teoris ævne til at drage læseren til sig. Blandt W.s store stof er der

også sikre eller dog sandsynlige folkeetymologier i alfeforestillingerne. Kun er det spörsmålet, om sådanne nydannelser bevæger sig indenfor kredsen af engang gængse forestillinger, eller om de kan vende op og ned på alt, göre solguder til lyssky underjordiske puslinger.

Som mytologisk bidrag må endnu nævnes R. Arpi's lille afhandling *Till «Grágás»*, hvor overtroen på «óborit fé» følges ned i nyere islandsk folketro; vi vilde blot ønske, at vi også havde fået hele opredningen af to sammenblandede begreber, det ene troen på «ufødte» (af moders liv udskårne) væsners overnaturlige ævner, det andet om lykke ved at eje ellefolks kvæg.

Desuden findes der to bidrag til den poetiske sagnverdens historie. Det ene er Klockhoff, *Konung Harald och Heming, försök i jämförande sagoforskning,* der melder sig som forløber for en större undersøgelse af Tell-sagnene. Her påvises det nære slægtskab mellem den islandske Hemingsþáttr og den færøske Geytaríma, og videre mellem det færøske kvæde og den norske Hemingsvise; forf. kommer så til det resultat, at den islandske er grundformen, den færøske afledt deraf, og den norske igen af den færøske. Dette sidste punkt forekommer mig i mange henseender tvivlsomt; læseren vil let selv kunne danne sin mening, da stoffet er lagt så klart frem; jeg havde blot ønsket, at der også var taget hensyn til det ejendommelige optrin i Torfæus' Hemingsvise, hvor kongen og Heming kæmper ude i havet i fisk- og sælskikkelse. — Richard Steffen, *Några strövärs i vår folklyrik* er et lille arbejde af en viseforsker, der endnu kun meget sparsomt er optrådt i literaturen. Støttet til Moltke Moes tanke, at den nordiske episke dansevise har sin forudsætning i en ældre enstrofig lyrisk dansevise, hvoraf den norske stevdigtning er den ægte overlevering, samler han en række vidnesbyrd dels om at den svenske almue kender stevkampene, dels om strofer, der optræder snart som enlig lyrik, snart som del af en vise og snart knyttede til danselege. Af lignende danske flagrestrofer nævner han DgF 230 E (hvortil kunde föjes Grundtvig, Gl. minder III nr. 405); men i det hele er vi fattigere på særskilte lyriske strofer, selv de sællandske bønder i Paladius' Visitatsbog drikker hinanden til med «it ærinde aff en vise». Dog også her er vel mere at finde; og danselegene venter endnu på deres undersøgelse.

Ved siden af disse forskninger på områder, som ikke er så opdyrkede af svenske videnskabsmænd, bringer Uppsalastudierne en række undersøgelser, som fortsætter bygningen af det storværk af nordisk sproghistorie, som Sverigs forskere har arbejdet op i den sidste menneskealder. Her er forrest Leffler's tolkning af Tunestenen (*sijosteR*, «de närmast besläktade»; jf. oldfris. *sia,* slægtning). Brate påviser i de gl. svenske former af ordet *själ* sammenspillet af tyske og engelske missionærers virksomhed.

Lundgren's *Namnforskning*, Tamm's *Anm. till Östgöta lagen* og Schagerström's *Läksikaliska notiser* er bidragene til svensk sprog; hertil kommer Lind *Värsifikation i Gulatingslagen*. Derimod antyder Lidén (*Smärre språkhist. bidr.*), Johansson (*Feminbildn. i Sskr.*) og Persson (*ἀμαυρός*) ydergrænserne af det sprogområde, hvor Sophus Bugge har gjort sit navn kendt.

Om jeg i få ord skal udtale mit indtryk af hele festskriftet, må det være i den sætning, at Bugges ånd har hvilet over dets forfattere, og at de har gjort både den store filolog og deres eget universitet ære med det.

Axel Olrik.

Kr. Mikkelsen: Dansk Sproglære, med sproghistoriske Tillæg. Haandbog for Lærere og Viderekomne. Udg. paa Foranstaltning og med Understøttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsnet. 1.—5. Hefte. Kbhvn. 1893—94, Lehmann & Stage. VIII + 466 S.

Forfatteren har med denne Bog ment at ville afhjælpe Trangen til en større Haandbog i den danske Sproglære, og det maa ogsaa indrømmes, at der i lange Tider har været savnet en saadan. Dette Savn har været følt ikke blot af Skolemænd, men af de fleste herhjemme, som har Interesse for Sprogstudier. Uagtet der i Løbet af de sidste 100 Aar er udkommen en hel Hærskare af danske Grammatiker, er vi dog næppe naaet et Haarsbred videre mod Maalet: en paa historisk Grundlag og med videnskabelig Metode gennemført Fremstilling, som kunde danne en paalidelig Grundvold for Undervisningen. De Lærere, som har været gennemtrængt af Aanden fra Madvigs grammatiske System, har vel ved Undervisningen nærmest holdt sig til dette og overført Sprogbetragtningen derfra paa Modersmaalet. Men udenfor denne Kreds har der i Tidens Løb de fleste Steder (som Seminarier, Realskoler, højere Pigeskoler) uddannet sig mer eller mindre forskellige Systemer, og det man her er naaet til, er ikke egentlig en virkelig grammatisk Behandling af Modersmaalet, men meget mere en gold Terminologi, gennem hvilken der søges indtærpet saa mange Benævnelser for grammatiske Fænomener som muligt. Og saa har man ved Siden heraf haft det evindelige Retskrivningskævl, der snarere er taget til, efterat man ved administrativ Indgriben har søgt at give en fast Norm. Det videnskabelige Studium af det danske Sprog og dets Historie har saaledes kun efterladt sig Spor i nogle enkelte Monografier og mindre Bidrag hist og her, og for flere Afsnit af Sprogets Udvikling er der slet intet præsteret. Man kan derfor forstaa, hvor vanskelig og omfattende en Opgave

det er at levere en tilfredsstillende videnskabelig dansk Sproglære, og at mange, der vel har gjort Studier, har nølet med Forsøget. Det fortjener derfor virkelig Paaskønnelse og stor Tak, at Hr. Mikkelsen har vovet dette Forsøg. Selv om der herved ikke er naaet alt, hvad man kunde ønske, saa er der dog i hans Bog samlet et saa stort Materiale af Iagttagelser, at vi derved er ført midt ind i det meste af det, som det drejer sig om at faa oplyst. Denne Bog fortjener at bemærkes og bruges af enhver, der giver sig af med dansk Sprog, og det er at ønske, at det gode Exempel, som Hr. Mikkelsen har givet, maa blive en Spore for mange til at arbejde videre. Det vilde i denne Henseende have været heldigt, om Hr. M. i sin Bog var traadt lidt mere personlig frem. Man ser kun Forf.'s System, men skimter næppe ham selv og hans Ræsonnementer. Man mærker sjelden de Punkter, hvor han har været i Tvivl, hvor hans Undersøgelser ikke har været dybtgaaende nok, eller hvor han har følt, at der endnu var meget at gøre. I det følgende vil jeg nu gøre nogle Bemærkninger baade til de forskellige Sider af Fremstillingen og til Opfattelsen af enkelte Punkter. Hvad jeg har at føje til det Materiale, som Forf. har samlet, er kun lidt og mindre væsentligt.

Med Hensyn til Bogens Indretning i Almindelighed er der desværre en Del at anke over. Som Haandbog burde den være praktisk og overskuelig indrettet, saa at den var let at finde sig til rette i; men det kan den langtfra roses for at være: Der savnes saaledes baade Sag- og Ordregister; man har kun Kapitel-Overskrifterne at gaa efter, naar man vil finde en bestemt Ting. Paragraf-Inddelingen er ligeledes meget uheldig, idet Paragrafferne gennemgaaende falder helt sammen med Kapitel-Inddelingen. Det kan saaledes hænde, at en enkelt § strækker sig ud over mange Sider med en Mængde Underafdelinger, betegnede med Romertal, arabiske Tal, store og smaa Bogstaver, græske Bogstaver o. s. v. som Mærker, og indenfor samme § falder der ofte flere Rækker af Anmærkninger. Bogen er derfor meget vanskelig baade at citere og finde Citater i. Desuden er Stoffet ingenlunde altid saaledes ordnet, at det mindst vigtige er henvist til Anm. I typografisk Henseende er Bogen heller intet Mesterværk. Anmærkningerne, hvortil der ganske vist er brugt mindre Typer, indtager den samme Kolumne-Bredde som Hovedtexten, og den lange Trykfejlsliste skæmmer ogsaa Bogen meget. Med Glæde lægger man dog Mærke til det typografiske Fremskridt S. 323, hvor Tallene, der bruges ved Inddelingen, begynder at blive trykt med fede Typer. Forf. siger i Fortalen, at han har søgt at samle alt det Stof, som foreligger trykt; hvorfor har han forholdt sine Læsere en Liste over dette eller i det mindste det vigtigste? Det kunde være givet paa faa Sider. Bedre havde det vistnok været, om Forf. hertil havde benyttet Noter under Texten paa de paagældende Steder. Maaske vilde dette i Forbindelse med Registre have for-

øget Bogens Volumen en Del; dog dette kunde der være raadet Bod paa paa forskellige andre Omraader, som det vil forstaas af de følgende Indvendinger. Forf. har forøvrigt, foruden den trykte Litteratur, benyttet personlig Bistand; det maa siges til hans Ros, at han her har været heldig i sit Valg.

Da Forf. selvfølgelig ikke har været i Stand til at give en Fremstilling af Sproget, der paa alle Punkter var baseret paa sproghistoriske Undersøgelser af Litteraturen i alle dens Perioder, har han ment at kunne afhjælpe dette ved en Række sproghistoriske Tillæg, som er føjede til de enkelte Afsnit af Lydlære, Orddannelseslære og Formlære. Disse Tillæg indeholder mest korte Oversigter over Forholdet mellem Dansk og Oldnordisk og kan vel gøre en Del Gavn. For Formlærens og vel ogsaa for Orddannelseslærens Vedkommende kunde dette Stof lige saa let være optaget i Texten. Dette vilde have sparet Plads og ogsaa været bekvemmere. Herved kunde da ogsaa adskilligt overflødigt været fjernet, især fra Tillæggene i Formlæren, f. Ex. Opramsning af Ord og Ordformer fra Oldn., som ikke mere findes i Dansk. Forøvrigt er ikke alt det sproghistoriske Stof henvist til Tillæggene, mange historiske Bemærkninger findes i Texten, ligesom ogsaa Syntaxen paa mange Punkter indeholder Sammenligninger med ældre Sprogbrug.

Som Indledning til Bogen er der givet et kort og brugbart Omrids af Sproghistorien i Alm. (det danske Sprogs Afstamning og dets Udvikling gennem Tiderne); men foruden dette finder man ved mange Kapitler mindre Indledninger af almindeligt sprogvidenskabeligt Indhold. Paa dette Omraade har Forf. derimod langtfra været heldig; for det første er her Fremstillingen ikke sjelden uklar, og dernæst er Grænsen for, hvad der med Rimelighed burde medtages, undertiden draget noget mærkelig. De i disse Indledninger indeholdte Oplysninger er sagtens bestemte for Lærere med mindre fuldkommen sproglig Uddannelse; det ser derfor noget underligt ud, naar f. Ex. Forf. giver en saadan Indledning ved Afsnittet om Substantivernes Køn, medens der savnes en lignende ved Afsn. om den bestemte og ubestemte Artikel. I Læren om Kønnet gaar Forf. helt tilbage til det glottogoniske Omraade, men Udviklingen af Artiklen, der dog for de fleste Sprogs Vedkommede ligger indenfor det historiske Omraade, taler han ikke om. Den ukyndige Læser kunde let faa det Indtryk, at Brugen af bestemt og ubestemt Artikel har hørt hjemme i vort og andre beslægtede Sprog fra Urtiden af.

Inden jeg gaar over til Omtale af Enkeltheder, maa jeg gøre et Par Bemærkninger om Forfatterens Terminologi. Jeg sympatiserer ingenlunde med dem, der helt vil afskaffe de fremmede Termini, særlig for Ordklasser og Ordformer. Jeg anser det absolut for heldigst (og ikke mindst med Hensyn til den rent pædagogiske Side af Sagen), at man har saa mange Termini som muligt, der

ikke giver Anledning til etymologisk Reflekteren over Benævnelsen. I det praktiske Liv dannes Ordene først uden Reflekteren, denne begynder altid bagefter. Det gaar saaledes med de danske grammatiske Kunstord, at den, der har lært dem, bagefter giver sig til at tænke over dem, og derved faar han ofte en forkert eller utilstrækkelig Opfattelse af det, som egentlig er betegnet ved dem. Den brogede Forvirring af danske Kunstord har nu Forf. forøget med adskillige nye, som han selv har dannet i Stedet for de gamle velkendte, eller ogsaa har han indført Kunstord for Fænomener, hvor man helst vilde undvære dem. Mange af hans Betegnelser er urimelig lange, og mange, der betegner helt forskellige Ting, er dannede i Lighed med hinanden, hvilket letter Forvexlingen, f. Ex. Udsagnssætning og Udsagnsbisætning (= indicativisk Sætn. og at-Sætn.), Tillægsform, Tillægsord, Tillægsmaade. En Mængde af de fremmede Termini er nu engang blevne internationale paa samme Maade som Potens, Logarithme, Ækvator, Planet o. l., og den, der i Skolen lærer Benævnelsen Tillægsform, skal dog ofte paa et senere Stadium lære at forstaa Benævnelsen Genitiv. Værst synes det mig dog at være, naar man møder den Slags Trivialiteter som «nøgen» og «udvidet» Sætning; Forf., der dog sidder inde med sproglig Dannelse og videnskabelig Iagttagelsesevne, burde have gjort kort Proces med sligt.

Efter den før nævnte sproghistoriske Indledning behandles det grammatiske Stof i den sædvanlige Orden: Lydlære, Orddannelseslære, Formlære og Ordføjningslære. Af disse Afsnit maa det ubetinget siges, at det er Ordføjningslæren, der giver Bogen den Betydning, den har. Her er nemlig samlet et saa stort og værdifuldt Materiale, som det vel under de nuværende Forhold er muligt. Lydlæren er derimod den Del, som i sin Helhed er mest utilfredsstillende. Jeg gaar nu over til at omtale udvalgte Punkter, baade større og mindre, men især saadanne, hvor jeg tror, at min Opfattelse ikke beror paa et blot individuelt Skøn.

I det første Tillæg til den sproghistoriske Indledning S. 2—5 gives en temmelig specificeret Klassificering af Sprogene i vor Sprogæt. Der er det uheldige ved Inddelingen, at de samme Inddelingstegn benyttes paa to Maader, hvilket let forvirrer den ukyndige: med a, b, c o. s. v. betegner Forf. snart Sprog, der staar i Afstamningsforhold til hinanden, snart saadanne, der er parallele. Til et Navn som «Oldbaktrisk» burde være tilføjet de mere populære Zend- eller Avestasproget. Ved Mellemiranisk menes vel Pehlevi. Da Armenisk og Albanesisk nævnes, hvorfor da ikke ogsaa Zigeunersprogene? Af Sprog i Europa, der ikke hører til vor Sprogæt, nævner Forf. Baskisk og «vistnok ogsaa Etruscisk». Hertil er at bemærke, at om Baskisk ved man Besked, men Etruscisk har man endnu ikke lært at tyde. Det er mærkeligt, at Forf. indfører Betegnelsen «Lydfremskydning», da Lydforskydning

er en naturligere Benævnelse og bruges af de fleste. S. 4 er Udtrykket «stærk og svag Bøjning saavel af Navneord som af Tillægsord» uheldigt; disse to Ting kan ikke sammenstilles.

Lydlæren er i § 10 indledt med en højst uheldig Passus, der helt burde udgaa. Man skulde efter den tro, at Sproget bestod. før man fandt paa at tale. Om Vokalerne siges, at de kaldes Selvlyd, fordi de kan udtales uden Forbindelse med andre Lyd. Det kan jo som bekendt enhver Lyd, ogsaa Konsonanter; men der er den Forskel, at disse sidste ikke danner Stavelser alene, og i de Tilfælde, hvor de gør det, maa de henregnes til Vokalerne. Ved Beskrivelsen af de enkelte Lyd kunde Beskrivelsen af Stødtonens Dannelse være medtaget. Der kunde da være indført en Betegnelse for den til Brug ved Forklaringen af Udtalen i det følgende. Men paa en Udtalebetegnelse gør Forf. end ikke det det svageste Forsøg. I mange Tilfælde kan man ikke se, hvorledes Forf. mener, at et Ord udtales; man kan derfor heller ikke kontrollere, om han har opfattet Udtalen rigtig. Man sammenligne blot Forf.'s Fremstilling med den lille danske Lydlære, som findes i en nylig udkommen Bog: *J. V. Lindgren*, Dansk og Norsk Grammatik. Sthlm. 1894. Føleligst er denne Mangel paa saadanne Steder, hvor der nævnes Undtagelser fra en nærmere beskreven Udtale, uden at Udtalen af selve Undtagelserne beskrives, f. Ex. S. 29 øverst (Beg, Rug, Slag). Det er ikke altid klart at se, hvad Forf. mener med «daglig Tale»; saaledes siges S. 30, at «drone» er daglig Udtale af «drukne». Det er en Mangel, at det rette Forhold med Udtalen af *p*, *t*, *k* i Indlyd og Udlyd ikke strax er fremstillet; deraf kommer det, at Forf. S. 30 Till. siger, at oldn. *t* er bevaret i «sætte» (setja). Det passer kun for Ordets skrevne Form. Det samme gælder om Part. paa -et; her er dobbelt Udtale, som der ikke er gjort opmærksom paa. Da Udtalebetegnelse mangler, forvirres man stadig derved, at der snart tales om den skrevne, snart om den udtalte Form, uden at det let falder i Øjnene, hvilken der menes. Paafaldende er Forklaringen af *j* S. 33, hvor *j* siges at være «smeltet sammen» med *t* i «sætte» (setja), men «bortfaldet» i «sidde» (sitja) og «tæmme» (temja). Overskriften til § 21 passer egentlig ikke til Indholdet, idet der ogsaa udførlig gives Regler for, i hvilke Ord Lyden skrives med sit eget Tegn. I Lydlæren havde det forøvrigt været nok med nogle faa Exx. at vise den Vaklen, der finder Sted i Skriften. De lange Lister til Vejledning ved Ordenes Skrivemaade burde hellere have Plads i et særligt Tillæg om Retskrivningen. Retskrivningsregler stilles ogsaa flere Steder jævnsides med Regler for Udtalen, f. Ex. S. 42. III a—c. Om Forf.'s Opfattelse af, hvad der er den normale Udtale af de enkelte Ord. kunde der hist og her rejses Tvivl, f. Ex. S. 42, 1 og 3 Anm. — § 23 har til Overskrift «Lyd, der betegnes ved Fordobling af Lydtegnet». Det er, som det ogsaa fremgaar af Fremstillingen,

egentlig noget andet, der betegnes ved Fordoblingen, nemlig at den foregaaende Vokal er kort. Overflødig er derfor Bemærkningen om, at *ng* ikke fordobles i «Drengen». *ng* findes kun efter kort Vokal; man behøver derfor ikke to Betegnelsesmaader. S. 46. De to Stavelser i Ord som «Blytag» er anderledes betonede end de to Stavelser i «fattig»; dette burde være bemærket. Ordningen af Stoffet i § 33 forstaar jeg ikke. Hvorfor er Ordet «ihjel» opført i Texten, medens f. Ex. «Skjald» og «Valg» er henviste til det sproghistoriske Tillæg? Oprindelsen til *g* i Ordene «sælge» og «vælge» er ikke forklaret. Da Forf. bruger danske Kunstord, men hvergang paa første Sted nævner de tilsvarende fremmede, kunde han gerne have betegnet, hvorledes de plejer at udtales; saaledes S. 62 nederst «Metatese», men ovenfor S. 56 «Afæresis». Paa dette sidste Sted skriver han dog «Synkopé». S. 63 møder man to nye Kunstord: Talestavelser og Sprogstavelser; de synes ikke at være særlig betegnende eller til nogen Nytte. Stykke VII S. 69 kunde uden Skade være borte; den Slags Ordlister hører mere hjemme i Øvelsesbøger. Det samme gælder om hele § 44, S. 82—84.

I Kapitlerne om Styrketab og Styrkeforøgelse burde Forf. være kommen nærmere ind paa Læren om Sætningsaccentuationen, Betoningen af de forskellige Sætningsdele i de forskellige Sætninger. Det vilde have været frugtbart for Ordføjningslæren. Efter Behandlingen af Stavelsernes Styrke gaar han over til Stødtonen, der er et ligesaa vigtigt som interessant Afsnit af den danske Lydlære. Om dens Oprindelse siger han § 40 Anm., at den synes at være en Følge af en i visse Stavelser tidligere almindelig Tone; men man faar ikke egentlig nærmere Besked derom. Skildringen af Stødets Forekomst udenfor Bøjning, Afledning og Sammensætning vedkommer egentlig ikke Grammatiken, saalænge man ikke er i Stand til nærmere at paavise, under hvilke Betingelser det er opstaaet, og i hvilke Tilfælde det som Følge deraf maa optræde. Det havde derfor været mere formaalstjenligt, om Forf. havde opgivet den Inddeling af Stoffet, som han her har fulgt, og taget mere Sigte paa Formlæren og Orddannelseslæren. Som Ordningen nu er, er den inkonsekvent. Naar man siger, at der er Stødvinding i «betale», saa kan man ogsaa sige, at der er Stødvinding i «binder», da «binde» ikke har Stød. Det burde i hvert Fald være omtalt, at Ord med Stød, der paa Grund af deres Stilling i Sætningen mister Betoningen, ogsaa taber Stødet. Det fremgaar ganske vist af Slutn. af § 41, men det hører ikke derhen. Reglen § 42, 1 er forøvrigt højst uheldig formuleret: «en stærk Stavelse, der ved Sammensætning eller Afledning f o r l æ n g e s fortil»!! Ved Reglen for Stødtab § 43 er der det uheldige, at Undtagelserne synes i Antal at overgaa de Tilfælde, hvor Reglen følges. Blandt disse Undtagelser maa man derfor søge en Del af det, som man skulde vente at finde under Stødvinding. I det

hele kan man sige, at Stoffet baade her og paa mange Steder i Lydlæren er lidet overskuelig ordnet; men det maa indrømmes, at Forf. har samlet det sammen med stor Omhu. Fremstillingen af Stødet vanskeliggøres naturligvis paa flere Punkter derved, at der i mange Ord er Vaklen; hele dette Omraade af Sproget befinder sig i en uafbrudt Udviklingsproces. Et Par Enkeltheder fortjener at nævnes. S. 74 nederst omtaler Forf. «bærer», «tager» o. s. v., men nævner ikke Talesprogets alm. Former «bær», «tar», der historisk korrekt har Stød. Mange af de S. 77 nævnte Ord er dog usikre, navnlig naar den tilføjede Forstavelse er betonet. Det bemærkes ogsaa i Anm., at der undertiden intet Stød høres, hvor der efter Reglen skulde være Stød. Men Fejlen kan jo ligge i, at Reglen ikke er rigtig formuleret. Jeg tror snarere, at Stødtonen regelmæssig kun skulde indtræde, hvor Forstavelsen var opr. ubetonet eller stærkt reduceret i Styrke. S. 80 siger Forf., at vi har faaet Stød i «Søndag», «Mandag», «Onsdag» ved Analogi med «Tirsdag», «Torsdag», «Fredag». Hvoraf véd man det? I de fleste af vore Dialekter har intet af disse Ord Stød, maaske med Undt. af «Søndag». Ordene «Gaaen», «Staaen», «Slaaen» har i Alm. ikke Stød, og Grunden er vel den, at de mest forekommer i syntaktiske Forbindelser, hvor de mister Betoningen.

Fremstillingen af Kvantiteten er meget overfladisk behandlet. Der er dog en Mængde Tilfælde, hvor det har Betydning at konstatere Kvantitetsforholdene, f. Ex. i Bøjningen: Blad—Blade, stor—større o. s. v.

Ligesaa uheldig med Hensyn til Stoffets Ordning forekommer mig Fremstillingen af Læren om Sammensætninger. Hvad der her særlig synes mig at skulle tages Sigte paa, det er paa den ene Side *Formen* (dels Formen af det samlede Lydkomplex i Henseende til Betoning, Kvantitet, Stød [hvorved der kunde henvises til Lydlæren] og Bøjning, dels Formen af de enkelte Dele i Sammensætningen) og paa den anden Side *Betydningen* (dels af den hele Forbindelse, dels det grammatiske Forhold mellem de enkelte Dele). Men Forfatteren begynder med et langt Afsnit § 50, S. 91—100, som synes mig nærmest at tage Sigte paa Retskrivningslæren. Her møder man følgende mærkelige Regel: «Flere Ord danner en Sammensætning 1) paa Grund af Betydningen, 2) af formelle Grunde, 3) paa Grund af Udtalen.» Form og Udtale er jo dog en Virkning af, at Ordene er sat sammen, og Betydningen, som fremkommer, er det tilsigtede. Denne Inddeling er forøvrigt uholdbar, som Forf. ogsaa selv indrømmer. I § 52 ff. kommer den egentlige grammatiske Inddeling af de sammensatte Ord, nemlig «egentlige» og «uegentlige». Egentlige er de Smstn., der dannes ved, at to Ordstammer forbindes, uegentlige er saadanne, hvis enkelte Dele er sprogligt sammenhørende. Dette sidste, forekommer det mig, maa gælde alle sammensatte Ord: en Vand-

Mølle er en Mølle, der drives ved Vand, og det betegnes elliptisk ved Sammensætningen; men man kan ikke sige, at den grammatiske Sammenhøren ikke er der, fordi Udtrykket er elliptisk. For Forf. er altsaa Ord som «Graavejr» og «Hvidtøl» grundforskellige. Hvad skal man da sige om «Rødkridt» og «Sortkridt»? Eller man sammenligne Ord som «Hvidløg», «Hvidkaal», «Hvidtøl»! — S. 111 «Bønder-» i Forb. Bøndergaarde siger Forf. er en gammel Gen. plur. Her kunde trænges til lidt nærmere Forklaring eller Henvisning f. Ex til *Wimmer*, Navneordenes Bøjning. — S. 112. Det er uheldigt at fremstille Ord som: «Malkeko», «Spisestue» saaledes, som om der i dem er indskudt *e*. De fleste af den Slags Ord er saa nye, at det vist er umuligt at begrunde dem sproghistorisk ad den Vej, Forf. forsøger i Anm. I. De Regler, Forf. giver i andet Afsn. af § 57, er sikkert ikke af megen Værdi. Som Hovedregel kunde man snarere sige, at samme Ord plejer at antage samme Form i de forskellige Smstn., hvori det indtræder som første Del. «Hest» har Formen «Heste-» i alle Forb., ligesaa «Bord-», «Stole-», «Venskabs-», alt selvfølgelig paa Grund af Analogi. Der gives ganske vist mange Undtagelser herfra; men dette beror paa, at vedkommende Ord er dannet paa vidt forskellige Tider og hører til helt forskellige Sfærer med Hensyn til Betydningen, f. Ex. «Haandtag», «Haandelag», «Haandsrækning». Ord derimod som «Hestehaar», «Hestesko», «Hestehandel» o. m. fl. kan ikke i deres Dannelsesmaade divergere, hvormange nye der end kommer til. Forf. har Ret i, at Ord som «Sporvognskusk», hvor første Del selv er sammensat, i Reglen tilføjer *s*; men dette beror dog ogsaa paa, om sidste Element i den første Del selv kan bruges i Forb. med sidste Del alene. «Vognkusk» siger man aldrig, derimod «Møllehjul» og som Følge deraf ogsaa «Vandmøllehjul». At Ord paa *-er* (S. 116) danner en Undt. fra Forf.'s Regel, ligger deri, at alle Ord paa *-er*, baade sammensatte og usammensatte, plejer at indgaa uforandrede i Smstn

Afsnittet om Afledning er i det hele langt naturligere og overskueligere fremstillet end Sammensætningerne. Ved S. 120, Anm. 3 kunde der være gjort opmærksom paa en Del Ord (mest af fremmed Opr.), der bruges baade som Subst. og Verbum, saa at det undertiden bliver vanskeligt at bestemme Afledningsforholdet, f. Ex. arbejde, fløjte, pibe, perle, rulle, trille o. fl. Samme Sted burde Benævnelserne Causativer og Incohativer være nævnt, da Forf. S. 138 nævner intensive, iterative og diminutive Verber. S. 123. van- har ogsaa alm. nægtende Betydning (van-før). ur- findes ogsaa i andre Adj. end «urgammel», f. Ex. «urnordisk». Det er næppe træffende, naar der siges (S. 124) om visse Verber med be-, at Betydningen er forstærket. Jeg vilde kalde den perfektiv, f. Ex. «bedække». Blandt Forstavelser (§ 61) kunde maaske ogsaa medtages tve-. Ved Afledningsendelserne synes at

mangle *-ke* (*-ike*) i Ord som «Buddike» o. s. v. S. 128 savnes Exx. paa den der anførte Endelse *-d*. Det gaar næppe an, at aflede «ymte» af «om» (S. 137). Isl. ymta er vel beslægtet med ymja, ymr. Ordet «hente» burde ikke savnes blandt Exemplerne. Forklaringen af *m* i «falme», «rødme» S. 138, Till. er næppe saa sikker, som det ser ud til efter Forf.'s Udtalelser. S. 140. Grundbetydn. af -en (-an) ses endnu i Forb. Østen-Vind (= Vinden fra Øst), og det gamle Ord «heden» burde være nævnt her. S. 143 er «Syvsover» urigtigt (smlgn. O. Jespersen, Festskr. til V. Thomsen). «Velhaver» er nærmest dannet efter Forbilledet «velhavende» paa en lignende subtraktionsagtig Maade. En Anm. ved Orddannelsen kunde være helliget saadanne Ord, der opstaar ved Forkortning, f. Ex. «fyrre», «treds», «laud», «Kilo» o. s. v., eller Forkortning fortil: «mod» (= imod), «gentage», «Daler». Man hører i daglig Tale «en Fjerding Sukker» (Fjerding = Fjerdingspund).

I Formlæren kunde den lange Indledning om Ordklasserne uden Skade være gjort adskilligt mere kortfattet; naturligere synes det mig at anbringe en kort Definition foran hver af de enkelte Ordklasser. Blandt Bøjningsfaktorerne nævnes S. 149 Aflyd og Omlyd, men Stød og Kvantitetsvexel er ligesaa vigtige; at de ikke betegnes i Sprogets skrevne Form, er kun en Mangel ved denne. S. 152 er -gom i Ordet «Brudgom» omtalt som Afledningsendelse, udenat Oprindelsen er forklaret; den nævnes heller ikke i § 62. Ved Subst.'s Flertalsdannelse har Forf. opgivet at skelne mellem stærk og svag Bøjning; der synes dog ikke at være nogen synderlig Grund til at afvige fra det sædvanlige, hvorved man mere staar paa historisk Grund. S. 162, a). Ordet «Krumholt» er næppe Neutrum. S. 170 hævder Forf., at der i Udtr. som «vi besøgte i Gaar Peters» ikke underforstaaes «Familie» o. l. Jeg synes ikke, man kan fragaa, at Udtrykket er elliptisk. S. 170, 5 synes det, som om Forf. opfatter «agendes», «kørendes» som Gen. Det er et Spørgsmaal, som kunde trænge til nøjere Undersøgelse. I Anm. 3 kunde det karakteristiske «Trinitatis», der bruges baade som Nom. og Gen., være nævnt. Omtale af Ordene «Ørk» (Ørken) og «Lyn» savnes S. 172, og i § 88 en Henvisning til § 23. S. 179 øverst sammenstiller Forf. atter Adj.s og Subst.s svage Bøjning. S. 180. Til Positiven «ond» burde være føjet «slem» («ilde» bruges ogsaa undertiden som Adj.). Det synes at være noget søgt, naar Forf. henregner Subst. som Snes, Par, Dusin til Talordene. Dannelsen af Ordenstallene er henvist til Orddannelseslæren. Man kan dog ligesaa godt tage denne med i Formlæren som Dannelsen af Komparativ og Superlativ. Ved Pron. «den» S. 186 burde ikke staa, at Afhængighedsform mangler; «den» er jo opr. Acc. Forklaringen af «jer» S. 187, Till. er ikke videre tiltalende. De hele Sætninger af Oldn. og Gl.d., som citeres S. 188, Till.

burde være oversatte; saaledes ogsaa flere Steder i det følgende. Sammen med Pron. behandler Forf. de pronominale Adv., men her savnes (S. 191) en nærmere Forklaring af «thi» (því), den mangler ogsaa i Lydlæren. Ordet «saadan» burde være etymologisk oplyst. Ved de demonstr. Pron. kunde være omtalt Forb. «den der». Udtryk som «den der Mand» i daglig Tale kan man endnu advare imod. Ved de relat. Pron. «som», «der» har Forf. glemt at notere, at de er ubøjelige. Den danske Benævnelse «henførende Henvisningsord» er ikke videre karakteriserende. Kalder man et Pron. for Henvisningsord, kunde man i og for sig sige, at alle Pron. er henførende. De nægtende ubestemte Pron. opstilles som en særlig Klasse af Pron. og ikke som en Gruppe af de ubestemte. Dette er der dog ikke nogen særlig Grund til. Formen «nogne» S. 195 vilde jeg hellere kalde en Dialektform ligesom Nægtelsen «inte», som Forf. ikke har medtaget. Naar Ordet «adskillig» S. 196 optages blandt Pron., hvorfor da ikke ogsaa «forskellige», «flere»? Under de nægtende Pron. optages «hverken», saa burde ogsaa «enten» være taget med S. 196; det er dog omtalt i det tilhørende Tillæg. Verbernes reflexive Form kaldes urigtigt for Medium S. 201, Till. S. 210, Anm. 3 staar «Udsagnsord paa -ige», det burde hedde «paa ubetonet -ige». Forf. er ikke altid omhyggelig nok i sine Angivelser af, hvad der hører til det skrevne Sprog udelukkende eller er sjelden forekommende, f. Ex. ved Imper. Flt. paa -er og Part. paa -en. S. 231, Anm. 5: «Han har saa meget a (ɔ: aa) ska ha sagt»; om man skal kalde dette for simpel Tale, er en Smagssag, men Faktum er, at Formerne «ka(n)», «ska(l)» her virkelig er Infinitiver, og det er muligt, at denne Sprogbrug er gammel. — Til Adv. vil Forf. ikke medregne Ordene «ja» og «nej» og forsvarer det ved at henvise til Ordstillingen (S. 233, Anm.). Ordst. beviser her intet. Strengt taget maa man betragte disse Ord som en Sætning for sig, skønt de ofte for Bevidstheden staar som en Del af en Sætning, f. Ex. «Er din Fader hjemme? Ja, han er.» Siger man «han er jo hjemme,» maa man dog regne «jo» for et Adv. De samme Ord kan paa lignende Maade sættes foran en Bisætn.: «Ja, hvis det bliver godt Vejr.» Ved Præpositionerne S. 238 omtales ikke Sammenblandingen af «ad» og «af». En Anm. burde ogsaa have medtaget de fra fremmede Sprog laante Præp. «a» (4 a 5), der ogsaa bruges distributivt, f. Ex. «a 10 Øre», «a 12» (= hver 12, Billardspr.), «pr.», «via», «plus», «minus».

Med Hensyn til Syntaxen, der i Omfang er langt større end de foregaaende Afsnit, over 200 Sider, maa jeg fatte mig i Korthed og indskrænke mig til at omtale enkelte Punkter. Hvad der mest støder i Ordningen af Stoffet, er her Forf.'s Opstilling af Sætningsleddene. Af Sætningens Bestanddele kalder han Subjekt og Verbum for Hovedleddene, alt det andet derimod for underordnede Led. Jeg vilde foretrække ikke at bruge Betegnelsen underordnet for

nogen af Sætningens Dele, men fremhæve som de egentlige Sætningsled Subjekt, Verbum, Prædikatsord; Objekt og Hensynsbetegnelse, til hvilke der slutter sig en Række Bestanddele, der henføres til disse forskellige Hovedled. Mange Steder forekommer Fremstillingsmaaden ogsaa altfor omstændelig, f. Ex. S. 289 ff., og ofte kunde der været sparet lidt paa Exemplerne. Undertiden kunde man ogsaa ønske, især ved Exx. paa sjelden forekommende Fænomener, at Forf. havde citeret nøjagtigt vedk. Forfattersted, f. Ex. S. 292, Anm. 2. hvor der omtales Udtr. «at afholde en».

Af enkelte Steder vil jeg omtale følgende. S. 254, 3) savnes en Henvisning til det følgende: S. 337, Anm. og S. 338—39. I det hele er det ikke sjeldent, at Forf. glemmer at henvise til Fænomener, der først omtales senere hen. S. 259. Verbet «forekomme» findes dog ogsaa brugt med Prædikatsord uden tilføjet Hensynsbetegnelse, f. Ex. «Sagen forekom mistænkelig.» I § 145 behandles Adj. og Part. i Apposition. Her burde dog være gjort opmærksom paa to noget forskellige Forhold. Det, som Forf. kalder Apposition, er nemlig undertiden traadt i nær Forbindelse med Verbet, hvilket mærkes af Betoningen, f. Ex. «Salen stod tom,» «han kom løbende,» derimod: «han stod der rask og sund» o. l. Forf. har heller ikke her nævnt Tilfælde som «han er hjemme,» «han bliver borte». S. 271, Anm. 2. Udtr. som «den Slyngel af Barber» synes mig ikke at kunne sammenstilles med Artsbetegnelser. Her er det det første Ord, der betegner Arten, og ikke det sidste. — Under Hensynsbetegnelse har Forf. med Rette opført den saakaldte etiske Dativ, S. 277, Anm. 4. Nogle af de der nævnte Exp. burde dog have været udskilt. Ved saadanne rent reflexive Udtryk som «jeg gik mig ud i Lunden» kan der næppe tænkes paa etisk Dativ. Jeg vilde her betegne Verbets Betydning som medial, udtrykt ved reflexiv Form. Behandlingen af de reflexive Udtryk lader i det hele en Del tilbage at ønske. Det behandles S. 352—53, hvor Forf. bl. a. siger, at «sig» er Hensynsbetegnelse i Udtr. «staa sig», til Trods for, at man har isl. standask el. standa sik (m. Acc.). Man har her den mediale Betydn. ligesom i «slaa sig», «støde sig», «forbløde sig», hvor det gramm. Subj. ikke tænkes handlende. S. 285, Anm. 1 siger Forf., at Verbet «have» med Infinitiv i visse Tilfælde betegner en «Evne»; dette er dog ikke Tilfældet i det ene af de nævnte Exx. «jeg har ham at takke for alt». Her betegnes en «Skyldighed» (jfr. S. 284, Anm. 2), og man kan ikke sige, at «ham» er Objekt for «have», det er Obj. for «takke» og repræsenterer en opr. Dativ. — S. 291, Anm. 1. A. Det er egentlig meningsløst at sige, at et Forholdsordsled kan være Subj. i en Sætning. Sagen er den, at «over 1000 Mennesker» kan ikke betragtes som Forholdsordsled. Betoningen viser, at «over» er Adv. (ligesom «næsten» o. l.) og ikke Præposition. Til Læren om Artiklernes Brug kunde der gøres adskillige Bemærkninger. Et

Par skal her nævnes. Til S. 306, d.: Man hører baade «10 Øre Snesen» og «10 Øre en Snes», «2 Mark en Pot» o. s. v. i daglig Tale. Naar Navnet paa en Art gaar over til at blive en Slags Stofbetegnelse, staar det uden Artikel, f. Ex. «Jeg spiser aldrig Fisk», «Rejer er godt», derimod «Rejerne er dyre i Aar». — § 168, 2, b, (S. 312) Udtr. «tag de Fødder til dig» hører ikke herhen; «de» er demonstr. Pron., saa at «de Fødder» ikke egentlig er = Fødderne eller dine Fødder, men der betegnes: de Fødder, som generer o. l. Herpaa tyder jo ogsaa Betoningen, der er forskellig fra Betoningen i «de Venders og Gothers». Exemplet fra Wessel «den Bager græd gudsjammerlig» vilde her have været paa sin Plads. S. 322, Anm. 5 omtales Udtryk som «ham véd jeg nok hvem er». Omvendt kan i daglig Tale Subj. i Hovedsætningen komme i Afhængighedsform, idet det tillige er Objekt i Bisætningen, f. Ex. «hende, du elsker, er dig ikke værd» (jfr. S. 333, Anm. 2.). Betegnelsen «Lægesproget» S. 324, Lin. 3 er unøjagtig. Til S. 324. V. I daglig Tale hører man ofte brugt «den» om et lille Barn, hvis Køn man ikke bryder sig om nærmere at betegne. S. 326, XI. «Din» bruges næppe, naar der tales om, hvad Tiltalte virkelig er med Hensyn til social Stilling, Rang og Næringsvej, f. Ex. «Du Slagtersvend» (Wessel). I § 177 savner jeg omtalt Brugen af «min, din, sin» osv. i Udtr. som «Han kan sin Horats». Ved Brugen af «de» (= man) S. 341, b burde det bemærkes, at naar «de» bruges, regner den talende ikke sig selv med. S. 349. Det er tvivlsomt, om Udtr. «ryge Tobak», «synke Maden» skyldes en Forvexling af samme Art, som Forvexlingen af «ligge» og «lægge» i simpel Tale. Man har jo «ryste», «drukne», «vælte» baade med trans. og intr. Betydning. S. 352 V behandler et interessant Punkt. Naar Forf. siger, at den omtalte Skiften af Subjekt finder Sted ved Verber, der betyder «at være tilstede i Mængde», er det ikke korrekt. Verbet selv behøver ikke at være af den Betydning, men Udtr. bruges kun for at betegne, at det egentlige Subj. er tilstede i Mængde. Det her omtalte Subjektskifte, der i de omtalte Tilfælde fremtræder som paafaldende, gennemtrænger forresten hele Sproget; men naar man fordyber sig i dette Æmne, kommer man ind paa det rent semasiologiske Gebet. — Brugen af Infinitiv fremstilles i § 153 og 197 (tildels 159). Det havde været mere praktisk, at behandle det hele i én Sammenhæng, saa kunde man maaske helt være bleven fri for det besværlige «udfyldende Navnemaadesled». Fremstillingen S. 369, 1 a—b af Præs. Part. som Adj. er næppe helt korrekt. I «vedkommende Embedsmand» er Part. ikke passivt, det er blot henført til et andet Ord end det egentlige Subj. (ligesom «liggende» i «liggende Stilling»), nemlig i dette Tilfælde til Hensynsbetegnelsen. «Grædende Taarer» vilde jeg nærmest sammenstille med «liggende Stilling»; Part. er her føjet som Attribut til det Begreb, der egentlig udtrykker Hand-

lingens Produkt. «At græde mange Taarer» og «ligge i en vis Stilling» er syntaktisk parallele Udtryk, om end forskellige i Formen. Som Hovedregel ved Part. som Attribut burde der være sagt, at Præs. Part. som Regel føjes til Subj., Perf. Part. til Obj. af trans. Verber og Subj. af intr. Verber. «En svimlende Højde» er igen noget andet; det er sikkert en videre Udvikling af Sprogbrugen «svimlende høj», «gloende hed» o. l. I Udtr. «en berejst Mand» kan «berejst» nærmest stilles sammen med «bedaget, berygtet, bereden, belæst» osv.; det er egl. ikke Participier. — § 202. Ved Læren om Forskydningen af Tempusformerne siger Forf., at Plusqv. svarer til Perf., men det svarer dog ogsaa til Imperf. og Plusqv. I Sætningen «Barnet var nær druknet», maa man tænke sig en Forskydning fra Imperf. til Plusqv. Ved Forklaringen af Tempusformernes Betydning har Forf. ikke gjort opm. paa, at nogle af dem ikke bruges til at betegne et bestemt Tidspunkt, men kun et relativt Tidsforhold; Perf. og Impf. forvexles dog ofte i denne Henseende. Ordet «endsige» S. 400 kunde trænge til lidt udførligere Forklaring. Fremstillingen af Aarsagsbisætn. § 219 er noget kort; om Betydningsforholdene faar man kun lidt at vide, og selv et saa interessant Punkt som det, der er behandlet af Christensen-Schmidt (Tidsskr. f. Fil. 3. R. 1. Bd.), er næppe løselig berørt i Anm. 4. Derimod maa man billige Forf.'s Behandling af Indrømmelsesbisætningerne; men hvorfor har han ikke gjort Skridtet helt ud og kastet den ubekvemme Benævnelse «Indrømmelsesbisætn.» helt overbord? Det havde ogsaa været mere praktisk, om Forf. havde behandlet alle de Sætninger, der indledes med «at» eller Forb. deraf, under en fælles Rubrik. Grunden til Sammenblandingen af «og» og «at» (nemlig, at de i Talen er lydlig falden sammen) omtaler Forf. ikke S. 413, Anm. I. — § 229 gør et noget trivielt Indtryk, idet en Del af Stoffet paa en Maade er Gentagelse af tidligere nævnte Ting. Overskriften «To Sætninger sammentrukne til en» er heller ikke videre heldig. Udviklingen er nemlig ofte gaaet den modsatte Vej, idet man før sagde i én Sætning, hvad man senere vænnede sig til at forme i to. I Læren om Ordstillingen var Fremstillingen af Subjektets og Prædikatets Plads i Sætningen bleven overskueligere, hvis Forf. havde behandlet Hovedsætn. for sig og Bisætn. for sig, saa vilde den Omstændighed, at Bisætninger ikke taaler Verbet foran Subj., være traadt klarere frem. Udtrykket «svagt Henvisningsord» S. 423, Lin. 9 burde hedde «svagtbetonet H.». Ved Forf.'s Fremstilling af Ordstillingen maa det beklages, at han ikke tager noget Hensyn til Sætningsbetoningen. — I Afsnittet om elliptiske Udtryk § 241 anføres S. 455, Anm. 2 Sætningen «han var falden og brækket Benet». Denne Anm. hører egentlig hjemme under Afsn. om Underforstaaelse § 240, hvor Underforstaaelse af Hjælpeverbet ikke specielt er omtalt. Ved dette sidste Afsnit kunde ogsaa være anmærket Underforstaaelsen af den ene Del af et sammensat

Ord, f. Ex. «Borger og Bondestand». Udannede Folk kan endog gøre sig skyldige i Underforst. af Afledningsendelser (af fremmed Oprindelse), f. Ex. «Salte- og Røgeriet». Ved Ellipser burde være nævnt Forbindelser med Udraabsord, f. Ex. «Av, min Ryg!» Fænomenet «Gentagelse» er ikke omtalt, f. Ex. af Adj. «stor, stor Skade»; i daglig Tale høres «al—altfor stor» o. l.

Jeg har dvælet saa længe ved Anmeldelsen af denne Bog, fordi jeg mener, at den gør Krav paa almindelig Opmærksomhed. Kunde nogle af de her fremførte Indvendinger bidrage til en Forbedring af den, skulde det glæde mig. Thi med den Skikkelse, den nu har i sin Helhed, tror jeg ikke man kan spaa den en særlig glimrende Fremtid. Det var at ønske, at Forf. snart vilde tage fat paa en ny Overarbejdelse af hele Bogen, og især for Lydlærens Vedkommende; den utilladelig lange Liste med Tilføjelser og Rettelser vilde da ogsaa falde bort, og Udarbejdelse af udførlige Registre vilde som ovenfor omtalt ikke mindst bidrage til at gøre Bogen brugbar og skaffe den Udbredelse.

København d. 2. Septbr. 1894.

Dines Andersen.

Festskrift til Vilhelm Thomsen fra disciple. Udgivet i anledning af hans femogtyveårige doktorjubilæum. København 1894, Gyldendalske boghandels forlag. 368 s. stor oktav.

Den dag för tjugufem år sedan, då Vilhelm Thomsen vann sin filosofie doktorsgrad, var en betydelsefull dag i den nordiska lärdomshistorien, ej blott därför att hans gradualafhandling öppnade alldeles nya och vida utsikter öfver dittills föga kända forskningsområden, utan än mer därför att ett rikt löfte gafs för språkvetenskapens framtid i Norden. Af detta löfte har professor Thomsen sedan dess med hvarje dag infriat en vacker del, antingen han från sin kateder talat till en begärligt lyssnande krets af lärjungar, eller han genom sina skrifter spridt upplysning och väckt ideer hos forskare på alla språkvetenskapens områden, eller han med sitt personliga deltagande gifvit understöd och uppmuntran åt enskilda personer eller lärda företag — och bland dessa sista är denna Tidsskrift honom outplånlig tacksamhet skyldig.

Därför har ett tjugotal af professor Thomsens omedelbara lärjungar velat hembära honom uttrycken af sin tacksamhet och vördnad på det sätt, som han mest uppskattar, genom att i egna skrifter gifva honom bevis på huru hans lärdomar slagit rot och burit frukt. Så har den *Festskrift* tillkommit, hvars titel står

här ofvan, och som är lika hedrande för den firade läraren som för lärjungarnes vackra tänkesätt och vetenskapliga id.

För oss, fjärmare lärjungar till professor Thomsen, återstår ej annat än att lifligt ansluta oss till hans landsmäns hyllning, och de här undertecknade lärarne vid Göteborgs Högskola hafva, genom att gifva *Festskriftens* uppsatser sin välkomsthälsning i den lärda världen, hoppats, att deras varma sympati och djupt kända tacksamhet skulle bana sig säkrare väg fram till den frejdade jubilaren.

Att recènsera alla uppsatser i *Festskriften* skulle knappt ligga inom någon enskild vetenskapsmans befogenhet, utom professor Thomsens egen. Där finnas till och med artiklar öfver så sällan behandlade och så speciella ämnen, att, äfven om man sammanförde alla Skandinaviens språklärde, det endast skulle vara en eller annan, som förstod att till fullo uppskatta dem.

Detta er i synnerhet fallet med Herrar Langes, Pedersens och Setäläs uppsatser. Med erkännande af den grundlighet i lärdom och den skärpa i metoden, hvarom deras afhandlingar bära vittne, våga vi dock ej inlåta oss på någon detaljerad granskning af dem.

Biblioteksassistent Lange ger i *En thebansk klosterforstanders testamente,* s. 98—115, en af kommentar beledsagad öfversättning af en papyrus från antagligen 7de århundradet e. Kr., hvilken framför allt innehåller viktiga och direkta upplysningar om klosterväsendet i klosterlifvets hemland.

Cand. mag. Pedersen behandlar i *Bidrag til den albanesiske sproghistorie,* s. 246—57, I Hiatus, II Prepositioner. Hiatus upphäfves i albanesiskan ofta genom *j* och *v* (ej genom *h* och *k*, såsom andra vilja), således genom samma konsonanter, som i andra språk vanligen ha denna funktion. Med tillhjälp häraf förklaras på öfvertygande sätt flere ordformer. Af prepositionerna behandlas några, som mot den allmänna regeln följas af substantiv i bestämd form, beroende på att de ursprungligen äro relativer.

Prof. Setälä synes hafva gifvit goda skäl för riktigheten af den tes, som ligger i titeln på hans artikel: *Über einen «gutturalen» nasal im urfinnischen,* s. 230—45.

J. V.

Professor *Vilh. Thomsen* yttrade en gång i förordet till en lärobok: «Der trænges» (näml. vid undervisningen i modersmålet) «til et forfriskende og befrugtende pust fra sprogets konkrete liv.» Dessa *Thomsens* ord hafva blifvit ställda som motto framför en uppsats i dansk betydelselära, kallad *Sammenfald og beroring,* af Vilh. Andersen, s. 258—308, — och de passa bra, där de stå. Ty har man ej redan förut haft tillfälle att se, huru tilldragande och väckande utredningar af modersmålets

betydelseförhållanden verka både på yngre och äldre personer, hvilka eljest visa ringa smak för språkfrågor, så får man vid läsandet af *Andersens* uppsats (och en annan i liknande riktning af *Kr. Nyrop*) ett lifligt intryck, att just från denna sida af språkforskningen måste komma «forfriskende og befrugtende pust», som kunna i breda lager af befolkningen framkalla och befordra intresset för modersmålets studium. Både af detta skäl och på grund af de nämnda uppsatsernas vetenskapliga värde måste man med glädje hälsa de bägge författarnas nya grepp på ett område, där de redan förut visat sig hemmastadda.

«Sammenfald og berøring» behandlar vissa af idéassociationernas inverkningar på språket. När ett ord under språkutvecklingen skilt sig från sina ursprungliga släktingar och uppträder mera isoleradt, kanske blott i en enda fras, ställes det gärna af tanken i förbindelse med ett annat, vanligare förekommande ord, med hvilket det har stor (helst fullständig) likhet i uttalsformen, men alls ingen ursprunglig släktskap; då inträffar sammanfallande («sammenfald»): det «svagare» ordet uppslukas af det «starkare» och är, åtminstone för den folkliga uppfattningen, förloradt såsom särskildt ord. I de stående uttrycken *(till) lif* (d. v. s. kropp; jfr tyska *Leib*) *och själ* samt *(med) lif* (d. v. s. hängifvenhet, kärlek; jfr tyska *Lieb'*, *Liebe*) *och lust* torde den stora allmänheten icke tillägga ordet *lif* annan betydelse, än detta har t. ex. uti förbindelserna *på lif och död, i lif och lefverne.*

Kan det «svagare» ordet icke till sin betydelse förlikas och förenas med ett formellt liknande «starkare», så utdör det. Att substantivet *väld* eller *veld* (fsv. *vild*) med sin sammansättning *oväld* och dennas afledning *oväldig* sedan långt tillbaka fört en tynande tillvaro, beror säkerligen därpå, att dels sambandet med *vilja* är fördunkladt och förgätet, dels olikhet i betydelse förhindrat association med *välde, väldig.*

Äfven två betydelser af samma ord kunna sammanfalla. I adjektiven *gifmild, gråtmild* uppfatta sannolikt alla svenskar, som sakna kunskap i fornspråket, *-mild* i samma betydelse, som det numera alltid har såsom enkelt ord, ej i dess äldre betydelse «frikostig».

Men äfven då «sammanfallande» ej kan ifrågakomma, blir det ord, som på något sätt kommit att stå enstaka, så att dess rätta förklaring ej längre står klar för folkmedvetandet, ofta utsatt för associationer. Tanken söker gärna en anknytningspunkt och finner lätt nog en sådan i ett (vanligen alls icke besläktadt) ord, som har någon likhet i uttalet och någon motsvarighet i betydelsen. Härigenom inträffar då «berøring», som kan vara antingen kraftigare, så att ordet undergår en väsentlig förändring till sin betydelse, d. v. s. får ett tydligt «biljud», eller ock svagare, så ordet undergår ringa eller ingen ändring till bety-

delsen, men erhåller en lindrig «biton», som förnimmes i ordets estetiska valör, dess brukbarhet i vissa stilarter.

Exempel på (stark) beröring visar svenskan i ordet *resenär* (eg. = ryttare), hvilket på grund af association med *resa*, *resenumera* ofta uppfattas såsom liktydigt med «resande». Kvinnonamnet *Dagny* har, så vidt ref. kunnat finna, ej någon etymologisk, mytisk eller historisk grund att tacka för sin upphöjelse till titel på Fredrika-Bremer-förbundets nya tidskrift, utan blott ljudlikheten med «*ny dag*» (näml. för kvinnosaken)[1].

Begreppen sammanfallande och kraftig beröring täcka i viss mån hvad man vanligen kallat folketymologi. Förf. har emellertid sökt att både i den principiella utredningen och i val af exempel förhålla sig självständig mot dem, som förut behandlat detta ämne.

De frågor, hvarpå förf. inlåter sig, kunna naturligtvis icke alla betraktas som definitivt besvarade; i vissa enskilda är ref. af något olika mening.

Redogörelsen (s. 277—9) för den nyare danskans osäkerhet i bruket af prepositionerna *ad* och *af* (hvilka bägge i obetonad ställning hvardagligt uttalas *a*) är kanske ej tillräckligt tydlig för icke-danskar. Dock synes förf. anse uttrycken *stor af vækst*, *bange af sig* vara mindre riktiga; så måste man väl förstå det

---

[1] I namn äro svenskarna vanligen mycket känsliga för bitoner. Med afs. på dopnamn kan hänvisas till de gäckande «barnrim», som meddelas af *Nordlander* i Sv. Landsm. V 5, 219—35. I sammanhang härmed må det tillåtas ref. att framställa en förmodan angående uttalet af helgonnamnet *Lucia*. Helgonets dag (13 dec.), som firas i vestra Sverige, kallas af folket (åtm. i vissa trakter) *Lússe*-dagen, *Lússe*-festen; men den bildade klassen uttalar namnet med betoningen *Lucía*; anledningen till denna betoning kan ju i någon mån vara analogi med de allmänna *María*, *Sofía* (möjl. tillika det franska *Lucie*), men sannolikt äfven sträfvandet att undvika den «fula» ljudlikhet, som de flesta skulle ha förnummit i uttalet *Lúcia*. — Vid antagande af tillnamn (familjenamn) väljer mången något, som har «adlig klang», d. v. s. i ljudet erinnrar om vissa adelsnamn. Å andra sidan förekommer, individuellt eller allmännare, på bitoner grundad känsla af något löjligt eller motbjudande. Exempla sunt odiosa, men så mycket kan ju antydas, att «Salig Dum*bom*» någon gång ingifver personer, som ej varit vana vid att höra verkliga familjenamn på *-bom*, fördom mot sådana, samt att sådana namn som *Dill*berg, *Dill*man o. d., när de första gången höras, ljuda mindre väl i somligas öron (jfr *dille* = delirium, *dill*strömare samt stockholmska skällsord såsom *dillhaj* o. d.). — Ett egendomligt missöde tyckes följa de svenska försöken att öfversätta den danske konungen Sven Haraldssons binamn. I början återgaf man det med «*tveskägg*»; för att få en ordagrannare och exaktare öfversättning (kanhända också för att undvika ljudlikheten med namnet på det impopulära djuret *tvestjärt*) skrefvo sedan några författare *tjuguskägg*, andra *tjufveskägg*; men den förra formen har hos månget barn framkallat tron, att konungen hade 20 skägg, den senare leder tanken på *skäggig tjuf* (jfr *bärsärksskägg*, *Tegnér* Frith. XII).

sammanhang, hvari uttrycken förekomma, och hänvisningarna till de fornisl. *at vexti, at sér.* Af större betydelse än isl. är likväl i detta fall svenskan, som från gammal (och delvis äfven nyare) tid har konstruktioner, hvilka fullkomligt motsvara de danska; se *Söderwalls* Ordbok öfver Svenska medeltidsspråket I 7, samt Svenska Akademiens nya ordbok I sp. 89.

Hvardagstalets bruk af tvänne koordinerade predikat, där logiskt tankesammanhang fordrar det senare utbytt mot subordinerad infinitiv (t. ex. *Værsgo og sid ned! Han har været ude og gaaet sig en tur*), förklaras (s. 279) därigenom, att *og* och *at* i uttalet sammanfallit till *å* samt sålunda *og* kunnat inträda i st. f. *at.* Alldeles motsvarande förklaring har, som bekant, länge användts till samma företeelse i nysvenskan. Men denna förklaring bör sannolikt icke få gälla som tillräcklig. I det enkla, otvungna hvardagstalet har paratax afgjordt företräde framför hypotax. Sådana förbindelser som *Kom (in) och ät! Kom och sätt dig (hos mig)! Gå (ut) och se efter! Gå (hem) och lägg dig! Jag tror jag går och hänger mig* (Fröding 2, 42), *Han satt och fiskade, Han stod och tittade på, Han har varit (ute) och spatserat, Han sitter (inne) och pluggar, Var nu snäll och säg ingenting (mera) om den saken! Han tog och smorde opp pojken,* samt otaliga andra få icke mätas med den latinska syntaxens måttstock eller vid jämförelse med det efter latinets och tyskans mönster utbildade skriftspråket dömas såsom urartningar. De sakna icke häller motstycken i äldre och naivare skriftspråk[1]. Hvad särskildt angår frasen *Var så god och . . .* (d. *Værsgo og . . .*), kan erinras om det fornisl. *Gør svá vel ok . . .*[2]. Härmed vill jag icke förneka, att parataxen stundom i ologiskhet kan gå så långt, att den tyckes gifva alldeles orimlig mening, t. ex. i det stockholmska *Han höll på och föll* (d. v. s. var nära att falla). Men uppkomsten af dylika uttryck tillskrifver jag förnämligast efterbildning och öfverflyttning; den nyss såsom exempel anförda frasen grundar sig utan tvifvel på konstruktionen *Han höll på* (d. v. s. fortsatte, var uthållig etc.) *och metade en lång stund* o. d. Sammanfallandet af *och* och *att* i uttalet (till *å*) har, enligt mitt förmenande, visserligen medverkat vid dylika (ologiska) uttrycks uppkomst, men ej varit hufvudanledningen.

På några andra ställen är jag benägen att sätta ett frågetecken, t. ex. vid påståendet (s. 260), att *skær-* i *skærtorsdag* är ett återgifvande af *viridis* (som skulle betyda «syndfri») i den latinska benämningen *dies viridium*; vid uppgiften (s. 273), att

[1] Jfr i fsv.: *Gangom oc glädhiom os wt a mark* i Medeltidens bibelarb. 1, 163 (anfördt i *Söderwalls* Ordbok). Jfr äfven nyare engelska enl. *Murray* Dict. 1, 317 (*and* 10).

[2] Cfr. Thuc. VI 36, 1: *τοὺς μὲν Ἀθηναίους ὅστις μὴ βούλεται οὕτω κακῶς φρονῆσαι καὶ ὑποχειρίους ἡμῖν γενέσθαι ἐνθάδε ἐλθόντας κτλ.* Red.

det svenska *ett kok stryk* skulle hafva uppkommit ur *ett kok ris* (med skämtsam dubbelmening i *ris*); vid förklaringen (s. 285 noten) af *fyr* i betydelsen «person» såsom förmedladt af det tvetydiga *patron*. Betydelsen af det svenska verbet *gitta* synes förf. (s. 287) hafva delvis missuppfattat; äfven annars visar han sig stundom en smula osäker i svenskan; *Söderwalls* Ordbok öfver svenska medeltidsspråket tyckes han ej hafva begagnat (jfr t. ex. behandlingen af *lukt* s. 290). Rikligare hänvisningar till förf:ns föregångare hade ibland varit önskvärda.

I det stora hela kan emellertid *Vilh. Andersens* afhandling betecknas såsom synnerligen värdefull. Den väcker förhoppningen, att områden af betydelseläran, där man ännu går famlande i mörker eller åtminstone snubblande i skymning, inom en ej synnerligen aflägsen framtid skola ligga klart belysta[1].

Framställningssättet är, liksom i förf:ns tidigare skrifter, intressant och i god mening populärt. I dessa afseenden öfverträffas dock *Andersens* afhandling af Kr. Nyrops lilla i festskriften införda uppsats *Et afsnit af ordenes liv*, s. 31—58. Men det är att märka, at *Nyrops* ämne är mera begränsadt, så att det kunnat få en jämförelsevis bred, af ymniga citat illustrerad utredning, samt att det till sin natur är mera pikant och lockande för allmänheten.

Nyrops ämne är nämligen katakresen, d. v. s. (enligt hans egen definition): Ett ords användning i en betydelse. som står i bestämd logisk motsats till den ursprungliga, eller ock sammanställning af två eller flere till sin allmänna[2] betydelse oförenliga uttryck.

Sin rikhaltiga, synnerligen intressanta exempelsamling hämtar förf. ej blott från danskan, utan ock från flera andra af de europeiska kulturspråken, i synnerhet de romanska språken (hvilka, som bekant, utgöra hans specialitet) och tyskan.

Den första gruppen af exempel belyser genus-katakresen, särsk. sådana sammanställningar, där «sprogbrugen ugeneert gør kvinder til mænd», t. ex. «*Madam* Rasmussen er *karl* for sin hat». — «Men når en mand overtager en stilling, der ellers har været forbeholdt kvinden, eller på anden måde griber ind i hendes rettigheder, må han være forberedt på også at tage de sproglige konsekvenser heraf.»[3]

[1] Monografier öfver särskilda frågor inom semasiologien torde helst böra utföras af personer, som samtidigt sysselsätta sig med språkets historiskt-lexikaliska behandling: härigenom kunde monografien erhålla rikligare material för det enskilda ordets (eller frasens) historia, lexikografen större öfverblick öfver likartade förhållanden inom språket.

[2] Tydligare än «allmänna» vore kanske: «ursprungligare och ännu kvarlefvande».

[3] Hithörande frågor äro på ett mera uttömmande sätt behandlade af *E. H. Tegnér* i skriften «Om genus i svenskan», hvilken tyckes hafva

Förf. visar därnäst med exempel från ämnes-katakresen (dryckes*horn* af *guld, trä*ben af *aluminium, fläder-te*; jfr *kött-te*), att katakres är ett särskildt slags betydelseutvidgning, i det man t. ex. (såsom i de nyss anförda sammanställningarna) låter ämnesnamnet beteckna form eller användningssätt, hvari ämnet regelbundet uppträder. Ty, fortsätter han, katakres beror därpå, att man, när man brukar den nya betydelsen, icke längre tänker på den äldre, egentligare. Hur skulle man annars kunna säga «*far* väl!» till den, som *stannar hemma*?[1]

Förf:ns anmärkning (s. 47), att bestämda kardinaltal stundom användas i den obestämda betydelsen «många», kan ytterligare exemplifieras af det svenska allittererade och skämtsamma ordet *femtonfiffig* (jfr barnvisan «Nisse var en konstiger man, Femton konster kunde han» etc.) och det likaledes skämtande «efter *sju* sorger och *åtta* bedröfvelser»[2] — för att ej tala om åtskilliga svordomar. Exempel på tal-katakres har svenskan i uttryck sådana som: «*Halfvan* bör vara lika stor som *helan*», och: «De *Aderton* [d. v. s Svenska Akademien] välja i dag ny ledamot efter aflidne N. N.», ehuru ledamöterna vid valet ej kunna vara flere (men väl färre) än 17. Den, som ej godkänner dylika uttryck, kan måhända själf råka tala om sin *semester* på *tre veckor;* ty så snart det gäller utländska, till sin egentliga betydelse mindre genomskinliga ord, kan katakres lättare uppkomma och få passera utan anstöt.

Vidare påpekar förf. bland annat äfven färgkatakres (jfr i sv.: «Den sjukes *hvit*öga är *gult*», eller «*rödt*»; «Både de *röda* och de *svarta* vinbären äro ännu alldeles *gröna*»), katakres af ortnamn (jfr i sv.: *svensk schweitzer*ost, *Eslöfs pilsner*), konstkatakres eller s. k. oxymoron (jfr den svenska gåtan: «Hvad är det, som *blir i går* och *var i morgon*?») och slutligen den kuriösa katakres, som brukas i danska titlar, då t. ex. «en fredelig distriktslæge kan kaldes *virkelig krigsråd*»; härtill hafva vi visserligen icke motstycken i Sverige, men äfven vårt språk

---

varit obekant för *Nyrop*. — Se här ytterligare ett par svenska exempel! En skånsk bonde, som varit anställd vid järnvägsbyggnad i nordamerikanska västern, yttrade nyligen på fullt allvar till mig: «*Kineserna* ä' för klena till järnvägsarbetare, men de ä' utmärkta *tvätterskor* och *barnpigor*.» Prof. *Söderwall* har meddelat mig, att i hans barndom på landsbygden i Halland en *man*, som födde sig med att tillverka väfnader, utan något slags förlöjligande kallades «*väfvesa*» (d. v. s. väfverska); yrket sköttes näml. i regeln af kvinnor.

[1] Den svenska skämtsägnen har tillvaratagit en liten flickas klagan: «Mamma, *katten* skrapar på dörren och är inte *människa* att komma in!» — Våra nystafvare anse den officiella *rätt*stafningen vara *dålig; J. A. Lundell* har anmärkt katakresen och velat i stället införa benämningen «*ill*stafning».

[2] Kan ej sist anförda fras härleda sig från något tyskt allittererande uttryck, som innehållit orden «*sieben sorgen*»? Jfr t. *siebensachen*.

träffas af den holbergska (af förf. citerade) frågan: «Hvorfor heeder een, som er født skievbenet, velbaaren?»

P. K. Thorsens uppsats om «*Glidning og spring*» (s. 309—34) — d. v. s. de förändringar, som i språket försiggå dels småningom, liksom omärkligt och efter bestämda lagar (= «glidning»), dels liksom genom våldsamma och plötsliga språng (= «spring»), — har till hufvudsakligt innehåll att påpeka vissa inskränkningar i ljudlagarnas regelbundna verksamhet, näml. å ena sidan vissa arter af «spring», å andra sidan forms kvarstående (relativt) oförändrad på gammal ståndpunkt. Det senare är (menar förf.) förhållandet i orden *ja* och *nej*, där ljudkonservatismen förklaras genom det ständiga sträfvandet efter tydlighet[1], samt i åtskilliga fall, där skriftspråket verkat återhållande. Det skrifna har nämligen vid läsning och föredrag i allmänhet uttalats alldeles efter bokstafven[2], och skriftspråksformen har, då vid dess sida existerat en ljudlagsenligt utvecklad talspråksform, gällt såsom ädlare, såsom normalform. Har däremot talspråksformen en tid bortåt saknats eller åtminstone föga brukats inom de trakter eller de lager af befolkningen, af hvilka skriftspråket väsentligen berott, så har ordets återupplifvande i litteraturen likaväl kunnat ske med «spring» som med (relativt) oförändradt behållande af den gamla formen. I detta sammanhang anställer förf. en värdefull undersökning öfver anledningarna till det skenbart godtyckliga sätt, på hvilket det nyare språket behandlat medeltidsböjningen: *gloth*, *gløthær; nut*, *nytær; brun*, *bryn; naghl*, *næghl; mus*, *mys; lus*, *lys; thraath*, *thræthær*. Hans utredning af den kollektiva användningens inflytelse på formernas utveckling i nyare tid är tilltalande.

För «*Fremmede ords behandling i oldnordisk digtning*» redogör Finnur Jónsson, s. 204—29. Det synes (enl. s. 205) vara blott de icke-germanska lånorden, han vill undersöka[3]; bland dessa förbigår han (enl. s. 205 noten 2) de tidigast inkomna (som *akkeri*, *ketill*, *kálkr*, *bikarr* o. d.) samt (jfr s. 212) *pina* m. fl. «ord, som har faaet borgerret i sproget»; gränsen blir måhända något osäker. Versrader, hvari lånorden uppträda, äro med stor flit och omsorg samlade från (norsk-)isländska skaldeverk ända in i 15:de århundradet; förf. har tydligen nedlagt

[1] Om tidigare gjorda försök att förklara förhållandet yttrar förf. sig icke; något större hänsyn till det, som förut blifvit af andra framställdt, hade varit önsklig både här och på andra ställen, t. ex. s. 322 (i fråga om *thi* o. s. v.).

[2] Förf:ns anmärkningar i ämnet äro af intresse, men tyckas ej vara uttömmande. Hans åsikter om skriftspråkets starka inflytelse på bildandet af särskilda uttalsformer redan i äldre tid (då läsning ju blott i ringa utsträckning förekom) framträda utan tillräckliga bevis och torde ej i allo vara hållbara.

[3] Dock upptagas s. 207 *liðmaðr*, *frjámorginn*, s. 217 *Aðalbriktr*.

mycket arbete på denna materialsamling, och det skulle helt visst ej hafva kostat honom synnerligen stor ytterligare möda att komplettera den, så att den blifvit uttömmande[1].

Så väl exempelsamlingen som de på denna byggda öfversikterna af de främmande ordens kvantitets- och öfriga ljudförändringar samt böjningsformer i fornisländskan måste anses som ett godt och gagnande bidrag till språkhistorien. Angående några enskildheter må det tillåtes ref. att framställa sina (föga betydande) anmärkningar.

Då förf. ej velat anföra verserna i oförändrade handskriftliga språkformer (hvilket ju haft vissa fördelar, men kanske än större olägenheter), så borde han dock hafva på något särskildt sätt betecknat de delar af lånordet, om hvilka fullständiga upplysningar ej kunna uti den ifrågavarande versen vinnas genom rimmet eller metern; så t. ex. slutstafvelsen af *Tómás* i andra exemplet (s. 210), andra stafvelsen (*-a-* eller *-á-*?) i *Evstakius* (s. 218) o. s. v.

«*Mikall*» bildar i första exemplet (s. 209) hending med *þykkir;* kanske bör *Mikkall* antagas såsom biform (jfr hvad som s. 225 säges om *dd, ff, pp, tt*); assonansen i de båda andra citerade versraderna berör ej namnet.

Det er ej klart, hvarför förf. (s. 215 noten) anser det «sikkert urigtigt» att skrifva *Márja* (jämte *Máría*); man har ju (se s. 214) både *Cécilja* och *Cécilia*; jfr för öfrigt *Antekja* (af lat. *Antiochīa*), *Lilja*.

Fornnordisk poesi är föremål äfven för en annan af festskriftens uppsatser: «*Nogle personnavne i Starkaddigtningen*» af Axel Olrik, s. 116—30. Den grundlige forskaren i Nordens sagohistoria anknyter här några djärfva, men, som det tyckes, ganska plausibla hypoteser till sina egna äldre undersökningar om Starkadsdikterna och till de af *Müllenhoff* vunna resultaten i ämnet.

Till det äldsta stoffet i Starkadssångerna räknar förf. hjältarna *Hama, Visinn* och *Vazi*, som han anser vara uppkallade efter två finska stammar (öster om Ladoga) och den östligaste slaviska folkstammen (mellan Volga och Dnjepr). Såsom något yngre betraktar han *Tani* och *Vin*, hvilka han (ehuru tvekande) identifierar med de nordiska formerna af flodnamnen Don och Dvina. Ett tredje stadium representeras af *Læsir*[2], uppkallad efter ljacherna eller ljecherna, d. v. s. polackarna. Till det

---

[1] Han har ej anlitat rimorna, i hvilka ju en och annan hit hörande företeelse af intresse möter, t ex. *Filpó* (af lat. *Philippus*) i *Filpó-rímur*; jfr äfven namnen i *Skikkju-rímur*. Af äldre otryckta cykler äro särskildt *Bærings-rímur* rika på utländska nomina propria.

[2] Eller *Lésir*? Jfr *F. Jónssons* nyss omtalade uppsats, s. 212 jämte not. 1.

yngsta stadiet skulle sannolikt *Sisarr* höra, om näml. denne är uppkallad efter Rysslands «czar».

De äldsta dikterna om Starkad anser *Olrik* hafva uppstått vid eller kort efter nordboarnas första stora framträngande i Ryssland (slutet af 9:de århundradet). Urhemmet för dessa gamla sånger skulle vara antingen någon svensk landsända, som verksamt deltagit i eröfringen, eller (och snarast) de svenska kolonierna i östern.

Slutligen framkastar förf. frågan, huru varjagernas folkhjälte Starkaðr förhållar sig till finnarnas Kalevan poika och esternas Kalevi-poeg. Förf. är benägen att förmoda inflytelser från de skandinaviska (svenska) sägnerna på de finsk-estniska och påpekar särskildt en episod i den estniska berättelsen, som företer stor likhet med Starkadsdikten.

G. Cederschiöld.

Otto Jespersen, *Om Subtraktionsdannelser, særligt på dansk og engelsk.* S. 1—30. J. behandlar här, med särskild hänsyn till danskan och engelskan, en i de flesta grammatiker förbigången, intressant språkegenhet: bildningen af nya ord genom affall, hittills ofta betraktad som «folketymologi». Först omtalas de fall, då ordets slut är subtraheradt, t. ex. den förmenta artikeln i *drott* = fisl. *dróttinn*, en förment pluraländelse, som i eng. *cherry* = ffr. *cherise*, adjektivändelsen som i danskans *sar* i stället för *sart* hos m. och f. *(sar farve)*, afledningsändelser som i eng. *to sidle, to butch* efter adv. *sidling*, subst. *butcher*; slutligen ett helt ord som i det tyska skämtsamma *höhere Töchter* efter *h. T.-schule.* — I andra afdelningen förekomma sådana fall, i hvilka ordets början går förlorad, t. e. eng. *an adder*, *wis*, = äldre eng. *a nadder, I wis, iwis* (t. *gewiss*), emedan *a* + *n* . . . ansågs som artikel, *I* som pronomen. Också nybildningar som den fonetiska termen *plosiv* (efter *im-*, *ex-pl.*), samt ordet *ismus* (efter *social-ismus*) höra hit.

Förklaringen af allt detta ligger däri, att hvar och en måste, när han lär sig förstå sitt språk, urskilja de enkla orden ur talets sammanhang. Mycket lätt är i synnerhet en utelämning af ljud och stafvelser i två omedelbart på hvarandra följande lika sådana, t. e. i *kunst(st)ycke, an (an)atomy, heroi(ko)komisk.* Samma orsaker, som åstadkomma dessa subtraktioner, kunna också medföra utvidgningar, t. e. eng. *newt* (= *eft*) från *an ewt,* da. *kjole* från *kjolen* = *kjortlen, ganske* från mnt. *gans ge(wiss)* o. d.

Dines Andersen, *Om reduplikations-vokalen i verbernes perfektformer i de indoeuropæiske sprog.* Side 131—45.

Andersen underkastar de hittills uppställda förklaringarna af den kända omständigheten, att vokalen i den s. k. perfektreduplikationen i grekiskan och germanska språk alltid uppträder som *e*, i latinet som *e*, *u*, *o*, i skr. som *a*, *i*, *u* (allt efter rotvokalen), en sträng kritik, som i synnerhet är riktad mot Osthoffs och Brugmanns sista uttalanden. Han framställer därpå själf den förmodan, att det härskade en brokig vokalism i det idgm. grundspråket, i det att rotvokalen själf återuppträdde i reduplikationsstafvelsen, och att först sedan genom utjämning i de särskilda språken den systematiska förenkling infördes, som vi förefinna i de öfverlämnade formerna. I grekiskan kunde t. ex. augmentet *ἐ*- och det stora antalet rötter med denna vokal föranleda ett genomförande af reduplikation med *ε*; i skr. äro *a*-rötterna mycket öfvervägande till antal och kunna således lätt förklara införandet af *a* i alla rötter, som ej innehålla *i* eller *u*.

Andersen vill i denna artikel ej fullständigt afgöra frågan, utan blott väcka diskussion därom — måtte han snart själf glädja oss med en utförlig undersökning af detta intressanta ämne, hvaröfver han framkastat så skarpsinniga teorier.

S. Sørensen, *Til spørgsmålet om Āditya'erne.* S. 335—52.

Med utgångspunkt i Bergaignes tydning (La religion védique) af Āditya'erna såsom *Ṛ*gvedas högste gudar, vänder sig Dr. Sørensen mot dennes framställning af Varu*ṇ*a såsom den absolute härskaren öfver de andre; ett fel, som föranledt Bergaigne till två oriktiga slutledningar. Den ena är, att det fysiskt onda skulle komma att tillskrifvas Varu*ṇ*a själf, som till och med identifierats med dess representant ormen V*ṛ*tra, ja ursprungligen varit identisk med denna. Det andra är, att Varu*ṇ*a skulle blifvit afsatt af Indra, sedan han själf undanträngt Dyaus, dvs. försatt hans dyrkan i bakgrunden.

Dessa slutledningars riktighet bestrider Sørensen genom en noggrann tolkning af ifrågakommande vedaställen, hvarvid han ofta nödgats ingå på andra lärdes förklaringar. Som resultat framgår, att Aditis söner visserligen voro gudar i etisk mening, men dock därjämte bibehöllo sin gamla kosmiska betydelse, liksom Aditi själf var ett personifieradt element. Först sedan öfvergingo de i (12) solgudar, hvilket Mitra redan varit, och hvartill såväl den utbredda poetiska beteckningen af solen som Āditya som ock brahmanernas rationalism bidrogo.

Den idgm. högste guden Dyaus — *Ζεύς* (himmel) — synes redan tidigt hafva trädt tillbaka för «himlaherren» (divó ásura*ḥ*), den indiske Varu*ṇ*a, den iranske Ahuramazda. *Ṛ*gveda representerar alltså i detta fall ett äldre stadium än mazdeismen, hvari det etiska har en gifven öfvervikt. Dock kan denna sista hafva framträdt ganska tidigt. Vi hafva sålunda en lång utveckling af den indiska religionshistorien för oss; den i synnerhet af Varu*ṇ*a

företrädda etiska riktningen måste vara yngre än den idgm. dyrkan af Indra, hvilken motsvarar Herakles och Thor, och i jättarnes strid Zevs. I Rishis' riktning mot det uppbyggliga (i det Varu*n*a alltid uppträder såsom en visserligen sträng, men god och helig gud), som redan går förlorad hos brahmanerna, hafva vi väl att se en reformation, som liknar Zoroasters verksamhet. Men då den icke, som denna, satte något nytt i stället för det gamla upplösta, sammanstörtade slutligen det ihåliga systemet. Man identifierade gudarne, utan att upplösa dem, med offret och dess ingredienser; brahmanerna läto dem endast vara sinnebilder af offer, i det de påfunno nya legender därom. I stället för den gamla religionen trädde slutligen å ena sidan mīmā*m*sisternas ateism, å andra sidan antingen ett slags kosmologisk monoteism (deism) eller panteism (det absoluta) eller populära religioner (Vish*n*u och Rudru-kretsen).

F. Holthausen.

De uppsatser i ofvannämnda festskrift till Vilh. Thomsen, hvilka falla inom den klassiska linguistikens eller filologiens råmärken, äro till antalet icke mindre än *sju* och beröra mycket skilda områden inom denna omfattande disciplin. Det är ett synnerligen vältaligt vittnesbörd om vidden af det inflytande Thomsen utöfvat, att vetenskapsmän, som odlat hvar sin gren af det klassiska studiet, hvar för sig genom att lämna sitt bidrag till denna hyllningsskrift erkänna att de under sin vetenskapliga utbildning stått under påverkan af honom. — Dessa uppsatser äro mer eller mindre betydande allt efter det ämne, de behandla, och den utförlighet, som ägnats dem. Tillsammans afge de ett synnerligen vackert vittnesbörd om att de klassiskt filologiska studierna i Danmark på ett lyckligt sätt häfda de anor, de äga inom detta lands vetenskap. Då en mera djupgående diskussion icke kan ägnas dem på grund af utrymmesskäl, skall referenten stanna vid att i hufvuddrag ange deras innehåll — så mycket mera som de falla inom så pass skilda områden, att referenten icke känner det som en förödmjukelse att vidgå att det skulle på vissa punkter bereda honom svårighet att ingå i ett kritiskt bedömande af dem.

Karl Hude anger sina *Spredte Iagttagelser i Thukydid* (p. 59—65) som «Brudstykker af et større Arbejde», och läsaren får också omedelbart det intrycket att dessa iakttagelser böra ses i ett större sammanhang för att få sin rätta relief. Förf. undersöker här Thukydides' obiektivitet förnämligast på hans skildring af Kleons och Diodotos' tal i den atenska folkförsamlingen rörande Lesbiernes bestraffande (III. 37—40 och 42—48). Att döma af detta fragment kommer Hudes arbete att bli af synnerligen stort intresse, utmärkt för en fin och säker iakttagelse och fritt för den konstruktion på fri hand, som äfven i uppfattningen af den Thu-

kydideiska historieskrifningen så gerna vill komma till orda. — J. Østrup meddelar *Topografiske Bemærkninger til Xenofons Anabasis, Første Bog, Kap. II og IV* (p. 66—80), grundade på iakttagelser, som han gjort under sin uppseendeväckande resa i Österlanden. Anmärkningarne röra Cyri marsch från Ikonium till Tarsus (kap. II, §§ 19—24) samt från Tarsus vidare österut till Myriandos (kap. IV, § 1 ff.). Xenofon anger som bekant icke själf närmare den väg, Cyrus valde, hvarför vi för ett bestämmande i detalj af densamma äro hänvisade till de slutsatser vi kunna draga ur textens sparsamma antydningar. Det torde väl därför icke vara möjligt att i denna fråga komma till annat än mer eller mindre säkra förmodanden, isynnerhet om man med Østrup icke vill tillerkänna Xenofons uppgifter om marschlängderna synnerligt vitsord. De upplysningar om terrängen uppsatsen innehåller äro af stort intresse och de förmodanden som framställts om marschriktningen från Ikonium till Tarsus väl värda att taga i öfvervägande, vid sidan om äldre forskares meningar. Ref. är för sin del böjd att gilla Østrups mening, att orden *σταθμοὺς τέτταρας παρασάγγας πέντε καὶ εἴκοσιν* i kap. II, § 23 äro ett glossem eller i hvarje fall förvanskade. — J. L. Heiberg meddelar (p. 81—89) tvenne *Bidrag til Georg Vallas Biographi*, det ena utgörande en biografisk skiss öfver Valla af hans adoptivson *Johannes Petrus Cademustus Laudensis,* det andra ett aktstycke ur arkivet i Venedig rörande Georg Vallas anställning därstädes. Det förra aktstycket torde vara ett synnerligen godt grundlag för den biografi öfver den nämnde humanisten, hvilken vi hafva att motse ur Heibergs hand. Ortografien är uniformerad — dessvärre! — Under titel *De hellenske Kolonier paa den makedoniske Halvø. Udviklingshistorien indtil Perserkrigene* (p. 146—158) undersöker K. F. Kinch hvad vi särskildt med ledning af Herodot veta om helleniska kolonier på nämnda halfö, vanligen men mindre riktigt i dess helhet kallad Chalkidike. Genom synnerligen fina iakttagelser ur Herodoti berättelse vidgar han rätt ansenligt våra historiska insikter rörande den helleniska kolonisationen af dessa bygder, och kommer, så vidt ref. kan döma, till det vissa resultatet, att hellenisationen af nämnda område på Perserkrigens tid var långt mindre framskriden än man hittills antagit, samt att det först var under det mellan Perserkrigen och det Peloponnesiska kriget liggande skedet, som Chalkidierna på sagde halfö öfverflyglade Eretrierna. — I *Bemærkninger om Brugen af Præsens paa Latin* (p. 159—165) belyser C. Jørgensen med exempel hämtade företrädesvis ur Plautus bruket af denna tempus icke blott om, såsom dess namn närmast anger, (1) «det som nu sker», utan äfven om (2) «det som plägar att ske» och (3) «det man står i färd med att göra», äfvensom helt enkelt om rent futural tid (*Sed erus nuptias Meus hodie faciet.* — A. *Quoius ducit filiam* Pl. Aulul. 281, Ussing) och

om omedelbart förgången (*Istuc quod das consilium mihi Te cum illa verba facere de ista re volo* Pl. Mil. gl. 1108 Ussing) — utvidgningar af den egentliga presensbetydelsen, som ingalunda äro främmande för grammatici, men som här blifvit med synnerligen goda exempel belysta ur litteraturen. — R. Besthorn påvisar i uppsatsen om *Aristoteles og de arabiske Grammatikere* (p. 166—172) genom slående paralleler att den arabiska grammatiken icke haft rätt att, som skett, anses vara en original arabisk skapelse, utan at den fastmera fotar på de grekiska grammatici, särskildt Aristoteles. — Den till omfång och äfven till innehåll mest betydande uppsatsen af dem, som falla under begreppet *klassisk filologi* är A. B. Drachmanns *Skyld og Nemesis hos Aeschylus* (p. 173—203), en skiss af den lifsåskådning, som ur Aeschylus' tragedier kan påvisas som för denne skald egendomlig. Uppsatsen har åtskilliga beröringspunkter med samme författares i denna tidskrift, II p. 145—168, offentliggjorda kritiska referat af Richters bok *Zur Dramaturgie des Aeschylus.* Uppsatsens innehåll är i korthet följande: vid sidan om grekernas objektiva världsåskådning (Pindarus, Sophokles), som sade: «glöm icke, när det går dig väl, den begränsning, du såsom människa är underkastat; ty en glömska däraf är ett förebud för olycka», och Nemesisteorien (Herodotos), som lärde: «kom ihåg att, får du mycken lycka på din lott, den är ett varsel för mycken olycka; ty din lycka är ett brott mot harmoniens lag, som fordrar att lycka och olycka lika fördelas», träder hos Aeschylus ett annorlunda färgadt åskådningssätt fram, hvars ledande ord är *rättfärdighet*, och hvars innehåll är, att olyckan är straffet för ådragen skuld (*ὕβρις*), icke för åtnjuten lycka, under det att lyckan själf är det godas belöning[1], ett åskådningssätt, som han vunnit icke genom spekulationer öfver gudarnes väsen, utan genom begrundande af människovärlden själf. Men detta personliga åskådningssätt ligger så att säga insprängdt i ett skikt af nationel grekisk åskådning, så att Aeschylus ofta möter oss med uttryck, som äro karakteristiska för den åskådning, hvilken han på andra ställen synes medvetet träda i opposition mot. Till slut ger förf. antydningar om att denna hos Aeschylus så skarpt utpräglade åskådning troligen icke saknade botten i den attiska folktron, liksom den äfven litterärt redan tidigare satt sig märken i grekernas litteratur (Hesiodus, Solon). Drachmanns uppsats är i hög grad

[1] Aeschyli Agamemnon, Risbergs öfvers., v. 754.
Jag för min del har en åsikt
ifrån andras skild: ett illdåd
i en framtid får en ättlägg,
som har likhet med sitt ursprung.
Städs ädel frukt däremot
bär de redliges stamträd.

väckande för en konkret uppfattning af den store dramatikern, och utmärker sig för en behaglig bredd i framställningen.

Johannes Paulson.

Dr. E. Gigas' uppsats om «*det første Udkast til et berømt Værk*» s. 90—97 innehåller ett litteraturhistoriskt meddelande af stort intresse.

Det väldiga träd inom den andliga odlingens värld, som etiketterats med «*upplysningens*» namn och under hvars krona än i dag mången hälst älskar att dväljas — medan åter andra gärna såge det borthugget ur kulturens skog, emedan det påstås skymma det himmelska ljuset — detta träd, hvars olika grenar bära så många berömda namn, har kanske sin starkaste rot i *Pierre Bayles* berömda «Dictionnaire historique et critique», som bär året 1697 på titelbladet.

Och den första rottråden är det, som nu Dr. Gigas upptäckt i Köpenhamns kungliga bibliotek, då han i den Thottska samlingen påträffat utkastet eller första stommen till detta berömda värk. Dr. Gigas meddelar en hel del upplysningar om den lilla handskrift i kvart, där Bayle samlat anteckningar för sin dictionnaire och på hvars sjätte blad läses:

«*Q. F. F. Q. S. — le 27 Oct. 1689. Incipit. — Generalis delineāo errorum (alicujus momenti) emendatorum à me P. Bælio. Roter. Phiphiæ et Histor. Profess. In Dictionnario Morery.*»

Förhållandet var ju nämligen, att Bayles arbete tillkom såsom *rättelser* till Louis Moréris Dictionnaire historique, som vid denna tid (1689) utkommit i fem upplagor, och det är i denna anteckningsbok B. börjat utföra dessa rättelser, hvarmed han för öfrigt fortsatte äfven efter att första upplagan utkommit.

Det är icke direkt någon tillfällighet, att det blef Dr. Gigas förunnadt att göra detta fynd, ty genom sin sysselsättning med Bayles korrespondans, hvarur han meddelat ett urval (Kbhvn. 1890), var han väl förtrogen med Bayles *handstil* och det var denna som ledde honom på spåren. Däremot är det ju en egendomlig tillfällighet att denna handskrift råkat komma till Köpenhamn och en förklaring af huru så skett hade varit rätt intressant, om ock blott som bibliotekskuriositet.

För öfrigt har visserligen fyndet mer än blott kuriositetsintresse. Det lämnar en välkommen inblick i värkstaden, i Bayles arbetsmetod. Det visar, som Dr. G. påpekat, oriktigheten af Des Maizeaux' uppgift att Bayle endast i sin ungdom sysselsatt sig med att samla material till sina böcker, under det att sedan hans minne skulle räckt till; å andra sidan, anmärker förf., har Brunetière knappast rätt, då han förmodar att Bayle icke

fyllde sina portföljer med tanken på sin ordbok utan tvärtom fattade planen till denna ordbok för att i den tömma hvad han hade i sina portföljer.

Den funna handskriften bekräftar vidare, att Bayles arbete, ursprungligen endast haft för afsikt att lämna ett beriktigande supplement till föregående lexika, som påvisade dessas fel, och lämnade *faktiska* rättelser. Dictionnairens författare är alltså till en början blott den *lärde*, som upplyser «erreurs de faits». Och själfva dictionnairens text framträder ju ock såsom en korrigerande bilaga till Moréri, till denna text utgöra de funna anteckningarna förarbetet. Men texten utgör blott skelettet. «Köttet» får sökas i de vidlyftiga noterna och i dem är det som den kritiske tviflaren uppträder, här slår Bayle sina stora slag, det är ur dem, som alla upplysningstidens föregångsmän och föregångskvinnor hämtade sin visdom.

Föga halp det, att den franska envåldsherskaren sökte dämma för detta källsprång genom att förbjuda arbetets införande i författarens hemland. Från det Leerska förlaget i Rotterdam gick det ena exemplaret efter det andra öfver franska gränsen. Ett felaktigt eftertryck utkom. Och snart nog påkallades en ny upplaga. Genom ett ledsamt tryckfel uppgifver Dr. Gigas att förläggaren redan 1688 kunde låta en ny ökad upplaga tagas under arbete, hvilket årtal ju tydligtvis är oriktigt; antagligen skall det vara 1698. Den andra upplagan utkom 1702 (Ebert, Græsse). För denna andra upplaga fortfor Bayle egendomligt nog att införa tillägg i den nu funna handskriften, ty ett arbete från 1701 finner man där citeradt.

Denna andra upplaga var det väl som Dr. Gigas' store landsman Holberg vid sin resa till Paris i början af 1700-talet fann belägrad af ungdomen i St. Germains bibliotek, i det han berättar hurusom studenterne trängdes och brottades för att komma först in och få tag i Bayles ordbok, som de alla hälst ville hafva att läsa (Holbergs «Trende Epistler til ***»).

Den märkliga boken skuggar fram öfver ett helt sekel. Ty det är ju en egendomlig tillfällighet att den funna anteckningsboken, efter inaugurationsformeln «Quod felix faustumque sit» bär årtalet 1689. Jämt ett århundrade senare hade den andliga rörelse hvari Bayles värk utgör ett så viktigt inslag, tillsammans med närsläktade strömningar på andra områden, mynnat ut i den franska revolutionen.

Karl Warburg.

Gerson Trier, *Ordet «laban»s oprindelse,* S. 352—68.

Det i germanska språk förekommande förkleningsordet *laban* har varit mycket omtvistadt till sitt ursprung. Vanligen har man gissat på bibelns *Laban*, men den gode mannen har dock

veterligen ingenting gjort, som förtjäner att brännmärka honom för evärdelig tid såsom «drummel», «lymmel», ej heller vet man, att han varit af den statur, att hans namn kunde beteckna en «stor, grof karl» — dessa betydelser äro nämligen de vanliga i det moderna *laban*. Äfven andra etyma ha försökts, såsom det tyska *labben* «hänga slappt»; och en sammanställning eller «sammenfald» däraf med bibelns *Laban* föreslås just i här anmälda *Festskrift*, s. 298, af Vilh. Andersen.

Mera tillfredsställande är verkligen Cand. Triers etymologi: namnet *Laban*, som i en fransk chanson de geste, *Destruction de Rome*, gifves åt en saracenhöfding. Från franskan har det gått in i engelskan (*Sowdone of Babylone*, m. fl. texter), därifrån till tyskan och till skandinaviska språk. Betydelseöfvergången från saracenhöfding till «stor, grof karl», «drummel», «lymmel» är lätt tänkbar.

Detta namn *Laban* har en förhistoria, som är intressant nog. Vid dess sida står i *Destruction de Rome* äfven *Balan*, som återfinnes i äldre dikter och är ursprungligare. Men i *Destruction de Rome* har *Balan* fått titeln *li admirals (d'Espagne)*, så att initialerna af titeln + namnet *l. a. b.*, eller med slutändelsen tillaggd *laban*, bilda ett uttryck, som af en kopist uppfattats som det sannskyldiga namnet.

Som biprodukt af Cand. Triers undersökning är vunnet, att den mycket omtvistade *Destruction de Rome* synes ha en annan och äldre källa än den besläktade *Fierabras*, och att den består af två delar, en äldre kärna och en yngre till- och omdiktning.

Johan Vising.

Til Platons Apologi.

Pag. 22 a (Kap. 7): «Jeg maa skildre Eder», siger Sokrates, «min Vandring fra den ene til den anden, som om det var virkelige Strabadser, jeg underkastede mig, — for at faa Orakelsvaret gendrevet». Saaledes ventede man Sætningen fuldfort; det var virkelig Hensigten med Sokrates's Vandring at faa Oraklet gendrevet. Men de overleverede Ord betyde snarest det modsatte: ἵνα μοι καὶ ἀνέλεγκτος ἡ μαντεία γένοιτο (for at O. skulde blive uigendrevet af mig). For at bode herpaa har Stephanus og Madvig tilføjet μή foran μοι (forat O. ikke skulde blive uigendrevet). I Prof. Gertz's udmærkede Oversættelse fremtræder en ganske forskellig (ogsaa af andre antagen) Tydning af Stedet: «for saa til sidst dog ikke at faa O. gendrevet», en sindrig og tiltalende Vending i Tanken, men som dog synes at ligge temmelig fjærnt fra den i Græsken klart udtalte Hen-

sig. (ἵνα) med Sokrates's fortidige Handling (γένοιτο). Men ved begge Opfattelser bliver et Ord ganske overflødigt: καί foran ἀνέλεγκτος. Dette har bragt mig paa den Tanke, at der oprindelig kunde have staaet κατανέλεγκτος. Baade κατελέγχειν (*helt at overbevise*) og ἀνελέγχειν (Eurip., *undersøge paa ny*) findes, og det dobbelt sammensatte Verbaladjektiv vilde da betyde: *fuldstændig prøvet* (gendrevet).

C. Jørgensen.

Allotria.

For at fylde siden hidsætter jeg nogle prøver på den uforsvarlige måde, hvorpå det sidste (femte) oplag af *Wilsters* klassiske oversættelse af Iliaden er besørget; jeg nøjes med at anføre sådanne steder, hvor mening eller rytme, stundom begge dele, er blevet forvansket ved trykfejl. I ( ) tilføjes den rigtige læsemåde, citeret efter 2det oplag, der synes at være korrekt; ved [ ] har jeg betegnet ord, som mangle i 5te.

A 209: Ligeledes (ligelig) elsker hun eder osv.
374: .... Achaierne alle ham (han) bønfaldt,
436: .... fortøjrede (fortøjede) Skuden med Tovværk.
B 173: Ætling af Zeus! Laertes's [Søn]! Odysses du snilde!
243: Saa (saaledes) lød hans fornærmende Ord osv.
381: Ganger til Davre nu hen, at vi snart skal (kan) rykke til Angreb!
Γ 1: Da nu med Høvdinger Hærene stode (stod) opstille til Feltslag.
108: Altid er Sindet hos yngre (yngere) Mænd ustadigt som Luften.
193: Vel er han mindre paa Vægten (Væxten) osv.
270: .... saa heldte de Vand over Kongens (Kongernes) Hænder.
287: } 460: } Og som kan ordnes (ordes) endog blandt Folket i kommende Slægter.
332: Videre tog han og lagde sin kjødelige (kjødelig) Broder Lykaons osv.
337: Smykket med Hestehaarsvæv (Hestehaarssvæv) osv.
352: Giv ham [sin] Helsot for denne min Haand osv.

Det ansete, gamle firma, på hvis forlag værket er udkommet, bør føle sig forpligtet til at lade det fremtræde i en værdigere skikkelse.

K. H.

Rumænsk og albanesisk.

Af Kr. Sandfeld Jensen.

Moses Gaster: Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen. Gröbers Grundriss der rom. Philologie I 1888. s. 406 ff.

B. P. Hasdeu: Strat si substrat. Genealogia popórelor balcanice. Etymologicum Magnum Romaniæ III 1. Bucureștĭ 1893. s. I—XXXVII.

Siden Robert Roesler 1871 udgav sine «Romänische Studien», hvori han søgte at levere et bevis for den allerede længe før ham udtalte sætning, at rumænerne maatte være indvandrede til det nuværende Rumænien i en forholdsvis sen tid, har der udviklet sig en meget omfattende literatur angaaende det rumænske folks og sprogs oprindelse[1]. Uagtet det nu maa siges, at teorien om det rumænske folks og sprogs uafbrudte udvikling i Dakien fra Trajans tid til vore dage kun tæller meget faa tilhængere udenfor Rumænien, er det dog sikkert langt fra, at resultaterne af den lange og til sine tider voldsomme strid er komne til almindelig kundskab — man læse f. ex. hvad der staar om rumænerne i Salmonsens Konversationsleksikon under artiklen Balkanhalvøen. Og striden kan paa den anden side heller ikke siges at være fuldstændig afsluttet. Der leveres stadigt nye indlæg, og en indgaaende undersøgelse af hele spørsmaalet med tilfredsstillelse af videnskabens fordringer mangler endnu[2]. Af de senest

---

[1] En udsigt over det vigtigste heraf meddeler *Pič* i Ueber die Abstammung der Rumänen. s. 1—19.

[2] Materialerne til en saadan undersøgelse maa ogsaa først skaffe til veje. Det er i grunden kun meget lidt, man kender til de rumænske dialekter i enkelthederne, men heri vil der snart ske en forandring. Weigand har nu fornylig begyndt at offenliggøre resultaterne af sin store rejse paa balkanhalvøen (Die Aromunen. Etnogr.-phil.-hist. Untersuchungen. II. Lpz. 1894), og det rumænske seminar i Leipzig, der staar under hans ledelse, udfolder en virksomhed, der efter den for 1894 udsendte aarsberetning at dømme vil bidrage meget til at fremme studiet af rumænsk. — Efter Weigand optager jeg her betegnelsen *aromunisk* i stedet for det uheldige *makedo-rumænsk.*

fremkomne afhandlinger, der berører æmnet, er de to ovenfor nævnte de mærkeligste. De søger bægge hver paa sin vis at forklare visse ejendommeligheder i det rumænske sprog, som bliver tilbage, naar alt det, der kan antages at hidrøre fra slavisk paavirkning, er udskilt[1], — en række sproglige fænomener, hvortil der findes paafaldende paralleler i albanesisk og af og til ogsaa i de andre balkanske sprog, og hvis rigtige forklaring aabenbart er af vigtighed for bestemmelsen af det sted, hvor det rumænske sprog er opstaaet.

Hensigten med følgende linjer er at vise, at hverken Gasters eller Hasdeus forklaring er antagelig, men at tvært imod alt tyder hen paa, at det rumænske sprog ikke kan have udviklet sig i Rumænien fra først af. Da imidlertid en stor del af det sproglige materiale kun er lidt behandlet og ofte mangelfuldt og unøjagtigt fremstillet, maa jeg begynde med en udsigt over det rumænske sprogs stilling til albanesisk.

Der er da for det første endel lydlige overensstemmelser. I rumænsk bliver ubetonet *a* i reglen reduceret til en lyd *ă*, der i almindelighed angives at have omtrent samme værdi som fr. *e* féminin: lat. *gallina* > *găină*; rum. *drac* djævel — *drăcesc* djævelsk; *păcat* synd — *păcătos* syndig. I forlyd er *a* bevaret: *adduco* > *aduc*. Samme regel gælder for albanesisk[2]: *familia* > *fεmijε*, *camisia* > *kεmišε*, rum. *cămaşă*. Ogsaa i bulgarsk findes denne vokal paa lignende maade; Gaster paastaar i Grundr. I 411, at overgangen her er meget regelmæssigere end i albanesisk, men derom kan jeg ikke udtale mig nærmere. Da man kan nære en berettiget tvivl om rigtigheden af meget af det, Gaster anfører i denne afhandling, er denne udtalelse vel ikke uden videre at stole paa. Betonet *a* foran *n* bliver i rumænsk til *î*, en lyd, hvis værdi angives paa meget forskellig maade. Miklosich siger (Sitzungsberichte der Wiener-Ak. 98, s. 525), at den er identisk med russisk ы, polsk *y*, medens han i Vergl. Gram. I 149 angiver: der rum. Laut *î* ist das russ. ы, nur wird es mit vertieftem Klang der Stimme gesprochen. I albanesisk bliver *án* til *έn*, hvor *έ* ifølge G. Meyer (Kurzgefasste alb. Gram. s. 1) lyder som et stærkt lukket langt *ö*. I forbindelse hermed

[1] Se Kort Udsigt over det filologisk-historiske Samfunds Virksomhed 1891—94 s. 268 ff.

[2] Ved albanesisk menes her og andre steder den toskiske dialekt, naar intet andet er angivet.

har der i bægge sprog udviklet sig en nasal forlyd i ord som *împărat*, alb. *mbret* < *imperator*. — Om andre lydlige overensstemmelser, som det her vilde føre for vidt at komme ind paa, maa jeg henvise til Gustav Meyers afhandling: Die lateinischen Elemente im Albanesischen (i Gröbers Grundriss I 804). Der er selvfølgelig ogsaa betydelige forskelligheder i de to sprogs lydsystem. Kun én vigtig overensstemmelse maa endnu omtales. I toskisk er intervokalt *n* regelmæssigt blevet til *r*, medens det har holdt sig i gegisk; vi har saaledes lat. *inimicus* > geg. *anεmik*, tosk. *armik* (< *arεmik*); *venenum* > geg. *vεnēr*, tosk. *vεrēr*, *vrēr*; **cannapis* > geg. *kanεp*, tosk. *kεrp* (< *kεrεp*). I rumænsk er overgangen ikke nær saa udbredt, idet den nu kun findes i faa ord som f. ex. *canutus* > *cărunt*, *monumentum* > *mormînt*, aromunisk *mărmîtŭ* grav. Men gaar vi længer tilbage i tiden, findes en hel række texter, der frembyder den i stor udstrækning, nl. Codex Sturdzanus (opt. i Hasdeus Cuvinte din bătrâni II), Psaltirea Scheiană og Codex Voronetzianus; i alt fald i denne sidste er den aldeles konsekvent gennemført, men kun i ord af romansk oprindelse. Gennem rumænske ord i gamle slaviske dokumenter, saakaldte chrysobuller[1], kan den forfølges til aar 1453 (Hasd. Cuv. II 14). I aromunisk findes enkelte exempler, derimod ikke i meglisk, men til gengæld er den konsekvent gennemført i istrisk: *ur* — rum. *un* < *unu*; *bire* — rum. *bine*, *galjiră* — rum. *găină*, o. s. v.

En mærkelig overensstemmelse, som der ofte er gjort opmærksom paa, er den efterhængte artikel. Den rumænske bestemte artikel udgaar som i de øvrige romanske sprog fra lat. *ille*, men føjes bagefter substantivet paa følgende maade: *pom* frugttræ — *pomul*, pl. *pomĭ* — *pomiĭ*; *munte* bjærg — *muntele*, pl. *munțĭ* — *munțiĭ*; *masă* bord — *masa*, pl. *mese* — *mesele*; *carte* bog — *cartea*, pl. *cărțĭ* — *cărțile*. De tre andre dialekter har tilsvarende former, f. ex. aromunisk *porkulu* — pl. *portšḷi*, istr. *porku* (l er forstummet) — *portsi*, megl. *porku* — *portsiḷ*.

Samme stilling har den bestemte artikel i albanesisk og bulgarsk, dobbelt mærkelig i dette sidste sprog, fordi det er det

[1] Det græske ord *χρυσόβουλλον* skulde egenlig i rumænsk give *hrisovul*, men det hedder *hrisov*, hvilket jeg forklarer som en subtraktionsdannelse, idet *-ul* er opfattet som artikel; det samme er vel ogsaa tilfældet med *cartóf* kartoffel.

eneste slaviske sprog, der overhovedet har artikel. De albanesiske former lyder: *gur* sten — *guri*, pl. *gurɛ* — *gurɛtɛ*; *mik* ven — *miku*, pl. *mik'e* — *mik'tɛ*; *punɛ* arbejde — *puna*, pl. *punɛra* — *punɛratɛ*; *nuse* brud — *nuseja*, pl. *nuse* — *nusetɛ*; *miš* kød — *mištɛ*, pl. *mišra* — *mišratɛ*. Bulgarsk *vălk* ulv — *vălkăt*; *dumă* ord — *dumătă*; *selo* landsby — *seloto*; pl. *vălcite, dumite, selata*. Føjes et adjektiv til substantivet, kan det enten staa foran eller bag efter i rum. og alb.; det sidste er det hyppigste, men i bægge tilfælde faar kun det ord, der staar først, artikel: rum. *domnul bun* el. *bunul domn* den gode fyrste, alb. *miku i-mirɛ* el. *i-miri mik* den gode ven. Paa bulgarsk staar adjektivet altid først.

Den artikulerede form af substantivet kan paa rumænsk have t r e k a s u s: nom., vok. og genit.-dat. Vokativen er dannet efter slavisk mønster ved tilføjelse af -e i masc., -o i fem. og findes ikke i alle ord. Genit.-dativformerne dannes paa følgende maade: *pomul* — gen.-dat. *pomuluĭ*; *muntele* — *munteluĭ*; pl. *pomiĭ* — *pomilor*, *munţiĭ* — *munţilor*; *masa* — *maseĭ*, pl. *mesele* — *meselor*; *cartea* — *cărţeĭ*; *cărţile* — *cărţilor*. Paa samme maade har albanesisk ogsaa en og samme form for baade genitiv og dativ: *guri* — *gurit*, *miku* — *mikut*, pl. *gurɛtɛ* — *gurɛvet*, *mik'tɛ* — *mik'vet*; *puna* — *punɛsɛ*, pl. *punɛratɛ* — *punɛravet*; *nuseja* — *nusesɛ*, pl. *nusetɛ* — *nusevet*. Ogsaa bulgarsk maa udtrykke de to kasus ved én form. Men medens rumænsk og albanesisk stemmer saa nøje overens, adskiller bulgarsk sig fra disse sprog ved at danne denne form ved hjælp af en præposition + den artikulerede form af substantivet: *na seloto* du village, au village; *svobodătă na presătă* pressens frihed. Paa den anden side har albanesisk en genitiv-dativform ogsaa i den ubestemte deklination, f. ex. *gur* — *guri* (altsaa lig den bestemte nominativform); her har bulgarsk *na* + ubestemt substantiv, medens rumænsk for genit. har *de* + sbst., for dat. *la* + sbst. En præpositionel artikel *al* anvendes i rumænsk i visse tilfælde foran en genitiv: *un prieten al tatăluĭ* un ami du père, *calul cel frumos al regeluĭ* kongens smukke hest; dette har sit tilsvarende i albanesisk, hvor det dog er langt mere udviklet: *guri i mal'it* bjærgets sten; *puna e grāvet* kvindernes arbejde. Dette er dog et temmelig uklart punkt, der trænger til nærmere undersøgelse, saa jeg indskrænker mig blot til at konstatere overensstemmelsen.

De rumænske og bulgarske former tyder hen paa, at det er d a t i v e n, der tjæner tillige som genitiv; en rum. form som *caseĭ*

maa gaa tilbage til latinsk dativ (sml. Meyer-Lübke: Gram. der rom. Spr. II § 5), og anvendelsen af præposition i bulgarsk tyder paa opr. dativforhold; i nygræsk er derimod dativformen gaaet tabt. Dette hænger sammen med en i disse sprog meget udstrakt anvendelse af dativiske udtryk for genitiviske, f. ex. rum. *mamă-ţĭ* din moder (*ţĭ* dativ af *tu*) for *mama ta*; bulg. *bašta mi* for *moj bašta* min fader. Sml. ofr. *les armes al comte*, ty. *dem kind sein hut*, jysk *e frow' hin kjerrest*, magy. *a fiunak kalapja*, *a fiu kalapja*.

Medens den rumænske bestemte artikel oftere er bleven behandlet og navnlig dens forhold til den albanesiske er bleven udførligt fremstillet af Hasdeu (Cuv. II 611 ff.; sml. Archivio glottol. III; Hasdeu maa dog suppleres med Cihac's afhandling «Le type homo ille ille bonus» i Boehmers Romanische Studien IV 431 ff.), er der et punkt, som jeg ikke mindes at have set fremdraget noget steds i denne sammenhæng, et punkt, der i en ikke uvæsenlig grad forøger ligheden mellem rumænsk og albanesisk. Naar man læser en side rumænsk igennem, vil man strax opdage, at den bestemte artikel meget ofte er udeladt, hvor andre sprog kræver den. Der er her ikke tale om staaende udtryk som da. *gaa i seng, være i kirke* o. s. v.; de har deres tilsvarende former i rumænsk som i andre sprog, der ikke altid dække hverandre i denne henseende (sml. sp. *echar por tierra* — *kaste til jorden*; bulg. *na lof* paa jagt — ty. *auf der jagd*), og det hedder saaledes paa rumænsk *să duce la pat* gaa i seng, *veni pre lume* komme til verden. Men det mærkelige er, at medens der paa dansk f. ex. er forskel paa «at være i kirke» og «at være i kirken», gøres der her ingen adskillelse i rumænsk. I forbindelsen præposition + substantiv har dette sidste aldrig artikel, naar der ingen nærmere bestemmelse følger efter. Dette vil tydeligt ses af følgende exempler: *Şofron găsind căruţa în drum* da S. fandt vognen (staaende) paa vejen; *se opri în prag* han blev staaende paa tærskelen; *bătrînul era la mort* den gamle mand sad hos den døde; *găsiră în aşterunt un oŭ de aur* de fandt et guldæg i sengen; *vine dela ţară* han kommer fra landet; *veni un lup din pădure* en ulv kom ud af skoven[1].

---

[1] Præpositionerne *dela* og *din* er ejendommelige sammensætninger af *de* og *la*, *în*: *vine dela ţară (de la ţară)* betyder egenlig: han kommer fra paa-landet, *din pădure* fra i-skoven; sml. *de sub pămînt* op fra jor-

De andre dialekter forholder sig paa ganske den samme maade. — Følger en genitiv eller et genitivisk udtryk efter, sættes artiklen: *la poartă* ved døren, *la poarta împărătesei* ved dronningens dør; *la moartea mea* ved min død; dog: *dela frate mieŭ* fra min broder.

Dette ejendommelige forhold genfinder vi i albanesisk, men ikke med den indskrænkning, som nylig er omtalt: *ndε štεpi* i huset; *ndε štεpi t'ime* i mit hus; *iku ndε δē tε-huaj* han drog til det fremmede land; *e dεrgōi nd arε* hun sendte ham ud paa marken; *fεjeva ndε k'ieł* jeg har syndet mod himlen. Gegisk: *mrini n od* hun kom ind i værelset; *i bīri škoj me gamár* sønnen gik med æslet; *híni mrenn n baliče* han naaede ind i haven. Der er dog paa albanesisk et par undtagelser, som Holger Pedersen gør opmærksom paa i Festskriftet til Vilh. Thomsen s. 255. Præpositionen *te* til, hos, kræver saaledes artikel: *te prifti* hos præsten, men det beror paa, at *te* opr. er et advb., altsaa egl.: hvor præsten (er); samme betydningsudvikling maa foreligge i rum. *la* af *illac*[1].

I bulgarsk udelades den bestemte artikel ikke paa denne maade; rum. *cine bate la ușă?* hvem banker paa døren, hedder f. ex. *koj tropa na vratátă*. Det er altsaa en særlig rumænsk-albanesisk ejendommelighed.

Næst efter den postpositive artikel er futurumsdannelsen i rumænsk det, der falder mest i øjnene som afvigende fra alm. romansk sprogbrug. Medens de øvrige romanske sprog anvender en omskrivning med *habere*, bruges her *velle*; *cantabo* hedder saaledes *voiŭ cînta*[2], jeg vil synge. Opfattes imidlertid «vil» som viljesverbum, hedder det ikke *voiŭ cînta* men *voiŭ să cînt*, jeg ønsker at synge, egl. jeg vil, at jeg synger. Hermed er vi inde paa et af de interessanteste kapitler af de balkanske sprogs syntax: infinitivens erstatning af en bestemt modus, et ejendom-

---

den, egl. fra under-jorden; *de a casă* hjemme fra, fr. *de chez moi*; *dela Nistru pînă la Nipru* fra Dniestr til Dniepr, egl. fra ved-D. til ved-D.

[1] I de aromuniske texter hos Weigand forekommer ofte *la* med en artikuleret nominativ, men jeg har ikke endnu faaet dette undersøgt nærmere.

[2] *Cînta* er infinitiv, der i sin fulde form lyder *cîntare*. Ethvert verbum har saaledes to infinitivformer, men den fuldstændige er nu kun substantivisk: *scriere* skrivning, skrift; den forkortede anvendes med partiklen *a*: *a cînta*, *a face*, *a veni*, ganske som *at*, *zu*, *to* i de germ. sprog; ligesom her udelades den efter modalverber.

meligt fænomen, hvis betydning for futurumsdannelsen og for verbets syntax i almindelighed jeg i det følgende skal fremstille i hovedtrækkene.

Formen *voiŭ cînta* findes kun i donaurumænsk og istrisk. I d.-r. konkurrerer *voiŭ să cînt* stærkt med den, hvilket er ganske naturligt. I Moldau siges almindeligt *am să cînt*, egl. jeg har at (jeg) synge(r). I daglig tale siges imidlertid ikke *voiŭ să cînt*, men *o să cînt* < *va să cînt*, d. v. s. tredje person af hjælpeverbet, *va*, *o*, er generaliseret, og denne udtryksmaade er den eneste brugelige i aromunisk: *va să cînt*. For at faa klarhed over disse former maa man gaa til albanesisk. Her viser sig da en slaaende overensstemmelse, idet futurum her dannes af *do*, tredje person af *dua* jeg vil, + præs. konj.: *do tε kem*, *do tε keš, do tε ketε* jeg, du, han vil have, osv. Da albanesisk fuldstændig mangler infinitiv, kan der ikke som i rumænsk gøres forskel paa *cantabo* og *volo cantare*. Det samme er tilfældet i nygræsk. Her er hjælpeverbet *ϑέλω*, der anvendes i tredje person: *ϑέλει* + *νὰ* (< *ἵνα,* at) + konj.; *ϑέλει νὰ* sammentrækkes til **ϑέννὰ* > *ϑὰ,* hvorved der fremkommer former som *ϑὰ γράφω*, *ϑὰ κάμω* jeg vil gøre, hvor *ϑὰ* er uforandret i alle personer[1].

De slaviske sprog paa balkanhalvøen, serbisk og bulgarsk, adskiller sig fra alle de øvrige ved ligesom de foregaaende sprog at anvende verbet «at ville» til dannelsen af futurum[2]. Men medens det paa serbisk hedder f. ex. *ću biti* (eller *bit ću*) jeg vil være = rum. *voiŭ fi* (ell. *fi voiŭ*), træffer vi i bulgarsk igen tredje person generaliseret: *šte bădă, šte bădeš*, *šte băde.* Dog findes ogsaa former som *pisa štă, pisa šteš*, *šte* o. s. v.; efter Cankof (Gram. der bulg. Spr. 1852) kan ogsaa første person, *štă,* anvendes helt igennem[3]. Naar man nu ser paa disse rumænske, albanesiske, nygræske og bulgarske futurumsformer, er det klart, at de alle beror paa det samme princip: en fast exponent + præsens konj. (indik. i bulg.). Men hvorledes skal man forklare generaliseringen af tredje person? Miklosich anfører

---

[1] Futurum udtrykkes i nygr. ogsaa paa anden maade: *ϑέλω γράφει*. Om denne form, der staar i samme forhold til *ϑὰ γράφω* som rum. *voiŭ cinta* til *o să cint*, se Hatzidakis: Einleitung in die neugr. Grammatik. Leipzig 1892. s. 142.

[2] De ovrige slaviske sprog udtrykker futurum enten ved præsens af et verbum perfectivum eller ved *bąda̧* ero + infinitiv.

[3] I en bulgarsk grammatik af Grujef anføres former som *štă bădă*, *šteš bădeš* o. s. v., bægge verber bøjede.

som parallel kurdisk *min devet zānem, tu devet zānit, au devet zānit* jeg, du, han vil vide, hvor *devet* betyder 'vult'; ligeledes kan tænkes paa magy. *voltam vala, voltál vala, volt vala* jeg du, han havde været, hvor *vala* betyder «han var» og er føjet til perfektsformerne. Lignende former findes i zigeunersproget (Mikl. Ueber die Mundarten u. Wanderungen der Z. II 34). At her imidlertid skulde foreligge en analogidannelse efter tredje person, har jeg ondt ved at tænke mig. Den vilde være uden exempel i de paagældende sprog, og desuden maatte man saa vente, at den generaliserede form ogsaa fandtes udenfor disse forbindelser. Der maa ligge noget andet til grund. Ser man hen til albanesisk, viser det sig, at *do* etymologisk svarer til lat. *debet*, der i alb. baade betyder «ville» og «burde», hvilket ogsaa er tilfældet med ngr. *θέλει*. Man kan derfor maaske antage, at *do tε kem* egenlig har betydningen «il faut que j'aie», og det er da let forstaaeligt, at *do, θέλει, θὰ, va* og *šte* er uforandrede i alle personer i disse udtryk; bevægelsen maa da tænkes udgaaet fra albanesisk, hvilket ogsaa andet tyder paa[1]. Men bevidstheden om dette forhold er naturligvis svunden, og derfor finder man former som rum. *eu va să am* jeg vil have, i analogi med *eu voiŭ să am*. I en nygræsk form som *θὰ νὰ κάμω*, som Miklosich anfører, er *νά* af samme grund indsat i analogi med andre tilfælde af modalverbum + *νὰ* + konj.[2] Sml. bulg. *vij trêbova* (3 pers.) *da imate* I skal have.

Hermed er vi imidlertid ikke færdige med futurumsdannelsen. I den sydlige del af det aromuniske omraade findes *va cînt*, altsaa med konjunktionen udeladt. Weigand mener (Vlacho-Meglen s. 41), at det beror paa indflydelse af ngr. *θὰ κάμω* o. l., hvortil Meyer-Lübke slutter sig (Gram. der rom. Spr. II § 112). Hertil maa føjes, at konjunktionen ogsaa er udeladt i de bulgarske futurumsdannelser: *šte bădă* for *šte da bădă*. Endvidere bemærker W. samme sted, at i albanesisk (omkr. Elbassan) kan *tε* (eller blot *t*) falde bort foran en konsonant og maa falde bort foran en dental. Herved opstaar former som *do tšel* jeg vil aabne, for *do tε tšel, do jem* jeg vil være, for *do tε jem; va*

---

[1] Sml. magyarisk *kell várnom, várnod, várnia* o. s. v. jeg, du, han maa vente; *várnom* o. s. v. er her infinitiver med personendelser.

[2] Det bør tilføjes, at alb. og ngr. danner en konditionalis paa den nys beskrevne maade: *do tε kešε* jeg vilde have, *θὰ ἔγραφα* jeg vilde skrive. I ngr. kan ogsaa *ἤθελε* anvendes som *θά*: *ἤθελε βαστάσω*.

cînt og *do jem* beror saaledes paa udeladelse af konjunktionen, medens *θά* i ngr. *θὰ κάμω* er en sammentrækning af *θέλει νὰ*; derimod svarer en form *θέλει γράφω*, der ogsaa skal forekomme, fuldkomment til *va cînt* og *do jem*. Men fra de nuværende sprogs standpunkt er *va cînt*, *do jem* og *θὰ κάμω* ganske vist analoge.

I meglisk findes ingen af de forannævnte futurumsformer. Den blotte konjunktiv med konjunktion er her tilstrækkelig: *si žōk* jeg vil danse, formelt = rum. *să joc*. Her foreligger muligvis indflydelse fra bulgarsk, hvor præsens ogsaa kan udtrykke futurum som i de øvrige slaviske sprog. Den førnævnte moldauiske futurum *am să cînt* har tilsvarende i middelalbanesisk *kam pɛr tɛ kɛnduarɛ* og gegisk *kam me kɛnduem* jeg har at synge, hvorom nærmere nedenfor. Ogsaa i bulgarsk kan «have» anvendes: *bog nèma da vi ostavi* Gud vil ikke forlade jer.

Brugen af en bestemt modus i stedet for infinitiv har imidlertid et langt større omfang end blot ved futurumsdannelsen, og det er interessant at se, paa hvilken maade man i disse sprog kan erstatte infinitiven, der som allerede nævnt mangler fuldstændig i albanesisk og næsten er forsvunden i nygræsk og bulgarsk, medens dens brug er stærkt indskrænket i rumænsk. — Der er for det første konstruktionen modalverbum + infinitiv. Her er der i rumænsk et lille antal verber, der kan have infinitiv efter sig, som *vrea* ville, *putea* kunne, *scie* vide, *cuteza* vove, f. ex. *nu poate veni* han kan ikke komme. Men det kan ogsaa hedde *nu poate să vează* han kan ikke se, *nu scie să vorbească* han kan ikke tale, *nu voiŭ să sciu* jeg vil ikke vide, og saaledes er infinitiven alm. erstattet af præs. konj. i lignende forbindelser: *vă rog să începeți* jeg beder Dem om at begynde, *începu să plîngă* han begyndte at græde. Undertiden findes infinitiv: *începu a mînca* han begyndte at spise, og i skriftsproget forekommer infinitiv temmelig hyppigt paa denne maade (paafaldende er *voind a pleca* for *voind pleca* da han vilde gaa bort, Slavici: Pădureanca s. 21); men hvor meget man her skal tilskrive en bevidst stræben mod de andre romanske sprogs syntax, er det med de texter, man for øjeblikket raader over, sikkert ikke muligt at afgøre. Saa meget er vist, at i de texter, der repræsenterer folkesproget, er anvendelsen af præs. konj. for infinitiv ganske overordenlig hyppig.

I bulgarsk findes rester af infinitiv i sætninger som *možeš*

li ispi kan du drikke ud? *ne možete li mi kaza* kan De ikke sige mig? samt i de ubestemte futurumsformer som *pisa štă, štes* jeg, du vil skrive, *bi štă* jeg vil være o. s. v. I nygræsk maa *γράφει* i *θέλω γράφει* ogsaa nærmest opfattes som en rest af infinitiven[1].

Følgende exempler vil vise, hvorledes infinitiv i de mest forskellige stillinger omskrives. Rumænsk: *îi era frică să vorbească* han var bange for at tale; *are de ce să fie vesel* il a de quoi être joyeux; *e destul să scie* det er nok at vide; *ce avea în gînd să facă* hvad han havde i sinde at gøre; *în loc să se tragă înapoĭ* i stedet for at trække sig tilbage; *nu mă lasă să fac nimic* han tillader mig ikke at gøre noget; *să pune caiĭ la căruţă, acesta era gîndul care-l cuprinse* at spænde hestene for vognen, det var den tanke, der paakom ham. — Albanesisk: *unís ajo tε nkεϑehet ndε štεpí* hun lavede sig til at drage hjem; *e porositi tε mbāńε fjaľεnε* han befalede hende at overholde aftalen; *tatāri i ľā diaľit tε mbāńε tε tre kuajt* tyrken lod drengen holde de tre heste; *nuk tε ľē t ikeš* jeg lader dig ikke drage bort, rum. *nu te las să plecĭ*; *mεndohēj tšε tε bēńε* han tænkte paa, hvad han skulde gøre, rum. *ce să facă*; *je i-zoti tε vratš* du er i stand til at dræbe. Det er stadigt præsens konj. der anvendes, selv om hovedverbet er præteritum; hverken rumænsk eller albanesisk kender imperf. konj. Nygræsk: *ἐκεῖ δὲν ἔχω τίποτε νὰ κάμω* dèr har jeg intet at gøre; *ἡ συζήτησις ἔμελλε νὰ τελειώσῃ* samtalen var ved at gaa i staa; *ἀγαπῶ ἐγὼ νὰ συλλέγω μαργαριτάρια* jeg holder af at samle perler; *δὲν ἠμπορεῖς νὰ κάμῃς τίποτε* du kan intet gøre. Bulgarsk: *ne može da kaže* han kan ikke sige; *as go čuh da go kazvat* jeg har hørt det sige; *učí si momčéto da četé* lær dit barn at læse; *ne ištéhte li da hortúvate săs mené* ønskede De ikke at tale med mig? *ti ne šteš li da ideš săs nas* vil du ikke gaa med os?

Denne ejendommelige omskrivning af infinitiv findes desuden i syditalianske dialekter: *so ulía cu binchia* han vilde opfylde; *vi pregu mi mi dicite*; *beddu era cu bidi* smukt var det at se. Ja selv udeladelse at konjunktionen findes ogsaa her: *jeu nu boghiu dicu niente* jeg vil intet sige[2]. Schuchardt mener end-

[1] Se Hatzidakis: Einleitung s. 142.

[2] Anført efter Schuchardt i Kuhns Zeitschrift XX s. 284 am. 2 (Albanisches u. romanisches).

videre at kunne paavise den i magyarisk[1]; i de østlige magy. dialekter, som er i berøring med rumænsk, kan f. ex. i stedet for *el kell mennem* jeg maa gaa (egl. «min gaaen er nødvendig»; *mennem* kaldes personlig infinitiv, af *menni* at gaa) siges *el kell hogy menjek* (*menjek* er præs. konj.); men infinitiven *mennem* indtager i forvejen en særlig stilling, saa dette tilfælde kan ikke uden videre sættes lig den ovenfor nævnte omskrivning.

Der er imidlertid paa rumænsk en række tilfælde, hvor infinitiven ikke erstattes af præs. konj., men omskrives paa anden maade. En sætning som «det er vanskeligt at gøre» hedder paa rumænsk *e greŭ de făcut*, d. v. s. infinitiven udtrykkes her ved perf. part. med præpositionen *de*. Denne ret mærkelige form kaldes i de rumænske grammatiker for supinum og antages i almindelighed at staa i forbindelse med det latinske supinum; de andre romanske sprog kender den ikke; sp. *no es para contado* kunde have nogen lighed dermed, men beror paa noget helt andet, idet participiet i denne forbindelse kan bøjes: *no son para contados*, hvilket ikke er tilfældet i rumænsk. At dette saakaldte «supinum» nu ikke har noget at gøre med det latinske, vil fremgaa af det følgende.

Der er først at lægge mærke til, at der i rum. altid staar *de* (undertiden ogsaa *la* eller *pentru*) foran «supinum»; tilføjelsen af dette *de* til supinum, som verbalform betragtet, turde være vanskelig at forklare, bortset fra, at supinum er temmelig sjælden paa latin og fuldstændig forsvunden i de romanske sprog fra den tidligste tid. Men afstanden fra det lat. supinum voxer betydeligt mere, naar man sammenligner betydningerne. Til et lat. første sup. som *eo venatum* svarer rum. *mă duc la vînat*. Denne form kalder Tiktin ogsaa supinum (Grammatica I 136; sml. Grundriss I s. 453). Til et lat. andet sup. som *facile dictu* svarer rum. *uşor de zis*. Her er altsaa overensstemmelse i betydningen. Men i en mængde andre tilfælde har det rum. supinum helt andre funktioner. Cipariŭ opfører som sup. (Gramatica II 245): *am de mers la Bucurescĭ* jeg skal rejse til B.; *nu e de crezut menţiunosuluĭ* man skal ikke tro en løgner; men her som i *ce-ĭ de facut?* hvad er der at gøre? *este de observat* det maa bemærkes, har sup. gerundivisk betydning. En anden rolle spiller den i udtryk som *apă de băut* drikkevand, *sticlă de*

[1] Gröbers Zeitschrift 1891 s. 117 (Romano-magyarisches).

băut drikkeglas, ølglas (men *sticlă de bere* glas med drikke, glas øl). De øvrige romanske sprog har i saadanne tilfælde infinitiv: it. *acqua da bere*, *maison à louer*, *yerro de enmendar*, hvor infinitiven fungerer som verbalsubstantiv; her kan aldeles ikke tænkes paa nogen fortsættelse af det lat. supinum. Paa en lignende maade maa imidlertid i rumænsk perf. part. tjæne som verbalsubstantiv, og det viser sig ogsaa, at denne forklaring slaar til i alle tilfælde. I rumænsk kan perf. part. i langt større omfang end i noget andet romansk sprog staa som substantiv, som oftest med lignende betydning som den substantiverede infinitiv; *vînat,* jaget, betyder saaledes ogsaa «jagen», «jagt», hvoraf følger, at *mă duc la vînat* simpelthen betyder «jeg gaar paa jagt»; især i det ældre sprog træffer man hvert øjeblik paa ord som *ţinut* afholdenhed, *eşit* udgang (sml. fr. *issu*), *născut* fødsel, *ştiut* viden (sml. fr. *su*), *jefuit şi tăiat* plyndren og myrden, *cules* samling, det at samle, høst. I en gl. rumænsk text staar (Hasd. Cuv. II 43) *mică era la vedere, dar grea la ridicare* den var lille at se til, men tung at løfte; dette betyder ordret «lille af (med hensyn til) udseende, tung af løftning» (sml. *frumos la chip* skøn af skikkelse) og *vedere, ridicare* er substantiverede infinitiver: i det moderne sprog vilde det hedde *mică era de văzut, dar grea de ridicat,* og det er klart, at «supinerne» her er at forstaa paa ganske samme maade. Ligeledes *grîul de trierat* tærskningskorn, korn til tærskning, *arabale pentru cărat* fragtvogn, vogn til fragtning, *apucâ de săpat* han begyndte paa gravningen ɔ: at grave. Men participiet beholder undertiden ogsaa sin rent verbale betydning, saa det kan hedde *au apucat de cules porumbul* de har begyndt at høste majsen. Sml. det engelske verbalsubstantiv paa *-ing.*

Ser man sig nù om for om muligt at finde noget tilsvarende i de andre sprog, viser det sig, at dette findes i albanesisk. Bulgarsk og nygræsk anvender i disse tilfælde dels konjunktiv (indikativ), dels substantiver. I albanesisk maa i visse tilfælde perf. part. anvendes til at udtrykke infinitiv. Participiet *kεndúarε*, sunget, er med neutrumsartiklen *tε* et verbalsubstantiv: *tε-kεndúarε* syngen, sang; ligeledes *tε-šiturε* af *šes* jeg sælger, *tε-arδurε* af *erδa* jeg kom, *ngrεnε* spist, *tε ngrεnε* spisen, det at spise. Dette verbalsubstantiv anvendes nu paa forskellig maade; med præp. *pεr* bruges det i forbindelser som *erδa pεr tε-šiturε* jeg kom for at købe, med *me* med (ngr. *μὲ* < *μετὰ*) i forbb.

som *me tɛ-ardurɛ d'iali* da drengen kom (sml. sp. *al yo entrar*), med *pa* uden, i *pa n'ohurɛ* uden at vide. I den gegiske dialekt er *me* + perf. part. almindelig for infinitiv: *me kenduem* at synge.

Disse exempler viser altsaa, at perf. partic. som et slags verbalsubstantiv anvendes som i rumænsk til omskrivning af infinitiv, men i andre tilfælde. At den imidlertid ogsaa finder sted, hvor rumænsk har supinum, vil fremgaa af de følgende exempler. Geg. *fillój prèp me tjerr* hun begyndte igen at spinde, sml. rum. *apucâ de săpat; s kèna ška me hangr* vi har ikke noget at spise. *Kam pɛr tɛ-kɛrkuarɛ* jeg har at søge ɔ: vil søge, er den almindelige futurumsdannelse i middelalbanesisk, hvortil svarer gegisk *kam me kerkuem*; i moldauisk var den alm. futurum *am să căut*; men dette kan ogsaa hedde *am de căutat*, hvilket paa det nøjeste stemmer med det albanesiske udtryk; alb. *pɛr* og rum. *de* stemmer ogsaa i andre henseender overens i deres anvendelse: *pɛr tšɛ, de ce (pentru ce)* hvorfor; *e mori pɛr grua, l-luâ de soţie* han tog hende til hustru. I en sætning som *i erδi dita asáj pɛr tɛ-l'indurɛ* dagen kom, da hun skulde føde, egl. for hende kom dagen til at føde, har *pɛr tɛ-l'indurɛ* samme anvendelse som rum. *de jucat* i *nu e timpul de jucat* det er ikke tiden til at lege; *tri lambaδe pɛr tɛ ndriturɛ natɛn* tre fakler til at lyse om natten, — rum. *ochĭ negrĭ de ochit* sorte øjne til at kokettere med. Ligesom der til ital. *acqua da bere* svarer *apă de băut*, saaledes hedder *la fanciulla è da maritare* paa rumænsk *fata e de măritat,* og paa albanesisk har vi her igen konstruktionen med pf. part. *vaiza ešte pɛr tɛ martúarɛ.* Denne overensstemmelse mellem albanesisk og rumænsk er der, saa vidt jeg ved, ikke før gjort opmærksom paa, og den forekommer mig at danne et betydningsfuldt tillæg til overensstemmelsen i anvendelsen af præs. konjunktiv.

De albanesiske perf. part. paa *-urɛ* stemmer ogsaa med de rumænske i andre henseender, idet de næmlig kan have aktiv betydning: *diturɛ* vidst, *i-diturɛ* vidende, rum. *sciut* vidst og klog, *tăcut* tiet og tavs, *căscat* gabet og gabende, ældre *temuţiĭ* de, der frygter, *crezuţiĭ* de troende. Særlig maa fremhæves overensstemmelsen mellem alb. *pasurɛ* haft og rig, og rum. *avut* haft og rig.

Dannelsen af talordene i rumænsk har fjærnet sig betydeligt fra det oprindelige. Talordene er alle med undtagelse af 100,

sută, af latinsk oprindelse[1], og med dem dannes tallene 20—90 paa følgende maade: *douăzecĭ* toti, *treizecĭ* treti, *cincĭzecĭ* femti, medens tallene 11—19 udtrykkes ved *unsprezece* en til ti, *doĭsprezece* to til ti o. s. v. Denne dannelsesmaade findes ogsaa i slavisk og i albanesisk: oldsl. *jedinъ na desęte* 11, alb. *n'ε mbε δietε*; oldsl. *pętь desętъ*, alb. *pesεδietε* 50. Men der er en væsenlig forskel mellem albanesisk og oldslavisk. Medens det i albanesisk hedder f. ex. *triδietε* 30, *pesεδietε* 50 med samme endelse, har oldslav. *tri desęti* 30, men *pętь desętъ* 50, hvilket beror derpaa, at talordene over fire i slav. kræver genitiv pl. efter sig. Rumænsk slutter sig til albanesisk: *trizecĭ, cincĭzecĭ.* Men selv om der ikke kan lægges særlig vægt paa denne omstændighed, maa man dog helst med Miklosich (Denkschr. der Wien. Ak. XII s. 8) stille de rumænske former sammen med albanesisk, da disse to sprog ellers har saa mange berøringspunkter. Hertil kommer, at ordenstallene dannes paa samme maade i rum. og alb.: *al doilea*, fem. *a doua* den 2den, alb. *i-düti*, *e-düta.*

De personlige pronominer har i rumænsk en længere og en kortere form, der ofte bruges pleonastisk som i spansk: *m'aŭ trimis pe mine* de har sendt mig[2]. Det samme er tilfældet i albanesisk, nygræsk og bulgarsk: alb. *mε ϑa mua* han sagde mig; *kεtó fjal'a i ndεg'oi e εmma*, rum. *această voarbă o auzi mama* dette ord hørte moderen; ngr. *ἐμένα μὲ φαίνεται;* bulg. *tova go znajă* dét ved jeg.

De possessive pronominer har, naar der ikke gaar nogen efterhængt artikel i forvejen, den præpositive artikel *al*, fem. *a*: *un frate al mieu* un mien frère; *acea carte este a sa* denne bog er hans (sml. brugen af *al* ved genitiv); i albanesisk deklineres de possessive pron. som adjektiver af den bestemte bøjning, naar de staar alene. Endvidere maa mærkes, at de possessive pro-

---

[1] Ordet *sută* anses alm. og vistnok med rette for at være det oldsl. *sŭto*; Meyer-Lübke kalder det (Gram. der rom. Spr. II § 560) for en dakisk form.

[2] Formerne *mine*, *tine*, *sine* mig, dig, sig, er ret mærkelige, og det er hidtil ikke lykkedes at forklare endelsen *-ne* i disse ord; man har sammenlignet med bulg. *mené*, ngr. *ἐμένα,* alb. *unε* jeg, *tinε* du. Paa østkysten af Italien findes *mene*, der svarer til de ældre rum. former *mene, tene, sene.* Der maa vel være en eller anden sammenhæng med albanesisk, saa Meyer-Lübkes forklaring ved analogi med *cine* hvem? (Gram. der rom. Spr. II § 75) slaar ikke til.

nominer i reglen staar efter substantivet i albanesisk og rumænsk, medens de i bulgarsk altid staar foran: rum. *unchiul mieu*, *cartea mea* min bog; alb. *šoku im* min fælle, *puna jote* dit arbejde; substantivet har altsaa den bestemte artikel, som i norsk og svensk «barnet mit» o. s. v. Bulgarsk afviger betydeligt fra rumænsk og albanesisk med hensyn til de possessive pronominer: *moj moliv* min blyant, *toj e moj prijàtel* han er min ven; *knigătă e mojắt* bogen er min; dativerne *mi*, *ti*, *mu*, *i*, *ni*, *vi*, *im* staar dog efter substantivet, naar de fungerer som possessive pronominer: *kònĕt mi* min hest; dog hedder det *bèlijăt mi kon* min hvide hest.

Som i de øvrige romanske sprog foregaar komparationen i rumænsk ved hjælp af partikler. Men medens enkelte latinske komparativer har holdt sig i disse, har rumænsk opgivet dem alle med undtagelse af *magis* > *maĭ*, der netop anvendes i gradbøjningen: *mare* stor, komp. *maĭ mare*, sup. *cel maĭ mare*. I albanesisk er gradbøjningen aldeles tilsvarende, selv den samme partikel anvendes: *mē* (geg. *mā*) < *magis*; superlativ udtrykkes ved tilføjelse af den efterhængte artikel: *i-bukurɛ* smuk — *mē i-bukurɛ* — *mē i-bukuri*. I bulgarsk dannes komparativ ved tilføjelse af *po*, superlativ ved tilføjelse af *naj*: *dobăr* god — *po dobăr* — *naj dobăr*. Sammenligningsordet «end» kan i disse sprog gengives ved det ord, der ellers betyder «af», svarende til italiænsk *di* i en sætning som *egli è più ricco di su fratello*, f. ex. alb. *ešte mē i-mirɛ nga unɛ* han er bedre end jeg; bulg. *as săm pò-jak ot nego* jeg er stærkere end han; serb. *bolja je mršava pogodba od pretile pravde* et magert forlig er bedre end en fed proces; rum. *este maĭ avut de el* han er rigere end han; ngr. *αὐτὸς εἶναι πλουσιώτερος ἀπὸ τὸν ἀδελφόν*. Det almindelige sammenligningsord i rumænsk er for resten *de cît* «end som»; sml. bulg. *ot kolkoto*, ds.; i dialekterne findes *ca*.

Rumænsk har ikke faaet den i de andre romanske sprog almindelige adverbialendelse *-mente*, men ethvert adjektiv kan som paa tysk fungere som adverbium: *privighetoarea cîntă frumos* nattergalen synger smukt. Meyer-Lübke ser (Grundriss I 374) heri et bevis for, at anvendelsen af *-mente* er af en forholdsvis sen oprindelse i de romanske sprog; dette kan vel være tvivlsomt, da *-mente* ellers er saa udbredt, og i hvert fald maa det noteres, at albanesisk kender den samme fremgangsmaade: *i-mirɛ* god — *mirɛ* godt, vel. En undtagelse danner dog paa rumænsk adjektiverne paa *-esc*, der danner adverbier paa *-e*: *romînesc* rumænsk

— *romîneşte. Sciŭ romîneşte* jeg kan rumænsk, *scriŭ romîneşte* jeg skriver rumænsk, paa rumænsk (sml. bl. a. magy. *beszélni magyarul* tale magyarisk). Adjektiverne paa *-esc* er for resten ikke meget i brug; til adverbiet *leşeşte* svarer saaledes adjektivet *polon.* Det kan være tvivlsomt, om *-eşte* gaar tilbage til lat. *-isce*; muligvis har slaviske former været forbilledet for denne dannelse (Tiktin: Gramatica I s. 210).

Jeg slutter hermed den foreløbige udsigt over de fænomener i det rumænske sprog, der har noget tilsvarende i nabosprogene. Af hensyn til pladsen har jeg maattet indskrænke mig til blot at skitsere forholdet; adskillige enkeltheder kunde tilføjes, som f. ex. overensstemmelsen mellem rumænsk og albanesisk i brugen af nægtelser, — i anvendelsen af ordet «med» i forbindelser som *plin cu apă* fuld af vand, alb. (geg.) *plot me grun* fuld af hvede, ogsaa bulgarsk: *minută pălnă să opăsnost* et øjeblik fuldt af fare. Men det anførte vil forhaabenlig være tilstrækkeligt til at vise, at det rumænske sprog fjærner sig ganske betydeligt fra de øvrige romanske, og at afvigelserne er af en saadan art, at de ikke alle lader sig forklare som en følge af forskellige udviklinger indenfor sproget selv.

Hvorledes skal de da forklares? Set fra et nutidsstandpunkt har vi at gøre med et fuldstændig isoleret sprogomraade ved Donaus nedre løb. Sproget viser sig med hensyn til de mest fundamentale elementer at staa meget nært ved italiænsk, medens det paa den anden side frembyder mangfoldige ejendommeligheder, som vi finder igen dels i slavisk, dels i albanesisk og andre sprog. Det er klart, at sproget i en ganske anden grad end de andre romanske har været udsat for paavirkninger. Den slaviske paavirkning, som vi maa antage, frembyder foreløbig ingen vanskeligheder; men naar alt, hvad der kan tilskrives denne, bortset fra ordforraadet, tages fra, bliver alligevel det meste tilbage af det, der er ejendommeligt i sproget. Man maa altsaa antage en paavirkning, der ligger forud for den slaviske, og herom er da ogsaa alle enige. Men det store spørsmaal er saa, hvor og hvornaar denne paavirkning har fundet sted, og herom er der, som det kan ventes, ført mangen en strid, idet dette spørsmaal som allerede tidligere nævnt er det samme som, hvor det rumænske sprog er opstaaet.

Uenigheden begynder allerede angaaende de første oplysninger, historien giver os. Eutropius fortæller (VIII 6), at Trajan i aaret 105 sendte en koloni til Dakien; han nævner desuden ud-

trykkelig, at alle landets mænd da var udryddede (Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta). I godt halvandethundrede aar holdt denne koloni sig dèr, men 274 opgiver Aurelian landet, drager den romerske befolkning bort (IX 15) og nedsætter den i Møsien, som faar navnet Dakien. Saa vidt Eutropius. For rumænerne og hvem der ellers holder paa «den uafbrudte udvikling» er disse udtalelser kun lidet gunstige. Man forklarer da saaledes: det var ikke hele den romerske befolkning, men kun soldaterne, der blev trukket bort. Dette kan jo nok være muligt, skønt Eutropius siger det modsatte, men der paastaas endvidere, at den tilbageblevne del er oprindelsen til den nuværende rumænske nation. Den skulde altsaa have holdt sig der under folkevandringen, medens saa mange forskellige folkeslag dels bosatte sig i, dels drog gennem landet. Var dette tilfældet, maatte man imidlertid vente, at den var kommen i berøring med de barbariske folk, og en uundgaaelig følge heraf vilde være, at germanske ord var trængt ind i sproget; men det rumænske sprog udmærker sig netop ved ikke at have optaget et eneste gammelt germansk ord[1]. Denne vanskelighed hæves imidlertid let, idet man simpelthen siger, at den romanske befolkning flygtede til bjærgene, hvor den levede aldeles afsondret, saa længe barbarerne havde landet i besiddelse. Fra 274 til op i det 12te aarh. omtales næmlig ikke et eneste sted, at der skulde være en romansk befolkning i disse egne. Navnet *Filmă*, en fe, der optræder i forskellige sagn i Banatet, har Hasdeu villet udlede af gotisk for dermed at bevise, at der i det 6te aarh. har fundet en berøring sted med gepiderne, der da var bosatte i disse egne; men som Cihac tilstrækkelig har paavist (Dictionnaire d'étymologie daco-romane. II s. XV ff.), er dette ord af serbisk oprindelse.

Men selv om denne hypotese om afsondringen i bjærgene kan forklare, at den romanske befolkning kan have holdt sig, staar alligevel tilbage at give en tilfredsstillende forklaring af, hvorfor det rumænske sprog har saa mange berøringer med albanesisk. Nogle har da holdt sig til Eutrops beretning og ment, at der ikke foregik nogen romanisering af den indfødte befolkning, som

[1] Langt senere er germanske ord komne ind i sproget, dels fra den tyske dialekt i Siebenbürgen, dels gennem magyarisk, f. ex. *părgar* < magy. *polgar* < *bürger*; *părcălab* < *porkoláb* < *burggraf*; *pildă* < *példa* < *bild*; *şnur* < *schnur*.

jo tildels var udryddet[1]; denne forklaring tager altsaa intet hensyn til de sproglige forhold. Andre har hævdet, at Dakien umuligt kan have været mennesketomt, men at den oprindelige befolkning maa være bleven romaniseret, og at dens sprog har staaet nær ved det sprog, hvorfra albanesisk stammer. Denne sidste anskuelse, som er Hasdeus, beror saaledes paa den (vistnok uholdbare) antagelse, at Dakerne har været beslægtede med det folk, hvis eneste efterkommere de nuværende albanesere er; bortset herfra formaar denne forklaring ikke at fjærne alle vanskeligheder, men inden jeg gaar over til en nærmere undersøgelse heraf, maa jeg først omtale et forsøg der er gjort paa at skaffe spørsmaalet om indflydelsen af et grundsprog helt af vejen.

Gaster kommer i sin tidligere nævnte afhandling i Gröbers Grundriss med den nye forklaring, at samtlige sprog paa Balkanhalvøen paa en og samme tid har været under en og samme mægtige paavirkning, der har omformet dem alle paa samme maade. Denne «mægtige paavirkning» tilskriver han de turanske bulgarer, der indvandrede i det 7de aarh., og hvis indflydelse han mener hidtil er bleven overset. En saadan turansk paavirkning vilde, tilføjer han, bl. a. ogsaa forklare den efterhængte artikel i de skandinaviske sprog, f. ex. ved indflydelse fra finsk (!). Da denne hypotese er fremsat i et værk som Gröbers Grundriss og altsaa skal tjæne mange til en første orientering[2], fortjener den en nærmere undersøgelse.

Først et par smaabemærkninger. Tanken om en turansk paavirkning med hensyn til den efterhængte artikel i de skandinaviske sprog (sml. Hasdeu, Cuv. II 668) er et godt exempel paa, hvor kritikløst og noverlagt man foretager kombinationer, naar det gælder at forklare et eller andet i de balkanske sprog; selv et meget overfladisk kendskab til finsk og til de ældre former af de nordiske sprog vilde have kunnet overbevise Gaster om det meningsløse i denne antagelse. Naar der paastaas, at bulgarernes indflydelse er bleven overset før Gaster, er dette ikke ganske korrekt. Hunfalvy har i sin bog: Die Rumänen und ihre Ansprüche (1883) antaget, at den efterhængte artikel i bulgarsk skyldtes de turanske bulgarers sprog.

---

[1] Saaledes Tocilescu: Manual de istoria romînă. Bucuresci 1886 s. 33 ff.

[2] Den er allerede optaget i Meyers Conversations-Lexicon 14de bd. (4 Aufl.), art. Rumänische Sprache.

Hvad nu Gasters hypotese angaar, maa det først og fremmest bemærkes, at den er overordenlig slet begrundet, ikke at tale om, at der ikke anføres et eneste bevis til støtte for den, hvilket ganske vist ogsaa vil være vanskeligt. Side 407 hedder det: Neben grossen Ähnlichkeiten im Lautcharakter u. dgl. weist eine Vergleichung beider Sprachen [ɔ: albanesisk og rumænsk] auch nicht zu übersehende erhebliche Verschiedenheiten auf, welche die Frage noch mehr komplizieren und uns zwingen für beide sowohl als auch für die anderen Sprachen der Balkanhalbinsel, welche mit ihnen übereinstimmen, eine allen gemeinsame, ihrem Ursprunge nach ganz verschiedene turanische Quelle anzunehmen. Paa denne mærkværdige logik begrundes altsaa hypotesen. Side 409 hedder det endvidere som en slags grund: Diese Sprache [det trakiske grundsprog] hätte bei Slaven, Lateinern und Griechen in der Umbildung ihrer eigenen genau dieselben Resultate gehabt . . .; men denne indvending rammer i første linje hans egen hypotese. Dernæst siges: Erscheinungen der Art, wie die hier erwähnten, sind aber nur das Resultat eines Kampfes zwischen zwei ganz verschiedenen Sprachen, bei welchem Kampfe beide gleichmässig Einbusse erleiden. So erklärt sich der Verlust fast der gesamten Flexion wie ihn das heutige Englisch auch zeigt. Sammenligningen med engelsk er for det første meget uheldig, da flexionens tab i engelsk er en udvikling indenfor sproget selv[1]. Og om noget tab af flexion ud over det fællesromanske er der aldeles ikke tale i rumænsk, der jo oven i købet har bevaret en kasus, som ellers er opgivet i de romanske sprog[2]. Men det er overhovedet ikke let at forstaa, hvorledes denne «kamp» har gaaet for sig. Hvis ejendommelighederne i rumænsk, albanesisk o. s. v. skyldes en kamp med et grundforskelligt sprog, er det uforstaaeligt, hvad der menes med «den mægtige paavirkning», som der tales om andre steder i afhandlingen; thi hvis de turanske bulgarers sprog, som vi for resten ikke kender noget til, virkelig har hatt de ejendommeligheder, som vi nu finder i de balkanske sprog, maatte det jo efter Gasters egne ord have givet afkald paa dem under kampen i samme grad, som de andre sprog opgav deres, og følgelig kunde vi ikke genfinde dem i de nuværende sprog. Eller skulde maaske det gamle bulgariske sprog

[1] Jespersen: Studier over engelske Kasus s. 92—104.

[2] Lige saa uheldig er Réthy, der i A romun nyelv és nemzet megalakulása. Budapest 1887 s. 93 anser rumænsk for et slags kreolsk sprog.

have haft nogle andre ejendommeligheder, forskellige fra de bekendte, hvis kamp med de albanesiske, rumænske, bulgarske og nygræske elementer som resultat har givet de nuværende? Alt dette siger Gaster os ikke noget om, men det vilde være et ret mærkeligt fænomen, som man skulde have ondt ved at finde en parallel til noget steds.

Man begynder egenlig først at forstaa, naar man kommer om paa side 410, hvor det hedder: Anzunehmen, dass die erwähnten Erscheinungen im Rumänischen von den Daciern herrühren und somit mindestens 5 Jahrhunderte oder noch älter als in den anderen Sprachen der Balkanhalbinsel seien, verbietet die Sprachgeschichte (det samme gentaget med andre ord side 414). Her har vi nemlig, synes det, det centrale i hypotesen: kontinuitetsteorien, der jo er reddet herved. Man kunde have ventet, at Gaster i stedet for at give en temmelig overfladisk fremstilling af forholdene havde behandlet dem udførligt og paavist, hvad der efter hans mening stred imod antagelsen af et grundsprogs indflydelse, og hvad der tydede paa turansk paavirkning. Men han har ingen andre grunde end de ovenfor anførte. Mod slutningen af afsnittet hedder det, at svækkelsen af *a* til ă og «mangen anden ejendommelighed» vilde finde sin forklaring ved turansk indflydelse. Men man ved jo som sagt ikke, hvorledes man skal forstaa dette i følge det foregaaende, om *a* > ă er en følge af en kamp mellem rumænsk *a* og en eller anden besynderlig vokal i bulgarsk, eller om ă repræsenterer en bulgarsk lyd, der er trængt ind i rumænsk. I saa fald vilde det være ret heldigt at faa at vide, om bulgarsk i det hele taget havde haft denne vokal og andre ejendommeligheder. Det er en meget mislig sag at bygge saa meget paa et sprog, som man ikke ved noget om, ikke at tale om, at en saadan turansk paavirkning i sig selv er meget lidt sandsynlig; det bulgarske sprog forsvandt fuldstændigt i løbet af et par hundrede aar og bulgarerne antog slavisk sprog; tyrkisk, som jo ogsaa er et turansk sprog, har i en meget længere tid udøvet en ganske betydelig indflydelse paa samtlige Balkanhalvøens sprog, men det er saa godt som udelukkende blevet ved ordforraadet alene. Da de turanske sprog er særdeles konservative, maatte vi saa vente i et eller andet af dem at finde noget, der kunde sammenstilles med de rumænsk-albanesiske ejendommeligheder, men det er ikke tilfældet. Og der er overhovedet ingen af disse, som ikke meget vel kan tænkes udviklede indenfor et indoeuropæisk omraade. Det maa desuden ogsaa fremhæves, at

de omtalte ejendommeligheder ikke er lige meget udbredte i de paagældende sprog; som det fremgaar af den her meddelte udsigt over dem, er det altid rumænsk og albanesisk, der gaar sammen, medens bulgarsk og nygræsk kun hist og her træder til, og havde det gamle bulgarske sprog haft denne store indflydelse, maatte man nødvendigt vente, at sporene deraf var flest i det nybulgarske sprog.

Den efterhængte artikel anses af mange for at være det mærkværdigste fænomen i de balkanske sprog. At den kan udvikle sig indenfor indoeuropæisk, har vi et bevis paa i de nordiske sprog, og i og for sig er der ikke noget mere mærkeligt ved den end ved den foranstillede; den beror paa en vis syntaktisk disposition i det sprog, hvori den findes, og man kan i saa henseende lægge mærke til, at i albanesisk og oldnordisk staar de possessive pronominer efter substantivet, ligeledes genitiver. (I det hele taget er der en slaaende overensstemmelse mellem albanesisk og skandinavisk i anvendelsen af artiklen.) Medens saaledes den efterhængte artikel meget godt kan tænkes udviklet indenfor det albanesiske sprog selv, — den findes desuden i baskisk, f. ex. *ur* vand, *ura* vandet, i aramæisk, i forskellige russiske dialekter og i mordvinsk, altsaa paa mange forskellige punkter[1], — maa dens optræden i rumænsk og bulgarsk sættes i forbindelse dermed, hvorom mere nedenfor.

Lige saa lidt som der er grund til at søge turansk paavirkning i den efterhængte artikel, er der imidlertid grund til at søge den i infinitivens erstatning af en konjunktionssætning, som nok tør kaldes et paafaldende fænomen. Foruden det, at de turanske sprog alle har vel udviklede infinitiver (Gaster vilde maaske her sige, at disse infinitiver var af en saadan beskaffenhed, at et sammenstød mellem dem og de rum., alb. o. s. v. maatte føre til opgivelsen af infinitiv), er der den omstændighed, at vi er i stand til at dokumentere denne omskrivning meget tidligt. Allerede i bibelens græsk spiller *ἵνα* en stor rolle, og i den følgende tid finder vi i Acta apocrypha Petri et Pauli og lignende skrifter sætninger som: *καιρός ἐστιν ἵνα ἀποδοθῇ; τὸν ἄνθρωπον τοῦτον θέλουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα φονεύσωσιν αὐτόν;* i en text fra det

---

[1] Om den bestemte artikels stilling i forskellige sprog har Sayce i Mém. de la Soc. de Linguistique IV s. 1 ff. skrevet en afhandling, hvortil der dog kunde føjes adskilligt.

7de aarh. staar: *θέλεις ἵνα ἵστασαι*[1]. Vi finder altsaa denne ejendommelighed her i græsk, endnu før bulgarerne satte deres fod paa Balkanhalvøen. Hermed kan vel Gasters hypotese anses for fuldstændig modbevist, saa jeg ikke behøver at omtale de øvrige punkter. Jeg skal blot tilføje, at ældre texter fra det 12te aarh. af viser en sprogform, der omtrent ligger midt imellem oldslavisk og nybulgarsk, saa mange af ejendommelighederne i bulgarsk synes at være forholdsvis sent udviklede, og selv Gaster vil vel ikke paastaa, at det skulde være fordi resultatet af kampen med det turanske sprog var noget længe om at vise sig, skønt vi her skulde vente det tidligst.

Der bliver altsaa ikke andet for, end at man maa antage paavirkning fra et eller andet grundsprog. Hasdeu, og med ham rumænerne i det hele taget, holder som omtalt paa, at det dakiske sprog har forandret latinen til rumænsk, og at dette dakiske sprog har været nært beslægtet med det albanesiske eller rettere med det illyriske. Denne hypotese — thi andet er det ikke — har han for kort tid siden givet dens endelige form i indledningen til tredje bind af Etymologicum Magnum Romaniæ; han siger selv udtrykkelig, at det er hans sidste ord i denne sag. Vi maa derfor et øjeblik se, hvilket resultat han mener at være kommen til, og hovedindholdet af nævnte afhandling er da følgende:

Paa Balkanhalvøen fandtes opr. en udstrakt befolkning. pelasgerne. der efter hans mening nærmest var beslægtede med ægypterne; dette resultat kommer han til ved at sammenligne pyramiderne og de kyklopiske mure (!). Paa dette pelasgiske substrat nedsatte sig saa trakerne mod nord, grækerne mod syd. Medens græsk holdt sig og desuden i tidens løb bredte sig meget mod nord og nordøst. blev det trakiske omraade til et nyt substrat for en romansk befolkning; kun det nuværende Albanien (hvis beboere uden videre sættes i forbindelse med trakerne) slap fri for at blive romaniseret, og albanesisk er derfor «den eneste umiddelbare lævning af det førlatinske substrat.» Der opstod saaledes tre romanske dialekter: illyro-romansk, møsoromansk og længst mod nord dako-romansk, efter de forskellige provinser. Men denne tingenes tilstand varer kun ved til slavernes ankomst. Disse nedsætter sig paa det romanske substrat, og saaledes opstaar «serbernes og bulgarernes romansk-slaviske sprog». Denne slavisering omfatter hele det romanske omraade — med

[1] Hatzidakis: Einleitung s. 215.

undtagelse af det dako-romanske. Ved ungarernes ankomst 894 trænges endel rumænske stammer ned paa halvøen, og saaledes opstaar de istriske, aromuniske og megliske dialekter.

Som man ser, er det en meget kunstig bygning, og den vil efter min mening ikke kunne blive staaende. Men det mest overraskende i denne forklaring er den splinternye paastand, at bulgarerne oprindelig er polakker, serberne čecher, der er vandrede mod syd, hvilket resultat H. kommer til ved betragtningen af nogle lydlige overensstemmelser mellem henholdsvis polsk og bulgarsk, čechisk og serbisk. Dette punkt er det imidlertid ikke her stedet til at komme ind paa; det er en aldeles vilkaarlig antagelse, som er et godt vidnesbyrd om, hvad der kan præsteres selv i «Bopps og Ascolis aarhundrede», for at bruge et af Hasdeus egne udtryk.

Man vil have lagt mærke til, at der er opnaaet en meget væsenlig ting ved Hasdeus forklaring af forholdene: kontinuitetsteorien er reddet; men andet er der heller ikke vundet, thi som jeg i det paafølgende haaber at kunne paavise, støder den paa en mængde uoverkommelige vanskeligheder. Hasdeu siger rigtignok, at han aldeles ikke har ladet sig lede af patriotiske hensyn; han begynder sin undersøgelse med at erklære, at selv om han fik at vide, at rumænerne opr. er zigeunere, eller at ungarerne har opdaget Amerika, vilde han ikke betænke sig et øjeblik paa at sige sandheden aabenlyst, skønt det vilde gøre ham meget ondt ifølge hans personlige sym- og antipatier. Imidlertid kan man ikke frigøre sig fra det indtryk, at den hele teori er lavet paa grundlag af kontinuitetsteorien, og det turde vel nok være værd at se, hvorledes sagen stiller sig for en ganske uhildet betragtning, naar altsaa maalet for undersøgelsen ikke er det at bevise «den uafbrudte udvikling».

Hasdeu gaar altsaa ud fra, at det dakiske sprog har været nært beslægtet med det sprog, som albanesisk er en fortsættelse af, at ligheden mellem rumænsk og albanesisk som følge deraf beror paa indvirkning af dakernes sprog paa vulgærlatinen. Uheldigvis ved vi nu kun meget lidt om de sproglige forhold i det sydøstlige Europa i oldtiden; vi har ikke overleveret stort andet end enkelte gloser og navne. Naar Plinius i Hist. Nat. (III 21) omtaler de forskellige folkeslag nord for Grækenland og siger *populorum pauca effatu digna aut facilia nomina*, er dette ikke meget oplysende. Nyere forskninger har dog gjort det temmelig sikkert, at vi maa adskille to sprogstammer i disse egne: illyrisk og

trakisk, af hvilke den sidste efter al sandsynlighed hører sammen med armenisk[1]). Det er endvidere udenfor al tvivl, at det nuværende albanesiske sprog er en levning af det gamle illyriske eller en af dets dialekter, uagtet Gaster siger (anf. st. 407), at spørsmaalet om det albanesiske sprogs oprindelse endnu er uafgjort. Man kan derfor ikke som Hasdeu gør udenvidere slaa illyrisk, trakisk og dakisk sammen. Muligvis har dakernes sprog været en trakisk dialekt, og muligvis kan det trakiske sprog have haft sine tilknytningspunkter til det illyriske; men der er intet som helst, der berettiger til den antagelse, at disse tilknytningspunkter skulde have været flere, end der i det hele er mellem de forskellige sprogstammer indenfor vor sprogæt, og endnu mindre berettiget er man til at antage, at dakisk paa grundlag af disse tilknytningspunkter kan have omformet vulgærlatinen saaledes, at den fik saa mange ligheder med albanesisk.

Da saaledes den hele teori om det dakiske sprogs indflydelse hviler paa en uholdbar antagelse, kan det ikke forundre, at tilhængerne af kontinuitetsteorien ikke har været i stand til at fremføre et eneste sprogligt bevis som støtte for deres anskuelse. Budinszky anfører i «Die Ausbreitung der lat. Spr.» efter Kiepert, at magy. *deák* skulde komme af lat. *dacus* og være optaget gennem rumænsk; men det er ordet *diaconus*. Af samme beskaffenhed er de øvrige sproglige argumenter, der fremføres til forsvar for kontinuitetsteorien[2]. Modstanderne af denne har derimod ganske anderledes solide kort paa haanden, og der er ikke faa ting, der bestemt tyder paa, at det rumænske sprog maa være opstaaet syd for Donau. Tomaschek gør opmærksom paa[3], at hele vestsiden af Balkanhalvøen var romaniseret ved oldtidens slutning, og at der herfra var en livlig forbindelse med Italien, navnlig i kirkelig henseende. Nu findes der i rumænsk en række ord, der viser i samme retning, f. ex. *dumnezeu* gud, it. *domeneddio (iddio)*, prov. *damedieu*, ofr. *dombredieu*; *lege* religion, testamente; *blăstămă*, it. *biastemmare*, prov. *blastimar*; *păcat* synd, it. *peccato*, alb. *mεkat*; *boteza* døbe, it. *battezzare*, sp. *bautizar* af lat. *baptizo* og ikke af gr. *βαπτίζω*, da *β* vilde have givet *v*; sml. alb. *pagεzón'*; *păgîn* hedning (*pógîn* hæslig, er op-

[1] Se Torp: Det norske vidensk. selskabs skrifter 1894.
[2] Sml. Romania XI 603, am. og XIV 590 ff.
[3] Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsberichte der Wiener Akademie 99 bd. s. 487.

taget gennem den slaviske form af ordet); *biserică* kirke < *basilica*, der bruges i denne betydning af kirkefædrene og de kristelige digtere; *mormînt* grav < *monumentum*. Medens de fleste kirkelige udtryk i rumænsk er af slavisk og græsk oprindelse, tyder disse ord paa, at rumænerne fra først af har staaet i forbindelse med den romerske kirke, hvilket vilde være umuligt, hvis de havde boet nord for Donau afsondrede fra den øvrige romanske verden. Endvidere kunde man i saa tilfælde vente, at det magyariske sprog var stærkt farvet af rumænsk, navnlig mod øst, ligesom det er stærkt gennemtrængt af slaviske ord; men de samme slaviske elementer findes overalt i magyarisk, og den ældste magyariske text, der findes, skreven 1466 i Moldau, indeholder ikke et eneste rumænsk ord[1]. I de østlige magyariske dialekter findes ganske vist adskillige rumænske ord[2], men de er alle gennemgaaende betegnelser for begreber, der henhøre under hyrdeliv og kvægavl, medens derimod allerede de ældste rumænske texter indeholder ord som *oraș* < magy. *város* by. Hertil kan føjes, at de rumænske ord, der er gaaet over i lillerussisk og polsk[3], ogsaa for største delen angaar hyrdelivet, hvilket altsammen tyder paa, at rumænerne først forholdsvis sent har dannet ordnede stater nord for Donau. Et direkte bevis for, at rumænerne maa være indvandrede til landet, gør Tiktin opmærksom paa i sin rumænske lydlære (Gröbers Zeitschrift X s. 247). Det er en almindelig lydregel, at stavelsen *-an-* i rumænsk bliver til *-în-*: *manus* > *mînă*, *panem* > *pîne*, *campum* > *cîmp*. Denne lydudvikling foreligger ogsaa i de ældste fremmedord: gr. *σπανός* > *spîn*, osl. *stopanъ* > *stăpîn*, men i de nuværende rumænske stedsnavne paa *-an*, *-ean*, *-ana* o. s. v. har den ikke fundet sted. Dette viser, at rumænernes besættelse af egnene nord for Donau først kan være sket, efter at sproget delvist var bleven slaviseret.

Men selv uden dette bevis forekommer det mig, at man absolut maa komme til, at det rumænske sprog er opstaaet syd for Donau. Tomaschek mener, at sprogets romanske kærne er det, man først og fremmest har at holde sig til, og det er ogsaa vist, at denne kan give vigtige oplysninger. Der er intet som helst i denne, der tyder hen paa, at sproget tidligt er blevet løsrevet

---

[1] Hunfalvy: Die Rumänen und ihre Ansprüche. 1883. s. 224.
[2] Edelspacher: Romun elemek a magyar nyelvben. Budapest 1875.
[3] Miklosich: Ueber die Wanderungen der Rumänen. Denkschr. der Wiener Akad. Phil.-hist. Cl. XXX s. 12—22.

fra de øvrige romanske sprog og er gaaet sine egne veje; tværtimod finder vi i det flere vigtige tilknytningspunkter til de italiænske dialekter, der paa forhaand gør det sandsynligt, at det fra først af har staaet i en vis forbindelse med disse. Men man er ogsaa berettiget til at lægge stor vægt paa overensstemmelserne mellem rumænsk og albanesisk. Vi har set, at disse to sprog berører hinanden i langt flere tilfælde end de andre sprog, der her kommer i betragtning, og det rumænske sprog maa nødvendigvis være opstaaet paa illyrisk grund eller i alt fald i umiddelbar nærhed af illyrisk. Dette gælder ikke blot nordrumænsk, men ogsaa de tre andre dialekter: aromunisk, istrisk og meglisk. Alle er enige om, at disse fire afdelinger af det rumænske sprog gaar tilbage til en og samme grundform, oldrumænsk, og at deres adskillelse maa have fundet sted i en forholdsvis sen tid. Det vilde føre for vidt her at paavise dette nærmere; det ses bl. a. af, at de alle viser de samme betydningsudviklinger i forskellige ord som *bărbat* mand < *barbatus*; *orb* blind < *orbus* osv., har samme ejendommeligheder, kort sagt samme sprogbygning, hvilket man vil kunne overbevise sig om ved at sammenligne texter fra de fire dialekter; kun ordforraadet afviger betydeligt mellem dem indbyrdes. Dr. Weigand, der i lang tid har opholdt sig blandt sydrumænerne, siger: «naar man hører folk fra de forskellige egne tale, overraskes man ved den ofte paafaldende overensstemmelse i udtryksmaaden, vendinger, valg af billeder; det er utvivlsomt, at en og samme aand gaar gennem de fire dialekter.» Herved falder blandt andet den antagelse bort af sig selv, at nordrumænsk og sydrumænsk skulde være opstaaet uafhængigt af hinanden, hvilket ofte er bleven paastaaet, hos os saaledes af Schiern i «Europas Folkestammer» 1851 (s. 489–90); for øvrigt er Schierns afhandling om illyrer og traker, som han er tilbøjelig til at holde ude fra hinanden (s. 463), meget værdifuld.

Vi hører først tale om valaker paa Balkanhalvøen[1]. Hos Theophylactos og Theophanes († 817) har vi opbevaret en sætning: *torna, torna frate!* som skulde være udtalt af nogle soldater, og det angives, at sætningen tilhører *τῇ ἐπιχωρίῳ γλώττῃ*. Hvis dette er sikkert, viser det altsaa, at vi paa denne tid maa have haft hele den samlede rumænske stamme her, da adskillelsen først kan have fundet sted langt senere. Og der er ingen grund til at forkaste denne overlevering.

[1] Pič: Ueber die Abstammung der Rumänen. s. 54.

Men saa er der tilbage at fastsætte den tid og det sted, hvor overgangen fra latin til rumænsk har fundet sted. Dette lader sig imidlertid endnu ikke gøre med fuldkommen sikkerhed, men vi har dog adskillige midler til i alt fald at sige noget derom. En række kendsgærninger viser aldeles tydeligt, at rumænsk og albanesisk en tid lang maa have gaaet sammen i udviklingen. Thi man maa ikke opfatte tingene saaledes, som om det albanesiske sprog ene og alene skulde have haft indflydelse paa rumænsk. Der er ogsaa sket en bevægelse i modsat retning. Ser man paa den albanesiske sprogbygning, viser det sig strax, at den maa have fjærnet sig betydeligt fra det oprindelige, idet vi nemlig her som i saa mange andre sprog finder en udvikling fra syntese til analyse. En form som *kam pasurε* jeg har haft, maa saaledes være en nyere udvikling i stedet for en enkelt, usammensat verbalform. Nu viser det sig tillige, at sproget ogsaa hvad det ydre angaar er blevet meget stærkt modificeret. Af det oprindelige indoeuropæiske ordforraad, som tydeligt viser, at sproget indtager en stilling for sig selv, er der kun forholdsvis lidt tilbage; det er fortrængt af laaneord fra forskellige sprog, og naar man ser bort fra de ord, der er komne ind i nyere tid. hvorved man nærmest maa tænke paa de tyrkiske, er den langt overvejende del romanske. Tillige har det latinske sprog ogsaa i andre henseender paavirket albanesisk, dog vel næppe i saa høj en grad, som Gustav Meyer er tilböjelig til at antage[1]. Hele den nordlige del af Balkanhalvøen var ved oldtidens slutning romaniseret, og kun slavernes indfald forhindrede her dannelsen af et romansk sprog i stort omfang. Af dette romanske element har vi to levninger tilbage: de romanske bestanddele i albanesisk og det rumænske sprog; det maa dog ikke forstaaes saaledes som om rumænsk var det samme som det romanske sprog, der taltes i Dalmatien; forholdet har sikkert været det, at vi i hele den nordvestlige del af Balkanhalvøen har haft et sammenhængende romansk omraade, der har staaet i nær forbindelse med det romanske omraade i Italien og nord for det adriatiske hav[2]. Heraf har den del, der senere udviklede sig til rumænsk, ligget nærmest

[1] Saaledes maa man med Holger Pedersen, Festskr. til Vilh. Thomsen s. 253, gøre indsigelse imod hans forklaring af albanesiske aorister som *pεl'k'eva,* der skulde være dannede efter lat. impf.: *placebam.*

[2] Sml. Schuchardt: Slawo-deutsches und slawo-italienisches. Graz 1884. s. 29.

ved de illyriske stammer, der vel var under stærk romansk paavirkning, men som dog til sidst slap for helt at bukke under for den, enten man nu vil antage, at rumænerne fra først af har været romaniserede illyrer eller har haft anden oprindelse[1]. Thi saaledes kan det kun forklares, at der mellem albanesisk og rumænsk i deres nuværende skikkelse er saa mange paafaldende ligheder. Det er næmlig ikke blot de i den første del af denne afhandling omtalte overensstemmelser, der her er af stor betydning, men en hel række andre forhold afgiver vidnesbyrd, der er uforkastelige.

Saaledes er der endel lexikalske overensstemmelser: alb. *avul* — rum. *abur* damp; alb. *bal'tε* sump — rum. *baltă* sø; alb. *breϑ* — rum. *brad* fyrretræ; alb. *buzε* — rum. *buză* læbe; alb. *kodrε* høj — rum. *codru* skov (sml. serb. *gora* bjærg, skov); alb. *mal'* bjærg — rum. *mal* kyst (sml. slav. *brégъ* bjærg, kyst), og mange flere. G. Meyer siger om dem i Gröbers Grundriss I 805, at de hverken er latinske eller overhovedet synes at være indoeuropæiske, saa at de kunde tale for, at et tredie sprog her havde paavirket albanesisk og rumænsk samtidigt. Men mange af dem viser sig nu at kunne forklares af indoeuropæisk (se hans Etym. Wörterbuch der alb. Spr.), og naar andre af dem endnu ikke har ladet sig tyde, er det ikke andet, end hvad der er tilfældet med saa mange ord i albanesisk. Man kan derfor sikkert gaa ud fra, at det er albanesiske ord, der er gaaet over i rumænsk, selv om de ikke alle fra først af er illyriske. Men et saadant laan kan ikke tænkes at være foregaaet, med mindre rumænsk har været i umiddelbar berøring med albanesisk eller illyrisk.

Udviklingen af de latinske ord i albanesisk og rumænsk har i en mængde tilfælde givet samme eller lignende resultat *Caballus* bliver saaledes i alb. til *kal'*, i rumænsk til *cal;* paa samme maade *cubitus* > alb. *kut,* rum. *cot; consocer* > alb. *krušk,* rum. *cuscru; avunculum* > alb. *unk',* rum. *unchiu; presbiter* > alb. *prift,* rum. *preot,* arom. *preft; armessarius (admissarius)* > alb. *harmεšuar,* rum. *armăsariu; vesica* > alb. *mεšikε,* rum. *bešică; coxa* > alb. *kofšε,* rum. *coapsă.*

Af fælles lydovergange skal jeg kun nævne *lv, rv* > *lb, rb: corvum* > rum. *corb,* alb. *korp* (af *korb;* i udlyd bliver stemte

[1] Tomaschek er saaledes af den anskuelse, at de nuværende rumænske stammer er en fortsættelse af oldtidens *Besser.*

konsonanter ustemte som i de slaviske sprog; det samme er ogsaa tilfældet i meglisk: *spark*, *šterk* svarende til donaurumænsk *sparg*, *şterg*, og det er uden grund, naar Gaster (Indogerm. Forsch. II Anzeiger s. 193) mener, at disse former beror paa en ukorrekt lydopfattelse fra Weigands side); denne overgang er ogsaa meget almindelig i italiænsk og findes allerede i vulgærlatin. Ligeledes stemmer albanesisk med rumænsk og italiænsk (i modsætning til de øvrige romanske sprog) i behandlingen af *s* + kons. og *ex-*: *scala* > alb. *škaɫε*, rum. *scară* — fr. *échelle*, sp. *escala; excutio* > alb. *škunt*, rum. *scot*, ital. *scuoto* i mods. til prov. *escodre*. *Ct* > *pt*, som er konsekvent gennemført i rumænsk, findes ogsaa undertiden i albanesisk: *lucta* > rum. *luptă*, alb. *l'uftε*. At den lydlige overensstemmelse i det hele mellem rumænsk og albanesisk ikke er aldeles slaaende, kan ikke forundre; vi har kun sprogenes nuværende skikkelse for os; i omtrent tusind aar har de været adskilte, saa der har været al ønskelig lejlighed til uafhængig senere udvikling.

Afledningsendelsen *-torem, -torium,* der spiller en stor rolle i rumænsk, er ogsaa optaget i albanesisk og anvendes ikke blot i opr. latinske ord; det samme gælder *-imen* (Meyer: Schicksale des lat. Neutr. s. 86 ff.)

Af stor betydning er en række tilfælde af parallel betydningsudvikling: *venenum* > albanesisk *vεnér*, rumænsk *venin* galde; *draco* > alb. *drek',* rum. *drac* djævel; *conventus* > alb. *kuvέnt*, rum. *cuvînt* ord, tale (ogsaa ngr.: *κουβέντα); horrēre* > alb. *uřéj,* rum. *urî* hade; *sessus* > alb. *šeš,* rum. *şes* slette; *paludem* > alb. *püɫ*, rum. *pădure* skov; *cognatus* > alb. *kunat,* rum. *cumnat* svoger; *socia* > alb. *šok'e*, rum. *soţie* hustru (man kan her lægge mærke til, at lat. *-ia* i rum. ikke bliver til *-iă*, men *-ie,* hvilket ogsaa tildels er tilfældet i albanesisk). Interessant er ligeledes en overensstemmelse i benævnelsen paa maanederne oktober og november. Paa rumænsk hedder oktober *brumărel* eller *brumar mic* «lille rimfrostmaaned», november *brumar mare* «store rimfrostmaaned»; svarende hertil findes paa albanesisk *mui i brümεs tε parεs* «første rimfrostmaaned» for oktober, *mui i brümεs i dütε* «anden rimfrostmaaned» for november.

Tilhængerne af kontinuitetsteorien skal have ondt ved at forklare, hvorledes rumænsk og albanesisk i disse og andre tilfælde har gaaet samme vej, hvis det rumænske sprog skal have udviklet sig i Dakien.

Saa er der endelig de rumænsk-albanesiske overensstemmelser,

som er behandlede paa de første sider. De peger i samme retning som alle de andre. Naar f. ex. rumænsk og albanesisk viser den samme fremgangsmaade i komparationen, er det et tegn paa fælles og samtidig udvikling. Vi saa, at bægge sprog anvendte den samme partikel; deraf kan sluttes, at overgangen fra syntetisk til analytisk komparation ikke kan have været til stede forud i albanesisk, men maa have fundet sted samtidigt med denne overgang i rumænsk og muligvis ogsaa foranlediget heraf. Ligesom man saaledes ikke kan betragte denne overensstemmelse som en følge af paavirkning fra albanesisk (at anvendelsen af *magis* afviger fra det alm. romanske, har ikke noget at sige, da spansk ogsaa bruger dette istedetfor *plus*; superlativ er i rum. og alb. dannet fuldstændig paa romansk vis: *cel maĭ mare* svarer aldeles til fr. *le plus grand*, medens derimod en bulgarsk superlativ som *năj dobăr*, bedst, afviger betydeligt derfra; sml. da. *mest* —), kan det ogsaa tænkes, at flere af de øvrige overensstemmelser forholder sig paa samme maade. Jeg tænker her nærmest paa den efterhængte artikel. Der er intet som helst, der taler for, at denne har været til stede i illyrisk, før det kom i berøring med romansk; saa kunde vi ogsaa vente at finde den i de syditaliænske dialekter, hvor der ogsaa har været illyriske folk. Det er tvært imod rimeligst, at denne udvikling er begyndt paa samme tid i albanesisk og rumænsk. Om man skal antage samme etymologiske oprindelse for artiklen i bægge sprog, hvilket Gustav Meyer antyder i Gr. Gr. I 820, kan vel være meget tvivlsomt. Men utvivlsomt er det, at de maa have været i en meget inderlig berøring paa den tid, udviklingen fandt sted, ellers kunde vi ikke have faaet en saa paafaldende overensstemmelse. Denne træffer vi ikke i den grad i bulgarsk, der rimeligvis i denne henseende er paavirket af albanesisk, maaske ogsaa af rumænsk.

Som allerede flere gange nævnt er infinitivens forsvinden og hvad dermed staar i forbindelse det mærkeligste og tillige mest udbredte fænomen i de balkanske sprog. Det er klart, at der her maa være en vis forbindelse mellem de paagældende sprog, men det er temmelig vanskeligt at paavise, paa hvilket punkt bevægelsen er begyndt. Maaske har illyrisk fra først af haft former, der svarer til andre sprogs infinitiv, maaske ikke; infinitiven er jo en sekundær udvikling i de indoeuropæiske sprog. Vi har fænomenet først dokumenteret i græsk, som ovenfor anført, og man har villet forklare dette som en udvikling indenfor det græske sprog, der saa maa have paavirket de øvrige. Men der

er sikkert ikke noget i vejen for at søge udgangspunktet i illyrisk; hermed stemmer for det første, at infinitiv endnu er bevaret i den græske dialekt i Italien, der saaledes heller ikke har faaet udviklet partiklen *ϑά* (Hatzidakis, Einleitung s. 215—16), og ligeledes staar mangelen af infinitiv i de sydøstitalienske dialekter i god samklang med den omstændighed, at der her tidligere har været et illyrisk-japygisk element. Og i hvert tilfælde er det sikkert, at rumænsk og albanesisk stemmer ganske særligt overens i den maade, paa hvilken de erstatter infinitiv, hvilket fremgaar af det tidligere udviklede. Og selv om *voi̯ cínta* skulde skyldes indflydelse fra græsk, som Meyer-Lübke antager (Gram. der rom. Spr. II § 112), kan dette kun være foregaaet i meget tidlig tid og syd for Donau; denne futurumsform findes jo næmlig ogsaa i istrisk. Meyer-Lübke betænker sig heller ikke paa (§ 238) at sammenstille rum. *am* jeg har, som ikke lader sig forklare af lat. *habeo*, med alb. *kam*; men hvad han saa (§ 560) mener med at antage ordet *sută* for en «dakisk» form, er ikke til at forstaa.

Hvornaar har saa disse fællesudviklinger mellem albanesisk og rumænsk fundet sted? Ja, det lader sig naturligvis ikke bestemt afgøre, men det ligger ialtfald forud for den slaviske paavirkning. Overgangen fra *-n-* til *-r-* findes i de gamle texter kun i romanske ord. Man kan maaske antage, at den slaviske paavirkning begynder i det 7de eller 8de aarhundrede. Saa længe denne varer, er det rumænske folk fuldstændigt borte for os, og vi hører først tale om valaker paa den tid, da det bulgarske rige stiftes. Bulgarerkongerne kaldes *imperatores Bulgarorum et Vlachorum*; Du Cange bemærker: «Imperatores, seu *Βασιλέας* sese etiam inscripsisse Bulgariæ Principes testatur Luithprandus. . . . A Latinis tamen non *imperatores*, sed *reges* compellabantur.» Dette stemmer godt med, at *imperator* i alb., *mbret*, betyder konge, hvilket ogsaa er tilfældet med rum. *împărat* i de ældre texter og i den folkelige literatur.

Hvilken slavisk dialekt det er, som har været i saa nær berøring med rumænsk, er endnu ikke nærmere paavist, men det er i hvert fald et af de ældste trin af slavisk; i adskillige ord, der er optagne i rumænsk, er de oldslaviske nasalvokaler bevarede, ligesom i de ord, der er optagne i magyarisk. Afgørelsen af spørsmaalet staar i forbindelse med spørsmaalet om, hvor man skal henføre det oldslaviske eller, som nogle kalder det, det oldbulgarske sprog. Mod slutningen af det 12te aarhundrede viser

rumænerne sig nord for Donau. De maa altsaa være indvandrede syd fra[1], og alt hvad der anføres af grunde derimod, har ikke meget paa sig. Der nævnes saaledes, at en saadan indvandring ikke findes omtalt noget steds; det er ganske rigtigt, men vi har heller ikke den mindste angivelse af, at en udvandring i modsat retning skulde have fundet sted. Hasdeu siger, at Roeslers teori er paa én gang antilingvistisk og antihistorisk; hvad det første angaar, vil det foregaaende forhaabentlig have vist tilstrækkeligt, at der er Hasdeus teori, der er «antilingvistisk». Og naar H. som bevis for den anden paastand siger, at Roesler «glemmer, at middelalderens folk trængte fra nord mod syd, aldrig fra syd mod nord, og glemmer i særdeleshed, at rumænerne dengang var hyrder, men at hyrdernes vandringer ligeledes foregaar fra nord mod syd, aldrig fra syd mod nord», saa er der vist meget faa, der vil tage dette som et alvorligt argument. Derimod har det noget mere vægt, naar han paaberaaber sig Nestor, der i sin russiske krønike (Smiths oversættelse side 32) siger om ungarerne: «de kom fra østen og trængte frem over de store bjærge og begyndte at bekæmpe de der boende vælske og slavere». Dette sted hos Nestor er imidlertid meget uklart (se Smiths kommentar) og trænger til en nærmere undersøgelse; det er ikke umiddelbart indlysende, at der ved «de vælske» forstaas rumænerne, som Nestor ellers ikke omtaler. Og selv om det skulde vise sig, hvad der for resten er grund til at betvivle, at der har været en romansk befolkning i karpatherne, saa vil det kun i det højeste føre til et kompromis mellem de to opfattelser. Man vil saa kunne antage, at den sydfra indvandrede befolkning fuldstændig har absorberet, hvad der maatte have været af levninger fra Trajans tid; thi sproget maa være opstaaet paa Balkanhalvøen.

Jeg skal ikke komme nærmere ind paa de øvrige indvendinger, der er gjorte mod antagelsen af en indvandring syd fra. De er

[1] Réthy har i sin bog: A romun nyelv és nemzet megalakulása. Budapest 1887, s. 218, tegnet et kort, der skal vise, hvorledes vandringerne er gaaet for sig; mod hans fremstilling kan være adskilligt at indvende, og ét er sikkert galt: han tegner en linje fra Serbien, gennem det sydlige Rusland til Kaukasus; her findes nemlig rumænere; men ser man efter i Petermanns geographische Mittheilungen 1880 s. 346, som Réthy henviser til, viser det sig, at der i Kaukasus findes ialt 1046 romaner, hvoraf 613 er rumænere, saa vi har sikkert ikke at gøre med nogen vandring af en stamme.

af samme art som Hasdeus, f. ex. at det nuværende rumænske omraade omtrent falder sammen med oldtidens Dakien, at de indvandrede stammer ikke har været saa store, at vi nu kunde have 8 mill. rumænere nord for Donau. Med hensyn til dette sidste kan bemærkes, at det mindst er lige saa usandsynligt, at den foregivne rumænske stamme i karpatherne kan have udviklet sig saa stærkt, og afsondret i bjærgene maa den jo have levet i temmelig lang tid, ifølge tilhængerne af kontinuitetsteorien, thi ellers maatte vi finde germanske spor i sproget. For resten er det jo ikke givet, at alle rumænsktalende fra først af har været rumænere.

Naar der engang er skaffet bedre materiale tilveje — og det vil forhaabentlig ske inden ret længe — er det tiden til at foretage en grundig undersøgelse af hele spørsmaalet. Mange enkeltheder vil da blive nøjagtigere, og paa enkelte punkter vil man maaske komme til en noget anden opfattelse. Men hvordan end det endelige resultat bliver med hensyn til enkelthederne, vil den her hævdede opfattelse af hovedsagen vanskeligt kunne omstødes. Man har hidtil haft alt for lidt at bygge paa; texter i alle de paagældende sprog fra før aar 1000 vilde have været af uberegnelig værdi; da disse mangler, maa man søge at naa maalet ved hjælp af de nulevende sprog. Selvfølgelig maa der handles fuldstændig upartisk, og materialet maa være til at stole paa. Men ingen af disse fordringer er der i reglen sket fyldest. Kun den, der har haft lejlighed til paa første haand at give sig af med disse ting, véd, hvor hele den foreliggende literatur vrimler af unøjagtigheder, forsætlige og uforsætlige, løse paastande og fantastiske forklaringer. Hvor man ikke selv har undersøgt tingene, er man hvert øjeblik udsat for at tage fejl. Nærværende arbejde er kun et forsøg, nærmest fremkaldt ved den overfladiske maade, hvorpaa Gaster har behandlet disse spørsmaal i Gröbers Grundriss. Mange enkeltheder, som havde været værd at tage med, er udeladte, og enkelte problemer er blot berørte; men dog vil maaske det udviklede være tilstrækkeligt til at vise de tre ting: at det rumænske sprog adskiller sig meget væsenligt fra de øvrige romanske, at denne omstændighed kun kan forklares derved, at sproget under sin dannelse har været udsat for en ganske anderledes stærk paavirkning fra et grundsprog, end tilfældet er med de romanske sprog i almindelighed, og at denne paavirkning ikke kan skyldes det dakiske sprog.

Anmeldelser.

Raphael Meyer, Einführung in das ältere neuhochdeutsche zum studium der germanistik. Leipzig 1894, Reisland. X + 99 S.

Skønt det jo ikke mere er nogen Sjældenhed, at vore Filologer faa deres Arbejder trykte i Udlandet og saaledes mere direkte tage Del i de store Nationers videnskabelige Arbejde, saa maa det dog glæde enhver Dansk, som ikke haardnakket tror paa Sætningen «le Danemarc s'efface», at se en filologisk Hjælpebog til det germanistiske Studium, udarbejdet af en Dansk, udkomme paa tysk Forlag, — et Bevis paa, at den anses for brugelig og nyttig ikke blot for vore egne, men ogsaa for tyske Studerende. Om man nu end maa søge den oprindelige Aarsag til dette Arbejdes Fremkomst i Prof. Hermann Möller's fortrinlige videnskabelige Undervisning, saa er det dog ikke derfor til mindre Ære for Forfatteren, som har leveret et dygtigt udarbejdet, saavel som paalideligt og fyldigt Hjælpemiddel til Studiet af ældre Nyhøjtysk. Anm. er ikke bange for at sige, at det indeholder tilstrækkelig Oplysning og Vejledning til at sætte den unge Studerende i Stand til at arbejde videre paa egen Haand, skønt naturligvis en fortsat Udgivelse af slige Kommentarer vilde være absolut ønskelig og velkommen for alle Dyrkere af ældre Nyhøjtysk.

Anm. har gennemgaaet Bogen saa nøjagtigt, som hans Tid tillod ham, og som sagt fundet den meget paalidelig og grundig; ganske vist kunde der hist og her gøres en Indvending imod det tyske Udtryk i Forf.'s Tekst, dog ingen af Betydning; af Trykfejl har jeg kun fundet meget faa, og da de ere aldeles uskadelige, anser jeg det for unødvendigt at opholde mig ved dem. Hvad selve Kommentaren angaar, skal jeg tillade mig nogle Bemærkninger, dels angaaende Steder, hvor jeg tror at have fundet noget urigtigt, vildledende eller mindre heldigt, dels hvor jeg savner noget; dog maa jeg med Hensyn til de sidstnævnte Steder forud skikke, at det er Forfatterens egen sædvanlige Fuldstændighed og Omhyggelighed, der har fremkaldt Savnet.

S. 13. Ved «anlaufen» kunde der være henvist til det endnu brugelige «jemand angehen» = henvende sig til. — *S. 20.* «Damit so meynet». Forklaringen af «so» er næppe korrekt; det staar aabenbart kun som Fyldeord, en ganske almindelig Skik i ældre ht. og nt. Digtning. — *S. 27,* L. 20. Ved OT. «ansts» kunde der været henvist til Navnet «Knud Dana-ast». — *S. 28,* L. 24. Dativus ethicus kan næppe forsvares; dette «jm» er aabenbart Hensynsdativ med Betydning af et Ejeforhold («do jm der finger erkaltet»), som endnu er almindelig i Brug. — *S. 37,*

L. 12. Det er vist lidt dristigt at slutte sig til en stærk Bøjning af «held» af et Sted, hvor Rimet gjør denne Form nødvendig; desuden er Udeladelsen af den svage Bøjningsendelse i Akk. mask. jo ingen Sjældenhed. — L. 19. Den til Sammenligning benyttede engelske Glose burde ikke været stavet «to heal», men «to hele», for at forebygge Forveksling med «to heal» = at hele, helbrede; desuden er dette Ord kun Dialekt, især Devon (af AS. helen, forskelligt fra hælen = to heal). Her savner jeg en Henvisning til OS. helith = Mand, og ON. halr = Mand, Herre. — *S. 39.* «wann». Det er mildest talt uheldigt at henføre den danske privative Forstavelse «van» hertil, da den jo aabenbart er identisk med Adj. «vans» i Got., «vanr» i ON. og «wan» i Mht. (beslægtet med «want» i Engelsk og Jydsk). — *S. 41*, L. 16. Det forekommer mig, at Tydningen af «ich bin gesessen = ich habe mich gesetzt» er vildledende, da det jo aabenbart udtrykker Varigheden, Kontinuiteten (= je suis assis). — *S. 42*, L. 2. Ved «bî» kunde smukkere have været sammenlignet med Engl. «by», saa meget mere, som det gamle «bî» jo ogsaa kan være = «durch». — L. 4 f. n. «Gen. partitivus» skal vel være «generis»! hvorledes man her kan tænke paa Gen. definitivus, indser jeg ikke. — *S. 43.* Forf.'s Grunde til ikke at antage den første Fortolkning af «zu künig» kunde maaske finde Bestyrkelse i den Omstændighed, at der mangler den ubestemte Artikel (i Nht. «zum König» — eller «zu Königen»). — *S. 44.* «geflogen». Forf.'s Bemærkning om den nedert. Konstruktion: Infin. med «to» efter «kamen» beror vistnok paa en Misforstaaelse, saaledes at det anførte Eksempel (Citat?) «he kam to flegen» er = «he kam toflegen» (hvor *d* eller *de* er bortfaldet); Forf.'s Paastand stemmer i alt Fald ikke med mine Erfaringer og absolut ikke med Mnt., som han selv citerer. — *S. 65.* «Jhesu». Anm. har i sin Tid lært en anden Forklaring af det indskudte «h» i Ihesus, Iherusalem, Ihoannes o. a., som ganske vist er «ulærd», men synes en Del naturligere, nemlig at det blev indskudt for at betegne den græske Udtale: I+e, I+o (to Vokaler). — «empfilch». Her savner jeg en Henvisning til Got. filhan (ana-, us-filhan) og Dansk «at fly» (?). — *S. 66.* Sammenstillingen af «die bücher» og «das buch der bücher» forekommer mig at halte stærkt; havde det ikke været naturligere kun at henvise til Ordet «biblia» (Got. bokos)? — *S. 67.* «Auff disem holen stayn». Her kunde maaske have været Anledning til en Sammenligning med «auf dem Schloss», «auf der Burg», «auf dem Hofe». — *S. 69*, L. 18 havde det vel nok kunnet forsvares at sætte Rasmus Rask foran J. Grimm! — *S. 71.* «Bracken». Jeg tillader mig at henlede Forf.'s Opmærksomhed paa den parallele nordengelske Form «rache» og det danske «Rakke» (ON. rakki). — *S. 76.* «lieb». Der findes ikke faa Eksempler paa den svækkede Betydning af «lieb»: «der liebe Erdboden», «die liebe Zeit», «den lieben langen

Tag», «seine liebe Not haben» o. fl. — *S. 79*, L. 13 «so». Sammenstillingen med «sonst» er urigtig og vildledende. Sætningsbygningen er aldeles klar og fuldstændig uden dette «so»: «Es wöll dann Got vom hymel, auss disem finstern walde [so] kum jch nymmer mer» = uden Gud i Himlen vil (det), [saa] kommer jeg aldrig ud af denne mørke Skov; «so» er altsaa kun Fyldeord (smlgn. Bemærkning til S. 20). — *S. 81*, L. 7 f. n. I Citatet af Uhland staar «heftig» i Stedet for «hastig». Ved «gesinde» savner jeg en Henvisning til OS. gisitho og AS. sith.

Til Slutning skal jeg endnu med Anerkendelse bemærke, at Bogen er forsynet med et alfabetisk Sagregister, hvor hvert kommenteret Ord er anført med Tallet paa den Side, hvor det findes.

C. A. Nissen.

Victor Henry: Précis de Grammaire comparée de l'Anglais et de l'Allemand rapportés à leur commune origine et rapprochés des langues classiques. Paris 1893, Hachette et Cie. XXIV + 418 pp.

Victor Henry, lærer ved Sorbonne, som tidligere har udgivet *Précis de Grammaire comparée du Grec et du Latin* (4de udgave Paris 1892), har i slutningen af 1893 udgivet en sammenlignende fremstilling af den engelske og den tyske grammatik, beregnet på at være en ledetråd i komparativ germansk grammatik for dem, der praktisk beherske begge disse sprog eller i det mindste det ene af dem og have et mere eller mindre indgående kendskab til det andet. De to sprog forudsættes kun kendte i deres moderne former, og sammenligningerne er til at begynde med så håndgribelige, at alle vil kunne følge dem. For sproglærere er den komparative lingvistik af største betydning, idet de sproglige fænomener naturligvis kun kan forstås til bunds, når man ser dem i deres historiske udvikling, og fortolkninger, som hviler på erfaring, er altid sundere end de, der støtter sig til spekulative gisninger, hvor skarpsindige og psykologisk interessante disse end kan være. — Ved at sammenstille engelsk og tysk når man det vestgermanske, — hvortil desuden det frisiske hører, som imidlertid ikke behandles i M. Henry's bog, — og det viser sig, at forskellighederne, der for den ikke sagkyndige betragter kan synes store, reduceres til dialektafvigelser. Forf. kan naturligvis ikke undgå at operere med oldengelske og oldtyske, med gotiske og oldnordiske (et større hensyn til nordisk vilde dog uden tvivl på mange steder have lettet forståelsen og sikkert have bidraget til at udvide synskresen) og med latinske, græske og indiske sprogformer, men der gøres altid

rede for de i disse sprog specielt gældende love, så at man, når man er færdig med bogen, har et billede af hele vor sprogæts udvikling.

Efter i en indledning at have givet en oversigt over den indoevropæiske sprogæts spaltning i dialektgrupper gennemgår forfatteren fonetikens elementer, der er absolut nødvendige til forståelsen af de senere behandlede lydovergange. Nogle illustrationer vilde her have været meget vel anvendte til at lette den anatomiske forståelse, idet det må forudsættes som forf.'s mening, at læseren ikke skal behøve at ty til andre lærebøger. Dernæst gennemgås de almindelige vokalforandringer, forkortelser, forlængelser, omlyd, aflyd, vokalerne i deres forskellige stillinger, halvvokalerne etc., stadigt ved en parallelisering af engelsk og tysk med blikket åbent for tilsvarende bevægelser indenfor andre sprogområder. Hvert enkelt fænomen belyses ved en mængde exempler, noget der er af største betydning for begynderen: dette er et af bogens største fortrin. Gennemgående er alt pålideligt, og omstridte spørgsmål er vel til dels undgåede, eller også er der kun givet *en* besvarelse, forat begynderne, som forf. siger i sin fortale, *eussent la sensation de prendre pied sur un terrain ferme.* Måske vilde dog netop dröftelsen af forskellige anskuelser være særligt egnet til at vække begynderens interesse, og under M. Henry's overlegne ledelse vilde han vel nok kunne følge debatten.

Nogle indvendinger mod enkeltheder turde det måske være mig tilladt at fremsætte.

Jeg savner (side XIII) i bemærkningen til den gotiske transskription det labialiserede *h* (sædvanligt betegnet ved en forbindelse af *h* og *v*) ved siden af det labialiserede *k (q)*, der vel også bedst med Braune, got. gram. § 59, opfattes som *einheitlicher laut* (samme bog § 63), hvorfor *le q se prononce comme kw* er vildledende. — Det kan vel kun betragtes som en lapsus calami, når der side 30 siges, at ortografien i ordene *thun, that, thal* viser os, at det tyske *t*, som overhovedet de tyske tenues, er aspireret i modsætning til fransk *p, t, k; h* i disse og lignende ord er simpelthen et rigtignok uheldigt grafisk hjælpemiddel til at betegne den følgende vokals længde. — Der burde (ss. 43—44) være gjort opmærksom på forskellen mellem nordtysk og sydtysk udtale: mht. *des gläses* > nht. *des glāses,* forlængelse af vokalen i åben betonet stavelse, ligeså *dem glāse, die glāser* etc.; ved analogioverførelse er den lange vokal også trængt ind i den lukkede stavelse i nominativ: *das glās,* men vel at mærke ikke i Nordtyskland, som i denne henseende indtager det ældre standpunkt. I det hele taget synes forf. at have et større kendskab til sydtysk end til nordtysk, og hans specielt alemanniske viden gør sig på mange steder meget fordelagtigt gældende. Heller ikke er *bārt, ērde* (side 45) absolut norm. — Mindre heldig er efter min mening den af forf. i hele bogen gennemførte sammenblanding af

det, Grimm kaldte *brechung,* og det, som man i almindelighed forstår ved *omlyd.* At et germ. *e* foran nasal + konsonant, eller når den følgende stavelse indeholdt *i, j* eller *u*, gik over til *i*, plejer man jo i reglen ikke at betegne som omlyd. Forfatteren statuerer her en vestgermansk omlyd e > i (side 47 og andre steder) og adskillige steder f. ex. s. 349 optræder omlyden i *le prégermanique.* Sikkert vilde forholdet, der for begynderen er vanskeligt nok, have været mere overskueligt, om en skarpere sondring var foretagen, ikke at tale om, at det vilde være bedst i principspørgsmaal at være i overensstemmelse med andre gængse lærebøger (f. ex. Braunes oht. gram. og Weinholds og Pauls mht. grammatiker). Værst er det dog, naar overgangen germ. *ai* > tysk *ei* betegnes som omlyd (s. 63), da dette, idet diftongen er *en* lyd og ikke danner to stavelser, er i strid med den almindelige og også af M. Henry givne definition af omlyd (side 47). — Omlyden i tysk *euter* (side 60) er let forklarlig ved oht. *ûtiro* ved siden af det almindelige *ûtar* (Kluge etym. wtb.). — Lydlæren afsluttes med en kort udsigt over ord- og sætningsbetoningen.

Bogens anden del handler om «ordene». I fire kapitler gennemgås orddannelseslæren, såvel den indoevropæiske som specielt den vestgermanske; det 3dje af disse kapitler behandler kompositionslæren, og det sidste er ene helliget talordene, uden dog at frembyde særlig interesse ved sin skematiske, ordbogsagtige fremstilling. Fodnote (2) side 217 vilde være mere belærende, om *meinethalben, unserthalben* eller lignende og omtalen af det epithetiske *t* f. ex. i *ordentlich, eigentlich* var taget med.

Tredje del behandler deklinationen i fire kapitler: artikel, substantiv, adjektiv og pronomen. Det vil virke overraskende på læseren, naar han fodnote (2) side 237 læser om -s som pluralismærke i nedertysk — de anførte exempler er endda højtyske — efter at han lige på side 236 har læst med fede typer: *pluriels en -s: exclusivement anglais,* selv om han får at vide, at de to ting er af ganske forskellig oprindelse. I det hele taget må det store apparat af noter under texten betegnes som absolut uheldigt; noterne er så godt som alle af den beskaffenhed, at ingen læser kan forbigå dem, men de virke trættende, og forfatteren måtte med lethed have kunnet indordne dem i texten. — Man behøver ikke at ty til svag flexion for at forklare formen tysk *vorhanden;* det er simpelthen dativ pluralis, hørende til ordets gamle u-flexion; en mht. svag bøjning af *hant* (side 254) finder jeg intet om i ordbøger eller grammatiker undtagen 2 steder, som citeres i Benecke og Müller's mht. ordb. I, 630 a gen. plur. *handen,* men korrektur til *hande* foreslås samme sted; *hand* forekommer endvidere svagt bøjet hos Klinger, men betegnes af Moritz Heyne (Grimms wtb. IV 2, 324) som individuelt for denne forfatter.

Bogens fjerde del endelig giver konjugationen. Det er navnlig her ved behandlingen af de aflydende verbers præsens singularis at

sammenblandingen af «brydning» og «omlyd» griber forstyrrende ind; man bliver nødt til for første persons vedkommende på tysk også at operere med en u-omlyd, som forf. også side 47 har stillet i udsigt.

Til trods for de anførte indvendinger, som dog langt fra i enkelthederne er udtømmende, kan M. Henry's bog til fulde anbefales de studerende, der give sig af med germanistik; den vil sikkert kunne hjælpe begynderen et godt stykke fremad, og den viderekomne vil ved hjælp af den let kunne samle sit studiestof til et hele.

3. IX. 94.

Raphael Meyer.

Victor Henry: A short Comparative Grammar of English and German as traced back to their common origin and contrasted with the classical languages. London 1894. Swan Sonnenschein & Co.

Ved hr. R. Meyers venlighed er jeg bleven sat istand til at læse ovenstående anmeldelse, der var næsten færdig, da jeg påtog mig at skrive om den engelske bearbejdelse af samme bog; da jeg i det hele og store er enig med hr. M., kan jeg således spare mig og læserne flere unyttige gentagelser. Den engelske udgave synes helt igennem at stemme med den franske, undtagen hvor hensynet til den nye læserkres gjorde ændringer nødvendige. Jeg skal strax gå til de indvendinger, jeg har at göre mod værket.

Förste kapitel efter indledningen er overskrevet «The Elements of Physiological Phonetics»; her er det nu påfaldende, at forf., uagtet han i den bibliografiske oversigt i forvejen nævner sådanne moderne fonetikeres værker som Sievers, Soames, Sweet og Vietor (hvorfor ikke Storm?), dog sågodtsom intet hensyn tar til deres arbejder, hvorved dette kapitel kommer til at indeholde meget forældet og ligefrem fejlagtigt. Forf. er heller ikke ad praktisk vej fuldt fortrolig med nuværende engelsk udtale, og hans fremstilling må derfor på flere punkter forvirre den englænder, der studerer bogen. I eng. *sister* indeholder således anden stavelse ikke et selvlydende *r,* men en fra *r* i *red* osv. helt forskellig virkelig vokal (s. 21); beskrivelsen s. 25 er bedre, dog er *r* i alm. eng. udtale jo ikke «trilled». Heller ikke er *l* en «trill». — S. 23 gives *net* som exempel på «open e» og *ere* på «close e», hvilket er uheldigt, da den sidste vokal virkelig er mere åben end den förste. Ved vokalbeskrivelsen spiller for forf. larynx en altfor betydelig rolle, som når [y], fr. *u,* tysk *ü,* beskrives som dannet med [i]s larynx-stilling og [u]s læbestilling. S. 26 får man

efter forf.s ord det indtryk, at der efter [ŋ]lyden i eng. *ringing, tongue* og tysk *zunge* lyder et [g]. — S. 32 læser vi: «Accented *e* in an open syllable becomes *i,* which, when long, is diphthongized almost to *iy:* E. *mere* = G. *meer* (sea); compare the unshifted pronunciation of the same *e* in the close syllable of the compound word *mer-maid*». Herved er at mærke, at tilföjelsen «when long» er overflødig, da det pågældende *e* altid er langt; — at diftongeringen af langt [i] ikke alene finder sted ved det [i], der stammer fra ældre *e,* men også f. ex. i moderne låneord som *marine;* — at exemplet *mere* er uheldigt, da diftongeringen netop kun finder sted, hvor lyden ikke findes foran *r* [ə]; — og endelig, at *mermaid* slet ikke udtales med rent [e], men med [ə·], samme lyd, om hvilken forf. på næste side ved omtalen af *birch, birth* osv. siger at den «cannot better be compared than with the sound of E. ŭ in a close syllable, or of G. open *ö*» — en broget sammenstilling af uensartede lyd, hvis gennemgribende forskellighed forf. kunde have lært af et hvilketsomhelst af de fonetiske værker, han selv anbefaler til studium. Identificeringen af [ʌ] i *but* med [ö], der også doceres udtrykkeligt s. 24, spiller forf. et lille puds langt senere, s. 352, hvor han siger «The metaphonical conjugation OE. *dō-m dœ-st* (long œ) *dœ-ð,* pl. *do-ð,* gives us the reason for the present pronunciation of the Engl. forms *dost* and *does* (= *doeth*) in contrast with sg. 1 and pl. *do*»; nej: for det förste er œ i de oldeng. og [ʌ] i de nyeng. former helt forskellige lyd; for det andet blev oe. œ hurtigt til *e* og vilde, hvis formerne ikke for mange århundreder siden var forsvundne af sproget, ha givet nyeng. [i·] el. [ij] ligesom i oe. *blœdan,* ne. *bleed,* oe. *fœt,* ne. *feet* osv. Derimod forklares ne. *dost, does* simpelt som analogiformer, hvor vokalen fra inf. osv. i middeleng. er indfört i 2 og 3 sg. som så tit, derpå regelmæssigt har gjort overgangen fra [o·] til [u·] med og så er bleven forkortet foran tungespidslyden, förend kort [u] afrundes til [ʌ], sml. *blood, flood, other* osv. — For at vende tilbage til det förste afsnit, så kan det heller ikke billiges, når forf. s. 33 siger: «Open *o* is the same in both languages: *ox* = *ochse, horse* = *rosz, bishop* = *bischof*»; det samme bogstav repræsenterer nemlig tre forskellige lyd i de tre eng. ord, og af dem er ingen identisk med den tyske korte *o*-lyd; tilmed udtales jo det sidste tyske exempel meget ofte med langt lukket *o.* Endelig identificeres s. 37 tysk *o* i *montag* med eng. *o* i *Monday,* der imidlertid slet ikke har nogen *o*-lyd, men [ʌ]. Franskmandens opfattelse åbenbarer sig også i bemærkningen s. 38 om *paths, oaths* osv., idet han går ud fra, at *th* er en hvislelyd, sml. s. 334. Og endelig kan det for de fleste (syd)-englændere kun være vildledende, når s. 31 *bath* og s. 41 *glass* uden bemærkning gives som exempler på ord med kort vokal. Heller ikke er kvantitetsforholdene i *he, me, we, thee* fremstillede rigtigt s. 32 og 272.

Men dette berörer kun et forholdsvis ringe afsnit af bogen, selvom det jo er uheldigt, at det netop er det förste, læseren stifter bekendtskab med. Alle de øvrige, de omfangsrigeste og vigtigste, dele af bogen frembyder ikke tilsvarende blottelser; her er næsten alt rigtigt og pålideligt. De indvendinger, der hist og her kan göres, rammer kun detailler, som når s. 230 ff. den kronologi, forf. opstiller for simplifikationen i substantivernes deklination, synes at være konstrueret uden tilstrækkeligt selvsyn i de sprogmindesmærker, hvor vi kan forfølge udviklingen skridt for skridt; virkeligheden svarer ikke altid til forf.s forestillinger[1]. — *Brethren* er næppe lånt fra oldn. (235); teorien om fransk indflydelse ved flertalendelsen *s*'s sejr er uholdbar, se mine *Studier ov. eng. kasus* s. 94 og nu *Progress in Language* s. 169. Et par steder vil en englænder kunne klage over, at der er taget mere hensyn til tysk end til hans eget sprog, sål. kunde s. 211 ved omtalen af *halb* 'side' være henvist til oe. *healf* og den mærkelige levning deraf i *on my behalf.* — Hvis jeg endelig må göre en lille halv-personlig bemærkning, så vil jeg sige, at det gör mig næsten ondt, at forf. på så mangfoldige steder har talt om yngre udviklinger som *blunders* og *corruptions* og i modsætning dertil priser arkaiske former uden at göre læseren opmærksom på, at der er stor forskel på en forms interesse for forskeren og dens virkelige værd for den, der skal bruge den; se i det hele mit ovennævnte skrift (som jeg dog naturligvis af gode grunde ikke kan bebrejde forf. at han ikke dengang kendte).

Mine udsættelser er, hvad jeg beklager, blevet noget lange; de vil dog forhåbentlig ikke svække indtrykket af min slutningsdom om Henrys grammatik som helhed, nemlig at det er en i mange henseender aldeles beundringsværdig bog, som ingen vil fortryde at göre sig bekendt med, enten han kommer til den med en sprogvidenskabelig fordannelse eller det er hans förste vejledning i sammenlignende sprogforskning. Den måde, hvorpå det tit vanskelige stof lægges tilrette og forklares, er virkelig mønsterværdig. Når forf. i sin efterskrift siger: «The enthusiastic student — and what is science without enthusiasm? — will find no more fascinating field for his enquiries than among the scientific methods and accurate documents of language» — så må man indrömme ham selv, at han ved denne bog har viist, at han selv er varmet af den begejstringens glød, der er den bedste egenskab hos den, der vil lære andre.

København, i sept. 1894.

Otto Jespersen.

[1] Det samme gælder forholdet mellem *hers* og *its,* s. 279.

Nogle Modbemærkninger.

Af Kr. Mikkelsen.

I en Anmeldelse af min Haandbog i dansk Sproglære for Lærere og viderekomne, der findes i dette Binds Side 74 ff., har Hr. Dines Andersen med synlig Flid samlet en anselig Mængde Indvendinger mod min Bog, om hvilke han selv tror, at de ikke blot bero paa et individuelt Skön. At dette imidlertid er en grundig Vildfarelse, vil forhaabentlig være indlysende af følgende Bemærkninger, selv om disse af Hensyn til Pladsen ingenlunde indeholde alt, hvad jeg kunde have at sige mod hvad der er fremført i Anmeldelsen.

Anm. er særlig utilfreds med Lydlæren og ytrer bl. a. følgende: «Fremstillingen af Kvantiteten er meget overfladisk behandlet. Der er dog en Mængde Tilfælde, hvor det har Betydning at konstatere Kvantitetsforholdene, f. Ex. i Böjningen: Blad—Blade, stor—större o. s. v.» Hertil maa jeg bemærke, at jeg umiddelbart efter Selvlydene har talt om disses Tidsmaal og paa hele fem Sider (18—23) givet en Række i höj Grad i det enkelte gaaende Regler, hvortil der er knyttet en Mængde Eksempler, blandt hvilke netop de af Anm. nævnte ogsaa findes. Heraf fremgaar det tydeligt nok, at han slet ikke har læst disse fem Sider. Det bliver da ikke paa mig, at Prædikatet «overfladisk» passer. Naar det er gaaet saaledes med hele Sider, undrer man sig mindre over, at enkelte Linier eller Ord have undgaaet hans Opmærksomhed. Han siger, at jeg ikke har talt om Udviklingen af Kendeordet; den er omtalt § 87 Anm. 1. Han klager over, at jeg ikke har gjort opmærksom paa, at der i Tillægsmaaden paa *et* er dobbelt Udtale af *t;* S. 42 III a staar der, at *t* i Udlyd hyppigst udtales som *d.* Han paastaar, at Oprindelsen til *g* i *sælge* og *vælge* ikke er forklaret; S. 33 VI 2 d behandles dette Fænomen i fem Linier. Han anker over, at jeg S. 74 nederst, hvor Talen er om Stødet i Nutids Enkelttal af stærke Udsagnsord, altsaa i Almindelighed Tostavelsesformer, ikke har nævnt Talesprogets Former *bær*, *tar* o. s. v.; dette er dog ikke saa underligt, eftersom jeg har nævnt dem øverst paa samme Side, hvor Talen er om Enstavelsesformer. S. 172 Anm. 2 savner han Omtale af *Örk (Örken)* og *Lyn;* det förste Ord er allerede omtalt S. 62 Tillæg 5, og flere med *Lyn* beslægtede Tilfælde nævnes S. 61 Tillæg. Han siger, at til Grundformen *ond* burde være föjet *slem;* dette staar i Tilföjelserne S. 461. Han paastaar, at Forklaringen af Overgangen því — *thi* mangler baade i Formlæren og i Lydlæren; Overgangen af þ til *t* og Bortfaldet af *v* omtales S. 31 III og S. 32 IV Slutning, og til at gentage i Formlæren, hvad der er sagt paa rette Sted i Lydlæren, er der sikkert ingen

Grund. Han savner Forbindelsen *den der* under de paapegende Henvisningsord; den er omtalt under Biordsled § 154 Anm. 2. Han beskylder mig for, at jeg ved de henførende Henvisningsord har glemt at notere, at *som* og *der* ere uböjelige; der staar imidlertid, som følger (S. 193 nederst): de uböjelige Ord 1) **som** og 2) **der**. Han dadler mig for ikke altid at være omhyggelig nok i mine Angivelser af hvad der hører til det skrevne Sprog udelukkende eller er sjælden forekommende, f. Eks. ved Bydemaades Flertal paa *-er* og Tillægsmaade paa *-en;* der siges dog ret tydeligt § 114 Anm., at ikke blot i Omgangssproget, men ogsaa i Foredragssproget og af flere Forfattere bruges Enkelttal altid for Flertal, og § 169 Anm. 2, at i ikke vedföjede Tillægsmaader paa *-en* ombyttes navnlig i Talesproget ofte Fælleskönsformen og Intetkönsformen. Han mener, at jeg i Forbindelsen *Salen stod tom* kalder *tom* for Tilstandsbetegnelse; jeg har tværtimod i § 189 i *Skoven staar grön* kaldt *grön* for Omsagnsord. Han bemærker, at jeg under Tilstandsbetegnelse ikke har behandlet Tilfælde som *Han er hjemme*; nej, dette kunde hverken falde mig eller noget andet fornuftigt Menneske ind, men Anm. har vel i Hastværket forvekslet Tilstandsbetegnelse og Omsagnsord; disse Tilfælde høre dog heller ikke under Omsagnsord, eftersom *er hjemme* er det samme som *opholder sig hjemme* (slgn. § 154, 1). Han bebrejder mig, at jeg ved Forklaringen af Tidsformerne ikke har gjort opmærksom paa, at nogle af dem ikke bruges til at betegne et bestemt Tidspunkt, men kun et relativt Tidsforhold; jeg har dog i § 201 udtrykkeligt bemærket, at kun Datid i selvstændige Sætninger i Almindelighed kræver Tilföjelsen af en Tidsangivelse. Han beklager, at jeg ved Fremstillingen af Ordstillingen ikke har taget noget Hensyn til Sætningsaccenten; i § 237 staar der med rene Ord, at visse, nærmere betegnede Sætningsled stilles eller kunne stilles först i Sætningen, naar der ligger Eftertryk paa dem. Han mener, at jeg ved Udeladelser burde have nævnt Forbindelser med Udraabsord, f. Eks. *Av, min Ryg!*; dette Fænomen er omtalt paa rette Sted, nemlig under Sætningsæmner § 159, 2 b Anm. 1.

Undertiden har Anm. vel læst, hvad der staar i min Bog, men i sin Iver for at skrive løs ikke opdaget, at jeg har sagt det selvsamme, som han forlanger, om end med andre Ord. Han siger, at det er et Faktum, at i *Han har saa meget a ska ha sagt* Formen *ska* virkelig er Navnemaade; jeg har kaldt den en Navnemaade, der er opstaaet ved Ligedannelse med fremsættende Maade. Han bemærker, at i Udtryk som *Ja, det er vist!* maa man betragte *ja* som en Sætning for sig; det samme udtrykker jeg ved at sige, at *ja* maa regnes til Udraabsordene (slgn. § 70 Slutn.). Han dadler, at jeg har sagt, at i *grædende Taarer* staar *grædende* med Lideforms Betydning, og saa giver han selv den Forklaring, at Tillægsmaaden er vedföjet det Begreb, der udtrykker Handlingens Produkt; han ved altsaa ikke eller har glemt, at

dette Begreb netop er Genstandsord for Udsagnsordet, f. Eks. *Hun har grædt mange Taarer* (slgn. *skrive et Brev*, *flette en Krans*, se § 142 Begynd.), hvoraf følger, at *grædende* i ovennævnte Forbindelse har Lideforms Betydning. Jeg har sagt, at Nutids Tillægsmaade plejer at have Handleforms Betydning, Förnutids Tillægsmaade i indvirkende Udsagnsord Lideforms Betydning, i uindvirkende Handleforms Betydning; hertil bemærker Anm., at der burde være sagt, at Nutids Tillægsmaade föjes til Grundordet, Förnutids Tillægsmaade af indvirkende Udsagnsord til Genstandsordet og af uindvirkende Udsagnsord til Grundordet. I Realiteten er der ingen Forskel; men medens enhver straks forstaar mit Udtryk, vil Anmelderens vistnok være mange en haard Nød at knække.

Anm. gör sig fremdeles paa flere Steder skyldig i Unöjagtigheder eller ligefremme Fejl. Naar han finder det paafaldende, at jeg har sagt, at *j* i *setja* (*sætte*) er smeltet sammen med *t*, men er bortfaldet i *sitja* (*sidde*), mener han formodentlig, at jeg skulde have sagt, at *t* i begge Tilfælde er bortfaldet; men hvis der ingen Forskel var paa de Maader, hvorpaa *j* er forsvundet, kunde der ikke i de to Ord nu være forskellige Medlyd. Naar han skriver, at der S. 46 burde være bemærket, at de to Stavelser i *Blytag* have en anden Styrke end de to Stavelser i *fattig*, saa overser han, at f. Eks. *smaalig*, hvor Stavelserne have samme Styrke som i *fattig*, dog kun skrives med enkelt Medlydstegn. Han paastaar, at det hedder *Vandmøllehjul* og *Glarmestersvend*, fordi det hedder *Møllehjul* og *Mestersvend;* at dette er helt urigtigt, kunde han have lært af de af mig paa samme Side anførte Eksempler: *Rødvinsglas*, men *Vinglas; Spildevandsledning*, men *Vandledning*. Han siger, at ved Afledningsendelserne synes at mangle *-ke (-ike)* i Ord som *Buddike* o. s. v.; for det förste er *ke* i *Buddike* (af nedertysk *Bodik* eller *Bottich*) vistnok slet ikke nogen Afledningsendelse, eftersom Ordet rimeligvis kommer af latinsk *apotheca*, og for det andet forekommer denne Afledningsendelse i ægte danske Ord næppe uden i *Manke* og *Maddike*. hvis Stamord ikke findes i nuværende Dansk. Jeg har forklaret Forbindelser som *Over tusind Mennesker var til Stede* og *Han kommer ikke för paa Söndag* saaledes, at Forholdsordsleddet danner et nyt navneagtigt Udtryk; Anm. erklærer uden videre *over* for et Biord *(= næsten)*; men dels strider denne Forklaring mod det regelmæssige latinske Udtryk *ad mille et trecentos caesi sunt*, dels kan den ikke anvendes paa Forbindelsen *paa Söndag*. Han mener, at *Daler* er dannet ved Forkortelse fortil; ja, paa Tysk er Ordet dannet paa denne Maade *(Joachimsthaler)*, men det danske Ord *Daler* er simpelthen et Laaneord fra Tysk. Han erklærer, at i *Tag de Fodder til dig!* Ordet *de* udtales stærkt og derfor maa opfattes som paapegende Henvisningsord; men det er et Faktum, at Ordet i Almindelighed udtales svagt, og i saa Fald maa det ligesom i *de Venders og*

Goters Konge, de Herrer o. fl. opfattes som Kendeord (Efterligning af Tysk).

Heller ikke paa overflødige eller helt urimelige Bemærkninger har Anm. været karrig. Han siger, at man ikke kan sammenstille stærk og svag Böjning af Navneord og af Tillægsord; en saadan Sammenstilling er dog ganske almindelig og findes f. Eks. i Wimmers oldnordiske Formlære. Han klager over, at jeg ikke har omtalt, at Ord med Stød, der miste deres Styrke, ogsaa tabe Stødet, og tilföjer, at det ganske vist fremgaar af Slutningen af § 41, men ikke hører herhen; jeg gad dog nok vide, paa hvilket andet Sted det skulde staa end der, hvor det omtales, at Stødet overhovedet ikke forekommer i svage Stavelser. S. 152 har jeg omtalt, at Forskellen mellem de naturlige Kön udtrykkes enten ved forskellige Ord eller ved Sammensætning med forskellige Ord eller ved at föje en Afledningsendelse til Navnet paa Hannen eller sjældnere til Navnet paa Hunnen og til den sidste Kategori i Parentes tilföjet det temmelig enestaaende Tilfælde *Brud — Brudgom;* dette tillader Anm. sig at fortolke saaledes, at jeg har kaldt *-gom* en Afledningsendelse; man skulde virkelig ikke tro, at han nogen Sinde havde læst Madvigs latinske Sproglære, hvor den af mig gjorte Brug af Parentesen er ret almindelig. Han paastaar, at der ikke er nogen særlig Grund til at udsondre de nægtende Ord som en særlig Klasse af Henvisningsordene, men vil have, at de skulle regnes til de ubestemte; der gives dog næppe nogen, der kan vise, at der f. Eks. er noget ubestemt ved *ingen* i Sætningen *Der var ingen til Stede.* Det støder ham, at Grundord og Omsagn kaldes Sætningens Hovedled, men alle de andre Led underordnede; denne Inddeling er dog ret rimelig, eftersom de to förstnævnte Led i Almindelighed ere nødvendige for Dannelsen af en Sætning, medens alle de andre ere Udvidelser til Hovedleddene eller til hverandre indbyrdes. Jeg har (S. 326 XI med Anm. 1) sagt, at i dadlende og beklagende Udtryk bruges *din* for *du,* f. Eks. *dit Fæ, din Stakkel;* hertil bemærker han, at *din* næppe bruges, naar der tales om, hvad den tiltalte virkelig er med Hensyn til social Stilling, Rang og Næringsvej, hvad jeg heller aldrig har paastaaet.

Hvad Formen af min Bog angaar, tillader Anm. sig bestandig at gaa ud fra, at den er bestemt for Videnskabsmænd alene, og det til Trods for, at jeg paa Titelbladet udtrykkelig har sagt, at den ogsaa er bestemt for Lærere i Almindelighed. Hermed falder adskillige af Ankeposterne bort, f. Eks., at de sproghistoriske Tillæg ikke ere smeltede sammen med Teksten, at der ikke er anvendt Lydskrift, at Stykke VII Side 69 og § 44, som Anm. ønsker udeladte, ere optagne i Bogen. Naar han klager over, at der mangler Sag- og Ordregister, da skal jeg hertil blot bemærke, at en saadan Forøgelse af Bogens Störrelse vilde have lagt uoverstigelige Hindringer i Vejen for dens Udgivelse.

Ogsaa Anmelderens øvrige Indvendinger mod Formen i min Bog savne i det hele al Grund. Naar han saaledes anker over, at jeg ikke er traadt mere personligt frem med mine Ræsonnementer, saa er dette en Fordring, der med Rette kan stilles til den, der behandler enkelte Spörgsmaal, men som sikkert aldrig för er stillet til Forfatteren af en Haandbog. Han paastaar, at Overskueligheden hindres, ved at der inden for de enkelte Paragraffer ofte findes flere Underafdelinger, betegnede ved Tal og Bogstaver; men i de Tilfælde, hvor Underafdelingerne hænge organisk sammen, er dette noget, der altid finder Sted i systematiske Værker, just fordi det hele derved bliver mere overskueligt. Han kalder det en Mangel, at jeg ikke har omtalt Udtalen af *p, t* og *k* i Indlyd og Udlyd under Lydbeskrivelsen; det synes dog at være indlysende, at Omtalen af, at *b*, *d* og *g* betegnes ved *p*, *t* og *k*, nærmest hører hen under Lydbetegnelsen og ikke under Lydbeskrivelsen. Særlig karakteristiske for hans Tilböjelighed til at dömme hastigt og uden tilbørlig Overvejelse ere hans Bemærkninger om min Behandling af Stødet. Först fremkommer han med den overraskende Paastand, at saa længe man ikke er i Stand til at vise, under hvilke Betingelser Stødet er opstaaet, vedkommer dets Forekomst uden for Böjning, Afledning og Sammensætning egentlig ikke Grammatikken. Det var værdt at faa at vide, paa hvilket andet Sted end i Sproglæren man skal meddele saa vigtige Ting, som at Stødet forekommer i de fleste Enstavelsesord og i de fleste Fremmedord, hvis förste Stavelse ikke er stærk. Dernæst siger han, at Undtagelserne i «Stødtab» synes i Antal at overgaa de Tilfælde, hvor Reglen følges, og at dette Stof er lidet overskueligt ordnet. Hvis jeg havde gjort, som Anm. forlanger, og behandlet Böjning, Afledning og Sammensætning hver for sig, vilde alle de Tilfælde, hvor der findes Stødtab, og som nu ere behandlede i ti Linier, have taget omtrent ti Gange saa megen Plads, og den karakteristiske Omstændighed, at Stødtab indtræder, ved at Ordet forlænges bagtil med een eller flere Stavelser, vilde slet ikke være kommen frem. Jeg tillader mig at tro, at Overskueligheden bliver desto större, jo kortere en Sag behandles. Man sammenligne med min Behandling af Stødet, der i det hele ikke optager mere end tolv Sider, andres Behandling af samme Genstand, der indeholder mindre Stof og dog optager langt mere Plads! Paafaldende er det, at Anmelderen anker over, at jeg har inddelt Sammensætninger i egentlige og uegentlige; det er dog den, der bruges alle vide Vegne. Naar han er misfornöjet med «den lange Trykfejlsliste», maa jeg göre opmærksom paa, at det, han kalder med dette Navn, for störste Delen optages af ny Iagttagelser, der ere gjorte under Bogens Trykning.

I den golde Sandörken, som Anmeldelsen gör Indtryk af, oplives Öjet dog af enkelte Oaser. Det er saaledes rigtigt, at blandt Forstavelserne kunde optages *-tve;* at en Anmærkning ved

Orddannelsen kunde være helliget Ord, der ere opstaaede ved Forkortelse (*fyrre* o. s. v. findes dog § 97 med Anm. 2, *mod* og *gentage* § 27 A); at Ordet *Færd* er udfaldet Side 128 (slgn. den mindre Udgave); at *sig* i *staa sig imod en* oprindelig er Genstandsord; at «*jeg har ham at takke for alt*» er urigtigt posteret; at man i «*Barnet var nær druknet*» har en Forskydelse fra Datid til Fördatid. Ligeledes vilde jeg have haft ublandet Glæde af de enkelte Iagttagelser i Ordföjningen, Anm. har gjort, hvis de ikke af og til vare indledte med «her savnes» eller «her burde bemærkes». Jeg skulde tro, at naar der i min Bog findes saa mange ny Iagttagelser, som der gör, kunde jeg forskaanes for slige usmagelige Vendinger. Men ganske vist, de ere i god Overensstemmelse med den overlegne Tone, hvori hele Anmeldelsen er skreven, men som dens Indhold efter det ovenfor fremførte er saare langt fra at göre berettiget.

Herondae Mimiambi. Accedunt Phoenicis Coronistae, Mattii mimiamborum fragmenta. Iterum edidit *Otto Crusius*. Leipzig 1894. Teubner. XXXVI + 156 S.

Die zweite Herondasausgabe von Crusius unterscheidet sich in den Grundsätzen, nach denen sie gearbeitet ist, nicht von der ersten, die ich in dieser Zeitschrift (Bd. I S. 196 ff.) besprochen habe. Der Herausgeber hält noch immer daran fest, dass die erste Hand des Pap. allein die Ueberlieferung bietet, die zweite und dritte nur Conjecturen; er vertheidigt jetzt ausführlich diesen Standpunkt in der Vorrede, wird jedoch kaum Jemand überzeugen, der nicht schon vorher mit ihm einig war. Auch im Ergänzen ist er ebenso kühn wie in der ersten Ausgabe, und eine selbständige Collation der Originalhandschrift hat er nicht vorgenommen. Somit kann ich, trotzdem in den Lesarten wie in den Ergänzungen Vieles neu ist, im Ganzen nur auf meine frühere Besprechung verweisen. Nur über die Ergänzungen sei noch eine Bemerkung verstattet. Im Mim. II ergänzt Cr. Vs. 5—15 vollständig, sagt aber unter dem Texte selbst: «vv. 5—15 nondum satis expediti», und bestätigt ausserdem in seiner Vorrede p. XXIII, dass er seine Ergänzungen dieser Verse selbst für unrichtig hält. Gewiss eine lobenswerte Selbstkritik; allein es heisst doch die Einrichtung einer kritischen Ausgabe geradezu auf den Kopf stellen, Conjecturen, die sicher falsch sind, in den Text zu setzen anstatt sie in den Apparat zu verweisen. Wer es jetzt versuchen will, sich den Anfang des *Πορνοβοσκός* nach der Ausgabe des Crusius selbst zurechtzulegen, der hat nichts Eiligeres zu thun als

sich die Ueberlieferung nach dem Apparate selbst zu construiren, um von den falschen Ergänzungen nicht in der Arbeit gestört zu werden. Und dann — ist leider selbst dies nicht möglich; denn man ersieht aus dem Apparate nicht, was von Anderen im Original und was von Cr. im Facsimile gelesen ist; und Lesungen nach dem Facsimile haben, was der Hrsg. aus persönlicher Erfahrung wissen sollte, als kritische Grundlage keinen Werth, wie verdienstvoll auch die auf das Facs. verwendete Arbeit als Vorbereitung für die eigentliche Collation sein mag.

In Einzelheiten hat die Ausgabe viel gewonnen. Die Collationen von Blass und Diels und die vielen in den letzten zwei Jahren erschienenen Arbeiten über Herondas sind gewissenhaft benutzt, wodurch der Text an vielen Stellen gewonnen hat; besonders ist dies im 7ten Stück bemerkbar. Sehr dankenswert ist das Verzeichnis über die Herondaslitteratur am Schluss der praefatio sowie der vorzügliche, von Herzog gearbeitete index verborum.

A. B. Drachmann.

Herodotea.

III 5. *τὸ δὴ μεταξὺ . . . ἐὸν τοῦτο οὐκ ὀλίγον χωρίον ἀλλὰ ὅσον τε ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁδόν κτλ.*] Vix dubitari potest quin Herodotus hoc loco sicut IV 18 *ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁδοῦ* scripserit (cf. Steinius ad h. l.); nam accusativus accusativo non apte adplicatur. Constructione contraria dicitur *ἡμερέων τεσσέρων καὶ δέκα ὁδὸν νέμονται* IV 19, *ἐπ' ἡμερέων ἑπτὰ ὁδόν* IV 22. Cff. nostrum *et minuts dødsangst* et Gallicum *une minute d'angoisse*.

III 157. *οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ὁρῶντες ἄνδρα τῶν ἐν Πέρσῃσι δοκιμώτατον κτλ.*] Fortasse *δοκιμωτάτων* rescribendum est.

VIII 70. *ἐπεὶ δὲ παρήγγελλον ἀναπλέειν, ἀνῆγον τὰς νέας κτλ.*] Nescio an Herodotus *παρήγγελλε* de Xerxe ipso pugnam navalem committi iubente scripserit.

VIII 82. *δύο γὰρ δὴ νεῶν τότε κατέδεε ἐς τὸν ἀριθμόν.*] Ante *τότε* fortasse *ἐς* intercidit; certe notio adverbii *adhuc* requiritur.

Car. Hude.

Les inscriptions d'Épidaure.

P. Cavvadias: Fouilles d'Épidaure. Volume I, accompagné de onze planches. Athènes 1893.

I. Corrections et additions p. 154—162. — II. Table des inscriptions publiées, non admises dans l'ouvrage de M. Cavvadias p. 162. — III. Inscriptions nouvelles p. 163—173. — IV. Symboles religieux p. 174—177. — V. Numéros des ex-voto p. 177—178.

L'année passée M. Cavvadias a publié le beau volume in-folio où il a réuni les résultats qu'ont donnés les fructueuses explorations entreprises dans le sanctuaire d'Asklépios de 1881 jusqu'en 1887. L'ouvrage du directeur général des antiquités grecques a trouvé partout l'accueil le plus favorable. Non seulement il comprend d'une manière commode les comptes-rendus publiés pendant les années de travail dans les *Πρακτικά* et dans l'*Ἐφημερίς*; il contient aussi beaucoup de nouveaux matériaux et des pages bien écrites sur les trouvailles extraordinaires faites dans le sanctuaire sans doute le plus intéressant au point de vue de l'histoire de la religion hellénique. A qui voudra étudier un commentaire épigraphique, on ne pourra que recommander la lecture des observations jointes à l'inscription concernant le temple d'Asklépios.

Je n'ai pas l'intention de donner ici une appréciation de l'ouvrage de M. Cavvadias. Au contraire, je crois exécuter un travail plus utile en me bornant à traiter un peu plus en détail les matériaux épigraphiques. On ne s'étonnera point, si dans un ouvrage comprenant plusieurs centaines d'inscriptions dont la plupart sont mutilées et très-difficiles à lire il y aura quelque chose à corriger et quelques observations ou même quelques nouveaux matériaux à ajouter. En étudiant la nouvelle collection des inscriptions d'Épidaure je l'ai constamment conférée avec les notes que la bienveillance de M. Cavvadias m'avait permis de prendre sur le champ des fouilles au printemps de 1890. Les résultats de cette étude seront réunis dans les pages suivantes qui formeront

ainsi la suite des articles que j'ai publiés sur la même matière dans cette revue NR X p. 257—277 et dans mon *Asklepios* p. 120—127[1].

I. Corrections et additions.

F. 1, l. 32—33. La nouvelle lecture, qu'a proposée M. Cavvadias et qui est appuyée par un nouveau fragment, me paraît incontestable; pour *Ἄπιστος* cf. CIG 1273. Seulement on ne comprend pas pourquoi M. Cavvadias n'a pas corrigé la traduction française d'après sa nouvelle découverte.

F. 5, l. 13. La traduction de cette ligne n'est pas correcte. Il faut joindre *ἐμβῆναι* avec *εἰς τὸ θερμὸν ὕδωρ* et traduire *οἶνον περιχέασθαι* par «s'asperger avec du vin». Cf. Aristide p. 308, 12 *αὖθις δὲ . . . κελεύει λαβόντα τοῦ πηλοῦ καὶ περιχεάμενον καθέζεσθαι εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἱεροῦ*; voir aussi Athen. XI p. 484 b (Mnésitheos). — L. 19 *παιδάριον* paraît être le pyrphore du sanctuaire, appelé aussi *ὁ παῖς ὁ τῷ θεῷ πυρφορῶν* (F. 1, l. 43).

F. 17. Au lieu de *Lucius Vérus* il faut lire *Lucius César*.

F. 18—19. Le piédestal est représenté par l'esquisse Askl. p. 124. Quant aux inscriptions je n'en possède que des copies bien incomplètes qu'une empreinte prise sur la pierre ne permet pas de compléter:

18. *Τιμοκ[ρί?]νης γραμματεύς.*
Εὔαν[δρ]ος [κ]αὶ τοὶ στρατι[ᾶται?]
ἀπὸ τῶν πολεμίων
τοῖς θεοῖς.

19. *Ὁ ἱαρεὺ[ς — — Ἀρι]στοφιλο[.] τ' Ἀριστοκρατευ[ς]*
Λακρίτου — — γραμμ[α]τεύς . [Δ]αμο — —
Καλλικρά[της] Ἀθηναῖος
ἐποίησε.

Les caractères sont presque illisibles et peu réguliers.

F. 23. Je n'ai pas vu cette inscription pendant ma visite au Hiéron. Cependant, je ne doute pas que «le nom propre in-

---

[1] Abréviations employées dans le présent article: TF X 257 = Nordisk tidskrift for filologi, ny række, vol. 10 p. 257; Askl. 120, 1 = Chr. Blinkenberg, Asklepios og hans frænder i Hieron ved Epidauros (1893) p. 120 no. 1; F. 12 = Fouilles d'Épidaure vol. I l'inscription no. 12; no. 11 = présent article p. 165 l'inscription no. 11.

connu et étrange» *Ὀσυμένης* (appelé dans la note *Ὀσυγένης*) ne soit dû à une fausse lecture. Il faudrait lire *Θευμένης* (ou bien *Θευγένης*). Pour *ευ* < *εο* dans le dialecte d'Épidaure cf. *Κλευσθένης* (F. 242, l. 137), *Θεύδωρος* (no. 24).

F. 31. La première plaque a été publiée *Ἐφημ. ἀρχ.* 1885 p. 193 no. 95, les noms des artistes sont allégués *Δελτίον ἀρχ.* 1891, 96. Dans la transcription et dans l'index épigraphique on lit *Τιμοκράτης* au lieu de *Τιμόστρατος* qui est le nom correct. La transcription présente aussi la forme fautive *ἐποίησαν* au lieu de *ἐπόησαν*.

F. 35. Le texte de cette inscription d'une importance extraordinaire donné par moi Askl. 124 est plus correct que celui présenté par M. Cavvadias.

F. 38. Le surnom d'Artémis n'est pas ici *ὀρθεία*, mais *ὀρθωσία*. La première moitié du *ω* se voit clairement.

F. 42. D'après ma copie de l'inscription il faut lire:

[Δεσ]ποίναι
[Διό]φαντος
Διοφ[ι]λήτου
ἱεραπολήσας
ἔτος ξζ' κα-
τ' ὄναρ.

En tout cas la forme impossible *Διοφάντους* doit être écartée.

F. 44. La personne assise représentée dans le relief n'est guère Asklépios, mais plutôt Agathodémon (*Ἀγαθὸς Θεός*) à qui s'adresse l'inscription. Un serpent rampe sur ses genoux, la main droite levée est appuyée sur un bâton, dans la gauche le dieu tient la corne d'Amalthée; ce trait est conforme à l'image du Sosipolis éléen (Paus. 6, 25, 4).

F. 50. La seconde ligne (*καί*) a été oubliée.

F. 58. Voici ma copie de l'inscription (cf. plus bas la note à propos de F. 96):

ΜΟΙΞ ΑΙΣ	*Μο[ίρ]αις*
ΕΠΑΦΡΟΔΙΤΟΣ	*Ἐπαφρόδιτος*
ΙΕΡΕΥΣ	*ἱερεύς.*

F. 78. Le signe qui occupe la dernière place de la première et de la seconde ligne est un *Κ*, abréviation de *καί* (cf. Reinach Épigraphie grecque p. 230 no. 14 du tableau; CIA III 1445).

F. 83. Ma copie présente le texte suivant:

Τύχη ἀφθίτωι
Ἀπολλώνιος Δωραι
ἱερεὺς
Ἀσκληπιοῦ.

Les lettres *ιτ* (dans *ἀφθίτωι*) ne sont pas tout à fait certaines; *ἄφθιτος* est connu comme surnom d'Anoubis (CIG 3724) et convient très-bien à la déesse de la Fortune. Le dédiant dont le nom n'est pas facile à expliquer est le même à qui est dûe l'inscription F. 45.

F. 90. Cf. le texte que j'ai donné TF X 268 I.

F. 91. Le surnom était complet en 1890: *Σκοπελίας*. Il fait partie de ces surnoms dérivés de localités qui sont attribués très-fréquemment à Artémis (v. le dictionn. de Roscher I 560).

F. 96. La première ligne, qui est très-mutilée, présente d'après ma copie les restes de lettres suivants | |◯| | / . Les caractères de la 5. ligne sont de formes plus jeunes que celles des autres; cette ligne n'appartient donc pas à l'inscription originale, mais a été ajoutée à une époque postérieure (cf. TF X 270 VIII). Par conséquent il faut lire:

[Μ]οί[ραις]
Ζωΐλος Μεν[ε-]
κράτεος πυρ[ο-]
φορήσας.
Ποσιδῶνι.

F. 97, l. 3. Lire *Καλλίστρατος*.

F. 103 se lit sur un bassin à eau de la forme mentionnée Askl. p. 121—122. Dans la 5. ligne ma copie présente la forme *ἀνεθηκάταν.*.

F. 106—7. M. Cavvadias n'a publié que les deux tiers du monument. J'ai trouvé un grand bloc de pierre qui a fait partie du même piédestal et un fragment plus petit qui s'y laissait rajuster. Voici donc l'ensemble de l'inscription:

Αὐτοκράτορα Καίσαρα
Μ. Αὐ|ρήλιον Ἀντωνεῖ-
νον αὐτο|κράτορος Λ.
Σεπτιμίου Σεου|ήρου
σεβ. Ἀραβικοῦ Ἀδιαβη-
νικοῦ υἱόν.

Αὐτοκράτορα Καίσαρα|
Λ. Σεπτίμιον Σεουῆρον|
Περτίνακα Ἀραβικὸν|
Ἀδιαβηνικὸν σεβ.|

Ἰουλίαν Δόμναν
σεβ.| γυναῖκα αὐ-
τοκράτορος| Λ.
Σεπτιμίου Σεου-
ήρου| Περτίνακος
σεβ.|

Ἡ πόλις ἐκ τῶν ἱερομνημονικῶν πόρων ἐπὶ ἱερομνημόνων
[Αὐρη. Πλήσμονος καὶ] Τ. Σταιειλίου [Λευκίου].

Le signe | marque la fin d'une ligne. La dernière phrase (*Ἡ πόλις . . . Λευκίου*) forme sur le piédestal une seule ligne qui s'étend au-dessous des trois colonnes. Pour combler la lacune qui, même après le nouveau supplément, y reste toujours j'ai mis en profit sans scrupule l'inscription F. 260. Celle-ci ne peut guère avoir rapport à Marc-Aurèle; les surnoms conviennent mieux à Caracalla (cf. CIG 2912. 2913. 4548); dans la 3. ligne j'aimerais mieux lire *[Παρθικὸν μ]έγιστον* (cf. CIG 1561). Je réfère donc F. 260 à la même année que F. 106—7. — *T. Στατείλιος Λεύκιος* retourne dans l'inscription no. 19.

F. 111. L'inscription a été publiée par M. Baunack (cf. TF X 269 v).

F. 114. Ma copie présente la forme *Φαῦλλο[ν]*.

F. 128. L'inscription a été publiée par M. Baunack (cf. TF X 269 vi).

F. 146. Dans le texte il faut admettre le signe de ponctuation qui se voit sur la pierre. *κατὰ κέλευσιν* n'est qu'une variation de la formule ordinaire *κατ' ὄναρ* (cf. Askl. 127, 18); *Τύχης* est le génitif possessif qui se lit très-souvent dans les dédicaces pour indiquer le dieu à qui le don est consacré. Par conséquent on ne peut restituer ce mot dans l'inscription F. 148.

F. 156 est sans doute identique à la seconde moitié de F. 75.

F. 198. La formule étrange de l'inscription aussi bien que le caractère du monument (herme, malheureusement sans tête) parlerait en faveur de l'hypothèse qu'Épictète serait le célèbre philosophe.

F. 206. A cause d'une fausse lecture dans la 3. ligne (*ἔλεξεν* au lieu de *ἔδοξε*) M. Cavvadias n'a pas divisé d'une manière correcte le commencement de l'inscription. En voici ma copie, qui est appuyée par une empreinte prise sur la pierre:

Ἐπὶ Σεκούνδου ἄρχοντος καὶ ἱερέως Δρούσου ὑπάτου, μηνὸς| βοηδρομιῶνος πέμπτη ἀπιόντος, Ἄρειος Πάγος ἐν Ἐλευσεῖνι. Λόγους ἐποιήσατο Τειμο|[σθέν]ης Καλλιστομάχου Ἀναφλύστιος. Ἔδοξε μετηλλαχότος ἐν Ἐπιδαύρωι νεανίου διασημοτάτου κτλ. Μεταλλάττειν (mourir) est le terme usuel dans le language officiel (cf. l'article de M. Buresch Rheinisches Museum t. 49 p. 424—460).

F. 207. Ma copie, qui est prise en grande hâte, diffère très-peu de celle de M. Cavvadias. L. 9 *θεοῦ* (au lieu de *θεᾶς*). — L. 10 *οὐ μόνον δὲ τῆι κτλ.* — L. 12 *πόλεσι.* — L. 15 *καὶ ἐν Ἐλευσεῖνι.* — L. 23 *τειμήν.*

F. 233. M. Cavvadias n'a guère raison en attribuant la

forme *ἰράναι* à une faute commise par le sculpteur. Si dans le dialecte d'Épidaure on ne trouve pas partout *ιρ* < *ειρ*, on y voit au moins une tendance déclarée vers cette prononciation. Cf. *Σπίραιον* (F. 234), *μάγιρος* (F. 12), *Πιραιεύς* (F. 242 l. 75 et 85).

F. 234. M. Cavvadias n'a pas tiré profit du texte donné par M. Baunack Philologus 48, 391, où l'on trouvera de meilleures lectures pour plusieurs endroits de l'inscription.

F. 235. Ma lecture est à peu près conforme à celle de M. Cavvadias. Voici ma copie des lignes 5—8:

ἐκ | τοῦ ἰδίου βίου καὶ πλείον[α], τὰ μὲν σιτοπωλοῦντος αὐτοῦ πλειονά|κις, ὅταν ἦν χρεία, βλάπ[τ]οντος [τὸ]ν ἴδιον βίον [χ]άριν τ[ο]ῦ πᾶσιν συμφ[έ]|ροντος, ἃ δὲ καὶ κατασκευάζοντος τᾶι πόλει, τινὰ δὲ καὶ ἐπισκευά|ζοντος τῶν κοινῶν τ[ό]πων κτλ. Pour *ἃ δέ* cf. le dictionnaire de Pape 3. éd. II, 393. — L. 9—10 les restes peu clairs me paraissaient présenter la forme *πο|τί*. — L. 18 *ἐπιγραφάν*. — L. 22 *[σταν πανάγυριν] διότι κτλ.*

F. 242. Le texte de M. Cavvadias est beaucoup plus exact que celui de M. Staïs. Ma copie, que j'ai pu corriger d'après une bonne empreinte prise sur la stèle, ne présente que les corrections suivantes[1]. L. 25: |||||. — L. 30: *ικ[. . . . . .]ος*. — L. 36: Après *λᾶμμα* espace vide correspondant à deux lettres. *Πενταληικ[ῶν]*. — L. 44: *ἀφικομένοις*. — L. 58: *Πεντελη[ι]-*. — L. 64: *Ὑσμιναίας*. — L. 67: *ἱαρόν*. — L. 68: *Ἀρταμιτίου*. — L. 71: *Πολιτάδος*. — L. 78: *Δεξελίδς*; le sculpteur a oublié *ο* entre *δ* et *ς*. — L. 81—82: *Ἀριστομή|[δ]ει*; cf. l. 33 et 73. — L. 85: Sur la pierre on lit *Ἀπελλλαίου* au lieu de *Ἀπελλαίου*. — L. 86: *ὑπεραμερία*; sans égard pour la construction ce mot est mis au nominatif (cf. l. 88 et 116) aussi bien que *Καλλίας*. — L. 93: *ταλάντω*. — L. 99: *ἀ[(π)]ό*; la stèle présente *λ* au lieu de *π*. — *τῶμ*. — L. 100: *[Ε]ὐκλεῖ*. — L. 104: *κου*. — L. 107: *[λ]ίθων*; au lieu de *ϑ* le sculpteur avait d'abord taillé un *π*; en corrigeant la faute il a endommagé la surface de la pierre. — L. 109: *[φ]ανης*. — L. 118: *Στίακι*. — L. 122: *ΛΛΑΜΑΙΣ*. — L. 125: *Εὐτύχωι* est taillé au lieu d'un autre mot qui a été effacé. — L. 130: *τῶλ*. — L. 132: *Κρητὶ* ·|||C^Τ (1 dr. 3$^3/_4$ ob.), c'est-à-dire la somme exigée pour que le compte de l'an

[1] Afin de faciliter la comparaison j'ai gardé le numérotage des lignes introduit par M. Cavvadias quoique je le regarde comme peu heureux.

de Nikokratès soit juste; le calcul dressé par M. Cavvadias (p. 99) n'est pas d'accord avec le texte. — L. 133: La pierre présente le nombre 3099 au lieu de 3089; la faute a été observée aussi par M. Cavvadias. — L. 135: *[Ἀρτ]αμιτίου*. — L. 137: Sur la stèle on lit la somme correcte 𐅄== (140 dr.). — L. 138: *Ρωπι[τ]αίς*. — L. 139: *Λάμμ[α]τα*. — L. 146 fin: *ἐπ' ἱαρε-*. — L. 155: *Κλεάρ[ε]ος*. — L. 159: *[ἔ]ργον*. — L. 172: *[λο Κ]λεομήλωι*. — L. 173: *δ[α]παν[α-]*. — L. 175: La stèle présente la somme erronée de 880 au lieu de 780 dr. (cf. l. 133). — L. 176—177: *Φιλωνίδ[αι Κλ]εο[μ]ή[λωι τετά]||[ρ]τον ἔργον κτλ.*

Le commentaire de M. Cavvadias n'est pas aussi complet ni aussi satisfaisant que celui qui accompagne sa publication de l'inscription concernant le temple d'Asklépios. Les calculs entrepris p. 99 offrent bien des fautes: sous Python le compte du mois de Panamos comprend 141 dr., si l'on n'a pas égard à la différence de valeur entre la monnaie attique et éginétique; au mois de Kyklios les recettes s'élèvent à 568 dr. 5½ ob. 2 ch.; sous Télésias on a dépensé au mois de Téléos 1899 dr. et reçu au mois de Kyklios 4860 dr.; sous Kallias le compte du mois d'Agrianios (32 dr. 2 ob.) a été oublié; sous Euklès la somme du mois de Panamos (9 dr.) n'est pas alléguée; sous Philothersès les dépenses au mois de Panamos ne s'élèvent qu'à 2731 dr.; sous Nikokratès le compte du mois d'Hermaios comprend 20 dr. 2¼ ob. — Il faut sans doute admettre pour *κατάλογος βουλᾶς* l'interprétation de M. Cavvadias (F. p. 102); toutefois *κατάλογος* ne doit guère être regardé comme un nom de magistrat; il faut plutôt supposer ici une simple juxtaposition des mots «compte du sénat» et du nom du teneur de livres, auquel dans une grande partie de l'inscription le nom de la *κώμη* est adjoint d'une façon aussi mécanique (au nominatif). — Les observations de M. Cavvadias sur les commissions qui ont surveillé la construction du tholos sont peu heureuses. L'inscription fait voir que le travail a duré assez longtemps, pendant 21 ans au moins et selon toute apparence encore plus longtemps (30 ou 40 ans). Il a été interrompu plusieurs fois et ce ne sont pas les mêmes personnes qui l'ont surveillé pendant tout l'espace du temps. Le côté le mieux conservé de la stèle contient les comptes-rendus de trois périodes différentes. Pendant *la première* (l. 20—118) il est question d'une commission de 10 membres au moins, qui sont appelés *ἐγδοτῆρες* (l. 45). Ces membres sont tous nommés plusieurs fois;

ce sont: *Ἀγέας, Ἀρίσταιχμος, Ἀριστομήδης, Δαμάγητος, Δαμοφάνης, Λεντῖνος, Πολυκλῆς, Πυρρήν, Τιμοκλῆς, Χαρικλείδας*. Vraisemblablement *Νικιάδας* qui n'est nommé qu'une seule fois (l. 115) est lui aussi *ἐγδοτήρ*. Peut-être donc il y a eu pendant ces années-là 12 *ἐγδοτῆρες*. Dans *la seconde période* (l. 119—141) nous trouvons une autre commission appelée *θυμελοποῖαι*; peut-être ne se composait-elle que de deux membres, *Ἀναξίλας* et *Φιλοσθένης* (l. 139). Dans *la troisième période* (l. 142—179) la construction de l'édifice est surveillée par 6 *θυμελοποιοί* qui sont *Ἀλεξικλῆς, Ἀλκίβιος, Γροφεύς, Δαμόφιλος, Νικήρατος* et *Παντακλῆς* (l. 142). Ces commissions n'ont pas existé, comme le croit M. Cavvadias, l'une à côté de l'autre. Au contraire elles se sont succédé. Chacune d'elles n'est vue en fonction que dans une partie limitée de l'inscription correspondant à une période définie, et les *θυμελοποιοί* exécutent les mêmes travaux qu'avaient exécutés auparavant les *ἐγδοτῆρες*; aussi pour indiquer leur action ils emploient le verbe *ἐγδιδόναι* (l. 162). Par conséquent, on n'a pas eu deux commissions l'une à côté de l'autre, mais une seule commission ayant porté dans les différentes périodes des noms différents. Néanmoins l'administration était assez compliquée et offrait assez de contrôle; le prêtre était trésorier et le sénat recevait tous les mois des comptes-rendus. — Quant à l'autre côté de la stèle qui est à peu près détruit, nous trouvons vers la fin (l. 9—19) la même commission qu'a fait connaître la première partie (l. 20—118) du côté mieux conservé. Le peu qui reste du commencement (l. 1—8) nous fait supposer pour la période de travail correspondante d'autres *ἐγδοτῆρες*; car dans la quatrième ligne est nommé un certain *K*... et dans la cinquième un certain *[K]αλλι*... (peut-être le même) qui n'a guère figuré dans la commission dont la composition est connue (l. 20—118). Pendant le long espace de temps compris dans l'inscription nous avons donc trouvé au moins 4 commissions se succédant l'une à l'autre; les deux premières ont porté le nom d'*ἐγδοτῆρες*, la troisième et la quatrième ceux de *θυμελοποῖαι* et de *θυμελοποιοί*. Malgré les noms différents leurs fonctions ont été les mêmes.

L'inscription contient les noms de tous les mois du calendrier d'Épidaure qui se fait reconstruire de cette manière: *Πραράτιος, Ἀζόσιος, Καρνεῖος, Ἑρμαῖος, Γάμος, Τέλεος, Ποσίδαιος, Ἀρταμίτιος, Ἀγριάνιος, Πάναμος, Κύκλιος, Ἀπελλαῖος*. La première des reconstructions de M. Cavvadias, où *Πραράτιος* a pris place entre *Ποσίδαιος* et *Ἀρταμίτιος*, n'est pas admissible parce qu'elle

interromprait une période de travail qui il est clair n'a subi aucune interruption (sous Python).

29 *κῶμαι* épidauriennes sont nommées dans l'inscription. M. Cavvadias n'a pas traité d'une manière satisfaisante ces noms qui accompagnaient dans les actes publics les noms des citoyens (comme le faisaient dans les états ioniens les noms des *δῆμοι*). Il n'a pas vu, que la partie postérieure de l'inscription qui contient les comptes-rendus des deux dernières périodes diffère en ce point de l'antérieure; celle-là nous présente les noms des *κῶμαι* au nominatif, celle-ci au contraire au génitif (seulement dans la 32. ligne on trouve une exception inexplicable). Par conséquent le texte de M. Cavvadias offre des formes fautives de plusieurs de ces noms qui en grande partie sont assez poétiques. Pour cette raison une liste complète avec les numéros des lignes où ils apparaissent ne sera pas superflue:

Ἀλαμαίς? 122.
Ἀφυλωνία 39. 82.
Βουνώια 101. 109.
Βρυαντίνα 43.
Δεξελίς 61. 78.
Δωριμαχίς 52.
Ἐριλαίς 90. 107. 129. 148. [cf. F. 273].
Ἰσαρνία 77.
Κωλείς 140.
Λασιηίς 151.
Μελκιδών 127 *[Μιλκ-]*. 153. [cf. F. 275].
Μεσογαίς 150.
Μιλτιάς 68.
Μυσιάς 129. 154.
Ναυφείς 80. 113. 149 *[Ναυφηίς]*.
Νυμφαίς 93.
Οἰσείας ὕπερθεν 144.
ἔνερθεν Οἰσείαθεν 57.
Παγασίνα 121; peut-être = *Παγασίς* 145.
Πιεριάς 95; peut-être = *Πιεριὰς Ὑσμιναία* 64.
Πολιτάς 38. 47. 71. 106.
Ρωπιταίς 84.
Σελεγείς 32. 70. 128 *[Σελεγηίς]*.
Σινιάς 100. 128. 134. 136.
Στρατῖτις 103.
Τειχιάς 112.
Ὑσιδριάς 123.
Φραγιάς 135.

M. Staïs et M. Cavvadias ont regardé avec raison ces mots comme des noms de localités. L'étymologie de plusieurs d'entre eux est très-claire, d'autres semblent dérivés de noms de personnes (p. ex. *Βρυαντίνα, Δωριμαχίς, Ἐριλαίς* etc.). Il y en a très-peu qui aient rapport à des localités de la presqu'île argolique connues par la tradition littéraire (Lasia: Plin. N. H. 4, 56; *Μυσία*: Paus. 2, 18, 3).

F. 260 se rapporte à Caracalla; cf. plus haut ma note à propos de F. 106—7.

F. 263. Ma copie présente le texte suivant:

[.]ϱισαμίδας Λαδάμαντος
Αἰγινάτας Ἀσκλαπιῶι.

F. 267. Dans la 3. ligne j'ai lu *εὐεϱγεσίας*.

II. Table des inscriptions publiées, non admises dans l'ouvrage de M. Cavvadias.

Il n'est pas facile de comprendre les principes suivis dans la choix des inscriptions qui ont été publiées dans l'ouvrage de M. Cavvadias. D'après la préface le premier volume devait contenir «les principaux résultats des fouilles de 1881 à 1887», le second ceux des nouvelles recherches commencées en 1891. Cependant, ce plan qui était clair et bon n'a pas été suivi par M. Cavvadias. Plusieurs des inscriptions qui n'ont été trouvées qu'en 1891 ont été admises (p. ex. F. 8—11, cf. *Δελτίον ἀϱχαιολογικόν* 1891, 85). Quant aux matériaux connus et publiés avant le commencement des fouilles une partie a été réimprimée, une autre partie excluse. Enfin quelques-unes des inscriptions trouvées et publiées par M. Cavvadias n'ont pas pris place dans la collection. Pour cette raison je donne ici une liste des inscriptions publiées antérieurement et qui n'ont pas été admises dans l'ouvrage de M. Cavvadias; cette liste comprend aussi celles qui sont trouvées dans le district d'Épidaure au dehors du sanctuaire d'Asklépios.

Corpus inscriptionum Græcarum 1167. 1168. 1171. 1172. 1173. 1174. 1177. 1179.

Expédition de la Morée II 167, 4. 168, 5.

Le Bas-Foucart II 144. 145 a. 152 a. 153. 154. 154 a. 155. 155 a. 155 b. 156. 156 a. 156 b. 156 c.

Ἀθήναιον X 553, 2. 554, 6 (= Baunack Aus Epidauros 5, 48).

Ἐφημεϱὶς ἀϱχαιολογική 1883, 28, 6 (comp. Fouilles d'Épidaure p. 114, TF X 261). 1884, 27, 69.

Nordisk tidskrift for filologi, N. R. X 269 VII (= Baunack Aus Epidauros 4, 5). 270 VIII (= Baun. 8, 57). 272 XIV (= Baun. 8, 57). 273 XVIII (= Baun. 5, 33). 273 XX (= Baun. 8, 57). 274 XXII (= Baun. 5, 48). 274 XXIII (= Baun. 20, 88). 277 XXX (= Baun. 21).

Blinkenberg, Asklepios: 121, 2. 121, 3. 122, 5. 122, 6. 123, 8. 123, 10. 126, 15. 126, 16. 126, 17. 127, 18. 127, 19.

III. Inscriptions nouvelles.

Beaucoup d'inscriptions trouvées 1881—1887 sont restées inconnues jusqu'ici. Pendant mon séjour dans le Hiéron j'ai pris des copies et en partie des empreintes d'une grande quantité d'inscriptions dont je publie ici celles qui offrent le plus grand intérêt. Il n'y a aucune raison d'imprimer ici la multitude de petits fragments qui ne méritent peut-être de paraître que lorsque les matériaux épigraphiques d'Épidaure seront réunis dans une édition définitive.

1. Bassin à eau supporté par une colonne cylindrique; les bords du bassin sont détruits. H c. 70, diamètre du cylindre en haut 52; HL 2½—4. 4.—3. siècle av. J.-C.[1]

Δαμοπείθης,
Καλλικῶν.

Cf. ce que j'ai dit sur cette sorte d'ex-voto Askl. 121, 3; vraisemblablement *Δαμοπείθης* et *Καλλικῶν* ont été hiéromnémones.

2. Pierre calcaire, taillée de manière à représenter une table. H 35, L 72, E 28; HL 3. 2. siècle av. J.-C.

Δαμαρέτα ἀνέθηκε.

En dehors des peintures de vases nous possédons très-peu de matériaux pour connaître la forme de la table grecque ordinaire à trois pieds (v. les articles de M. Blümner Archäol. Zeit. 1884, 179—192. 285—6. 1885, 287—290 et dans les Denkmäler de M. Baumeister vol. 3 p. 1817—19). Ce fait doit excuser la publication de ma modeste esquisse qui fait voir la forme du devant et des deux faces latérales de la pierre. Quant au rôle que jouait la table dans le culte d'Asklépios il suffira ici de renvoyer à Deneken de theoxeniis p. 36.

---

[1] H = hauteur, L = largeur, E = épaisseur, HL = hauteur des lettres. Les mesures sont en centimètres. Dans les cas où les pierres sont endommagées les mesures mises entre parenthèses indiquent les dimensions de la partie conservée. Ne disposant pas de caractères épigraphiques je donne pour la plupart des inscriptions les dates approximatives auxquelles les renvoient les formes des lettres.

3. Base en marbre à gros grains. H 37, L 52, E 43; HL $1^1/_2$—2. 4. siècle av. J.-C.

[......]ϱιας Ἀσκλαπιῶι Αἰγινά[τας].

– ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ μνᾶμ' ἔθετο ἀνδϱὸς ἑῆος.

L. 1: *Ἀϱισταγόϱας?* L. 2: le commencement du vers illisible; *ἀνδϱὸς ἑῆος* fin de vers homérique. Pour *μνᾶμα* cf. *Reisch, Griechische Weihgeschenke* p. 4. — Au-dessous de l'inscription le numéro *α* (v. plus bas p. 178).

4—5. Base. H c. 40, L 50, E 30.

4. HL $1^1/_2$—$2^1/_2$. 3. siècle av. J.-C.

— — — —

Ἀγαμήστοϱος

Ἀχα[ιὸς]

Ἀσκλαπιῶι.

5. HL c. 3. Époque romaine.

Ἀθανᾶι ὑπάται

Πάντις [Κ]αλλιστϱά[του]

πυ[ϱοφ]οϱήσας.

L'inscription postérieure fut taillée dans la même partie de la pierre que l'antérieure sans que celle-ci fût effacée. Ce cas ne s'explique guère qu'en supposant l'emploi d'une couleur pour rehausser les lettres. A présent, où toute couleur a disparu, les caractères sont très-difficiles à lire excepté la dernière ligne de l'inscription no. 4 qui apparaît intacte au-dessous du mot *πυϱοφοϱήσας.*

6 Stèle en pierre calcaire, avec simple profil en haut. (H 68), L 29, E 21. 3. siècle avant J.-C.

Δαμοσθένης

Ἐπικϱάτευ[ς]

Ἀσκλαπιῶι.

7. Partie supérieure d'une base en forme de stèle profilée en haut (H 19), L 15, E 7. (2. siècle av. J.-C.?)

Ἀϱιστόπολι[ς]

Τεγεάτ[ης]

[Ἀσ]κλαπιῶ[ι].

8. Chapiteau de pilier incomplet; sur la surface supérieure restes de trois pieds et d'un trou de scellement. H 20, L 76, E 56; HL $1^1/_4$—$1^3/_4$ 2. siècle av. J.-C.

— — ων Καλλικϱάτης Φιλ — —

[Καλ]λισθένης Καλλικϱάτευς

[Ἐπιδαύ]ϱιος Ἀσκλαπιῶι ἀνέθηκεν.

Le nom *Καλλισθένης Καλλικϱάτευς* se retrouve F. 129.

9. Fragment de base. H 80, L 75. Époque romaine.

Ἀσκληπιῷ
οἱ Θ — —
— — — —

10. Base en pierre calcaire; profil simple en haut et en bas; la surface est rongée par le temps. H 75, L 37. E 31½; HL 2½. Époque romaine.

[Ἀσκλη]πιῷ
ἐπηκόῳ
Ἐ[. . . . .]ος Ἐ[. .]
ρη[. . .]ου ἱερα-
πολ[ήσ]ας τὸ
[. . .] ἔτος.

L'inscription a presque disparu; la lecture n'est pas tout à fait certaine. Au-dessous de la dédicace on voit le symbole d'Asklépios (v. plus bas p. 175 no. 2).

11. Base incomplète. H 67, (L 55), E c. 35; HL c. 2½.

Ἀσκληπιῷ — —
Ἔπαινος Ἑλικῶνος Ἐ[πιδαύ-]
ριος Ἄριστιν Ἀριστοκράτο[υς]
Ἐπιδαυρίαν τὴν ἑαυτοῦ γυ[ναῖ-]
κα εὐξάμεν[ο]ς ὑπὲρ αὐ[τῆς].

12. Pilier. H 86, L 31, E 48. Époque romaine.

[Ἐπ]ὶ ἱερέος τοῦ
[Ἀ]σκληπιοῦ Ἐπι-
τυνχάνοντος
[τ]ο[ῦ] Ἀ[ρί]στωνος
[Πόμπ?]ων πυροφο-
ρήσας τὸ κζ' ἔ-
τος Πανακεί-
α.

Sous l'inscription le symbole no. 6 (cf. p. 175) et le signe numérique λγ (cf. p. 178). Pour [Πόμπ?]ων cf. no. 23.

13. Base qui se trouve encore en place près du temple d'Artémis. H 73, L 138, E 50. Époque basse romaine.

Ἀρτάμιτι.

L'inscription ne contient que le nom de la déesse.

14. Autel en pierre calcaire. H 52, L 60, E 40; HL 2—3. Époque romaine.

— — — —
Σωσικλῆς Ἀρισ[— —]
ος Ἀφροδίται — —
— — — —

15. Partie supérieure d'une base. (H 50), L 37, E 24. Époque basse romaine.

Διὶ Σαβαζίῳ
Μηνόφιλος Ͻ̅ (ɔ: *Μηνοφίλου*)
πυροφορήσας
τὸ ξγ' ἔτος.

16. Pilier en pierre calcaire portant aussi l'inscription TF X 270 VIII. (1. siècle av. J.-C.?)

Ἥβης.
Σωσίβιος Σωσι-
βίου
πυροφορήσας.

17. Partie inférieure d'un pilier. H 97, L 38, E 29; HL de $2\,^{1}/_{4}$ *(o)* à 10 *(φ)*. Époque romaine.

Αη[τ]οῖ
Πόπλιος
πυρφόρος
ἔτει κγ'.

18. Pilier incomplet en pierre calcaire. H 84, L 29, E 48; HL $1\,^{3}/_{4}$—$4\,^{1}/_{4}$. Époque romaine.

— — — —
[Ἑρμ]αίσκου
τοῦ Μάρκου,
ἀντ' αὐτοῦ δὲ
ὁ πατὴρ Μᾶρ-
κος Ἑρμάσ-
κου, ἔτους [η'?]
καὶ ρ', Διόδο-
τος Ἀφροδει-
σίου πυρο-
φορήσας.
Μνίας κα[ὶ]
Ἀζοσίας.

La première ligne a contenu probablement les mots *Ἐπὶ ἱερέως* (malgré le nominatif de la 5. ligne). *Μᾶρκος Ἑρμάσκου* est nommé aussi dans l'inscription TF X 261, dont une lecture incomplète est publiée *Ἐφ. ἀρχ.* 1883, 28, 6; cf. Askl. 126, 16. La lettre mutilée qui se trouve à la fin de la 7. ligne me sembla être un *η*. Pour *Μνίας καὶ Ἀζοσίας* cf. l'inscription suivante.

19. Base. H 84, L 49, E 39; HL 3½—4. Époque romaine.

— — — —

ἔτους [...] Στατ.
Λεύκιος ἱερεὺς
Ἀσκληπιοῦ
Μνείαι καὶ Αὐσησίαι.

Les déesses à qui sont adressées les inscriptions no. 18—19 (20?) semblent identiques à Damia et Auxésia (cf. Askl. p. 109) quoique je ne saurais expliquer les formes étranges de leurs noms.

20. Base. (H 60), L 40, E 30; HL 2½—6. Époque romaine.

[.....]ζησι — —
[....]δος Διοπεί[θο-]
υς πυροφορήσας
κε' ἔτος κατ' ὄναρ.

Les premières lignes sont très-difficiles à lire. — L. 1: peut-être *[Θεαῖς Ἀ]ζησί[αις]*? Cf. Askl. p. 109.

21. Fragment d'une base en marbre. (H 24), L 15, E 22; HL c. 1¼. 3. siècle av. J.-C.

[Ἀ]ρίστ[αρ]χο[ς]
Ἐργίλου
[..]ΤΙΑΙ
[ἀν]έθηκε.

Le dédiant est le même à qui est dûe l'inscription F. 110 (cf. TF X 266). Dans la 3. ligne il faut lire *[Θέ]τιδι* plutôt que *[Ἑσ]τίαι.*

22. Plaque en pierre calcaire encastrée dans un puits au dehors du village de Koróni. H 17, L 118, E 40; HL 2¾—3¾. 4. siècle av. J.-C.

Θιάρης Ἀ[.]α — —
ἀρχαγέται.

Le nom de *Θιάρης* se retrouve F. 241 l. 49.

23. Base endommagée. (H 60, L 40, E 30); HL 2.

Ἔτους κη' τῆς θε[οῦ]
[Ἁ]δριανοῦ τὸ πρῶτον [εἰς]
τὴν Ἑλλάδα ἐπιδημίας Πό[μ-]
πων Ἐπαφροδ[ίτ]ο[υ — —]
ἐπὶ ἱερ[έ]ος Κλαυδίου —

— — — — — — — —

L'inscription ne donne pas de renseignements nouveaux sur la chronologie des voyages d'Hadrien (v. Askl. p. 125). Mais elle peut servir d'appui à l'hypothèse de M. Foucart (cf. TF X 261) qui dérive l'ère commune dans les monuments épidauriens du séjour

d'Hadrien (cf. aussi no. 12). Au moins elle fait voir que les Épidauriens ont continué longtemps après la mort de l'empereur à compter les années de cette époque.

24. Chapiteau de pilier; sur la surface supérieure restes de deux pieds. H 20, L 65, E 67; HL c. 1½. 3—2. siècle av. J.-C.

Θεύδωρος Μενεκλέος.

25. Fragment de chapiteau de pilier en pierre calcaire. (H 23, L 20. E 10). Époque des empereurs.

Σωκράτ[ης]
Τιμοκράτ[ους].

26. Fragment de pierre; la forme originale ne se laisse pas définir. HL 2—2½.

[Νικ]ομήδη βασιλ[έα υἱὸν]
[το]ῦ Ἐπιφανοῦς — — —
[. .]ος Ἀρχεστρά[του Ἐπιδαύ-]
[ριο]ς τὸν αὐτοῦ [εὐεργέτην μέ-]
[γιστ]ον Ἀπόλ[λωνι Ἀσκλαπιῶι]
[. . . .]ιεκαι — — —
vac.

L'inscription date du règne de Nicomède III Philopator, fils de Nicomède II Epiphanès et dernier roi de la Bithynie (91—74 av. J.-C.). Peut-être ce monarque a visité pendant ses exils (91—90 et 88—84) le sanctuaire d'Asklépios.

27. Plaque centrale d'une exèdre. H 76, L 64, E 40; HL 1½—1¾. Commencement de l'empire romain.

Ἁ πόλις [ἁ] τῶν Ἐπιδαυρίων
Γναῖον [Κ]ορνήλιον Γναίου
υἱὸν Ποῦλχρον, ἐτῶν ὄντα
τεσσάρων καὶ γυμνασιαρ-
χήσαντα καὶ ἀγορανομή-
σαντα ἐν ταῖς παναγύρε-
σιν, ἀρετᾶς ἕνεκεν καὶ
εὐνοίας τᾶς εἰς αὐτάν.

Au-dessous se trouve la signature

Εὔνους ἐποίησε,

dont les caractères pourraient sembler plus anciens que ceux de l'inscription principale (cf. le fac-simile F. 29). — La plaque F. 189, dont les dimensions sont d'après mes notes à peu près les mêmes (H 76, L 63, E 40), a fait partie de la même exèdre qu'elle terminait à gauche. *Γν. Κορνήλιος Ποῦλχερ* était donc le fils de *Γν. Κορνήλιος Σωδάμου υἱὸς Νικάτας,* dont la famille

(Σώδαμοι, Εὔκλιπποι, Νικάται) a laissé des traces dans le sanctuaire d'Asklépios aussi dans les temps antérieurs à l'empire. Que les honneurs de la gymnasiarchie et de l'agoranomie aient été confiés à un enfant d'une famille riche et noble n'a rien d'étonnant. Le point central de ces honneurs n'était dans la période de la décadence qu'une question d'argent. Plus tard on trouve même des enfants-prêtres (cf. no. 18; F. 35 = Askl. 124, 14).

28. Fragment de base en pierre. (H 16, L 40). Les caractères semblent un peu plus anciens que ceux du no. 27.

[Ἁ] πόλις [ἁ τῶν Ἐπιδαυρ̣ίων]
Σώδαμ[ον Εὐκλίππου?]
Ἐπιδαύρ̣ιο[ν ἀρ̣ετᾶς κτλ.]
— — — —

Cf. no. 29. Pour *Εὐκλίππου* cf. F. 177. 178. 180. 270.

29. Fragment de base en pierre calcaire. Je l'ai trouvé près de la grande citerne. H 62, (L c. 60, E c. 45); HL $2^3/_4$—$3^1/_2$. Forme des lettres comme dans no. 28.

[Ἁ πόλις ἁ τ]ῶν Ἐπ[ιδαυρ̣ίων]
[τὸν δεῖνα Σ]ωδάμο[υ]
[Ἐπιδαύρ̣ι]ον ἀρ̣ετ[ᾶς ἕνεκεν]
[καὶ καλοκα]γαθίας vac.
[τᾶς ε]ἰς αὐτάν. vac

L'inscription se rapporte à la famille mentionnée no. 27—28.

30. Base endommagée. H 27, (L 45), E 49. Commencement de l'empire.

[Ἁ πόλις ἁ τ]ῶν Ἐπιδαυρ̣ίων
[Δαμο?]φάνη Νικάνορ̣ος
[ἀρ̣ετ]ᾶς ἕν[εκ]α καὶ εὐνοία[ς]
τᾶς [εἰς αὐτά]ν.

31. Marque de brique.

ΗΛꓘƎΑ   *Ἀσκλη(πιοῦ?)*

32. Stèle. H 85, L 38, E 12; HL 0,6—0,7. La première moitié est à peu près illisible; la seconde aussi est très rongée par le temps et ne se lit qu'avec quelque difficulté.

[l. 1 – 39].
γωνο[θ]έτας, ἀγορ̣ανομῶν δὲ καὶ [. . . . .]ήσας καὶ ταῦτ[α̣]
ἐπετέλεσε καὶ τὰν μεγίσταν ὑπέμεινε δαπάναν εὐσε-

βῶς διακείμενος [τὰν?] ποτὶ τοὺς θεούς· ἐπελθούσας δὲ καὶ τᾶς τῶν Σωτηρίων θυσίας ἐφάνη καὶ ἐν ταύται μεγαλομερήσας· τηθείσας δὲ καὶ τᾶς [ἁ]μετέρας πόλιος στρατιώτας [εὐή-?]θης καὶ ἐν τούτοις διὰ τὰν [π]οτὶ τοὺς ἁγουμένους ἐκτένειαν προνοούμενος καὶ φροντίζων ἐν πᾶσι τᾶς πόλιος [. . . .] [.]ας ἐποίησεν πα[ρ]εθῆμεν, ἐφ' οἷς καὶ πᾶσιν ἔδοξε καὶ τοῖς ἄρχουσι καὶ τοῖς συνέδροις ἐπαινέσαι Εὐάνθη Εὐνόμου Ἐπιδαύριον ἐφ' ἆι πεπόηται φιλαγαθίαι εἰς τὰν πόλιν καὶ δεδόσθαι αὐτῶι τιμάς, στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν καὶ χρ[υ]σῶ στεφάνωι, στᾶσαι δὲ αὐτοῦ καὶ εἰκόνα χαλκέαν ἐν τῶι ἱερῶ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτα καὶ τοῦ Ἀσκλαπιοῦ καὶ ἀν[α]γορεῦσαι τὸν στέφανον ἐν τῶι ἀγῶνι τῶν Ἀπολλωνιείων· [κ]αὶ Ἀσκλαπιείων καθ' ἑκάσταν πανάγυριν, διότι Στεφ[ανο]ῖ [ἁ] πόλις ἁ τῶν Ἐπιδαυρίων χρυσῶ στεφάνωι ἀρετᾶς ἕνε[κ]εν καὶ εὐνοίας, ἇς ἔχων διατελεῖ εἰς αὐτάν· τᾶς δὲ ἀναγορεύσιος τοῦ στεφάνου τὰν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι τοὺς ἀεὶ ἀντιτυγχάνοντας δαμιοργοὺς καὶ τὸν ἀγωνο[θ]έταν καὶ τοὺς ἑλλανοδίκας· καλεῖσθαι δὲ καὶ εἰς προεδρί[α]ν Εὐάνθη Εὐνόμου καὶ ἐγγόνους αὐτοῦ καὶ ἐν τᾶι πανα[γ]ύρει τῶν Ἀπολλωνιείων καὶ Ἀσκλαπιείων καὶ οἱ δαμιοργοὶ διδόντω [τ]ῶ ἀγωνοθέτα ἐ[ν] τᾶι ἀπογραφᾶι μετὰ τῶν ἄλλων, ὧν ἂν δόξη καλεῖσθαι· εἰς προεδρίαν, μετὰ τὸ ἀνακληθῆμεν τοὺς εὐεργέτας τῶν Ῥωμαίων· εἶμεν δὲ αὐτῶι καὶ προπομπείαν ἐν τοῖς Ἀπολλωνιείοις καὶ Ἀσ[κλ]απιείοις καὶ ἐγγόνοις αὐτοῦ, καὶ πομπευέτω καὶ Εὐάνθεος βοῦς· στεφανούσθω δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐπὶ πόλιος θεωρικοῖς Διονυσίοις, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι τὰς σπονδὰς κα⟨ὶ⟩ στεφαν[ω]θῆ[μ]εν τοὺς εὐεργέτας καρυξάτω ὁ κᾶρυξ, διότι Ἁ πόλις ἁ τῶν [Ἐ]πι[δ]αυρίων στεφανοῖ Εὐάνθη Εὐνόμου Ἐπιδαύριον χ[ρυ]σῶ στεφ[ά]νωι ἀρετᾶς ἕνεκεν καὶ καλοκαγαθίας ἇς ἔχω[ν] διατελεῖ εἰς αὐτάν· εἶμεν δὲ Εὐάνθη Εὐνόμου Ἐπιδα[ύ]ριον κα[ὶ ἀ]νείσφορον καὶ ἀτελῆ καὶ ἀλειτούργητ[ο]ν καὶ ἐγγόνους αὐτοῦ· ἀναγράψαι δὲ εἰς στάλαν [τ]ο[ῦ ψαφίσμα-][τος?] τὸ ἀντίγραφον παρὰ τὰν εἰκόνα αὐτοῦ.

Contenu. L'inscription est un décret concernant les honneurs par lesquels la patrie avait récompensé Euanthès, fils d'Eunomos, membre d'une famille noble, à laquelle furent attribués plus tard les droits de citoyen romain (v. infra; cf. TF X 262). Les mérites d'Euanthès ont été mentionnés dans la première moitié de

l'inscription; je n'en ai pu lire que quelques phrases isolées: l. 21 *ὑπεδέξατο ἀγορανομῆσαι,* l. 26 *διετέλεσε πωλῶν πᾶσιν* (pendant une famine, cf. F. 235 l. 5, citée plus haut p. 158); l. 40 *ἀγωνοθέτας* qui a rapport à *Διονυσίων ἀγών* (l. 38—39). Suit agoranomie (l. 40), munificence aux fêtes de *Σωτήρια* (43), mérites à propos de réquisitions menaçant la ville (44). La partie du décret qui traite les récompenses publiques est conservée presque complètement. Ces récompenses comprennent

une couronne d'or (50),

une statue en bronze à placer dans «le sanctuaire d'Apollon Maléatas et d'Asklépios» (51),

proclamation du couronnement aux fêtes d'«Apollonieia et Asklépieia» chaque fois qu'elles sont célébrées (52),

la première place aux «Apollonieia et Asklépieia» valable pour Euanthès et ses descendants (59),

προπομπεία aux «Apollonieia et Asklépieia», aussi pour la descendance d'Euanthès (65),

couronnement aux spectacles publics dans la ville (67) et proclamation du couronnement par le héraut (69),

exemption de taxe sur les revenus, d'impôts et de litourgies, s'étendant aussi pour les descendants d'Euanthès (72),

placement du décret contenant les honneurs à côté de la statue (74).

Presque les mêmes honneurs ont été accordés à Aristoboulos qui avait rendu à sa patrie des services semblables. Aussi dans le décret relatif à ce personnage (F. 235) est ordonnée une proclamation réitérée du couronnement ce qui ailleurs est rarement le cas (cf. une inscription de Syros, CIG 2347 c, et un décret éleusinien du 4. siècle av. J.-C., Ἐφ. ἀρχ. 1883, 83). Quant à la phrase *πομπευέτω καὶ Εὐάνθεος βοῦς* (l. 66—67) on peut comparer F. 233 (= TF X 276 XXVIII): *τὰ ἱαρώματα τῶν Ἀστυπαλαιέων πέμπεσθαι σὺν τᾶι τῶν Ἐπιδαυρίων πομπᾶι.*

Date du décret. D'après la forme des lettres l'inscription date à peu près du même temps qu'une suite d'autres qui se rapportent à la famille d'Euanthès: F. 185 (cf. le texte plus complet TF X 262). 186—7. 188. 191. F. 225 appartient à une époque postérieure. La filiation ne se laisse pas définir avec certitude absolue, mais la table suivante est la seule qui ait de la vraisemblance et à laquelle ne s'opposent pas des difficultés insurmontables.

Εὔνομος I. 186.

Εὐάνθης I. 185; 186; 187.

Εὔνομος II. 187; 188. *Πολυκράτης* I. 185.

Εὐάνθης II. [187]; 188; 191.

Εὔνομος III. 225. *Πολυκράτης* II. 191.

Τιβ. Κλαύδιος Νικοτέλης. 225.

La grande base avec les inscriptions F. 185—7 a porté les statues d'Euanthès I (au milieu), de Polykratès I (à sa droite) et d'Euanthès II (à sa gauche); vraisemblablement Eunomos II était mort au moment de la dédicace. Polykratès II qui présida en agonothète les *Καισαρεῖα* introduits sous l'empire d'Auguste (cf. F. 189) est différent de Polykratès I et vivait dans une période postérieure; son père ne peut donc être qu'Euanthès II. D'après le système des noms Eunomos III, père de Tib. Klaudios Nikotélès qui vivait sous Claude, doit être le frère aîné de Polykratès II. Euanthès fils d'Eunomos qui est mentionné dans l'inscription présente (no. 32) ne peut donc être qu'Euanthès II. Cette conclusion est confirmée parfaitement par les phrases singulières de l'inscription F. 187: *συμβουλεύοντα τὰ κράτιστα ἐν παντί καιρῶι καὶ ἄνδρα ἀγαθὸν ὄντα περὶ τὰν πολιτείαν καὶ εὐεργετηκότα πολλὰ καὶ μεγάλα τὰν πόλιν*; ces mots qui diffèrent assez de la souscription usuelle se trouvent dans l'accord le plus parfait avec le contenu de l'inscription no. 32.

L'époque où vivait Euanthès II est définie approximativement par les faits 1) que son petit-fils était un homme de crédit, citoyen romain et vraisemblablement prêtre de l'empereur en 49—54 après J.-C. et 2) que son fils (cadet?) a vécu du temps d'Auguste et de Tibère. Les services qu'il avait rendus à sa patrie datent de sa jeunesse, du temps où vivait encore son grand-père (F. 185—187). Les «temps agités» (*πᾶς καιρός* F. 187) ont donc été les années orageuses qui précédèrent immédiatement la fondation de l'empire romain. Avant la dernière bataille, en 32—31 av. J.-C., les sous-chefs d'Antonius firent des réquisitions énormes,

surtout afin d'équiper la flotte, et les Romains n'étaient pas difficiles dans leur choix[1].

Les autorités publiques. Le décret fut adopté par *[πάντες] οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ σύνεδροι,* c'est-à-dire par les magistrats et le sénat. Dans le décret d'Aristoboulos qui date à peu près de la même époque sont nommés comme organes de l'état *(ἁ πόλις ἁ τῶν Ἐπιδαυρίων)*: *οἱ ἄρχοντες καὶ σύνεδροι καὶ ὁ δᾶμος* (F. 235, l. 14—15). Ici donc figure aussi l'assemblée du peuple. Cependant cela ne signifie pas grand'chose; que la décision ait eu lieu, en effet, dans le sénat, résulte de la préface du décret, où il n'est question que des débats du *συνέδριον.* L'assemblée du peuple n'est plus qu'une tradition archaïque. Au 4.—3. siècle av. J.-C. il en est tout autrement. Les décrets de cette époque commencent par le formulaire *ἔδοξε βουλᾶι καὶ δάμωι (τῶν) Ἐπιδαυρίων* (F. 273. 274. 275. 276); seulement F. 233 on trouve l'abréviation *ἔδοξε τοῖς Ἐπιδαυρίοις.* Isyllos ne réfère pour sa loi qu'à une résolution du peuple sans mentionner le sénat:

καί νιν ἅπας δᾶμος θεθμὸν θέτο πατρίδος ἁμᾶς
χεῖρας ἀνασχόντες μακάρεσσιν ἐς οὐρανὸν εὐρύν.

A l'époque des empereurs on trouve le plus souvent le peuple à côté du sénat (CIG 1167; F. 195. 236), mais ce fait n'est d'aucune importance.

Parmi les magistrats épidauriens mentionnés dans la partie conservée de l'inscription les *δαμιοργοί* n'apparaissent que dans le présent document qui ne suffit pas pour définir leurs fonctions. Seulement on peut conclure qu'ils avaient un certain rapport aux archives publiques (cf. CIG 1193. 1543). L'agoranomie mentionnée aussi no. 27 fait l'impression d'une liturgie plutôt que d'une magistrature. — Quant aux fêtes publiques nous ne connaissions pas jusqu'ici *τὰ Σωτήρια* ni *τὰ ἐπὶ πόλιος θεωρικὰ Διονύσια* qui sont peut-être identiques à *Διονυσίων ἀγών* (l. 38—39, cf. Askl. p. 108—9). Les doubles noms de la grande fête pentétérique *(τὰ Ἀπολλωνίεια καὶ Ἀσκλαπίεια)* et du sanctuaire *(τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτα καὶ τοῦ Ἀσκλαπιοῦ)* sont traités en détail Askl. p. 31—37.

[1] Plut. Anton. 62: *ἐβούλετο τοῦ ναυτικοῦ τὸ κράτος εἶναι διὰ Κλεοπάτραν, καὶ ταῦτα πληρωμάτων ἀπορίᾳ συναρπαζομένους ὁρῶν ὑπὸ τῶν τριηράρχων ἐκ τῆς πολλὰ δὴ τλάσης Ἑλλάδος ὁδοιπόρους, ὀνηλάτας, θεριστάς, ἐφήβους καὶ οὐδ' οὕτω πληρουμένας τὰς ναῦς, ἀλλὰ τὰς πλείστας ἀποδεεῖς καὶ μοχθηρῶς πλεούσας.* Cf. les autres auteurs cités par Gardthausen. Augustus I 360.

IV. Symboles religieux.

Beaucoup de pierres à inscription portent des marques singulières qui méritent plus d'attention que l'on ne leur a accordé jusqu'ici. M. Cavvadias en fait mention quelquefois dans la première publication des matériaux (Ἐφημερ. ἀρχ. 1883 suiv.), mais d'une manière tout à fait superficielle; il les appelle «cercles» et semble les regarder comme de simples ornements. Dans le nouvel ouvrage M. Cavvadias a émis l'opinion que ces marques doivent être des symboles religieux, mais là aussi (F. p. 112) on les trouve mentionnées d'une manière peu satisfaisante et avec bien des fautes. Pour cette raison, je donne ici, d'après mes notes et en partie d'après des empreintes, quelques modestes esquisses montrant la forme des symboles les plus intéressants[1].

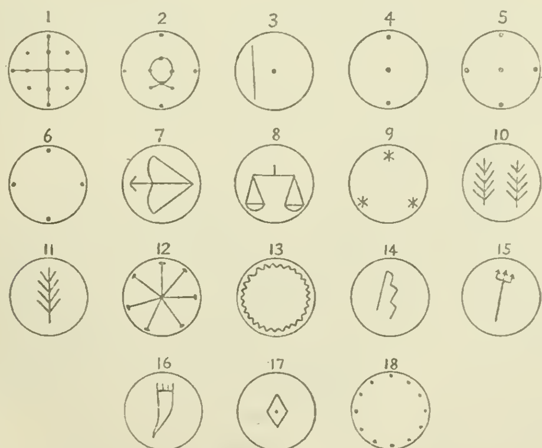
Ces symboles se composent d'un signe entouré d'un cercle, dessiné le plus souvent avec peu de soin. Ils ne se trouvent que sur des pierres portant des inscriptions votives proprement dites et ont rapport aux dieux à qui s'adressent les dédicaces. En parcourant les monuments on observe facilement que les symboles datent d'une époque beaucoup postérieure aux inscriptions. Sans compter la qualité du dessin qui atteste l'origine tardive et contemporaine de ces marques, on aperçoit que les symboles ont égard aussi aux dédicaces nouvelles qui à une époque basse (3.—4. siècle ap. J.-C.) ont été ajoutées quelquefois aux inscriptions originales (cf. F. 93. 96. TF X 270 VIII. 273 XX). D'autre part, je n'ai observé que deux inscriptions très-jeunes (F. 128 et un fragment non publié), dans lesquelles en taillant les lettres on a tenu compte du symbole. Ces observations prouvent parfaitement que les marques symboliques sont postérieures à la foule des inscriptions votives. — A côté du symbole on voit le plus souvent un numéro, écrit de la manière usuelle en caractères grecs surmontés d'une ligne transversale. La forme des lettres témoigne d'une époque basse et fait attribuer avec probabilité les signes numériques au même temps que les symboles.

Voici donc comment s'expliquent les faits allégués. A une époque basse vers la fin du paganisme, probablement au 4. siècle

---

[1] Dans la littérature traitant les inscriptions d'Épidaure connues avant les nouvelles fouilles je n'ai trouvé qu'une observation relative aux symboles, celle de M. Welcker à propos de CIG 1179 «Hammer und Zange» (Rhein. Museum 1859, 519).

après J.-C., on a dressé l'inventaire de tous les dons votifs existant alors dans le Hiéron. Les bases portant les objets consacrés ont été numérotées et des symboles religieux y ont été gravés. Ces symboles se laissent comparer, sous tous les rapports, à des sceaux destinés à prévenir toute profanation de la propriété divine. De plus, ils pouvaient parler à tous, même à ceux qui ne savaient lire les inscriptions, profit qui n'était pas à rejeter dans un lieu où affluait par miliers le petit peuple. Afin d'apprécier justement la valeur des signes symboliques il faut prendre en considération combien d'importance on attachait à l'inviolabilité du sceau, et comment, surtout vers la fin du paganisme, le peuple était habitué, par l'usage de toute sorte de *προφυλάγματα,* de gemmes mystiques, de formules magiques, à regarder avec respect et même avec crainte tous les signes symboliques. — Un symbole religieux égale, comme dit M. E. Curtius (Abhandlungen der Berliner Akademie 1874, 84), le génitif du nom du dieu. Auprès de l'inscription il accentue donc de nouveau la propriété divine. Aussi l'estampillage général des dons votifs du Hiéron n'est qu'une continuation amplifiée d'une coutume qui se trouve assez communément à des temps antérieurs (cf. les exemples allégués par M. Curtius l. c.).

1. Symbole d'Apollon. Se trouve sous les inscriptions F. 97. 132. 163; de plus, dans une forme un peu différente, F. 6. 67. 93.

2. *Ἀσκληπιός*: F. 6. 79. 133. 136. 137; forme un peu

différente: F. 35. Askl. 126, 17. Le même symbole avec 7 points dans le cercle extérieur: F. 132; avec 5 points: no. 10.

3. Ἠπιόνη: F. 35.

4. Ἀσκληπιοῦ παῖδες: F. 43.

5. Symbole de plusieurs héros, savoir: Τελεσφόρος: TF X 273 XVIII; Ἥρως Κλαικοφόρος: F. 245; Ἐπίδαυρος: F. 120 (la même base porte aussi un autre symbole presque effacé).

6. Symbole de plusieurs héroïnes, savoir: Ἡρῶσσαι: Askl. 122, 6 (cf. p. 105); Πανάκεια: no. 12; Ὁμόνοια: Askl. 127, 18.

7. Ἄρτεμις: F. 86. 91. 268 a; forme un peu différente de la flèche: F. 128. 162; l'arc et la flèche tournés à droite: F. 147. M. Cavvadias a décrit incorrectement le symbole d'Artémis comme «feuille de lierre entourée d'un cercle» (Ἐφημ. ἀρχ. 1883, 27, 5 = F. 86; Ἐφημ. ἀρχ. 1885, 195, 98 = F. 147); F. p. 112 on en voit un dessin inexact (triangle dans un cercle).

8. Δικαιοσύνη: Ἐφημ. ἀρχ. 1883, 28, 6 = TF X 261.

9. Ἀσκληπιὸς καὶ οἱ ἐν τῷ Ἀνακείῳ θεοί: F. 57.

10. Ἔλεος: F. 135. — Μήτηρ θεῶν: F. 157.

11. Ζεύς: F. 47. 99. 101. 122. 161.

12. Ἥλιος: F. 47; forme un peu différente: F. 152.

13. Οὐρανία: F. 93.

14. Ποσειδῶν ἵππιος: F. 55. Au dehors du cercle avec le fouet on voit en haut à droite le croquis d'un dauphin.

15. Ποσειδῶν: F. 96. Askl. 126, 16 (au-dessus du symbole de cette base sont dessinés un dauphin et un trident un peu différent de celui qu'on voit dans le cercle).

16. Τύχη (ἄφθιτος?): F. 83.

17. Ὕπνος: TF X 270 VIII. TF X 273 XX.

18. Πάνθειρν = Πάντες καὶ Πᾶσαι: F. 39. 47. 63.

Plusieurs de ces symboles se comprennent immédiatement ou sont bien connus dans l'art figuratif: l'arc (7), la balance (8), les sept rayons (12), le fouet (14), le trident (15), le dauphin (14—15), la corne d'abondance (16). Les rameaux (10) expriment sur Ἐλέου βωμός évidemment la supplication (ἱκεσία; cf. la phrase sophocléenne ἱκτὴρ κλάδος, répétée dans le péan CIA III 171 b); la même idée se révèle dans l'application du symbole au don consacré à Μήτηρ θεῶν (F. 157: Μητρὶ θεῶν ἱκέτης κατ' ὄναρ Μελάνωπος ἔτευξεν). De même on a choisi probablement le rameau (11) pour marque du dieu suprême comme un signe de la soumission et du respect le plus profond. La figure au centre du symbole d'Asklépios (2) représente une couronne; cf. Aristide

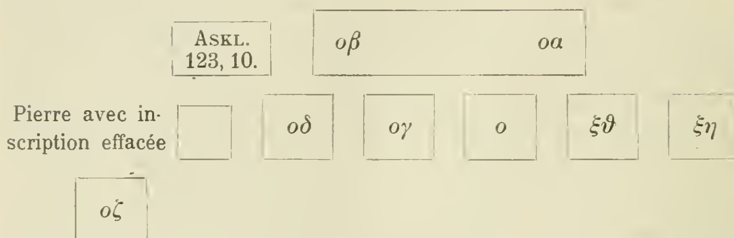
p. 283: *ἐδόκουν στέφανον πέμπειν τῷ θεῷ τῶν μακρῶν, οἵ εἰσιν οὓς ἰδίᾳ τῷ Ἀσκληπιῷ κομίζουσι, προστάξας τῷ ἀποκομίζοντι . . . ἐπαναφέρειν μοι παρὰ τοῦ νεωκόρου ἕτερον*; cf. aussi le vase publié par M. Kern *Ἐφημ. ἀρχ.* 1890 pl. 7. Les trois étoiles (9) sont une amplification du signe usuel des Dioscoures (cf. F. 145: deux étoiles au-dessus de deux bonnets); la troisième étoile signifie ici probablement Asklépios qui leur est associé dans l'inscription; cf. ce que dit Aristide (p. 45) sur les Asklépiades: *ἀθάνατοι γενόμενοι τὴν γῆν διέρχονται . . . καὶ αὐτοὺς πολλοὶ μὲν ἤδη ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶδόν τε καὶ ἔγνωσαν ἐμφανῆ κινουμένους . . . πανταχοῦ τῆς γῆς διάττουσιν, ὥσπερ ἀστέρες, περίπολοι κοινοὶ καὶ πρόδρομοι τοῦ πατρός κτλ.* Les douze points (18) signifient les dieux olympiens. D'une manière analogue les neuf points au centre du symbole d'Apollon (1) représentent vraisemblablement les Muses. D'ailleurs il est probable que les symboles qui consistent essentiellement en groupes de points peuvent avoir rapport à certaines constellations; mais je ne possède pas les connaissances nécessaires pour poursuivre cette idée. Pour les symboles no. 13 et 17 je ne sais aucune explication satisfaisante.

Sans compter l'interêt qu'offrent les symboles en eux-mêmes, ils sont aussi sous d'autres rapports importants pour l'étude des inscriptions. Ils nous font connaître combien d'entre les anathèmes ont été conservés et respectés pendant le cours des siècles jusqu'à la fin du paganisme. Ils peuvent aussi souvent faciliter la lecture d'inscriptions mutilées et quelquefois même aider à combler des lacunes. Tel est le cas de l'inscription F. 94: on voit sur la pierre le symbole d'Apollon, il faut donc que l'inscription se soit adressée à ce dieu. De même il faut que la base F. 36 ait porté une dédicace, ajoutée peut-être postérieurement, à Tyché; car sur la face latérale de la pierre se trouve le symbole no. 16. Quelquefois la dédicace est complètement perdue et le symbole seul témoigne de la destination de la pierre; j'ai trouvé dans cet état de conservation des blocs avec les symboles no. 7 (un exemplaire) et no. 5 (deux exemplaires).

V. Numéros des dons votifs.

En numérotant les ex-voto (cf. p. 174—5) on n'a eu égard qu'à la place qu'ils occupaient dans le sanctuaire. Cela résulte avec pleine certitude de l'observation d'une série de bases trouvées in

situ à l'est de l'édifice marqué K dans le plan de M. Cavvadias (cf. Askl. p. 104 not. 90; F. p. 112).

Outre celles-là on trouve à divers endroits du sanctuaire plusieurs bases numérotées soit à leurs places originales soit peu déplacées. En dressant le plan exact du placement de ces bases on pourrait, à mon avis, définir la place ancienne au moins de la plupart des inscriptions numérotées, ce qui pourrait sans doute éclaircir plusieurs points de la topographie du sanctuaire. Toutefois, le temps de mon séjour en 1890 ne suffit pas pour essayer la solution de ce problème.

M. Cavvadias n'a allégué qu'une partie des numéros conservés. Pour cette raison j'en donne ici une liste qui pourtant ne prétend pas être absolument complète. Je ne saurais expliquer avec certitude le fait que quelques numéros reviennent deux fois.

α — no. 3.
β — F. 162.
γ — F. 6.
δ — F. 104.
ϛ — F. 67.
ϑ — F. 135.
ι — Askl. 122, 6.
ια — F. 133. 245.
ιβ — F. 63.
ιγ — F. 39.
ιϑ — F. 136.
λα — F. 122.
λγ — no. 12.
λδ — F. 47.
μα — Ἐφημ. ἀρχ. 1883, 28, 6.
μβ — Askl. 126, 16.
να — TF X 270 viii.
νβ — TF X 273 xviii.
νη — F. 258.
νϑ — F. 161 (non pas *νο*!). 268 a.
ξ — F. 132.
ξα — F. 165.
ξβ — F. 128. [F. 29].
ξγ — F. 95.
ξζ — F. 41 *a*.
ξϛ — F. 79.
ξη — F. 91.
ξϑ — F. 100.
ο — F. 97.
οα, *οβ* — F. 120.
ογ — F. 101.
οδ — F. 93.
οζ — F. 55. 163.
π — F. 35.
πβ — F. 36. 147.
πε — F. 50. TF X 273 xx.
πζ — F. 83.
πϑ — F. 44.
ϙϛ — Askl. 126, 17.
ϙζ — F. 61. 96.
ϙη — F. 99 (non pas *ιη*!).

Copenhague, décembre 1894.

Chr. Blinkenberg.

Anmeldelser.

Nekyia. Beiträge zur Erklärung der neuentdeckten Petrusapokalypse von *Albrecht Dieterich.* Leipzig 1893, Teubner. VI + 238 Ss.

Die dunkeln, aber wie alle Uebergangszeiten sehr interessanten und dazu besonders folgenschweren Jahrhunderte um den Anfang unserer Zeitrechnung herum haben früher die Philologie wenig beschäftigt; die Philologen mochten nicht von den Lichtgestalten des classichen Griechenthums zu jenen Dunkelmännern herabsteigen, auch scheuten sie sich wohl die streitbare und allmächtige Theologie in ihren Cirkeln zu stören. Aber je mehr es der Philologie Ernst wurde sich als historische Wissenschaft oder einfach als Geschichte zu behaupten, desto klarer stellte es sich als unmöglich heraus die Spectrumslinien der «classischen» Zeit willkürlich abzuschneiden. Diese Auffassung der Aufgabe der Philologie hat nicht nur die von der Berliner Akademie ausgehende kritische Bearbeitung der späten Aristotelescommentatoren und das Wiederaufblühen der byzantinischen Studien veranlasst, sondern auch auf dem theologischen Gebiete die Neuherausgabe der Kirchenschriftsteller, der lateinischen durch die Wiener Akademie schon sehr vorgeschritten, die der griechischen von der Berliner Akademie eben erst in Angriff genommen, und die Bearbeitung der Heiligenlegenden durch Usener und seine Schüler. Dieselbe Richtung hat auch die Philologen darauf gebracht die Entwickelung des Christenthums und sein Verhältniss zu und Abhängigkeit von den heidnisch-griechischen Voraussetzungen zu untersuchen. Auch hier geht Usener mit seinen «Religionsgeschichtlichen Untersuchungen» (I—II. Bonn 1889) voran. Und es ist gut, dass die Frage einmal von philologischer Seite betrachtet wird. Die Theologen, selbst solche, die historischen Sinn haben, werden immer geneigt sein diese Vorgänge als etwas besonderes, für sich stehendes zu betrachten, während der Philolog mehr auf das gemeinsame sehen wird; Analogien werden ihm aus seinem Studienkreis nicht fehlen. Die Gunst des Schicksals, welcher wir in den letzten Jahren so viele Bereicherungen unseres Materials verdanken, hat denn auch dies Gebiet reichlich bedacht. Erst[1] kommt auf einem Papyrusfetzen aus Faijum ein Evangelienbruchstück — allerdings nur 7 Zeilen — zum Vorschein, das einen ursprünglicheren Text hat als unsere Evangelien (Usener Religionsgesch. Unters. I S. 94).

[1] Zu erwähnen ist in diesem Zusammenhang auch die Auffindung der διδαχή der 12 Apostel, eines wichtigen, lange verloren geglaubten altchristlichen Schriftstücks (durch Bryennios 1883).

12*

Dann findet man in einem Grab in Akmim in Oberägypten ein bedeutendes Stück der «Petrusapokalypse», des «Petrusevangeliums» und der «Henochapokalypse» auf einem Pergament aus dem 2. Jahrh. An die «Petrusapokalypse», eine sehr alte christliche Schrift, die dem Clemens von Alexandria noch als kanonisch gilt und auch im Kanon Muratori als solche aufgeführt wird, aber mit der Bemerkung, dass sie von einigen für apokryph gehalten werde (ebenso bei Eusebius; um 440 war sie noch in einigen Kirchen Palästinas im Gebrauch), hat der Verfasser des oben genannten Werks, ein Schüler Useners, jetzt Privatdocent in Marburg, seine sehr gründlichen Untersuchungen über den Einfluss griechischer Vorstellungen auf das werdende Christenthum angeknüpft. Für die Entwickelung der griechischen Vorstellungen vom Jenseits hatte er in Erwin Rohdes inhaltlich und formell gleich vollendetem Buch «Psyche» (wovon er aber nur den ersten Theil hat benutzen können) eine glänzende Vorarbeit, die er fleissig benutzt, aber auch seinerseits ergänzt.

Als Einleitung wird der griechische Text der Apokalypse mitgetheilt mit kritischem Apparat und deutscher Uebersetzung. Daran wird der, wie mir scheint, durchaus gelungene Nachweis geknüpft, dass wir nicht die eigentliche Petrusapokalypse vor uns haben, sondern ein Fragment des Petrusevangeliums, woraus sich später die selbständige Apokalypse entwickelt hat. Was aus dieser citirt wird, steht meist nicht in unserem Text (ein Citat bei Clemens Alexandr. stimmt recht gut, wenn auch nicht wörtlich) und kann nach der Oekonomie der Schilderung kaum darin gestanden haben, während der Geist offenbar eng verwandt ist. Den Haupttheil nun der Vision Peters bildet eine detaillirte Schilderung des Landes der Seligen, wo sie im Lichte wandeln mit Strahlenkranz um die Locken und mit den Engeln unter duftenden Blumen und Früchten Gott preisen, und der Hölle, wo die Sünder mit der raffinirtesten Grausamkeit in verschiedener Weise gepeinigt werden. Um festzustellen, woher die Farben dieser Bilder genommen sind, führt der Verf. den «griechischen Volksglauben vom Todtenreich» vor, der von den seit Homer geläufigen Hadesvorstellungen sehr verschieden ist (für die übrigens «Resignation» S. 46 nicht das richtige Wort ist). Im II. Capitel: «Mysterienlehren über Seligkeit und Unseligkeit» werden dann die eleusinischen Mysterien und die delphischen Vorstellungen (zum Theil aus Polygnots Gemälde erschlossen) kurz besprochen. Für den eleusinischen Glauben wird, wie billig, die Unterweltsschilderung in Aristophanes' Fröschen verwerthet. Wenn dabei «der Pfuhl von Schlamm und ewigem Koth, in dem die Sünder liegen» als «im eleusinischen Glauben unmöglich» bezeichnet wird, scheint mir das recht zweifelhaft; ich sehe nicht ein, wie man diesem einen Zug bei Aristophanes eine andere Beziehung geben kann; dass er orphisch ist, steht fest; aber wesshalb kann orphische Einwirkung in Eleusis,

die man doch für spätere Zeit zugeben muss, nicht schon im V. Jahrh. sich geltend gemacht haben? War ja doch, wie der Verf. auf Grund der Angaben bei Platon weiter auseinandersetzt, der orphische Geheimcult im VI. Jahrh. in Athen blühend.

Nach einer allgemeinen Uebersicht der orphischen Lehre von der Unterwelt[1] werden im III. Capitel «Orphisch-pythagoreische Hadesbücher» in einer sehr schönen und umsichtigen Untersuchung die Spuren dieser Litteratur zusammengesucht, nicht nur bei den Schriftstellern bis in die späteste Zeit, sondern auch in den interessanten Goldtäfelchen, die man in unteritalischen und kretischen Gräbern gefunden hat und die den Weg der Todten im Hades beschreiben und darauf bezügliche Weisungen geben, eine Art von Leitfaden für den Todten. Das ist, auch quantitativ, das Hauptstück des Buchs, und die Combinationen des Verfassers sind überzeugend und geben ein gutes Bild dieser orphischen Lehre mit ihren rohen Höllenstrafen und fast ebenso rohen Himmelsfreuden. Im IV. Capitel. «Sünder und Strafen im Hades», wird dargestellt, wie die griechische Hölle, die ursprünglich nur für wenige Hauptverbrecher Raum hatte, sich unter orphischem Einfluss nach und nach bevölkert, und wie die Sünden und Strafen immer mehr specifizirt werden; die Aehnlichkeit dieser Classification mit der in altchristlichen Schriften vorkommenden wird tabellarisch vor Auge geführt.

Das V. Capitel bespricht die «jüdische Apokalyptik» und weist nach, dass die Schilderung der Petrusapokalypse dort ihre Wurzeln nicht haben kann; es fehlt der jüdischen Apokalyptik, wo sie nicht schon vom Griechenthum beeinflusst ist (wie bei den Essenern), die Mannigfaltigkeit der Strafen.

Zum Schluss wird dann das Ergebniss zusammengefasst: die Schilderung des Jenseits in der Petrusapokalypse ist griechischen, speciell orphischen Vorstellungen entlehnt.

Im allgemeinen wird das richtig sein, wenn auch wahrscheinlich die orphische *Litteratur* hierbei weniger gewirkt hat als die im Volke verbreiteten orphischen Vorstellungen. Zwar ist die Aehnlichkeit in der Schilderung der Seligen nur ganz äusserlich; der Verf. macht selbst S. 40 richtig darauf aufmerksam, dass die Schönheit und Herrlichkeit der Seligen bei Petrus mit Zügen geschildert wird, die längst Gemeingut der Litteratur waren, und das specifisch orphische, das ewigliche Schmausen und Trinken, das für ihr Paradies ebenso charakteristisch ist wie die Houris für das mahomedanische, das fehlt eben in der Apokalypse. Wenn die Genüsse

[1] Wenn S. 75 Anm. bei Heraklit fr. 130 eine Anspielung auf orphische Reinigungen gefunden wird, scheint das ein Misverständniss. Heraklit höhnt die Leute, die sich *mit Blut* reinigen (wie in Mithrascult später); das sei ja ebenso thöricht, als ob einer sich mit Koth waschen würde, wenn er sich mit Koth beschmutzt hat. Von dem orphischen «Koth» ist die Rede nicht.

des Dionysos und der Aphrodite also ausgeschlossen sind, bleiben nur Licht, Singen und Blumenduft, die nothwendig allen Paradiesen gemeinsam sein müssen, so lange man bei den fünf Sinnen bleibt und nicht auf geistige Genüsse verfällt; aber dann hat es mit der naiven Paradiesvorstellung ein Ende. Hieraus würde also eine Entlehnung nicht folgen. Aber unter den Strafen sind einige von so frappanter Uebereinstimmung, dass man an Zufall nicht glauben möchte, z. B. wenn die Sünder sich auf spitzen Kieselsteinen wälzen, wie bei Platon (nach den Orphikern) auf Disteln, oder wenn als Peinigungsort ein See erwähnt wird, worin *ἡ δυσωδία τῶν κολαζομένων* zusammenfliesst, wie bei Aristophanes der *διαρροίας ποταμός*, die höchste Steigerung des *βόρβορος*, der hier wie dort als Strafmittel die Hauptrolle spielt.

Zur Stütze des Ergebnisses werden andere Verquickungen von orphischem und christlichem hübsch zusammengestellt[1]. Und es hat in der That nichts überraschendes. Man stellt sich oft gedankenlos die Kluft zwischen Christen und Heiden gleich anfangs allzu gross vor; es waren ja doch dieselben Leute, die heute Orphiker waren oder sonst einem Conventikel angehörten um morgen sich einem anderen, mehr versprechenden anzuschliessen. Selbst wenn das ein christliches war, war «der neue Mensch» doch nicht im Handumdrehen fertig.

Neben dem Hauptgedanken werden gelegentlich viele andere Fragen behandelt oder gestreift, vielleicht sogar ein bischen zu viel; das Herbeiziehen von Sachen, welche mit der Hauptfrage weniger in Verbindung stehen, wirkt etwas ermüdend, so wie auch die zahlreichen Wiederholungen, die durch die gewählte Eintheilung des Stoffes nothwendig geworden sind. Aber wer will mit dem Verfasser rechten, weil er zuviel bietet? Wo so viel Wissen und Urtheil beisammen sind, wird die Fähigkeit den übersprudelnden Reichthum künstlerisch zu gestalten sich mit der Zeit einfinden.

Von den vielen schönen Bemerkungen, die gelegentlich abfallen, seien hier nur einige wenige hervorgehoben. So die Erklärung von Kerberos S. 49 ff. und von *σαρκοφάγος* S. 53, die sehr überzeugt. Ansprechend ist die Aenderung (S. 24) *ἀκτῖνος* für *ἀκτῖνας* bei Euripides Ion 1136, wodurch sowohl *βολάς* als *βίον* gerettet wird; das schöne Bild von den Sonnenstrahlen, die ihr Leben im Westen beenden, hätte man allerdings nie antasten sollen. Treffend scheint mir auch die Erklärung des «Epicharmus» von Ennius S. 132 als Beschreibung einer Hadesreise Epicharms um sich von Pythagoras belehren zu lassen. Durch den Nach-

[1] Das S. 230 erwähnte orphische Monument in Athen hat kaum auf einem Grab gestanden. Es hat oben einen Klotz mit einem Loch; wenn man an die altchristlichen sculpirten Leuchter denkt, könnte man versucht sein eine solche Anwendung zu vermuthen. Uebrigens sehe ich keinen Beweis für christliche Verwendung.

weis von orphischer Lehre (Citat eines unserer orphischen Hymnen) bei Demosthenes or. XXV wird die Unechtheit dieser Rede, die auch sonst angefochten wird, sehr wahrscheinlich gemacht (S. 139). Was S. 28 vom leukadischen Felsen gesagt wird, mag richtig sein, aber die in Anm. 3 erwähnten Grabreliefs wären besser nicht damit in Verbindung gebracht. Für einige wenigstens ist die Erklärung unabweisbar, dass sie Kriegern, die in der Seeschlacht gefallen (so der trauernde Krieger auf *der Triere*, in Athen), oder Fischern, die ertrunken sind (so der Fischer im Kahn, im Museum auf Mykonos), gesetzt wurden, und von diesem Gesichtspunkt aus sind wohl die übrigen zu erklären, so wenig ich auch sonst mit der Deutungsmethode mich befreunden kann, die auf den griechischen Grabreliefs keine Symbolik dulden will.

Mit diesem Abriss ist der Reichthum des Buchs natürlich keineswegs erschöpft, aber hoffentlich so weit angedeutet, dass, wer für die Entwickelung der Jenseitsvorstellung bei den Griechen, für den Einfluss der merkwürdigen orphischen Bewegung auf das griechische Geistesleben und für die Beziehungen zwischen Christenthum und Griechenthum sich interessirt — und das sind doch wichtige philologische Fragen —, sehen wird, dass er aus Dieterichs Buch manches lernen kann.

23. IX. 94.

J. L. Heiberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* I. Stuttgart 1894, J. B. Metzlerscher Verlag.

Der er neppe nogen Videnskab, der kræver saa stor Alsidighed som Philologien, hvis Enhed som Videnskab næsten trues af Stoffets Mangfoldighed, som det er umuligt for en enkelt at beherske; med den nuværende stærke Arbejdsdeling løber den Fare for at opløse sig i en Række Stumper Culturhistorie. Enheden beror udelukkende paa, at Philologien — den classiske; moderne Philologi i denne Forstand gives endnu ikke; det er væsenlig blevet ved Sprogvidenskab, og Phonetiken synes at ville opsluge de enkelte philologiske Rørelser — har til Gjenstand de to uadskillelige Culturer, hvorpaa vor egen hviler. Men hermed er ogsaa Mangfoldigheden givet. Da Philologiens Materiale er disse Culturers Efterladenskab i Litteratur og Monumenter, som svarende til deres alsidige Udvikling spænder over saa godt som

alle Sider af Menneskelivet, kan Philologen ved Fortolkningen af disse Efterladenskaber komme i Berøring med alt mellem Himmel og Jord ligefra de gamles Forestillinger om Gud og Verden, Stat og Familie til deres Sko og Støvler, Kjøkkenredskaber, Retirader og modi concumbendi. Det er derfor naturligt, at man har følt Trang til i Lexikonform at sammenstille encyklopædiske Haandbøger, hvori man hurtigt kunde orientere sig paa Omraader, der laa ens egne Studier fjernere. Den mest benyttede af disse Encyklopædier og den eneste af de ældre, der har en videnskabelig Karakter, er Paulys, fortsat af Walz og Teuffel, 6 Bind 1837—52, første Bind i ny Bearbejdelse 1864—66. Men den er allerede gammel og paa mange Punkter utilstrækkelig, allerede paa Grund af den store nyere Litteratur, som tildels har overflødiggjort de Værker, hvorpaa den hviler og som den henviser til. Det maa derfor betragtes som et nyttigt Foretagende, naar der nu til de andre encyklopædiske Værker fra den nyeste Tid (Roschers mythologisches Lexikon, Baumeisters Denkmäler) er føjet en Modernisering af Paulys Realencyclopädie. Medens man ellers ofte ved Bearbejdelser af ældre Værker, som er en kjære i deres oprindelige Skikkelse, fordi de er Resultatet af en betydelig Mands Arbejde, og ikke forringes synderligt i Værdi ved Smaafejl i det enkelte. med Sorg ser Bearbejderen brede sig paa det oprindeliges Bekostning. kan man her, hvor der ikke er Tale om et Kunstværk af én Støbning, kun glæde sig over, at Fornyelsen er saa grundig, at den ny Udgave efter Udgiverens Udtalelse kun har Titel og Forlag fælles med den gamle; i et saadant Arbejde kommer det jo netop an paa, at det i Enkeltheder er au courant. Den ny Udgave bliver betydeligt større, idet den er beregnet paa 10 Bind; det foreliggende første Bind, som gaar til «Apollokrates», omfatter 2902 Spalter mod c. 1300 Sider i den gamle Udgave. Udstyrelse og Tryk er god og correct; Billeder er principielt udelukkede; derimod er de geographiske og topographiske Artikler tildels forsynede med tarvelige, men dog ret instructive Kortskitser. Redactionen besørges af Prof. Georg Wissowa i Marburg, som med berettiget Stolthed kan pege paa Listen over sine Medarbejdere, der er saa talrige (Fortalen opfører 119), at den enkelte kan indskrænke sig til sin Specialitet, og mellem hvem der findes en Række fremragende Videnskabsmænd, baade ældre og yngre. Exempelvis skal nævnes Berger (Geographiens Historie), Dziatzko (Bogvæsen), Freudenthal (Nyplatonismen). Graf (Metrik og Musik), Hübner (Spaniens og Britanniens Geographi), Hülsen (Italiens Geographi), Hultsch (Metrologi og Mathematik), von Jan (Musik), Kaibel (græsk Komedie), Löschcke (Vasemaleri), Mau (Privatantiquiteter), E. Meyer (ældre græsk og orientalsk Historie), Milchhöfer (Attikas Topographi). K. K. Müller (græsk Krigsvidenskab), Natorp (Sokrates, Plato), Partsch (Geographi), Puchstein (Archæologi, Alexandria). Reitzen-

stein (græsk Epigram), Robert (Kunsthistorie), Schwabe (romersk Litteraturhistorie), Stengel (græske Kultusantiquiteter), Toepffer (græsk Historie, Mythologi og Antiquiteter), Wachsmuth (Athens Topographi), Wilcken (Hellenismen) og Udgiveren selv (romersk Mythologi og Litteraturhistorie) — og det er kun Exempler, næsten udelukkende Mænd, hvis Skrifter paa det af dem bearbejdede Omraade er vel kjendte ogsaa mellem vore Philologer, for en Del de for Tiden anførende hver paa sit Gebet.

Der hører ikke megen Erfaring til for at indse Vanskelighederne og de uundgaaelige Ubehageligheder ved at besørge Redactionen af et saadant Værk, hvor saa mange Kræfter skal bringes til at gribe ind i hinanden. Det kan nok løbe en koldt ned ad Ryggen, naar Udgiveren i Fortalen ganske koldblodigt taler om at anvende «ein Dutzend Lebensjahre» derpaa; men man maa jo være glad ved, at der er Folk, der vil paatage sig dette Bryderi.

Den første Fare, der truer et saadant Arbejde, er, at det svulmer saaledes op, at det ikke kan tilendebringes i en rimelig Tid eller bliver en Samling udførlige Monographier og uskikket til hurtig Orientering. Det storartet anlagte og overordenlig righoldige franske Lexicon af Daremberg og Saglio kan ikke siges frit for at være strandet paa dette Skær; trods 21 Aars Arbejde er det endnu langtfra færdigt. Det foreliggende Værk antages at kunne sluttes i Løbet af en halv Snes Aar. Den store Mislighed ved den Slags Haandbøger, som skal give et Tværsnit af Videnskabens Resultater paa et bestemt Tidspunkt, at deres Udgivelse er saa langvarig, at meget maa blive forældet, før Værket er sluttet, haaber Udgiveren at raade Bod paa ved af og til at udgive Supplementbind; det er i hvert Fald bedre end de utaalelige og som oftest spildte «Nachträge» til hvert enkelt Bind; de er for dette Bind indskrænkede til 2 smaa Sider. Udgiveren fremhæver selv, at han har stræbt at udstykke Stoffet mere, end Tilfældet var i den gamle Udgave, hvor der forekom saadanne lange Oversigter som «Arma», «Exercitus», «Mythologie», «Navigatio». Sligt vil dog ingen søge i et saadant Værk, og det kan kun billiges, naar Udgiveren har søgt at komme bort derfra. Dog maa en Artikel som «Aberglaube» (65 Spalter) eller «actio» (22 Spalter) siges at være en Rest af det gamle System. Meget mere svarende til Bogens Bestemmelse er en Opløsning i Enkeltheder som den, der er bleven «aes» tildel. Ogsaa adskillige af de større, rent fortællende historiske Artikler forekommer mig at være af tvivlsom Berettigelse; det vil man dog hellere læse i et historisk Værk. Langt mere praktisk er den annalistiske Form, som f. Ex. er anvendt paa Hadrian (hvem man for Consequentsens Skyld maa søge mellem de 163 Aelii, der opføres).

En Hovedvanskelighed er naturligvis Begrænsningen og Valget

af Stoffet. At Navnene paa alle «historisch irgendwie bedeutsame» Personer, selv om vi intet andet ved om dem end netop Navnet, er optagne i meget stort Omfang, baade af Litteraturen og Indskrifter, er meget hensigtsmæssigt; da det ved Identificationer er bekvemt at have en saadan Fortegnelse med Angivelse af Kildestederne, kan der heri vanskeligt gaas for vidt. Det er ligeledes godt, at de fleste Plantenavne er optagne, da de sædvanlige Lexica her i Reglen er ganske utilstrækkelige; disse Artikler (af Wagler) synes mig at gaa en passende Mellemvej mellem den gammeldags Letfærdighed i at identificere Planter paa et meget ringe Grundlag og den stokbotaniske Negativitet, der overalt ender i et *nescimus*, fordi den forlanger, at Oldtidsforfatterne skal beskrive Planterne som en moderne Botaniker. At dette Lexicon som alle andre begynder med «Aal», kan være meget godt, især da Artiklen (af Oder) er meget morsom, men det synes at indeholde en Forpligtelse til at tage et lignende Hensyn til alle eller dog de vigtigste andre Fisk og med samme Ret ogsaa Pattedyr og Fugle, hvad der ikke er sket blot med tilnærmelsesvis Fuldstændighed. En Del, som f. Ex. *αἴλουρος* og *ἀλεκτρυών*, skal vel behandles under det tilsvarende tyske Ord (burde der ikke findes en Henvisning dertil?); men andre maatte dog vist helst opføres under det græske Navn (f. Ex. *αἴθυια* o. a.). I det hele var det ønskeligt, om Udgiveren vilde udtale sig om sine Principer overfor saadanne Artikler. Det kunde ogsaa fortjene at tages under Overvejelse, om ikke Navne paa Sygdomme burde tages med (i dette Bind f. Ex. *ἄφθαι* Trøske) og derunder sammenstilles, hvad der vides om deres Forekomst og Behandling. Men det skal indrømmes, at det her er svært at trække Grænsen for, hvad der hører hjemme i et «Real»lexicon, og hvad der maa henvises til «Ord»bogen. Paa Retsvæsnets Omraade er der en Tilbøjelighed til at tage for meget Ordbogsstof op med (se f. Ex. adiutor).

En anden næsten uovervindelig Vanskelighed er den store Uensartethed i Behandlingsmaaden, som er en nødvendig Følge af Medarbejdernes forskjellige Individualitet. At der skyldes denne et vist Hensyn, maa man give Udgiveren Ret i; men der kunde dog nok med større Fasthed være gjennemført visse almindelige Principer. En saadan Forskjel som mellem de fortrinlige, udførlige og dog overskuelige Artikler «Aischylos» (Dieterich) og «Alkaios» (Crusius) og de magre, navnlig paa Litteraturangivelser og Citater fattige «Anaxagoras», «Anaximandros», «Anaximenes» kunde være undgaaet. Det er dog ikke Meningen, at man blot skal henvises til et eller andet nyere Værk, hvor Citater og Litteraturangivelser findes; det. man fremfor alt er berettiget til at vente at finde i en Realencyklopædi, er jo netop en kort Sammenstilling af de overleverede Facta og den vigtigere nyere Litteratur om de enkelte dertil knyttede Spørgs-

maal. Denne Fordring opfylder de først nævnte Artikler paa en særlig fortrinlig Maade, medens de sidstnævnte maa betegnes som en Misforstaaelse af Opgaven. Som Exempel paa en anden Fejl i Methoden, som kan undgaas ved udførligere Instructioner, skal jeg anføre, at i Artiklen «Agathodaimon» lige i Slutningen E. Rohdes Opfattelse, der ganske strider mod Artiklens, kun nævnes som «beachtenswert» og «abweichend», uden at det angives, hvori den bestaar, og hvorpaa den støtter sig; den burde være indarbejdet (refererende eller discuteret) i Artiklen selv for at forskaane Læseren for den Overraskelse tilsidst at erfare, at det, han har læst, maaske er galt altsammen. Særlig ubehageligt føles Uensartetheden i de Artikler, der angaa græsk Mythologi, der tilmed er fordelt mellem 16 Medarbejdere, der ikke alle følge de samme Principer i Mythefortolkningen. Man sammenligne saaledes den klare og gode Artikel «Amazones» (Toepffer) eller «Aineias» 2 (Rossbach) med den uoverskuelige «Adonis» (langt bedre er samme Forfatters «Aphrodite») eller «Aëdon», hvori der breder sig højst problematiske Theorier og henkastede Indfald, som ikke høre hjemme i en saadan orienterende Haandbog. Men det maa indrømmes, at den videnskabelige Behandling af Mythologien for Tiden er i en saadan Gjæring, at Resultatet vel ikke kunde blive anderledes. I Sammenligning med denne Uensartethed er det Smaating af liden Betydning, at Gjentagelser (som 1134, 1—7 = 1135, 35—56) og Modsigelser (1069, 2 forkastes en Formodning, som 1567, 56 foredrages som et Factum) ikke ganske har kunnet undgaas. Ogsaa i Litteraturangivelserne kunde man ønske noget mere Ensartethed; nogle Medarbejdere karakterisere den anførte Litteratur mere eller mindre udførligt (se f. Ex. «Aineias» 3 af Schwartz), andre nøjes med at nævne Titlerne; saaledes staar Sp. 2247 Kochs Senecaudgave fredeligt ved Siden af Gertz', som ganske har tilintetgjort den.

Til Slutning blot nogle faa Bemærkninger om Enkeltheder.

Under «Accius» burde Madvigs Afhandling De L. Attii Didascalicis commentatio (Opusc. 2 S. 70 ff.) være nævnet, ligesaa i den noget magre Artikel «Antiochos» 62 (fra Askalon) de Bidrag til Forstaaelse af ham, som indeholdes i Madvigs Udgave af De finibus. I den ypperlige Artikel «Acheloos» (Wentzel) mangler en Henvisning til den smukke lille Broncetyr i vor Antiksamling, som er omtalt af Ussing i Vidensk. Selsk. Skr. 5. Række V, 171. Sp. 2246 kunde Gertz' Studia critica in L. Annaei Senecae dialogos (Hauniae 1874) passende være anført. Under «Anthologia» er Henrichsens Arbejde nævnt, men der er ikke gjort opmærksom paa, at den 2384, 27 givne Tidsbestemmelse for Konstantinos Kephalas skyldes ham.

Artiklen «Aischines» 15 (Thalheim) synes mig at staa vel meget paa det traditionelle Grundlag; en Dom som denne (Sp. 1060, 66): «es fehlte seiner Rede wie seinem Charakter der sitt-

liche Gehalt», som vel altsaa Demosthenes alene skal være Indehaver af, trænger stærkt til Modification; den tilgrundliggende Overvurdering af Demosthenes har Holm i III. Bind af sin «griechische Geschichte» underkastet en velgjørende fordomsfri og forstandig Kritik.

Under «*ἄμβλωσις*» (Thalheim) kunde være gjort opmærksom paa, at den hippokratiske Ed indeholder Løftet *ὁμοίως δὲ οὐδὲ γυναικὶ πεσσὸν φθόριον δώσω.* I *περὶ φύσιος παιδίου* fortæller Forfatteren dog om sin Medvirkning ved en Fosterdrivelse (I p. 236 Foesius), men der er Tale om en Slavinde (*μουσοεργὸς πολύτιμος παρ᾽ ἄνδρας φοιτέουσα ἣν οὐκ ἔδει λαβεῖν ἐν γαστρί*) hos en Dame, han kjendte; smlg. p. 254: *αἱ ἑταῖραι αἱ δημόσιαι . . . γινώσκουσιν, ὁκόταν λάβωσιν ἐν γαστρί, κἄπειτ᾽ ἐνδιαφθείρουσιν.* Fosterfordrivende Midler omtales oftere i de hippokratiske Skrifter (p. 571. 30; 584, 12; 587, 30; 624, 27; 625, 27, 50; 626—27; om Farerne derved p. 619, 29; smlgn. p. 1155 a).

Under «Analemma» kunde været omtalt, at Fragmenter af den græske Text af Ptolemæus *περὶ ἀναλήμματος* (som ellers kun foreligger i en latinsk Oversættelse af Wilhelm fra Moerbek, cod. Ottobon. 1850, Grundlaget for Commandinos stærkt bearbejdede Udgave) er paaviste i en Palimpsest i Milano (Ambros. L 99 sup., se Abhandl. z. Gesch. d. Mathematik V S. 4 Anm.).

Af Anatolius *περὶ δεκάδος καὶ τῶν ἐντὸς αὐτῆς ἀριθμῶν* (sml. Sp. 2074) existerer ikke blot Fragmenterne i Theologumena arithmetices, men ogsaa et sammenhængende Excerpt. oversat af Georg Valla (Neue Jahrb. f. Philologie, Suppl. XII S. 399 ff.); paa Græsk findes det i cod. Monac. gr. 384.

Ved «Antiphon» 15 savnes en Notits om hans Forsøg paa at quadrere Cirklen (Bretschneider, Geometrie und Geometer vor Euklid S. 124 ff.).

Fremstillingen af Anytos' Forhold til Sokrates («Anytos» 3, af Judeich) er noget mager; der burde bl. a. være gjort opmærksom paa det mærkelige Sted i Menon 94—95, som tydeligt viser ialtfald Platons Opfattelse. Om de ganske vist meget slemme Fejl i Artiklen «*ἀποικία*», som ellers beror paa en god Ide og kunde være meget nyttig, skal jeg henvise til nedenstaaende Bemærkninger af Dr. Kinch.

Om Sprog og Stil skal jeg ikke videre udtale mig; dog maa jeg sige, at en Vending som denne (Sp. 486, 63): «Trotzdem Aelian kein Stoiker war, sondern *zu den Missgeburten des Popularglaubens* gehörte» eller (Sp. 488, 13) «*ἐπιστολαὶ ἀγροικικαί voll erotischen Inhalts*» idetmindste ikke kan kaldes heldige.

Der kunde endnu uden Tvivl fremdrages andre Ting, som man kunde ønske anderledes, men andet var jo ved et Arbejde af den Natur ikke at vente. I det hele maa Værket siges at svare til sit Formaal, og det vil sikkert, ligesom den gamle Ud-

gave i sin Tid, gjøre god Nytte og blive meget brugt ogsaa hos os som foreløbig Orientering. Navnlig vil det være selvskrevet i Skolebibliotheker, hvor det vil kunne erstatte mange Monographier. Man maa blot ønske Udgiveren, at det maa lykkes ham at blive saa hurtigt færdig, som han tænker sig.

2. X. 94.

J. L. Heiberg.

* * *

Oehler har skrevet Artiklen *Apoikia*. I Indledningen hertil definerer han Apoikia som græsk Koloni og skiller den udtrykkelig fra Kleruchia og Emporion. O. har ikke bemærket, at hans Definition ikke stemmer med græsk Sprogbrug, hvorefter *ἀποικία* er det almindelige Ord, som ogsaa omfatter Kleruchierne. For her kun at nævne et Exempel, betegnes den Kleruchi, der blev ført til Eretria i Aaret 445, i Indskriften paa Votivbasen som Apoikia (Kirchhoff, Tributpflichtigkeit d. att. Kleruchen, p. 20). At O. ikke har bemærket dette, har været højst uheldigt for hans Artikkel. Da han nemlig i Indskrifterne fandt nogle Kleruchier (f. Ex. Brea) betegnede som *ἀποικίαι*, har han i sin Artikkel medtaget disse Stæder, skjønt de som Kleruchier efter hans Definition og hans egen Angivelse skulde være udelukkede. Følgen er, at den, som ikke er inde i Sammenhængen, af O.'s Artikkel maa tro, at Brea og Amphipolis ikke vare Kleruchier[1].

Derefter giver O. en Fortegnelse over græske Kolonier. For at prøve dennes Nøjagtighed og Fuldstændighed har jeg gjennemgaaet den for det makedoniske Chersonnesos', det saak. Chalkidikes og nærmeste Omegns Vedkommende. Det har vist sig, at de fleste større og alle mindre Stæder helt mangle, og at der i Angivelserne om de faa, som opføres, er alvorlige Fejl.

Der mangler 13 Stæder: *Olynthos* (chalkid.), *Torone* (do.), Assera (do.), Stolos (do.), *Mende* (eretr.), Neapolis paa Pallene (mendæisk), Eïon (mend., Thuk. IV, 7), Dikaia (eretr.), Pharbelos (do.), Skabala (do.), *Methone* (do.), *Argilos* (andrisk) og Sane (do.).

Stagiros betegnes af O. som chalkidisk, skjønt det fra Thukydides er vel bekjendt, at det var en andrisk Koloni. Halvøen Pallene opføres som Koloni fra Pallene [sic] i Achaia; Oehler har her af Skymnos ladet sig forlede til at fortælle om hele Pallene, hvad der efter Thukydides maaske gjælder en enkelt der liggende By Skione, hvis Indbyggere paastod, at de nedstammede fra Pellene i Achaia. Hvad angaar det atheniensiske Neapolis i Thrakien

---

[1] I Artiklen Andros har G. Hirschfeld ikke omtalt det for Øens Historie vigtige Faktum, at der omtr. Aar 450 blev ført attiske Klerucher dertil.

(ved det thrak. Chersonnesos), har O. ikke bemærket, at Indskriften i C. I. A. I, 51 og IV p. 15 ff. ikke refererer sig til denne By, men til det overfor Thasos liggende Neapolis. O. har her ganske misforstaaet Dittenbergers Ord i hans Sylloge p. 79 not. 14. Det atheniensiske Neapolis kjende vi ikke fra denne Indskrift, men fra de attiske Tributlister.

K. F. Kinch.

Revue de Métrique et de Versification. Tome I, No. 1. Juillet 1894. Paris, Léop. Cerf. 48 S.

Det foreliggende 1ste Hefte af et fransk Tidsskrift, helliget Metrikken alene, begynder med første Deel af en Afhandling af *Havet:* Notes sur la métrique verbale dans les odes d'Horace. Efter nogle almindelige Bemærkninger om Forskjellen mellem Musikkens og Metrikkens rhythmiske Stof følger interessante Iagttagelser af Ordindsnit i Horats's Oder. De Resultater, der gives, synes slaaende; forhaabentlig vil den følgende Deel af Afhandlingen bringe en Forklaring af, hvorfor Horats har bundet sig til den Slags minutiøse Regler. De almindelige Betragtninger lader Noget tilbage at ønske i Retning af Klarhed; Adskillelsen mellem «métrique syllabique» og «métrique verbale» er neppe holdbar i den Skarphed. hvori Havet opstiller den. — Derpaa følger en Afhandling af *Th. Reinach:* A propos de l'hymne à Apollon. hvori den Eiendommelighed ved den nys fundne Apollohymne fra Delphi, at een lang Stavelse ofte skal synges paa to Noder, benyttes til at forklare og forsvare visse Friheder i den strophiske Responsion hos Pindar og Tragikerne — sikkert med fuld Ret; dog har man allerede forlængst anerkjendt, at netop i den pæoniske Rhythmus, hvori Apollohymnen er skreven, kunde een lang og to korte Stavelser uden Anstød correspondere (Christ, Metrik[2] § 456). — En tredie, paa Italiensk skreven Afhandling: Sulle origini della laude, dell' ottava e del serventese in Italia, af *Francesco Flamini,* søger at eftervise, at visse middelalderlige italienske Versemaal har udviklet sig af Kirkesangens Sequenser. — Slutningen af Heftet indeholder Anmeldelser, deels af ny Poesie — naturligviis kun betragtet i metrisk Henseende —, deels af videnskabelige Arbeider over Metrik — antik, moderne, oldgermansk, hebraisk.

Det foreliggende Hefte indeholder ingen Redegjørelse for Tidsskriftets Formaal. Dette fremgaaer dog tilstrækkelig saavel af Heftets Indhold som af Sagens Natur. Formaalet maa være at afgive et Samlingssted for Undersøgelser, der nu, skjønt de væsentlig har eensartet Stof og følger samme Methode, seer Lyset

paa høist forskjellige Steder, og i det Hele at lette Overblikket over Metrikkens udstrakte og splittede Arbeidsfelt. Det er utvivlsomt en rigtig og frugtbar Tanke: fremfor alt de metriske Grundspørgsmaal lader sig ikke behandle med Udbytte uden ad comparativ Vei; og det er et smukt Tegn paa, hvor levende Interessen for et videnskabeligt philologisk Studium er bleven i Frankrig, at et saadant Foretagende først er blevet iværksat netop dér. Man kan kun ønske Tidsskriftet, at det maa lykkes det at gjennemføre sit Formaal, og fremfor alt, at det maa give vægtige Bidrag ikke blot til Detailforskningen, men ogsaa til Løsningen af de store almene Problemer, som den videnskabelige Metrik fremsætter.

Decbr. 1894.

A. B. Drachmann.

M. Tullii Ciceronis De divinatione libri, udgivne og fortolkede ved *Valdemar Thoresen.* København 1894, Kleins Eftf. (Th. Sørensen). 228 S.

De i Skolen mest brugte Bøger blandt Ciceros filosofiske Værker er vel Cato og Lælius, tredje Bog af De officiis og en sjælden Gang noget af Disput. Tusc. Det er ikke noget stort Udvalg, det vilde altsaa være heldigt at kunne forøge det. Ovennævnte Bog er et Forsøg herpaa. dog er den af Udg. ikke blot beregnet paa Skolens Elever, han har ogsaa villet gjøre den anvendelig for Filologer. Den maa da ses fra hvert af disse Synspunkter for sig.

Det er ikke Udgiverens Mening, at man i Skolen skulde benytte Bogen i dens Helhed, den vilde være meget for stor. Jeg tænker ogsaa, det vilde være uudholdeligt at bruge hele første Bog i Skolen. Det er haardt nok alene at gjennemlæse alle disse barnagtig overtroiske Forestillinger og Anekdoter, end sige da at skulle slide sig igjennem dem med en Klasse Disciple. De lange Citater af daarlige Vers af Cicero vil jeg nu slet ikke tale om, vanskelige at forstaa er de som oftest, og man har intet Udbytte af at udtyde dem. Men det er som sagt heller ikke Udg.s Mening. Han tænker sig (se Forordet), at der vil blive gjort et Udvalg, der da kunde give de to samtalendes Mening om et og samme Spørgsmaal, altsaa et Stykke (eller flere) af hver Bog. Ja — man kan desværre ikke helt se bort fra første Bog og nøjes med anden. I denne forudsættes stadig Kendskab til den første, og selv for et kortere Stykke af denne er jeg bange, det vil knibe med Interessen. En ganske anden Sag er

det med anden Bog, M. Ciceros Svar. Meget af den er endnu anvendeligt paa Forhold i Nutiden. Den vilde sikkert interessere ogsaa Disciple. Den holder sig til den praktiske sunde Sands uden at benytte noget filosofisk System, saa at det ikke vilde volde unge Mennesker noget Besvær at følge med Tanken. Ved et skønsomt Valg vilde man da vel kunne komme ud over de Vanskeligheder, der først synes at træde i Vejen for Bogens Benyttelse i Skolen.

Ser man den fra det andet Synspunkt som en Udgave beregnet paa filologiske Studerende, da tror jeg, at disse har al Grund til at være Hr. Thoresen taknemmelige for at have hjulpet dem til en lettere og bedre Læsning af en Bog, som, naar de først har gravet sig gjennem første Bog, sikkert vil holde dem skadesløse for deres Anstrængelser.

Hvad Kommentaren angaar, syntes den mig ved Gjennemlæsning vel skikket til at opfylde begge sine Bestemmelser. At der i et saa stort Arbejde hist og her kan være en Mangel, eller at man kan være uenig med Udgiveren, er vel begribeligt. Jeg skal tillade mig at gjøre opmærksom paa nogle faa saadanne Steder. I Noten til I 1, 1: *ut alia nos* etc. henvises til lignende Ytringer af Cicero i De fin. og Tusc. Det næsten enslydende Sted i Cato 45 (melius quam Graeci), netop ogsaa om et Ords Afledning, burde vel ikke savnes. — I 40, 88: Bemærkningen om en Sammenblanding af en Amfilokhos med en anden synes mig overflødig, i en Skolebog uheldig; man opnaar kun — den omtalte Sammenblanding. — I 50, 114: I Anledning af *Phrygiis cantibus* anføres Sen. ep. 108, 7. Burde ikke nok saa gjærne, eller i ethvert Fald ogsaa, nævnes Platon, Kriton p. 54 d *οἱ κορυβαντιῶντες τῶν αὐλῶν δοκοῦσιν ἀκούειν*? — II 16, 37: At der ved *excordem* (eller vel snarere ved *corde*) ogsaa skulde tænkes paa, at Tyre blive rasende over en rød Dragt, forekommer mig ikke sandsynligt, da det jo ikke staar i nogensomhelst Forbindelse med den Omstændighed, at Dyret som oftest ved et Mirakel mangler Hjærte. — II 42, 89: *eamque — moveri.* Oversættelsen kunde uden Skade være bedre Dansk. — II 58, 120 er *obtutu* oversat ved «Indstilling». Man kan vist ikke tale om en Indstilling af Øjnene. Det betyder jo heller ikke en Stilling af Øjnene, men en vis Maade at betragte Gjenstanden paa.

Nogle faa Trykfejl har jeg bemærket i den i øvrigt smukt trykte og vel behandlede Bog: S. 5 Lin. 6 i Texten *qum* for *quam*; S. 31 L. 11 T.: *nuntiat* for *nuntiant*; S. 38 Noten § 298 b 1 for § 298 b 2; S. 143 L. 5 f. n.: de for der.

Det er i det Hele et omhyggeligt og grundigt Arbejde, for hvis Tilendebringelse man maa takke Hr. Th. og ønske ham til Lykke.

E. Trojel.

J. La Roche: Beiträge zur griechischen Grammatik. 1. Heft. Leipzig 1893, Teubner. XVIII + 236 S.

Forfatteren har under denne Titel samlet en hel Række Afhandlinger henhørende til det græske Sprogs Formlære og Syntax. De der angaa Formlæren give ret anselige Bidrag til de omhandlede Fænomeners Statistik, men da Forf., som han ogsaa selv siger (p. 132), ikke tilstræber Fuldstændighed indenfor den enkelte Skribents Værker, endsige da medtager alle Skribenter, vil der bestandigt klæbe noget tilfældigt ved de Oplysninger, han giver, som desværre gør Nytten af dem temmelig illusorisk. Anmelderen vilde have følt større Taknemlighed overfor det givne, hvis Forf., i Stedet for at meddele spredte Iagttagelser over talrige Fænomener, havde søgt at skabe fast Bund for fremtidige Undersøgelser ved blot paa et enkelt Punkt at give noget fuldstændigt og afsluttet. Som det nu er, har man en beklemmende Følelse af, at han har ladet sin Skrivebordsskuffe vandre i Trykkeriet.

De syntaktiske Bidrag omfatte gennemgaaende velkendte Fænomener, og Forf. har derfor behandlet de almindelige Synspunkter priselig kort, men til Gengæld udstyret dem med en stor — for det meste altfor stor — Række af Exempler.

Det kan ikke være Anm.s Opgave at gaa nøjere ind paa alle disse Enkeltheder, dertil byder Forf. altfor lidt nyt; kun om to af Bogens Kapitler, hvor Forf.s og Anm.s Opfattelse divergere særlig stærkt, skal jeg udtale mig udførligere. Det første har til Overskrift: Die Formen des hypothetischen Satzes.

Forf. holder skarpt Aarsagssætninger og Betingelsessætninger ud fra hinanden; naturligvis maa man i Almindelighed give ham Ret, men bestemt bør der protesteres mod hans Forsøg paa at udviske den Kendsgerning, at for Grækernes Opfattelse i visse Tilfælde, hvor vi udelukkende anvende og kun kunne anvende Aarsagssætninger, en Betingelsessætning hyppigt indtraadte som Æquivalent. — For vor sproglige Opfattelse stiller det sig ubetinget saaledes, at Grækerne i disse Tilfælde formelt have sammenblandet kausale og konditionale Sætninger, og Forf.s Forsøg paa, gennem Oversættelse at gøre saadanne Sætninger konditionale ogsaa for vor Opfattelse, falde absolut uheldige ud. Fra hans egne Exempler kan man hente Beviser imod ham, saaledes Herod. 1, 155 (citeret p. 3): *αὐτοῖσι Λυδοῖσι τὴν πόλιν παρέδωκα, καὶ ἔπειτα θωμάζω, εἴ μοι ἀπεστᾶσι.* Kyros har paa dette Tidspunkt erfaret, at Lyderne ere faldne fra, Betingelsessætningen indeholder altsaa en Kendsgerning, om hvilken den, der undrer sig, véd, at den er et Factum, følgelig er den i Realiteten en Kausalsætning. — Paa samme Maade gaar det med Exemplet af Thuk. 4, 85 (ligel. cit. p. 3): *θαυμάζω δὲ τῇ τε ἀποκλήσει μου τῶν πυλῶν καὶ εἰ μὴ ἀσμένοις ὑμῖν ἀφῖγμαι.* Brasidas véd her, blandt andet

gennem Portenes Lukning, at hans Ankomst ikke har fremkaldt Glæde. Endvidere kan anføres Dem. 2, 23 og 24; 49, 5; 20, 167 (p. 3 og 4). Naturligvis kan enhver i Græsken nogenlunde forfaren Mand forøge disse Exempler med talrige andre hentede fra egen Læsning, men jeg har med Villie holdt mig til de af Forf. selv citerede.

Der er næppe nogen Grund til at undre sig særlig over det foreliggende Fænomen, endsige da søge at bortforklare det; thi de talende Mennesker føle sig jo ikke forpligtede af nogen logisk Lov til altid at lade det samme Ord have éns Betydning eller lade de samme grammatiske Værdier funktionere paa samme Vis. Eller mon Forf. f. Ex. vil hævde, at Imperfektum, der, hvad vi begge vel ere enige om, i Almindelighed betegner Fortid, netop af den Grund maa siges altid at betegne det forbigangne? Det vilde være konsekvent, men ganske sikkert galt; i saadanne Sætningsforbindelser som: hvis jeg kunde, vilde jeg gøre det, el. paa Græsk *εἰ ἐδυνάμην, ἐποίουν ἄν*, har Impf. ganske tabt Fortidsbetydningen, det er nutidigt. I denne Sammenhæng kunde man maaske ogsaa minde om, at Verbet *ville* paa Dansk meget hyppigt ganske taber sin oprindelige Villiesbetydning, f. Ex.: Denne Efterretning vil volde hans Familie stor Sorg; det samme skér jo ikke saa sjældent med *ἐθέλειν* paa Græsk (jvfr. f. Ex. Fortolkerne til Herod. 1, 32). Endelig tabe vistnok paa alle Sprog Nægtelserne i mange Tilfælde hélt deres nægtende Karakter, jvfr. paa Dansk Udtryk som: 'Vil De ikke have et Par Stykker endnu?' 'Jeg skulde bede, om De ikke vilde komme ind at spise', og for Græskens Vedkommende de af Madvig Gr. Synt. under §§ 210 og 211 behandlede Tilfælde. — Alle saadanne Fænomener, hvis Tal uden Vanskelighed kunde øges, synes mig højlydt at protestere mod Forf.s abstrakt-logiske Methode, der passer ligesaa daarligt i sproglige Undersøgelser som i Naturvidenskaberne, men er langt farligere i hine, fordi Korrektiverne ere færre. — Muligvis skriver det sig fra den i det foregaaende udviklede Forskel i Forf.s og Anm.s Opfattelse, at jeg ikke formaar at forbinde nogen fornuftig Mening med enkelte af Forf.s Udtalelser. Jeg er saaledes ganske ude af Stand til at raade den Rune, han har ristet p. 2: 'Dass es nur zwei Arten von Causalsätzen gibt, dagegen vier Arten von Bedingungssätzen, beweist, dass beide in keinem Verwandtschaftsverhältnisse zu einander stehen.'

Med Hensyn til det næste Afsnit i Bogen: «Die vier Formen des Bedingungssatzes» har Anm. ogsaa en Del Anker at fremføre, væsentlig af formel Natur; thi det indeholder saare lidt nyt, og hele dette Afsnit er allerede af andre, f. Ex. Madvig, i sine Hovedtræk behandlet baade udtømmende og klart. — Som typiske Exempler paa de fire Former af Betingelsessætninger, han opstiller, kunne følgende, fra hans egen Samling hentede, anføres: *εἰ θεοί τι δρῶσιν αἰσχρόν, οὐκ εἰσὶν θεοί* (Eurip. Fr. 294, 7);

ἢν γὰρ ἐγὼ αὐτὰ λέγω, δόξω πλάσας λέγειν καὶ οὐ πείσω (Herod. 8, 80); *κλάοις ἄν, εἰ ψαύσειας* (Aesch. Suppl. 925); *εἰ γὰρ ἦμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν* (Thuk. 1, 143). — Første og andet Tilfælde udvikler Forf. nøjere med følgende Ord p. 8: 'Wenn A ist (war, sein wird), so ist (war, wird sein) B. Vorausgesetzt, dass die Bedingung wirklich eintritt, muss nothwendigerweise auch das davon abhängig Gemachte eintreten. *Fall der Wirklichkeit*' og p. 14 'Für den Fall dass A ist oder sein wird, ist oder wird auch B sein. *Objective Möglichkeit.* Der Sprechende stellt die Bedingung so hin, dass es ungewiss ist, ob sie eintreten wird oder nicht, beides ist gleich möglich, die Zukunft entscheidet darüber.' — Denne Distinktion er i Virkeligheden ganske umulig, thi i *begge Tilfælde* gælder det at 'der Sprechende die Bedingung so hinstellt, dass es ungewiss ist, ob sie eintreten wird oder nicht, beides ist gleich möglich.'

Hvis man i det hele taget vilde opstille nogen Væsensforskel paa disse to Former, hvad der forekommer mig unødvendigt, kan den aabenbart ikke ligge i det af Forf. angivne; der kan overhovedet næppe findes nogensomhelst anden end den af den talende mér eller mindre stærkt accentuerede Sandsynlighed for Betingelsens Indtræden, og heller ikke denne Forskel er altid paaviselig. Derfor burde vistnok begge Tilfælde være behandlede under ét; i den Retning peger ogsaa de af Forf. p. 17 anførte Exempler Herod. 6, 11; Isokr. 6, 107.

Ligesaalidt kan jeg være enig med Forf., naar han indordner den iterative Optativ i Betingelsessætninger under Gruppe 3. Optativen udtrykker jo i dette Tilfælde, syntaktisk sét, noget ganske forskelligt, hvad der blandt andet fremgaar deraf, at en saadan iterativ Optativ ikke blot findes i Betingelsessætninger, men ogsaa i Sætninger indledede af Tidskonjunktioner og relative Ord. — Heller ikke det p. 21 ned. omtalte Fænomen 'Der Optativ kann auch stehen, wenn hypothetische Sätze der zweiten Form von einem Präteritum abhängig gemacht werden', som Forf. ligeledes har henført til denne Gruppe, vedkommer den i mindste Maade, da Betingelsessætninger af den omtalte Art, som bekendt, ere underkastede den samme Lov som de fleste andre Bisætninger, der blive afhængige af en Sætning i Præteritum. I begge Tilfælde har Forf.s rent formalistiske Synspunkt ledet ham paa Afveje.

Endelig skal jeg endnu bemærke, at ved den p. 23 omtalte Sammenblanding af Gruppe 1 og 2 (jvfr. Madvig Gr. Syntax § 135 c A. 1) burde det være omtalt, at ogsaa 2den og 3die Gruppe findes sammenblandet.

Hvor der som Forsætning staar en Betingelsessætning med Ind. el. Konj., i Hovedsætningen Opt. med *ἄν*, er Anm. tilbøjelig til at antage, at denne sidste *altid* bør opfattes som potential Optativ.

I Fortalen og paa Titelbladet af nærværende Hæfte bebuder den flittige Forfatter en Fortsættelse af sit Arbejde, hvis forskellige Afsnit han selv betragter som 'einzelne Bausteine zu dem Gebäude der griechischen Grammatik'; Anm. vil af ganske Hjærte haabe, at dette andet Hæfte maa virkeliggøre Forf.s Hensigt — i det mindste i højere Grad end det foreliggende. Hvad han denne Gang har givet os, er mere raa Stenblokke end veltilhuggede 'Bausteine'.

31. XII. 1894.

Sofus Larsen.

Zu *R. Meyers* 'Einführung in das ältere neuhochdeutsche' etc.

Das lobende urteil Nissens in dieser zeitschrift s. 138 ff. kann ich nur mit freuden unterschreiben. Ich habe das büchlein bereits mit vorteil beim akademischen unterricht gebraucht, und erlaube mir hier einige bei genauerer durchsicht gemachte notizen zu veröffentlichen, die der verfasser vielleicht bei einer neuen auflage verwerten kann.

Zu s. X (litteraturverzeichnis) möchte ich die eben erscheinende 3. auflage von Blatz' nhd. Grammatik (Karlsruhe 1895) nachtragen, die mir der Heyse-Lyonschen vorzuziehen scheint; ferner die Deutsche Grammatik von Wilmanns und desselben Orthographie in den Schulen Deutschlands, Berlin 1888. — S. 3, z. 10 f. In *gold*, *bald* liegt doch germ. *þ* vor, weshalb sie nicht mit *halten* etc. zu vergleichen waren. — S. 9 oben. Viele nhd. dialekte haben jetzt *vatter* mit kurzem *a*, daher kann diese schreibung auch fürs Seyfridlied gar wohl kürze des vokals beweisen. Wegen der vokaldehnung und -kürzung vgl. übrigens Paul in P. Br. Beitr. IX, 101 ff. — ib. mitte. Der plural *verdrozzen* wird auf angleichung an das part. prät. beruhen, das ja im mhd. bei vielen verben im vokal mit dem pl. ind. prät. übereinstimmte, vgl. *riten* — *geriten*, *bunden* — *gebunden* etc. — S. 12 unten. Zu dem gebrauche von *und* = *wenn* vgl. den von *and* im älteren englisch! — S. 14. Wegen des überganges von *s* > *sch* vgl. jetzt Aron, P. Br. Beitr. 17, 225 ff. — S. 18 mitte. *Kimmt* ist wol analog *nimmt* gebildet, da die beiden verba im prät. ganz übereinstimmen. Der Berlinerdialekt verwandelt ja *ü* auch nicht in *i*! — S. 24. Wegen *atter* vgl. jetzt Jespersen, Festskrift til Vilh. Thomsen, 1 ff. — S. 25 mitte: Wegen *über* vgl. Braune, P. Br. Beitr. IX, 582. — S. 29 mitte: Wie *aller* wird noch *voller* und *halber* gebraucht. — S. 38 unten l. *παιδεύουσι*. — ib. unten. Zum verlust des *-t* in der 3. pl. ind. präs. hat

auch gewiss die analogie des prät. (ind. und konj.) sowie der einfluss der prät.-präsentia beigetragen. — S. 41 mitte. Zu *Gybich* vgl. das eddische *Gjúki*. — S. 51 z. 5 l. «entrundung». — S. 52: *het bracht.* Die auslassung des *ge-* beim part. prät. ist ja noch in verbindung mit dem inf. üblich: *ich haben ihn kommen sehen* etc., was hätte erwähnt werden sollen. — S. 53: *dennocht.* Was soll «liebliches wesen» bedeuten? — S. 57 oben. Vgl. das jetzige '*mit fug und recht*'! — S. 60: *helle,* z. 6 l. «gerundet». — S. 61: *schemen.* *e* und *ë* werden nicht bloss in «einigen», sondern noch in recht vielen mundarten geschieden. — S. 62 oben vgl. noch engl. *bide.* — S. 65: *Jhesu.* Dies ist weder von M. noch von Nissen richtig erklärt, denn *jh* beruht hier offenbar auf der ganz gewöhnlichen alten abkürzung *jhs* = *IHΣ*, das später seltsamer weise als *Jesus, hominum salvator* (deutsch: *Jesus, Heiland, Seligmacher!*) gedeutet wurde. Bei *Jherusalem* hat man wohl an *Hierosolyma* zu denken. — S. 67 oben. Indogerm. *tt, dt* wurde urgerm. zu *ss*, nur vor *r* zu *st* (gerade wie im lat.). Got. *wissa* is also das ursprüngliche, ahd. *westa* eine neubilding nach andern schwachen präteritis, wie z. b. *mohta, dorfta* u. a. Weinholds erklärungen stehen bekanntlich recht oft auf ganz veraltetem standpunkt. — S. 69: *degen.* Vgl. noch engl. *thane!* — S. 70 oben: *gezeyten.* 'Gezeite' (pl.) bedeutet jetzt: 'ebbe und flut' = engl. *tide.* — S. 71 unten. Nissens vergleich von *bracke* und dän. *rakke* (zu letzterem gehört unser *rekel*) scheint mir unzulässig. — S. 73 unten: *new* kann nicht = *nun* sein. Luthers *nü* beweist nichts, denn bei ihm müsste man doch schon den nhd. diphthongen erwarten! — S. 77 oben. *f (v)* ist nicht später «wieder tonlos geworden», da es niemals stimmhaft (tönend) war! — ib. *beyst.* Wegen *beissen* = *beizen* (jetzt nur noch vom färben gebraucht) vgl. dial. *weissen* neben *weizen* u. a. Siehe darüber bei Braune, ahd. gr.[2] s. 129 unten! — S. 84 oben. Dass ahd. *nâmi* konjunktivform sei, wird man kaum noch allgemein annehmen. Viel besser ist v. Fierlingers erklärung derselben als starker aoristform, griech. *-ες*. In *solt* kann übrigens das *-t* nicht ursprünglich sein, da es ja im ahd. hätte in *z* übergehen müssen, sondern muss auf neubildung nach *weist, maht* etc. beruhen. — S. 85 mitte: *als vmb ein har* ist nicht richtig erklärt. Es bedeutet einfach: gar nicht. Wegen der bildlichen verstärkung der negation vgl. übrigens Grimm gram. III, neuer abdr. s. 702 ff., Zingerle, Über die bildliche Verstärkung der Negation bei mhd. Dichtern, Wien 1862, und fürs englische Hein, Angl. 15, 41 ff. und 396 ff. — S. 91 mitte: Zu den *72 zungen* vgl. Michel, P. Br. Beitr. 15, 377 und Bojunga, ibid. 16, 545.

Im allgemeinen hätte ich noch zu erinnern, dass M. öfter unnötig veraltete ansichten und aufsätze statt neuerer citiert

(Scherers Zur Gesch. d. d. Spr. ist auch kein buch für anfänger!), resp. nicht die neueren auflagen, so bei Braunes ahd. gr., Heyse-Lyons nhd., Kluges etym. wtb. Grimms deutsche gr. hätte nach dem neuen, reich vermehrten abdrucke des 2. und 3. bandes herangezogen werden sollen.

Göteborg, febr. 95.

F. Holthausen.

Afsluttende Bemærkninger.

Af Dines Andersen.

I Anledning af min Anmeldelse af *Kr. Mikkelsen,* Dansk Sproglære, har Bogens Forfatter gjort en Række Modbemærkninger (se ovenfor S. 146). En vidtløftig Diskussion i denne Sag falder selvfølgelig udenfor dette Tidsskrifts Formaal, og jeg skulde ikke atter have taget Ordet, hvis ikke Forf. havde fremdraget en hel Række af Punkter i Anmeldelsen, ved hvilken han søger at vise, at jeg kun har læst hans Bog meget overfladisk eller oversprunget hele Partier deraf. Forholdt det sig saa, havde jeg jo gjort Forf. stor Uret og var pligtig til at erkende det. Jeg har imidlertid læst Bogen helt og ingenlunde i Hastværk; men man er jo udsat for at overse et og andet, især i en saa omfangsrig Bog, der vrimler af Enkeltheder. Det er saaledes beklageligt, at jeg har overset Ordet «slem» i Tillægget og Ordet «ubøjelige» under de relat. Pron.; men det er heldigvis Ubetydeligheder. Værre er det med min Passus om Forf.s Behandling af Kvantiteten; den burde helt været strøget. Den staar tilbage som en Rest af nogle Bemærkninger desangaaende og er i sin nuværende Form meningsløs, da Forf. jo netop har omtalt det af mig nævnte Spørgsmaal i Lydlæren. Det er derfor med Rette, at Forf. her giver mig Udtrykket «overfladisk» tilbage, saa meget mere som det aldrig har været min Mening at ville stemple Forf.s Arbejde som overfladisk, ligesom jeg heller ikke har insinueret noget om Uvidenhed. Naar Forf. derimod siger, at jeg slet ikke har læst S. 18—23 i hans Bog, da gør han sig selv skyldig i en lignende Fejl mod mig; jeg foretrækker at kalde det en Forglemmelse. Paa en af disse Sider (S. 21) findes netop noget af det, jeg har angrebet, og som har fremkaldt nogle af Forf.s Modbemærkninger. Forøvrigt maa jeg beklage, at jeg flere Steder har udtrykt mig meget kortfattet af Hensyn til Pladsen, hvilket har gjort sit til, at Forf. har misforstaaet mig, eller at min Dom er bleven lidt ubillig. Saaledes naar jeg har sagt, at han ikke har forklaret

þvi = *thi*: Forf. har kun refereret Faktum, en nærmere Forklaring til Fænomenet savnes. Noget lignende gælder *sælge* og *vælge*. Det kunde ikke undgaa mig, at Forf. havde omtalt disse Ord, da han jo selv paa S. 62 henviser til S. 33; men Fremstillingen er ikke korrekt: *g* er ikke udviklet af *j*, der bortfaldt, som i de under c) nævnte Tilfælde (S. 33). I de øvrige Tilfælde kan jeg ikke give Forf. Medhold, jeg nævner kun nogle af de vigtigste: *bær*, *tar* foreslog jeg at nævne udtrykkelig paa det angivne Sted, da de historisk korrekt har Stødtone, i Modsætning til de kunstige Former; dette burde pointeres. *Ørken* og *Lyn* burde nævnes samme Sted som *Verden*, selv om det ene af dem var nævnt før (det var forresten *Verden* ogsaa, S. 62). Andre Steder misforstaar Forf. mit Udtryk eller fordrejer det, f. Ex. angaaende *den der* og min Bemærkning om Accentforholdet i Forbindelser som «Skoven staar grøn»; Forf. nævner selv i Anm. til paagældende Sted Udtryk som «han kom gaaende». Forf.s Vrede over min Bemærkning om Sætningsaccenten er ogsaa ubeføjet; hans Henvisning til *Eftertrykket* er lidet oplysende. — Resten af Artiklen skal jeg ikke indlade mig videre paa, da jeg ikke gør mig Haab om at opnaa Enighed med Forf.; kun et Par Bemærkninger: Forf. kalder *ja, nej* for Udraabsord og henviser herved til Ordstillingen; men naar han samtidig indrømmer, at disse Ord egentlig ikke hører med til Sætningen, hvad beviser Ordstillingen da? Forf.s smukke Conclusioner ang. «grædende Taarer» ser bestikkende ud, men holder dog ikke Stik. Det samme gælder hans Argumentation med det «regelmæssige» latinske *ad mille et trecentos* (det hedder jo ogsaa *ad mille et trecenti*, ja *ad* forbindes med *duo abl.*, jfr. Hand, Tursellinus, I, 102). Det mest graverende er dog Forf.s Bemærkninger om *sitja* og *setja* (Trykfejlen S. 148 L. 18, *t* for *j*, ser jeg bort fra). Da jeg skrev Anmeldelsen, tænkte jeg ikke, at Forf. ikke havde den rette Forstaaelse, men blot havde udtrykt sig uheldigt. Jeg ser nu, at han er helt paa Vildspor. Naar Forf. kalder nogle af mine Bemærkninger for Guldkorn, da er dette for megen Ros; jeg har selv i Anm. (S. 75) betegnet mine Tilføjelser som mindre væsentlige.

Til Slutning gør jeg min Undskyldning for den overlegne Tone, som Forf. har fundet i min Anmeldelse. Jeg kan forsikre, at jeg ikke var mig nogen Følelse af Overlegenhed bevidst, da jeg læste Hr. M.s Bog, gennem hvilken jeg har gjort Bekendtskab med meget, som var nyt for mig. Jeg haaber, at det vil kunne skønnes, at den Tone, som Hr. M.s Bemærkninger er affattede i, har lært mig en Del, og at foranstaaende Udtalelser maa være Vidnesbyrd om, at jeg har gjort Fremskridt til det bedre.

med de til en vis tid samlede kundskaber), men ogsaa stræng i sine fordringer. I sine tidligere aar lagde han hovedvægten paa den grammatiske side af undervisningen; senere traadte den historiske side mere i forgrunden. Der er næppe nogen af hans mange disciple paa hvem hans undervisning helt har undladt at gjöre indtryk, og paa ikke faa har den vist virket ansporende og fremmende; men han hørte ikke til de lærere der vinde *alle* deres disciples hengivenhed.

Bergs forfattervirksomhed var, ikke blot naar han behandlede pædagogiske æmner, væsentlig knyttet til hans skolegjerning; de afhandlinger i skoleprogrammer hvis titel synes at vidne herimod (som: «Lidt om Texten i Xenophons Anabasis», «Om Sprogenes Udbredelse og Slægtskab») ere fremgaaede af hans syslen i skolen med et eller andet æmne. Hans förste arbejde, bortset fra den ovenfor omtalte propædeutik, er «Schema til den græske Formlære» (1843). I fortalen omtaler han med taknemmelighed den hjælp han ved et afsnit havde faaet af P. H. Tregder. Aaret efter udgav denne selv en «Græsk Formlære til Skolebrug», hvoraf Berg leverede en meget detailleret anmeldelse i tidskriftet: «For Literatur og Kritik». I nogle aar blev nu i enkelte skoler den græske formlære meddelt efter begge disse bøger, enten saaledes at Bergs blev lagt til grund og senere afløstes af Tregders, eller saaledes at begge brugtes samtidigt, fremgangsmaader der formedelst bøgernes afvigelser i flere punkter vare lidet heldige. Paa denne ulempe raadede Berg bod ved (1862) at udvide schemaet til en udførlig græsk formlære, der kunde bruges gjennem hele skolen. Ved udarbejdelsen heraf fik han hjælp af en saa udmærket sprogforsker som K. J. Lyngby, i senere udgaver af andre. Medens altsaa denne bog i tidens løb fik en fyldigere skikkelse, var det omvendte tilfældet med hans græske læsebog for förste aars kursus, der efterhaanden skrumpede stærkt ind, og med den græsk-danske ordbog (1864), der ganske vist var anlagt efter en for stor plan og i anden udgave blev betydeligt indskrænket. Ogsaa ved disse bøger saavelsom ved de mange andre, han i tidens løb udgav (f. e. græske stiløvelser, udvalg af forskjellige græske taleres og historikeres værker, atlas over den gamle verden), søgte og fandt han hjælp dels hos medlærere eller tidligere disciple, dels hos andre mænd, til hvilke han ikke stod i et saa nært forhold; navnlig blev kommentarerne til forfatterudvalgene undertiden helt besörgede af andre, f. e. de afdøde filologer Fibiger og Nutzhorn, og hans endnu levende mangeaarige ven, forhenværende overlærer Kielsen. Søgte han saaledes fremmed bistand til sine arbejder, var han ogsaa villig til at yde andre sin; han har saaledes hjulpet Madvig ved udgivelsen af den græske ordföjningslære og ydet Dorph støtte ved hans oversættelse af Aristophanes.

I midten af fyrrerne stiftede Berg et lille saakaldet Societas Græca, af hvis medlemmer to endnu ere ilive, dr. Forchhammer

og forhenværende kollaborator R. Møller. Det havde en aldeles privat charakter, idet medlemmerne samledes i deres private bolig og der under Bergs forsæde drøftede æmner af den græske filologi. Det opløstes da dets medlemmer spredtes ad paa forskjellige steder; men Bergs drift til at søge samarbejde med andre gav sig udslag i et foretagende der fik en mere offentlig charakter: stiftelsen af det filologisk-historiske samfund. Efter en forudgaaet indbydelse af Berg, Kjær, Lyngby, og Siesbye samledes endel kandidater og studenter den 10de oktober 1854 paa Borchs collegium, og her stiftedes samfundet. Af de 21 stiftende medlemmer ere endnu 14 ilive, og af dem ere igjen 7 medlemmer. At samfundets virksomhed ikke skulde gaa i en ensidig klassisk-filologisk retning, blev forebygget ved lovenes förste paragraf, hvor det hedder: «Philologien tages i videste Omfang»; det var da heller ikke at frygte, naar Lyngby var en af stifterne. Heller ikke blev det sat som nødvendig betingelse for optagelse som medlem at være filolog ex professo: et ivrigt og virksomt medlem var saaledes cand. theol. J. L. Jensen; nogle aar var Bergs ungdomsven Rasmus Nielsen medlem. Berg var uafbrudt formand til november 1863 og holdt selv adskillige foredrag; efter at han havde taget sin afsked som rektor og var flyttet tilbage til Kjøbenhavn, indtraadte han igjen i samfundet og indfandt sig af og til ved dets møder. Utvivlsomt har dette samfunds virksomhed været af ikke ringe betydning for ikke faa mennesker — en af Nordens betydeligste videnskabsmænd sendte det for nogle aar siden en «tak for rige minder»; en om ikke intensivere saa dog til videre kredse naaende indflydelse har et andet foretagende haft, til hvilket Bergs navn ligeledes er knyttet, udgivelsen af «Tidskrift for Philologi og Pædagogik» (1859 fgg.). Han var en af dem der bragte foretagendet istand, han var redaktionens formand for hele förste rækkes vedkommende, samt for de to förste bind af anden række. Selv leverede han ikke mange bidrag, men mellem dem er et, der baade ved indholdets og behandlingens beskaffenhed indtager en fremragende plads, mindeskriftet over Lyngby. Det er jo det samme tidskrift, om end med forandret navn og noget begrænset indholdsomraade, i hvilket disse ord trykkes, saa at en udtalelse om dets betydning ikke her vil være paa rette plads.

Efter at have søgt sin afsked paa grund af sin höje alder, ikke formedelst nogen legemlig eller aandelig svækkelse, brugte Berg hviletiden til fortsat arbejde. Han vedblev at sysle med filologiske æmner, men læste ved siden deraf meget i andre retninger, derimellem endel af S. Kierkegaard, der gjorde et stærkt indtryk paa ham. Det var et til sidste stund arbejdsomt liv der afsluttedes ved hans død.

O. Siesbye.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJERDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1895—96

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Drachmann, A. B., docent, dr. phil. København.
Dyrlund, F., dr. phil. København.
Forchhammer, Joh., rector emer., dr. phil. København.
Hasselager, A. K., overlærer. Herlufsholm.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. København.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. København.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. København.
Jørgensen, C., adjunkt, dr. phil. København.
Meyer, Raphael, cand. mag. København.
Nyrop, Kr., professor, dr. phil. København.
Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Pedersen, Holger, cand. mag. København.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rafn, H., adjunkt. København.
Sandfeld Jensen, Kr., stud. mag. København.
Sarauw, Chr., cand. mag. København.
Secher, J. M., adjunkt. Ribe.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Stockholm.
Sørensen, S., dr. phil. København.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Thorsen, P. K., cand. mag. København.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. København.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrolog.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelse:

S. 3. l. 1 f. n.: læs: hæves (86), er folket.

Peiraen i Iliadens anden Sang.[1]

Af Chr. Sarauw.

Den der vil studere det her behandlede problems historie, vil vistnok i det hele kunne indskrænke sig til at gennemgaa de anskuelser, der ved aarhundredets midte fra fire forskellige sider er fremsatte om sagen. Thi de gamle kritikere har kun lige streifet dets yderpunkter, og de senere undersøgelser synes ikke at have bragt noget nyt af nogen værdi. Spørgsmaalet er siden 1850 næppe kommet sin løsning et skridt nærmere. Og dog har de fire mænd til hvem her sigtes, i det væsenlige fremdraget de afgørende momenter, saaledes at blot en sindig og upartisk afveielse af deres ganske vist høist forskellige anskuelser mod hinanden forlængst kunde have fort til det rigtige resultat.

Æren for at have fremkaldt den hele undersøgelse tilkommer Lachmann, der i sine *Betrachtungen über die Ilias* med sikker kritisk følelse foretog et snit i den overleverede Peiratext, rigtignok uden at naa ind til ondets rødder. Köchly, der først fremsatte sine anskuelser paa filologmødet i Darmstadt 1845, dernæst udførligere i *Disputatio de Iliadis B 1—183, 1850* (se *Opuscula Academica*), forener med det skarpeste blik for overleveringens svagheder en voldsomhed i textbehandlingen, der vel bærer skylden for at hans værdifulde iagttagelser ikke har fundet den anerkendelse de

---

[1] Den anskuelse som her søges bevist, paatrængte sig mig under gennemlæsningen af Köchlys Disputatio ved nytaarstid 1894. Den 8 februar holdt jeg et foredrag derom i filol.-hist. samfund. Senere har dr. phil. O. Siesbye vist mig den velvilje at gennemse mit manuskript og meddele mig sine bemærkninger.

fortjener. Han er af alle den der har været nærmest ved det rette, og den der er kommen længst bort derfra. Som forsvarer af overleveringen indtager Nägelsbach en fremtrædende stilling; hans fortræffelige *Anmerkungen zur Ilias* behandler vort problem saa indgaaende, at en kritik af det overleverede i særlig grad maa drøfte hans anskuelser. Hans udviklinger giver gennemgaaende et klart og tro billede af texten, og naar der dog uden vanskelighed kan paavises misforstaaelser og modsigelser i dem, er det en simpel følge af overleveringens forfatning. Endelig kan K. O. Müllers navn ikke forbigaas (*Kleine deutsche Schriften* I s. 464, *Griech. Literaturgeschichte*[2] I s. 92 f.). Hvis det forsøg han gjorde paa at give en sammenhængende fremstilling af denne sangs indhold, er mere aandfuldt end holdbart, saa har han til gengæld, dels overfor traditionen dels overfor Lachmann, paa afgørende punkter hævdet anskuelser som en mere indgaaende undersøgelse nødes til at lade staa.

Hvad disse mænd har ydet til spørgsmaalets løsning benytter jeg med tak, idet jeg søger at bringe en gammel og vistnok ikke helt uinteressant diskussion til afslutning.

En modsigelse møder vi straks i Agamemnons handlemaade. Det fortælles nemlig at Zeus, for at skaffe Achilleus opreisning, i en drøm svigefuldt lover Agamemnon seir over Troerne, og at denne, opfyldt af tro paa at han endnu samme dag skal indtage byen (37), sammenkalder folket. Men istedenfor at give befaling til angreb, holder han en besynderlig tale, hvori han paa skrømt foreslaar at man skal drage hjem; folkene adlyder villigt og skynder sig at trække skibene i søen. Nu er Agamemnons tale ganske vist forberedt ved et stykke om en raadsforsamling (53—86), hvor han erklærer at han først vil sætte folket paa prøve ved at foreslaa hjemfart, og opfordrer de andre fyrster til saa at holde igen; men dette parti fandt Lachmann saa mangelfuldt i udførelsen, motiveringen saa uklar, Nestors svar paa opfordringen saa besynderligt og afsnubbet, og raadslagningens betydning for handlingens økonomi saa tvivlsom, at han erklærede det for

uægte. Hans kritik har fundet ret almindeligt bifald, og forsvaret for det overleverede er gennemgaaende svagt (Lachmann Betr. s. 11 f., Nägelsbach Anm.[3] s. 229, Köchly Disp. p. 5 ff.). '*Dass diese Partie gerade kein Meisterstück ist, geben wir gerne zu*', siger Nägelsbach. At sagen nu ikke klares ved Nägelsbachs antagelse at nogle vers af Nestors tale er faldne ud, og at Lachmanns indvendinger iovrigt ingenlunde er afkræftede, er sikkert nok. Som bekendt handler kongerne slet ikke efter aftalen; Odysseus griber forst ind paa Athenes bud, og det siges udtrykkelig (155) at uden gudindernes indblanding vilde Achaierne være dragne hjem. At ialfald nogle konger ikke har været med i raadet, ses af 188—97; allerede dette er noget betænkeligt. Som grund til de øvriges uvirksomhed anforer man tumultens voldsomhed, der ikke lader nogen komme til orde; men herom har texten slet intet. '*Die Kraft der Fürsten, die mit im Geheimnisse sind, ist, wie beispielsweise an Odysseus sichtbar wird* (v. 170), *vom Ungestüm der Völker gelähmt*' (Nägelsbach Anm.[3] s. 254, sml. s. 443). Meget godt — kun staar der i texten ikke 'han holdt ikke folket tilbage, fordi', men noget ganske andet. Paa Heres bud opfordrer Athene Odysseus til at stanse folket: og hun traf ham staaende, og *han tog ikke fat paa sit skib, fordi* harme fyldte hans sind. Naar digteren altsaa finder det nødvendigt at forklare os, ikke hvorfor Odysseus undlader at stanse bevægelsen, men hvorfor han ikke tager del i forberedelserne til hjemfart, maa vi slutte at heller ikke han har været med i raadet; thi var han indviet, kunde det selvfølgelig ikke falde ham ind at gaa ombord. Da nu en gerontforsamling uden Odysseus vanskelig kan tænkes, stotter dette sted ganske vist ikke Nägelsbachs, men Lachmanns antagelse. Efter 194, der staar og falder med 53—86, har Odysseus imidlertid været i raadet: modsigelsen er saaledes aabenbar. Yderligere bestyrkes mistanken ved at der, som man alt har fremhævet, egenlig ikke er noget tidspunkt paa hvilket modet kan have fundet sted: fornuftigvis maa Agamemnon holde raad inden han sammenkalder folket, og dette er udentvivl meningen med πρῶτον (53), men paa den tid da modet hæves (86 folket allerede ved at samle sig; fremstillingen

er altsaa ogsaa her forvirret. Og sagen bliver utvivlsom, naar man ser, at 87 ganske aabenbart er bestemt til at følge efter 52, medens 86 kun gentager indholdet af dette vers.

Jeg veed ikke hvorledes man bedre skulde begrunde en paastand om uægthed end Lachmann her har gjort; kun kan vi umulig slaa os til ro med en simpel fjernelse af dette stykke. Lachmann har ikke forklaret, hvorfor her er interpoleret, endog paa tre steder — thi 143 og 194 maa falde samtidig. Med god grund hævdede K. O. Müller og Nägelsbach at Raadet er nødvendigt for Peiraens forstaaelse; jeg henviser navnlig til den sidstes udvikling (s. 228), der slutter med de ord: 'der Dichter, welcher die Prüfung des Heeres erfand, hat auch die *βουλὴ γεϱόντων* gedichtet'. Men naar Nägelsbach har bevist at Raadet hører sammen med Peiraen, og naar Lachmann ikke mindre har bevist at det er uægte, saa er den af Köchly udtalte tvivl om ægtheden af selve den overleverede fabel sikkert velbegrundet. I virkeligheden var det en ganske nødvendig konsekvens Köchly drog, da han førte undersøgelsen ind paa det centrale spørgsmaal om Peiramotivets oprindelighed. Til denne undersøgelse maa ogsaa vi gaa, i haab om at finde en fyldestgørende forklaring af hvad der synes underligt nok.

Agamemnons tale lyder nu i forkortet gengivelse saaledes:

(111—115) Zeus har bedraget mig: han lovede mig at jeg skulde indtage byen, men nu vil han at jeg med skam skal drage hjem efter at have tilsat meget folk.

(116—118) Saaledes behager det vel Zeus, som alt har nedstyrtet og fremdeles vil nedstyrte mange byers tinder; thi hans magt er den største.

(119—129) Thi en skændsel er det, at vi der er saa mange fører en resultatløs kamp mod færre mænd; thi vi er mere end ti gange saa mange

(130—133) som Troerne der bor i byen; men deres hjælpetropper hindrer mig i at indtage staden.

(134—138) Ni aar er allerede gaaede, og allerede er skibsplankerne raadnede og tovværket mornet, og vore hustruer og børn sidder der-

hjemme og venter; men vort værk for hvis skyld vi kom hid. er ganske ufuldendt.

(139—141) Men lad os drage hjem, thi vi vil aldrig indtage byen.

I denne mærkelige tale har man, under forudsætning af Raadets ægthed, saavel i ældre som i nyere tid set noget særlig fint beregnet, en *μῦθος κερδαλέος* der motiverer forslaget til flugt i ord som maa tilskynde enhver ærekær kriger til at blive (Nägelsbach). Köchly (Disp. p. 12 ff.) erklærede den for flikværk. Andre har ialfald fundet vanskeligheder og ment at kunne afhjælpe dem ved at stryge dels de tre vers om Zeus som stadødelægger, dels de fire vers om hjælpetropperne, rigtignok uden at forklare hvor disse tilsætninger stammede fra. Jeg skal ikke indlade mig paa nogen æstetisk kritik — sligt overbeviser ingen; heller ikke skal jeg opholde mig ved den vistnok uomtvistelige uklarhed i argumentationen — man vil svare mig at digteren har villet det saa; men jeg vil gøre nogle faktiske bemærkninger som vil være til nytte ved senere overveielser.

Den egenlige opfordring til flugt indeholdes i talens første fem[1] og sidste tre vers, og udtrykkene er her ganske utvetydige, thi disse otte vers er identiske med den tale i niende sang, hvormed Agamemnon i alvor tilskynder til hjemfart. I øvrigt findes der i talen kun fire vers der tydeligt stiler i samme retning, nemlig 130—133 der i henvisningen til Troernes hjælpetropper giver hvad Nägelsbach kalder Agamemnons hovedmotiv til tilbagetog. Men om ægtheden af disse vers kan der med føie tvivles. Aristarchs indvending, at der her lægges en utilbørlig vægt paa hjælpetropperne, kunde Nägelsbach ganske vist let afvise: 'motivet synes valgt under den sikre forudsætning, at det ikke vil finde hærens billigelse'. Men disse fire vers forstyrrer aldeles sammenhængen i det foregaaende. Agamemnon siger (119—122) at det er en skam at kæmpe resultatløst mod *færre mænd*[2], med hvilket udtryk han efter sagens natur maa betegne Troere og hjælpe-

[1] Jeg ser bort fra indledningsformlen.

[2] Man har ikke taget det fornødne hensyn til Aristarchs diple til 122: *ὅτι ἥσσονες κατὰ τὸν ἀριθμὸν οἱ βάρβαροι.* Det er disse ord paa dette sted der er de afgørende.

tropper i forening; dette præciseres derpaa saaledes (123 *γὰρ*), at Grækerne er ti gange saa mange som Troerne; at der derefter ikke kan følge en bemærkning som noder til at opfatte Troere som *egenlige* Troere, turde være klart; thi overtal over summen følger ikke af overtal over den ene addend. Fremdeles — man maa undskylde denne pedantiske bevisforelse — da 129—133 naturligst betegner hjælpetroppernes overvægt som numerisk (*πολλέων ἐκ πολίων*), ophæves derved bestemmelsen *færre*, og skammen falder bort.[1] — Ogsaa en sproglig grund gør det rimeligt, at de fire vers er en tilsætning. Idet man i *οἳ ναίουσι κατὰ πτόλιν* ser en gengivelse af *ἐφέστιοι ὅσσοι ἔασιν,* oversætter man det sidste udtryk ved *'ansässige Bürger', 'einheimisch'* el. lign. i modsætning til *ἐπίκουροι.* Men denne betydning er uhørt. Ordet betegner her og paa de tre Odysseesteder hvor det endnu forekommer (*γ* 234, *η* 248, *ψ* 55) det samme som ellers *ἔνδον* og *εἴσω.* Om den hjemvendte Odysseus hedder det uden forskel *ἐφέστιος ἦλθεν ψ* 55 og *ἔνδον* [= *ἐπιδήμιος α* 194] *ἐστίν*: *οὔ σε ἔοικε φίλον πατέρ' ἔνδον ἐόντα θαυμάζειν π* 202; *ἔνδον μὲν δὴ ὅδ' αὐτὸς ἐγώ φ* 207; om Telemachos *νέον ἄλλοθεν ἔνδον ἐόντα π* 26; sml. *οἴκαδε νοστήσαντα δόμον Πηλήιον εἴσω Σ* 60. Ordet staar ikke i bogstavelig betydning: den der *γ* 234 oversætter *'am eigenen Herde'* kommer unodigt i strid med *δ* 529-37. Men som man kan være *ἔνδον* i et fremmed hus (Nestor og Odysseus hos Peleus *Λ* 767), er Odysseus *ἐφέστιος* hos Kalypso: *η* 248 *ἀλλ' ἐμὲ τὸν δύστηνον ἐφέστιον ἤγαγε δαίμων* d. v. s. *Καλυψοῦς εἴσω* (sml. *Ἄιδος εἴσω* forsk. st., og fremdeles *αἶψά τέ οἱ πέμπουσιν ἐφέστιον ἐς μέγα δῶμα Πλοῦτον* Hymn. Cer. 488). Endelig, som man kan være *ἔνδον* i et fremmed land: *πέφνε γὰρ Ὀθρυονῆα Καβησόθεν ἔνδον ἐόντα Ν* 363 (sml. *νῆεσσ' ἡγήσατ' Ἀχαιῶν Ἴλιον εἴσω Α* 71), er aabenbart hjælpetropperne ligesaa godt som Troerne *ἐφέστιοι* i Troia. Den betydning vi saaledes faar ud, 'saamange som er her i landet', passer netop paa det bedste i denne sætning hvor begrebet Troere ikke maa

[1] Afklædt sin billedpynt ser dette aritmetiske ræsonnement saaledes ud: vore modstandere er færre end vi; thi vi er ti gange saa mange som den ene del af dem, men den anden del opveier forskellen.

indskrænkes. — Men hvem har saa interpoleret talens hovedmotiv? Kan man tro at bringe sagen i orden ved simpelthen at stryge disse vers? Dog lad os forelobig se bort fra dem — vi har endnu tilbage versene om den stadødelæggende Zeus, som ganske vist ogsaa staar i niende sang, men ikke kan høre hjemme der, da de kun kan motivere et forslag om angreb paa byen; og endelig 134—138 som vi maa tale udforligere om. Om disse vers skriver Nägelsbach saaledes: '*da der Dichter die Prüfung des Heeres misslingen lassen will, so legt er dem König von v. 134 an noch andere Motive zur Heimkehr in den Mund, die vom Ehrgefühle der Krieger nicht sofort widerlegt werden. Agamemnon erinnert nicht blos an die lange Dauer des Krieges, an den drohenden Ruin der im Sande verfaulenden Flotte, sondern auch an die daheim sehnsüchtig harrenden Weiber und Kinder, und vereitelt damit sein eigenes Werk.*' I denne gengivelse savnes en redegorelse for ordene *ἄμμι δὲ ἔργον αὔτως ἀκράαντον.* En skarpsindig scholiast skriver: v. 134. *κοινὸν καὶ τοῦτο πρός τε τὸ ἀπιέναι, ἐγκαθημένων ἀπράκτων τοσοῦτον χρόνον, καὶ πρὸς τὸ μένειν, ὡς τοῦ τῆς ἁλώσεως χρόνου πληρωθέντος.* v. 135. *καὶ τοῦτο ἀμφοτέροις συνᾴδει, τῷ ἀπιέναι πρὶν διαφθαρῆναι πλέονας νῆας καὶ τῷ μένειν, ὡς διὰ τὸ σεσηπέναι τὰς ναῦς τέως πλεῖν οὐ δυναμένων* (Schol. Townl. rec. Maass I p. 68). Men hvor scholiasten ser et enten—eller kunde det maaske ligge nok saa nær for en ukunstlet fortolkning at finde et baade—og. Snarere end at slutte: 'lad os drage hjem med uforrettet sag', eller 'lad os vente fremdeles', kunde man vistnok slutte: 'lad os faa en ende paa det ved at indtage byen straks'. Denne konklusion vilde nemlig paa en meget naturlig maade stemme overens med præmisserne deri, at den forenede *τὸ ἀπιέναι* med *τὸ μένειν.* Antager vi nu at versene om hjælpetropperne er en tilsætning, og betragter vi derpaa 116—129 + 134—138 for sig, saa indeholder disse vers aabenbart en sammenhængende række af argumenter, ikke for yderligere forbliven i Troia, men for et oieblikkeligt angreb paa byen. Ordene *ἄμμι δὲ ἔργον αὔτως ἀκράαντον οὗ εἵνεκα δεῦρ' ἱκόμεσθα* siger det samme som 122 *τέλος δ' οὔ πώ τι πέφανται,* hvilket er betegnet som *αἰσχρόν.* Vi kan da ikke give Nägels-

bach ret i at Agamemnon motiverer forslaget til flugt i ord der maa tilskynde til at blive *(zum Bleiben und Ausharren),* og derpaa uforsigtigt anfører momenter som vækker krigernes hjemve: nei, Agamemnon vælger, mærkeligt nok, de selv samme motiver som han vilde have anført hvis han, istedenfor at berede os en overraskelse, havde fulgt gudens anvisning og opfordret til straks samme dag at angribe Troerne for at faa ende paa krigen. Altsaa: udenom en kærne af argumenter for et øieblikkeligt hovedangreb paa byen er løselig lagt som en skal en opfordring til hjemfart, der er enslydende med Agamemnons tale i niende sang; og disse to bestanddele holdes sammen ved fire vers, der paa den ene side forstyrrer talens tankegang, og paa den anden side, idet de indeholder talerens hovedargument, er af ikke uvæsenlig betydning for den.

Vi er overfor denne tale stillede saa gunstigt som ved intet andet omstridt textsted i den homeriske overlevering: den indeholder anden sangs hovedmotiv. De følgende 250 vers handler udelukkende om den ved Agamemnons forslag fremkaldte situation. Vi har i disse 250 vers en lang række taler hvori en mængde forskellige personer fremsætter deres opfattelse af hvad der er sagt og sket. Kan vi nogensinde vente at faa svar paa noget textkritisk spørgsmaal af betydning, maa det være her.

En undersøgelse af de følgende partier foretog nu Köchly og fandt dem uforenelige med Peiramotivet. Men istedenfor at prøve om sangen, efter fjernelse af hvad der hører Peiraen til, lader sig opfatte som et hele, drog han, udfra den erkendelse at Agamemnons tale maatte være sammensat af to, den dristige slutning at hele sangen var sammenflikket, uden blot at forsøge et bevis derfor. Og medens det havde ligget overmaade nær at antage et laan fra niende sang i forbindelse med indføielsen af Raadet, delte han, opfyldt som han var af den ulykkelige viseteori, texten i to viser med hver sin tale af Agamemnon. Der er ingen grund til at gaa nærmere ind paa denne hypotese: vi vil komme til en løsning af en noget simplere og skaansommere karakter.

Skønt fremkaldt ved en lille misforstaaelse, der dog vel uden vanskelighed kunde berigtiges, er situationen efter alt

at domme meget alvorlig. Here er i opror. Odysseus handler med en voldsomhed som ikke synes rigtig vel begrundet. Han taler haardt og uretfærdigt baade til konger og folk. Kongerne beskylder han for feighed. Hvis dette nu gjaldt indviede konger der undlod at skride ind, var udtrykket paa sin plads; men han erklærer netop at de ikke kender Agamemnons hensigt. Hvis det var konger der som han selv var blevne tilbage i uvilje over det skete, kunde han ogsaa med disse ord foreholde dem deres uvirksomhed; men han træffer dem ved skibene, og han holder dem tilbage (*ἐρητύσασκε* 189). Da dette efter det foreliggende kun kan opfattes saaledes, at de i god tro følger Agamemnons opfordring og med iver deltager i forberedelserne til hjemfarten, er en beskyldning for feighed ikke meget rammende. Den antyder en modsætning mellem konger og folk, som er vanskelig at forklare eftersom disse konger netop synes at være i bedste overensstemmelse med folket. Begge parter har misforstaaet Agamemnon: hvorfor misforstaaelsen for den enes vedkommende skal kaldes feighed, for den andens — som vi straks skal se — ulydighed, er ganske uklart.

Odysseus slaar med Agamemnons stav mænd af folket som raaber op, vel at mærke ikke folk som protesterer mod hans indblanding, men folk som han træffer raabende: de skal sidde stille og høre paa bedre mænds ord! Er det altsaa demagoger, som ophidser folket? Man skulde næsten tro det, siden Odysseus beskylder dem for at spille konger og i stærke udtryk foreholder dem deres ulydighed mod Agamemnon. Men i virkeligheden har de jo ikke gjort andet end — maaske noget overilet og tankeløst — at adlyde Agamemnon. '*Dass er dem gemeinen Mann mit dieser Insinuation eigentlich Unrecht thut, sofern dieser in der That nicht auf eigene Faust, sondern nach Agamemnons Aufforderung handelt, daran kehrt sich Odysseus in diesem Augenblick nicht; er behandelt das Volk als ungehorsam, um seinem gewaltthätigen Verfahren gleichsam rechtlichen Grund und Boden zu verschaffen*' (Nägelsbach Anm.[3] s. 449). Tør vi altsaa slaa os til ro med den antagelse, at nogle mænd af folket — selvfølgelig i den bedste mening, og overbeviste om netop at gore Agamemnon tilpas

— noget hoirøstet har skyndet paa de andre, og at Odysseus ganske vender forholdet paa hovedet? Eller kan vi finde vidnesbyrd om at digteren har tænkt sig situationen saaledes som Odysseus fremstiller den?

Medens de andre sætter sig, vedbliver Thersites endnu alene at larme og retter et voldsomt angreb mod Agamemnon. Han bebreider ham, at han vil blive og fortsætte kampen, som om det var en given ting. Han undlader derimod, hvad Köchly med god grund har fremhævet, fuldstændigt, at foreholde ham det uforsvarlige i at narre folket paa den maade.

I Odysseus's straffeprædiken til Thersites er der kun et eneste lille ord vi stanser ved: 'understaa dig ikke i alene at strides med konger!' Som om andre havde gjort det! — Odysseus truer og slaar ham, folkene gotter sig trods deres smerte, og priser spøgende smædetalerens afstraffelse som Odysseus's største bedrift.

Odysseus taler atter: 'Nu vil Achaierne beskæmme dig, Atride, for alle mennesker, ved ikke at holde det løfte de gav dig, da de drog hid fra Argos, at du skulde ødelægge Ilios'. Dette er en ganske uretfærdig beskyldning, thi man har jo kun adlydt Agamemnons bud. Man har misforstaaet ham, ja — men hvad kunde de arme krigere for, at de ikke var tilstrækkelig skarpsindige og ikke havde studerekamrets ro til at udspekulere finesserne og afveie for og imod i en tale der var saa snildt beregnet, at heller ikke kongerne, folkenes hyrder, kunde forstaa den? — 'Thi de jamrer for hinanden som kvinder og børn, at de vil hjem' — vi veed ikke af at andre end Agamemnon har jamret: folkene har udentvivl istemt en munter opsang, og Thersites har skældt ud. Der var nógle der raabte ved skibene; ivrige pligtopfyldende mænd, der lod deres konges bud: kan deres adfærd med nogen sandhed karakteriseres saaledes? — 'Det er ganske vist ogsaa haardt at ligge her i aarevis, og jeg tager ikke Achaierne det ilde op at de er utaalmodige ved skibene' — vi hører her som en bekendt sag hvad vi ikke vidste det mindste om, at folket har vist utilfredshed, men det glæder os at se at Odysseus er saa tolerant — 'men det vilde være en skændsel at vende tomhændet hjem. Hold ud en tid

endnu, venner, og lad os se om Kalchas har spaat sandt, at vi skal indtage byen i det tiende aar'. — Ved første øiekast synes Odysseus ganske at ignorere Agamemnons tale, men ser man nøiere til, viser det sig at han imødegaar forslaget om hjemfart under den form at han dutter folkene det paa. Hans ord modtages med larmende bifald, men man skulde dog tro at denne maade at fremstille sagen paa maatte virke underligt paa folket, og man gribes af beundring for en mand med en saadan autoritet. — Jeg bør dog bemærke at Nägelsbach (s. 293) opfatter sagen ganske anderledes, idet efter hans mening, '*nachdem der Widerstand des Heeres gebrochen ist*[1], *nunmehr eine schonend belehrende und zugleich tröstliche Rede folgt, ganz geeignet, die Stimmung desselben innerlich umzuwandeln.*' Jeg har imidlertid vanskeligt ved at tro at dette er rigtig psykologi.

Særlige vanskeligheder frembyder Nestors tale. For overhovedet at faa en fornuftig sammenhæng i den, maa vi til en begyndelse indføre en rettelse af Nauck, der i Bulletin de l'Académie des Sciences de Saint-Pétersbourg IX 334 (1866) skriver saaledes: '*Nestor verwünscht die Berathungen der Männer, weil sie erfolglos sind, weil die Kriegsarbeit nicht zu dem ersehnten Ziele führt; mit welchem Rechte aber und in welchem Sinne er die σπονδαὶ ἄκρητοι καὶ δεξιαί mit den βουλαὶ καὶ μήδεα ἀνδρῶν zusammenwirft, ist nicht abzusehen. Die σπονδαὶ ἄκρητοι καὶ δεξιαί haben mit den βουλαὶ καὶ μήδεα ἀνδρῶν nichts zu schaffen, sie gehören vielmehr zu den früher erwähnten συνθεσίαι καὶ ὅρκια. Ohne Frage müssen V. 340 und 341 die Stelle tauschen*'. Mig har en anden betragtning ført til samme resultat: hvis *γάρ* i v. 342 skal begrunde det der siges om ederne, saa kommer Nestor til at betegne en ørkesløs debat som et edsbrud, og det er jo urimeligt. (Sml. Δ 158 f.)

Altsaa:

ὢ πόποι, ἦ δὴ παισὶν ἐοικότες ἀγοράασθε
νηπιάχοις, οἷς οὔ τι μέλει πολεμήια ἔργα.
πῇ δὴ συνθεσίαι τε καὶ ὅρκια βήσεται ἥμιν

---

[1] Hvad disse ord sigter til, veed jeg ikke: man har jo villigt adlydt først Agamemnon, derpaa Odysseus.

σπονδαί τ' ἄκρητοι καὶ δεξιαί, ᾗς ἐπέπιθμεν; 341
ἐν πυρὶ δὴ βουλαί τε γενοίατο μήδεά τ' ἀνδρῶν. 340
αὔτως γάρ ῥ' ἐπέεσσ' ἐριδαίνομεν, οὐδέ τι μῆχος
εὑρέμεναι δυνάμεσθα, πολὺν χρόνον ἐνθάδ' ἐόντες.

Vi kan nu forsøge at oversætte de mærkelige ord.

'I taler virkelig som umyndige børn der ikke har tanker for krig! Hvad skal der dog blive af vore aftaler og eder og drikofre og haandslag som vi stolede paa? Paa ilden med raadslagningerne, thi vi strides til ingen nytte med ord, og kan ikke finde nogen udvei, skønt vi har været her saa længe. Men, Agamemnon, fasthold fremdeles[1] din plan og før Argeierne i kampen og lad dem gaa til grunde, det par stykker, som paa egen haand maatte beslutte at drage hjem, før vi har erfaret om Zeus's løfte er sandt eller ikke. Thi vist er det at Zeus gav os gunstigt varsel paa udfartsdagen.' — Hvem er 'I'? Hvem taler som børn? Talt har kun Agamemnon, Thersites og Odysseus. Da nu Nestor i v. 344 vender sig til Agamemnon, og i en ganske anden tone, bliver der kun de to sidste tilbage. Paa disse to synes da ogsaa Nägelsbach (Anm.[3] s. 445) at lade ordene gaa, naar han siger: '*Es scheint als ob Köchly nach einer in den Schol. BLV berührten Ansicht das ἀγοράασθε v. 337 lediglich auf Odysseus beziehe. Dies ist aber nach v. 342 f. entschieden falsch. Nestor meint überhaupt die ganze bisherige Verhandlung einschlüssig des Streites mit Thersites. Was hilft, sagt er, all das Reden: da wir durch Schwur und Handschlag gebunden sind, so muss gehandelt werden.*' Hvad det nu er for en forhandling, i hvilken Thersitesstriden er *indbefattet*, veed jeg ikke (sml. Köchly Disp. p. 22); vist er det, at vi kun har Odysseus og Thersites at regne med. Men den tanke at Nestor skulde sammenstille en konge hvis optræden han har al grund til at paaskønne, med den ringeste og hæsligste mand i hæren og lade disse to tale som børn, er dog for urimelig. Ordene

[1] Det er vistnok det ene rette at tage *ἔθ' ὡς πρίν* til participiet, ikke til imperativen; Iliadens første sang lærer os intet om at Agamemnon hidtil har anført i kampe; snarere det modsatte, om man kan lægge vægt paa en vred mands ord.

passer slet ikke hverken paa den ene eller paa den anden. — Köchly forklarer paa sin vis: '*Ulixes cum, quae gravissima sunt, oblitus esset, promissum Graecorum et faustum Jovis omen, recte simul cum Thersita vituperatur a Nestore*' (p. 23), d. v. s. Köchly stryger de vers hvor Odysseus vitterlig har omtalt begge dele, og lader saa Nestor med føie udskælde ham, fordi han har glemt at omtale dem. — Lidt nærmere sandheden kommer maaske Ameis i sin forvirrede note til stedet: '*Der an die Gesammtheit der Griechen gerichtete Vorwurf bezieht sich nur auf die mit Thersites in der Heimatsehnsucht sympathisierenden, und steigert das von Odysseus 289 Gesagte.*' Det rigtige er at ordene er rettede til folket. Men den del af hæren som har røbet længsel efter hjemmet, er som vi veed hele hæren. Thersites har intet parti, Homer har netop gjort sig al mulig flid for at isolere ham, med ham sympatiserer ingen, han har faaet sine prygl under almindeligt bifald og er færdig, kommer aldeles ikke i betragtning mere. Endelig, hvad skal vi gøre med *ἀγοράασθε*? Ameis forklarer ikke hvorledes man kan sige 'I taler som børn' til folk der ingenting har sagt. Men maaske vi i henvisningen til Odysseus's ord kan finde en antydning af en forklaring: som det viste sig at Odysseus løi, kan det naturligvis meget vel antages at ogsaa Nestor lyver. Meningen af de fire første vers kan jo kun være denne: I som taler for hjemfart taler barnagtigt og svigter eders krigerpligt; thi ved at drage hjem vilde vi bryde vort løfte til Agamemnon. At 339 har samme mening som 286 er jo dog en selvfølge; om man siger *οὔ τοι ἐκτελέουσιν ὑπόσχεσιν· ὥς τε γὰρ παῖδες ἀλλήλοισιν ὀδύρονται οἶκόνδε νέεσθαι* eller *ἦ δὴ παισὶν ἐοικότες ἀγοράασθε· πῇ δὴ ὅρκια βήσεται ἧμιν;* kommer aldeles ud paa eet. Men nu er det jo netop Agamemnon, der har opfordret til hjemfart. Langt fra altsaa at bebreide Odysseus noget, følger Nestor blot dennes exempel og imodegaar forslaget under den form at han dutter folkene det paa. — Men naar han derefter fordømmer raadslagninger — *βουλαί τε μήδεά τε* er sagt paa lignende maade som *μύθους καὶ μήδεα Γ* 212; da disse *βουλαί* modsættes *ὑσμίνας* (345) som Agamemnon skal lede efter sin egen vilje, kan de ikke betegne '*Beschlüsse und Anschläge gegen*

Troja' — naar han altsaa fordømmer raadslagninger der for lutter ordstrid ikke fører til paavisning af nogen udvei, dog vel til at indtage byen, saa veed vi slet ikke hvor han vil hen. 'Skønt vi har været her saa længe', siger han. Men hvad er her? Troia eller forsamlingspladsen? Nauck antager aabenbart det første, naar han siger at *die Kriegsarbeit* ikke fører til maalet; men i saa fald vilde ordene falde ganske ud af sammenhængen; den ørkesløse ordstrid der ikke bringer noget resultat med hensyn til Troias erobring, er selvfølgelig identisk med den barnagtige forhandling der førte til krænkelse af de givne løfter. Meningen maa da være denne: lad det nu være nok med de raadslagninger vi her staar og holder om angrebet paa byen; kun strid og kævl har de ført til. Tag du nu styret, Agamemnon! — Men saa opstaar der rigtignok en lille vanskelighed: vi veed aldeles ikke af at der er ført nogen debat om den ting; en raadslagning har overhovedet ikke fundet sted. Saameget er dog klart, at denne fingerede debat er sat i nøie forbindelse med den folket paaduttede beslutning at drage hjem: raadslagningerne skal høre op, fordi under dem visse personer har forlokket folket til at bryde de givne løfter. — Gennem hele talen fastholdes den fiction at folket selv har taget initiativet, f. ex. 357 *εἰ δέ τις ἐκπάγλως ἐθέλει οἴκόνδε νέεσθαι* eller 346 ff., hvor Nestor udenvidere tillægger folket den af Agamemnon fremsatte paastand om gudens troløshed.

I slutningen af sin tale giver Nestor Agamemnon det raad at opstille hæren efter stammer og slægter, forat de der har fælles afstamning kan hjælpe hinanden og forat han kan se hvem af førerne og af folkene der er tapper eller feig. — Det viser sig her, som ovenfor hvor Nestor talte om en debat, at man skal slaas. Hvis nu den debat virkelig var bleven ført, vilde vi ikke have noget at indvende; men nu bliver vi unægtelig noget overraskede. Hvor kan Nestor, naar Raadet er interpoleret, vide noget derom? det er jo blot noget Agamemnon har drømt. Man kan ikke forklare det saaledes, at Nestor af sig selv finder paa at der skal kæmpes straks; han veed at dette er Agamemnons hensigt og giver sit raad under denne forudsætning, som det frem-

gaar af 360 *αὐτός τ᾽ εὖ μήδεο πείθεό τ᾽ ἄλλῳ,* henvisende til 344.

Agamemnon priser Nestors kløgt: 'havde jeg ti som dig, skulde staden snart falde; men Zeus har givet mig sorger ved at kaste mig ind i orkeslos kiv og strid. Dog gaa I nu til maaltidet, og lad saa enhver ruste sig til kamp; og ser jeg nogen unddrage sig, skal han dog ikke derfor slippe for at blive hundenes og gribbenes bytte.' — Man har paastaaet at den forste del af denne tale skulde være uforenelig med v. 37, hvorefter Agamemnon bestemt haaber at indtage byen samme dag. Men Agamemnons tankegang er denne: imorges haabede jeg med sikkerhed paa seir, og var alle som Nestor, saa var der intet i veien; men disse orkeslose skænderier varsler intet godt. Imidlertid vil jeg i tillid til gudens løfte kæmpe alligevel. — Der turde være god mening i dette; kun maa skænderierne nødvendigvis have fundet sted efter drømmen og altsaa være de samme som Nestor omtalte (342 f.). Men heraf følger at v. 377—80, der forklarer *ἔριδας καὶ νείκεα* ved en henvisning til striden med Achilleus, er en senere tilsætning. Stryger vi altsaa med Köchly disse fire vers der skyldes en misforstaaelse af texten, saa bortfjerner vi ikke et moment til forstaaelse af sangens fabel, men vi indvinder et moment, og vi slipper af med nogle ord der i et vigtigt punkt strider mod planen for Iliadens hovedhandling. Thi siden Agamemnon erklærede at han meget vel kunde undvære Achilleus, er intet sket som kunde fremkalde et omslag; og hvis han her i folkets paahør kan erklære sig for den skyldige *(ἐγὼ δ᾽ ἦρχον χαλεπαίνων)* og udtale haabet om en forsoning, er dermed Nestors taler i niende sang odelagte. Men hvad er det saa for stridigheder Agamemnon sigter til? som Nestor sigtede til? stridigheder som baade den første og den sidste stiller i modsætning til forstandige raadslagninger om et angreb paa byen, saaledes at det allerede efter ordlyden er umuligt at tænke paa Thersites? stridigheder som i Nestors tale er satte i den noieste forbindelse med en af folket tagen — og forpurret — beslutning om at drage hjem trods eder og varsler og Agamemnons vilje? Hvis Nestor vender det derhen, at folket selv har taget initiativet til den opgivelse af kampen som Agamemnon

paa skrømt har foreslaaet — og dog hjælper denne forklaring os ikke ud over de gaadefulde vers 342 f. — skal saa ogsaa Agamemnon give Zeus skylden for den situation han selv har fremkaldt ved mod gudens vilje at 'prøve' folket istedenfor at skride til angreb?

Med forhandlingens afslutning er saa temmelig det stof udtømt som giver nogen oplysning om sangens fabel, og vi staar atter ved vort gamle spørgsmaal om den oprindelige form af Agamemnons tale. Det tør vist siges at det ikke er let at faa Peiramotivet til at stemme med det øvrige; vi er allerede ikke utilbøielige til at give Köchly ret naar han kalder den overleverede komposition '*höchst widersprechend und widersinnig*'; men vi maa endnu prøve de forsøg der er gjort paa at faa et hele ud deraf, inden vi fælder den endelige dom. K. O. Müller vilde i Peiraen se en art mytisk komedie, fuld af fin ironi, med den bedragende og bedragne Agamemnon som hovedfigur. '*Er fängt mit übermässiger Schlauigkeit an, das Volk der Achäer zur Abfahrt anzuspornen, während er einen Ausbruch ihrer Kriegslust erwartet; aber aus seinem Scherz wird Ernst; sie wären auf und davon gegangen und Ilion wäre gegen das Schicksal unerobert geblieben, wenn nicht Odysseus, der Agamemnons Absicht aus dem Rathe der Fürsten kannte, sie zurück gehalten hätte. So bildet diese Scene, in der Betrügerei und Betrogenwerden sich durchkreuzen, eine der heitersten Darstellungen der Homerischen Gedichte, zu der das Nichtverrathen der Intentionen und die scheinbare Ernsthaftigkeit des Tons wesentlich gehören*' (Kl. deutsche Schr. I 464 f. — recension af Lachmanns Betrachtungen). Det er heraf ikke ganske klart, men maa vel antages, at denne karakteristik skulde gælde den hele episode; i saa fald er det unægtelig en konsekvent opfattelse. Men jeg overlader rolig til læseren at domme, om tonens '*tilsyneladende alvor*' dog ikke er noget for strengt gennemfort til at være forstilt, og om de fremdragne vanskeligheder dermed er fjernede paa fyldestgørende maade. Større krav paa vor interesse har en betragtning som Müller forbandt med denne anskuelse: '*Diese homerische Komödie, die sich durch die grössere Hälfte des zweiten Buches hin-*

durchzieht, kann unmöglich zu dem ursprünglichen Plan der Ilias gehören; denn als Agamemnon zwei Tage später den Griechen klagt, er sei — — — getäuscht worden, gebraucht er im Ernst dieselben Worte, die er hier im Scherz gebraucht hatte. — — — Es ist nun hier ganz augenscheinlich, dass die ernstere und kürzere Stelle nicht aus der mehr komischen und längeren entstanden, sondern dass die letztere eine ausführliche Parodie der früheren ist, die, von einem späteren Homeriden verfasst, an die Stelle einer ursprünglich kürzeren Erzählung von der Bewaffnung der Griechen eingeschaltet worden ist.' (Gesch. d. g. Lit. I 93). Hvorfor den oprindelige fortælling netop skulde have været kortere, veed jeg ikke; iøvrigt synes formodningen rimelig, saa meget mere som de her optrædende personer, Agamemnon, Odysseus og Nestor er hoist forskellige fra deres navner i den ovrige Iliade. Kun vilde det have haft sin interesse at se, om muligvis noget af den oprindelige fremstillingsform var bevaret, hvad grundene til omdannelsen var, og om ikke netop denne omdannelse kunde have fremkaldt kompositionens besynderligheder.

Thi besynderligt er unægtelig et og andet i denne ko medie. Agamemnons motiver til en saa overraskende handlemaade har man haft vanskeligt ved at faa fat paa. Det kan naturligvis ikke være hans hensigt at udforske stemningen, thi han tager intet hensyn til den. Nei, siger man, han vil opmuntre tropperne til kamp ved at opfordre dem til flugt. Denne forklaring har imidlertid ikke ringeste støtte i texten. Og var det gjort med frihaandsfortolkninger, vilde jeg mulig foretrække en anden: at Agamemnon sogte et paaskud til at tugte folket; det vilde passe smukt til det ovrige. Dog grunden til proven angiver Agamemnon selv i raadet, med tre ord: *ἣ θέμις ἐστίν*. Det var altsaa saadan skik og brug efter gammel vedtægt i den heroiske tid, at naar man vilde fore tropperne i kamp, saa opfordrede man dem forst til at flygte. Naar Nestor ikke kritiserer planen, kommer det simpelthen af at det der er *θέμις* ikke kan sættes under debat. For saa vidt er da alting godt. Vanskeligere er det at komme udenom følgende: efter tumulten taler alle, Thersites, Odysseus, Nestor, Agamemnon, som om ikke Agamemnon havde

opfordret til flugt, men som om andre havde gjort det. De sætninger jeg her afskriver er ikke blot Köchlys betydeligste bidrag til diskussionen, men overhovedet det vigtigste der er fremkommet i denne sag. Han siger om Thersites: '*dass eine solche Rede nur nach einer Aufforderung zum Kampfe von Seiten des Agamemnon Sinn habe ist klar*'; om Odysseus: '«*Atride, jetzt wollen die Griechen dir Schimpf anthun.*» *Das hat doch nur Sinn, wenn Agamemnon zum Kampfe aufgefordert hatte, und die Griechen ihm nicht ferner folgen wollten*'; om Nestor: '*auch Nestors Rede passt nur dann, wenn Agamemnon zum Kampfe aufgefordert hat, und einige Griechen sich widersetzt haben.*' (Verhandl. d. 8. Vers. d. Phil. 1845 s. 73 ff.) At Köchly heraf tog anledning til at lemlæste digtningen paa det frygteligste, er sandt; men mærkeligt er det dog, at i et halvt aarhundrede ingen af de mange der har arbeidet med vort problem har ænset disse ord hvis sandhed er saa ioinefaldende og saa uomtvistelig. Har man maaske følt sig tilfredsstillet af hvad Nägelsbach svarede Köchly? '*Von Agamemnon's Aufforderung ist nicht die Rede*', siger han om Odysseus's sidste tale (Anm. s. 444), '*weil es dem Interesse des Redners geradezu widerstreitet an diese zu erinnern. Denn so trefflich diese verstellte Aufforderung vom Dichter erfunden ist, — — — so sehr hat sie sich für Agamemnon durch den Erfolg als eine verfehlte Massregel erwiesen. Daher ist der Redner genöthigt von ihr zu schweigen.*' Jeg vilde tro det havde været klogere at opklare misforstaaelsen, men derom faar man tænke som man vil; kun ser jeg ikke klart hvorledes det Odysseus — og Nestor — gør kan kaldes at *tie.* At ogsaa Thersites tier, skyldes naturligvis lignende hensyn til Agamemnons prestige, og endelig er det kun menneskeligt, at Agamemnon selv lader som ingenting. Men en virkelig utaknemmelig rolle er tildelt narren i stykket, det menige folk. Først lokker Agamemnon krigerne til stranden med en tale hvis egenlige mening er skjult for alle; naar han vil opgive kampen, har de intet at vente efter. Men næppe har de efterkommet hans opfordring, for Odysseus kaster sig over dem, skælder og slaar, og lader dem vide at de har at

lystre Agamemnon. Og da de nu er godmodige nok til at vende tilbage, saa godmodige at de forarges da Thersites udskælder Agamemnon, overvælder Odysseus og Nestor dem med bebreidelser og bilder dem ind, at de har villet svigte Agamemnon, at de selv har fundet paa det hele, ja at de har holdt Agamemnons tale. Og at ingen protesterer, kan vi forstaa; thi Odysseus har sikkert endnu stokken ved haanden. Men at hele folket raaber hurra saa skibene runger, det er for meget af det gode. Dog godt og overbevisende maa Odysseus og Nestor ganske vist have talt; thi forlængst har læserne tabt traaden, forlængst har fortolkerne glemt '*dass Odysseus dem gemeinen Mann eigentlich Unrecht thut*', saa at Autenrieth kalder denne stakkels faareflok '*die Widerspenstigen*', og Ameis (t. v. 284) lader Odysseus genoprette Agamemnons '*oberfeldherrliche Autorität, die von Seiten des Heeres beeinträchtigt war*' [hvorledes?], og Nägelsbach taler om '*den selbst der Meuterei gewachsenen Einfluss der Fürsten*' (s. 441), om '*der Versuch einer neuen Meuterei*' (s. 294) — hvor kunde ellers saa skarpt et hovede som Nägelsbach forveksle to saa grundforskellige ting som en peira og et mytteri?

Det er Nägelsbach der har sagt det afgørende ord i denne sag: dette er et mytteri. Heri mødes han med Köchly, herom aflægger 250 vers en lang række ganske utvetydige vidnesbyrd, heri vil enhver være nødt til at give ham ret. Men naar han samtidig ved sin indrømmelse, at Odysseus egenlig gør folket uret, slaar en tyk streg over sin udlægning af de følgende taler, saa godtgør han jo netop rigtigheden af Köchlys dom om kompositionen: *widersprechend und widersinnig*..

Det er da ikke for dristigt at søge den oprindelige enhed ved at fjerne hvad der hører Peiraen til. Hele kunsten bestaar i at stryge Raadet, de otte vers af Agamemnons tale som hører hjemme i niende sang, de fire vers om hjælpetropperne, de to vers der følger umiddelbart efter talen, samt 193—94; hvorved der fremkommer en mindre lakune i begyndelsen af talen, og en større lakune omfattende slut-

ningen og den paafolgende forhandling der gav anledning til tumulten.

Vi staar da overfor et meget snurrigt texthistorisk fænomen: en gammel lakune paa hundrede vers eller mere, og et meget gennemsigtigt, meget interessant og lærerigt forsøg paa at stoppe hullet. Peiraen er Iliadens smukkeste interpolation.

Imellem v. 109 og v. 144 forefandt en rhapsode engang et brudstykke af en tale af Agamemnon (116—129, 134—138) som handlede om det skammelige i aar efter aar at føre en resultatløs kamp mod en underlegen modstander; derpaa mindede om flaadens henraadnen og om hustruernes længsel, i ord der for en hurtig betragtning syntes at stile mod en opfordring til hjemfart; og endelig brødes af paa det punkt hvor konklusionen skulde drages, men aabenbart førte til folkets tumultuariske løb til skibene. Og medens han nu grublende gik videre frem i texten, stødte han i vers 192 paa de ord:

οὐ γάρ πω σάφα οἶσθ' οἷος νόος Ἀτρεΐωνος.

De betød i den oprindelige sammenhæng: du veed endnu ikke hvad Agamemnon mener, han har ikke givet sit minde; men rhapsoden maatte nødvendigvis forstaa dem saaledes: du veed ikke hvad Agamemnon mener. Ordene var som talte til ham selv, og mere behøvede han ikke: den øvrige text faldt det ham ikke ind at gennemgaa. Agamemnon havde altsaa sagt noget der ikke var saa lige at forstaa, noget Odysseus vidste besked om: aabenbart havde han villet sætte folket paa prøve, som det udentvivl var skik og brug i den heroiske tid; og det var en aftale mellem kongerne. Altsaa indskød han Raadet; lagde talen fra niende sang udenom det forefundne brudstykke; indføiede versene om hjælpetropperne, idet han ganske misforstod Agamemnons ord om Troernes hærstyrke; indføiede to vers efter talen: det var han nødt til for at faa sammenhæng; og lod endelig Odysseus med et par ord forklare hvad Agamemnons mening utvivlsomt var. At han ved disse faa indskud forandrede fortællingen i bund og grund, havde han selvfølgelig ingen anelse om.

Begyndelsen af Agamemnons tale kan, saavidt jeg ser, med nogenlunde sikkerhed restitueres. At den har indeholdt en opfordring til kamp, behøver vi ikke yderligere at paavise; at drømmen er bleven omtalt, følger af Nestors ord *ἔργον ὃ δὴ θεὸς ἐγγυαλίζει* 436. Hertil kommer saa en anden betragtning. Det synes meget dristigt at indsætte et langt stykke om en gerontforsamling, blot fordi Odysseus viser sig bekendt med Agamemnons plan. Man kunde ogsaa undre sig over at interpolatoren valgte netop pladsen efter v. 52, og saaledes sønderrev sammenhængen og bragte forvirring i fremstillingen: det havde været langt naturligere at interpolere efter v. 47 eller 49. Men alt bliver let at forstaa, hvis han forefandt 56—72 efter 52, og hvis disse 17 vers var talens oprindelige indledning som ved et uheld havde byttet plads med 87—109. Der er intet fantastisk i denne formodning. En Homerrulle er gaaet i stykker, flere verskolonner er forsvundne, og to kolonner eller kolonnedele er blevne klistrede ind i omvendt orden. Medens texten altsaa i virkeligheden havde een stor lakune, maatte interpolatoren tro at der var fire smaa, som han udfyldte med 53—55, 73—86, 110—115 og 139—143. Det maa vist indrømmes at i saa fald havde ydre omstændigheder opstillet en vel indrettet fælde for ham, og det er ikke uforstaaeligt at han lod sig lokke i den.

Talen er, som i niende sangs Agora, rettet til fyrsterne, ikke til folket (72). Udtrykket *αἴ κέν πως θωρήξομεν* sammenstiller man med *λαβὲ γούνων αἴ κέν πως ἐθέλῃσιν ἐπὶ Τρώεσσιν ἀρῆξαι* o. l.; men her er ikke tale om noget forsøg, *αἴ* er 'hvad om' ('suppose we — —'). Temmelig analogt er *Φ* 567 *εἰ δέ κέν οἱ προπάροιθε πόλιος κατεναντίον ἔλθω· καὶ γάρ θην τούτῳ τρωτὸς χρὼς ὀξέι χαλκῷ κτέ.* Scholiet *λείπει τὸ σκοπήσωμεν* (Ebelings Lex. under *πώς*) træffer nogenlunde det rigtige.[1] At Agamemnon ikke befaler, men henstiller, og saaledes indleder en debat, stemmer paa det bedste med hvad vi maa slutte af Nestors tale. Naar han derefter bruger det ubestemte udtryk *που μέλλει* om gudens vilje, har vi naturligvis ingen grund til at undre os; en drøm giver jo ingen

[1] Naturligvis passer denne forklaring ikke paa 83.

fuldt sikker borgen. Man kunde maaske indvende at ordene *οὕτω που Διὶ μέλλει φίλον εἶναι* gerne siges med resignation om ubehagelige tilskikkelser; men dels ligger dette ikke i selve ordene, dels udelukkes én saadan tankegang ved de to følgende vers som ikke jeg har stillet sammen dermed[1]. Jeg finder altsaa ingen hindringer for min antagelse, men maaske det vil lykkes andre.

Hvorledes derpaa tumulten er bleven sat i scene, er det ikke muligt at oplyse; saa rigt materiale der er til at fastslaa hovedpunktet, at folket har søgt at tvinge hjemfarten igennem, saa vanskeligt er det, af hentydninger holdte i en almindelig form at danne sig et klart billede af enkeltheder. Det synes nødvendigt at antage at man har søgt at forringe drømmevarslets betydning; det stod som en hindring der maatte ryddes af veien. Heri maa vi da søge anledningen til at Odysseus og Nestor saa stærkt betoner den borgen hæren har i tidligere løfter fra gudens side. Hvorledes Odysseus's ord om jærtegnet i Aulis — *τὰ δὴ νῦν πάντα τελεῖται* — i den overleverede sammenhæng kan siges med udsigt til at forstaas af nogen mand i folket, ser jeg ikke. Naturligvis er tanken den, at det gamle og det nye varsel bekræfter hinanden. Derimod synes meningen af Nestors ord (350) at være denne: lad det være med drømmen som det vil, et bindende løfte har vi dog i gudens tegn paa udfartsdagen. En hentydning til det fra folkets side anførte ligger vistnok ogsaa i Nestors sidste ord (367), men jeg maa overlade til andre at hæve skatten. — Desværre kan man ikke slutte noget om folkets motiv til at vælge netop dette tidspunkt til at bryde overtvært; om begivenhederne i første sang har spillet nogen rolle, er ganske uklart; at Thersites (225—234) sigter dertil, kunde snarest tyde paa at disse forhold ikke har været bragte paa bane. Thersites fortsætter vel agitationen, men han er tydelig nok tillige stillet i modsætning

[1] Naturligvis er dermed ikke bevist, hverken at 72 er ægte, eller at 116 fulgte umiddelbart derpaa. Hvis man tror at vinde noget ved at antage en lakune foran 116, kan jeg intet indvende; et vers eller to kan være faldne ud, om end ikke ret vel fjernede af interpolatoren. — Om 129 er ægte eller ei, veed jeg ikke.

til de øvrige demagoger; hans personlige angreb paa Agamemnon vækker folkets harme. Heraf kan man da drage vage slutninger om de tabte talers karakter. Det er først Odysseus's optræden der aflokker Thersites de ord: lad os i hvert fald drage hjem, hvad enten Agamemnon vil med eller ikke. — Tabt er, saavidt man kan se, en bemærkning om fyrsternes stilling til bevægelsen; vi træffer dem først ved skibene, hvilket i forening med Odysseus's dadlende ord er et tydeligt tegn paa at de har bøjet sig; det synes som om kun han tænker paa modstand.

I øvrigt tror jeg ikke at noget punkt er uklart mere. Ordene om Agamemnons hensigt (192) bør man ikke betone for stærkt, som om der virkelig kunde være nogen tvivl om denne; meningen er blot at han endnu ikke har faaet leilighed til at afvise folkets forlangende. Hvad det angaar som Köchly tog forargelse af, at Agamemnon priser Nestor og ikke Odysseus, saa turde dette være ganske i sin orden; han takker for det gode raad han har faaet, men Odysseus har intet givet. Om det havde været passende i folkets paahør at takke ogsaa denne, kan vistnok være meget tvivlsomt; jo mindre der tales om den modstand der er slaaet ned, des bedre. Medens Odysseus udelukkende formaner hæren til at gøre sin pligt, har Nestor desuden den opgave at lede tankerne tilbage til den afbrudte forhandling og bringe den til afslutning. Ordene *αὔτως ἐπέεσσ᾽ ἐριδαίνομεν* synes ligesom *ἕνα καὶ δύο* at være brugt med en vis overlegenhed, som om mytteriet var en bagatel; v. 357 ff. har en lignende haanlig tone. I Agamemnons ord er omtalen af folkets modstand indskrænket til det mindst mulige. Man har villet finde en *stigning* i disse tre taler, men jeg veed ikke om jeg forstaar denne betegnelse ret: den variation jeg kan finde i ordvalget er tydelig nok udtryk for hvorledes kongernes opfattelse efterhaanden vinder terrain hos folket.

Uden sammenhæng med hovedspørgsmaalet er et par smaabemærkninger som texten yderligere giver anledning til. Man har foreslaaet at stryge de fire sidste vers af Thersites's

tale, og jeg kan kun slutte mig dertil. Jeg har ikke haft leilighed til at gennemgaa den store literatur om dette lille spørgsmaal, og kommer mulig til at gentage hvad andre allerede har sagt. Hovedanken gælder jo anvendelsen af *A* 232 paa dette sted. Vildledte af *B* 242 fortolker Nägelsbach og Ameis — iøvrigt efter Aristarchs exempel — *A* 232 urigtigt.

ἦ πολὺ λώιόν ἐστι κατὰ στρατὸν εὐρὺν Ἀχαιῶν
δῶρ᾽ ἀποαιρεῖσθαι, ὅς τις σέθεν ἄντιον εἴπῃ·
δημοβόρος βασιλεύς, ἐπεὶ οὐτιδανοῖσιν ἀνάσσεις·
ἦ γὰρ ἄν, Ἀτρεΐδη, νῦν ὕστατα λωβήσαιο.

Da Agamemnon endnu ikke har frataget Achilleus hans *γέρας*, er *λωβήσαιο* ikke '*Potentialis der Vergangenheit*' og ikke at sammenstille med *E* 311. En virkelig analogi frembyder *χ* 78 *τῷ κε τάχ᾽ οὗτος ἀνὴρ νῦν ὕστατα τοξάσσαιτο.* Derefter synes det ikke tvivlsomt at verset i *B* urigtigt er brugt om det forbigangne. For at forklare *νῦν* (*B* 242) henviser man til *α* 35; men det *νῦν* der giver aor. ind. betydning af førnutid med interesseforhold til nutiden er virkelig ganske forskelligt fra dette. (Sml. Hentze i *Anhang.*) Den der havde den gode idee at anføre fornærmelsen mod Achilleus som exempel paa Agamemnons ringeagt for det menige folk, forstod aabenbart ikke betydningen af

ὄφρα ἴδηται
ἤ ῥά τί οἱ χἡμεῖς προσαμύνομεν ἦε καὶ οὐκί.

Disse ord er mente som en ripost til Odysseus, en kvittering for hans uforbeholdne udtalelser

σὺ δ᾽ ἀπτόλεμος καὶ ἄναλκις
οὔτε ποτ᾽ ἐν πολέμῳ ἐναρίθμιος οὔτ᾽ ἐνὶ βουλῇ.
οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω —

ikke som en almindelig sigtelse der kunde belyses ved exempler.

Den almindelig anerkendte textforstyrrelse i den følgende tale kunde maaske afhjælpes bedre end det hidtil er sket. At 254 ff. umuligt kan forklares som interpolation, er givet; dem tør vi altsaa ikke røre. *Lehrs* Arist.[3] 433 f. vilde flytte 250 f., der passer fortrinligt hvor de staar (opfattede, som

Ameis vil, i analogi med *A* 301, *Ξ* 126), hen efter 264 der slutter talen saa godt som vel muligt, og lade 254 ff. følge paa 249, hvor de passer daarligt nok. 'Du maa ikke strides med konger; thi du er den ringeste mand i hæren; *derfor* forekaster du nu Agamemnon at Danaerne giver ham meget', er ingen klar tankerække. Jeg kan da heller ikke slutte mig til Nägelsbach, der antager at 254—56 og 250—51 er dubletter. Men naar man, som de begge gør, forkaster 252—53 — og et ræsonnement af den art, tilmed overfor den der trakteres med stokken, passer ganske vist daarligt for den der er fast bestemt paa at hindre hjemfarten — ligger det ikke fjernt at rette *τῷ* 254 til *ὥς* og saaledes bringe sammenhæng tilveie. *τῷ* kom ind fra 250, og feilen er vel ældre end interpolationen. Denne har da, i tilknytning til *νόστον φυλάσσοις*, skullet hele det aabenbare brud.

Hvis disse betragtninger, forsaavidt man ikke ser sig i stand til at vise dem tilbage, vil komme til i ikke ringe grad at forandre den gængse opfattelse af en enkelt sangs karakter, rokker de paa den anden side ikke i mindste maade ved den hele Iliades bygning. Tværtimod. Saa megen uret man fra konservativ side har haft i her at nægte angrebenes berettigelse, saa vist er det, at de slutninger, som den opløsende kritik har draget af de foreliggende, men utilstrækkelig undersøgte kendsgerninger, er helt forfeilede. Det flikværk som ganske rigtig findes her, giver slet ingen oplysning om Iliadens genesis: det forudsætter en færdig Iliade. Jeg skal imidlertid ikke opholde mig ved forskellige hypoteser som man har knyttet dertil, men kun omtale Lachmanns anskuelse om niende sangs afhængighedsforhold til anden, der i modificeret form vistnok endnu er temmelig almindeligt antagen i Tyskland[1]. Det kunde synes underligt at Lach-

[1] Man træffer ialfald hos ikke faa forfattere den mening at niende sangs Agora er uægte, og som bevis anføres da laanet af talen fra anden sang. Hvad man i øvrigt har indvendt imod dette parti, behøver jeg ikke at komme ind paa.

mann, som erkendte Raadets uægthed, som stærkt følte det unaturlige i de to enslydende talers forekomst indenfor samme digts ramme, og som ikke var blind for besynderligheden i anden sangs komposition: at han tog det urigtige standpunkt i denne sag. Men det er aabenbart viseteorien, der har hildet en ellers klartseende mand, og paa trods af al metode ledet ham til et feilgreb som det ikke havde været vanskeligt at undgaa. Man kan læse dette ud af hans egne ord. Anden sang karakteriserede han saaledes: '*Die darstellung hat etwas besonders alterthümliches, indem das innerliche, die gedanken und absichten verschwiegen werden, und der erfolg plötzlich hervor tritt.*' (Betracht. s. 9.) Afset fra postulatet '*alterthümlich*', er disse ord træffende for den overleverede text, særlig træffende efter Raadets udskydelse; naar denne erkendelse ikke gjorde ham betænkelig, kom det vel af, at han med nogen grund deri kunde se en delvis bekræftelse paa sin teori. Men om niende sang skrev han saaledes: '*Es wird nicht nöthig sein dass ich bei diesem achten liede, der gesandtschaft an Achilles, ins einzelne gehe: es scheidet sich bestimmt genug aus und trägt überall den stempel der nachahmung. nur das will ich bemerken, wie Homer, der doch ein halbweg verständiger dichter gewesen sein wird, sich hier so schmählich selbst parodiert, indem er den Agamemnon I 17 die Achäer, ernsthaft oder sie versuchend* (sic)[1], *zur flucht ermahnen lässt mit denselben worten in die B 110 die erste*(!) *versuchung gefasst worden war.* — — *alles scheint mir den ton späterer nachdichtung zu haben, die wohl auch schon auf das zusammenreihen der erzählungen in einer stätigen folge ausgeht*' (Betracht. s. 26 f.). Heller ikke vi behover at indlade os paa enkeltheder: det anforte exempel paa uselvstændighed er vel saa omtrent det eneste der kan præsteres, og vor dom om det kan ikke være tvivlsom. Der kan naturligvis slet ikke skaffes bevis for at talen ikke skulde

[1] V. 23-25 er naturligvis forst efter Peiramotivets indforelse, ved blot tankeloshed, sat ind i niende sang

være digtet til niende sang, hvor den passer fortræffeligt. Det egenlige grundlag for Lachmanns besynderlige dom kan vi da vistnok uden at gøre ham uret søge i den erkendelse hans slutningsord antyder. Han kunde nok se at niende sang har en central stilling i Iliaden og mindre end nogen anden kan rives ud af sammenhængen: deraf fulgte med nødvendighed dens sene oprindelse. Men meget uheldigt er det, at anden sang har faaet sit gammeldags præg i forbindelse med et laan fra en meget sen digtning; det taler ikke for paalideligheden af den opløsende kritiks resultater med hensyn til de forskellige afsnits aldersforhold.

In Ciceronis Divinationem q. d., § 2.

Cicero, postquam docuit se quaesturam Siciliensem ita gessisse, ut Siculi in se quoque suis fortunis praesidium constitutum esse arbitrarentur, his uerbis pergit:

Qui (i. e. Siculi) *nunc populati atque uexati cuncti ad me publice saepe venerunt, ut suarum fortunarum omnium causam defensionemque susciperem.*

Editores tantum non omnes haec e libris excudunt. Sunt tamen, quibus illud *saepe* falsum uisum sit, scilicet quod credere non liceat Siculos, cum semel per legationem (*publice*) a Cicerone, ut sibi auxilium ferret, petiuissent, repulsam passos iterum atque iterum, ut negatum sibi impetrarent praesidium, ad eum reuertisse. Quare Bake et Kayser *saepe* incluserunt. Qui autem *saepe* retinent, nescio an uelint illud ita accipi, ut eo uerbo doceat orator alias Siculorum ciuitates alio tempore legationes misisse. Quae sententia non inest huic aduerbio.

Nescio an difficultas, quam huic loco inesse negare non licet, alio remedio summouenda sit. Aut ego fallor, aut scribendum est:

Qui nunc populati atque uexati cuncti ad me supplices saepe uenerunt cet.

Iam omnia bene se habent, neque est, cur in illo *saepe* offendantur. *saepe* non iure deleri apparet e § 14: *Hi sciunt hoc non modo a me petitum esse, sed ita saepe . . . esse petitum* cet.

Scripsi Gothoburgiae Id. Dec. 1894.

Johannes Paulson.

Caesar, Hirtius og Pollio.

Historisk-kritisk Undersøgelse

af **Joh. Forchhammer.**

I.

Der er vist ingen Tvivl om, at *C. Julius Caesar*, da han efter sit Konsulat drog til Gallien, var fuldt bestemt paa at udføre store Ting, og da han var Ordets Mand ligesaa fuldt som Haandens, kunde den Tanke ikke ligge ham fjernt selv at forevige sine Bedrifter ved at skrive sine Memoirer. Allerede det første Aars Begivenheder, Kampene med Helvetierne og med Ariovist frembød en ualmindelig Interesse; derpaa fulgte Slag i Slag Undertvingelsen af de galliske Folk, som i Aarhundreder havde været Romernes Skræk; endelig aabnede Togene til Germanien og Britannien et Indblik i en helt ny Verden. Det er ikke umuligt, at Caesar har udarbejdet hver Bog af sin Gallerkrig for sig, naar Sommerfelttoget var til Ende; men det forekommer mig dog rimeligere, at han kun har lagt Materialet til Rette og først efter Alesias Erobring, da han maatte betragte Galliens Modstandsevne som brudt, og sin Opgave som væsentlig løst, tog fat paa den endelige Udarbejdelse. I det følgende Aar havde han forholdsvis bedre Tid dertil. Det ulmede vel endnu overalt i Gallien efter den sidste almindelige Rejsning, og flere Steder brød det ud i lys Lue; men for en Del kunde hans Legater dæmpe Bevægelserne. Mer og mer vendte Caesars Tanker sig til Begivenhederne i Rom, hvor hans Fjender, trods alle de Æresbevisninger, der vare viste Galliens Undertvinger, stadigt arbejdede imod ham. Da Alesia faldt, sparede Caesar Vercingetorix til sin Triumf; Tanken om den og et nyt Konsulat tog Interessen fra de Smaakampe, der endnu stod til-

bage i Gallien; men nu maatte Caesar ogsaa anse Øjeblikket for kommet, da hans «commentarii rerum suarum» skulde se Dagens Lys. Derfor afsluttede han Værket med Alesias Erobring.

Da Cicero i Aaret 46, medens Caesar kæmpede i Africa, udgav sin Brutus, omtaler han (§ 262) med stor Berømmelse dette Værk: «etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit». Det er klart, at Caesars Bøger om Gallerkrigen dengang vare udgivne, men ogsaa kun de; om Borgerkrigen kunde Cicero umuligt udtrykke sig saaledes.

I det Brev, der indleder ottende Bog af Gallerkrigen, udtaler Forfatteren sig paa lignende Vis om Caesars Commentarii og tilføjer: «cujus tamen rei major nostra quam ceterorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus». Denne Følelse af, at Caesars commentarii, særlig hans Gallerkrig, er skrevet med en let og sikker Haand, vil paatrænge sig enhver Læser. Men hvis Værket i den Form, hvori det nu foreligger, er skrevet i én Flugt, maa Caesar forinden have havt Materialet paa rede Haand. Hvor højt vi end sætte Caesars Hukommelse, er der dog en saadan Mængde Enkeltheder, ikke blot Navne paa Personer og Steder, men Talstørrelser af enhver Art, Vejlængder, Troppeangivelser m. m., der umuligt saaledes kunde bevares i Erindringen.

Hertil kommer, at Caesar ikke blot skildrer, hvad han selv har været Vidne til, men ogsaa, hvad hans Legater udførte. Intet viser mere hans Konst som Forfatter end Skildringen af Angrebet paa Cottas og Sabinus' Vinterlejr (V. 26—37). Man skulde tro, at det var et Øjenvidne, der fortalte, saa malende er alt skildret.

Foruden Caesars commentarii de bello Gallico have vi ogsaa bevarede *3 Bøger de bello civili*, ufuldendte i en anden Forstand end hine. Det første Værk (Bell. Gall. I—VII) har Caesar selv afsluttet og udgivet, det andet Værk (de bello

civili) har han vist hverken afsluttet eller udgivet. Medens *Ciceros* Lovtale i *Brutus* gjælder det første Værk, det eneste han dengang kjendte, gjælder *Asinius Pollios* Dadel hos *Sueton* (Caesar 56) aabenbart det sidste: «Pollio Asinius parum diligenter parumque integra veritate compositos putat, quum Caesar pleraque, et quae per alios erant gesta, temere crediderit, et quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam ediderit, existimatque rescripturum et correcturum fuisse». Sueton blander det sammen; men det er utvivlsomt, at Pollios Dadel kun gjælder Borgerkrigens Historie; kun der er der i større Udstrækning Tale om, hvad andre Anførere have udført; kun det Værk kunde Caesar, om han havde levet længere, tænke paa at omskrive og rette. At der ogsaa i Caesars Gallerkrig kunde være sluppet en eller anden Unøjagtighed ind, lader sig naturligvis ikke nægte; men at Caesar derfor et eneste Øjeblik skulde have tænkt paa at omskrive et Værk, som var udgivet og i den Grad havde vundet alles Bifald, er utænkeligt; det kan Asinius hverken have troet eller sagt.

Ganske anderledes forholder det sig med Borgerkrigens Historie; det er et Partiindlæg, skrevet under Kampens Hede. Det er Caesar i høj Grad om at gjøre, at retfærdiggjøre det Skridt, der gjorde ham til sit Fædrelands Fjende, og stille sin Forsonlighed i Modsætning til sine Modstanderes Uforsonlighed, sin Mildhed i Modsætning til deres Grusomhed, i det rette Lys. Her kunne vi lettere tro Asinius, at Caesar er traadt den historiske Sandhed for nær. Ogsaa Livius har vist underkastet Caesars Fremstilling af Borgerkrigen en gjennemgaaende Kritik. Ikke for Intet har August kaldt Livius en Pompejaner.

Men ogsaa i anden Henseende skiller Borgerkrigens Historie sig fra Gallerkrigenes. Disse ere i alt væsentlig en Skildring af Caesars egne Foretagender. Overalt, hvor der er Fare paa Færde, er han personlig tilstede; skete der noget uventet i hans Fraværelse, kunde han hurtig ile til og paa Stedet erfare Alt af de paagjældende — saaledes efter Overfaldet paa Cottas og Sabinus' Lejr. Hans Legater, selv Labienus, kommer kun til at spille en ganske underordnet Rolle. Borgerkrigens Skueplads er derimod hele den romerske

Verden, fra Gades til Euphrat. Ligesom Caesar maatte betro sine Legater selvstændige Kommandoer, maatte han ogsaa stole paa deres Beretninger. Han paatrykte dem sit Stempel, omsatte dem i sit eget Sprog; men i det enkelte kunde han ikke kontrollere deres Rigtighed. Her kunne vi forstaa Asinius' Bemærkning, at Caesar blindt hen havde troet, hvad der var udført af andre. Naar han saa føjer til som sin Mening, at Caesar vilde have omskrevet og rettet dem, er ogsaa det mig et Bevis paa, at commentarii de bello civili henlaa uudgivne ved Caesars Død.

Men fordi de endnu ikke vare udgivne, kunde de gjerne ligge færdige fra Caesars Haand. Det mener jeg ogsaa gjælder for de to første Bøger, ikke derimod for tredie Bog. I første Bog af Borgerkrigen er det endnu Caesar selv, vi saa godt som uafbrudt beskæftige os med. Vi følge ham paa hans Garibalditog gjennem Italien fra Ariminum til Brundisium (K. 7—29). Efter et kort Besøg i Rom (K. 32. 33), gaa vi med Caesar til Massilia og videre til Spanien, og her forblive vi, indtil Kampen med Afranius og Petreius er til Ende (K. 41—55 og 59—86). Afset fra den korte Indledning (K. 1—6), der mangler Begyndelsen, og hvor Texten er i den sørgeligste Forfatning, indordnes som udfyldende Beretningen om Caesars Foretagender kun et Par Kapitler om Forholdene i og ved Massilia (K. 34—36 og 56—58) og om Legaten C. Fabius' Operationer i Spanien før Caesars Ankomst (K. 37—40).

I anden Bog træder Caesar helt tilbage. Kapitlerne 17—22 fortælle vel, hvorledes Caesar undertvang Hispania ulterior og fik Massilia i sin Magt; men hele Resten af Bogen handler dels om Massilias Belejring (K. 1—16), dels om Curios ulykkelige Kamp i Afrika (K. 23—44).

Lad os foreløbig indskrænke vor Betragtning til disse to Bøger. Det er da klart, at vi har et velordnet Hele, der fra først til sidst bærer Præget af Caesars Haand og Aand. Kun maa vi huske, at Texten er langt usikrere her end i Gallerkrigene. Ogsaa det ville vi lægge Mærke til, at Caesars Fortælling ikke er mindst interessant der, hvor han ikke selv har været med. Ligesom Cottas og Sabinus' Undergang hører til de bedst skrevne Partier af Gallerkrigen, saaledes

her Afsnittet om Curios Kampe og Død i Africa. Og dog er det klart, at hele Fortællingen om Kampene i Africa med sine Detailler maa hvile paa andres Beretning. Ved Belejringen af Massilia havde Caesar dog ved Selvsyn vundet et klart Billede af hele Situationen. Han kunde paa Stedet selv umiddelbart efter Begivenhederne undersøge alle Enkeltheder og indhente mange Oplysninger gjennem mundtlig Samtale; men ikke saaledes i Africa, hvis vi da ikke vil antage, at der først er lagt sidste Haand paa dette Afsnit, efter at Caesar selv havde kæmpet mod Scipio og Juba.

Det kan maaske lønne sig at undersøge lidt nærmere, hvem der kan have meddelt Caesar Materialet til de Afsnit af Borgerkrigens Historie, hvori han ikke selv personlig var tilstede. Det er da det naturligste at antage, at de Mænd, som Caesar havde stillet i Spidsen for sine Hære eller Flaader, jevnlig afgave deres Indberetninger om Begivenhedernes Gang, og at Caesar omhyggeligt bevarede disse Skrivelser og lagde dem til Grund for sin Fremstilling. Saaledes meddelte vel Legaterne *C. Trebonius* og *D. Brutus* ham Underretning om Belejringen af Massilia — begge var de Mænd, der stode paa Højden af Datidens Dannelse. Noget anderledes stiller Sagen sig, naar vi kommer til sidste Halvdel af anden Bog, Kampene i Africa. Vi tør vel forudsætte, at Curio har tilstillet Caesar en Indberetning om sin Landgang og de første Dages Hændelser. Det er vel værd at lægge Mærke til, at medens Caesar meddeler sine egne Taler i oratio obliqua, har han gjengivet Curios to Taler, i Krigsraadet og i Soldaterforsamlingen, i oratio recta — de eneste større Taler i hele Caesars Værk (II, 31. 32). Ligger det ikke nær at tro, at Taleren Curio (Cic. Brutus K. 81) har sendt Caesar sine Taler, og denne optaget dem i sin Beretning? Derimod maa Fortællingen om den afgjørende Kamp ved Floden Bagrada, om Curios Fald og Hærens sørgelige Undergang selvfølgelig hvile paa andre Hjemmelsmænds Fortælling. Ville vi spørge: hvilke? maa vi først holde os til Beretningen selv. Som Curios højre Haand nævnes (K. 34) Legaten *C. Caninius Rebilus*, «som Curio havde ført med sig fra Sicilien, fordi han vidste, at han havde stor Erfaring i Krigsvæsenet». Om ham ved vi, at han overlevede Nederlaget. Senere finde vi

ham oftere nævnt i den spanske Krig. Om de to andre, der nævnes i Caesars Beretning, Rytteranføreren *Cn. Domitius*, der var Vidne til Curios sidste Kamp og Død (K. 42) og Quaestoren *Marcius Rufus*, der ledede Lejrens endelige Rømning (K. 43), tør vi formode det samme. De staa nærmest som Hjemmelsmænd for den Del af Beretningen, hvor deres Navne nævnes. Hvormeget der skyldes skriftlig Meddelelse, hvormeget mundtlig Fortælling, er umuligt at afgjøre. Det ualmindelig malende i hele Caesars Fremstilling tyder stærkt paa mundtlig Beretning ved Siden af den skriftlige, og det er sandsynligt nok, at Caesar kan have talt med flere af dem, der overlevede Nederlaget, uden at have fundet Anledning til at navngive dem; for en enkelts Vedkommende tør vi betragte det som sikkert.

Asinius Pollio var som ung Mand traadt i Forhold til Caesar, inden denne forlod Gallien. Han var i Caesars nærmeste Omgivelser, da denne gik over Rubico (Plut. Caes. 32), blev senere fra Corfinium eller Brundisium sendt med Domitius' Legioner til Sicilien, hvor han traf Cato (Plut. Cato 53), fulgte med Curio til Africa, flygtede efter Nederlaget ved Bagrada til Lejren ved Utica og søgte at faa Resten af Hæren reddet om Bord paa Skibene. (Appian Bell. civ. II. 45. 46). Han begav sig saa til Caesar og var i hans nærmeste Omgivelser i Slaget ved Pharsalus (Plut. Caes. 46, Pompejus 72, App. B. civ. II. 82). Det kan saaledes vel betragtes som utvivlsomt, at Caesar kunde indhente en Mængde Detailoplysninger hos Pollio; men Caesar nævner ham overhoved slet ikke i sine Commentarii, og der er ikke noget enkelt Punkt af Begivenhederne i Africa under Curio, saaledes som de ere fremstillede af Caesar, hvorfor vi med nogen Sikkerhed kunne nævne Pollio som Hjemmelsmand. Men selv om vi ville tillægge hans mundtlige Fortællinger en væsentlig Del i, at Caesar kunde skrive saa levende om hele denne Episode, maa vi dog fastholde, at det er *Caesar, der har skrevet hele dette Afsnit;* det bærer fuldt saa meget som noget andet Parti af Borgerkrigens Historie Præget af hans Aand. Deri bestaar netop Caesars historiske Konst (modsat Hirtius'), at han forarbejder, hvad han har faaet fra de mange forskjellige Sider, til et organisk Hele. Maaske intetsteds i det

hele Værk maa vi beundre dette saa meget som i Afsnittet om Curio.

Men foreligge i alt væsentligt de to forste Boger af Borgerkrigens Historie færdige fra Caesars Haand, saa gjælder det ikke om den tredie Bog. Der er en stor Forskjel i hele Behandlingen. Medens Begivenhederne i de to første Bøger ere grupperede i større Afsnit, falder tredie Bog underligt fra hinanden i Stumper og Stykker; man har vanskeligt ved at faa en Oversigt over Begivenhederne; der er noget springende i hele Fremstillingen. Egentlig udarbejdet er kun det store Hovedafsnit: Kampene om Dyrrhachium (K. 42—55 og 58—72), Toget til Thessalien og den afgjørende Kamp ved Pharsalus (K. 72—99). De Begivenheder, som Caesar har gjennem Indberetninger af sine Legater, ere kun skitserede, neppe altid indordnede paa deres rette Plads i den hele Fremstilling; de henligge saa at sige i Kladde og vente paa en endelig Redaktion. Tænke vi os saaledes disse Indberetninger excerperede og henlagte, som vi vilde sige, paa løse Sedler, forstaa vi bedre, hvorledes de to Kapitler 55 og 56 kunne være ombyttede. Ogsaa Samlingen af Prodigier (K. 105) har vist ligget paa en løs Seddel og har aldrig været bestemt til at udgives i den Form, hvori vi nu har den. Hele Indledningen til den alexandrinske Krig røber sig som et løst henkastet Udkast.

Ved Caesars Død tog Antonius alle hans politiske Papirer i sin Besiddelse, hans litterære Efterladenskaber brød han sig neppe om; dem synes Balbus at have taget sig af. Uagtet det intetsteds nævnes, galdt det vel forst om at samle, hvad der af Borgerkrigens Historie var færdigt fra Caesars Haand, og faa det udgivet. De to forste Boger kunde udgives urorte, den tredie maatte, saa godt det lod sig gjore, bringes i Orden og Sammenhæng. De løse Blade indflettedes i Begivenhedernes Række med en lempelig Overgang (K. 20 «isdem temporibus», K. 31 «his temporibus», K. 100 «eodem tempore», K. 101 «iisdem fere temporibus») eller uden en saadan, ofte brat nok (K. 14, K. 23, K. 56, K. 102). Forovrigt er der Intet, der *bestemt* tyder paa, at en fremmed Haand har rort ved Caesars Optegnelser. Steder som K. 17. 1 «Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit, neque nunc, ut me-

moriae prodatur, satis causae putamus», og K. 57. 5 «Haec ad eum mandata Clodius defert ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus», — synes nærmest kun at vise, i hvilken ufærdig Tilstand Caesars Manuskript blev fundet. Et Sted som bell. Alex. 74. 3 «At Pharnaces — auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus» kunde dog lede Tanken hen paa, at der ogsaa i tredie Bog af Caesars Borgerkrig ved den endelige Redaktion kan være tilføjet en enkelt lille Berigtigelse af en fremmed Haand. Det maa være mig tilladt med Asinius Pollio at tro, at Caesar, hvis han havde levet, vilde have omarbejdet den tredie Bog af Borgerkrigens Historie.

Men Caesars Venner gik et Skridt videre end til at udgive, hvad de forefandt af Caesars Borgerkrigens Historie; de ønskede, at Skildringen af Caesars Gallerkrig, der endte ved Alesias Indtagelse, maatte føres til Ende, og Skildringen af Borgerkrigen, der noget brat var afbrudt ved Caesars Ankomst til Alexandria, maatte fortsættes ned til Caesars Død. Balbus henvendte sig i den Anledning til den Mand, der har skrevet den 8de Bog af Gallerkrigen. Hvor Sueton taler om Caesars historiske Værker, om hans commentarii Gallici civilisque belli Pompejani, føjer han til: «Nam Alexandrini, Africique et Hispaniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit.» Her forudsættes altsaa, at der er én *fælles* Forfatter til alle de 3 Smaaskrifter; men, for saa vidt der er Tale om de Skrifter, vi have bevarede under Navnene bellum Alexandrinum, bellum Africum og bellum Hispaniense, er det af indre Grunde fuldkommen klart, at de ere skrevne af tre *forskjellige* Forfattere. Suetons Vidnesbyrd kunde man maaske ville tillægge mindre Vægt. Men Forfatteren af det Brev til Balbus, som indleder 8de Bog af Caesars Gallerkrig, fortæller ikke blot, at han *har* skrevet denne Bog: «Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non cohaerentibus superioribus atque insequentibus ejus scriptis contexui,» men ogsaa, at han *har* fortsat Borgerkrigens Historie indtil Caesars Død: «novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae *confeci* usque ad

exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitae Caesaris.» Man skulde nu dog nærmest tro, at Forfatteren kun kunde skrive saaledes, naar han virkelig havde *afsluttet* ogsaa denne Del af sit Værk; men har han fortsat Borgerkrigens Historie indtil Caesars Død, saa maa Slutningen af Værket være gaaet tabt; thi den Forfatter, der har skrevet 8de Bog af Caesars Gallerkrig, kan vel have skrevet bellum Alexandrinum, men umuligt bellum Africum og bellum Hispaniense. Dog herom mere siden.

Medens Sueton siger, at man ikke med Sikkerhed kjender Forfatteren til de tre Krige, synes han bestemt at antage *Hirtius* som Forfatter til det Brev, der gaar forud for 8de Bog af Gallerkrigen, idet han citerer et Stykke af Brevet med den Indledning: «Hirtius ita praedicat.» Hermed har man nu ogsaa slaaet sig til Ro, og jeg vil da ogsaa kalde Forfatteren til 8de Bog af Gallerkrigen og bellum Alexandrinum Hirtius.

A. Hirtius hørte til Caesars Omgangskreds, men nævnes forøvrigt ligesaalidt som Asinius Pollio i Kommentarerne. I Aaret 50 opholdt han sig hos Caesar i Gallien, hvorfra han sendtes til Balbus i Rom med et Brev. Medens Caesar var i Alexandria, var Hirtius i Achaia; senere mødte han Caesar i Antiochia og kan have ledsaget ham paa Toget mod Pharnaces. Medens Caesar kæmpede i Africa, var Hirtius i Italien; men han deltog med Caesar i den sidste Kamp i Spanien. Naar Forfatteren til Brevet til Balbus derfor siger: «mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem,» saa passer det paa Hirtius.

Da Balbus overdrog Hirtius at fortsætte Caesars Værk, og han efter store Betænkeligheder paatog sig dette Arbejde, maa vi antage, at Balbus overgav ham det Materiale, som Caesar havde liggende til Afslutningen af Gallerkrigen og Fortsættelsen af Borgerkrigen. Det er vist en fuldkommen forkert Tanke, at Hirtius nu først skulde tænke paa at skaffe det væsentlige Materiale til Veje. Tidsrummet mellem Caesars Død (15 Marts 44) og Hirtius' Død i Slaget ved Mutina (April 43) er saa kort, og selve dette Tidsrum saa optaget af vigtige Begivenheder, Borgerkrigens Fornyelse, Hirtius' alvorlige Sygdom og Konsulat, at det endda er vanskeligt at forstaa, at Hirtius kunde faa Tid til litterær Virksomhed. Imidlertid, naar

Materialet laa rede, kunde Arbejdet vel nok gaa nogenlunde rask fra Haanden. Ved Fremstillingen af Begivenhederne i Gallien Aar 51 kan Hirtius saa omtrent følge Caesars Spor. For Aaret 50 synes det at have skortet paa Materiale. Saa ganske uden Begivenheder har man ondt ved at tro at Aaret var: «insequens annus, L. Paulo C. Marcello coss., nullas habet magnopere Galliae res gestas.» Alles Tanker vende sig imod Italien. Bogens sidste Kapitler (49—55) ere kun en Overgang fra Gallerkrigene til Borgerkrigen. Hvorledes Forbindelsen mellem de to Værker er tilvejebragt, ved vi ikke, da saavel Slutningen af 8de Bog af Gallerkrigen som Begyndelsen af første Bog af Borgerkrigen er gaaet tabt i vore Haandskrifter.

I de sidste Aar er Sporgsmaalet om Caesar og hans Fortsættere traadt ind i nyt Stadium, navnlig ved en Bog af Dr. Gustav *Landgraf*: Untersuchungen zu Caesar und seinen Fortsetzern (Erlangen 1888). Forfatteren hævder her med stor Dristighed, at *Asinius Pollio* ikke blot er Forfatter til bellum Africum, men ogsaa har lagt sidste Haand paa Hirtius' Værk (8de Bog af Gallerkrigen, Slutningen af 3die Bog af Borgerkrigen og bellum Alexandrinum).

Hvorledes det forholder sig med Asinius Pollios Forfatterskab til bellum Africum og hans Medvirkning ved Bellum Alexandrinum, kommer jeg senere til at gaa ind paa. Her skal til en Begyndelse føres et Bevis for, at der ikke er nogensomhelst Grund til at tro, at Asinius Pollio eller overhoved nogen fremmed Haand (afset fra smaa Randbemærkninger, der her som andetsteds i Caesars Skrifter ere komne ind i Texten) har rørt ved 8de Bog af Gallerkrigen, som den forelaa færdig fra Hirtius' Haand.

I Modsætning hertil mener Landgraf (Unters. p. 14 og 64—73) at kunne paavise, at bestemte Stykker af 8de Bog (K. 2. 2; 5. 2; 23; 34. 2; 47; 48. 1—9; 53; 54; 55) ikke ere skrevne af Hirtius. Endydermere vil han godtgjøre, at disse Stykker ere skrevne af Asinius Pollio, saaledes som vi kjende ham af de tre Breve, som findes i Ciceros Brevsamling (ad famil. X. 31—33), af de spredte Fragmenter, som ere bevarede af hans Værker, og endelig — af Bellum Africum. De tre Breve vise os Asinius Pollio som en ogsaa i stilistisk

Henseende udpræget Personlighed med en stærkt archaiserende Retning; men selv om vi til Brevene føje de andre Fragmenter, faa vi dog kun en sparsom Grundvold til at opføre en Bygning paa; derimod giver Bellum Africum, hvis Forfatter ogsaa fører et vist archaiserende Sprog, os et rigere Materiale til Sammenligning. Gaa vi nu stiltiende ud fra Landgrafs Paastand, at Asinius Pollio er Forfatter til Bellum Africum, vil Spørgsmaalet i de fleste Tilfælde stille sig saaledes: 1) Er de af Landgraf paapegede Steder i 8de Bog af Gallerkrigen virkelig ikke af Hirtius, og: 2) Ere de i saa Fald af den Forfatter, der har skrevet Bellum Africum.

I Følge sin Natur bliver den Undersøgelse, der nu skal foretages, væsentlig lexikalsk, tildels ogsaa grammatikalsk. Det maatte gjerne kunne paavises, at Ejendommeligheder, der stadig komme igjen i Bellum Africum, ikke anvendes af Hirtius, undtagen netop i de Kapitler, som Landgraf udpeger. Nu er virkelig Sproget i Bellum Africum gjennemgaaende meget forskjelligt fra Sproget i 8de Bog af bellum Gallicum og (lader os tage det med) bellum Alexandrinum. Jeg vil kun nævne nogle af de mest i Øjne faldende Ejendommeligheder: I B. Afr. staar *subito* 22 Gange, aldrig *repente;* hos Hirtius (B. G. VIII samt B. Al.) *repente* 16 Gange, aldrig *subito:* Ordene *suppetiae, convallis, convulnero, grandis* ere almindelige i B. Afr., men forekomme slet ikke hos Hirtius; *contendo* med følgende Inf. forekommer 20 Gange i B. Afr., men slet ikke hos Hirtius; historisk Infinitiv 24 Gange i B. Afr., men aldrig hos Hirtius. Til alle disse Ejendommeligheder findes der imidlertid ligesaa lidt noget Spor i de af Landgraf som pollioniske udpegede Steder, som i de øvrige Dele af 8de Bog. Allerede dette maa vække stærk Tvivl om Rigtigheden af L.'s Paastand. Men vi vil nu se nogle af hans positive Beviser. Det er en Ejendommelighed i B. Afr., at Forfatteren ikke bruger Verbet *confirmare*, men *firmare.* Nu staar der i B. G. VIII. 48. 8: (se) «ea facturum, quae imperarit, obsidibus datis firmat.» Heri sporer L. Pollios Haand; men det er undgaaet hans Opmærksomhed, at der ogsaa K. 27. 1, der ikke hører til de mistænkte Steder, staar «obsidibus firmat». — Hirtius bruger i Flæng Verberne *hiemare* (VIII. 11. 1; 49. 1) og *hibernare* (VIII. 46. 6; 48. 1),

hvad Cicero, vel at mærke, ogsaa gjør. L. finder det nu mistænkeligt, at *hibernare* netop bruges i et Afsnit, som skal være af Pollio. «Der Verräter ist das Verbum *hibernare*. Derselbe findet sich nämlich im ganzen Corp. Caes. nur in diesem Abschnitt an zwei Stellen.» Fandtes endda *hibernare* i Bellum Africum eller i Pollios Fragmenter. Nej; men det staar hos Varro.(!) «Dass zwischen Varro und Pollio enge Beziehungen hinsichtlich der Sprache stattfinden, haben wir schon oben angedeutet.» Altsaa fordi Varro bruger *hibernare*, er det Stykke, hvori *hibernare* forekommer, ikke skrevet af Hirtius, men af Pollio.

K. 47. 3. *Infestis itineribus* (in passiver Bedeutung gefährdet, unsichergemacht) er mistænkeligt, fordi der i Pollios Brev X. 33 staar *infesto itinere;* men denne passive Betydning af infestus er jo ganske almindelig. *Iter infestum* staar saaledes Cic. Phil. XII. 25.

K. 48. 3. *Se permittit in praefectum. Se permittere = se immittere* «vom Reiter, der mit verhängtem Zügel auf den Feind losstürzt» steht nur hier im corp. Caes. und ist überhaupt selten. Mit Pollio(!) gemeinsam hat es der archaisirende Sisenna.» Ligesom vi ovenfor saa med Varro, saaledes her med Sisenna: fordi den archaiserende Sisenna bruger Udtrykket, kan Hirtius ikke have brugt det; men Livius bruger *equum permittere* III. 61. 9; XL. 40. 5.

Naar Caesar taler om Gallien Syd for Alperne, kalder han det *Gallia citerior*, kun et Sted (VI. 1. 2) *Gallia Cisalpina*. Heri er der vel ikke noget mærkeligt; men naar Hirtius snart siger *Gallia citerior* (VIII. 23. 3; 54. 3; B. Al. 87. 5) snart *Gallia togata* (VIII. 24. 3; 52. 1, 2), bliver det strax mistænkeligt. Navnet *Gallia togata* var vel kommet i almindelig Brug, efter at Gallia citerior havde faaet romersk Borgerret af Caesar. Det modsattes da *Gallia comata* (Dio Cass. XLVI. 55). Til K. 23. 3 bemærker saa L.: «Dass hier ein anderer schreibt als Hirtius, geht schon aus der Bezeichnung «Gallia citerior» hervor, denn Hirtius sagt immer(!) *Gallia togata*. Wer es aber ist, der an unserer Stelle Gallia citerior gesagt hat, belehrt uns K. 54. 3, wo es von derselben XV. Legion, die von Hirtius c. 24. 3 erwähnt wird (legionem autem XV, quae cum eo *fuerat* in hibernis, in *togatam* Gal-

liam mittit[1]], heisst: quam in Gallia *citeriore habuerat.* Wer gebraucht aber das Plusquamperfekt in dieser Weise für das Imperfekt — Antwort: unser alte Bekannte, Asinius Pollio.» (L. synes at have glemt, at Hirtius 24. 3, i det Sted, han selv citerer, har sagt om den samme Legion og det selvsamme Forhold: quae cum eo *fuerat* in hibernis.) L. fortsætter: «Jetzt befinden wir uns auf festem Boden (!!) und haben ein offenes Auge für die übrigen sich findenden Anomalien vom hirtianischen Sprachgebrauch. So beginnt c. 23. 4: quem *quia* non arbitrabatur — das einzige *quia* bei Hirtius im Gall. VIII und bell. Alex.! Dass *quia* dem Pollio nicht fremd ist, haben wir zu ep. 31. 6 gesehen.» — Det forholder sig ganske rigtigt saaledes, at *quia*, der staar 3 Gange i Pollios 3 Breve, kun staar dette ene Sted hos Hirtius; men det staar ogsaa kun et Sted i B. Afr.[2] (71. 3), et Sted i B. Hisp. (9. 1) og i Caesars egne Skrifter ogsaa kun et eneste Sted (B. civ. III. 30. 4). Det er interessant at se, hvorledes *quia*, der hos Plautus næsten er eneraadende, har veget Pladsen for *quod*; men hvad der deraf kan udledes i Spørgsmaalet Hirtius eller Pollio, er ikke godt at sige. Jeg kunde blive længe ved; men hvad jeg har anført af Landgrafs Bevisførelse, er vist mer end nok for uhildede Læsere. Kun et Punkt vil jeg endnu berøre. Det er ejendommeligt for Forfatteren til B. Afr., at han siger «pabulandi *gratia*», mens Hirtius siger «pabulandi *causa*». Nu staar der imidlertid B. G. VIII. 5. 2: «tentoriorum tegendorum gratia.» Jeg er enig med *Holder* og *Kraner* i, at disse tre Ord er en Randbemærkning, som urigtig er kommet ind i Texten.

Det er imidlertid tydeligt nok ikke blot lexikalske og grammatikalske Grunde, der have bevæget *Landgraf* til at tillægge Pollio visse Afsnit af 8de Bog af Gallerkrigen. Støttende sig til Suetons ovenfor citerede Ytring af Asinius Pollio om Caesar, mener L., at Pollio og ingen anden har skrevet

[1] Citatet har jeg indskudt for Sammenligningens Skyld.

[2] K. 72. 1 staar det ikke i noget Haandskrift. *Wölfflin* og *Miodonski* (Lips. 1889) udgiver rigtigt «quod, quotienscunque proelium erat commissum», saaledes som jeg allerede for mange Aar siden har rettet efter Haandskrifternes Spor.

Beretningen i 8de Bog om Atrebateren *Commius*' Skjæbne (K. 23. 3—7 samt 47 og 48. 1—9). «Das offene, wahrheitsliebende Wesen Pollios tritt in dem Schlusssatz deutlich hervor (48. 9), in welchem unumwunden zugestanden wird, dass des Commius Bitte, «ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani», deswegen Folge geleistet wurde, weil er nach den früheren Vorfällen in der That vollkommen Grund hatte der römischen Treue nicht allzusehr zu trauen.» — Hvorfor maa Hirtius ikke ogsaa være aaben og sandhedskjærlig? Sagen er den: Labienus, der ved Siden af sin umiskjendelige militære Dygtighed var en raa og grusom Person, havde i Aaret 51 sogt at snigmyrde Atrebateren Commius. Dette omtaler Caesar, der overhoved er meget hensynsfuld i sine Udtalelser om sine Legater, ikke, hvor der i 7de Bog kunde være Anledning dertil. Men da Labienus var gaaet over til Senatspartiet og ved alle Lejligheder viste det bitreste Had mod Caesar og Caesarianerne (B. Civ. III. 13. 3; 19. 6 og 8; 71. 4; 87. 1), havde Caesar ingen Grund til at spare ham, og Hirtius kan ikke nægte sig selv den Fornojelse at fortælle Labienus' Skjændselsdaad, uagtet den falder i et tidligere Aar. Der var en ganske naturlig Anledning dertil, da Commius' videre Skjæbne fortælles. Naar Antonius tilgiver Commius, ligger i Motiveringen en bitter Dom om Labienus; men selve Tilgivelsen er ogsaa begrundet af Ønsket om ikke at skabe nye Vanskeligheder i det Øjeblik, da Caesar stod i Begreb med at forlade Gallien.

Resultatet af disse Undersogelser turde da blive følgende: Forfatteren, efter Suetons Vidnesbyrd, som vi ikke have nogen Grund til at forkaste, Hirtius, udarbejdede i den nærmeste Tid efter Caesars Dod Slutningen af Gallerkrigens Historie og udgav den, eller rettere sendte den til Balbus med det Brev, som vi endnu have bevaret foran 8de Bog. Med fuld Ret kunde han heri skrive: «Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non cohaerentibus superioribus atque insequentibus ejus scriptis *contexui.*» I alt væsentligt har vi 8de Bog af Caesars Gallerkrig, som Hirtius har skrevet den. Af nogen fremmed Haand — overarbejdende eller afsluttende Værket — findes intet Spor.

II.

Det Skrift, som er os opbevaret under Navn af *bellum Alexandrinum*, er nærmest at betragte som en fjerde Bog af bellum civile. Det er kun de 33 første Kapitler, som indeholde Krigen i Ægypten, den egentlige bellum Alexandrinum. Scenen for Begivenhederne er for øvrigt hele den romerske Verden fra Gades til Pontus; men de Kampe, som berettes, ere for en stor Del mod ydre Fjender — Ægypterne og Pharnaces. De indre politiske Forhold træde i Baggrunden; kun i Illyrien høre vi om Kampe mellem Caesarianere og Pompejanere; i Urolighederne i Spanien træder Modsætningen mellem de to Partier mindre skarpt frem. Medens de to første Bøger af Borgerkrigens Historie have deres naturlige Afslutning, er Afslutningen af tredie Bog rent tilfældig; Slutningsordene: «Haec initia belli Alexandrini fuerunt» ere ganske vist ikke af Caesar. Begivenhederne sidst i Borgerkrigen og først i Alexandrinerkrigen svømme over i hinanden. Borgerkrigens Historie endte, hvor Caesars Manuskript tilfældigt endte, et nyt Bevis paa, at tredie Bog laa ufærdig og uudgivet ved Caesars Død.

Der er ingen Grund til at tvivle om, at Forfatteren af 8de Bog af Gallerkrigen ogsaa i alt væsentligt er Forfatter af bellum Alexandrinum, som det foreligger. Han maa have havt et betydeligt Materiale til sin Raadighed, fyldigere der, hvor der forelaa Indberetninger fra Caesars Legater, fattigere der, hvor Caesar selv havde været til Stede. Den egentlige bellum Alexandrinum, de første 33 Kapitler af Værket, er den svageste Del af det hele. Der savnes i højeste Grad Klarhed og Oversigt. Forfatteren havde efter sin egen Angivelse ikke deltaget i Krigen og maa have været ganske ubekjendt med de stedlige Forhold. Han skriver i sit Brev til Balbus: «Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi.» Hirtius nævner altsaa Caesars *mundtlige* Beretning som sin Kilde; men paa mundtlig Meddelelse alene kan selv en saa tarvelig Beskrivelse, som

den vi har i denne Del af bellum Alexandrinum, ikke gives. Men fordi han ikke forefandt noget færdigt Manuskript, er det ikke udelukket, at der kunde foreligge enkelte skriftlige Optegnelser af Caesar. Vi kan tænke paa Breve fra Caesar til Vennerne i Rom, og hvorfor ikke paa Optegnelser af forskjellig Art. Naar der K. 3. 1 staar: «Ipsi homines ingeniosi atque acutissimi, quae a *nobis* fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur» og K. 19. 6: «Pugnatur a *nobis* ex ponte et mole; ab illis ex area, quae erat adversus pontem et ex navibus contra molem», tyder det paa et Øjenvidnes Beretning. Nipperdey, der ogsaa antog Hirtius for Forfatter, stødte det i den Grad, at han rettede *nobis* begge Steder til *nostris*. Enkelte Skildringer af Kampe, særlig Sokampene ere saa livligt skrevne, at vi godt kunne tænke os, at de mer eller mindre direkte skylde Caesar deres Oprindelse. Hertil kommer, at ogsaa enkelte sproglige Ejendommeligheder i dette Afsnit røbe en anden Forfatter end Hirtius. Denne bruger i 8de Bog af B. G. aldrig postquam eller posteaquam, heller ikke i hele den øvrige Del af b. Alex. Kun i dette første Afsnit finde vi posteaquam K. 12. 2 (oftere hos Caesar) og postquam K. 14. 1; 20. 3; 21. 1. Er det et Tilfælde, er det ganske vist af de mærkelige. Mig forekommer det imidlertid højst sandsynligt, at der endnu har foreligget spredte Optegnelser af Caesars Haand til det første Afsnit K. 1—25 (neppe til Slutningen 26—33). Men jeg tør ikke følge Landgraf, der i det enkelte mener at kunde søndre tre Hænder, Caesars, Hirtius' — og Pollios, ofte i det samme Kapitel. For ham bliver Bellum Alexandrinum et rent Mosaikarbejde. Som Exempel paa L.'s kritiske Behandling vil jeg anføre hans Sønderlemmelse af det 11te Kapitel. — «Kap. 11 zeigt in § 1 und 2 die angefangene Schilderung eines Seetreffens noch aus Caesars Feder, § 3 und 4 gibt Hirtius das Resultat desselben. Die Folgen desselben fügt Pollio § 5 und 6 bei». Pollios Forfatterskab til de to sidste Paragraffer støtter sig kun paa Udtrykket «quod nisi nox proelium diremisset», (eine) «bei Pollio häufige Redeform». Derimod faa vi den overraskende Underretning, at i § 4 («Capta est una hostium quadriremis,

depressa est altera, duae omnibus epibatis nudatae; magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta), der jo er hirtiansk, findes et pollionisk Udtryk. At Paragraffen i sin Helhed er af Hirtius, kan Landgraf se af Ordstillingen: «magna multitudo in reliquis navibus propugnatorum»; men det ene Led «duae omnibus epibatis nudatae» forraader sig for L. som pollionisk Tilføjelse ved Brugen af Ordet *epibata* i Stedet for *classiarius* (som Hirtius siger i 12. 1), smlg. B. Afr. 20. 1; 62. 1; 63. 4 bis. — Det forholder sig rigtigt, at *epibata* kun forekommer dette ene Sted hos Hirtius (og slet ikke hos Caesar); i B. Afr. staar det de tre Steder i Modsætning til remiges, saa at *remiges epibataeque* danner hele Skibsbesætningen; det fjerde Sted staar *omnes epibatae* vistnok lig med *omnes remiges epibataeque.* Hos Hirtius (11. 4) kan Betydningen af *omnes epibatae* være noget tvivlsomt, snarest betegner det vel kun alle, der var oven Dække; derimod betegner *classiarii* (12. 1) netop ikke det, som *epibatae* betegner i B. Afr., men i Modsætning til *propugnatores* (der nærmest er *epibatae*) de egentlige Søfolk, derunder vel ogsaa *remiges* indbefattede. Landgraf afslutter sine Betragtninger over det 11te Kapitel med de Ord: «Trüge jedes Kapitel so deutlich die Eigentümlichkeiten seiner Verfasser an der Stirn, so wäre die Ent- und Unterscheidung der Autorschaft in den einzelnen Teilen eine leichte.»(!) I Modsætning hertil vil jeg sige: naar L. kan faa saa lidt ud af dette Kapitel, som for ham staar instar omnium, ville mine Læsere vel undskylde, at jeg ikke fremdrager flere Enkeltheder af L.'s Bevisforelse, men som min Anskuelse fremsætter den Paastand, at der i det første Afsnit af Bellum Alex. nok findes Spor af fremmede Hænder, maaske af Caesars egen Haand, men at Hirtius efter fattig Evne har søgt at samarbejde det højst mangelfulde Stof, han forefandt, til et Hele, og at det foreligger i den tarvelige Tilstand, hvori han bragte det. Hvis den «aabne og sandhedskjærlige Pollio» havde lagt sidste Haand paa Værket — saavel Slutningen af bellum civile som bellum Alexandrinum —, vilde da han, der efter L.'s Mening indflettede Afsnittet om Atrebateren Commius i 8de Bog, ikke have fundet Anledning til at tilføje

noget om den Ildebrand, der fortærede Bibliotheket[1], om Caesars Forhold til Cleopatra og hans Nilfart, Begivenheder, som Bellum Alexandrinum ikke kjender noget til? Og kan virkelig noget Menneske tro, at en betydelig Personlighed, som Asinius Pollio aabenbart har været, skulde have lappet og flikket lidt hist og her paa et saa tarveligt Arbejde som det, Hirtius efter L.'s Mening havde efterladt — og afleveret det i den kummerlige Tilstand, hvori vi nu have det?

Saa tarveligt som det forste Afsnit af Bellum Alexandrinum (K. 1—25 og ikke mindre K. 26—33 Mithridates' Tog og Caesars Befrielse), ere de folgende dog ikke. Der har foreligget Hirtius et rigere og mere ordnet Materiale. Afsnittet 34—41, Domitius' uheldige *Tog mod Pharnaces* forelaa vel i *Domitius*' Indberetning til Caesar. Hvis vi tor antage, at Hirtius, der modte Caesar i Antiochia, fulgte med ham paa Toget mod Pharnaces, havde han ikke blot noget Kjendskab til hine Egne, men var kommet i Beroring med mange, der havde deltaget i den mislykkede Expedition. Imidlertid kan Alt undtagen Slutningskapitlet være skrevet lige ud af Domitius' Rapporter.

Det samme gjælder om det næste Afsnit, Begivenhederne i *Illyrien* (K. 42—47). Der maa have foreligget Indberetninger fra Caesars Quaestor *Q. Cornificius*, fra *Gabinius*, der forovrigt døde under Felttoget, og fra *Vatinius*. Særlig dennes Indberetning har Hirtius fulgt vistnok omtrent Ord til andet i Fortællingen om Søslaget mod Octavius. Man ser, at Vatinius skriver godt for sig og ikke sætter sit Lys under en Skjæppe.

Det følgende Afsnit (K. 48—64): *Begivenhederne i Spanien*, faar en særegen Betydning i Sporgsmaalet om Asinius Pollios Forfatterskab. Jeg vil lade *Landgraf* tale (Untersuchungen S. 45 flg.): «Zur Schilderung der turbulenten Vorgänge in dem jenseitigen Spanien während der Jahre 48 und 47 war Hirtius benötigt, sich von glaubwürdiger Seite einen

[1] Aldeles forbausende er Bemærkningen b. Alex. 1. 3: Nam incendio fere tuta est Alexandria. Vidste Hirtius virkelig ikke noget om Bibliothekets Brand? Caesar har sagtens ikke fortalt sine Venner noget derom.

zuverlässigen Bericht zu verschaffen». — Hirtius vilde sandelig være ilde stedt, hvis han skulde begynde med at samle Materialet til Værket sammen fra alle Verdens Egne. Lad os til Overflødighed huske, hvor kort Tid der laa mellem Caesars og Hirtius' Død. — «An wen anders sollte er sich mit einer solchen Bitte wenden, als an den Mann, der zur Zeit der Abfassung des Kommentars — also im Sommer 44 — an der Spitze der Verwaltung jener Provinz stand — an C. Asinius Pollio, seinen Freund und Parteigenossen?» — Hvoraf ved L., at Hirtius og Pollio vare Venner? Var det ikke naturligere at søge Oplysninger om Begivenheder fra Aarene 48 og 47 hos Mænd, der havde været i Spanien dengang, end hos en Mand, der først kom dertil efter de nævnte Begivenheder, og som sandelig i det Øjeblik — efter Caesars Død, da Alt tegnede til en ny Borgerkrig, hvor Pollio efter sin Stilling ikke kunde være neutral — havde ganske andre Ting at tænke paa? Nej, her som andetsteds maa der have forligget Hirtius et ret fyldigt Materiale af Indberetninger — blandt andre ogsaa af *Trebonius*, den samme, som formentlig tidligere var Caesars Hjemmelsmand ved Fortællingen om Massilias Belejring. Trebonius blev over Hals og Hoved (subito missus, Cic. ad fam. XV. 21. 2) sendt til Spanien for at afløse Cassius, da Røret derovre var paa sit Højeste; jeg kunde tænke mig, at Trebonius havde faaet Ordre til at indgive en fuldstændig Indberetning til Caesar om alt, hvad der var passeret, ogsaa før hans Ankomst. Det er naturligvis kun en Formodning; men jeg tør dog dristig stille min Hypothese — Indberetning fra alle paagjældende, deriblandt særlig fra Trebonius — mod Landgrafs. — «Wenn also auch Hirtius noch Zeit fand, den Bericht des Asinius im einzelnen für seine Zwecke zuzurichten, hier ein Kapitel zu kürzen, dort einen Ausdruck zu ändern, so ist doch dadurch das pollionische Gepräge des Ganzen nur sehr wenig verwischt worden, ja gerade diese Partie gehört zu den besten und am anschaulichsten geschriebenen der Supplemente, zu jenen, welchen Nipperdey eine an Caesar erinnernde *alacritas* und *facilitas* zuschreibt». — Ganske rigtigt: dette Afsnit hører til de bedst skrevne i hele Værket og gjør ikke Indtryk af at være ængstelig sammenpillet af forskjellige Meddelelser; men

naar L. saa paastaar, at det bærer et pollionisk Præg, saa maa jeg først sporge: hvad menes der dermed? Hvis det er det Præg, vi kjende fra bellum Africum, saa maa jeg bestemt sige nej. Af den Række sproglige Ejendommeligheder, som jeg ovenfor nævnte som charakteristiske for Bellum Afr., og hvoraf der dog maatte findes nogle, er der ikke det fjerneste Spor, ikke et eneste *subito*, ikke en eneste *historisk Infinitiv* o. s. v. Hirtius maa som en pedantisk Skolemester have forandret ethvert Udtryk, der var charakteristisk for Pollio — lad os for en Gangs Skyld kalde ham saaledes. — Og omvendt, den *alacritas* og *facilitas*, som udmærker dette Stykke, skal man forgjæves lede om i Bellum Africum. Landgraf kan i alle disse Undersogelser for lutter Træer ikke se Skoven. Han fortaber sig i Enkeltheder, der, selv naar de ere fuldt nojagtige, Intet bevise; f. Ex.: af de 17 Kapitler i dette Afsnit begynde de 5 med *interim:* en meget almindelig Begyndelse i bellum Afr. — Ganske sandt; men ogsaa B. Alex. 1. 2; 4. 1; 15. 7; 35. 1 staar interim paa første Plads; paa anden Plads Bell. Alex. 36. 1; B. Gall. VIII. 38. 1; 45. 1; paa tredie Plads B. Gall. VIII. 13. 1; 19. 4. Ordforraadet er maaske lidt ejendommeligt — det vil sige ikke hirtiansk — i dette Afsnit af bellum Alex.; men Hirtius har ganske vist ikke paa Skolemestervis vraget ejendommelige Udtryk, han fandt i Indberetningerne. Som *ἅπαξ εἰρημένα* kan jeg i de to første Kapitler i dette Afsnit (efter Landgraf) nævne: *mutuo* (Adv.), *difficulter, compensare, offensio* (i K. 48); *grex (locupletium)* og *evidens* (i K. 49). Intet af disse Ord findes heller i B. Afr. Skal dette bevise noget, maa det vel nærmest være, at den fremmede Haand, vi mene at kunne spore i dette Afsnit, *ikke* er den, der har skrevet bellum Africum.

Det er altid misligt at udtage Enkeltheder af et Værk og gjendrive dem; man er udsat for Beskyldningen for at have ladet noget væsentligt uomtalt. Men skulde jeg folge Landgraf Skridt for Skridt, maatte jeg skrive en hel Bog, og den vilde Ingen læse. Jeg tror ogsaa nok, at efter det, jeg her har meddelt, vil Læseren kunne faa et fuldkommen klart Billede af Uholdbarheden af Landgrafs Bevisforelse og det Uhjemlede i hans dristige Paastande.

Det sidste Afsnit af bellum Alexandrinum (Krigen mod Pharnaces K. 65—76) kalder Landgraf «den echt hirtianischen Kern unseres Kommentars». Der er for saa vidt et ganske rigtigt Udtryk, som det er det eneste Afsnit af hele Værket, hvor Hirtius kan tale af Selvsyn, hvis vi da tør antage, at han ledsagede Caesar paa dette Felttog.

I det væsentlige kan jeg i Opfattelsen af Bellum Alexandrinum være enig med *H. Schiller*, der i en Afhandling: *Zur Hirtiusfrage* i Bl. f. d. bayr. G.-W. XVI. p. 251 flg. (citeret af Landgraf Unters. S. 9) udtaler sig saaledes: «Eine nähere Untersuchung des bell. Alex. hat mich zu dem Resultat geführt, dass nicht nur zwischen Gall. VIII und Al. im allgemeinen manche Verschiedenheiten bestehen, sondern auch zwischen den fünf Abschnitten von Al. selbst. Dass aber diese Verschiedenheiten ihren Grund hätten in der starken Benutzung fremder Berichte, habe ich geschlossen teils aus dem Umstande, dass eine Betrachtung der verschiedenen Abschnitte von Al. in bezug auf ihr zeitliches Nebeneinander für einen einzelnen die Teilnahme an nur je zwei der fünf Partien möglich, mithin die Benutzung fremder Aufzeichnungen für die übrigen geradezu notwendig erscheinen lässt, teils aus der verschiedenen Färbung der einzelnen Partien und dem Hervortreten der hirtianischen Eigentümlichkeiten, besonders in den zusammenfassenden und überleitenden capp. Es will mir scheinen, dass H., wo er Quellen benutzte, die Berichte anderer zu seinem Gebrauche zurichtete, dieselben bald etwa mit Zusätzen versehend, bald Streichungen und Korrekturen vornehmend, dass er also seine Quellen überarbeitete, nicht aber eigentlich verarbeitete; ferner dass er neben dieser Überarbeitung sein Augenmerk besonders auf die Zusammenfügung der einzelnen Abschnitte zu einem Ganzen, und wiederum des Kommentars selbst mit dem Ganzen, von dem er einen Theil bilden sollte, richtete».

Naar S. siger, at Hirtius havde sin særlige Opmærksomhed henvendt paa de enkelte Afsnits indbyrdes Forbindelse, har han vist Ret; men naar han saa tilføjer ogsaa paa Kommentarens (d. e. bell. Alex.'s) Forbindelse med det Hele, hvoraf den skulde danne en Del, forstaar jeg ham ikke. Bogen har en ganske naturlig Slutning: «Rebus felicissime

celerrimeque confectis in Italiam celerius omnium opinione venit», naar man betragter den som et Hele for sig. Krigen i Orienten var endt; men der er ingen Antydning af, at der endnu er en stor Opgave at løse, som man skulde vente efter S.'s Udtalelse. Værre er det dog med Begyndelsen: Sammenhængen mellem Slutningen af bellum civile og Begyndelsen af bellum Alexandrinum er kun rent tilsyneladende. Dette hænger imidlertid sammen med hele det første Afsnits (K. 1—33) Charakter. Efter det foreliggende Materiale kunde Hirtius nogenlunde let og hurtig sammenarbejde en sammenhængende Beretning om de andre Begivenheder; men hvor lavt man ogsaa sætter Hirtius som historisk Forfatter, kunde han umulig selv være tilfreds med det Materiale, som forelaa til den egentlige Alexandrinske Krig, og med den Beretning, han derefter kunde nedskrive. Imidlertid en Beretning har vi, og den har baade Hoved og Hale, tilsyneladende mangler der ikke noget; men jeg kan umuligt tro, at Hirtius vilde udgive Hovedafsnittet af Bogen i den Form, hvori det foreligger. Jeg kan kun betragte det som et foreløbigt Udkast, nedskrevet i stort Hastværk i Haab om bedre Tider, naar fyldigere Efterretninger kunde indsamles. Men disse bedre Tider kom ikke. Hirtius faldt i Slaget ved Mutina. Ved hans Død forelaa bellum Alexandrinum i den Tilstand, hvori vi nu have den. Til Pollios eller Andres Medvirken er der ikke Spor.

At Hirtius skulde have begyndt end sige afsluttet en Beretning om de Borgerkrige, som endnu stode tilbage — den i Africa og den i Spanien —, er ganske utroligt. Naar han derfor i det Brev, som indleder den 8de Bog om Gallerkrigen, skriver: «novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae *confeci* usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitae Caesaris», saa tænkte han vel, at Brevet som en *fælles* Indledning til hele hans afsluttende Forfattervirksomhed først skulde komme i Publikums Hænder, naar Værket var afsluttet, selv om han allerede tilstillede Balbus det, da første Del, 8de Bog af bell. Gall., var færdig fra hans Haand.

(Sluttes i næste hæfte.)

Sprogbygning.

Af Holger Pedersen.

I «Nord. Tidsskr. f. Filol.» 3. Række III 105—137 har Hr. Kr. Sandfeld Jensen skrevet en Artikel om Forholdet mellem Rumænsk og Albanesisk, hvortil jeg ønsker at knytte nogle Bemærkninger; ved den valgte Overskrift har jeg villet henlede Læsernes Opmærksomhed på den sprogfilosofiske Interesse, der ved Siden af den historiske er forbunden med denne Art Undersøgelser og med hele Spörgsmålet om gensidig lydlig og syntaktisk Påvirkning mellem to ubeslægtede Nabosprog. Hr. Sandfeld Jensen kommer gennem en overtydende Bevisførelse til det Resultat, at det rumænske Sprog har gennemløbet sin første Udvikling i en Egn, der grænsede op til det albanesiske Område; om Rumænerne fra først af har været romaniserede Illyrer eller har haft anden Oprindelse, lades uafgjort (S. 132), sikkert med fuld Ret. Gustav Meyer, Alb. Studien III S. 22, anfører rigtignok tre rumænske Ord, som efter hans Mening stammer fra Tiden för Romaniseringen, og som viser sig at være identiske med albanesiske Ord: *barză* «Svane» alb. *barδε* «hvid», *mazăre* «Ært» alb. *móδulε* og *viezură* «Grævling» alb. *vjéδulε*. For det sidste Ords Vedkommende indrömmer han Muligheden af Lån, medens ved det første Ord Betydningen og ved det andet Lydforholdene forhindrer en sådan Forklaring. Meyer har her anvist den Vej, man må slå ind på for at søge Spörgsmålet løst: det gælder om at skaffe etymologisk Materiale tilveje; Parallelisme i Sprogbygningen kan ikke bevise andet end et Naboforhold. Men det etymologiske Materiale, der hidtil foreligger, er ikke tilstrækkelig omfangsrigt til at afgöre Spörgsmålet.

Tidsskriftets Læsere vil sikkert ikke et Öjeblik være i Tvivl om, at Sandfeld Jensen med rette har afvist Gasters æventyrlige Gætninger, der ikke støttes af nogensomhelst videnskabelig Grund. Når en Anskuelse fremføres uden videnskabelige Grunde, har man Ret til at søge efter den psykologiske Grund. Gaster synes da

at nære den Anskuelse, at Fænomener som en efterhængt Artikel er i Strid med den jafetiske Sprogæts Væsen, så at man her må søge en «turansk» eller «finsk» Indflydelse. Dette vidner imidlertid om en fuldstændig Mangel på Indsigt i de almene Betingelser for Sprogenes Udvikling; kun når Forståelse herfor savnes, kan man forfalde til den vidt udbredte Mysticisme, der drives med Begrebet Sprogbygning. «En efterhængt Artikel — det er jo Agglutination; men vor Sprogæt er ikke agglutinerende, den er fleksivisk», således ræsonnerer denne Mysticisme, som istedenfor at stræbe efter at forstå Fænomenerne skjuler sin Tankeløshed med tomt Klingklang. Hvor vidt man i denne Retning kan gå selv i Sprogvidenskabens nuværende Periode, har den 1893 afdøde berömte Sinolog Gabelentz víst ved sit Eksempel. I sin Bog «Die Sprachwissenschaft» har han et helt Kapitel (S. 371 ff.) med Overskriften «Sprachwürderung»; som Prøve på, hvad han her byder sine Læsere, anfører jeg den Sammenligning, han S. 381—383 anstiller mellem Jafetisk og «Uralaltaisk». Karakteristisk for vor Sprogæt er efter hans Mening en vis «Voreiligkeit, Vorgreiflichkeit, Anticipation», der blandt andet viser sig i Omlyden i de germanske Sprog eller Epenthesen i Avesta. Begge disse Lydudviklinger beror jo på, at man anticiperer en følgende Stavelses Vokal. Dette stemmer godt med den jafetiske «Race»s Karakter: «Immer ein hastiges Vorwärtsdrängen, mehr vom sehnenden Zuge nach dem Zukünftigen, als von der Erinnerung an das Vergangene bestimmt». I de «uralaltaiske» Sprog hersker derimod den såkaldte Vokalharmoni, ifølge hvilken den første Stavelses Vokal bliver bestemmende for alle de følgende. (Jeg minder her Læserne om tyrk. *sev-iš-dir-il-e-me-di-ler* «de kunde ikke bringes til at elske hinanden» af Roden *sev* «elske» i Modsætning til *jaz-yš-dyr-yl-a-ma-dy-lar* «de kunde ikke bringes til at skrive til hinanden» af Roden *jaz* «skrive».) Dette opfatter Gabelentz som «eine geduldete Nachwirkung des Vergangenen, nicht ein Drang nach immer neuen vorgesteckten Zielen»; og dette stemmer med den Rolle, som Hunner, Mongoler, Tyrker o. s. v. har spillet i Historien: «Erst eine mächtige Lançade und dann ein müder Zotteltrab». Man ser, at alt går som Fod i Hose; det er næsten ligeså simpelt som den Grafologi, der af en opadløbende Håndskrift slutter sig til en frejdig Stemning hos den skrivende, medens den nedadløbende Skrift er Tegn på nedslået Humør. Den Mulighed, at Grunden f. Eks. kunde søges i den

forskellige Måde, hvorpå Papiret har ligget for den skrivende, er ikke mere iöjnefaldende end den Mulighed, at Forskellen mellem Omlyd og Vokalharmoni beror på rent lydlige Forhold, medens den psykologiske Faktor for begges Vedkommende er den samme, Hastværket. I den Periode, da Vokalharmonien opstod, må det antages, at Accenten lå på første Stavelse, og at de følgende Stavelser indeholdt en ubestemt Vokal ə, der uvilkårlig i sin akustiske Farve påvirkedes af den foregående Stavelse. Således klinger alb. *nukε* (ε = ə) næsten som *nuku*, *jaštε* som *jašta*. Om jeg ikke tager fejl, forekommer der lignende Eksempler i ældre Dansk, som jeg dog for Öjeblikket ikke kan citere, da jeg her i Greifswald ikke har Adgang til de fornødne Bøger; altså Vokalharmoni også i Dansk! Tænk, om Gaster havde vidst det! (Sml. Sandfeld Jensens Afhandling S. 122.) Også i Irsk spiller dette Fænomen en betydelig Rolle; man finder mellemirsk *dalta* istedenfor oldirsk *dalte* «Plejesön» o. s. v. I Oldirsk er derimod som bekendt et Fænomen, der svarer til vor Omlyd, meget stærkt fremtrædende (den såkaldte Infektion): Nom. *fer* «Mand» (opstået af **viros*), Gen. *fir* (af **virī*), Dat. *fiur* (af **virō*). Selvfølgelig er denne lydlige Proces foregået i en Periode, da de uaccentuerede Stavelser havde Vokaler af en bestemt udpræget akustisk Farve. Det samme gælder om Omlyden i vor Sprogklasse, om Epenthesen i Avesta o. s. v. Hvis således Forskellen mellem Omlyd og Vokalharmoni væsentligt beror på de uaccentuerede Vokalers forskellige Beskaffenhed, så må man i Gabelentz'es Ånd åbenbart antage, at Vokalen ə (vort danske tonløse *e*) er et Tegn på, at man har den store Tid bagved sig. Et Blik på Evropas Kulturfolk og deres Sprog vil imidlertid i denne Henseende virke ret beroligende[1].

Ligeså lidt som vi i Omlyd og Vokalharmoni har Ret til at søge Race-Kendetegn, ligeså lidt kan den efterhængte Artikel opfattes på denne Måde. I Skandinavisk hører den efterhængte Artikel, efter hvad Prof. Wimmer har udviklet i én af sine Forelæsninger, egentlig til det Adjektiv, som fulgte efter Substantivet. Jeg har i «Festskrift til Vilh. Thomsen» S. 248 f. gjort opmærksom på, at det selvsamme er Tilfældet i Albanesisk. Betingelserne for, at en efterhængt Artikel har kunnet udvikle sig, må altså søges i følgende syntaktiske Forhold: 1) Adjektivets Plads efter

[1] I «Indogermanische Forschungen» IV har Gabelentz gentaget sine fantastiske Anskuelser under Titelen: «Hypologie der Sprachen, eine neue Aufgabe der Linguistik».

Substantivet, 2) Brugen af en Artikel, specielt i de Tilfælde, hvor Substantivet ledsages af et Adjektiv (eller en Genitiv). Hvilket af disse Forhold er det nu, der anses for at være u-jafetisk? Adjektivets Plads efter Substantivet genfindes i en hel Række jafetiske Sprog; en Artikel optræder ligeledes hyppigt; at denne Artikel specielt anvendes, hvor Substantivet er ledsaget af et Attribut, kan vi f. Eks. iagttage i Zend: *Miþrō yō vouru-gaoyaoitiš* (se f. Eks. Bartholomae, Handbuch der altiranischen Dialekte S. 234 i Glossaret). Det selvsamme Forhold som i Zend genfinder vi i Slavisk og Litavisk, kun at Artiklen (der etymologisk er identisk med den avestiske Artikel) er smeltet sammen med det foregående Ord (oldslavisk *novyj* Gen. *novajego*, litavisk *geràs-is põnas* «den gode Herre» fem. *geró-ji*). At Artiklen i Slavisk og Litavisk er bleven efterhængt Adjektivet og ikke Substantivet, beror på Ordstillingen; hvis Adjektivet således som i Skandinavisk og Albanesisk[1] og i Zend havde haft sin Plads efter Substantivet, vilde Udviklingen være bleven nöjagtig den samme som i Albanesisk og Skandinavisk. — I hvor höj Grad Artiklen er knyttet til det Substantivet ledsagende Attribut, fremgår af en parallel Udvikling indenfor Slavisk og i Albanesisk. I nuværende Russisk må ethvert attributivt Adjektiv have den efterhængte Artikel, uden Hensyn til, om Substantivet står bestemt eller ubestemt. Ligeså må også i Albanesisk det ubestemte Adjektiv have Artikel: *n'ε mik i mirε* «en god Ven»; men da denne Brug er af yngre Oprindelse, er Artiklen ikke her smeltet sammen med det foregående Substantiv, således som Tilfældet er, hvor Substantivet står bestemt (udførligere om denne Sammensmæltning i Festskrift til Vilh. Thomsen S. 249). Et Tilløb til en lignende Sprogbrug i Rumænsk omtales af Sandfeld Jensen S. 108. — Med Forholdene fra Russisk og Albanesisk for Öje vil man forstå, hvorfor Bopps Formodning om, at Nominativendelsen *s* i jaf. **ek^{i}vo-s* er opstået af Artiklen **so*, endnu finder Bifald, ligesom Herman Møllers tilsvarende Formodning om Genitivendelsen i **ek^{i}ve-so* eller **ek^{i}ve-sjo*. — Ikke blot i Slavisk-Baltisk,

---

[1] Adjektivet har i Alb. sin regelmæssige Plads efter Substantivet; det kan ikke sættes foran, uden at der kommer til at hvile et ganske særligt Eftertryk derpå; dette har jeg allerede antydet i Festskrift til Vilh. Thomsen S. 248 (*tε búkurεnε vajzε* Acc. «den overordentlig smukke Pige»). Sandfeld Jensens diplomatiske Tavshed om Adjektivets Plads S. 125 er ilde anbragt.

Albanesisk og Skandinavisk findes en efterhængt Artikel, men også i Armenisk (*tēr-n* «Herren», med en lille Nuance i Betydningen også *tēr-s* eller *tēr-d*).

At de forskellige Nationer afviger fra hinanden i psykologisk Henseende, kunde det ikke falde mig ind at benægte. At disse psykologiske Forskelligheder også sætter deres Præg på Sproget, er i höj Grad sandsynligt; men i Sproget at aflæse sådanne psykologiske Ejendommeligheder er ikke så simpel en Sag, som Gabelentz troede. At bilde sig ind, at man kan udrette noget ved en symbolsk Fortolkning af den færdige Sprogbygning, er naivt. Opstillede i System i Grammatiken kan de forskellige Arter Sprogbygning tage sig meget afvigende ud; men kaster man et Blik indenfor den fremmedagtige Ramme, finder man i det væsentlige det samme Sprogliv, som man kender fra sit eget Modersmål. Omvendt finder vi indenfor vor Sprogæt i Virkeligheden höjst forskellige Arter Sprogbygning. I Kymrisk træder således i stort Omfang Forandringer i Ordenes Forlyd istedenfor andre Sprogs Endeflexion; et Ord som *cleddyf* «Sværd» hedder (uden Artikel) efter de forskellige Præpositioner *a chleddyf* «med Sværd», *o gleddyf* «af Sværd», *y nghleddyf* «i Sværd», *rac cleddyf* «foran Sværd»; dette er, som man ser, nöjagtig det modsatte af *πρὸς ὁδόν, ἐν ὁδῷ, πρὸ ὁδοῦ*; sml. nyirsk *tú* «σύ» *thú* «σέ», *sinn* «ἡμεῖς» *inn* «ἡμᾶς» o. s. v. At de keltiske Fænomener efter grammatisk Tradition behandles i Lydlæren, de græske i Formlæren, er naturligvis ligegyldigt. Havde vi ligeså gode Midler til at rekonstruere för-jafetiske Sprogformer, som vi har til at rekonstruere för-keltiske Former, vilde sikkert også væsentlige Dele af den fælles-jafetiske Sprogbygning kunne behandles i Lydlæren. Med en Smule Opmærksomhed vil man idelig finde Eksempler på grundforskellig Sprogbygning indenfor beslægtede Sprogs Kreds; man sammenligne f. Eks. den vidtgående Fleksionsløshed i Nyengelsk med det stærkt udviklede Fleksionssystem i Oldgræsk o. s. v. Omvendt frembyder Balkansprogene et iöjnefaldende Eksempel på fælles Sprogbygning i ubeslægtede Sprog og lærer os, at man i genealogiske Undersøgelser ikke tör beråbe sig på en sådan Parallelisme.

Förend jeg går over til at omtale nogle Enkeltheder i Sandfeld Jensens Afhandling, må jeg fremsætte en Udtalelse om den albanesiske Sproghistories nuværende Standpunkt. Som bekendt er det G. Meyers Fortjeneste at have spredt det Mørke, som

hvilede over dette Sprog, at have anvist det sin bestemte Plads indenfor de jafetiske Sprogs Kreds og gennem Påvisningen af de latinske, romanske, slaviske, nygræske og tyrkiske Låneord at have tegnet os Omridsene af Sprogets Skæbne gennem Tiderne. G. Meyers etymologiske Undersøgelser er foretagne fra et jafetistisk Udgangspunkt; hans Mål var at påvise, hvorvidt Albanesisk hørte til vor Sprogæt eller ikke. En forsigtig videnskabelig Methode måtte altså kræve, at han ikke erklærede noget Ord eller nogen Sprogform for jafetisk, hvis der var nogensomhelst Sandsynlighed for at kunne forklare dem ved Lån. Denne Methode førte til det sikre Helhedsresultat, der nu foreligger; men i Enkelthederne måtte den bl. a. ofte føre til Antagelser, som fra et romanistisk Standpunkt måtte betegnes som höjst letsindige. Efter at Sprogets jafetiske Herkomst var slået uomstødelig fast, sporer man derfor også hos Meyer selv en Reaktion mod den Overdrivelse, han tidligere havde gjort sig skyldig i med Hensyn til den latinske Indflydelse. I sin Grammatik har han således allerede opgivet den Anskuelse, der endnu træder frem i Gröbers Grundriss, at alb. Aor. *kεndova* skulde være dannet efter lat. Impf. *cantabam*; men han har beholdt den ligeså urigtige Anskuelse, at den alb. Optativ *kεndofša* skulde være opstået af lat. *cantavissem* (med Betoningen *cantávissem* og Bevarelse af det intervokaliske *v* imod Lydlovene; en sandsynligere Tydning af *kεndofša* har jeg fremsat i «Albanesische Texte mit Glossar» S. 17). Overfor disse Anskuelser må det være nok her at udtale, at der i Albanesisk overhovedet ikke findes noget fleksivisk Element, som er optaget fra Latin. Som Sandfeld Jensen omtaler S. 134, har Meyer også i sin Tid forsøgt at forklare den alb. Artikel som Lån fra Latin; allerede ved første Öjekast viser denne Forklaring sig absolut umulig udenfor Nominativ; og i Nominativ er den i Virkeligheden ligeså umulig. Meyer har derfor i tredje Hefte af «Alb. Studien» (1892) taget denne Tydning tilbage og identificeret Artiklens Nominativformer med det Pronomen, der i Zend, Slavisk og Litavisk optræder som Artikel. I Festskrift til Vilh. Thomsen S. 251 ff. har jeg påvist, at også denne Tydning er umulig, og har selv fremsat den Anskuelse, at den alb. Artikel er identisk med den græske Artikel (ὁ ἡ τό, jaf. *so *sā *tod*). Denne Reaktion mod den overdrevne Antagelse af latinsk Indflydelse er imidlertid endnu ikke til Ende. Blandt andet må Antagelsen af Lån fra Latin bestemt afvises i to Tilfælde, der

spiller en Rolle i Sandfeld Jensens Undersøgelser: *dua* og *mē*[1]. Om *dua* skal jeg tale nedenfor. Hvad *mē* angår, findes hos Meyer både i Grammatiken og i Ordbogen den Angivelse, at den gegiske Form er *mā*, således som også Hahn og Rossi angiver. Dette er imidlertid åbenbart urigtigt; Kristoforidis skriver *mą̄*, som man kan se af Dialektprøven i Meyers Grammatik S. 68 f.; derfor har også Meyer selv i Glossaret til sine Læsestykker *mą̄* i Strid med § 58 i Grammatiken. Også Jarník skriver *mą̄* (Zur alb. Sprachenkunde S. 31, Příspěvky S. 46). At dette er den rigtige Form, fremgår af toskisk *mē*; her er ε betinget af Nasalen; der kan ikke tænkes på det ε, som hører hjemme i uaccentuerede Stavelser, thi *mē* er i Reglen betonet. Men heraf følger, at Ordet ikke kan have noget med lat. *magis* at göre. Det er åbenbart et ægte alb. Ord, etymologisk beslægtet med gr. *μέγας* lat. *magnus* o. s. v. Den af Sandfeld Jensen S. 119 fremhævede Overensstemmelse mellem Albanesisk og Rumænsk med Hensyn til Komparationen forsvinder altså[2].

En Del af de Overensstemmelser, som S. 106 ff. påpeges mellem Albanesisk og Rumænsk, indskrænker sig til det sydlige Albanesisk, Sproget i Epirus. Dette gælder således om Overgangen fra *a* til ε foran *n*[3], om Overgangen fra intervokalt *n* til *r*, om Futurumsdannelsen med *do*, der ganske vist også er gegisk, men dog er ubekendt i de nordligste gegiske Dialekter, og endelig om Erstatningen af Infinitiv ved Hjælp af Konjunktiv. I Gegisk har man så god en Infinitiv som i noget andet Sprog: *me pásunε* «at have» o. s. v.[4]; det ligger da nær at antage, at de sydlige Dialekters Sprogbrug skyldes Påvirkning fra Græsk, hvor Omskrivningen ved Hjælp af Konjunktiv, som Sandfeld Jensen selv omtaler S. 125, kan forfølges tilbage til en Tid, da

---

[1] En mærkelig Fejl begår Meyer i Gröbers Grundriss og endnu i Et. Wtb., idet han antager, at alb. *kuvεnd* er lånt fra Latin; efter den lydlige Form må det imidlertid være af yngre Oprindelse; det er vel trods det afvigende Genus lånt fra Nygræsk; det falder altså bort hos Sandfeld Jensen S. 133.

[2] Ved en hårdnakket Trykfejl står der S. 119 overalt *mē̈* istedenfor *mē*.

[3] Ved en lapsus calami har Sandfeld Jensen S. 106 angivet Udtalen af ε urigtigt; det er efter Meyers Angivelse en Lyd som det engelske *u* i *but*.

[4] Infinitivens etymologiske Oprindelse er i denne Sammenhæng ligegyldig.

næppe nogen vil antage, at Græsk skulde være påvirket af Albanesisk. Sandfeld Jensens Formodning S. 135 om, at Mangelen af Infinitiv i de sydøstitalienske Dialekter står i Forbindelse med den Omstændighed, at der her tidligere har været et illyrisk-japygisk Element, kommer derved til at svæve i Luften, og jeg benytter Lejligheden til at gentage min Advarsel mod at benytte Parallelisme i Sprogbygning som et Argument i genealogiske Undersøgelser. — Denne specielle Overensstemmelse mellem Rumænsk og Sydalbanesisk er et ret mærkeligt Forhold, og det bliver ikke mindre mærkeligt, når man opkaster det Spörgsmål, hvor Albaneserne har boet i Oldtiden. Ligeså sandsynligt som det er, at de har strakt sig over store Områder, hvorfra de nu er fortrængte, ligeså usikkert er det, om hele deres nuværende Område allerede den Gang har tilhørt dem. Man har vænnet sig til at identificere Albaneserne med Illyrerne, men Befolkningen i Epirus stilles af Strabo udtrykkelig i Modsætning til Illyrerne. Under disse Omstændigheder forekommer det mig at være overmåde tvivlsomt, om Kong Pyrrhus' Soldater har været Albanesere. I denne Sammenhæng må man lægge Mærke til, at der så godt som ingen oldgræske Låneord findes i Albanesisk; Meyer har overhovedet ikke anerkendt et eneste oldgræsk Lån; man må dog sikkert med Bugge betragte *drapεr*, geg. *drapεn* som optaget fra Græsk; Overensstemmelsen med *δρέπανον* er altfor påfaldende til at forklares af Sprogenes Slægtskab. Men selv om det skulde lykkes at finde endnu et eller andet Eksempel foruden dette, viser det sig dog, at Oldgræsk kun har udøvet en aldeles forsvindende Indflydelse på Albanesisk; sammenligner man hermed den overvældende Indflydelse, som Nygræsk har vist sig istand til at udøve, forekommer det mig dobbelt tvivlsomt, om Albaneserne i Oldtiden har besiddet Epirus.

Hvad Futurumsdannelsen angår, har jeg en anden Opfattelse end Sandfeld Jensen. I Forbigående korrigerer jeg den Bemærkning (S. 111), at der i Albanesisk ikke skulde kunne göres Forskel på «cantabo» og «volo cantare». Det første hedder *do tε kεndój* eller (i de mig personlig bekendte Dialekter hyppigere) *do kεndój*; det andet hedder *dua tε kεndój*; «cantaturus erat» hedder *do (tε) kεndón* (*kεndón* = *kεndónte* i andre Dialekter), «volebat cantare» hedder *duaj tε kεndón* (om Brugen af Imperf. Konj. nedenfor); «non cantabo» hedder *s kεndój* eller *nukε kεndój*, *s kam pεr tε kεndúarε*, sjældnere *do mos tε kεndój (do tε mos kεndój, do mos kεndój)* endnu sjældnere *nukε do kεndój*; «nolo

cantare» hedder derimod ganske simpelt *s dua tε kεndój*. Dette Forhold, at Futurum ikke kan benægtes med *s*, og at man her til Erstatning griber til Brugen af Præsens eller Omskrivningen med *kam* i Dialekter, som ellers ikke kender denne Omskrivning, var hidtil ikke bekendt; jeg må derom henvise til mine «Albanesische Texte mit Glossar» (der udkommer i Løbet af Sommeren), hvor jeg under *mos* udførlig har behandlet dette Punkt. Sammesteds vil man under *tε* finde Eksempler på, at den alb. Konjunktiv undertiden næsten er synonym med Futurum, altså en Parallel til det rumænske Forhold, Sandfeld Jensen omtaler S. 113: Sammenligningen af de slaviske Sprogs Brug af Præsens Indikativ for Futurum er derimod misvisende. — Det Punkt, hvori min Opfattelse af Futurumsdannelsen fuldstændig fjærner sig fra Sandfeld Jensen, er Spörgsmålet om, fra hvilket Sprog Omskrivningen med «vil» er udgået. Sandfeld Jensen peger her på Albanesisk og bygger på Meyers Etymologi *do* < lat. *dēbet*. Men denne Etymologi er ganske sikkert urigtig. *dua* hedder i Aorist *deša*, hvilket ikke kan være lånt fra Latin; det er et ægte alb. Ord, der af Meyer sikkert med rette stilles til got. *kiusan* skr. *juṣáte* o. s. v. Spörgsmålet bliver altså, om der er Grund til en etymologisk Adskillelse mellem dette Verbums Præsens og dets Aorist. Lydligt foreligger ingen Grund. Det jafetiske Verbum, der foreligger i *deša*, dannede et Nasalpræsens, der foreligger i lat. *dēgūnō*; foran *n* måtte i Alb. *s* gå til Grunde (Meyer Alb. St. III S. 63); også *n* måtte gå tabt efter Regelen hos Meyer Kleine Gramm. § 26, Alb. St. III S. 67. Vokalforholdene er ikke ganske klare, dog mener jeg at kunne påvise Eksempler på, at et *n* har givet en foregående *e*-Lyd *o*-Farve; under alle Omstændigheder taler Vokalforholdene ikke for *do* < *dēbet*; det latinske *ē* bevares nemlig i Albanesisk; der gives ingen sikre Eksempler på en Overgang til *o*. Jeg kan heller ikke se, at Betydningen af *dua deša* gör det nødvendigt at antage Sammenblanding med lat. *dēbeō*. Ganske vist betyder *dua* også «kræver, behøver», i Passiv «behøves», men det selvsamme er Tilfældet med nygræsk *θέλω*, sml. ital. *ci vuol* og jydsk *vil* i Talemåder som «der vil meget til» = «der behøves meget». Det er nu ganske vist en meget ejendommelig Udvikling, at *dua* også kan betyde «skylder»: *i dua n'ε k'ind groš* «jeg skylder ham 100 Piaster» (altså egentlig «jeg behøver 100 Piaster af ham»); men den samme Udvikling foreligger også i Nygræsk, og det ligger udenfor al Sandsynlighed at antage, at Græsk her skulde være påvirket af Albanesisk; de

to Folks Stilling i kulturel Henseende gör dette altfor urimeligt. Desuden måtte man, för man indlader sig på en sådan Antagelse, vide, hvor vidt udbredt denne Sprogbrug er i Albanesisk (det citerede Eksempel har jeg taget fra Hahn). Og endelig må man lægge Mærke til, at Betydningsovergangen fra «behøver» til «skylder» er forholdsvis let i negative Sætninger som *δέν σου θέλω πλέον τίποτε* «jeg skylder dig ikke mere noget» (= «jeg trænger ikke til noget af Dig»). Men selv om man undrer sig nok så meget over denne Betydningsudvikling, kan man dog ikke overse, at Forholdet bare bliver endnu uklarere, når man indblander lat. *dēbeō*. Hvis *dēbeō* var optaget i Albanesisk, hvordan i Alverden skulde det så komme til at fungere som Præsens til et Verbum, der betyder «elske; ville; behøve»? *dua* er utvivlsomt et ægte alb. Ord, der ikke blot paradigmatisk, men også etymologisk hører til Aor. *deša* Part. *dášurɛ* med Grundbetydningen «at synes om, ville». Dermed bortfalder Sandfeld Jensens Kombinationer S. 112. Generaliseringen af tredje Person i Futurumsdannelsen er ikke påfaldende. Man vil let overbevise sig om, at f. Eks. på Dansk Udtryk som «jeg vil synge» «Du vil synge» ofte svarer til «ich werde singen» «Du wirst singen» eller «cantabo» «cantabis», uden at Forestillingen om Vilje er forsvunden i vor Sprogbevidsthed; i tredje Person er det langt hyppigere, at «vil» mister sit oprindelige Indhold: «Huset vil styrte sammen», «der vil ske Forandring» o. s. v. Det vil altså være i tredje Person, at Hjælpeverbets oprindelige Betydning glemmes; derved løsrives det fra Associationen med første og anden Person, d. v. s. man glemmer ligeledes, at det er tredje Person. Herved kommer endnu en ejendommelig Faktor til Hjælp: faststående Formler bliver i de forskelligste Sprog jævnlig forkortede på en aldeles vilkårlig Måde, der ikke har nogetsomhelst med Lydlove at göre. Dette har Richard Loewe udviklet i Indogermanische Forschungen IV 373 ff. Når f. Eks. lit. **suktumbiau* er blevet til *sùkcžiau*, så er dette ikke en lydlig Udvikling, men en vilkårlig Bortkastelse af overflødige Lyd; det minder mig om et Barn, der ikke kunde sige «Bedstefar» og «Bedstemor» og nu forandrede det første til *Batte*, det andet til *Botte* til stor Forbløffelse for dets Slægtninge, der ikke straks begreb, at den vekslende Vokal skulde erstatte Ordets sidste Stavelse, hvis øvrige Lyd Barnet anså det for overflødigt at spilde sine Kræfter på. En Forbindelse som s *mundmɛ tɛ r̄ojmɛ* «vi kan ikke leve» er besværlig, og den første Personendelse er en overflødig Luksus; det er derfor i visse alb. Dia-

lekter blevet afkortet til *s mund tε r̄ojmε* (se mine «Alb. Texte mit Glossar»). Det alb. Futurum lader sig altså forklare på to Måder, enten ved en virkelig Generalisering af tredje Person eller ved en vilkårlig Forkortelse af de forskellige Former. Denne sidste Forklaring må man ty til for Nygræsk; ad lydlig Vej kunde *ϑέλει νά* ikke blive til *ϑά*; der foreligger en vilkårlig Bortkastelse af de overflødige Lyd (Mellemleddet mellem *ϑέλει νά* og *ϑά* er *ϑὲ νά*, der hyppigt forekommer i Poesi; den konstruerede Form **ϑέννὰ* [Sandfeld Jensen S. 111] er der altså ingen Brug for). At man i Formen *ϑά* ikke mere kan genkende de forskellige Personer, er selvfølgeligt. Også Forkortelsen af *do tε* til *do* i Albanesisk er rent vilkårlig; den lydlige Forklaring, man har forsøgt at give (refereret hos Sandfeld Jensen S. 112), er urigtig. — Den albanesiske Futurumsdannelse med *do* står i Forbindelse med Infinitivens Omskrivning ved Hjælp af en finit Modus. Da denne sidste Ejendommelighed åbenbart er udgået fra Græsk, er sandsynligvis også denne Futurumsdannelse oprindelig græsk, medens den ægte albanesiske Typus er geg. *kam me kεrkuem*, tosk. *kam pεr tε kεrkúarε*.

Med Hensyn til den omskrevne Infinitiv bemærker Sandfeld Jensen S. 114, at det altid er Præsens Konjunktiv der anvendes, selv om Hovedverbet er Præteritum, og tilföjer, at Alb. ikke kender Imperfektum Konjunktiv. Dette er urigtigt. Alle de på dette Sted anførte Eksempler er tagne fra de Mitkos'ske Tekster hos Meyer[1], og det er undgået Sandfeld Jensens Opmærksomhed, at disse Tekster indtager en Særstilling med Hensyn til dette Punkt i Syntaksen; hos Dozon vil man således sædvanlig finde Imperfektum Konjunktiv efter Præteritum; i mine Tekster er dette en undtagelsesløs Regel. Denne Regel viser sig også undertiden i Læsestykkerne hos Meyer; en Række Eksempler anføres af Jarník i Literaturblatt für germanische und romanische Philologie 1889 Nr. 9 som Anmærkning til § 108 i Meyers Grammatik. Brugen af Præsens Konjunktiv istedenfor Imperfektum Konjunktiv skyldes åbenbart græsk Påvirkning og er således et nyt Vidnesbyrd om at den omskrevne Infinitiv og det dermed sammenhørende Futurum er opstået i Alb. under græsk Indflydelse. (Om Impf.

[1] Foruden Meyers Tekster citerer Sandfeld Jensen i sin Afhandling Jarník, Zur alb. Sprachenkunde, hvor den omskrevne Infinitiv ikke forekommer.

Konj. i Gegisk, se f. Eks. Paradigmerne hos Rossi Regole grammaticali.)

Hvad Sandfeld Jensen anfører S. 118 f. om de possessive Pronominer, er ingen Overensstemmelse mellem Rumænsk og Albanesisk. «un mien frère» hedder imidlertid på Alb. (Acc.) *n'ε vεłanε tim*, idet Substantivet antager den efterhængte Artikel. Denne nöjagtige Parallel til det af Sandfeld Jensen anførte rumænske Udtryk var hidtil ikke bekendt; jeg henviser til mine «Alb. Texte mit Glossar» under *im.* Ord, som ikke er Slægtskabsbetegnelser, følger en anden Regel: *n'ε marifét timinε* (Acc.) «en Kunst, jeg kan (en min Kunst)», se ligeledes mine «Alb. Texte».

Til Slutning udtaler jeg min Tak til Hr. Sandfeld Jensen for hans Afhandling, der frembyder stor Interesse ikke blot for Romanistikens, men også for Jafetistikens Venner.

Greifswald d. 4. Marts 1895.

In Euripidem.

Iph. Aul. v. 84 sq.

κἀμὲ στρατηγεῖν κᾆτα Μενέλεω χάριν
εἵλοντο, σύγγονόν γε.

Verbum *κᾆτα* corruptum esse omnes consentiunt; Marklandus *στρατηγήσοντα,* Heathius *κάρτα,* Madvigius *ταῦτα,* Weilius *ὅπλα τὰ,* alii alia proposuerunt nec tamen cuiquam satisfecerunt. Sed nonnihil etiam miror, si Euripides Agamemnonem dicentem fecerit, ideo solum se summum imperium accepisse, quia frater Menelai esset. Fortasse rescribendum: *καὶ κατὰ,* quo facto haec sententia evadit: *et me, etiam ut Menelao gratificarentur, ducem creaverunt* e. q. s.

V. 409 sq.

ΜΕ. οὐκ ἄρα δοκεῖ σοι τάδε πονεῖν σὺν Ἑλλάδι;
ΑΓΑ. Ἑλλὰς δὲ σὺν σοὶ κατὰ θεὸν νοσεῖ τινα.

Responso Agamemnonis veri simile fit, Menelaum: *οὐκ ἄρα δοκῶ σοι τάδε πονεῖν σὺν Ἑλλάδι;* dixisse.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Carminum Saliarium reliquiae, ed. *B. Maurenbrecher.* Lipsiae 1894, Teubner. Pp. 313—352 suppl. XXI. annal. philol.

Hoc libro primum disputatur de Saliaribus sacerdotibus — tab. Ig. VI a 14 *tettome Salier* falso ita interpretatur Maurenbrecher quasi eo loco mentio fiat Salii sacerdotis ac non dei — tum afferuntur reliquiae carminis vel carminum, utrumque enim dicebatur, cum adnotatione atque enarratione. In priore illa parte nihil fere novi est praeter coniecturas incertas. In edendis autem carminum reliquiis Maurenbrecher, si credimus ipsi suas praedicanti laudes, unus editorum se gessit caute ac modeste, cetera turba et quidem maxime ego in summam libidinem mutandi delapsi esse dicimur. Quod quo magis appareat vere, necne, dixerit, maximum illud fragmentum apud Varron. l. l. VII 26 exscribam verbis codicis *F*(lorentini) adiciamque recensiones meam et Maurenbrecheri:

Cozeulodori esc omnia vero adpatula coemisse F:
O Zaul adoriese omnia; vero ad patula. coemis es *Zander:*
O Zol adoriso omnia, verod Patulci cosmis! Es *Maurenbr.;*

lancusianes duonus ceruses. dunus Ianus F:
ianeus, Ianes. duonus cerus es, duonus ianus *Zand.:*
Sancus, Ianis duonus, Cerus es, duonus Ianus *Maur.;*

ve vet pom melios eum recum . . . F
veveis promerios . . . e*n*um recum*de Zand.:*[1]
[ve vel] potissimum meliorum recum *Maurenbr.*

Ergo falso dicit Maurenbrecher se magis quam me haerere in vestigiis codicis. Et me quam in multis secutus sit apparet; quod scripsit *Patulci,* Baehrensium. Quae autem ipse attulit de suo, ea vix cuiquam probabit. Nam quod legit: *verod Patulci cosmis* et interpretatur sic: «revera comis Patulci», id latine ita non dicitur; neque enim particula *vero* in tali sententiae loco poni

[1] Sententiam sic explere temptavi incerta coniectura: «Vivis promerius (Fest. 205 = optime meritus) *prome dius* (= dies) e*n*um (= et) reconde». — Primum illud O Zaul minus mihi iam placet; fortasse pro Cozeul legendum Cozevi (= Consivi, cf. Augustini C. D. VII. 2). Tum erit sententia fere haec: «Iane Consivi intra (adorire i. e. invade) tuo numine omnia. Portarum (verom gen. plur., cf. Umbr. verer, Osc. veru) ad patulos aditus comis es ianitor (ianeus, cf. Festus p. 103), Iane».

nec tali significatione esse solet. Ac ne illud quidem melius est quod scribit: «*Es Sancus, Ianis*» = «Es Sancus, Iane». Mitto formam invocationis ineptam et inusitatam. Sed novae auctor exstitit opinionis, Ianum esse Sancum, cui opinioni cum repugnent et testimonia antiquorum et ea quae de dis illis, Iano et Sanco vel Dio Fidio, cognita habemus, iure mireris quod Maurenbrecher illud tamquam indubitatum sic nulla subiecta ratione proposuit. Nisi forte sibi videtur sententiam suam comprobasse eo quod dixit p. 333 «cognomen Sanci Iano ut deo Romanorum summo melius convenire quam ianeum ianitoremve». Quid igitur? hoc ipsum Maurenbrechero sic temere credamus Ianum et non Iovem fuisse summum deum Romanorum aut populum Quirini numen Iani pluris fecisse quam Martis? — Postrema illa «potissimum» (scil. regem Ianum) «meliorum recum» (= regum) sane ineptam comparationem habent et sententiam insulsam. Quid? Romani etiamsi inferiores fuerint Graecis arte carmina pangendi, nonne tamen indigni sunt qui existimentur precationibus publicis et solemnibus tales nugas effutisse?

Illo vero vitio disputatio Maurenbrecheri maxime laborat quod ad opus huius generis accessit non satis a scientia sermonis instructus. Qui neque eam quam par fuit cognitionem attulit linguae latinae antiquissimae neque grammaticae comparativae, qua opus est in tanta verborum antiquitate atque obscuritate. Velut Ianes temere mutavit in Ianis, quod ignorabat antiquissimos -ĕs pro -ĭs nonnumquam posuisse, ut C.I.L. I 31 = VI 1286 *a*idiles nom. sing. — Apud Varronem l. l. VI 49 est †memurii, quod Mamurie ego, Mamuri Maurenbrecher scripsit; idque fortasse iure suo, quamquam Mamurie non longius abest ab litteris codicis. Sed miror illum p. 340 dicere Mamurie esse contra usum sermonis antiquissimi. Quasi vero non constet antiquissimos in hoc genere usos esse utraque terminatione -i et -ie, ut filie Andronicus ap. Prisc. I 305; cf. Prisc. I 231. 29. — Cŏĕmis illud ap. Varr. l. l. VII 26 (falso Maur. p. 332 «VIII 27») esse id adiectivum quod post per contractionem pronuntiatum est cōmis, ego in carm. Sal. ed. dixeram (falso mireque Maur. p. 333 dicit me id «pro comite habuisse»). Vocem mutatam esse per hos gradus: co(g)vemis > cŏĕmis > cōmis. Quam sententiam impugnans Maurenbrecher negat -gu- litteras, si umquam fuissent in illa voce, tolli potuisse. Quod quam leviter insciteque negarit ex notissimis libris grammaticorum, velut Brugmanni et Stolzii discere poterit. Praeterea cf. **nŏgvidus* > *nūdus*, **ugvidus* > *ūdus, cogventio* > *cōntio* (ex radice *gvem*, quod imperite negat Maurenbrecher l. q. d.), *novenus* > *nōnus*. Solmsen in stud. ad hist. vocum lat. pertin. (Argentor. 1894) hos facit gradus *cogventio* > *coontio* > *cōntio*. Sed nusquam exstat tale quidquam quale **cŏŏntio*, deponi autem *v* inter vocales potuit: Nŏĕmbres C.I.L. I 831 aliisque locis, clovaca > cloaca aliaque.

Sed ut aequo animo fero puerilem impetum hominis harum rerum rudis, ita nunc ipse sperno reicioque ea quae de voce cŏĕmis olim disputavi. Probabilius enim mihi nunc videtur cognata esse *cōmere* et *cōmis* atque ex radice *em* profecta (primo dicta cŏĕmere, cŏemis). Nam ut *cōmere* est apte componere, quod docet Serv. ad Verg. Aen. 8. 129 «vitta comptos ramos», ita *cōmis* is dicitur qui iucunde et lepide componit vel concinnat vel conciliat animos vitam usumque hominum. — P. 337 Maur. «Neque melius est», inquit, «Zanderi quōme, quod ille — horribile dictu — ex 'quosme' ortum esse vult!» Minus horrebit Maurenbr., si cognoverit, quod instrumentali aut locativo casu ita dictum esse coniecerim, id Umbros dixisse dativo casu pusme et Gothos hvamma, utrumque ex *quosmē(i̯); v. Brugmanni Gramm. Comparativ. II 784 sq. Et Stolzius in Iw. Muelleri Antiquitatum t. II[2] p. 309 «*quom tum* aus **quo-sme* **to-sme*». Sed de ipsa re ego quidem dubito quod *quome* ex coniectura mea restitutum est. Maurenbr. legit illo loco (Ter. Scaur. p. 28 K.) quomne (cuine *codd.*), quod pro simplici quom esse dicit. Sed ex ep. Cic. fam. IX 22. 3 elucet quomne vel, quod voce quidem ac pronuntiatione idem est, cumne oportuisse ab Romanis, qui quidem obscenitatem fugere vellent, vitari. — Festus p. 408 (290) scribit in carmine aliquo dici tame pro tam. Quod etsi nihil habet suspecti, Maurenbrecher mutavit in tanne. Magnam audaciam ac libidinem hominis novas atque inauditas voces in sua incude procudentis.

Sed haec vereor ne iam longiora videantur.

Lundae.

C. M. Zander.

G. Friedrich, Q. Horatius Flaccus, Philologische Untersuchungen. Leipzig 1894, Teubner. VIII + 232 s.

Denna bok är en samling exegetiska bidrag, hvari större delen af oderna samt åtskilliga epoder, satirer och epistlar behandlas. Än undersökes en hel dikts sammanhang, än enskilda ställen. Förf. framletar ur Horatii dikter bidrag till kännedomen om skaldens eget lif och låter dessa iakttagelser i sin ordning sprida ljus öfver dunklare ställen i dikterna. Härmed är förenad en tendens att låta skaldens personlighet rycka in öfverallt i dikterna. I detta hänseende bildar Friedrich ej sällan en motsats till Kiessling. För denne äro Horatii älskarinnor mest fantasifigurer, för Friedrich äro de lefvande varelser med kött och blod. Och de i oderna skildrade situationerna gälla för Friedrich nästan utan undantag som målningar ur skaldens och hans vänners eget lif. Så t. ex. menar Friedrich att I 9 (*Vides ut alta stet nive*

candidum Soracte o. s. v.) är en stämningsbild från ett vinterbesök hos en vän på den romerska campagnen. De svårigheter, som denna uppfattning framkallar vid förklaringen af enskilda ställen, äro emellertid ej fullt lösta af Friedrich. Å andra sidan kan visserligen ej heller Kiessling sägas hafva fullständigt lyckats med sin imitations- och kontaminationsteori (Jfr. Philol. Unters. v. Kiessling u. Wilamowitz, 2. häftet). Men bristen på helgjutenhet samt motsägelserna i flera horatianska oder vittna mot åsikten att dessa oder äro ursprungliga uttryck af hvad skalden själf upplefvat eller känt; de låta däremot förklara sig, om man antager en sammansmältning af grekiskt och romerskt, lånadt och eget. Och somliga af dessa carmina innehålla en frisk naivetet, hvilken kommer såsom en fläkt från den gamla äoliska lyriken, men som föga stämmer med Horatii egen tid. Jag erinrar exempelvis om C. I. 23 *Vitas hinnuleo me similis Chloe* o. s. v. och C. II. 5 *Nondum subacta ferre iugum valet cervice* o. s. v. Öfverensstämmelsen mellan vissa grekiska fragment och Horatianska verser förklaras af Friedrich sid. 48 så, att Horatius, «liksom Göthe» mest i begynnelsemotiv lånat af föregångare. Men äfven i fortsättningen och slutet af Horatianska skaldestycken röjer sig beroende af grekiska förebilder. T. ex. *Interfusa nitentes vites aequora Cycladas* i slutet af C. I. 14 vore föga på sin plats i romersk originalpoesi, men väl i ett carmen af Alcaeus, från hvilken början af detta stycke bevisligen är hemtad.

Textförklaringarna äro till större delen gjorda med fin iakttagelse och glänsande skarpsinne. Friedrich har därigenom dels lemnat viktiga stöd och större utredning åt förut framställda förklaringar dels själf gifvit nya bidrag till en djupare och klarare uppfattning af en poet som synes så lätt och dock är så svår.

Lund.

C. M. Z.

Historische Grammatik der lateinischen Sprache. Bearbeitet von H. Blase, G. Landgraf, J. H. Schmalz, Fr. Stolz, Jos. Thüssing, C. Wagener und A. Weinhold. Ersten Bandes erste Hälfte: Einleitung und Lautlehre. Von *Fr. Stolz.* Leipzig 1894, Teubner. XII + 364 S.

Das vorliegende Buch wird (unter Berufung auf von der Gabelentz) mit einer Erörterung über äussere und innere Sprachgeschichte eingeleitet. Wenn man diese Terminologie annehmen will, muss die äussere Sprachgeschichte die Schicksale umfassen, welche die Sprache als Ganzes durchlebt hat: von wem und wo wurde sie gesprochen, mit welchen Sprachen musste sie konkur-

riren, wie haben sich Gesetzgebung und Verwaltung, Schule und Kirche der Sprache gegenüber verhalten, welches geistige Leben hat durch die Sprache seinen Ausdruck gefunden, in welchen Litteraturwerken liegt sie vor? Die innere Sprachgeschichte ist die Geschichte der Wörter, Formen und Konstruktionen der Sprache und zerfällt in Wörterbuch und Grammatik. Die äussere Geschichte der Sprache ist eine Aufgabe der allgemeinen Geschichte, der Kultur- und Litteraturgeschichte; aus einleuchtenden Gründen werden aber die wichtigsten hiehergehörigen Thatsachen gewöhnlich als Einleitung der Grammatik vorausgeschickt. Wenn man aber mit Stolz äussere und innere Sprachgeschichte so definirt, dass man «die Erforschung des Einflusses, den die umgebenden Sprachen oder Dialekte auf Wortschatz und Grammatik ausgeübt haben», der äusseren Sprachgeschichte zuweist, bleibt die Grenze der beiden Gebiete unklar und die ganze Unterscheidung kann dann keinerlei praktischen Werth haben. — Stolz behandelt in der Einleitung zunächst die Stellung des Latein im Kreise der verwandten Sprachen. Von der Stammbaumtheorie behält Stolz die Eintheilung der japhetischen Sprachen in zwei Gruppen bei: asiatische Gruppe (Indisch und Iranisch) und europäische Gruppe (die übrigen Sprachen). Dies ist aber eine veraltete Auffassung; die enge Zusammengehörigkeit der beiden arischen Sprachen kann doch einfacher ausgedrückt werden als durch diese Zweitheilung. Eher hätte Stolz eine andere Zweitheilung erwähnen sollen: *centum*-Sprachen (Griechisch, Italisch, Keltisch, Germanisch) und *satəm*-Sprachen (Baltisch-Slavisch, Albanesisch, Armenisch, Arisch); aber auch diese Zweitheilung darf nicht für einen Stammbaum verwerthet werden. Die Schmidt'sche Wellentheorie wird von Stolz in sehr unglücklich gewählten Ausdrücken vorgeführt: die einzelnen Sprachzweige seien die Fortsetzer der bereits für die Ursprache vorauszusetzenden Dialekte. Die Periode, wo die heutigen Sprachgruppen schon als Dialektgruppen bestanden, kann man nicht passend als ursprachliche Periode bezeichnen. Von Dialekten der Ursprache vor der uns bekannten Sprachtrennung wissen wir noch nichts. Über das Verhältniss des Italischen zum Keltischen spricht Stolz keine eigene Ansicht aus, sondern verweist nur auf eine Abhandlung von Brugmann; somit bleiben die Leser über diesen wichtigen Punkt in Ungewissheit. Die «Mär von den Gräco-Italern» wird von Stolz äusserst energisch bekämpft; das heisst doch eigentlich offene Thüren einrennen; mit der Verwerfung der Stammbaumtheorie und mit der Hervorhebung der Nächst-Zusammengehörigkeit des Italischen mit dem Keltischen ist die gräco-italische Hypothese aus der Welt geschafft, und man braucht dann nicht mit Stolz die nicht abzuleugnenden speciellen Übereinstimmungen des Italischen mit dem Griechischen zu verschweigen; auch mit dem Germanischen werden vorhistorische Berührungen des Italischen anzuerkennen sein. — In den folgenden einleitenden Kapiteln

werden die Sprachen und Dialekte des alten Italien, das Verhältniss des Latein zu den romanischen Sprachen, die Hauptperioden der lateinischen Sprachgeschichte, Quellen und Hülfsmittel, Alphabet und Aussprache besprochen (bis S. 112). — Zwischen zwei einleitenden Kapiteln steht S. 95—109 der Abschnitt über die Accentuation der lateinischen Sprache. Dass die historische lat. Accentuation nicht ursprünglich sein kann, hat Corssen nachgewiesen; eine bestimmte Formulirung der vorhistorischen Accentuation hat er jedoch nicht gegeben; dagegen hat Thurneysen (Revue Celt. VI) die Ansicht aufgestellt, die nachher durch Brugmann's Grundriss eine grosse Verbreitung gefunden hat, wonach im Lateinischen ursprünglich immer die erste Silbe des Wortes betont gewesen sei. Diese Ansicht wird auch von Stolz vertreten, aber wunderbarer Weise fehlt die Begründung gänzlich. Wenn man zwischen der japhetischen Accentuation, wie sie uns durch Verner bekannt ist, und der historischen lateinischen Accentuation als Zwischenstufe ein von beiden verschiedenes System der Accentuation einschieben will, sind selbstverständlich nur solche Belege beweiskräftig, welche vom Standpunkte der japhetischen und vom Standpunkte der historischen lat. Accentuation unerklärlich sein würden. Bei Stolz werden aber als Beweismaterial verwerthet 1) Wörter, deren Lautgestalt als Konsequenz der historischen lat. Betonung erklärt werden kann, ja zum Theil Wörter, wo nur diese Erklärung möglich ist, z. B. *sestertius* < **semistertius* oder vulgär-lat. *mattinus* < *matutinus*. Bei diesem letzten Beispiel beruft Stolz sich auf eine Stelle bei Meyer-Lübke, wo genau das Gegentheil von dem, was Stolz behauptet, nachgewiesen wird. 2) führt Stolz als Beweismaterial eine Masse von Wörtern an, deren Lautgestalt sich als Konsequenz der japhetischen Betonung ganz befriedigend erklären lässt, z. B. *inimicus*; dies Wort musste nach der japh. Accentuation den Accent auf der ersten Silbe haben, beweist also für eine allgemeine Anfangsbetonung nichts. 3) griechische Lehnwörter, die evidenter Weise aus der griechischen Betonung zu erklären sind, werden gleichfalls herangezogen, z. B. *talentum τάλαντον, balineum βαλανεῖον, canistrum κάναστρον* u. s. w. Aus diesem Schutt muss der Leser selbst die möglicherweise beweisenden Beispiele ausgraben; es findet sich eigentlich überhaupt nur ein Beispiel: die Perfectbildungen wie *peperci fefelli*. In solchen Bildungen lag der japh. Accent offenbar auf der zweiten Silbe; die lat. Lautgestalt deutet aber auf Anfangsbetonung. Dies eine Beispiel genügt aber nicht, um eine allgemeine Anfangsbetonung zu beweisen; es kann hier, um von anderen Möglichkeiten ganz abzusehen, eine isolirte analogische Accentverschiebung vorliegen. Der im Kapitel über Betonung gänzlich fehlende Beweis wird durch gelegentliche Bemerkungen S. 112 und 167 ff. nicht in genügender Weise nachgeholt. S. 96

nimmt Stolz an, die Anfangsbetonung sei eine gemeinsame Eigenthümlichkeit des Italischen, Keltischen und Germanischen; demgegenüber muss bemerkt werden, dass Anfangsbetonung zwar für das Irische feststeht, für die britannischen Sprachen aber durchaus nicht; der Thurneysen'sche, bei Brugmann Grundriss I 554 nachzulesende Beweis, ist, wie Jeder leicht bemerken wird, ungenügend. — S. 112—348 wird der übrige Theil der Lautlehre behandelt; S. 348—364 folgen «sprachwissenschaftliche Erläuterungen». Gegen die Darstellung lassen sich mancherlei methodische Bedenken erheben. Eine viel zu grosse Rolle spielen Wurzelspeculationen; als «Belege» für die Lautlehre werden mir nichts dir nichts Combinationen wie *napurae* «Strohseile»: *nere* (S. 113), *lena: laxus* (S. 163) u. s. w. gegeben. Stolz hat so grosses Vertrauen auf derartige Combinationen, dass sie sogar vor wirklichen Etymologien den Vorzug erhalten. S. 308 wird zum Beweis für den Ursprung des *m* in *amnis* skr. *abhra-* «Gewitterwolke» angeführt; ir. *abann* «Fluss» wird nicht erwähnt. S. 358 wird *lira* zu got. *laists* gestellt, das sehr leicht anderswohin gehören könnte; über sl. *lěcha* «Furche» lit. *lýsė* «Beet» kein Wort. S. 326 wird *flamen* zu got. *blotan* gestellt; woher das «Suffix» *-men*, das doch bei einem nomen agentis nicht ganz gewöhnlich ist? die einzig wahrscheinliche Etymologie (zu skr. *brahmán-* «Priester») wird nicht einmal polemisirend erwähnt. S. 299 wird *scutum* zu *obscurus* und *cutis* gestellt; über ir. *sciath* «Schild» cymr. *ysgwyt* ds., asl. *štitъ* russ. щитъ «Schild» schweigt Stolz sich aus. «Wurzeldeterminative» spielen eine unglaubliche Rolle; S. 120 wird *κρίνω* von lat. *cerno* getrennt; S. 310 wird *premo: pressi* durch die Per Persson'sche Panacee (*pr + em, pr + es*) erklärt, vgl. dazu IF V 81. — S. 141 und 358 wird zu lat. *filius* eine unrichtige Etymologie gegeben, vgl. dazu KZ XXXIII 541. — S. 273 wird nach G. Meyer angenommen, die Doppelheit gr. *ζυγόν*: *ἧπαρ* habe im Albanesischen eine Entsprechung; diese Ansicht habe ich Festskrift til Vilh. Thomsen S. 253 widerlegt. — Die neuere Literatur wird fleissig citirt, aber gegen die Art und Weise, wie Stolz mit den Citaten wirthschaftet, lassen sich schwerwiegende Einwände erheben. S. 129 und 273 wird lat. *jecur* auf eine «Wurzel» *lieq* zurückgeführt, deren *l* aus *d* entstanden sein soll, wofür Stolz sich auf Streitberg IF I 514 beruft. Streitberg schreibt aber (l. l.): «Urnord. **Tiuʀ* habe ich einem idg. **dįēus* gleichgesetzt. Daraus musste urgerm. **Tjeus* entstehen; das *j* hinter dem anlautenden *t* musste fortfallen, vgl. ahd. *lebara* von Wurzel **lieq*; lat. *jecur* aus **liecur* wie *Juppiter* aus **diou-*.» Also keine Spur von dem, was Stolz behauptet. Wie Stolz sich *ἧπαρ* u. s. w. aus der angenommenen Grundform erklärt, bleibt räthselhaft. S. 324 wird lat. *frenum* mit alb. *bres* «Gürtel» combinirt unter Hinweis auf G. Meyer Et. Wtb. 46, wo Meyer folgende Erörterung giebt:

«*bres-zi.* Dazu gehören rum. *brîu brîn* mac. *brănu.* Die rum. Formen gehen auf **brenu* zurück, vgl. rum. *frîu frîn* mac. *frănu* = lat. *frenum.* Alb. **breno-* kann **breuno-* sein; dann bietet sich zur Vergleichung got. *brunjo.*» Der berühmte Accentfehler in lit. *kur*, von Hirt IF I 30 begangen, von Streitberg IF I 272 wiederholt, von Joh. Schmidt KZ XXXII 401 korrigirt, von Streitberg IF II 416 zurückgenommen, begegnet uns bei Stolz S. 254 noch vollkommen lebenskräftig. — Das Buch wimmelt von Fehlern; S. 143 wird behauptet, japh. kurz *u* sei im Slavischen als *y* vertreten; S. 113 soll japh. kurz *a* im Baltischen als *o* vertreten sein; S. 127 gr. *ϝεπεῖν* für *ϝειπεῖν*; S. 115 u. S. 163 lat. *nātēs* für *natēs*, S. 186 *tālum* für *tālus*, S. 128 u. 211 *sōpor*, S. 131 *rūber* u. s. w. Die nur auf etymologischem Wege erschliessbare Länge des *a* in *vastus* (ahd. *wuosti* «öde», ir. *fás* «leer») wird S. 115 als gegebene Thatsache behandelt, ebenso S. 117 das *a* von *ascia* und *lascivus*, obgleich Stolz die zu Grunde liegende Etymologie für *ascia* (aus **axcia* Marx, unrichtig) nicht anerkennt; auch in *axilla* wird die Länge des *a* als gegeben hingestellt (S. 116 u. 117), sie beruht aber auf einem Analogieschlusse nach dem überlieferten *vēxillum.* — Durch das ganze Buch herrscht die grösste Unordnung. Dazu gehört auch, dass der Leser bei der Mehrzahl der «Belege» selbst errathen muss, an welche Etymologie Stolz gedacht hat. Störende Druckfehler sind stehen geblieben (S. 349 skr. *asinvá-s* «unschädlich» statt «unersättlich», S. 131 *rōbur* für *rōbus* u. s. w.). Widersprüche kommen in den verschiedenen Theilen des Buches oft vor. — Die Darstellung ist durchweg unselbstständig; bei umstrittenen Fragen fehlt eine klare Stellungnahme, und das Papier wird nur mit resultatlosem Hin- und Herreden gefüllt.

Als Quelle direkter Belehrung ist das Buch unbrauchbar. Ich verweise diejenigen, welche sich über die zur Japhetistik gehörigen Theile der lat. Grammatik unterrichten wollen, auf die Darstellung bei Brugmann in seinem Grundriss der vergleichenden Grammatik. Zu bedauern wäre es selbstverständlich, wenn das völlige Misslingen der Stolz'schen Darstellung für den glücklichen Fortgang des grossen Unternehmens, das mit diesem Bande eingeleitet wird, hinderlich sein sollte; hoffentlich wird dies nicht der Fall werden.

Den 10. April 1895.

Holger Pedersen.

C. Berg og *Karl Hude:* Græsk Formlære til Skolebrug. København 1894, V. Pio. 156 S.

Skjønt ovennævnte Bog ikke kaldes en ny Udgave af *Bergs* græske Formlære, kommer den dog de ældre Udgaver, særlig 6. Udg. fra 1884, betydelig nærmere end den af *V. Levy* besørgede forkortede og omarbejdede 7. Udg. fra 1892. Ganske vist er den ogsaa i Sammenligning med 6. Udg. betydelig forkortet (156 Sider i Stedet for 196 S.), men i alt væsentligt slutter den sig dog til denne, en Omstændighed, som sikkert vil være den en Anbefaling hos alle de Græsklærere, som i mange Aar have brugt og i det hele taget været tilfredse med Bergs Formlære i dens ældre Skikkelse. At denne hist og her var noget bred, og at den indeholdt et og andet, som man ikke havde Brug for i Skolen, kunde alle vel let blive enige om, og derfor er det naturligt, at man har søgt at forkorte den og afpasse den noget mere efter Skolens Tarv. Kun Skade, at Prisen ikke er bleven nedsat i samme Forhold, som den er bleven forkortet!

De betydeligste Forkortelser ere opnaaede ved at *udelade dels saa godt sam hele Orddannelseslæren,* idet kun Læren om Biordenes Dannelse er bevaret og forenet med den Paragraf, som handlede om Biordenes Bøjning, til et særligt Afsnit med Overskriften: Adverbierne, *dels den systematiske Fortegnelse over de uregelmæssige Verber* (§§ 100—104 incl. i 6. Udg.). Orddannelseslæren kan maaske nok undværes. Hvad mig angaar, har jeg vel af og til henvist mine Disciple til enkelte Punkter af den, men jeg har aldrig ladet dem lære den i sin Helhed. Ganske vist bør de kjende de vigtigste Afledningsendelser saavel for Substantiver og Adjektiver som for Verber og deres særlige Betydning, men denne Kundskab ville de kunne tilegne sig efterhaanden ved deres Forfatterlæsning, naar Læreren gjør dem opmærksomme derpaa. Dog kan det ikke nægtes, at det er en Støtte for den mundtlige Undervisning at kunne henvise til Bogens Ord; det havde derfor maaske været rigtigere ikke helt at udelade Orddannelseslæren, men at give den i en forkortet Skikkelse. Noget lignende gjælder den systematiske Fortegnelse over de uregelmæssige Verber, da Disciplens Øje dog utvivlsomt bør aabnes for de mange ejendommelige Maader, hvorpaa Præsensstammen kan dannes.

En ikke ringe Forkortelse er ogsaa opnaaet derved, at *Øvelsesexemplerne ere udeladte* baade ved Substantiver, Adjektiver og Verber. I Almindelighed ere kun de Ord opregnede, som der er noget særligt at mærke ved, saaledes ved 2. Deklination de Ord paa *ος,* som ere Hunkjøn.

Ligeledes *ere mange Bøjningsmønstre udeladte* ved Substantivernes Deklination, særlig ved 1. Dekl., hvor der kun bøjes 3 Hunkønsord og 2 Hankønsord, medens 6. Udg. opstillede ikke

mindre end 8 + 4 Bøjningsmønstre i 1. Dekl. Naturligvis var der lidt at bemærke ved hvert af disse enten m. H. t. Endelse eller Betoning; men derfor var det dog ikke nødvendigt at bøje dem alle helt igjennem. Om Ord som *συκῆ, μνᾶ* og *Ἑρμῆς* kan man godt nøjes med at sige, at de paa Grund af Sammentrækningen skrives med Circumflex i alle Kasus.

Paa *mangfoldige andre Punkter* er Fremstillingen bleven forkortet og har derved ofte vundet i Tydelighed og Overskuelighed. Særlig vil jeg fremhæve de indledende Bemærkninger til de enkelte Klasser af Verber, der i deres tidligere Skikkelse maaske kunde se lidt afskrækkende ud med de mange Anmærkninger, men nu gives i al ønskelig Korthed og Klarhed. Saaledes ere f. Ex. de 4 Sider i 6. Udg., der danne Indledning til Verberne, hvis Stamme ender paa en P- eller K-Lyd, reducerede til 1½ Side. Indledningen til Verberne paa *ευω* er endogsaa helt udeladt, hvilken den ogsaa uden Skade kan, da det fremgaar tydelig nok af Paradigmet selv, hvorledes de enkelte Tider dannes.

Stoffets Ordning er i alt væsentligt den samme som i 6. Udgave. Kun paa ét Punkt af større Betydning er der skeet en Forandring, idet Adjektivernes og Participiernes Deklination, der tidligere udgjorde et Afsnit for sig, nu er behandlet under ét med Substantivernes Deklination. Jeg kan dog ikke se, at der er vundet noget derved; ganske vist læres Adjektivernes Deklination i Almindelighed samtidig med Substantivernes; men det var jo dog en let Sag at henvise til det særlige Afsnit om Adjektiverne, og jeg troer, at det kan have sin Fordel at have alt angaaende Adjektivernes Bøjning paa ét Sted eller i det mindste at give en samlet Oversigt over deres Deklination i Lighed med den, der findes i 6. Udg. §§ 38—40 incl.; men ogsaa her indrømmer jeg, at Fremstillingen i de ældre Udgaver var unødvendig bred og ikke fri for Gjentagelser, saa at der nok kunde være Grund til at forkorte den.

Det Afsnit af Bogen, som har undergaaet den største Omarbejdelse, er *Lydlæren.* Først møde vi de nyere Benævnelser paa Medlydene: Lukkelyd (explosivæ) i Stedet for stumme Medlyd, ustemte og stemte i St. f. haarde og bløde; dernæst gives der en meget omarbejdet Fremstilling af Lydlovene, særlig for Selvlydene. Som noget nyt maa især fremhæves § 8 om Aflyd med en Række oplysende Exempler paa Vokalovergange.

Da Pladsen ikke tillader mig at gaa ind paa forskjellige *Enkeltheder,* hvorimod jeg kunde have en eller anden lille Indvending at gjøre, skal jeg blot til Slutning fremhæve, at den nye Udgave, bortseet fra de ovenfor omtalte Forkortelser og Omarbejdelser, hvorom Meningerne maaske kunne være delte, utvivlsomt paa mange Steder har modtaget *Forbedringer,* idet den har fremdraget et og andet, som ikke var berørt i 6. Udg., men nok var Omtale værd, eller givet en med Videnskabens nuværende

Standpunkt stemmende Forklaring af forskjellige Fænomener. Saaledes omtales i § 54, Anm. 5 de ejendommelige Udtryk *ἵππος χιλία* og *ἀσπὶς μυρία*. I § 58, b, Anm. 2 gjøres der opmærksom paa, at *ἑαυτόν* og *σφᾶς αὐτούς* undertiden bruges som 1. og 2. Persons Reflexiv, og den samme Bemærkning gjøres om det possessive Pronomen *ὅς* (§ 59, Anm. u. Str.). I § 62, Anm. 2 u. Str. nævnes det lille Ord *τε,* der hos Homer saa ofte føjes enklitisk til relative Ord, og som er bevaret i enkelte attiske Udtryk f. Ex. *οἷός τέ εἰμι.* S. 64—65 (§ 74, 7 u. Str.) fremhæves, at Aor. Konj. oprindelig har havt kort Bindevokal, og at de lange Vokaler i Aor. Konj., som vi ofte træffe allerede hos Homer, ere trængte ind fra Præsens. S. 153 (§ 99) opstilles 4 Rækker pronominale Stedsadverbier:

ἐκεῖ	*ἐκεῖσε*	*ἐκεῖθεν*
αὐτοῦ, αὐτόθι	*αὐτόσε*	*αὐτόθεν*
ἄλλοθι	*ἄλλοσε*	*ἄλλοθεν*
οὐδαμόθι, -μοῦ	*οὐδαμόσε*	*οὐδαμόθεν.*

Den Slags Sammenstillinger ere nyttige og lette at lære, desto lettere, jo mere Overensstemmelsen imellem Rækkerne træder frem. Derfor vilde jeg i den første Række ogsaa have nævnet *ἐκεῖθι,* selv om det ikke forekommer i attisk Prosa; i den anden Række vilde jeg have stillet *αὐτόθι* foran *αὐτοῦ* (cfr. 4. Række); i 3. Række burde *ἄλλου* tilføjes, for hvilket Bergs Lexikon, 1. Udg., nævner Lysias som Hjemmel. Der kunde vel ogsaa være Grund til at fremhæve, at lignende Stedsadverbier dannes af flere andre Ord f. Ex. *ἕτερος, ἑκάτερος, ἕκαστος* (*ἑκασταχόθι, -χοῦ* o. s. v.), *πᾶς* (*πανταχόθι, -χοῦ* o. s. v.).

S. 135 u. Str. er Stammen *μεν*, som træder frem i *μέμονα* og *μέμαα,* jeg stræber, udsondret fra *μένω*, jeg forbliver.

Endnu skal jeg henlede Opmærksomheden paa de nyere og rigtigere Forklaringer af de kortere Former af Komparativerne paa *ων* (§ 51, Anm.); af Former som *τετάχαται, κόρακα, κόρακας, λόγους* og *ἰχθῦς* (§ 12, Anm. 2); af Verbalstammerne paa *σ,* der staa paa Overgangen mellem den aabne og den lukkede Konjugation (§ 78). Den i de tidligere Udgaver givne Forklaring af de episke Former *ὁρόω, ὁράᾳς* o. s. v. som opstaaede ved en Vokal-Assimilation er ogsaa forladt, idet den nye Udgave (§ 77, A, 2 u. Str.) siger, at de «fremtræde som en Udvidelse af den sammentrukne Form».

Idet jeg hermed afslutter mine Bemærkninger om Bergs og Hudes græske Formlære, skal jeg sammenfatte min Dom om Bogen i disse Ord: Selv om jeg kunde ønske, at den paa adskillige Punkter havde holdt sig endnu nærmere til 6. Udg., afviger den dog ikke mere fra denne, end at de Lærere, som have sat Pris paa Bergs Formlære i dens ældre Skikkelse, sikkert ogsaa kunne føle sig tilfredsstillede ved den nye Udgave, saa

meget mere som den hist og her har modtaget Forbedringer og ved den kortere Fremstilling ofte har vundet i Klarhed og Overskuelighed.

Herlufsholm, Juli 1895.

A. K. Hasselager.

Des *Q. Horatius Flaccus* Satiren und Episteln. Für den Schulgebrauch erkl. v. *G. T. A. Krüger.* I—II. 13. umgearb. Aufl. besorgt v. *Gustav Krüger.* Leipzig 1894, Teubner. XVI + 206; X + 217 ss.

Den Nauck-Krüger'ske udgave af Horats er en gammel bekendt, også for Danske filologer, og at det Teubner'ske forlag i fjor kunde udsende 14. udg. af oder og epoder og 13. udg. af satirer og epistler, vidner om værkets store udbredelse. Bægge de oprindelige udgivere er døde; men ligesom Krüger's søn allerede har besørget en hel række nye udgaver af faderens værk, således har nu også Nauck fundet en afløser i professor dr. O. Weissenfels. — Da jeg påtog mig at anmelde de nævnte udgaver, blev det mig hurtigt klart, at anmeldelsen ikke kunde begrænses til ændringerne, der er foretagne i den sidste udgave, men måtte se på hele det således ændrede værk, altså også rette sin kritik mod ting, der efter anm.'s skøn burde have været ændrede i en ny udgave. Og dette turde også være ganske rimeligt, da værket, såvidt jeg véd, ikke tidligere er anmeldt i dette tidsskrift. I denne artikel skal kun den Krüger'ske del af udgaven, altså satirer og epistler, omtales.

At værket er beregnet paa skolebrug, siger titelbladet os. Det skal dog næppe forstås alt for bogstaveligt: dels er der jo satirer, som slet ikke egner sig til læsning i skoler, dels er også kommentaren alt for overvældende fyldig til, at skoleelever kunde have rigtig nytte af den, — i alt fald eleverne i vore Danske skoler; men Tyskerne må jo rigtignok have en anden opfattelse af dette spørgsmål, når selv en så snaksom kommentar som Hermann Schütz's af udgiveren tænkes brugt i skolen. Vi vil altså ikke bedømme den som skolebog, men som et hjælpemiddel til forståelse af Horats for filologer, studerende og lærere. Som sådant har bogen vundet indpas, og jeg behøver derfor ikke at dvæle ved dens mange gode sider. Hvad nu særlig den sidste udgave angår, da synes den i det hele at have fulgt godt med den nyere Horats-litteratur, i alt fald den Tyske del af den; derimod har udg. ikke kendt afdøde Birch's bemærkninger til

Horats's breve (i N. tidskr. f. filol., n. r., VIII og IX), som vistnok vilde have ændret hans opfattelse enkelte steder. Således *ep.* I. 13. 12, hvor B. med god begrundelse forklarer *sic positum servabis onus* «. . . skal du, efter at have aftaget din byrde, endnu holde den tilbage (ɔ: ikke straks overrække den)»; endvidere *ep.* II. 1. 9 f., hvor B. gengiver *suis non respondere favorem speratum meritis* således: «at deres fortjenester ikke lønnedes med den anerkendelse, de havde gjort regning på»; i hvert fald fortjente *respondere* både her og *sat.* II. 8. 66 at omtales. I det vanskelige sted *ep.* II. 1. 170 ff. slutter udg. sig til Kiessling's forklaring, men havde gjort bedre i at følge B.: *quo pacto tutetur,* = «hvilken umage P. gør sig for at gennemføre», og *quantus sit Dossennus,* = «hvor højt D. vel rækker» (ɔ: hvor lidet højt D. nå'r som digter). — I det følgende skal jeg nu nævne en række steder, hvor teksten eller kommentaren synes mig at trænge til et korrektiv. Dog bemærker jeg udtrykkelig, at jeg naturligvis langtfra i alle de tusender af noter, jeg lader uomtalte, deler udg.'s opfattelse.

For altså at begynde med *sat. I.* skal jeg til 1. 4 bemærke, at *gravis armis* er en (unyttig) konjektur af Bouhier, hdskrr.: *gravis annis.* Udg. siger det omvendte. 1. 69: Den nye forklaring af *quid rides?* er ikke heldig: Tantalos's situation kan umulig fremkalde latter ved omtalen. Hvorfor ikke beholde den tidligere forklaring: gnieren ler hånligt ved at blive sammenlignet med T.; han mener, at lignelsen halter på det afgørende punkt. 3. 5: Ved at følge Madvig's gr.[3] § 347 (Drachm.'s udg. § 350) b anm. 2 vilde udg. have forklaret imperfekterne bedre, og at sammenstille II. 3. 286 dermed er hélt forkert: dér kunde plqpf. slet ikke bruges, da *cum venderet* er = *vendens.* 3. 54: Var udg. lidt mindre doktrinær i interpunktionen, og erkendte han, at den ingen anden opgave har end at vejlede til forståelse, vilde han sikkert hist og her give et lille hjælpsomt komma en plads, som de strænge regler nægter det, således her foran *iunctos* og 7. 12 foran *animosum*; mangen stakkels skoledreng vilde også skønne på et komma foran og efter *insane* II. 2. 33. Også i 3. 84 f. gør interpunktionen stedet (*quod*) utydeligt. 3. 132: *Tonsor* burde forklares.
4. 88: Det burde være noteret, at *post* er adverbium. 5. 15: *Ut* forklares urigtigt som = *dum*; i stedet af Terents (*ad.* 406), som skulde bevise den betydning, er det «just som», «bedst som».
5. 91: Det er ikke enhver læsers sag at opdage, at *Canusi lapidosus* skal suppleres med *panis est.* Burde være tilføjet.
6. 52: Kommaet efter *dicere* er vel en trykfejl. 6. 104: Konjekturen *curvo* f. *curto* bør skånselløst stryges i næste udgave: Horats vil dog ikke fremstille sig som en stodder, der ikke engang kunde eje et ordentligt muldyr, og for resten bliver firføddede dyr ikke «krumbøjede» af alderdom. 6. 109: *lasanum* be-

tyder hos Horats sikkert det samme som hos Petronius, «natstol», og Tillius's gærrighed ytrer sig kun i det uansélige optog, ikke i, at han selv medfører vin og kogerekvisitter. Påstanden, at I. 7 er én af de ældste satirer, kunde i høj grad trænge til beviser.

9. 7: Det går ikke an at oversætte *noris nos* «*du kennst mich hoffentlich*»: konjunktiv bruges jo ikke ved formodninger om, at noget virkelig finder sted. Rigtigere Kiessling: «*du solltest doch unsereins kennen*». 9. 54: At lægge en underfundig dobbeltbetydning i *proximus* er ganske uberettiget. (Lignende fejl begås i *epist.* I. 1. 3, hvor læseren i denne sammenhæng kun kan opfatte *ludus* som «gladiatorskole», 5. 19 ved *fecundi*, 18. 66 ved *ludum*, vel ogsaa II. 3. 446 ved *atrum*.) 9. 78: Anhangsbemærkningen om et Apollon-tempel i nærheden er der al grund til at stryge. Selv om der fandtes ét sådant, vilde ingen af Horats's læsere tænke på det, og satirens sortie blev jo ikke en smule morsommere derved. 10. 86: Det er urigtigt at sige, at Bibulus og Furnius ikke kendes nærmere; se Kiessling.

Sat. II. 2. 29: Den lange forklaring af stedet på basis «*nihil magis = ebenso wenig*» (efter Feldbausch) giver denne mening: «beholder påfuglen sit pragtfulde ydre, når den er stegt? (Tænkt svar: nej!) Og skønt hønen heller ikke m. h. t. kød står tilbage for den, lader du dig åbenbart vildlede af det forskellige udseende». Det er dog alt for urimeligt at adskille de to ting, stegens udseende og stegens smag, således, og navnlig at lade *caro* betyde «kødet m. h. t. smag». Madvig's humoristisk-resignerte bemærkning i *advers. crit.* I p. 102 not. må sandes.

2. 80: *Dicto citius* bør man sikkert (med Porphyrio) tage til *sopori dedit*: han falder øjeblikkelig i en dyb søvn. 2. 124: Den nye, i øvrigt rigtige, forklaring til verset er lidt utydelig, hvilket også gælder andre af udg.'s noter. 3. 8: *Paries* er ikke forstået rigtigt; det må betegne den snævre stue, der hæmmer digteråndens rørelser. 3. 11: I dette selskab må komediedigteren Platon, ikke filosoffen være ment. 3. 54: Opfattelsen af *timentis* er næppe korrekt: det hører til *stultitiae*, og som subjekt for *queratur* osv. substituerer man i tanken *stultus*.

3. 61: Hvor mærkeligt det end lyder, viser den nye note til stedet, at udg. ikke forstår, at præs. partic. udtrykker samtidigheden lige godt, enten så hovedverbet er nutidigt eller fortidigt.

3. 72: Om *malis ridentem alienis* kan man vist kun sige, at det ikke lader sig forklare. Når det hedder, at Penelope's bejlere «lo med fremmede kæber» (Od. XX. 347), betegnes deres latter som en unaturlig fortrækning af ansigtet, medens de i hjærtet følte trang til gråd. Men det passer jo slet ikke til skyldnerens Proteus-skikkelse: han véd, at han sagtens kan klare sig. Skulde *ridens* være det rette? 3. 205: *Adverso* må her betyde «fjendtligsindet», ikke «ligeoverfor liggende». 3. 208: Beviset for, at *scelus* kan betyde «ryggesløshed» og «forbryderisk tænke-

måde», kunde være sparet: det kender jo enhver discipel, der er nået til Horats. Og så er det tilmed aldeles ligegyldigt, om man her lader *scelus* betyde «den forbryderiske tænkemåde» eller «den (påtænkte) forbryderiske handling». 3. 299. Verset burde være forklaret med tanken på v. 53. 4. 14: Hvad *callosa* betyder her, turde være tvivlsomt; men en dyd ved blommen (*«fleischig»*) kan det umulig betegne. 5. 89: Siesbye's rettelse *opera* burde være optaget. Mon ikke også v. 103 Lachmann's elegante konjektur *illacrima : e re est* —? 6. 75: Spørgsmålet er ikke dubitativt: der spørges om, hvad der faktisk drager menneskene til at indgå venskaber, praktiske hensyn (*usus*)? eller dydens krav? 8. 90 ff.: Sammenhængen forbyder at lægge ironi i *suaves res;* på Horats's tid må *pectore adusto merulae* såvelsom *sine clune palumbes* have været delikatesser.

Epist. I. 1. 76: *Nam* trænger til forklaring, især da Kiessling sikkert fejler ved at tage *nam quid* = *quidnam.* Ved *nam* indledes motiveringen af det brugte udtryk: dette er berettiget; ti ellers måtte der kunne påvises en enkelt person eller ting som mønster til efterligning. Noget lignende er stedet 2. 37: det er virkelig berettiget at klage over menneskenes ligegyldighed overfor deres sjælelige helbred; ti ellers vilde man ikke være mindre omhyggelig til at fjærne sjælelige sygdomsspirer end det, der volder legemlige lidelser. Jf. også *sat.* II. 2. 128 f. 1. 93: Medens udg. i øvrigt har rettet noten til *nauseat* rigtigt, har han undladt at gøre opmærksom på, at Horats her går udenfor stedets egentlige tankegang. (Lembckes forklaring holder ikke stik.) 1. 94: Det kan umulig være rigtigt at tage *inaequali tonsore* som absolut ablativ. 1. 100: Ved *mutat quadrata rotundis* burde der være henvist til anekdoten Plut. *ἀποφϑ. Λακ.* 29, hvoraf ses, hvad der tænkes snart gjort rundt, snart firkantet. 2. 5: At lægge ironi i *nisi quid te distinet* er næppe forsvarligt. 2. 24: Det nærliggende forsøg på at fjærne uoverensstemmelsen mellem Horats og Odysseen ved at lægge tonen på *stultus cupidusque* er lidet tiltalende. Langt snarere husker Horats fejl, og i det følgende møder vi jo også betragtninger (både om Kirke og Faiakerne), som H. bestemt ikke har fra Homér — det burde være omtalt —, men har lånt fra græske moralfilosoffer. Jeg tør næsten tro, at H. slet ikke har repeteret sin Homér i Praeneste, men derimod dyrket filosofien, som han jo også i *ep.* 1 siger er hans hovedinteresse for tiden. Her og flere andre steder burde udg. have benyttet Kiessling's udgave noget mere. 2. 43: Hvorledes dette verses bygning svarer særlig til tanken, ses ikke. Heldigvis går udg. da ikke så vidt i retning af sådanne opdagelser som visse andre tyske udgivere; hvad mener man f. eks. om, at Luc. Müller lader den ejendommelige versebygning i 9. 4 (*dignum mente domoque legentis honesta Neronis*) med de 4 amfibrakher skildre *«die vorsichtige, verschlossene, zähe und*

kühle natur des Tiberius»? 3. 9: Det havde være rigtigst at bemærke, at Titius er ukendt (ligeså v 31 ved Munatius), og at Horats's spådom ikke gik i opfyldelse. 3. 33: Den nye forklaring af *rerum inscitia* («*irgend ein gegenseitiges missverständnis, beruhend auf unkenntnis* (*verkennen*) *der bezüglichen wirklichen sachlage*») er ikke en forbedring. 4. 15: *Nitidum* forklares uheldigt som betegnelse for drankerens rødligglinsende ansigtsfarve. 6. 9 og 11: De underlige opfattelser af *fere* og *simul* burde være korrigerede. 6. 50: I noten står fejlagtigt *ambitus* for *ambitio*. 6. 67: Der henvises til bogens *anhang*; men dér findes intet; ligeså ved 7. 32, 15. 15, 17. 5; *sat.* II. 1. 64, 3. 14, 3. 43, 3. 117 (*age*). Den modsatte fejl har jeg bemærket ved *ep.* II. 1. 19 og *sat.* II. 6. 58. 7. 5: I noten hertil skulde vist ikke stå *ende september*, men *anfang*. 7. 29: Udg. optager Bentley's rettelse *nitedula* for *volpecula*. Jeg skal ikke komme nærmere ind på denne meget omtalte konjektur. Den forekommer mig usandsynlig. Sandt nok, Horats burde ikke have gjort ræven til et kornædende dyr, og det gør han jo her. Men jeg kunde tænke mig, at hans original vel lader ræven æde sig mæt nede i kornkisten, men i mus, ikke i korn. Væselen eller vildkatten (hvad nu *mustela* er) blev da dens skadefro konkurrent, og H.s zoologiske bommert fandt sin forklaring. 8. 9: *Fidis medicis* må være dativ; *offendar* betyder jo «vredes på», ikke «fortørnes over». 9. 13: I *scribe tui gregis hunc* er *gregis* ikke partitiv genetiv så lidt som i det anførte parallelsted *carm.* III. 13. 13: *nobilium fontium* (hvor en lang række Nauck'ske udgaver har advaret mod den opfattelse); i ældre udg. skrev Krüger dog «partitiv eller possessiv genetiv». 10. 4: Udg. burde ikke have fulgt Kiessling, der sætter *quidquid negat alter, et alter* i parenthes og gør *cetera* til objekt for *adnuimus*: det naturligste er dog at opstille *negare* og *adnuere* som sideordnede modsætninger. 10. 24: At udg. optager læsemåden *naturam expelles furca*, er fuldt forsvarligt. Stedet må desværre indrangeres mellem de citater, der altid citeres falsk (jf. «*interdum dormitat bonus Homerus*», «*man merkt die absicht und wird verstimmt*», «*tu l'as voulu, George Dandin*» o. fl.). For straks at medtage et andet hyppigt citeret sted, *A. P.* 5, så har udg. også her optaget en anden forklaring end den almindelige, idet *amici* skal være nominativ. Det synes mig mindre sikkert, ligesom også læsemåden *parturient montes* . . . (smst. v. 139). 10. 40: *Improbus* er ikke = *immodicus*, men «lavsindet» ell. lign. 11. 7—10: Disse vers gøres til Bullatius's replik; det beror på en urigtig opfattelse af tankegangen i v. 6 ff. Da jeg ingensteds har set den udviklet således, som jeg tror den bør opfattes, skal jeg referere den efter min opfattelse: «Er du, siger Horats, bleven så led og ked af rejselivet, at du er uimodtagelig for alt det skønne, rejsen byder, og at et roligt ophold for

resten af livet selv i et hul som Lebedos sammenlignelsesvis kunde synes dig tillokkende? Såmænd, jeg kunde godt tænke mig et lignende ønske dukke op hos mig, hvis jeg var i samme rejsetrætte stemning». Så bliver der god sammenhæng med det følgende; *vellem* får sin rette betydning og betegner et ønske, H. under andre omstændigheder kunde have, og *obliviscendus* får betydning som fut. part. pass. 15. 3: *Et tam en*forklares urigtigt; betones *me* i næste vers, får man den rigtige koncessive sætning: skønt skylden er Musa's, ikke min. Således flere udgg. 15. 12 f.: Den nye forklaring er mig hélt uforståelig. At *sed* volder besvær, er vist nok; men en forståelig tydning kan dog præsteres. For at få mening i *sed* må man lade *laeva habena* høre blot til *stomachosus* (hvorved fås et adjektivisk udtryk i lighed med verbale udtryk som *ore timere*; jf. Siesbye i *opusc. ad Madv. missa* p. 243 ff.), altså: «(gnaven ɔ:) ytrende sin gnavenhed med venstre tøjle». Så udtaler sætningen *séd — ore* kun en modsætning til *dicet*; men hesten hører ikke, dens øre er munden med bidslet. 16. 6: Den side af dalen, som har morgensol, er den vestlige, og når Horats kalder den højre side, må han vende ansigtet mod syd. 17. 31: Cruquius's rettelse *chlanidem* for *chlamydem* burde være optaget. I de flg. vers (33 ff.) er tankegangen ikke refereret tydeligt. 18. 10: Ordet *sassen* i noten burde ikke blive ved at gå igen i alle udgaverne, men rettes til *lagen*, «lå til bords». 18. 35: *Nummos alienos* er ikke en variation på *aes alienum*, og *n. a. pascere* betyder ikke «forøge sin gæld», men, som gamle Jac. Baden oversætter det, «føde andres penge»; de lånte penge tages så at sige i kost hos låntageren. 18. 98: Spørgesætningen burde forklares, da læseren ikke let falder på, at den betyder «om da evig og altid begærlighed skal plage dig . . .»; i øvrigt turde det af Lambinus, Bentley, Madvig o. fl. foretrukne *ne* for *num* (også i v. 99) være bedre. 18. 102: *Pure* forklares urigtigt som = *vere*. 20. 19: At man på Latin (som på alverdens sprog) kan betegne tiden på dagen ved at sige «når solen er varmest» osv., havde virkelig ikke behøvet beviser. Ønskeligere havde det været at se eksempler på betydningen «mindre varm», «sval» af *tepidus*.

Epist. II. 1. 48: *Redit in fastos* må betyde «søger tilbage til f.»; at syslen med værker fra og om fortiden kan kaldes en tilbagevenden, er let at forstå. 1. 51: Den nye (for resten af andre fremsatte) forklaring af *leviter curare videtur* kunde være meget god, når man notabene først fik bevis for, at *non curat* kan betyde «han behøver ikke at bryde sig om». Men da det næppe lader sig gøre, bliver der vist ikke andet for end at lade meningen være den: Ennius hæves til skyerne, skønt han tager sig sin digteropgave alt for let. Altså: det, der her er hovedtanken, er udtrykt i appositionen. 1. 182: *Etiam* hører til *hoc*, ikke til *audacem*, og dette betegner den, der trods de

nævnte ulemper vover sig frem på scenen med sine dramaer. *Saepe etiam* i betydningen «ofte (sker) også (det og det)» findes f. eks. Cic. *de div.* I. 14. 1. 213: Kiessling's lille rettelse *et magus ut* for *ut magus et* fortjente at optages. 2. 61: Den tidligere opfattelse af *prope,* som hørende til hele sætningen, var bedre: «det synes mig næsten at være så, at tre gæster ikke kan være samlede, uden at de har hver sin mening». 2. 110: Ved *tabulis* skal der sikkert ikke tænkes på census-tavler. 2. 112: At gøre *ferentur* = *iudicabuntur* går ikke an; bedre «går med blandt de andre» (Lembcke) eller måské «kommer i omløb», «bliver bekendte» (Keller). 2. 128: *Aut* trykfejl for *haud.* 2. 176: At underforstå *heredis* til *alterius* er at lægge mere i udtrykket, end der naturligt ligger. 3. 23: Det er utvivlsomt galt at tage *quidvis* som subjekt (»ethvert digterværk»). 3. 30: Jeg kan ikke tro, at Horats ved at advare mod at følge dens eksempel, som *delphinum silvis adpingit, fluctibus aprum,* vil forbyde digteren at skildre de mærkeligheder, en oversvømmelse faktisk kan frembyde (og altså fordømme sine egne vers *carm.* I. 2. 6—12). Han markerer kun sit krav om enhed i digterværket ved at nævne, ligesom i v. 1—4, urimeligheder, som ingen kunstner med sund sans vil gøre sig skyldig i. 3. 95: Om den efter Vahlen optagne interpunktion, komma efter *pedestri,* er rigtig, synes mig tvivlsomt; men i hvert fald burde kommentaren oplyse, at *tragicus* så skal betyde «den tragiske person». 3. 131 ff.: Sammenhængen med det foregående angives urigtigt; se Kiessling. 3. 205: At *nondum* hører til *spissa nimis,* er vist rigtigt; men der savnes forklaring på, hvorfor *spissa sedilia,* der jo dog ikke kan betyde store theatre, kræver stærkere musik end det mindre fyldte theater. Stærkere støj eller vanskeligere akustik? 3. 224: *Functisque* er vel en trykfejl for *functusque*; men det står rigtignok både i tekst og kommentar. 3. 304: *Nil tanti est* forklares: «intet er så meget værd» *sc.* som åndelig sundhed. Det synes mig ganske umuligt at få dette som underforstået sammenligningsled ud af det foregående. *Nil* må være = *non*: for så høj en pris vil jeg ikke købe digterry og digternavn. 3. 347—60: Tankegangen burde være oplyst noget bedre, navnlig den tilsyneladende modsigelse mellem v. 351 f. og 359. 3. 441: Udgiveren har her, hvad han sjælden gør, vovet sig frem med en selvgjort konjektur og læser *aut* (for *et*) *male tornatos incudi reddere versus.* Den forekommer mig umotiveret, da handlingerne *delere* og *incudi reddere* jo meget vel kan gælde de samme vers: først slettes de ud på vokstavlen, derpå bliver de, billedlig talt, omsmeddede. 3. 460: Forklaringen af *non sit* som imperativisk konjunktiv er urimelig. Men endnu urimeligere er det at finde ironi i *frigidus,* v. 465.

Jeg standser her, ikke af mangel på stof, men mest af hensyn til tidsskriftets begrænsede plads, og jeg slutter med at ud-

tale, at efter mit skøn fortjener værket, også i den nye udgave, udbredelse, ikke så meget til videnskabeligt Horats-studium — dertil må vel både Kiessling's og Luc. Müller's udgaver foretrækkes —, men til daglig anvendelse af læreren i skolen.

Valdemar Thoresen.

C. Synnerberg, Studier till Horatii Oder, I—III. Särtryck ur Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland 1891, 1892 och 1894.

I den förste af disse afhandlinger söger Forf. at paavise, at Horats's Ode I 7, der tidligere af adskillige er bleven opfattet som 2 Digte, er opstaaet saaledes, at v. 15—32 som et særligt Digt er bleven skrevet til Munatius Plancus for at trøste ham, da han Aar 32 havde svigtet Antonius, og Tanken om den forestaaende Kamp fyldte ham med Ængstelse for det Partis Held, til hvilket han havde sluttet sig, og at Horats senere for ikke ved Udgivelsen af Digtet at skade Plancus i hans Forhold til Augustus har föjet v. 1—14 til i Tilknytning til Ordene *Tiburis umbra,* for at hele Digtet mere skulde blive en almindelig Lovprisning af Tibur og det oprindelige Digts Anledning trænges tilbage. Den anden Afhandling, der behandler Sammenhængen mellem 3die Bogs 6 første Oder, indeholder en Kritik af Th. Mommsens Opfattelse af disse Oder som en Cyclus af Digte, der skal fejre det nye Augustusnavn og sammenfatte de Tanker, der knyttede sig dertil. Forfatteren opponerer med Rette mod den Maade, hvorpaa M. overalt ser politiske Hentydninger og fremhæver særligt Slutningsordene *Ætas parentum* o. s. v. som lidet egnede til at ende en Digtcyclus til Herskerens Forherligelse. I 3die Afhandling behandles *carmen seculare,* belyst ved den 1890 ved Tiberen fundne Indskrift.

H. Rafn.

C. H. Grandgent, English in America. (Særtryk af Die Neueren Sprachen, II, 1894—5. Marburg, Elwert.)

Professor Grandgent is well known among phoneticians on account of his paper on *Vowel Measurements* (see Storm's

appreciation, *Engl. Philologie*, 2d ed. p. 331), his small, but useful book on *German and English Sounds* (Boston 1892), and several papers on special points of American pronunciation, printed in *Modern Language Notes* and elsewhere. But in the treatise now before us he has collected not only the essential contents of those previous works, but also a great many new observations, so that he has given us what many of us have long been anxious to have, a tolerably full and clear account of the most important peculiarities of the American pronunciation of English. Or rather, of the American pronunciations of English, for the author does not content himself with giving an accurate analysis of his own natural pronunciation, but he has personally examined a great many Americans belonging to various parts of the United States, and finally he has sent out printed questions to institutions of learning all over the country. «Five sets of circulars were distributed; to each one there were from 150 to 200 replies, representing nearly all the region east of Mississippi and six or seven states west of that river. In every case the answers are supposed to describe the natural, unstudied speech of a cultivated American.»

The first chapter deals with the sounds in detail. Here I cannot help thinking that the alphabetical[1] arrangement employed by the author is an unlucky one: it separates phenomena that belong closely together, it necessitates numerous cross-references, etc. Useful, nay indispensable as the alphabetical order may be in an index, it is nevertheless the most unscientific one imaginable. See, for instance, the treatment of «long u» under *ï*, *ïü*, *ïû*, and *iû*. Under *k* we find the observation that «*Length* and *strength* are almost universally pronounced with a *k* between the *ŋ* and the *þ*» (a pronunciation which is by no means unknown in England); under the heading *p* we read «A *p* is frequently developed between *m* and a voiceless spirant, as in *warmth* (where it is nearly universal), *something, camphor*», and finally, under *t*, we are told that «many persons develop a *t* between *n* and a voiceless spirant: *sense* = *sènts, answer* = *æntsəɹ, thirteenth* = *þäɹ tîntþ*.» Now, would not it have been better to have given these three facts in one place? In reality, und when we look at the articulations instead of at the letters, we have here not three distinct phenomena, but one and the same phenomenon, a want of simultaneity in the movements of the velum palati and those of the other organs. Nor is this the only instance, where a more systematic order would have facilitated a thorough understanding of the facts observed. But these are in themselves so numerous and so interesting that we ought, perhaps, to be thankful

[1] The alphabet used is that of *Le Maître Phonétique*, slightly modified.

to the author for what he has given, without finding fault with his arrangement. Wherever it is necessary, full word-lists are given to show the extent of the phenomena. As specially interesting points I should like to mention the different values of *au* and *ai* before voiced and voiceless consonants, the «long *u*», the unrounding of *o* in *hot*, etc., the ȯ (i. e. the «New England short o» in *whole*, etc.), the *r*, the tš, dž, š and ž, for *tj*, *dj*, *sj*, and *zj*. The peculiar diphthong ending in ï (a retracted *i*, the author terms it: a 'high-mixed vowel', would perhaps have been preferable) which many Americans use in *bird*, etc. has been observed by other phoneticians, but we learn from Grandgent that it is only found before a consonant, so that it is wrong when *err* is sometimes given as an example of this sound. — G. says, «Some Americans, especially Westerners, substitute ä for è before r + vowel in a few words, such as *American, bury, terrible, very*». I have frequently heard this «very American» pronunciation, but if I am right in my imitation of it, it does not contain the proper ä-sound (low-mixed); the tongue it not low, but comparatively high; the whole of the tongue is very much retracted. and no *r* is formed between the vowel and the following *i*. It is to be noted that the vowel following is always *i*, and that the transition between the two vowels suggests an (American) *r* to the ear, just as in my mother-tongue, such words as *forelsket, forældre* are very frequently pronounced without any *r*, the transition from the back to the front vowel being sufficient to suggest a (Danish) *r*. — I very much doubt the correctness of the author's distinction between the English and the American *l*; the latter seems to me to have exactly the same *u*-like quality as the former.

The following chapters give valuable information concerning «Vowels before *r*» (here many remarks given in the first chapter would have found their natural place), «Stress», and «Quantity» (where I am astonished to find the statement that «a final consonant preceded by a short, accented vowel is not lengthened in America, as it is in England *(hit = hit*, not *hitt)*»). On syllabification and intonation, on the other hand, the author has very little to say.

Finally we have 8 pages of phonetic texts, illustrating several varieties of the author's own pronunciation: familiar talk, conversational style, public speaking, reading (prose and poetry), and singing. The difference of style is very carefully rendered, and all these pieces deserve a very attentive and close study, the first two being, of course, the most interesting on account of their numerous «slurrings», etc. Prof. Grandgent is one of the few phoneticians who dare to hear and to represent the real facts of living speech. Otto Jespersen.

Catulli Veronensis liber. Recensuit *Aemilius Baehrens*. Nova editio a *K. P. Schulze* curata. Leipzig 1893, Teubner. LXXVI + 127 S.

Bährens's Udgave af Catul, der udkom 1876, havde sit Værd ved den consequente Benyttelse af cod. O(xoniensis), der allerede var fremdraget af Ellis, men hvis Betydning som sideordnet med Sangermanensis (G) först Bährens fuldtud havde erkjendt. Texten var behandlet med den hos B. sædvanlige Vilkaarlighed. Denne Udgave fremtræder nu i ny Bearbeidelse ved Schulze, der ogsaa ellers har gjort sig bekjendt ved Arbeider over Catul. Apparatet er gjennemseet og gjort nøiagtigere, tildeels paa Grundlag af Udg.s egne Collationer; eet af de interpolerede Hds.'s Læsemaader er gjennemgaaende anførte; og Texten er renset for Bährens's vilkaarlige Ændringer. Udg. er herved gaaet saa radikalt tilværks, at han ogsaa har forviist de fleste af B.s Indfald fra Apparatet — maaskee en noget pietetløs Fremgangsmaade; men Videnskaben taber ganske vist Lidet eller Intet derved. Egne Conjecturer giver S. i yderst ringe Antal og ingen af Betydning; i at optage Andres er han tilbageholden. Resultatet af alt dette er en i det Hele god og paalidelig, helt igjennem conservativ Udgave, der ikke ligner den oprindelige i stort Andet end den ydre Udstyrelse, men derimod ikke adskiller sig synderlig fra andre Udgaver, der er udarbeidede efter de samme Principer, især ikke fra Schwabes. Overensstemmelsen er her saa stor baade i Textens Behandling og i Apparatets Angivelser (og maatte efter Sagens Natur blive det), at man fristes til det Spørgsmaal, hvortil den nye Udgave overhovedet skal tjene. Imidlertid — at Bogen overhovedet udkommer, indeholder vel en Præsumption for, at den vil finde Kjøbere; og det kan ikke negtes, at den har visse ydre Fortrin fremfor Schwabes; især er Apparatet overskueligere, deels paa Grund af bedre Tryk, deels ved Adskillelsen mellem Varianter og Testimonia, der hos Schwabe staaer mellem hinanden paa en noget forvirrende Maade.

De udførlige Prolegomena, hvori Udgaven vel nærmest skulde søge sin indre Berettigelse til at existere, er en Omarbeidelse af Bährens's, saaledes at man ikke kan skjelne, hvad der skyldes ham og hvad den nuværende Udgiver. Denne Fremgangsmaade er ikke heldig. Bährens, som først erkjendte O's Værdi, var nødt til at gjøre Rede for, at dette Hds. er sideordnet med G; denne Redegjørelse har S. deels gjentaget, deels omarbeidet og udvidet, saa at den nu gaaer fra S. XXXII—XLIII. Alt dette er overflødigt nu, da Alle er enige om Forholdet; det havde været nok at henvise til B.'s Fortale. Fra S. selv stammer en udførlig Paavisning af, at de interpolerede Hdss. (ς) ikke, som B. antog, stammer fra G, men fra en tredie (eller en tredie og

fjerde) Afskrift af V(eronensis). En saadan var det rimeligt at give, dersom den kan gives; men den burde have være givet ved at anføre nogle faa afgjørende Steder og bortforklare de vægtigste Beviser for B.'s Paastand. I Stedet meddeles i lange Opregninger Alt imellem hinanden, deriblandt Skrivefeil som *podraga* i G rettet til *podagra* i ς o. l. Til Gjengjæld gaaes der let hen over Ting som at i c. 92 to Vers er bevarede i O, men mangler i G ς (i Forbindelse med samme Skrivefeil), eller at 67, 21 og 68ᵃ, 16 begge mangler i O, men er bevarede i G ς — Forhold, der ellers pleier at ansees for afgjørende i Spørgsmaal om Haandskrifters Proveniens. — For at vise Betydningen af den interpolerede cod. M(arcianus), som Udg. meddeler en fuldstændig Collation af, opregnes dens «bonae lectiones» paa 2½ Side stor Octav; deriblandt er Perler som *idoneus* (*ydoneus* V), *menia* (*mentiam* G), *rufe* (*ruffe* V), *macer* (*mater* V, c. 89, 4, hvor *mater* ikke er Vers og det rigtige *macer* fremgaaer aldeles tydeligt af Vers 1 og 6), o. s. v. Ved Siden af det gjennemgaaende Slægtskab med G, der fremgaaer af S.'s Opregning, forbauses man ved at finde Posten: LXV, 1 *defectum* M ς *pauci; defectu* O, *confectum* G ς plerique. Forbauselsen stiger, men tager en anden Adresse, naar man i Apparatet til 65, 1 finder, at M har *confectum* i Texten og *defectum* kun som Variant over Linien! Efter den hele Opregning anføres saa nogle enkelte Steder som særlig bevisende, deriblandt 80, 8 *illa* (der skal staae *ilia*; V har *ille*, M ved en Feilskrift *illa*, som den selv har rettet til *ille*!); 76, 18 *extrema* (V *extremo*, der i ς, vistnok rigtig, er rettet til *extremam*; i M staaer, formodentlig ved en Forglemmelse, *extrema*). Resten er af samme Slags.

Paa denne Maade skriver man ingen kritisk Indledning. Udg. er aabenbart uvant med at omgaaes Haandskrifter; det maa tilraades ham i en eventuel ny Udgave at lægge sig paa Sinde, at Præcision og Korthed er de væsentligste Fordringer til en Redegjørelse for en Forfatters Overlevering, og at kun aldeles uangribelige Steder er brugbare til Bestemmelse af Haandskrifters indbyrdes Forhold — især naar det dreier sig om den altid mislige Opgave, at bevise, at et utvivlsomt interpoleret Hds. indeholder, ægte Overlevering. I Schulzes Fortale er dette Bevis i hvert Fald ikke ført.

Til selve Texten har jeg kun lidet at bemærke, saa meget mindre, som Udg.'s Forsvar for ς ikke har afsat sig nævneværdige Spor i hans Recension — iøvrigt det bedste Bevis for, at det hele Spørgsmaal er temmelig ørkesløst. I 10, 26 er *commoda volo deferri* ikke Latin, i 11, 11 *horribilesque ultimosque* ikke Vers (overhovedet mangler ofte en Betegnelse af corrupte Steder som saadanne). — 41, 7 *non est sana puella, nec rogate, qualis sit: solide est imaginosa* med Haupt, sikkert forkert: Froehlich har rigtig rettet: *nec rogare* (saal. V), *qualis*

sit, solet aes (*et* G O) *imaginosum* (saal. V) — en emendatio vere palmaris, som S. ikke engang nævner i Apparatet. (I Afskrifterne efter V forvexles ogsaa ellers s og t: 7, 4 *iacet;* 64, 275 *refulgent;* V har i 41, 7 formodentlig haft *es.*) — 63, 54 er Hdss.'s *et earum omnia adirem* beholdt, 60 derimod *gymnasiis* med Ellis rettet til *guminasiis.* Lader man de rene Ionikere staae det ene Sted, synes der ikke at være Methode i at rette dem det andet. — 63, 91 *dea, magna dea Cybelle, dea domina Dindymei* er et godt Exempel paa den Vildfarelse, at man saadan uden videre kan ændre Opfattelsen af et Sted ved Interpunktion. Udg. maa først slette alle sine Kommaer og saa see til, hvorledes en antik Læser vilde forstaae Stedet. Og her kunde en antik Læser selvfølgelig kun forstaae *dea* anaphorisk alle tre Steder, da det staaer saaledes først i Verset og efter Cæsuren. — 64, 140 *non haec misere sperare iubebas* forstaaer jeg ikke; almindelig læses *miserae,* ganske vist mærkeligt, men maaskee dog forklarligt som Græcisme. — 64, 344 har Schulze optaget Interpolationen *campi,* hvad der ikke stemmer med de Principer, der ellers følges i Udg. — 65, 9, der mangler i V ς og næsten alene er overleveret i cod. Datanus, er her opført som ægte, jeg seer ikke med hvilken Ret, af en Udg., der mener at alle Hdss. stammer fra V. — 66, 15 *atque* bibeholdt med V istedenfor at optage Italienernes rigtige *anne.* — 66, 21 *At* med V for det rigtige *an.* — 66, 48 Jupiter, ut Chalybum omne genus pereat — et Uhyre af et Vers. — 68 b, 3 *nec* for det rigtige *ne.* — 73, 3 er i S.'s Text uforstaaeligt.

Disse Exempler, der kunde suppleres med flere, er tilstrækkelige til at give Begreb om Udgiverens Textbehandling. Den konservative Tendens maa anerkjendes, men det er ikke gjort med den alene. Der kræves tillige en vis Frihed og Overlegenhed i Bedømmelsen af Overleveringen og et sundt Judicium overfor Forslag til Rettelse af fordærvede Steder. I begge disse Henseender lader Udgiveren endeel tilbage at ønske.

A. B. Drachmann.

Incerti auctoris de ratione dicendi ad *C. Herennium* libri IV [M. Tulli Ciceronis ad Herennium libri VI]. Ed. *Fr. Marx.* Lipsiae 1894, Teubner. VI + 554 pp.

Det lille rhetoriske Skrift, hvoraf her foreligger en ny Udgave, har en vis Interesse. Det har ogsaa herhjemme været Genstand for Studium, idet Dr. *Joh. Forchhammer* i Kort Ud-

sigt over det filol.-histor. Samfunds Virksomhed 1858—59, S. 12—13 har meddelt Indholdet af et Foredrag derom. Han gør deri opmærksom paa de mange til Dels gamle Haandskrifter, paa Bogens Brug i Middelalderen som Lærebog ved Forelæsninger, hvor Tilhørerne føjede Bemærkninger til i deres Exemplarer (der findes en græsk Oversættelse fra byzantinsk Tid — Planudes? — af nogle Kapitler af Skriftet under Ciceros Navn, aftrykte i nærværende Udgave p. 54—59), og han slutter sig til Kaysers Mening, at Forfatterèn rimeligvis var Cornificius, under hvis Navn Quinctilian anfører en Del Steder af Skriftet, om end Cornificius's Skrift efter Quinctilian sættes som yngre end Ciceros, medens Rhet. ad Her. i Virkeligheden er ældre end Ciceros de inventione.

Disse og andre Spørgsmaal behandler Udgiveren i en Indledning (Prolegomena S. 1—180), som falder temmelig bred i sin latinske Form. Af Haandskrifter er fremdraget et fra Würzburg (cod. Herbipolitanus) fra IX—X Aarh. i «blandet longobardisk og uncial» Skrift, som indeholder en Subscriptio, der viser hen til Romanianus Tagastensis, en rig Mand, der omtr. 350 spillede en Rolle i det romerske Africa, bl. a. som Beskytter af Rhetorer og Digtere, og omtales med Hæder af Augustinus ved 385. Udgiveren mener, at Skriftet ad Heren. er fremdraget paa den Tid, og at man da har givet det Cicero til Forfatter. — Om Middelalderens Forsøg paa Forbedringer af Texten handler S. 36—39, 51 ff.; det archæologisk interessante Sted IV, 6, 9 (som endnu i Overbecks Schriftquellen Nr. 1556 citeres i den interpolerede Form) maa lyde: *Chares ab Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelae, pectus Polycletium, sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte poterat considerare* (saaledes ogsaa Kayser). — Udgiveren vil ikke anerkende Cornificius som Forfatter af Skriftet, men kommer dog til det Resultat, at dets Forfatter har haft samme Lærer som Cornificius og at det er skrevet paa samme Tid[1]. Efter de historiske Forhold, hvortil der sigtes i Skriftet, kan dets Affattelse bestemmes til Aarene mellem 86 og 82 f. Chr.

Som man ser, indtager Skriftet blandt de bevarede latinske Prosaarbejder en ærværdig Plads i Henseende til Alder. Det maatte da være en Fordring at underkaste Sproget i denne Bog en indgaaende Undersøgelse. Dette har Udgiveren gjort, idet hans Index Verborum er en fuldstændig Ordbog til Skriftet, der anfører alle Ord og angiver alle Steder, hvor de findes (med Undtagelse af *et* og *est*). Dette Ordregister gaar fra S. 387 til

[1] Skriftets Titel er ikke overleveret, Udg. tager den fra nogle Ord i Begyndelsen, men til almindelig Brug benytter han ofte den almindelige *rhetorica ad Heren.*, hvor han dog bojer det forste Ord *rhetorica, -ae*, ikke som man ellers altid har gjort (fra Ciceros Dage) *rhetorica, -orum*.

554 og betegnes af Udg. som et Bidrag til den af M. Hertz planlagte Thesaurus. I Prolegomena S. 162—179 gøres ogsaa nogle Bemærkninger om Sproget. Udg. stiller sig det Formaal i sproglig Henseende ikke at normalisere Sproget til en bestemt Tids antagne Sprogbrug; men hvor der er Levninger af ældre Sprogbrug i Hdskr., da at lade disse staa og i det hele vælge de ældre Former, hvor der er Vaklen. Det er interessant at se, hvorledes Forfatterens Sprog, som i det hele havde nogen Tilbøjelighed for det «vulgære», er bleven behandlet i det fjerde Aarhundrede, da man, som antaget, igen fremdrog Skriftet; nogle Steder har man forøget den rustike Charakter, andre Steder afglattet den. Man skriver *emitari treptolemus facileme commodisseme* med *e* for *i* ligesom man paa Indskrifter finder *emitari merentessemo karessemo* osv. Et Steds er *ei* som Betegnelse for det lange *i* bevaret i *splendorei*, Udg. har indsat det andre Steder, hvor han troede at kunne spore dets tidligere Tilstedeværelse ved Afvigelser i de ældre Haandskrifters Text. — *Paulolum uolnerat* o. l. med *o* for *u* er sparsomt, ligesaa *optumus* o. a., *erint* for *erunt* er usikkert (*poterint* i Claudius's Tale paa Indskriften fra Lyon). — Uden Aspiration skrives *Kartago Graccus pulcritudo irundines.* — Fremdeles *puplicus, neclegere optinere optundere, secuntur locuntur.* *Quom* restituerer Udg. baade som Conjunktion og Præposition (= *cum*). Ogsaa findes *nemonicis* for *mnemonicis.*

I Ordforraadet ses Ligheder med ældre Latin, *quo setius* som i Fragmenter af Togatadigteren Afranius, *conducibilis* som hos Plautus saa vel som Flertalsbrugen *gloriae industriae, exaugere magnificare* og *persequentissimum inimicitiarum* (stærk Forfølger af Fjendskab). Et Forarbejde her er *Thielmann*, de sermonis proprietatibus quae leguntur apud Cornificium et in primis Ciceronis libris, Strassb. 1879. — Forfatteren til ad Her. bruger aldrig Adverbiet *haud.* En hyppig Brug af *sed* som Overgangsled ved korte Sætninger dadler Udgiveren som «puerilt» og sammenligner dermed Cornelius Nepos's Stil. — Det af Plautus anvendte Schema for Fremtidsbetegnelse «si das operam, eloquar» anvendes ofte af Forf.: *quae si sequimur reperiemus* IV, 56, 69, altsaa Præsens for Futurum (mange Exempler Proleg. p. 177). Overflødighed i Udtrykket, mindende om daglig Tale, findes ofte: *saepe . . . multi, semper omnes, separatim dividit, necessario coegit, deinde tum* osv. Udeladelse af Subjekt i Accus. med Infin. *si dicet pecuniae causa fecisse* (II 3, 5).

Lad os slutte med Omtalen af et Forhold, der er vigtigt for vor hele Bedømmelse af Sproget i yngre Haandskrifter af Oldtidsforfatterne. Udgiveren oplyser (p. 48 f.), at den ene (yngre) Classe af Haandskrifter ofte bruger sammensatte Verber, hvor den ældre Classe Haandskrifter har enkelte Verber, saaledes i de yngre Hdskr. *emittat* for *mittat, accepi* for *cepi, obvenit* for

venit, devenerit for *venerit, inesse* for *esse, persequemur* for *sequemur, repetere* for *petere, revertemur* for *vertemur, effugisse* for *fugisse,* desuden gøres i de yngre Hdskr. andre Tilføjelser: *permultus* for *multus, ⟨in⟩ omnibus rebus, ⟨in⟩ locis certis* og meget ofte er *que* og *et* tilføjede. Denne Art rent vilkaarlige Forandringer i yngre Haandskrifter kan, som man let vil forstaa, blive yderst farlig for Studiet af Forfatternes Sprog, og ved ældre Forfattere, hvor man kun har unge Haandskrifter, bliver Resultaterne af den sproglige Undersøgelse derfor tit ganske usikre. Det er nemlig ikke noget enestaaende ved dette Skrift; vi har f. Ex. ved Senecas Quaestiones naturales gjort en lignende Iagttagelse; de ældste Haandskrifter ar Senecas Skrift ere fra 13de Aarh.; men imellem de forskellige Haandskrifter er der en mærkelig Afvigelse, idet idelig Ordstillingen er forandret, hvor den er nogenlunde ligegyldig. Man kunde i mange Tilfælde være i Forlegenhed med hvad man skulde foretrække, indtil rent tilfældige Uagtsomheder fra Interpolatorens Side røbede, hvilket Haandskrift man i denne Sag burde have Tiltro til, nemlig atter her det ældste Haandskrift, skønt Forskellen i Tid ikke var stor.

C. Jørgensen.

O. E. Schmidt, der Briefwechsel des M. Tullius Cicero von seinem Prokonsulat in Cilicien bis zu Caesars Ermordung, nebst einem Neudrucke des XII. und XIII. Buches der Briefe an Atticus. Leipzig 1893, Teubner. XI + 534 S.

Historikeres Opmærksomhed henledes paa ovenstaaende indholdsrige Bog. Den sætter sig blandt andet til Opgave at fremlægge Ciceros Breve i en saa paalidelig Ordning og med en saa alsidig Behandling af de henhørende historiske Spørgsmaal, at disse yderst vigtige Kildeskrifter med Sikkerhed kunne benyttes ved historiske Undersøgelser, og ikke mere, som det nu jævnlig sker, skal afskrække de historiske Forfattere ved den chaotiske Forvirring, hvori Brevene og Textens enkelte Dele ofte befinder sig.

I øvrigt gør S.'s Bog nærmest Indtryk af at være et Forarbejde for en tidsvarende Kommentar til Ciceros Breve, en Opgave, som maa siges i høj Grad at ligge for. En almindelig historisk Indledning om Ciceros Liv fra S. 1—44 er skreven med velvillig Opfattelse af Ciceros Charakter og Forstaaelse af hans Motiver. Derefter følger Bogens Hovedafsnit «Ciceros Briefschaften 51—44 v. Chr.». Brevene selv ere ikke aftrykte, men

der meddeles en Ordning af den hele næsten sammenhængende, yderst interessante Række Breve fra dette Tidsrum. Skridt for Skridt følger Forf. Begivenhedernes Gang og giver derved i Virkeligheden en fortløbende historisk Kommentar til Brevene. Den chronologiske Ordning af Brevene har mange tidligere forsøgt og Forf. nævner sine Forgængere og fortsætter deres Arbejde. Næsten Dag for Dag lader Brevenes Rækkefølge sig fastslaa under Hensyn dels til de i Brevene selv givne Antydninger, dels til Stedet, hvorfra Brevet er sendt, dels Vejlængden det har haft at tilbagelægge, og Hurtigheden af de sædvanlige Bud (navnlig det sidste Middel har Forfatteren benyttet i større Udstrækning). Af særlig Interesse er Behandlingen af Begyndelsen af Borgerkrigen mellem Caesar og Pompejus, idet her Caesars Fremstilling (i *de bello civ.*) og Ciceros Breve oplyse og delvis berigtige hinanden.

Til stor Nytte vil ogsaa Afsnittet «Regesten zu Ciceros Leben und Briefen vom 1. Januar 51 bis zum 15. März 44 v. Chr.» være. Det er en Tidstavle i stor Udførlighed for de nævnte Aar, forsaavidt Begivenhederne berøre Ciceros Breve, og ved hver Begivenhed er anført, hvilke Breve der knytte sig dertil.

Bogen slutter med en kritisk Udgave af 12te og 13de Bog af Ciceros Breve til Atticus (fra Aarene 46 og 45), i hvilke Bøger det ikke blot gælder at bestemme Brevenes Tidsfølge, men ogsaa hvor meget af Texten der hører til hvert Brev, idet Sondringen af Brevene har været ufuldstændig fra gammel Tid. I Codex Mediceus skrives Texten af de to Bøger ud i ét uden nogen Adskillelse mellem de enkelte Breve og saaledes vel ogsaa i de andre Haandskrifter; først Udgiverne begynde en Inddeling; den, der har faaet Hævd, er skabt af P. Manutius og Bosius. Dette Forhold synes at være glemt fuldstændig i nyere Tid, saa at S. (noget overdrevent) taler om «et lidet berømmeligt Kapitel af Filologiens Historie», som han her har afsløret.

Om Haandskriftforholdet ved Brevene ad Att. er der opstaaet en temmelig ørkesløs Strid mellem S. og Lehmann, som jeg ikke her skal komme ind paa.

Hovedfortjenesten ved det flittige Skrift ligger vistnok i Fastsættelsen af Brevenes Datering og Begivenhedernes Rækkefølge; hvor Anm. har kunnet gaa Undersøgelserne efter, have de oftest vist sig omhyggeligere og Resultaterne rigtigere end de tidligere gængse Anskuelser.

C. J.

T. Macci Plauti comoediae ex recensione *Georgii Goetz* et *Friderici Schoell.* Fasc. I—IV, 1892—1895. Lipsiae, Teubner.

En let tilgængelig ny Textudgave af Plautus var et Savn, som her vil blive udfyldt. Smaa Hæfter med tre Komedier i hvert og desuden Salg af de enkelte Komedier til meget billig Pris vil skaffe denne Udgave stor Udbredelse og være til Nytte ogsaa ved Skoleundervisningen.

Udgiverne have som bekendt nylig afsluttet en kritisk Udgave af Plautus, som tillige skulde være en Bearbejdelse af Ritschl's paabegyndte store Udgave.

Det i filologisk Henseende interessanteste ved den foreliggende Textudgave er, at den i Virkeligheden ganske bryder med den Ritschl'ske Textbehandling; det synes at være blevet Udgiverne klart, alt medens den kritiske Udgave skred fremad støttet paa omhyggelige Haandskriftundersøgelser, at man tabte al Sikkerhed ved vilkaarligt at forlade Haandskriftgrundlaget, og at en forstandig Kritik maatte nøjes med at give, hvad der foreligger i vore bedste Haandskrifter. Ritschl's store Tanke, at det skulde lykkes at gengive Plautus hans Tidsalders Sprogform helt ud, var ganske naturligt opstaaet paa en Tid, hvor Studiet af det ældre latinske Sprog havde taget stort Opsving, og hos en Mand, der selv var blandt de bedste Repræsentanter for disse Studier og navnlig var saa fortrolig med de ældre latinske Indskrifter. De mange metriske Uregelmæssigheder skulde hjælpe til at vise, hvor de ældre Sprogformer vare forvanskede, og hvilken Vej man skulde gaa for at reconstruere disse Former. Men det fra andre Sider overleverede Sprogmateriale var for lille, til at man kunde bevæge sig med Sikkerhed paa denne Vej, og Ritschl forfaldt tillige til at stille Vers om og hele Scener for at «forbedre» Stykkernes Composition. Det var mod denne Behandling af den overleverede Text, at Madvig nedlagde en kraftig Protest (Adversaria crit. II, S. 4), hvori han betegnede den som en *temeritas* og *artis criticae perturbatio,* hvilket Ritschl tog ham yderst ilde op. I Forordet til den foreliggende Textudgave bemærkes, at man vistnok med Undren ja endog med Spot (*cum irrisione*) vil opdage, at Udgiverne har fulgt en Fremgangsmaade, der er vidt forskellig (*longe diversam*) fra den af Fleckeisen og Udgiverne i deres Bearbejdelse af Ritschl's Værk benyttede. Hertil knyttes nogle undskyldende Ord om Udgavernes forskellige Formaal. Men Hovedsagen er, at vi faa en ædrueligere Textbehandling efter omtrent de samme Anskuelser, som har ligget til Grund ved Ussings Udgave og som stemme med Madvigs Opfattelse af Kritikens Fordringer i dette Tilfælde.

Ligesom i Ussings Udgave meddeles under Texten de vigtigste Haandskriftlæsemaader. Til Hjælp ved Oplæsningen findes de

sædvanlige Accenter og desuden — meget praktisk — Anbringelsen af en lodret Streg, hvor der er en Hiat.

Fasc. I., 1893 (XXXIII, 158 pp.), indeholder *Amphitruo, Asinaria, Aulularia* og som Indledning Optryk af de Steder hos antike Forfattere, hvor Plautus og hans Digtning omtales, Fasc. II, 1892 (VIII, 161 pp.), *Bacchides, Captivi* og *Casina,* Fasc. III, 1895 (XIII, 130 pp.), *Cistellaria, Curculio, Epidicus,* Fasc. IV, 1895 (XVIII, 222 pp.), *Menaechmi, Mercator* og *Miles gloriosus.* Ved flere tvivlsomme Steder i de sidste Hæfters Text have Udgg. paa ny efterset den ambrosianske Palimpsest.

C. J.

Friedrich Kauffmann: Deutsche Mythologie. 2te Aufl. Stuttgart 1893, Göschen. 119 S.

Schwer wird es einem gelingen, in so gedrängter form wie in der von prof. Kauffmann gegebenen, eine inhaltsreichere darstellung der mythologie mit berücksichtigung der verschiedenartigen erscheinungen bei allen germanischen völkern zu finden. Die darstellung ist von anmutiger frische belebt; vieles kann des beschränkten raumes wegen nur leise angedeutet werden; dies geschieht aber auf eine solche weise, dass der laie zu weiterer wissbegierde, der jünger der wissenschaft zu weiterem studium angeregt wird. In dem büchlein spürt man die forschungen der germ. mythologiekunde von ihrem anfang an bis zum heutigen stand der einschlägigen fragen. — Einige der rationalistisch-naturalistischen mythendeutungen könnten wohl mit vorteil überschlagen sein. Ungenau ist das referat von Þrymskviða seite 73: Loki hat es nicht nötig dem erzürnten Thor mitzuteilen, dass der hammer gestohlen worden sei, das weiss Thor schon selbst; er teilt es dem Loki mit, nachdem er umsonst in seinem haar und bart gesucht. — Besonders anregend und orientierend ist die geschichtliche einleitung vom untergang des germ. heidentums.

R. M.

Die schöne Magelone, aus dem Französischen übersetzt von *Veit Warbeck* 1527. Herausg. vom *J. Bolte.* [Bibl. ält. deutscher Uebers., hrsg. von *A. Sauer.* 1.] Weimar 1894, Felber. LXVII + 87 S.

Wiederum haben deutsche gelehrte eine die wissenschaft fördernde und das studium belebende neue arbeit begonnen: die veröffentlichung älterer deutscher übersetzungen. Diese reihe von neudrucken wird vom herausgeber dem prof. Bernays gewidmet. Auf den umschlägen des ersten heftes werden vorläufig nicht weniger als 45 nummern in aussicht gestellt, von denen viele schon in vorbereitung sind[1]; nicht nur das litterarische studium sondern auch das der sprache an und für sich wird aus dem auf diese weise dargebotenen stoff hoffentlich grossen nutzen ziehen können.

Das erschienene heft: Warbecks schöne Magelone hebt mit einer inhaltsreichen, die vorliegenden fragen erschöpfenden einleitung an, welche die französische vorlage Warbecks, deren verbreitung, Warbecks leben, die französische litteratur am kursächsischen hofe, Warbecks verdeutschung und die nachwirkung derselben behandelt und mit einer bibliographie endet. In der dänischen bibliographie wird auch auf Holberg Peder Paars 4, 2 hingewiesen, wo »skiønne Magdelone» und «med Sølvnøgelen, Herr Peer, Velbaarne Herre» angerufen werden. Jedoch kann dies natürlicherweise nicht zum beweise einer dänischen ausgabe der schönen Magelone «schon vor 1646» dienen[2]. — Nach abdruck des textes sind die varianten des ersten druckes Augsburg 1535 angeführt. Die bemerkung «Die 2. Person Plur. bildet der Augsburger dreifach: auf -et, -en, oder -ent, während Warbeck *nur* die Endung -et und -en gebraucht» wäre zu ergänzen: in der ausgabe Boltes s. 71 «wissent» (imper. 2. pers. pl.); gleichfalls die bemerkung: «*Lust* gebraucht Warbeck als Fem., der Augsburger als Masc.»: in der ausgabe Boltes s. 37 «keinen Lust» (acc. sing.).

Raphael Meyer.

---

[1] Die publikationen werden eine auswahl der deutschen übersetzungslitteratur vom 14. bis zum 19. jahrhundert umfassen; die brauchbarkeit der ausgaben wird durch bewährte namen verbürgt.

[2] Die jahreszahl 1646 wäre übrigens in 1648 zu ändern, da der betreffende 2te teil (besser so als das 2te buch) von D'Urfés Astrée in der übersetzung Soren Terkelsens erst 1648 erschien, mit welcher jahreszahl auch die betreffende vorrede unterschrieben ist. Die dänische ausgabe von 1690 weist in der vorrede auf die deutsche von 1535 hin.

Thucydides. Ausgewählte Abschnitte für den Schulgebrauch bearb. von *Chr. Harder*. I. Text (XIV + 224 S.); II. Schülerkommentar (34 S.). Leipzig 1894, Freytag.

Dette udvalg er ifølge forordet afpasset efter den nye undervisningsplan i Tyskland, der nøder til stærk begrænsning af læsestoffet; efter udg.'s sigende tør Thukydid for fremtiden ikke gøre regning på mere end 1 af de 4 semestre, som han må dele med Platon og Demosthenes. Udvalget, der henter sit stof fra hele værket, mest fra 2., 6. og 7. bog, er dog så stort, at man ved at læse blot halvdelen deraf vilde få en ganske god forestilling om historieskriveren; tilmed er der ret praktisk imellem de enkelte stykker indskudt korte indholdsangivelser af det forbigåede. såat kontinuiteten nogenlunde er bevaret. Til slutning er tilføjet Lucrets' skildring af pesten i Athen, et uddrag af Andokides' mysterietale og lignende brudstykker, der heldigt supplerer Thukydids fremstilling.

Som rimeligt, er texten lagt tilrette for skolen og byder intet væsenligt nyt. I forordet s. VI anfører udg. 4 læsemåder, der, såvidt ham bekendt, «sich in dieser Auswahl zum ersten Male finden», nemlig: II 44, 1 *τραφέντας* (overflødigt, når man med Abresch skriver *τόδε* istf. *τὸ δὲ*); II 52, 2 *ἔκειντο καὶ ἀποθνήσκοντες* (sål. Oncken); II 76, 2 *ξυντεκτηνάμενοι* («durch Bretter stützen», en efter mit skøn tvivlsom og heller ikke rigtig passende betydning); III 82, 2 *μᾶλλον δὲ καὶ ἧσσον χαλεπὰ* (sål. i mine comm. crit. p. 111). Sammesteds gør han to nye forslag: III 58, 4 *ἐναγίσμασι* istf. det ganske vist mærkelige *ἐσθήμασι* og III 82, 1 *τῶν ξυμμάχων* istf. *ξυμμαχίας*, lidet sandsynligt.

Kommentaren er i allerhøjeste grad kortfattet; det går dog vel vidt, når der til det mærkelige *ἐπεὶ* II 51, 5 blot bemærkes: «advers. od. kausal». Oversættelsen gør ikke altid indtryk af at være nøjagtig eller heldigt formuleret.

K. H.

C. P. Christensen Schmidt.

(30te Maj 1832—29de Marts 1895.)

Den Mand, hvis Navn staar over disse Linier, hørte til det Slægtled af Filologer, der er kendt ved Navne som Edv. Holm, O. Siesbye, Jean Pio, C. Iversen, Chr. Bruun, V. Pingel, Fr. Nutzhorn. Han var født i 1832 og blev filologisk Candidat i Januar 1858. Hans Studieaar faldt under Madvig i dennes kraftigste Alder, og Madvigs Indvirkning spores tydelig i Christensen Schmidts overvejende Interesse for den syntaktiske Side af Sprogvidenskaben. Med sine naturlige Anlæg for Poesi og sin varme Kærlighed til de store græske Digtere forbandt han denne, som man skulde synes, fjærnere liggende Lyst til Indgaaen paa grammatiske Undersøgelser, der ofte krævede det taalmodigste, smaaligste Arbejde, og hvis Resultater nødvendigvis maatte være uanseelige i Sammenligning med den anvendte Flid. C. S.'s grammatiske Afhandlinger, hvoraf de fleste ere trykte i dette Tidskrift, fortjene en større Opmærksomhed, end de vistnok tør siges at have fundet hos Filologerne, hvortil maaske den noget tunge og brede Fremstilling har bidraget. De indeholde mange rigtige og frugtbare Opfattelser og hvile overalt paa et stort, omhyggelig samlet Materiale. Paa dette Omraade, hvor Forfatteren var selvstændig Forsker, udstrakte han sine Undersøgelser videre, ogsaa udenfor det græske Sprog, idet han søgte Oplysninger hos den sammenlignende historiske Sprogforskning og i Modersmaalets ældre og yngre Former.

Ellers var han i Filologien og i sine Sympathier udelukkende Græker. Han var fortrolig med de græske Digtere langt udover, hvad Filologer pleje at være. Han har oversat flere Digterværker, som ikke forelaa paa Dansk, fornemmelig de Skuespil af Euripides, som Wilster ikke havde gengivet; og han efterlader en Oversættelse af Apollonios's Argonautertoget, som nu er under Trykken. Ogsaa alt andet, der vedrørte den græske Cultur, var sikkert paa hans Deltagelse og Forstaaelse, uden at han derfor glemte sit Fædreland, hvis Ære og Lykke stedse laa ham alvorligt paa Sinde.

Hos dem, der have kendt C. S., vil han dog ikke blot mindes som den lærde Grammatiker og omhyggelige Oversætter, men Erindringen vil nok saa meget dvæle ved hans Personlighed, som han stod glad og rig ved Sangens og Digtekunstens Gaver i den Kreds, han holdt af, fordi den havde samme Interesser som

han og dyrkede den samme Videnskab. Thi Haand i Haand med C. S.'s trofaste Kærlighed til græsk Aandsliv og græsk Poesi gik hans stærke og rene Begejstring for den filologiske Videnskab. Baaret af denne Følelse virkede han ogsaa i det filologisk-historiske Samfund; de allerfleste af hans Arbejder ere først meddelte paa Møderne i dette Samfund, og ogsaa ellers var C. S. en af de faa ældre, som regelmæssigt indfandt sig ved de videnskabelige Sammenkomster og ved Samfundets Fester; kun i de sidste Aar tillod hans Helbred ham ikke at komme. At han var en velset Gæst, kan bevidnes af hele den ældre Slægt; han var en interesseret Tilhører ved Foredragene, og ved Festerne var det ham, som gav Stemningen Udtryk i sine Digte og altid havde noget smukt at sige i sin Tale.

For Erindringen staar Billedet af C. S. i milde Farver men med kraftige Conturer, en dygtig Personlighed, udholdende og selvfornægtende i sit Arbejde, ubrødelig tro mod den Skønhedsverden, hans Sjæl tilhørte, beskeden og tilbageholdende i sin Færd. Han har ikke svigtet det Kald, han selv sang om ved filologisk Samfunds Femogtyveaarsfest med disse Ord:

Gjennem Tider lange
Gaae fra Haand til Haand
Sagn om tusind gamle
Spor af Slægtens Aand;
Sagnets Røst at tyde
For vor Old med Skik
Er det høje, skjonne
Kald, vor Fylking fik.

C. Jørgensen.

Fortegnelse over Christensen Schmidts Arbejder.

Hvorledes er det fat med Studenterlivet og hvad kan der gjøres derved? Et Samvittighedsspørgsmaal for alle Studenter, besvaret efter bedste Evne af *Unus de Multis*. Manuscript for Studenter. September 1856. Kbh. 23 S. 8°.

Nogle Bemærkninger til Læren om Participierne i Græsk (Kort Udsigt over d. philol.-hist. Samfunds Virksomhed 1860—74, S. 32—34).

Undersøgelser om Ønskesætningen i Græsk, fortrinsviis paa Grundlag af de homeriske Digte (Smst. 1874—76, S. 30—35).

Om det saakaldte *σχῆμα διὰ μέσου* (Smst. 1876—78, S. 27—40).

Den prohibitive Nægtelsespartikels Brug i de ældste græske Sprogmindesmærker (Smst. 1880—82, S. 15—19).

Om Infinitivens Tempusformer ved *ἐβουλόμην ἄν* og lign. Udtryk (Det philol.-hist. Samfunds Mindeskrift i Anl. af dets femogtyveaarige Virksomhed 1879, S. 34—46).

Bemærkninger om nogle eiendommelige conjunctiviske Spørgeformler i Græsk (Nord. Tidskr. f. Filologi og Pædagogik, ny Række, I, 1874, S. 193—245).

Om *ὡς ἄν* med efterfølgende Participium, Bemærkninger til Xenophons Anabasis V, 7, 22 (Smst. II, 1875, S. 113—145).

Undersøgelser om Grækernes hypothetisk-betingede og potentiale Udsagn i indicativisk Form, fortrinsviis paa Grundlag af de homeriske Digte (Nord. Tidskr. f. Filologi, ny R., III, 1878, S. 161—209).

Aorist Indicativ om det Ikke-Fortidige i hypothetisk-betinget og potentialt Udsagn (Smst. IV, 1880, S. 245—271).

Om det græske Aorists Tidsbetydning i conjunctiviske Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger (Smst. VII, 1887, S. 81—118).

Om de til *est (nihil est, quid est) cur* o. l. svarende græske Sætningsforbindelser (Smst. VIII, 1888, S. 241—283).

Om den antagne homeriske Conjunction *ὅ τε,* dens formodede Betydningsudvikling og dens Forhold til Tidsconjunctionen *ὅτε* (Smst. X, 1892, S. 89—159; Kort Uds. II, S. 178).

Om Gjensidighedsforholdet mellem Grund og Følge og de sproglige Vidnesbyrd derom i visse, nærmest græske, Sætningsforbindelser (Smst. 3. Række, I, 1893, S. 15—35, 49—70; Kort Uds. II, 212—213).

Om den eiendommelige Udtryksform og Sætningsforbindelse i Platons Kriton p. 44 D (Smst. II, 1894, S. 49—78).

Særegenheder i den græske Ordføiningslære. Korte Regler og Bemærkninger til Brug ved Undervisningen. Odense (1875) 1888. 20 S.

Oversættelser.

Prøve af en Euripides-Oversættelse (Troerinderne V. 98—568) (Tidskr. f. Philol. og Pædag. VIII, 1869, S. 94—108).

Skuespil af Euripides, oversatte. 1.—2. Hæfte. Kbh. 1875.

Udvalgte Stykker af Hesiodos (Opuscula philologica ad J. N. Madvigium missa. Kbh. 1876, S. 279—293).

Pigen fra Æthiopien, græsk Roman af Heliodoros, oversat. Odense 1893.

Caesar, Hirtius og Pollio.

Historisk-kritisk Undersøgelse.

Af **Joh. Forchhammer.**

(Sluttet.)

III. *Bellum Africum.*

Fordi *Asinius Pollio* ikke har havt nogen Del i den endelige Redaktion af Caesars og Hirtius' Skrifter, er det ingenlunde udelukket, at han kan have skrevet *Bellum Africum*[1]. Forfatteren til denne lille Bog maa have været en Mand, der i Caesars nærmeste Omgivelser har deltaget i Felttoget i Africa fra Begyndelsen indtil Enden. Af Plutarchs Caesar 52 ved vi, at Pollio var med Caesar i Africa; det er saaledes ikke umuligt at tænke paa ham som Forfatter af en saadan Dagbog. Men gaar vi fra det rent negative over til positive Beviser, støder vi i vor Undersøgelse paa to store Vanskeligheder. Dels har vi saa lidt tilbage af Asinius Pollios Skrifter, at vi ikke deraf kan danne os et klart Begreb om hans Forfatterejendommelighed, dels er bellum Africum os overleveret i en saa mishandlet Skikkelse, at det er rent umuligt at sige, hvorledes Bogen oprindeligt har set ud.

Asinius Pollio kjender vi bedst fra de tre Breve fra ham til Cicero, som er optagne i Ciceros Breve ad familiares X. 31—33. De er baade efter Indhold og Form ret charakteristiske. I det 32te Brev giver Pollio en bidende Kritik af sin Kvæstor Balbus, hvori der falder et ganske lille Hib til Caesar. Hans Kritik af Caesars Commentarii, som Sueton har bevaret, har jeg allerede tidligere omtalt (S. 30). *M. Annaeus Seneca* har i Suasoria VII givet os to Brudstykker af Pollio; det ene, af hans Tale pro Lamia, er et nærgaaende Angreb paa Ciceros

---

[1] Bellum *Africum* kalder Curio Krigen Caes de b. civ. II. 32. 13, og saaledes kaldes Bogen Suet. Caes. 56 og i de bedste Haandskrifter til selve Værket. Bellum *Africanum* kalder Hirtius Krigen i sit Brev til Balbus.

Charakter; det andet, hentet fra Pollios store historiske Værk om Borgerkrigen mellem Caesar og Pompejus, indeholder en kort, velskreven, ikke smigrende, men i det hele ret træffende Charakteristik af Cicero. Føjer vi hertil Beskyldningen mod Livius for Patavinitas, kan vi vel samle alt dette til et Billede af Pollio som en kritisk Natur med et skarpt Blik for andres svage Sider.

Som Pollio selv var en ejendommelig Personlighed, var hans Historie et anset Værk. Som den, der havde levet i Caesars Omgivelser, havde han meget at fortælle, og vi maa tro, at han, der kritiserede andre saa strængt, i det mindste har stræbt efter at skrive upartisk. En Ting vil jeg dog udhæve: Pollio var ikke bange for at omtale sig selv. Beretningen hos *Appian* (b. civ. II. 45) om Pollios Virksomhed for at redde Levningerne af Curios Hær efter Nederlaget ved Bagrada (S. 33), og Beretningen hos *Plutarch* (Caes. K. 52), om at Pollio tilligemed Caesar havde reddet Hæren ved et Angreb af Fjenden i Africa (se nedenfor), kan kun være hentede — direkte eller indirekte — fra Pollios historiske Værk. Jeg udhæver dette, fordi det kun daarligt stemmer med den Rolle, som *Landgraf* tillægger Pollio: ved Redaktionen af Hirtius' efterladte Værk af Beskedenhed at have udslettet ethvert Spor af sin egen Virksomhed.

Hvad Pollios Stil angaar, charakteriserer *Quinctilian* (X. 1. 113) ham som Taler saaledes: «Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia, adeo ut quibusdam etiam nimia videatur, et consilii et animi satis, a nitore et jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit seculo prior». Et andet Sted (X. 2. 17) udhæver *Quinctilian* særlig hans *diligentia*. *Seneca* (epist. 100. 7) taler om Pollionis Asinii (compositio) salebrosa et exsiliens et ubi minime expectes relictura. Hans stærkt archaiserende Stil udhæves i *Dialogus de oratoribus* K. 21: «Asinius videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse». Denne hans Stræben efter gammeldags Ord og Vendinger — i bevidst eller ubevidst Modsætning til Ciceros Sprog — viser ogsaa hans efterladte Breve[1].

---

[1] *J. H. Schmalz:* Ueber den Sprachgebrauch des Asinius Pollio. Zweite Auflage. München 1890.

Med dette Billede af Pollio som Person og Forfatter vil vi saa sammenligne det Billede, vi faar af Forfatteren til Bellum Africum. Den rent sproglige Side, der for Landgraf er et og alt, vil vi forelobig lade ligge.

Bellum Africum er nærmest at betragte som en overarbejdet og udvidet Dagbog. Forfatteren begynder med Caesars (og sin egen?) Ankomst til Lilybaeum den 18de December 46 (i Virkeligheden svarer det til den 23de Oktober). Vi faar strax i det forste Kapitel et levende Indtryk af Caesars Utaalmodighed, medens Skibene og Tropperne samles. Vi hører foruroligende Rygter om de Troppemasser, der vare samlede mod Caesar i Afrika. — K. 2. Da sex Legioner og 2000 Ryttere ere samlede, gaar Caesar ombord d. 26. Decbr. og faar efter fire Dages Sejlads Afrika i Sigte; men Stormen havde spredt Flaaden, og kun med faa Skibe sejlede han forbi Clupea og Neapolis — flere Borge og Byer ikke langt fra Havet lader han bag sig — og landsætter saa de Tropper, han havde med sig, ved Adrumetum. Forfatteren beretter saa Begivenhederne Dag for Dag — jevnlig med nøjagtig Angivelse af Dato og med stor Omstændelighed. Det kunde vi nu kalde det oprindelige Dagbogsstof. Men ved Siden heraf hører vi ogsaa, hvad der foregaar hos Modstanderne, hvad Forfatteren ikke selv har været Øjenvidne til, men som han bagefter lejlighedsvis har hort af Overlobere eller andre; det indsættes da i Dagbogen, der hvor det formentlig chronologisk hører hjemme. Det er altsaa en Udvidelse af Dagbogen. I K. 4 fortælles saaledes, hvorledes L. Plancus beder Caesar om Tilladelse til at aabne Forhandlinger med C. Considius, der var Kommandant i Adrumetum. Han faar Tilladelsen og sender en Fange med et Brev til Considius. Saa fortælles, hvorledes det gik videre med Fangen og Brevet, hvilket Forfatteren ikke kan have erfaret for senere. — Efter den uheldige Rytterkamp d. 4de Jan. (K. 12—18), forskandser Caesar sig i sin Lejr udenfor Ruspina, hvor han holder sig rolig indtil den 26de Januar, da han efter at have faaet nye Tropper fra Sicilien føler sig stærk nok til at gaa angrebsvis frem. I dette Afsnit (K. 20—36), hvor der selvfølgelig foregaar lidet i Lejren selv, indflettes en Række samtidige Begivenheder til Lands og til Vands: hos *M. Cato* i Utica (K.

22 og 23), hos Kong *Juba* (K. 25), hvad *Scipio* tager sig for (K. 24; 27; 30; 32), o. s. v. Hvert Kapitel eller Afsnit indledes med det ensformige: «Cato interim», «Scipio interim», «Caesar interim», eller «dum haec ad Ruspinam fiunt». Til disse to Hovedbestanddele af Dagbogen, det selvoplevede og det af andre berettede, kommer som tredie Del Forfatterens Betragtninger.

Lad os først se lidt nærmere paa det, som Forfatteren beretter som Øjenvidne. Trods den store Nøjagtighed, hvormed han tilsyneladende medtager alt indtil de mindste Enkeltheder, kunne vi ikke holde det Spørgsmaal tilbage: Tør vi virkelig stole paa Sandheden af hans Beretning? En vis Tvivl paatrænger sig Læseren strax ved de første Dages Begivenheder. Da Forhandlingerne med Considius om Adrumets Overgivelse ikke førte til noget, og Caesar med sine faa Tropper ikke vovede et Angreb paa Byen, brød han næste Dag op i Retning af Ruspina. Dette Øjeblik benyttede Considius til et Angreb. *Dio Cassius* fortæller kort (42. 58. 4), at Caesar *προσέβαλε μὲν τῷ Ἀδρυμήτῳ, ἀποκρουσθεὶς δὲ καὶ προσέτι καὶ ἐκ τοῦ στρατοπέδου βιαίως ἐκβληθεὶς μετέστη πρὸς πόλιν ἑτέραν Ῥούσπινα.* Om et egentligt Angreb paa Adrumetum kunde der med de Tropper, Caesar havde, ikke vel være Tale. Her kan Dio Cassius neppe have Ret. Angrebet paa Lejren skildrer Forfatteren til B. Afr. saaledes K. 6: «(Caesar) castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, — castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant et eius agmen extremum insequi coeperunt». Selv om Caesar ganske frivilligt forlod Lejren (og der kan ikke være Tale om, at han, som Dio Cassius siger, blev jaget eller drevet ud af den), ser det dog ud som om Sandheden i Bell. Afr. er lidt tilsløret. Caesar blev aabenbart angrebet under Opbrudet. Udtrykket «quum movere *vellet*», er vist mere korrekt end det følgende: «castra, unde Caesar egressus iter facere coeperat». Med det følgende: «accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum duo milia loco pellerent fugarentque in oppidum» (vel at mærke, et Øjeblik efter var Rytterne der igjen), maa sammenlignes K. 70. 3: «Caesaris autem non amplius III aut IV milites veterani cum se con-

vertissent et pila viribus contorta in Numidas infestos cojecissent, amplius duum milium numero ad unum terga vertebant» o. s. v. Begge Steder dækkes der med broutende Ord over en meget kritisk Stilling. Mon Pollio vilde berette Sagen paa en saa kejtet Maade? Et enkelt Sted synes vi at kunne anstille en Sammenligning mellem den virkelige Asinius Pollio og Pseudonymen. *Plutarch* fortæller aabenbart efter Asinius Pollio (K. 52): «Engang, da Caesars Ryttere» — jeg tænker, de holdt Vagt uden for Lejren — «ikke vare agtpaagivende, (thi en Libysk Mand dansede for dem og spillede samtidigt beundringsværdigt paa Fløjte, og de sad og morede sig, medens de havde overgivet deres Heste til Slaverne), omringede Fjenderne dem og huggede ind paa dem, og nogle dræbte de paa Stedet, andre dreve de over Hals og Hoved ind i Lejren og trængte ind sammen med dem i Lejren. Og hvis ikke Caesar selv og Asinius Pollio sammen med Caesar var ilet til Hjælp og havde standset Flugten ud af Lejren, vilde Krigen være endt med det samme». Hvis nu det er Asinius Pollios Dagbog, vi have opbevaret, hvorfor har han da ikke med et eneste Ord berørt den Begivenhed, hvori han spillede en saa hæderlig Rolle? Hvem vil dog tro paa Fabelen om Asinius Pollio's store Beskedenhed — endogsaa i hans Dagbog! —, hvorved han udslettede alle Spor af sin egen Virksomhed baade som Kriger og Forfatter? For mig staar Forfatterens Taushed som det første Bevis paa, at Bellum Africum ikke kan være skrevet af Asinius Pollio.

Noget af det mærkværdigste er de Betragtninger, som Forfatteren af bellum Africum, der er en blind Beundrer af Caesar og blottet for al Kritik, anstiller ved enhver Lejlighed. Som et Exempel vil jeg anføre Forfatterens Betragtninger K. 31. Jeg har tidligere omtalt, hvorledes Caesar saa sig nødt til mellem den 5te og 26de Januar (gammel Stil) at indskrænke sig til Defensiven. Han drog Mure fra Lejren til Havet og til Staden Ruspina, og fra Staden til Havet, befæstede Stillingen paa alle Maader og ventede paa den Troppesending, der skulde komme fra Sicilien. Scipio, der i flere Dage havde opstillet sin Slaglinie udenfor sin Lejr, vovede sig en Dag ind under Caesars Lejr og tilbød Slag. K. 31: Quibus rebus cognitis Caesar jubet milites, qui extra muni-

tiones processerant[1] pabulandi lignandique aut etiam muniendi gratia vallum[2] petierant quaeque[3] ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret. Quodsi propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto esset. Efter en Række Betragtninger, som jeg senere skal komme til, følger saa K. 32. Scipio interim paulisper, ut antea dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra et concione advocata de terrore suo* desperationeque exercitus Caesaris facit verba et cohortatus suos victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar jubet milites rursus ad opus redire et per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Det er en meget detailleret, men klar Fremstilling af, hvad der gik for sig fra begge Sider, og Texten er upaaklagelig. Men den jevne Beretning afbrydes af følgende Betragtninger (K. 31 §§ 4—10): At haec non ipse (Caesar) per se coram, cum de vallo prospecularetur; sed mirabili [peritus] scientia bellandi in praetorio sedens per speculatores et nuntios imperabat, quae fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis perterritisque et concessam vitam et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Praeterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae munitiones castrorum [atque][4] valli fossarumque altitudo et extra vallum stili caeci mirabilem in modum consiti vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant: scorpionum, catapultarum cetero-

[1] quique addunt codd.
[2] vallem codd.
[3] quique codd.
[4] atque om. A.
* [Mon ikke *summo*? Red.]

rumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium praeparaverat, non hostium vi et metu commotus. Patientem[1] se timidumque hostium opinioni praebebat; neque idcirco copias — quamquam erant paucae tironumque — non educebat in aciem, quod[2] victoriae suae diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura; turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquiis adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

Den sidste Sætning indeholder Grunden til, at Caesar holdt sig rolig i Lejren og ikke modtog det tilbudte Slag. Lejrens fortrinlige Befæstning var Grund nok for Scipio til ikke at vove en Storm. Alt det øvrige er kun store Ord, der skal dække over den ubehagelige Kjendsgjærning, at Caesar ikke tør optage den Handske, der kastes til ham. Jeg tænker, *Caesar* vilde faa sig en hjærtelig Latter ved at læse sin Krigsfælles Betragtninger; men *Asinius Pollio* vilde med Rette blive yderst indigneret, naar han hørte en lærd Mand paastaa, at han havde skrevet slige Taabeligheder.

Forfatteren af bellum Africum kan til Nød fortælle og beskrive; men ræsonnere kan han slet ikke; havde han afholdt sig derfra, var hans Bog blevet betydelig bedre. Det er ikke blot Caesars, men ogsaa Scipios Tanker, som Forfatteren mener at kunne gætte. — Endelig (K. 34) kommer den længe ventede anden Troppesending fra Sicilien; men Tropperne ere medtagne af Rejsen og Søsygen, og Caesar vil unde dem nogle Dages Hvile, inden han begynder at gaa angrebsvis til Værks. K. 35. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant [comites] mirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro consuesset bellum inferre et lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationi-

[1] sapientem codd. Jeg har forandret Interpunktionen.
[2] qui A (an quia?).

busque propositis, pro perfugis speculandi gratia in castra Caesaris mittunt. — Spejderne blive Overlobere og berette som Hensigten med deres Sendelse: Venimus, ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnae cognosceremus atque eis renuntiaremus. — Det er der god Logik i, men ikke i Forfatterens Ræsonnement om Scipios Frygt, som han ikke kunde vide Besked om. Var Scipio begyndt at blive bange, var det vel, for at Caesar nu vilde gaa over fra Forsvar til Angreb, som ogsaa snart skete.

Den nyeste Udgave af *bellum Africum* er besorget af *Edv. Wölfflin* og *Adam Miodónski* (Lips. 1889). Udgivernes Standpunkt fremgaar noksom af Titlen: «*C. Asini Polionis*[1] *de bello Africo commentarius*». Bogen er tilegnet *Gustav Landgraf* og fremkaldt ved hans «Untersuchungen». Udgiverne hylde Landgrafs Theori om Asinius Pollio, ikke blot som Forfatter af *bellum Africum*, men ogsaa som Redaktør og Afslutter af Hirtius' Værker.

For dem som for Landgraf er den historiske Side af Undersøgelsen ganske underordnet; Sporgsmaalet bliver overvejende lexikalsk, og den vidtløftige og i Enkeltheder lærerige Kommentar, der ledsager Værket, ligesaa. Naar man nu hos Landgraf eller hos *W.—M.* (Praefatio XXII. XXIII) ser Fortegnelsen over Ord, som forekomme i Pollios tre Breve til Cicero og gjenfindes i b. Afr., kan jeg til Nod forstaa, at man, naar man kun vejer Ord, kan komme til den Tro, at Ligheden maa have en dybere Grund; men læser man saa b. Afr. fordomsfrit igjennem og gjor en Slags Kontraprove, vil man finde, at de Ord og Former, der er de mest ejendommelige for denne Forfatters Stil (smlgn. S. 38), ligesaalidt gjenfindes i Pollios tre Breve som i de Afsnit af 8de Bog af b. Gall. eller i b. Alex., som L. tillægger Pollio. I hvilken Grad Striden for og imod Pollio er bleven en Strid om Ord viser følgende (W.—M. S. XXVI). En Modstander af Theorien gjorde opmærksom paa, at Ordet *plane* fandtes fire Gange i Pollios tre Breve, det maatte da være et Yndlingsudtryk;

[1] Formen *Pollio*, ikke *Polio*, synes at være den overvejende i Indskrifter.

men det fandtes ikke i hele b. Afr. W. — M. véd dog Raad: «dissensum sustulimus(!) leni emendatione cap. 22. 2, ubi pro «Italiam *paene* oppressam» restituendum erat «*plane* oppressam». Saa er jo alt godt.

Hvorledes skal vi nu forklare den Lighed, der er mellem Ordforraadet hos de to Forfattere? I Republikens sidste Menneskealder spores en dobbelt Strømning i det romerske Skriftsprog. En nyere Retning, hvis Hovedrepræsentant var *Cicero*, fjernede sig mere fra det ældre noget tungere Skriftsprog og fra det daglige mere skjodesløse Talesprog. De fleste af Datidens Talere, ikke blot *Caesar* og *Hirtius* (der ligefrem tog Undervisning hos Cicero[1]), men overhoved de fleste af Ciceros Korrespondenter høre til denne Retning. Det udelukker vel ikke, at hver til en vis Grad bevarer sin Forfatterejendommelighed: Caesar er ikke Cicero, og Hirtius ikke Caesar, men et vist Fællespræg lader sig ikke nægte.

I Modsætning hertil gik en anden Retning ud paa at hævde det ældre Skriftsprogs og det daglige Talesprogs Ret, tildels endogsaa paa med Bevidsthed at drage forældede Ord og Former frem. Vi tage vel ikke fejl, naar vi sætte *Varro* som Hovedrepræsentant for denne Retning, som ogsaa *Pollio* med Bevidsthed sluttede sig til. Herved kunde disse Forfattere i mangt og meget faa en vis Lighed med dem, der uden en saadan bevidst Stræben anvendte det Sprog, de vare vante til at bruge i det daglige Liv, ogsaa i Skrift. Det er heller ikke saa underligt, om der i en længere Krigsperiode danner sig et eget Soldatersprog[2]. I et saadant Sprog er b. Afr. nærmest skrevet, uden at derfor Forfatteren behover at være en ganske udannet Soldat. Snarere viser han sig ved Brugen af græske Ord og nogle Vendinger fra Rhetorskolen

[1] Cic. ad fam. IX. 16. 7: Hirtium ego et Dolabellam dicendi discipulos habeo, coenandi magistros.

[2] Hvis der er Mening i Stedet b. Afr. 85. 7. «illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt», maa *urbani* være et Øgenavn, som Veteranerne (auctores caedis) gav de Legater og andre hojere staaende Mænd, der nylig vare komne fra Rom og ikke vare fortrolige med Soldaterlivet. Maaske ogsaa det mærkværdige *pauci* (*οἱ ὀλίγοι*, Aristokraterne) K. 2. 3. og 98. 2 maa forklares som et saadant Soldaterudtryk. (Hos Sallust Cat. 20. 7 og hist. 1. 48. 6 staar det dog noget anderledes.)

som halvdannet, og af saadanne «halvstuderede Røvere» kunde der vel findes flere i underordnede militære Stillinger. Pollio, der i flere Aar havde levet i Lejren, kunde godt med eller uden Bevidsthed have optaget endel af dette Soldatersprog; men for de værste Udlobere har hans Dannelse dog friet ham. Saaledes vilde jeg forklare Ligheden mellem Pollio og Forfatteren af b. Afr. Naar derfor denne skriver 'postquam—quum—jussisset' (K. 40. 5), 'postquam—quum—venisset' (K. 50. 3) og 'simulatque—quum pervenisset' (K. 4. 3), mener jeg ikke, at det bør rettes i et Værk som b. Afr.[1]; men selv om det var godt Latin i Lejren ved Ruspina, tror jeg derfor ikke, at *Pollio* vilde have optaget det i et Brev til Cicero, endnu mindre i sine *historiae*, efter at han 10 Aar senere havde taget Undervisning hos Filologen Ateius (Svet. de ill. gramm. 10) — ikke en Gang i en Dagbog, om han havde fort en saadan. Hvad der gjælder om saadanne grammatikalske Ejendommeligheder, gjælder ogsaa om Ordvalget. De Ord, som Pollio har optaget af det daglige Sprog, kan Forfatteren til b. Afr. ogsaa have brugt; men man kan ikke slutte omvendt. Gaar man nu Listen af fælles Ord og Udtryk igjennem (W.—M. XXII. XXIII), saa ere de færreste af dem ejendommelige. Som særlig talende Beviser nævner W.—M. S. XXIV flg. regnum *Bogudis*. Efter Priscian bruger Livius ogsaa denne Form. Fordi Strabo og Appian kalder ham Bogos og Dio Cassius Boguas, kan godt alle Samtidige i Africa have brugt den anden Form af Navnet. — *Pro contione* findes ikke hos Caesar og Cicero, men hos Sallust Jug. 8. 2. — Hverken hos Caesar eller Hirtius finde vi Ordet *villa* brugt, men hos Pollio (ep. 33. 5) staar «aut in agris aut in omnibus villis» og i b. Afr. (65. 1) staar «in agris et in omnibus villis». — Paa disse tre Steder lægge W.—M. særlig Vægt. Skulde jeg lægge Vægt paa et enkelt Ord, kunde jeg endnu nævne det sjeldne Ord *utrobique* og Udtrykket «duxit se ab Gadibus» (ep. 32. 1) sammenlignet med «se clam subduxit» (b. Afr. 93. 1); men det smager af et Soldaterudtryk.

Det Resultat, hvortil jeg i min Undersogelse er kommet,

---

[1] A og saagodt som alle andre Haandskrifter har det saaledes alle tre Steder.

bliver altsaa, at Pollio umulig kan være Forfatter til b. Africum. Det er en meget daarlig Tjeneste man viser en fremragende Mand, som Pollio aabenbart har været, at tiltro ham Forfatterskabet af et Værk som bellum Africum, selv om man vil sige, at det er rent private Optegnelser, der aldrig have været bestemte til Udgivelse, og selv om man nok saa meget tager Hensyn til den sørgelige Tilstand, hvori Bogen er os overleveret. De sidste Udgivere have ogsaa følt, at Bogen maatte bringes i en anden Skikkelse for at kunne gjælde for et Værk af Pollio og have ment at udrette store Ting ved at udslette en Mængde mistænkelige eller overflødige Ord. Medens Nipperdey og andre have ment at kunne paavise en Snes Glossemata, have Wölfflin og Miodónski ment at kunne paavise omtrent 300 Interpolationer!! «Quodsi in nostra editione prope trecentas invenies interpolationes uncis inclusas, neque omnes nos indagasse affirmamus, nec hic illic nos justo severiores fuisse negamus; sed quoniam novam viam praeivimus, hujus rei rationem reddendam esse duximus.» Endel af disse «Interpolationer» have Udgiverne ment at kunne paavise ved Haandskrifternes Hjælp, naar vedkommende Ord mangle i cod. Ashburnhamensis (A), som de fuldstændig have konfereret, eller i det forøvrigt stærkt interpolerede Leidnerhaandskrift (L.).[1] Andre Interpolationer have de ment at kunne paavise af indre Grunde, og her bliver Vilkaarligheden endnu større end ved den første Klasse. «De reliquis, quas statuimus satis multas, interpolationibus hoc loco silere quam parum dicere praestat idque eo magis, quum, quibus causis ad eicienda glossemata adducti simus, quoad fieri potuit, in adnotatione aperuerimus. Quarum gravissima fuit, quum verba interpolatoris ab Asinii dicendi genere abhorrebant (!).» Her er Vejen aabnet for de største Vilkaarligheder; men til Ære for Udgiverne være det sagt, at de dog sjeldent synes at have slaaet ind paa denne Vej. Trods de 300 Udslettelser er Udbyttet imidlertid tarveligt nok. Bellum Afri-

---

[1] *Werner Müller* (De Caesaris quod fertur belli Africi recensione. Rostochii 1893) har vist Ret, naar han S. 48 siger: 'removendus est cod. L. ex apparatu critico neque ulla ejus lectionum in textu constituendo ratio habenda'. M. er en Modstander af L.'s Theori.

cum smager ikke mere af Pollio efter Wölfflins og Miodónskis Recension end tidligere.

Jeg har allerede ovenfor paavist, at det svageste ved 'Bellum Africum' er de Betragtninger, der knytter sig til Beretningen. Jeg har oftere havt ondt ved at holde den Tanke tilbage, at de slet ikke skyldes samme Forfatter. Men selv om vi vilde fjerne alle Betragtninger og holde os til Beretningen alene, vilde jeg derfor ikke anse Pollio for Forfatter. Det ligger i Bogens Charakter som halv Dagbog, at man kan tænke sig, at Forfatteren efter først at have nedskreven sin Beretning, kan have faaet fyldigere Oplysninger om et eller andet og saa føjet det til i Randen i en løsere Form. Maaske ogsaa en eller anden Betragtning ad den Vej senere er kommet til — af Forfatteren eller andre. Det maatte vel nærmest kunne indtræde ved Beretning om Begivenheder, som Forfatteren ikke havde været Øjenvidne til. Hvorledes jeg tænker mig Beretningen udvidet ved senere Tilføjelser, vil jeg søge at oplyse ved en Analyse af nogle enkelte Kapitler.

Kap. 25.

Dum haec ita fiunt[1], rex Juba, cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque pancitate (α), comparatis equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus e regno ire contendit P. Sitius interim (β) cognito regis Jubae egressu propius ejus regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulentissimum ejus regni, adortus paucis diebus pugnando capit (γ) Quibus[2] quum conditionem ferret. ut oppido excederent idque sibi vacuum traderent, condicionemque repudiassent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes Inde progressus agros oppidaque vexare non destitit. Quibus rebus cognitis Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus

(α) non est visum dare spatium convalescendi augendarumque ejus opum. Itaque

(β) et rex Bocchus conjunctis suis copiis[1]

(γ) et praeterea duo oppida Gaetulorum

[1] Dum — fierent codd. quum — fierent edd. cfr. c. 28. 1; 33. 1; 36. 1. — [2] ɔ: incolis Cirtae.

[1] conj. s. copiis om. codd. UF. —

ducibus abesset (δ), rursus se recipere atque auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi suisque rebus timens, elephantisque XXX relictis suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

(δ) capit consilium, ratus[1] satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno pulsus forsitan utraque re (!) expelleretur. Itaque

Jeg tror at have opnaaet, at dette Kapitel bliver læseligt, hvad det tidligere ikke var. Beretningen skrider ret jævnt fremad fra først til sidst. Vi kunne forstaa, hvorledes en nojagtig Beretter føler sig forpligtet til at berigtige, at Sitius ikke var ene om det, som han først troede, men at Kong Bocchus havde forenet sine Tropper med ham. — Den næste Tilfojelse beviser sig som saadan ved sin Stilling. Hele den følgende Sætning viser ogsaa, at der kun er Tale om én By, og det er naturligvis den vigtige Stad Cirta, ikke en af de to smaa Gætulerbyer. — Ræsonnementerne ere charakteristiske, idet de ere kejtet formede og dumpe forstyrrende midt ned i Beretningen. Men om det virkeligt er lykkedes mig ved denne radikale Kur at forklare dette Kapitels Skikkelse, er naturligvis et stort Spørgsmaal.

Kap. 3.

Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat adversariorum, cui praeerat C. Considius (α), ibi paulisper Caesar ante portum commoratus — exponit exercitum.

(α) et a Clupeis secundum oram maritumam cum equitatu Adrumetum Cn. Piso cum Mauris circiter tribus milibus apparuit.

At en hel Sætning fra Randen er kommet paa et urigtigt Sted forstyrrende ind i Fortællingen, er klart nok. Bemærkningen 'et a Clupeis o. s. v.' horer hjemme i 2det Kapitel, ikke i 3die. Idet Forfatteren sejler forbi Afrikas Kyst, opdager han en fjendtlig Afdeling, der bevæger sig i samme Retning som Caesars Skibe fra Clupea henimod Adrumetum. Tilnærmelsesvis kunde man vurdere Afdelingens Størrelse, henimod 3000 Mand, men hvem der førte den, kunde man naturligvis ikke se fra Skibene, det erfarede han først senere og føjede da Bemærkningen til i Randen, hvorfra den saa kom ind paa et rent forkert Sted i Texten. Det er den

[1] ratus har jeg tilfojet for at faa lidt Sammenhæng i Stykket; det kunde let bortfalde foran satius.

samme Rytterafdeling, der (maaske forstærket med en anden Afdeling) møder os i K. 18. 1. «Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MDC[1] electis peditatuque ejusdem generis satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt[2].» De ankom midt under Slaget «*ex itinere*». Hvad der maaske var lidt gnidret tilføjet i Randen, var udsat for større Fejllæsning, end hvad der stod i den oprindelige Text. Det Tal, der nævnes K. 3 — circiter tribus milibus — kan, sammenlignet med de senere Talangivelser, umuligt være Ryttere; disse kaldes ogsaa Numidae, ikke Mauri. Indskuddet maa vel nærmest, naar man vil have noget ud af det, læses saaledes «et a Clupeis secundum oram maritumam Cn. Piso cum Mauris circiter tribus milibus apparuit.»

K. 41.

Jamque minus mille pass. ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianae, quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim derecta elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit (*α*). Suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrumque sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti[3] adversariorum constituit.

(*α*) quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit.[1]

K. 42.

Quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit. Quum jam prope solis occasum Caesar expectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem pro-

(*β*) non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texis-

[1] Haandskrifternes Tal CCC er rettet efter 19. 4 (W. — M.)

[2] accurrunt (?), A har concurrunt.

[3] patenti om. A.

[1] Naar denne Sætning sættes efter Kapitlets Slutning, er Alt nogenlunde i Orden.

gredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere (β), reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. sent. Sibi difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque

Den logiske Eftersætning til: «Da Caesar havde ventet næsten til Solnedgang», er: «førte han sine Tropper tilbage til Lejren», ikke: «fandt han ingen Grund til at rykke nærmere til Byen». Havde han villet angribe, havde han naturligvis ikke ventet dermed til Solnedgang. Det er altsaa ligesaa fuldt en Sidebemærkning som den, der er paavist K. 25 «non est visum», uagtet der i K. 42 ikke fremkommer en saa haandgribelig og fuldkommen uforklarlig Anakoluthi som i K. 25. Jeg har forovrigt aftrykt disse to Kapitler ordlydende, som de findes i de bedre Haandskrifter, mener ogsaa at de, som de er, giver en rigtig Forestilling om Forfatterens Ejendommelighed. W.—M. have (efter Nipperdey) antaget en Lacune i K. 41 foran «suamque aciem», hvilket ogsaa er nødvendigt, naar man ikke flytter Sætningen «quod ubi Caesar — constitit» hen paa sin rette Plads. Endvidere have de anvendt de kritiske Klammer ved folgende Ord: K. 41 [armatisque], [certo animo] og [patenti]; K. 42 [propius se], [hostesque mediam aciem suam texisse][1], [uno tempore], [in cornu dextro ac sinistro][2], [defatigati], [suis] foran copiis.

En Bemærkning, der fra Randen er kommen ind i Texten, er tydeligt nok ogsaa K. 48 § 3—4. Det indskudte Stykke adskiller den logiske Forbindelse mellem § 2 og § 5.

Med disse Bemærkninger vil jeg slutte denne lille Afhandling. Min nærmeste Opgave har ikke været at rekonstruere Texten i bellum Africum, men at paavise, at dette Værk umuligt kan være skrevet af Asinius Pollio. Jeg tror virkelig, at selv den ivrigste Tilhænger af Landgrafs Theori vil blive betænkelig, naar han læser igjennem [illegible] de Be-

[1] Nipp. og W.—M. læse «texisse et» imod Haandskrifterne.

[2] A har «in cornum dextrum ac sinistrum».

tragtninger, som Forfatteren af b. Afr. lejlighedsvis føjer til den nøgne Beretning. Selv om denne ved hundrede kritiske Klammer og ligesaa mange Konjekturer kunde bringes i en læselig Form, bliver Betragtningerne tilbage, som ingen kritisk Kunst vil berove deres puerile, af og til rent absurde Charakter. Det er en Fornærmelse mod Asinius Pollios Minde at nævne ham som Forfatter til Bellum Africum.

ΚΑΡΔΙΟΦΥΛΑΞ.

Hvor *Polyb* VI. 23 har skildret de romerske Legionærsoldaters Udrustning, deres Skjold, Spyd og Hjælm, føjer han til: "*οἱ μὲν οὖν πολλοὶ προσλαβόντες χάλκωμα σπιθαμιαῖον πάντῃ πάντως, ὃ προστίθενται μὲν πρὸ τῶν στέρνων καλοῦσι δὲ καρδιοφύλακα, τελείαν ἔχουσι τὴν καθόπλισιν· οἱ δὲ ὑπὲρ τὰς μυρίας τιμώμενοι δραχμὰς ἀντὶ τοῦ καρδιοφύλακος σὺν τοῖς ἄλλοις ἁλυσιδετοὺς περιτίθενται θώρακας.*" Det er Hastaternes Udrustning, Polyb her har skildret; men han fojer til: "*ὁ δὲ αὐτὸς τρόπος τῆς καθοπλίσεώς ἐστι καὶ περὶ τοὺς πρίγκιπας καὶ τριαρίους.*" I alle tre Rækker kunde der findes Velhavere — *ὑπὲρ τὰς μυρίας δραχμὰς* (100000 asses) *τιμώμενοι* — som bar et Ringpantser; men de fleste bar kun en Bronceplade for paa Brystet — *ὃ καλοῦσι καρδιοφύλακα.* — Hvilket latinsk Ord tænker Polyb her paa? Et saadant af *cor* afledet Ord findes ikke; derimod er der et Ord *pectorale,* som Polyb maaske har oversat lidt friere. Hvor *Plinius* taler om de Broncekolosser, som findes i Italien, siger han H. N. XXXIV. 18: «Fecit et Sp. Carvilius [Konsul 293] Jovem, qui est in Capitolio, victis Samnitibus sacrata lege pugnantibus, e pectoralibus eorum. ocreisque et galeis. Altitudo tanta est, ut conspiciatur a Latiari Jove» — Til en Broncestatue anvendtes selvfølgelig kun Broncevaaben: Benskinner, Hjælme og — *pectoralia.* De samnitiske Sværtbevæbnede har altsaa ligesom de romerske hundrede Aar senere baaret en Brystplade af Bronce — om af samme Form og Storrelse, kan vi naturligvis ikke sige. Selve Navnet — der ellers kun forekommer hos Varro L. L. V. 118 — har Plinius (eller hans Kilde) vel fundet i Indskriften paa Statuen. Med Genstanden gik vel ogsaa dens Navn i Glemme.

Joh. Forchhammer.

Anmeldelser.

J. L. Heiberg: Attiske Gravmæler. København 1895, Philipsen. 140 S.

Forfatteren begynder med en Slags Undskyldning: «Naar jeg uden at være Archæolog af Fag har vovet mig til denne Opgave, sker det i den Overbevisning, at den ene Ensidighed ikke er værre end den anden; saa sandt græsk Kunst og græsk Litteratur er Børn af samme Aand, maa Syslen med de skrevne Mindesmærker give nogle Forudsætninger til Forstaaelsen af de hugne». Dette er der vist Ingen, der tvivler om, og disse Ord kunne have deres Berettigelse som Advarsel mod Ensidighed og som Opfordring til Filologen om ikke at glemme, at der ved Siden af Litteraturen i Monumenterne flyder en ikke mindre righoldig Kilde til Kundskab om den klassiske Oldtid, og til Archæologen om at erindre, at grundig Kjendskab til Litteraturen er en nødvendig Forudsætning for Forstaaelsen af Monumenterne; men som Undskyldning var de overflødige; thi naar Forf. «har følt Trang til at give den Taknemmelighed Luft, som han skylder disse Grave for mangen god Time i deres stille Selskab», vil Læseren ogsaa være ham taknemmelig, fordi han har indført ham i det samme gode Selskab, og gjort det saa oplysende, at man Intet savner af hvad behøves til Forstaaelsen, og saa følelsesfuldt, at man rives med og faar den samme Kjærlighed til disse Monumenter som Forfatteren. Det er en fornøielig Bog, smukt udstyret i typografisk Henseende og forsynet med 28 gode fotografiske Billeder, og livlig skrevet, som Forfatteren pleier. Men vigtigere end den «aandrige» Stil er det, at Bogen er skreven med Sagkundskab og med Kjærlighed til Emnet, og med klar og sund Opfattelse af den helleniske Oldtids Tankegang.

Forfatteren har under sit Ophold i Athen faaet et uforglemmeligt Indtryk af disse Monumenter, og senere suppleret sin Kundskab ved Conzes store Værk «Die attischen Grabreliefs», samt ved Michaelis' smukke Anmeldelse deraf i Zeitschrift für bildende Kunst 1893, og andre Skrifter. I sin Fremstilling følger han Historiens Gang og søger at paavise Anskuelsernes og Kunstens Udvikling igjennem Tiderne. Han begynder med de ældste kjendte attiske Grave, dem fra Gravpladsen foran Dipylonporten. Der finder man kun Lerkar, tildels meget store og forsynede med Maling i den eiendommelige Stil, man har givet Navn efter Findestedet, d. e. med tarvelige Linearornamenter og Figurer med konventionelle, stærkt karikerede Former uden Tanke om at Kunsten skulde gjengive Naturen undtagen for saa vidt som det behøvedes til at fortælle, hvad der skulde fortælles; men dette

sker ogsaa tydelig nok. Stenmonumenter ere ikke fundne der, ikkun brændt Ler. Det var en tarvelig, for ikke at sige fattig Befolkning, der boede i Byen, Haandværkere og mindre Handlende. De Fornemme og Velhavende boede paa deres Landeiendomme udenfor Byen, og der finde vi ogsaa de ældste Stenmonumenter. Det bør dog ikke kaldes en «Adelsforret» (S. 35) at kunne reise sig et saadant Minde, og det var ikke først «i Perikles' Athen, at Enhver var berettiget til at fortælle Efterverdnen, hvem og hvad han var» (S. 55). Dette har til enhver Tid den kunnet gjøre, der havde Raad og Lyst dertil, men i den ældste Tid var de Riges Tal ringe, og som Følge deraf de kostbare Gravmæler faa. Hvor tidlig man har havt saadanne Stenmonumenter i Athen, vide vi ikke; men det er lidet sandsynligt, at denne Skik først skulde hidrøre fra det 6. Aarh. Stelen omtales jo allerede hos Homer, og flere Aarhundreder tidligere finde vi den i Mykenæ. Fordi vi endnu ikke have Data nok til at bygge en fast Bro imellem den mykenæiske og den gamle attiske Kultur, ere vi ikke berettigede til at antage en uoverstigelig Kløft imellem dem, Sandsynligheden er a priori for en gradvis Udvikling. Ved Spata i Attika har man fundet interessante Minder om den mykenæiske Kulturperiode, blandt andet en lille Elfenbens-Sfinx; men man har ogsaa fundet et Par Marmorsfinxer, uden Tvivl Gravmonumenter fra den gamle attiske Tid; den ene af dem findes i Glyptotheket paa Ny Carlsberg. Hvor gammel denne er, er vanskeligt at sige; men selv om den ikke skulde være ældre end Begyndelsen af det 6. Aarh., var det dog naturligt at antage, at den var forbunden med hin ældre Sfinx ved en uafbrudt Kjæde, og at der havde existeret ældre Gravmonumenter af samme Art, som vi nu ikke have. Sfinxen, dette frygtelige Væsen, hvortil Grækernes Fantasi havde omdannet Ægypternes Harmachis, dette blodtørstige Uhyre, der røvede Thebens Ynglinge indtil Oedipus løste dens Gaade, satte man i den ældste Tid paa Gravene som en Betegnelse af den grusomme Død. Senere benyttede man dertil Sirenerne. Thi disse Væsener, i hvilke de sildigere Slægter, ved en Misforstaaelse af Sagnet i Odysseen, saa Repræsentanter for Sangens og Talens henrivende Magt, var oprindelig Dødsgudinder forsynede med Fuglekløer og Fuglevinger for at gribe og bortføre dem, der skulde forlade de Levendes Sted. I Forbigaaende være det her bemærket, at naar Forf. S. 30 efter den almindelige Mening siger, at Harpyier og Kerer fremstilledes i den samme fantastiske Skikkelse, tror jeg andetsteds at have eftervist, at hverken Harpyier eller Kerer paa Monumenterne forekomme med Fuglekløer; de fremstilles helt menneskelige, og den saakaldte Harpyiegrav fra Lykien bærer dette Navn med Urette; det er Sirener, der bortføre de unge Piger.

Men det var ingenlunde nødvendigt, at Gravmonumentet

skulde fremvise et saadant Dødssymbol, ja det var ei engang det Almindelige. At det var et Gravmonument, behøvede ikke at betegnes nærmere. Derimod var det nødvendigt, hvis det ellers skulde være et Minde om den Afdøde, at det maatte bære hans Navn, at sige fra den Tid, da Skriften var bleven almindelig, eller hans Billede alt eftersom man havde Evne og Kræfter til at udføre det. Man oprejste over Graven en høj og smal Stentavle, netop saa stor, at den Afdødes Billede kunde anbringes paa den; thi det var her ligesom paa de ældste Vaser Principet, at Fladen, saa vidt muligt, helt skulde fyldes af Billedet. Dette var malet paa Tavlen, eller, hvis man vilde sikre sig en større Varighed og større Virkning, udskaaret i lavt Relief, og derefter malet. Som Exempel anføres den bekjendte Stele fra Velanidezza, der foreviger Krigeren Aristion, S. 16 f. Her er dog indløbet en Unøiagtighed i Beskrivelsen, idet der siges, at Figuren «mangler Sværd». Der er paa Marmoret tydelige Spor af, at han har havt et kort Broncesværd i høire Haand, og deraf følger ogsaa, at han maatte have Lansen i venstre Haand.

Denne aflange Steleform holdt sig langt ned i Tiden. Naar vi paa Vaser fra det 5. og 4. Aarh. ser en Grav afbildet, ser den altid saaledes ud. Men de Marmormonumenter, vi have tilbage fra disse Aarhundreder, vise os for det Meste en noget anden Form og en anden Smag. Her ligesom i Vasedekorationen har man forladt det gamle Princip, som man har kaldt horror vacui. Man har indset, at der opnaas større Virkning, naar Billedet fremtræder paa en neutral Flade eller i en egen Ramme. Relieffet bliver derfor ikke blot høiere og kraftigere, men omgives ogsaa ofte af en architektonisk Ramme, som om man saa den Afdøde i hans Hjem. Tavlen bliver bredere, saa at Forestillingen kan blive rigere og fyldigere og indeholde flere Figurer; thi den Afdøde stod jo ikke ene i Verden, og naar de Efterlevende mindes ham og hædre ham med et Monument, er det særlig som Medlem af Familien; Manden kunde man vel fremstille alene, især hvis han havde spillet en Rolle i Staten, men Kvinden, hun maatte grupperes sammen med sine Nærmeste. Saaledes fremkomme disse henrivende Familiebilleder, hvoraf vi have en saa stor Mængde tilbage, navnlig i Museet i Athen, som ikke blot vise os Oldtidens Kunst i en saa ren og ædel Skikkelse, men gjøre os bekjendte med de gamle Hellenere i deres personlige Forhold og paa en Maade føre os ind i deres Fortrolighed. Det er dem, der ere Hovedemnet for Prof. Heibergs lille Bog, og ingen Ven af Oldtiden vil fortryde at følge ham paa hans Vandring imellem dem. De Gamle sagde, at man mistede Hukommelsen, naar man læste Gravskrifterne paa Kirkegaarden. Ja, Navnene glemmer man; men man har levet nogle Øieblikke sammen med en Mængde skjønne og elskværdige Mennesker, hvis sande og rene Følelse

man ikke glemmer; der er Liv og Afvexling deri, trods Monumenternes i det Hele ensartede Charakter.

Det er Grupper af faa Personer, oftest vel kun af to, en ældre Mand eller en Kvinde, som sidder paa en Stol imellem sine Nærmeste. Ofte se vi dem tage hinanden i Haanden; det vemodige Udtryk, som ledsager denne Bevægelse, tolker de Efterlevendes Afsked med den Bortdragende. At dette har kunnet misforstaaes, er besynderligt. H. siger S. 46: «Endnu er der ikke engang opnaaet Enighed om det allerførste Grundlag for Fortolkningen. Der er dem, der mener, at de Scener, der fremstilles paa Gravmælerne, foregaar i Elysium, at det er Gjensynet med den Afdøde og Forvisningen om, at, hvad der hører sammen, kommer sammen, der danner Grundtonen. Andre vil udelukke enhver bestemt Antydning af Døden og Adskillelsens Smerte og i det høieste indrømme «ein Zug leichter Trauer» i Almindelighed eller helst endog gjøre det altsammen til Genrebilleder af det daglige Liv». Han har dog upaatvivlelig gjort i det mindste den førstnævnte Anskuelse for megen Ære; den bør i vore Dage betragtes som ikke længere existerende. Hvad den sidstnævnte angaar, kan det ikke nægtes, at der findes Billeder, hvor det vemodige Udtryk mangler, og man blot ser en enkelt Person eller to Personer opstillede uden Spor af nogen saadan Følelse, som i Billedet S. 39; men dette er Undtagelser, aandløse Undtagelser, hvis det er Kunstneren og ikke Bestilleren, der er Skyld deri. Det 5. og 4. Aarhundredes Kunstnere ønskede ikke, at Personerne skulde staa ligegyldige ved Siden af hinanden; de maa tænke Noget og have Noget at sige til hinanden, og hvad skulde det være uden Hjertets og Familiekjærlighedens Sprog?

Man har spurgt om, hvem af de fremstillede Personer der var den Afdøde. Dette Spørgsmaal er heldig løst af Forf. S. 99 ff. Indskriften er ikke altid afgjørende, thi ofte, for ikke at sige oftest, staar der Navne over alle Personerne. Her kunde det jo være, at Gravstedet var bestemt til at modtage Flere end den først Afdøde; men i næsten alle Tilfælde er det dog klart, at Monumentet er udført for en Enkelt, der tydelig viser sig som Hovedpersonen. For det Meste er dette nu den siddende Person, men ikke altid. Det kan være, at en ung Kriger tager Afsked med sin gamle Fader (S. 81), eller en ung Pige med sin Moder (S. 69 og 133), og i dette Tilfælde er det den Døende, der staar. Et sikkert Kriterium er det derimod, hvor der er Flere end to Personer tilstede, at den Afdøde er den, paa hvem Alles Øine ere heftede.

At der er bevaret en saa overordentlig stor Mængde Monumenter af denne Art, viser, at dette har været den almindelige Form for Gravminder i det 5. og 4. Aarh. f. Chr. i Athen. Det er sandsynligt, at enkelte rige eller overdaadige Personer have ladet udføre kostbarere og pragtfuldere Monumenter. Demo-

sthenes fortæller, at Bankieren Phormio reiste et Monument til 2 Talenter over en Kvinde, han havde forført, og Harpalos, Alexander den Stores bortløbne Skatmester, skal have reist et til 30 Talenter over sin Hetære Pythionike. Der kan være nogen Overdrivelse i de angivne Summer, men ellers kan der ikke tvivles om disse Beretninger. Anderledes forholder det sig med hvad der fortælles om Isokrates' og Theodektes' Monumenter hos den pseudoplutarcheiske Forfatter til de 10 Taleres Levnedsbeskrivelser, en Forfatter, som H. (S. 63) gjør for megen Ære ad ved at kalde ham «vel instrueret». Om Theodektes' Grav veed han, at den laa paa Veien til Eleusis, men den var nedrevet. Han fortæller, at Theodektes dér havde opstillet de anseteste Digtere tilligemed sig selv; men kun Homer var bevaret. Siden Monumentet var nedrevet, maa vi vel spørge: hvor? Havde Forfatteren vidst Noget derom, havde han nok sagt det. Om Isokrates, der tilligemed sin Familie var begravet ved Kynosarges, fortæller han, at der paa hans Grav skulde have staaet — thi den existerede ikke mere — en 30 Alen høi Søile, hvorpaa en 7 Alen høi Sirene, og ved Siden af denne et Bord, *τράπεζα*; han tænker vel paa, hvad vi vilde kalde et firkantet Alter. Paa dette stod der Billeder af forskjellige Digtere og hans Lærere, hvoriblandt ogsaa Gorgias, som ser paa en Himmelglobus, og ved Siden af ham Isokrates selv. Heiberg forstaar dette om en Basis med Statuer; naturligst forstaaes det om Relieffer, og vil man søge Analogier fra andre Grave, som Maussoleet i Halikarnas, Nereidegraven fra Xanthos og romerske Maussoleer, føres man ogsaa nærmest dertil; men i Virkeligheden yder Archæologien disse æventyrlige Beretninger om Theodektes' og Isokrates' Grave ingen som helst Støtte.

Efter den Lamiske Krig var Athen en forarmet Stad og en macedonisk Vasalstat. Det stemmer godt hermed, at Phalereeren Demetrios paabød almindelig Tarvelighed og forbød overdreven Luxus i Gravmonumenter. «Super terræ tumulum noluit quid statui nisi columellam tribus cubitis ne altiorem aut mensam aut labellum» (Cic. Leg. II § 66). Men det er dog sikkert ikke denne Forordning, men Stadens tiltagende Fattigdom og den dermed følgende Tilbagegang i Kunsten og Kunsthaandværket, der er Skyld i at fra nu af de bevarede Gravmonumenter for det Meste kun ere skjødesløse og raa Haandværksarbeider. Dem ofrer H. ingen Omtale; det er den attiske Aands kortvarige Blomstringstid, hans lille Bog fører os ind i.

J. L. Ussing.

Ludv. F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen.* I. 2. *De historiske runemindesmærker.* Kbh. 1895. Gyldendalske boghandel. 174 sider i 4⁰.

Hvor mange, til dels meget dygtige, lærde der end i inde-værende hundredår har givet sig af med forklaring af vore rune-indskrifter, er det dog kun yderst få af disse fortolkninger fra hvad jeg vilde kalde den för-wimmerske periode, som i et og alt vilde stå mål for nutidens kritik, der på dette område for Danmarks vedkommende væsenlig er vakt og skærpet ved Wimmers ihærdige og omfattende virksomhed. Mindst kan der i så henseende være tale om *P. G. Thorsens* De danske runemindesmærker (i to bind, 1864—80), som det ellers allerede på grund af den fælles tittel lå nærmest at sammenligne med Wimmers nyeste værk; thi vel tog man i den første glæde adskillige af Thorsens lidet holdfaste læsninger og løsninger for gode varer[1]; men det gik dog snart op for alle nogenlunde sagkyndige og domføre, at Thorsen hverken havde været skarpsynet, skarpsindig eller sprogsikker nok, til at hans med store forventninger imødesete bog i længden kunde virke andet end en voksende længsel efter at få en mere fyldestgörende behandling af runestoffet. Heldigvis har nu Wimmer ved en lang række værdifulde skrifter og afhandlinger vist, at han er i besiddelse netop af de egenskaber og ueftergivelige forudsætninger, hvorpå det skortede Thorsen, hvis arbejdskraft tilmed næppe var synderlig stor.

Efter at Wimmer har fuldendt indsamlingen af og forarbejderne til sit store runeværk, hvori skal optages indskrifterne på dansk grund (selvfølgelig også hinsides Øresund og Kongeåen) med de særlig nordiske runer, har han begyndt udgivelsen med første binds anden afdeling, der indeholder tegning, beskrivelse og tolkning af 18 runestene, hvorpå nævnes personer, som enten har spillet en fremragende politisk rolle eller i al fald har deltaget i udførelsen af noget historisk mindeværdigt. Af stenene er 4 (för behandlede i forfatterens festskrift til kongeparrets guldbryllup) fra Sønderjylland, 8 fra Nörrejylland, 5 fra Skåne, 1 fra Bornholm. Den ældste sten, den mindre i Jællinge, er fra omtrent 940, den yngste, Åsumstenen i Skåne, fra omtrent 1210. 2 stene, Vedelspangerne, mælder sig som hedenske ved deres *vi* (helligdom); 3 forkynder sig ved deres indhold som kristelige: den store i Jællinge, Bornholmeren og Åsumeren, den første desuden

[1] Det af Thorsen I 45 og 57 opfundne mandsnavn *Sødreng* gik over i en skolebog som Flors Håndbog og i et ægte lærdomsværk som A. D. Jörgensens Den danske kirkes grundl. og udvikl. s. 213 jf. 453. Forsigtigere var Rosenberg i Nordboernes åndsliv I 97 sml. E. Jessen i Tidsskr. . fil. og pæd. V 290.

ved sit smukke Kristusbillede. Kristelig prægede er vel også de stene, der delvis eller helt har skråtliggende kors til skilletegn[1] mellem ordene, nemlig Hedeby-, Års- og Kolindstenene samt den store Århussten. De øvrige 9 stene møder ikke frem med noget ydre eller indre tros-mærke.

De to Jællingstenes ret til at tale et ord med om datidens historie tör vel ingen længer nægte. De to Vedelspangere i forening kaster klare strejflys over det lille svensk-sønderjyske kongerige i første halvdel af tiende hundredår, ligesom Hedeby- og Danevirkestenene samt den lille Århussten over et sammenstød ved Hedeby mellem Sven tjugeskæg og Erik sejrsæl i slutningen af samme hundredår. Medens Søndervissingstenen (den större), fra Nörrejylland, stiller os over for en obotritisk prinsesse som Harald den godes (blåtands) hustru, minder de tre Hællestadstene og Sjørupstenen[2], alle i Skåne, om slaget ved Upsal (omtrent 980) og nævner en ellers ukendt sön, Toke, den sidste også en sönnesön af Gorm den gamle, hvilke bægge lod deres liv i hin kamp. Efter Wimmers rimelige gisning er *Valtoke* på Årsstenen[3], i Nörrejylland, ingen anden end denne Toke Gormssön. Den store Århussten over en mand, der faldt øster ude (d. e. på havet), henføres med rette af Wimmer, ligesom Kolindstenen, Nörrejylland, af meget lignende indhold, til Slaget ved Svolder. Den Sigvaldi, som på den jyske Sjællesten over Frøstens «mand» Gyrd lange nævnes som dennes broder, antages med föje af Wimmer at være den noksom bekendte Sigvalde jarl, og den *Kåbe-Sven*, som på Bornholm rejste sten (Ny Larsker I) efter sin sön Bose, der ved midten af det 11. hundredår «blev dræbt i slag(et) ved *Utlængja*», var uden tvivl sön af Sigurd kåbe og Tove, Sigvaldes søster. Endelig underretter Åsumstenen os om, at byens kirke er bekostet opført af ærkebiskop Absalon og den *Æsbern mule*, der omtales af Weeke i hans udgave af Lunde kapittels gavebøger s. 180.

Underbygningen for de historiske sammenstillinger er naturligvis de sproglige udlægninger. Hvad der i höj grad styrker vor tillid til Wimmer som runetolk, er den lige så vederhæftige som möjsommelige måde, hvorpå han har tilvejebragt sit stof, og hvorfor han har gjort nöjagtig rede i Universitetets indbydelsesskrift April 1895 s. 82 ff. Særlig fortjener at fremhæves, at Magn. Petersens tegning og Wimmers *aftryk* af indskrifterne foretoges uafhængig af hinanden. Vel ses sådanne «*gnidebilleder*»

---

[1] Wimmer Døbefonten i Åkirkeby s. 4, sml. Die runenschrift s. 166 anm. 1.

[2] Denne er i en sen tid sondersprængt og stykkevis indmuret i en brohvælving, under hvilken den har måttet opsøges, tegnes og læses, se tegningerne s. 92 f.

[3] Verset på denne sten er først rigtig tolket af *S. Bugge* og *K. J. Lyngby*.

af og til at have være benyttede af Rafn ved læsningen af runeindskrifter, men fuldt pålidelige hjælpemidler til dette brug er de dog først blevne under Wimmers hænder. Ligesom endvidere den omstændelige redegörelse for alt hvad der i indskrifterne er mer eller mindre medtaget af tidens tand ægger læseren til selv at deltage i drøftelsen, således fremmes anskueligheden meget ved den omhyggelige skildring af de stedlige forhold, undertiden oplyst ved særlige tegninger. På den anden side må det billiges, at W. ikke har dvælet ved de ældre vranglæsninger eller ved de mange senere forsøg på at udfylde et eller andet for utydeligt anset sted, der har vist sig uforenelige med hvad der virkelig står på stenene[1]. Efter at det f. e. ved gentagne besøg i Jællinge er lykkedes W. at komme til fuld klarhed om slutningen af indskriften på den större sten, er der ingen grund til at optrykke de tidligere gætninger af Briem, Rafn, Sæve og N. M. Petersen, for ikke at tale om *Repp*[2], der vilde göre stedordet *sœr* (sig) til navneordet *søri* (ed) og mente, at navnlig udtrykket «den Harald» beviste, at runehuggeren havde været en Sydtysker! Nej, så er det en anderledes fin og dyrket sprogsans, der ledte Wimmer til opdagelsen af, at indskriften på den første Vedelspanger er i svensk, på den anden i dansk sprogart, ligesom i sin tid til påvisningen af, at sproget på døbefonten i Åkirkeby er gullandsk.

Naturligvis kan der göres indvendinger imod og rejses tvivl om en eller anden enkelthed. Herm. Møllers opstilling af *to* konger ved navn Gnupa tör formentlig antages bortfalden, efter at *Gustav Storm* i en vakker lille afhandling[3] har påvist, hvor uforenelig en sådan sønderdeling er med nutidens historiske kritik. Et hjærtestød for mange danske — ikke mindst for os gamle soldater, der har holdt vagt på og ved Danevirke — vilde det være, om, som det lader, tillige med troen på sagaens beretning om kong Gorms sejrrige tog mod Gnupa, henførelsen af «Danevirkes fornyelse» (W. s. 17 og 71) til dronning Tyre skulde gå ud af historien. Hvilken stordåd skulde det da være, der har skaffet hende det strålende tilnavn «Danmarksbod»? — Uheldigvis havde Wimmer overset en ytring af Joh. Steenstrup[4], hvorefter Gnupas og Asfrids sön Sigtryg er den samme som «Setricus rex paganus», der 943 faldt i et slag mod den franske konge

[1] Adskillige prover på ældre mistydninger eller vilkårligheder har W. givet i ovennævnte universitetskrift.

[2] Antikvarisk tidsskrift 1852—54 s. 270 ff.

[3] Norsk Histor. tidsskr. III 3 (1894) s. 354—78. — Et sælandsk eller overhovedet dansk stednavn *Enni* (s. 372) torde det blive vanskeligt at opdrive. Betænkelig er jeg dog også ved at henfore tilnavnet *Enni* (-Gnup) til det kun i en enkelt svensk lov (Rydqvist II 584) forefundne enslydende talord.

[4] Dansk Histor. tidsskr. IV 6 (1878) s. 496.

Ludvig d'outremer. Denne udtalelse er nu hævdet af Storm og tiltraadt af Wimmer i nogle med skriftet følgende «foreløbige bemærkninger».

Min egen tidligere mening (jf. W. s. 156 og 158), der var støttet til den ældre, urigtige læsning af ordet: at det på Ny Larsker-stenen nævnte kampsted var at søge i farvandet ved Gøtaelvens munding, nødes jeg til at opgive, efter at den overbevisning har påtrængt sig mig, at *Utlængi* i Valdemars jordebog[1], en lille ø (nu kaldet *Utlængan*) ved den sydøstlige spids af *Bleking*, kun er en senere udviklet form af runestenens, først af Wimmer rigtig udfundne, *Utlængja*; sml. bl. a. *thrængi* (at trænge, trykke) i Eriks lov 3, 56 med ældre svensk *thrængja*. I den lange række søtog (1047—63), Normændene år ud og år ind foretog til Danmark, indskrænkede krigsførelsen sig vistnok, enkelte större slag fraregnede, til «farter langs kysterne, hyppige landgange og mindre træfninger»[2]. Mange til disse hærgninger knyttede bedrifter af danske og norske krigere blev snart glemte af efterverdenen; men derfor kan *søtræfningen ved Utlænge* gærne have været en i samtiden navnkundig begivenhed.

Den grammatikalske stilling af ordet *vi* på den danske Vedelspanger har været genstand for hele tre opfattelser. Fra den ene, hvorefter ordet skulde læses allersidst, skönt det står allerførst, tör man uden tvivl se bort, da der ingen som helst grund var for huggeren til således at lege skjul med læserne. Efter andre skulde ordet stå som blot sætningsæmne, en art overskrift (d. v. s.: her er et *vi*), hvilket sikkert vilde være uden sidestykke på vore runestene. I Wimmers *Vi-Asfred* er dobbeltsammensætningen ingenlunde enestående (jf. Strut-Harald o. fl. desl.); men unægtelig vilde det støde mig, om den höje dame selv havde kaldt sig således. Jeg tænker mig derfor, at det er en af hendes beundrende fortrolige, der umiddelbart har foresagt eller foreskrevet runehuggeren indskriftens ordlyd. Årsstenens *Val-Toke* er dette hædersnavn åbenbart tillagt af hans efterlevende hirdmand.

Nogle steder, hvor talen er om benævnelser på personer, kunde der været henvist til lignende fremtrædelser fra en noget yngre tid: ved den danske Vedelspangers *Odinkar* (s. 66) bl. a. til *Afkar* fra 12. hundredår i Weekes ovenanf. skrift s. 38; ved den første Århusers tilnavn (Ulv?) *theksla* d. e. økse (s. 124, *e* med næselyd?) til Valdemar den stores mand Peter *thenja* (Knytl. saga og Sakse); ved den anden Århusers «*Augutr*» (s. 132 f.) = *Auguti* på en forsvunden Hobrosten (Vorm) til *Augute*, der netop er påfaldende ved sin overensstemmende skrive-

---

[1] S. r. D. VII 532 (jf. kortene i samme bind); ligeledes fra 13. hundredår i V 622 f.
[2] P. A. Munch Det norske folks historie 2, 152 jf. 265 overst.

måde, i den reichenauske broderskabsbog[1] og endnu 1302[2]. Sandsynligvis er dog dette og andet deslige med vilje opsat til slutningen af værket.

Dette, — hvis værd betydelig forøges ved Magn. Petersens ypperlige tegninger, og hvis typografiske udstyr gör Thieles trykkeri megen ære, — vil udgöre 4 bind, hvert på omtr. 50 ark, af hvilke det første foruden det nu udkomne vil indeholde en almindelig indledning, det andet alle «egenlige runestene» i Jylland og på øerne undtagen Bornholm, det tredje dem fra Bornholm og Skåne, det fjærde «runeligstene», døbefonte og andre kirkelige genstande med runer samt en *ordsamling*.

Af omslaget ses, at undersøgelserne er foretagne med understøttelse af oldskriftselskabet og kultusministeriet, udgivelsen bekostet af Carlsbergfondet. Under vore små forhold kan et videnskabeligt arbejde som det foreliggende, hvor klar, letfattelig og livlig end fremstillingen er, og hvor folkeligt end selve æmnet alt længe har været, heller ikke let tænkes fremmet og fremkommet uden ved sådanne tilstød af ydre drivkraft; men dermed ophører det ikke at være en pligt — jeg vilde hellere sige: en national æressag — for den mere oplyste og bedre stillede del af almenheden at vise forfatteren sin påskönnelse — ved at købe bogen.

F. Dyrlund.

Adolf Furtwängler, Meisterwerke der griechischen Plastik. Kunstgeschichtliche Untersuchungen. Mit 140 Textbildern und 32 Lichtdrucktafeln in Mappe. Leipzig—Berlin 1893, Giesecke und Dewrient. XII + 767 S.

Forfatteren gaar ud fra den Antagelse, at de Kunsthistorikere, som behandle den græske Plastik, i alt for ringe Grad kende og benytte de Kunstværker, som ere bevarede, skønt Muligheden deraf nu er givet ved de Midler til nøjagtig Gengivelse, som staa til Raadighed. Formaalet med Værket er at vinde et nyt og fast Grundlag for den græske Plastiks Historie ved en nøj-

---

[1] Side 257 i Pipers udgave 1884 (hører til Monum. histor. German.); findes ikke i gengivelsen efter en höjst ufuldkommen afskrift i Antikvarisk tidsskrift 1843—45 s. 73 ff.

[2] «Aughuty sun» se Årb. for nord. oldk. og hist. 1885 s. 311 anm. 21, hvor jeg har overset de runiske former. *g* blev åndende ved at drages over på forleddet, og derved muliggjordes yderligere sammendragning.

agtig Undersøgelse af de bevarede Kunstværker. Materialet er for den allerstørste Del de antike Kopier, navnlig de, som ere fundne i Italien. Benyttelsen af disse er i den senere Tid trængt tilbage af de Originalværker, man har fundet i Grækenland. De fleste af disse ere dog Værker af anden Rang, medens de romerske Fund give os Kopier eller Efterligninger af det bedste, Oldtiden har frembragt. Blandt disse Kopier skulle vi søge de af Forfatterne omtalte Mesterværker.

F. indrømmer, at det er en vanskelig Opgave at komme fra Kopien til Originalen, gennem Kopien at danne sig en Mening om den Kunstners Særpræg, fra hvem Originalen er udgaaet. Der skal skelnes mellem Kopi og fri Efterdannelse. Det kommer an paa at se, hvad der stammer fra Originalen, og hvad der hører Kopien til; hvad der er Kopi, og hvad der er mere eller mindre fri Efterligning. Men Forf. mener, at en lang Beskæftigelse med Kunstværkerne og en derved skærpet Sans kan beskytte i det mindste mod grove Fejltagelser. Jo mere man trænger ind i det Udvalg af Oldtidens Mesterværker, som han mener findes i de bevarede Kopier, desto tydeligere antager han, at de store Kunstneres Individualitet vil træde frem. At paavise, at en saadan findes, og da hvilken den har været, og at gøre Oldtidens Kunst levende for os gennem Billeder, ikke blot gennem Ord er Opgaven.

Forf. medbringer til Løsningen af denne en usædvanlig Autopsi, idet han personlig har gjort sig bekendt med næsten alle de Kunstværker, som han behandler, og et udviklet Blik for det karakteristiske og ejendommelige i Form, Udtryk og Behandlingsmaade. Han har været i Stand til at anstille sine Undersøgelser uafhængigt af andres Iagttagelser og i stor Sammenhæng, saa at han sammenstiller saadanne Kunstværker, som paa Grund af Lighed i Form, Fremstilling, Æmne og Behandling kunne sammenstilles, og derved søger at undgaa den Fejl, som tidt er en Følge af, at det enkelte Kunstværk behandles for sig.

Forf. har dog ikke ladet sig nøje med blandt de bevarede Kunstværker at søge Kopier af dem, som vi kende fra Literaturen; han har ogsaa ment uden at have dette Udgangspunkt at kunne bestemme et stort Antal bevarede Kunstværker som Kopier af gamle Mestre og at kunne henføre dem til bestemte Kunstnere eller Skoler. Han udtaler selv, at mange maaske ville mene, at han er gaaet forvidt heri, men han haaber, at mulige Tvivl mere og mere ville svinde, jo mere Læseren lever sig ind i Tingene; han mener selv, at han har været kritisk nok ligeover for sine Antagelser. Med hvor stor Interesse man end i det hele følger hans Undersøgelser, kan det ikke fragaas, at adskillige af Resultaterne forekomme meget usikre og for meget at bero paa et blot Skøn. Men Bogen vil altid have blivende Værd paa Grund af det sunde i Tanken og det tiltalende i Methoden

og paa Grund af de rigtige Resultater, der ere vundne, og de gode Iagttagelser, der ere gjorte, og den giver meget betydelige Bidrag til den græske Plastiks Historie.

Der begyndes med *Phidias*. Medens vi hidtil kun kendte ufuldstændige Eftergørelser af et Par af hans kryselefantine Statuer, mener F. i 2 Statuer i Dresden at have fundet virkelige Kopier af hans Bronzestatue paa Akropolis, den lemniske Athene, opstillet af Athenere, der som Klerucher drog til Lemnos (450—447). Den ene Statue (Taf. II) bar tidligere et andet Hoved, som nu er erstattet med en Afstøbning efter et Hoved fra Bologna, der var en Replik af den andens (Taf. I) og fuldstændig passede. Hovedet er blottet; det manglende af højre Arm har efter en Gemme (Fig. 1) holdt Hjælmen; det manglende af venstre har været støttet paa Lansen. Den indgaaende Analyse af dette Værk, Paavisningen af Hovedets allerede af Lukian priste Skønhed og af Haarsætningen med Hovedbind som egen for Phidias og Eftervisningen af, hvorledes denne Kunstner her videre har udviklet Elementer, som allerede fandtes i den tidligere Kunst, er meget tiltalende, og det ser ud, som om vi have vundet en god Kopi af et Værk af Phidias, som endog kan dateres. Men fuldt Bevis kan ikke siges at være ført, og det er meget dristigt af F. herfra som fra et fast Udgangspunkt at gøre nye Slutninger med Hensyn til Phidias' hele Udvikling og Kronologi. Ganske uantagelig er F.s Antagelse, at Indskrifterne paa Kolosserne paa Monte Cavallo ere rigtige. Han finder, at Hovedernes Type og Legemernes Form vise hen til Phidias og ikke til Lysippos; den ene kan saaledes godt være *opus Phidiae, alterum colossicon nudum,* som Plinius (34, 54) nævner blandt hans Værker, den anden, *opus Praxitelis*, tillægges en ældre Praxiteles, der maa have staaet Phidias nær i Kunstretning og Tid, til hvem ogsaa andre Kunstværker henføres (S. 137), navnlig — ifølge Scholiasten til Aristides — Athene Promachos, som ellers i Almindelighed med Pausanias tillægges Phidias.

Fra den lemniske Athene som fast Udgangspunkt breder Undersøgelsen sig over Phidias og hele hans Kreds og over Akropolis, Stedet for hans Virksomhed. En Række Kunstværker — for at nævne et: Anakreon Borghese i Glyptotheket i Kjøbenhavn — føres med mere eller mindre Sandsynlighed herhen, og mange Punkter behandles. Meget tiltalende er en i flere Henseender ny Forklaring af Figurerne i Vestgavlen paa Parthenon. I Midtgruppen af Parthenonsfrisen ser F. derimod, ligesom de ældre, en Dreng, der overrækker Gudindens Peplos til Athenes Præst, og to Stolebærersker, af hvem Præstinden modtager to Stole. Herimod fastholder med Rette Professor Ussing (Vidensk. Selsk. Forhandl. 3/4 95) og Miss Harrison (The Classical Review IX, 1) at det er Drengen og Stolebærerskerne, til hvem Genstandene rækkes. Naar begge mene, at det, som Drengen mod-

tager, er et Tæppe til at brede ud paa Jorden foran Stolene, søger F. i sit Svar til Miss H. (Berl. phil. Woch. 1895 Nr. 41) at vise, at Grækerne ikke have brugt Tæpper foran Stole eller overhovedet Gulvtæpper. Han gør gældende, at i en Fremstilling af Panathenæeroptoget maatte Hovedsagen, Overbringelsen af Peplos, ikke mangle. I The Classical Review VIII, 5 mener G. F. Hill, at det Gevandt, hvormed Præsten er beskæftiget, er den gamle Peplos, som, da Optoget nærmer sig, er taget af Gudindens Billede og nu lægges sammen for at lægges til Side (refereret i Berl. phil. Wo. 1894 Nr. 52).

Fra Phidias og hans Kreds gaas over til *Kresilas*, hvis kunstneriske Personlighed kommer til at staa i et klarere Lys. De 4 Værker af ham, som Plinius nævner, søges alle efterviste blandt de romerske Kopier. Fra ham gaas tilbage til *Myron*, og fra ham slaas igen Bro til den peloponnesiske Kunst, og Undersøgelsen føres derpaa over til *Polyklet* med en indgaaende Behandling af ham og hans Skole. Nye Resultater søges vundne ved Hjælp af Sporene af Fødderne paa nogle i Olympia fundne Baser med Navnet Polyklet, idet Athletfigurer søges som passe dertil. Paavisning af den store Eftervirkning, som hans Frembringelser havde paa de attiske Kunstnere i det 4de Aarh., fører da til *Skopas*, *Praxiteles* og *Euphranor*. Dette Afsnit indledes med nogle Bemærkninger om *Kephisodot*, der ikke som sædvanlig skal betragtes som en Forløber for det 4de Aarh.'s store Mestre, men som en af dem, som en Broder til Praxiteles snarere end som en Fader, og slutter med et Henblik paa *Lysippos*, alt med det Maal for Øje, at belyse ved Hjælp af bevarede Kunstværker. Man følger med Interesse det rige Stofs Behandling med godt Blik for det karakteristiske og de ofte nye Synspunkter, men Pladsen tillader ikke her at gaa ind paa Enkeltheder. Ved Praxiteles gaas ud fra Hermes, der efter Basens Form og Materiale henføres til Midten af 4de Aarh. (343?) og sættes som et af hans senere Arbejder, yngre end den koiske og knidiske Afrodite. Foruden Hermes mener F., at vi i et hidtil lidet paaagtet kvindeligt Hoved i en Samling i Petworth i England (Taf. XXXI) have en Original af Praxiteles. Næsen og en Del af Overlæben ere restaurerede, og Partiet om Munden har lidt noget ved Afpudsning, men i Hovedsagen er det vel bevaret og minder en Del om Hermes. Sauroktonos er uagtet Ussings rigtige Opfattelse stadig en Apollo, og F. søger forgæves at slaa en Bro mellem en «kindliche Handlung» og symbolsk Betydning af Firbenet.

Nogle særlige Udslag af Skopas' og Praxiteles' Kunst finde en nøjagtig Udvikling i det følgende Afsnit om Venus fra Milo. Særlig er denne meget omstridte Statue Genstand for indgaaende Undersøgelse. Grunden til, at det ikke er lykkedes Billedhuggeren at frembringe et afrundet Hele, finder F. deri, at Statuen er opstaaet ved en Sammensmeltning paa den ene Side

af en Tyche, som findes paa en Mønt og et Relief, begge fra Melos, i Forbindelse med en Terrakotta fra Myrina (Fig. 124, 125, 126), paa den anden Side af en Original, hvis bedste Kopi er Venus fra Kapua. Dette er ikke overbevisende, men han har vistnok Ret i at gøre Venus fra Kapua, Viktoria fra Brescia og andre Statuer i samme Stilling til Kopier af en ældre Original (af Skopas), ikke af Venus fra Milo.

F. forkaster Stephanis Forklaring af den belvederiske Apollo, idet han erklærer den saakaldte Apollo Stroganoff for en moderne Forfalskning — hvorimod dog skal være protesteret fra Petersborg — og vender tilbage til Apollo med Pilekogger paa Ryggen og Bue i den udstrakte venstre Haand. Af den højre Haands Attribut har han fundet endnu bevaret paa den øverste Ende af Træstammen nogle Laurbærblade med Uldbind, der betegne Guden som Apotropaios[1]. Han anser Statuen for en Kopi efter Leochares, der atter har haft ældre Forbilleder f. Ex. et Hoved i Brit. Mus. som gaar for et Alexanderhoved (Fig. 131). Det henhører til Phidias' Kreds, til hvilken der saaledes vendes tilbage.

De to sidste Afhandlinger føre ind i den strenge Overgangsstils Periode. Den ene behandler et Bronzehoved i Berlin, som i sin oprindelige Skikkelse viser sig at have været et Originalværk af den argiviske Skole (Taf. XXXII); den anden den amykläiske Apollos Trone, hvoraf gives en meget sandsynlig Rekonstruktion. Derefter følge 2 Exkurser: om Smilis og den æginetiske Kunst og om Kypselos' Kiste, den sidste ligeledes med Rekonstruktion.

F. giver saaledes næsten hele den græske Plastiks Historie om end ikke i kronologisk Orden. Afbildningerne ere særdeles gode, og Bogen smagfuldt udstyret.

Odense, Novbr. 1895.

P. Petersen.

E. R. Zimmermann, Die Geschichte des lateinischen Suffixes *-arius* in den romanischen Sprachen (Diss. Heidelberg). Darmstadt 1895. 93 p.

La littérature sur la question du suffixe *-arius* s'est enrichie dans ces derniers temps de plusieurs études plus ou moins remarquables. La «Solution» de M. Marchot (1893) a donné lieu à des articles intéressants et suggestifs de M. Meyer-Lübke (*Littera-*

[1] Stadfæstet af G. Körte. som selv har undersogt Originalen (Berl. phil. Wo. 1894. Nr. 32/33 S. 1040.)

turblatt 1894) et de M. Morph (*Archiv für St. n. Spr. u. Litt. XCIV p. 345*), lesquels ont prouvé que la soi-disante «solution», loin de mériter ce nom, n'est que l'une des contributions les plus infructueuses à l'explication du problème.

Cet automne ont paru le livre de M. Zimmermann dont le titre est mentionné ci-dessus ainsi qu'un article de M. Körting dans la *Zeitschrift für fr. Spr. u. Litt. XVII p. 188: Die Entwickelung des Suffixes -ārius im Französischen.*

L'auteur de ces lignes s'occupe depuis quelque temps du même sujet. Il avait pensé en publier une étude dès maintenant, mais désirant élargir encore ses recherches, surtout à cause des ouvrages de M. Z. et de M. Körting, il se voit obligé d'en remettre la publication jusqu'au commencement de l'année prochaine. Dans les pages suivantes, il a voulu réunir sur le travail méritoire de M. Zimmermann quelques remarques de détail qui ne trouveront pas place dans sa prochaine étude sur *arius* en roman.

M. Z. a divisé sa thèse en cinq chapitres dont le premier est consacré au compte-rendu et à la critique des théories émises sur la question *-arius* depuis Diez jusqu' à nos jours. C'est ce chapitre qui donne au livre de M. Z. sa plus grande valeur. Personne avant cet auteur n'avait essayé d'écrire l'histoire complète de la discussion sur *-arius*; tous ceux qui se sont occupés tant soit peu de ce problème reconnaîtront l'utilité d'une telle histoire. M. Z. a groupé les théories non pas suivant l'époque où elles ont été publiées, mais bien d'après leurs différents caractères. Ainsi il obtient d'abord deux grands groupes: 1) hypothèses selon lesquelles le même développement est supposé pour tout le domaine, 2) hypothèses qui attribuent aux divers idiomes, indépendants l'un de l'autre, un développement différent de l'*arius* du latin classique. La première de ces catégories est subdivisée en a) théories phonétiques b) théories associatives.

Le principe qu'a suivi l'auteur dans cette division ne nous paraît pas entièrement heureux. Les auteurs appartenant au premier groupe peuvent très bien avoir reconnu la possibilité d'un développement différent des diverses langues, mais la difficulté a été pour eux de trouver l'explication de certaines formes comme le fr. *ier* ou l'it. *iere* qui leur ont paru remonter à des formes avec un *e* de n'importe quelle provenance. Les formes ainsi construites ont fourni une origine acceptable même pour les langues où l'on pourrait s'en passer, et un développement uniforme a été admis quand-même. Du reste nous doutons fort que M. G. Paris ait voulu admettre le même développement pour le portugais et l'espagnol que pour le français, et nous ne comprenons pas non plus pourquoi Diez a été placé à la tête du premier groupe. Il dit pourtant que l'*a* selon le choix de chaque langue par suite de l'attraction de l'*i* devient *ai ei e ie*. C'est là l'opinion, bien entendu avec certaines modifications, aussi de M. Meyer-Lübke, qui cependant

est compté parmi les auteurs du second groupe. — Si on tient à une division logique, il nous paraît le plus raisonnable de choisir pour point de départ la qualité de la forme originaire supposée. Un groupe comprendrait les théories qui exigent le changement préroman de *a* en *e*, l'autre celles qui admettent *arius* pour le latin. Le mieux aurait été à notre avis l'ordre chronologique avec un groupement supplémentaire selon le principe que nous venons d'indiquer. En tout cas l'auteur aurait dû mettre l'année de chaque théorie. Ce chapitre est à peu près complet; les noms qui manquent n'ont pas, à l'exception de Bianchi (Arch. Glott. XIII p. 141), beaucoup d'importance. L'exposition des différentes théories est excellente, les remarques critiques généralement très justes.

Dans la seconde partie de sa thèse, l'auteur s'occupe d'*-arius* — *-arus* dans les langues romanes. Il admet en latin une forme *-*arus* qui devrait sa naissance à l'influence analogique exercée par le nom. pl. *ari* < *arii*. *-arius* aurait été continué dans une partie des langues romanes, *-arus* dans une autre. Les langues à *arius* seraient le sarde, le portugais, l'espagnol et le catalan. Les formes masculines provençales, françaises, rhétoromanes, roumaines et italiennes remonteraient à *-arus* (français: *j* + *arus*).

En provençal *-arus* devrait donner *ar*. Cette forme aurait été remplacée par le fr. *er ier*. Les formes *eir eyr* seraient formées sur le féminin *eira,* qui, à son tour, devrait sa voyelle à des mots comme *tereira cazeira enteira dereira*. Il faut avouer que l'existence de *arus* en provençal paraît légèrement douteuse. Il est singulier que le féminin ne subisse pas l'influence du masculin au lieu de celle d'un groupe de mots relativement restreint.

En français certaines formes pourraient faire croire à un *-arus*. M. Z. les a recueillies pages 36—41. Il y a pourtant bien des objections à faire contre une telle supposition. D'abord on trouvera presque partout dans les anciennes chartes et documents de nombreuses formes en *-eir*. M. Z. cite lui-même p. 36 *manneire*. Hildebrand *(Z '81 p. 321)* en cite plusieurs (*Fereires Riveire* etc.), Burgass *(Dial. Seine-Inf.)*, Küppers *(Dial. Calvados und Orne)*, Kesselring *(Bet. Voc. Alt-Lothr.)*, Goerlich *(Burg. et Südw.)* en donnent des exemples et dans les dictionnaires topographiques on en trouve beaucoup. Ces formes ne s'expliquent guère si on les fait remonter à *arus*. — Puis tout le groupe dialectal de l'est et du sud-est parle contre l'hypothèse de M. Z. Comme l'a montré M. Horning *(Z XIII)*, le résultat auquel aboutit *arius* dans ces dialectes est pareil au résultat de *ẹ* + *j* et non pas à celui de *j* + *a*. — Enfin il faut parler du domaine francoprovençal qui paraît à M. Z. témoigner décidément en faveur de sa théorie. Mais, pour nous en tenir d'abord aux patois examinés par M. Odin, les formes de la Vallée de Joux et de Vallorbe sont conformes à la règle: *a* + *j* > *ẹ*. St. Croix et la Côte ne

montrent que les formes où *arius* est précédé de palatale. Restent pour appuyer la supposition de M. Z. les patois désignés par Vg., Th., B., G. de V., P. d'E., O., Pl. Or aucune des formes de ces dialectes ne correspond à *arus*, même s'il y a des difficultés à les rattacher directement à *arius*. *amare* donne *ama* mais **operarus* donne Vg., Th., B., P. d'E., O., *ovrai*, G. de V. *ovrā*, Pl. *ovrä*. Il en est de même pour les autres dialectes cités par l'auteur. Les formes tout en offrant des irrégularités comme dérivées d'*arius*, diffèrent aussi des formes qui remontent à des mots avec un *á* non suivi de *j*. Citons encore les formes lyonnaises du XIII s. *(Philipon R '93 p. 5)*. *arius* y donne *er*, quand il n'est pas précédé de palatale, dans le cas contraire *ier*: *muner pomer*, mais *cerisier bergier*. Si on peut faire remonter *ier* à *iarus*, il est impossible d'accepter un *arus* pour *er*. Flechtner *(Alexanderfragment)* cite les formes: *primeyr cavalleir*. Il suffit de ce que nous venons de dire pour montrer qu'à notre avis le franco-provençal n'appuie guère la théorie qui nous occupe.

Parmi les nombreuses formes italiennes, M. Z. ne reconnait comme vraiment populaire que la forme *aro*. *Ajo* serait refait sur le féminin, *iere* emprunté au français. Rien n'empêche pourtant d'admettre avec M. Meyer-Lübke que *aro* serait une forme secondaire faite sur le pluriel *ari* et que *ajo* serait la forme populaire. Dans le sicilien, la question n'est pas facile. Les exemples de *ero* sont plus nombreux que ceux en *aro*, *ajo* devient *ejo*. Il se pourrait donc que *ero* fût la forme populaire de *ario* et que *aro* dût être expliqué comme l'*aro* italien. P. 35 M. Z. dit que *aro* dans les dialectes du nord est emprunté au toscan, ce dont il se sert pour prouver que *aro* y était plus populaire que *ajo*. Mais p. 46 il dit: "auch in oberitalienischen Dialekten hat sich *arus* als *ar* erhalten." Et en effet il n'y a guère de raison pour regarder ces formes du nord autrement que celles du toscan.

Les formes rhéto-romanes peuvent remonter à *arius* aussi bien qu'à *arus* (p. 34).

En somme on ne voit donc pas de preuves en faveur de la théorie de l'auteur qui tiennent debout devant la critique. Nous ne croyons à la forme *aro* due au nom. pl., que pour l'it. et le roum., et dans ces deux cas elle n'est plus une forme latine.

Le troisième chapitre traite de la composition d'*arius* avec d'autres suffixes. Nous ne pouvons pas voir ce qu'il y a d'intéressant dans ces collections de mots. Que les mots en *ajo ier* etc. puissent comme tous les autres mots donner lieu à de nouvelles formations, c'est là une chose évidente mais qui n'appartient guère à l'historie d'*arius*. Comme critique générale contre ce chapitre ainsi que ceux qui suivent, il faut dire que l'auteur n'aurait dû mettre que dans un nombre de cas assez restreint des étymologies latines. La plupart de ces mots sont formés en ro-

man. Exemples: *vignajuolo* et tous les mots italiens en *-ajuolo* sont des formations secondaires, des composés de mots en *ajo* avec le suffixe *-uolo*. Sans cela, le résultat serait autre, *rj* devant l'accent ne donnant pas *j* mais *r* [ou *ri*]: *mariuolo scheruolo* (Meyer-Lübke *It. Gr.* § 249). *Pulsario* + *osus* ne donnerait ni *poussieirous* en pr. ni *poussiéreux* en fr., *consutura* + *arius* ne donnerait pas *couturier* en fr. etc. etc. Les erreurs de détail sont nombreuses dans ce chapitre. Nous en relèverons quelques-unes. P. 52: *contrôle* vient de *contre-rôle*, étymologie sous tous les rapports meilleure que celle de l'auteur. Cette forme se trouve du reste en ancien-fr. (voir Godefroy); *compterole* n'est qu'une graphie. P. 54: *arius* + *etus*: tous les mots français (*laneret* etc.) sont formés à l'aide du suffixe *ittum*, *etu(s)* donne *ei oi*; *arius* + *arius*: *materia* n'appartient pas à cette catégorie. P. 55: *vergelero* vient de *vergel* (< *viridiarium*) + *ero* et n'a rien à faire avec **berbicarius*; *chartrier* dérive de *chartre* (< *cartula*) + *ier* et non pas de *cartarium*. P. 57: *hastereau* etc. sont formés à l'aide du suffixe *ellus*, non pas d'*alis*; *peupleraie* etc. à l'aide d'*ētum*, non pas d'*aca*(?); *olieresse* etc. ne remontent pas à *-tricem* mais à *-essa*. P. 58: *mestierante* n'appartient pas à ce groupe. P. 60: **serrura* doit être *serratura*, bien entendu si le mot *serrurier* remontait au latin, mais ici comme pour presque tous les mots nous avons à faire à une formation française (voir plus haut); **matulura* de même **modulatura*, **armura* **armatura* etc. Esp. *laminero traginero*, fr. *peignier*, it. *pettiniera* ne contiennent pas le suffixe *īnum*. P. 61 v.-fr. *mitanien* vient de *mitan* (= *medium tempus*) + *ier*. P. 63 M. Z. trouve impossible de dire, si dans le français, des mots comme (v.-fr.) *muretier* tirent leur origine d'*atus* ou d'*ettus*. Dans *atus* le *t* serait tombé, il n'y a donc aucune difficulté.

Les deux derniers chapitres sont intitulés "Die Sphäre des Suffixes" et "Die Bedeutung des Suffixes". Dans le premier l'auteur distingue des formations postnominales et des formations postverbales. Parmi les erreurs de détail, citons p. 65 *semitarium* au lieu de *sementarium*, p. 67 *accipitarius* au lieu de *ostur* + *arius* (*ostorier*), **medicinarius* au lieu de *mire* (< *medicus*) + *ier* (*mirier*). — Quant à la signification, M. Z. obtient trois groupes 1) arius adjectif 2) arius medial 3) arius verbal. On peut se demander si la différence entre *arius* médial et verbal est vraiment une différence de sens. L'auteur dit: "arius medialis bezeichnet die Eigenschaft nicht allein als Ergebniss einer sinnlichen Wahrnehmung, sondern auch als aktives Resultat einer wiederholten Thätigkeit" tandis que "arius verbalis bezeichnet die Eigenschaft als das aktive Resultat einer Thätigkeit." La seule vraie différence entre les deux paraît être qu'*arius* médial est attaché à un nom, *arius* verbal à un verbe. Mais dans les deux cas le suffixe signifie le sujet d'une action; peu importe si, comme

dans le premier cas, cette action est exprimée par son objet ou si, comme pour *arius* verbal, elle est indiquée par un verbe. Et dès lors, nous croyons que l'auteur aurait bien fait de réunir ces deux chapitres en un seul, où il aurait dû traiter d'abord d'*arius* postnominal subdivisé selon les significations et ensuite d'*arius* postverbal.

Il pourrait y avoir encore beaucoup de remarques à faire à propos de l'ouvrage de M. Zimmermann, mais la place nous manque. Comme résumé de notre appréciation de son livre nous pouvons dire que le premier chapitre en a une vraie valeur, le second est intéressant sans marquer de progrès vers la solution définitive. Le reste doit plutôt être regardé comme un appendice, dont l'auteur aurait dû supprimer la première partie, tandis que les deux dernières, malgré des inadvertences et des erreurs, ne manquent point d'intérêt.

Stockholm, 15. Novembre 1895.

Erik Staaff.

Otto Jespersen: Progress in Language with Special Reference to English. London 1894, Swan Sonnenschein & Co. XII + 370 S.

Ved at høre denne Bogs Titel kommer man let til at tænke sig, at det er en Oversættelse af Jespersens *Fremskridt i Sproget* (Indledningen til *Studier over engelske Kasus*). Bogen er imidlertid noget andet og mere end dette, hvilket man allerede vilde kunne slutte af dens Omfang. Den indeholder en ny Bearbejdelse af *Fremskridt* og to af Kapitlerne i *Studier*; dertil slutter sig en fuldstændig ny, meget interessant og vellykket Undersøgelse om den engelske Gruppegenitiv samt et Slutningsafsnit om Sprogets Oprindelse (sml. *Tilskueren* Okt. 92). Prof. Jespersens engelske Bog er i fuldt Mål udrustet med denne Forf.'s sædvanlige Fortrin: nöjagtig Undersøgelse og skarpsindig Tænkning; den vil være velskikket til at udøve den samme æggende og vækkende Indflydelse, som Jespersen allerede så længe har udøvet, og det så meget mere som dens Indhold er et helstøbt sprogfilosofisk System, som i Forf.'s tidligere Arbejder kun forelå i Brudstykker, en sprogfilosofisk Bygning, der næsten på alle Punkter befinder sig i Strid med hidtilgældende Antagelser. Sprogets Udvikling viser iflg. Jespersen en fremadskridende Retning fra uadskillelige, uregelmæssige, sammenfiltrede Sætningsord til en fri og regel-

mæssig Forbindelse af korte Bestanddele (§ 96, § 270). Forfølger man Sammenfiltringen tilbage, når man tilsidst til noget, som ikke længer kan kaldes et Sprog, men må sammenlignes med et spædt Barns meningsløse legende Pludren eller med Naturfolks Sang (Skrål); det var en Mellemting mellem Kattemusik og Nattergalesang og var for största Delen udsprunget af de erotiske Følelser (§ 261, 280, 279).

Jespersens sprogfilosofiske System hviler på den Antagelse, at der gives bestemte Linjer for Bevægelsen i ethvert Sprog, som forandrer sig (§ 93); Retningen er altid fra Sammenfiltring mod Isolation. Dette Postulat bekræftes ikke af Empirien. Sammenfiltring af ungt Datum foreligger trods Jespersens Benægtelse (89, 94) i Fransk og Engelsk. Hvad Forskel er der på *moi j'aime* og *ego amo* (kritiseret i § 17), og hvis *je l'aime* er tre Ord, hvor bliver så Ordstillingsreglerne af? I tredie Person er Verbalformen endnu selvstændig, ligeså i Imperativ, og den spörgende Modus dannes ved Suffiks istedenfor Præfiks (*aimé-je*); men tilsvarende Forhold findes i Sprog med anerkendt Sammenfiltring (lat. *ama: ama-s*, oldirsk *ar-a-rograd* med infigeret Relativpronomen: *bet-a* med samme suffigeret o. s. v.). I Engelsk er Nægtelsen *not* smeltet sammen med alle de Verber, som den overhovedet kan forbindes med, og det i den Grad, at den regelmæssige Ordstilling har taget Skade (*isn't it* o. s. v.). Endnu mere fremskreden er Sammenfiltringen i de Tilfælde, som anføres i § 54. Eksemplerne kunde fordobles adskillige Gange; jeg vil nöjes med at anføre de irske «konjugerede» Præpositioner (nyirsk *agam* 'hos mig', *agat* 'hos Dig', *aige* 'hos ham', *aici* 'hos hende', Plur. 1 *againn*, 2 *agaibh*, 3 *aca*). Denne Formation kappes i Uregelmæssighed med de gamle Fleksionssystemer; nogle af de suffigerede Pronominer bruges overhovedet ikke selvstændigt, andre ere navnlig fra nyirsk Standpunkt absolut ukendelige. Med en sådan Analogi for Öje kan man ikke rejse nogen gyldig Indvending mod den Hypothese, at Verbernes Personendelser i vor Sprogæt oprindelig var selvstændige Pronominer (§ 59). Ligeledes kan adskillige Kasusendelser have været Pronominer; Betydningsudviklingen kan, hvad Jespersen overser i § 53, have fundet Sted ad Omveje og kræve en indirekte Forklaring (sml. § 62), se ovenfor S. 53. Men selvfølgelig behøver ikke hele Kasussystemet at være af én Støbning. Adskillige russiske Substantiver har ved Siden af Genitiven på *-a* (der opr. tilhørte *o*-Stammerne) en Genitiv på *-u* i partitiv Betydning, lånt fra *u*-Stammerne. Betydningsudviklingen har også her fundet Sted ad Omveje. Denne ny Kasus står nu broderlig ved Siden af de gamle Kasus. Heller ikke Verbalsystemet behøver at være af én Støbning (sml. lat. *ferimini* = gr. *φερόμενοι* med *feruntur*), og man kan derfor ikke forkaste Agglutinationstheorien, selv om den har Undtagelser, og man kan meget godt anerkende denne

Theori uden at overse, at nu og da omvendt en løsreven Verbalendelse optræder som Pronomen (nyirsk dialektisk *muid* 'vi' o. s. v.). Men også i sådanne Tilfælde som ved den russiske «Partitiv» på -*u* eller ved engelsk *my: mine* (§ 57) beror Fleksionen på forudgående Fleksionsløshed, ikke på endnu mere indviklede Forhold. — Jespersen lader (§ 270) det latinske Verbalsystem være opstået ved Simplificering af et endnu mere indviklet System. Sammenligningen med de beslægtede Sprog viser imidlertid, at både det latinske og det græske Verbalsystem for en meget væsentlig Del beror på Nydannelser, og meget tyder på, at Grundsprogets Konjugation var forholdsvis simpel sammenlignet med Græsk og Latin. — Jeg tilføjer endnu en Henvisning til den irske Forlydsfleksion (Aspiration, Eklipse, Forslag af *t* og *h*); dette indviklede og for mere end Halvdelen unyttige System er bevislig udviklet så at sige i historisk Tid. — Til at udfylde Sproghistoriens tomme Rum benytter Jespersen nulevende vilde Stammers Sprog; dette kan ikke bifaldes. Disse Sprogs Historie er os ubekendt, men må antages at spænde over ligeså lange Tidsrum og indeholde lige så talrige Forvandlinger som vor egen Sproghistorie. Vilde Stammers Sprog er ikke unddraget Virkningen af Lydlove og Analogidannelser. Det hedder i § 48, at vi i Bantusprogene ser Pronominer opstå ved naturlige Midler. Nej, vi ser intet opstå, vi ser kun Pronominer i Eksistens og i Anvendelse som Artikler, Subjekts- og Objektspronominer. Kun ved Hjælp af Jespersens *Hypothese* ser vi dem opstå og ser Sammenfiltringen udvikle sig af Isolation. I Slutningskapitlet (§ 270) må visse amerikanske Indianersprog (sml. § 90) afgive Materiale til den filosofiske Bygning. Da de omtalte Fænomener i disse Sprog synes at danne en Parallel til Sammenfiltringen i Fransk eller Albanesisk, hvor den bevislig er opstået af Isolation, må man efter Forskrifterne i § 54 og § 93 antage samme Oprindelse til Sammenfiltringen i disse Indianersprog. Man må benytte det bekendte til at oplyse det ubekendte; i § 69 har Jespersen med Held ladet en sønderjydsk Dialekt illustrere grammatiske Forhold i Kinesisk. Men man kan ikke omvendt benytte det ubekendte og uforståede til at oplyse nogetsomhelst. — Noget af det, som Jespersen i Slutningskapitlet udvikler om det primitive Sprogs Lydforhold, er som Hypothese meget plavsibelt. Men urigtig er den Sætning, at Udtalen overalt bliver lettere og lettere. Vel udgår de fleste Lydforandringer fra Mageligheds-driften, men Resultatet ligger ofte i modsat Retning: for hver urkeltisk Konsonant har Nyirsk 4 Konsonanter, der fra et Nutidsstandpunkt er uafhængige af kombinatoriske Betingelser; Urslavisk var meget fattigt på Konsonantgrupper, nuværende Russisk kender Forlydsgrupper som *mgn* o. s. v. Heller ikke bliver Ordene altid kortere og kortere; hvad der falder bort ad lydlig Vej, bliver ofte mere end erstattet ved Tilföjelse af allehånde Aflednings-

endelser. Hvad der i § 272 udvikles om det primitive Sprogs Ordforråd, beror på den urigtige Antagelse, at vilde Stammers Sprog har bevaret oprindelige Forhold. Den Bemærkning om Sanskrit, der anbringes i Skammekrogen under Teksten, kunde passende have været sat helt udenfor Dören. Hvorledes det forholder sig med de 37 Ord for «Sol» o. s. v. i Sanskrit*ordbøger*, får man en Anelse om ved f. Eks. at læse Yāska's Nirukta. Hvis en vedisk Digter kaldte Fingrene «Søstre», var den omhyggelige Grammatiker ikke sen til blandt Synonymerne for «Finger» at registrere Ordet Søster. — Da således mange af Jespersens Præmisser glipper, kan man heller ikke anerkende hans Konklusion med Hensyn til Sprogets Oprindelse. Hvorledes Sproget kunde opstå i Sætninger, er ubegribeligt, og Jespersens egne «Vink» fører til fleksionsløse Ord (Egennavne), ikke Sætninger. Da Sammenfiltring i alle historisk klare Tilfælde har Isolation til Forudsætning, må Sproget være opstået i Ord, ikke i Sætninger. Jeg søger ikke Sprogets Oprindelse i de erotiske Følelser, men i Kedsomhedsfølelsen. Når en Kat er mæt, lægger den sig mageligt hen i absolut Uvirksomhed, men Mennesket blev af Kedsomhed drevet til at lege med sine Hænder og sin Tunge (§ 275) og ved Gestikulation, Mimik og Lyd at efterligne alle de mærkelige Ting, hvorom Dyreskrigstheorien, Interjektionstheorierne og Jespersens Sangtheori handler; og hvorfor skulde man ikke også have efterlignet den livløse Natur? Efter at Legen alsidigt havde udviklet den fonetiske Evne, måtte denne så at sige uundgåeligt blive benyttet til Sprog. Analogien med Barnet er större, end Jespersen tror. De voksnes Tale er jo for Barnet fra først af ikke et Sprog, men kun meningsløse Lyd, der afgiver Stof til Efterabelse. Efter at det første Sprog var opstået, begyndte Kredsløbet fra Isolation over Agglutination til Fleksion og alskens Sammenfiltring og derfra igen til Isolation (se H. Møller hos Jespersen § 95). Schleicher (og Jespersen) antager, at den historiske Tid kun er Vidne til en större og större Simplificering. Muligvis er der noget sandt heri; muligvis gör den fremskridende Åndsudvikling og Skriftsproget mere og mere Modstand mod al Slags Sandhi (sml. § 199—201, 253 og om *wife-s* i 244) og mod at lade Ordgrænser falde midt i en Stavelse. Dette vilde være en Overgang fra Kredsløb til en retlinet Bevægelse. En sådan retlinet Bevægelse vilde også jeg anse for Fremskridt i Sprogbygningen, endskönt jeg ikke med Jespersen i alle Tilfælde betragter Fleksionsløshed som et Fortrin.

Jeg tilföjer endnu kun et Par isolerede Bemærkninger. Til § 205 f. I det vestlige Irland har jeg forefundet den Sprogbrug, at *you* er Sing., *ye* Plur.; endogså Gen. Sing. *your*, Gen. Pl. «*yeer*». — Til § 188. I Nyirsk optræder ligeledes Acc. som Subjekt ved en Imperativ; dette er uafhængigt af Ordstillingen, eftersom Verbet altid står først i Irsk.

Da jeg ønskede at tage Stilling til Jespersens sprogfilosofiske System, er min Anmeldelse for störste Delen kommen til at bestå af Opposition; det vilde jo også være temmelig ørkesløst at gentage alt det interessante og lærerige rigtige, som Bogen indeholder. Herom må jeg nöjes med at henvise til Bogen selv, idet jeg på det varmeste anbefaler den til alle. som interesserer sig for en videnskabelig Betragtning af Sproget. Den vil rydde grundigt op i forældede og ubegrundede tilvante Anskuelser.

Aran (co. Galway), *17. Nov. 1895.*

Holger Pedersen.

Efterskrift. Eksempel på den russiske «Partitiv»: дайте мнѣ огоньку, men охотники сидѣли у огонька (meddelt af Privatdocent *Pokrowsky* i Moskva). **H. P.**

Des *Q. Horatius Flaccus* Oden und Epoden. Für den Schulgebrauch erkl. v. *C. W. Nauck.* 14., neu bearb. Aufl. v. *O. Weissenfels.* Leipzig 1894, Teubner. VIII + 280 ss.

Det sidst udsendte oplag af Krüger's udgave af Horats's satirer og epistler har nylig været genstand for anmeldelse i dette tidsskrift, og tilbage står da nu at give dens tvillingbroder, Nauck's udgave af oder og epoder, i det af Weissenfels besørgede oplag, et skudsmål med på vejen.

Det oprindelige Nauck'ske grundlag, som prof. Weissenfels har haft at arbejde på, var godt og solidt, og i én retning i det mindste står hans værk over Krüger's: han har bedre forstået at skrive en kommentar til skolebrug. Opgaven for den nye udgiver var da den at fjærne visse særheder og urimeligheder, som havde indsneget sig i kommentaren, og værne om det gode med pietet, men uden ængstelse for at udnytte videnskabens nyere resultater. I det hele har W. løst denne opgave godt og taktfuldt; skulde man bebrejde ham noget på dette punkt, blev det snarest en for stor pietet på visse steder. At W. har udeladt flere mindre træffende overskrifter, som N. havde sat over digtene, kan kun billiges; de gode har fået lov at blive stående. For en recensent er det en væsentlig mangel, at ændringerne i den nye udgave ikke er samlede i en lille fortegnelse, og en anden ting, som jeg kunde ønske ændret i en senere udgave, er den alt for hårdnakkede afholdenhed overfor datering af digtene. Det væsentligste nye, W. har tilført udgaven, er en skildring, ganske kort,

af Horats's liv og en noget udførligere af hans digterpersonlighed. Nauck havde selv anvist sin efterfølger dette som opgave, og W. har skilt sig fortræffeligt derved. Vi finder ingen overraskende, nye synspunkter i hans skildring; men et grundigt kendskab til Horats's digte og en varm kærlighed til dem skinner frem overalt, parret med fin æsthetisk sans og takt.

I det følgende skal jeg nævne — foruden nogle inkurier — en række af de væsentligste udsættelser, jeg har fundet at gøre ved gennemlæsningen. De er gennemgående ikke slemme, og de fleste af dem falder kun for så vidt den nye udgiver til last, som han burde have fjærnet dem af Nauck's bog.

Carm. I. 2. 41—44: Det havde været ønskeligt, om W. havde forandret N.'s mærkelige forklaring af denne strofe: *filius Maiae* «som M.'s søn», *patiens* vokativ. 3. 28: *Gentibus* forklares — meget rigtigt — som «menneskeheden», og til støtte anføres denne betydning fra et sted hos Cicero; men er det da ikke ganske den samme, vi ser i 2. 5 *terruit gentes*? 3. 35: I ordene *pennis non homini datis* hører *non* ikke til *datis* alene, men til *homini datis*, «vinger, som ikke er givne mennesket» (men derimod andre væsener), og står altså på sin naturlige plads. Noget lignende gælder flere af de parallelsteder, hvormed Nauck fandt det fornødent at forsvare ordstillingen her. Noten burde stryges. 5. 5: *Simplex munditiis* skal efter N. betyde «einfach, doch zierlich geschmückt»; men så forstår jeg ikke, hvorledes ablativen opfattes. Det må dog vel være «tarvelig i pynt». Sst.: Det er ikke heldigt at nævne *Punica fides* som eksempel på, at *fides* er *vox media*: det betyder jo ikke «Punisk uærlighed», men «Punisk ærlighed» (= «uærlighed», idet «Punisk» = «u-»). Man kunde med samme ret påstå, at eftersom «Per Gante's genvej» betyder «omvej», må «genvej» være *vox media.* 5. 9: Nauck synes at have forstået *aurea* som refererende sig til åndelige egenskaber, ligesom Schütz forklarer det som «ægte», «uforfalsket». Men det er uden tvivl galt. Man kan nok bruge *aurei mores* (IV. 2. 23) til at udtrykke et hjærte uden svig («Hendes unge sjæl var prøvet guld», Ewald); men i denne sammenhæng må det betegne den strålende ydre skønhed. 5. 13: Hvorfor skrives her *intentata*? Ellers (11. 3 o. a. st.) staves verbet *temptare.* 7. 1: At opfatte *claram* (*Rhodon*) som «strålende i sollyset» er søgt. 9. 11: Den anmærkning, her henvises til, ved *metuentes* III. 12. 3 eksisterer ikke længer. 12. 37: Det er ikke nok at sige, at der ved *Scauros* især må tænkes på den bekendte M. Scaurus; der står pluralis, og Horats tænker sikkert også på sønnen, der dræbte sig selv efter panikken ved Athesis 12. 51 f.: Modsigelsen mellem dette sted og v. 18 havde vel fortjent at omtales. 13. 13 f.: *Non speres* betegnes som stærkere benægtende end *ne speres*, «du darfst durchaus nicht hoffen». Urigtigt: konjunktiven skyldes

betingelsessætningen og nærmer sig betydningen af futur. indik. 14. 6: At det knager i skibets ræer, forudsætter ingenlunde, at de er i stykker. 16. 6: Hvorfor må *incola Pythius* ikke ganske ligefrem betyde «Pytho's beboer», den Delfiske gud? 17. 4: *Usque* burde være forklaret: hver gang Faunus kommer, og så længe som han er der. 17. 16: *Ruris honorum* forbindes vist rigtigst med *benigno* (således Kiessling). 22. 14: Til *Daunias* kunde om ikke en geografisk bemærkning (sådanne overlader udgaven i reglen til håndbøgerne at give), så dog en grammatisk om endelsen været ønskelig. 25: Nauck finder i dette digt såvelsom i flere andre en virkningsfuld kontrast mellem metret (der i indledningen karakteriseres som mildt og alvorligt) og det bidende indhold. Jeg tror nu ikke, at denne karakteristik af den Sapfiske strofe er træffende — undtagelserne er for mange —. Og hvis den var det, vilde den nævnte kontrast være i høj grad stødende: man kan dog virkelig ikke skrive en nidvise på melodi af «Fred hviler over land og by». I indledningen til den 26de ode henvises angående Lamia's person m. m. til kommentaren til III. 17. Men denne henvisning er et tankeløst optryk; i den nye udgave er de herhen hørende bemærkninger ved III. 17 strøgne. 27. 24: *Pegasus* er ikke «en» vinget hest, mage til Bellerofontes's hest, men netop denne selv. 35. 2 f.: *Vel — vel* oversættes mindre korrekt ved «selbst — oder auch». Det betyder her «såvel — som», egentlig «det være sig (= hvad enten det kommer an på) — eller»; man tænke blot paa ordets grundbetydning som imperativ af *velle*, «vælg», «forlang». Den angivne oversættelse var kun rigtig, hvis det sidste *vel* ikke korresponderede med det første. 35. 21—24: Vanskelighederne i denne strofe er ikke fremhævede, end mindre fjærnede ved noten. Horats's tanke er sikkert denne: Spes og Fides følger altid med Fortuna, også når den optræder som *fortuna adversa*, ɔ: selv når ulykken hjemsøger mennesket, er Spes og Fides hos ham, de ledsager den. Men H. har fordunklet tankegangen ved at sige: de ledsager dig, Fortuna, når du forandrer udseende og forlader de mægtiges hjem, i st. f.: de ledsager dig, når du med forandret udseende (altså som ulykke) hjemsøger de mægtige. Den *fortuna,* som forlader deres hjem, er nemlig den uforandrede *bona fortuna*; den med det forandrede udseende, ulykken, forlader dem ikke, men kommer tværtimod anstigende. Og det, der skal siges, er ikke, at Spes og Fides ledsager denne eller hin *fortuna,* men at de følger mennesket under alle lykkens omskiftelser. 35. 35: Nauck's opfattelse af *nefasti* som nom. plur. er et ganske urimeligt påfund, som ikke burde opleve flere oplag; hvor finder man *homo nefastus*? 37. 26: *Fortes* trykfejl for *fortis*.

Carm. II. 1. 6: *Plenum opus aleae* sat i apposition til hele sætningen karakteriseres som en Taciteisk udtryksmåde. Det

er urigtigt: allerede hos Cicero findes lignende udtryk flere steder (*rem difficilem, ineptum negotium* osv.). At Tacitus går videre i denne brug, kommer jo ikke dette sted ved. 1. 36: De fem *r*'er i *quae caret ora cruore nostro* skal anskueliggøre det grufulde ved sagen. Da der jo ikke forlyder noget om, at sligt gjorde et andet indtryk på Romerne end på os, må det være tilladeligt også ved Danske citater at prøve, om en sådan opdyngning af *r*-lyde virkelig kan skabe en bestemt grundtone, det være sig i retning af det uhyggelige og grufulde eller i andre retninger. Hvad lighed i tonen kan man da føle i disse linier: «Herr Peder kasted runer over spange», «Der rinder sorg, rinder harm af roser røde», «Når hornet lyder, trommerne går», «Der vanker en ridder mellem grønne trær» —? Der skal et finere øre end mit til at opdage nogen fælles tone her. Løjerligt er det for resten, at der ikke skænkes samme fænomén nogen omtale i III. 27. 22—24. 6. 20: Punktum efter *uvis* er, om jeg har forstået kommentaren ret, en trykfejl; N. har i en ældre udgave kolon. 14. 16: Der er ingen rimelighed i at tage *corporibus* til *metuemus*; det hører til *nocentem*, «skadelig for sundheden». 15. 15: Det er en slem fejltagelse, som Nauck i øvrigt deler med Schütz, at gøre *privatis* til et substantiv i dativ; så bliver der jo ingen mening i *decempedis metata.* 16. 7 f.: *Gemmae, purpura, aurum* er = alle mulige kostbarheder, ikke = «pracht, macht und geld». Kan man tænke sig «pragt» som betalingsmiddel? 16. 18 f.: *Alio calentes sole* er ikke netop et land med et andet, varmere klima (altså *alius*: forskellig i sine virkninger); med *alius sol* kan sidestilles *uterque Phoebus* Ov. *met.* I. 338. 16. 21: *Vitiosa* burde forklares: er det «giftig» eller (som i *epist.* I. 1. 85) «sygelig»? 17. 17 ff.: Mon udg. forudsætter den Khaldæiske astrologi bekendt, siden de herhen hørende oplysninger mangler? 18. 14: I det bekendte *satis beatus unicis Sabinis* vil N. ikke have *satis* opfattet som substantiv. Det lader jeg stå hen; men hvorledes stedet *epod.* 1. 31 *satis superque me benignitas tua ditavit* kan føres som modbevis mod den Madvigske opfattelse, er mig en gåde. At Horats har nok i sin gård, siges jo ligefuldt, enten man tager *satis* sådan eller sådan. 20. 9: At *cruribus* skulde være dativ, «fordi *residunt* indeholder et *circumdantur*», er en løs påstand, som ikke burde trykkes op mere. En tilsvarende fejl er det at tage *ventis* i *epod.* 17. 34 som dativ, selv om betydningen *ludibrio esse* mulig skulde ligge i *ferri*; *ventis ferar* er passiv af *venti me ferant.*

Carm. III. 3: Både efter v. 48 og v. 52 står der punktum. Jeg formoder, at det på ét af stederne, snarest det sidste, er en trykfejl for komma. 4. 2: Hvorledes *longum melos* kan betyde «ein feierliches lied», kan jeg ikke forstå. I ældre udgaver forklarer N. rigtigt ordene som en opfordring til musen om

at dvæle længe, give sig god tid. 4. 8: *Subeunt* havde ikke behøvet nogen forklaring; men skal der gives én, burde den være bedre. *Sub-* betyder naturligvis «ind under» træerne. 4. 10: Forsøget på at forsvare læsemåden *limen Apuliae* måtte hellere være opgivet. Det rigtige bliver vel Madvig's *limina villulae* (de ældste hdskrr.: *limina Pulliae*). 4. 46: Også her går udg.'s konservatisme for vidt. Horats karakteriserer Jupiter som den øverste gud, som overherskeren over alle de tre riger, jord, hav og underverden; *urbes* bliver således (i alt fald forstået om oververdenens byer) ganske ubrugeligt på den plads, det står på, og Bentley's rettelse *umbras* er i alle måder så tilfredsstillende, at den vel kan kaldes sikker. 6. 24: Den gamle forklaring af *de tenero ungui* som «fra barnsben af» burde dog vist vige for den af Unger o. fl. hævdede, «lige til fingerspidserne», altså med *meditatur* (*mediatur* trykfejl) «går fuldstændig (med hud og hår) op i». Navnlig Plut. *de lib. educ.* 5 lader næppe nogen tvivl tilbage om udtrykkets betydning. 11. 40: At underforstå *tuas* til *sorores* (*sc. patrueles*) er tvungent. Kiessling har det rigtige: «weder *meas* noch *tuas*, sondern eben 'die Schwestern'».

14. 11: Rettelsen *expertes* for *expertae* måtte hellere ikke være optaget, så længe det er uvist, hvad *iam virum* skal rettes til. At *iam virum* (genetiv) *expertes* skulde kunne betyde «faderløse», tør jeg bestemt benægte[1]. 16. 31: *Fulgentem imperio fertilis Africae* forklares som omskrivning af den rigeste jorddrot. Nej, *imperium Africae* tilhører den Romerske prokonsul. H. nævner, som modsætningen til sine kår som beskeden proprietær, ikke den første den bedste rige godsejer, men selve den mægtigste (og altså «lykkeligste») mand i det rigeste land. Ellers blev det jo blot tanken i v. 26—27 om igen. Man må ikke oversé stigningen: godsejer i Italien — statholder i Afrika — konge i Asien. 18. 3: Det er urigtigt at kalde *incedas* og *abeas* modsætninger: *incedere* betegner selve bevægelsen uden hensyn til mål eller udgangspunkt. 18. 6: Man ser ikke, om udg. tager *Veneris sodali* til *craterae* eller som et omskrevet *tibi*. 27. 13: Nauck vil supplere *mavis* med *felix esse*. Hellere med *esse*.

27. 57: *Urget absens* kaldes et oksymoron, som nærmer sig et moron. Deri har udg. ikke ret: *urgere* betyder at tiltale i hårde, indtrængende ord, og så er det ganske forståeligt, at Europe hører (= tror at høre) sin fader, skønt han er langt borte, tale disse hårde ord til hende: «Elendige Europe» osv. Ordene til v. 66 tages naturligst som Agenor's tænkte tiltale.

29. 48: I udtrykket *quod fugiens semel hora vexit* forklares *vexit* som «hat weggerafft», i ældre udgaver som = *advexit*. Det korrekteste er vel at sige, at *vehere* overhovedet er at

[1] «Faderløse» kunde måské udtrykkes *naeniam expertae*. Dette skal dog ikke være noget forslag til rettelse.

føre med sig (ligesom Tib. I. 4. 66: *dum vehet amnis aquas*): timen bringer det, idet den kommer, og fører det med sig, idet den forsvinder. Altså: hvad der én gang er kommen og gået (bægge dele!) på tidens ilende strøm.

Carm. IV. 1. 35: Det er højst vidunderligt, at *versus hypermeter* her skal «versinnlichen» den pludselige standsning i talen, men II. 3. 27 virke i stik modsat retning og anskueliggøre den uafbrudte vedvaren. Jeg tillader mig at nære den kætterske anskuelse, at Horats slet ikke tilsigter nogen kunstnerisk virkning hverken herved eller ved ordoverbrækning (*sit venia verbo!*), men ganske simpelt benytter disse friheder som behagelige små lettelser for versifikatoren.[1] 2. 31: *Tiburis ripas* betegner, hvis ikke Bentley's *rivos* er bedre, sikkert kun, ikke «vornehmlich» Anio's bred; Nauck har vist ikke tænkt på, at *ripae* tit bruges om forskellige strækninger af samme flodbred. 2. 33 og 41: Lachmann's rettelse *concinet* må være det rette: Horats vil dog vel ikke bøje sig for Antonius som den større digter. Se i øvrigt Kiessling! 8. 15 ff.: Når udg. ikke med Madvig vil udslette v. 16 foruden v. 17 (og rette *celeres* til *celeris*), burde der dog være gjort et forsøg på at forklare, hvorledes selve Scipio's bedrifter og vundne resultater kan forstås som subjekt for *indicant laudes*. 10. 2: Selv med *sperare* taget i betydningen «frygte» kan *insperata* ikke blive «ehe du dich dessen versiehst», men måtte betyde «som ikke frygtedes (kunde befrygtes)». Her er det ligefrem «som man (jeg) ikke ønsker», «ukærkommen». 15. 4: Kommaet efter *darem* urigtigt; skulde være punktum ell. lign. I den forrige ode burde der efter udg.'s opfattelse af stedet — den være rigtig eller gal — stå komma efter v. 41. 15. 6: Der savnes forklaring af *nostro restituit Iovi*. *C. S.* 42: Bemærkningen, at *castus* kommer af *καθαίρω*, er dog vist ikke ret på højde med vore dages sproghistoriske viden.

Epod. 9. 25: Madvig's «wunderschöne Verbesserung» (Kiessling) *Africani cui* burde ikke lades uænset; det vilde dog — for ikke at tale om de andre grunde, der taler for den — være alt for affektért at kalde den 3dje Puniske krig *bellum Africanum*. 10. 3: *Ut* skal ifølge Nauck være styret af *memento* og nærmest betyde «hvorledes». Det giver ingen rimelig mening. Nej, *ut*-sætningen er en selvstændig ønskesætning (*ut* = *utinam*) og *memento* et parenthetisk indskud. 11. 28: Noten forklarer, at *renodare* ikke betyder «binde (håret) i knude», men «løse knuden op». Ti, hedder det, «jenes thaten Mädchen, dieses Knaben». Den motivering er mig hélt ufattelig. Når drengene

---

[1] [Carm. II. 16, 34: tibi tollit hinnitum || Apta quadrigis equa bemærker Nauck: «der Hypermeter versinnlicht den Überfluss». På vrinsken eller på hopper? *Red.*]

ikke først binder deres hår i knude, hvorledes kan de så løse knuden op? 13. 11: *Grandi* burde forklares, = *adulto*: Kheiron's ord er af en dimissionstale, han holder ved skilsmissen fra sin udlærte discipel. 15. 7 ff.: Forsøget på at helbrede det fortvivlede sted ved at læse *dum pecori lupus infestus, dum tristis Orion turbarit* osv. er meget dristigt og lidet tilfredsstillende. 17. 12: Versets mange korte stavelser skal naturligvis «versinnlichen die Regsamkeit der zerfleischenden Raubtiere». Mon noget menneske kan sige mig, hvorfor digteren skulde føle mere trang til en sådan «versinnlichung» her end i v. 7 eller i v. 10 eller i v. 34 eller — en mængde andre steder?

Til sidst blot to uagtsomhedsfejl i noterne til samme digt: medens i v. 60 *proderat*, som der stod i tidligere udgg., er ændret til *proderit*, er noten til forklaring af impf. indik. bleven stående; i noten til v. 77 har bemærkningen *gehässig* ved *curiosus* i det nye optryk fået citationstegn om, som om det skulde være en oversættelse!

Efter således at have lettet mit hjærte for en del anker, hvoraf udgiveren vist selv vil erkende de fleste for berettigede, skal jeg slutte med at udtale håbet om snart at se en 15de udg., hvori pletternes antal er yderligere reduceret. Weissenfels's bearbejdelse har gode betingelser for at holde fast på de mange venner, som de Nauck'ske udgaver har vundet sig.

Randers d. 22de december 1895.

Valdemar Thoresen.

Hjalmar Edgren, Jämförande Grammatik, omfattande Sanskrit, Grekiska, Latin och Gotiska. I. Ljudlära och Nominal stambildningslära. Göteborg 1893.

Forfatteren af denne bog er ikke nogen ny og ukendt mand i sprogvidenskaben. Foruden en særdeles praktisk Sanskrit-Grammatik har han skrevet en betydelig række videnskabelige afhandlinger, navnlig henhørende til Sanskrit-Grammatik. Jeg havde oprindelig tænkt at afvente værkets fuldendelse, för jeg anmeldte det; men den omstændighed, at forfatteren har fået ansættelse som professor ved universitetet i Lincoln, Nebraska, vil sandsynligvis vanskeliggöre, om ikke umuliggöre bogens fortsatte udgivelse i Sverrig, hvorfor det må anses for hensigtsmæssigt og desuden på höje tid at henlede opmærksomheden på det allerede udkomne.

Bogen er beregnet på dem, som uden at göre Indoeuropæisk sprogvidenskab til deres hovedstudium have brug for en forståelse af denne videnskabs begyndelsesgrunde og metoder og en oversigt

over dens resultater til deres embedsexamen eller som støtte for deres sprogstudier. Forfatteren betegner den selv i forordet som en indledning til Brugmann's store «Grundriss». Han meddeler imidlertid så meget og i en så overskuelig ordning, at den også selvstændig, uden at fortsættes med studiet af Brugmann, vil kunne afgive en særdeles praktisk og brugelig vejledning for begyndere i dette studium, og den er ligesom forfatterens Sanskritgrammatik omhyggelig afpasset efter de læseres tarv, for hvilke den er bestemt, idet den giver dem en solid kundskab om det, som de behøve, med tilbørligt hensyn til den tid og det arbejde, som de ere istand til at ofre derpå. Særlig må den omhyggelighed fremhæves, hvormed forfatteren i det hele har forstået at sætte sig ind i begynderens standpunkt og ikke forudsætte noget som bekendt, som man på begynderstadiet netop trænger til at göres opmærksom på. Bogen begynder med en indledning over den sammenlignende sprogforskning, som fortsættes med en orientering om den sammenlignende Indoeuropæiske grammatik, med en oversigt over de Indoeuropæiske sprog med angivelse af de ældste mindesmærkers alder, de forskellige theorier om ursprogets forgrening, forholdet til de specielle historiske grammatikker m. m., samt hovedtrækkene af den Indoeuropæiske grammatiks historie. Lydlæren indledes med en lydphysiologisk oversigt, som afgiver grundlaget for fremstillingen først af de det Indoeuropæiske ursprog tillagte 46 lyd og derefter af døttresprogenes forhold til ursproget i den henseende; dette afsnit er oplyst ved to til hinanden svarende tegninger, som meget anskueligt fremstiller de antagne forandringer fra ursprogets til døttresprogenes lydbestand. Derefter fölger et afsnit om betoning i almindelighed, om ursprogets og døttresprogenes betoning.[1] Derefter göres rede for sprogsammenligningens principper, lydlove i ursproget og endelig ursprogslydenes repræsentation i døttresprogene, som selvfølgelig er det længste afsnit i bogen. Dette sidste betragtes under 3 synspunkter: normalforholdet, aptering (afvigelser fra normalforholdet på grund af visse lyds sammentræf, etc.) og analogidannelse; hvert afsnit (enkelte vokaler, tvelyd, etc.) begynder med et almindeligt overblik og slutter med detailregler og exempler; ved denne anordning opnås en god oversigt. På lignende systematisk og overskuelig måde gås der frem i «Formläran» (hvis 1ste og eneste delvis udkomne afsnit er stamdannelseslæren).[2] I affattelsen fremtræder overalt en omhyggelig gennemført bestræbelse for at frem-

---

[1] *bháramāna* og *svā́dīyān* (S. 29) ere ikke exempler på reglen, som den er affattet; modsætningen mellem *ἄρα* og *ἀπό* (ib.) er vel nærmest kun tilsyneladende; oprindelig og i anastrophe hed det *ἄπο*; antager man, at det blev proklitisk foran sin styrelse, får man foran et enklitikon *ἀπό*, hvoraf foran et betonet ord *ἀπὸ*.

[2] *brūpi-* (S. 110) er kommet på et galt sted.

kalde de almindelige hovedprincipper i læserens bevidsthed, og oplysninger om afvigende anskuelser og andre enkeltheder gives i anmærkninger eller sættes med mindre tryk.

Da bogen er bestemt for begyndere, forekommer det mig, at visse alt for kort antydede enkeltheder trænge til oplysning: S. 53 l. 4 l. *dēṣṭum* af **dēç-tum* (jfr. § 205 b, 1). — *gamyḗ* (S. 57) kan vel kun være passiv. — *φθέρσω* (S. 60), tilföj: episk. — *pitriyas* (S. 61 og 112) for *pitryas* er utvivlsomt på det nærmeste den oprindelige form, men dog kun funden ved beregning af, hvad der passer i Veda-vers, hvilket synes mig på en eller anden måde at burde være antydet. — «Protetisk *ρ̥*» (S. 62) ɔ: *ρ̥* med protetisk vokal. — *δοῦς* (S. 78) for *ὀδούς* (S. 119); eller er det en trykfejl for: **δοντ-ς*: *δούς* «som har givet», **ὀδόντ-ς*: *ὀδούς* «tand»? — *stighnṓmi* (S. 87), tilföj: vedisk. — *vidhávа-*, m., (S. 104) beror, så vidt vides, kun på en conjectur i BR. — *mortu-* (S. 105)? — *-στηνο-* (S. 107) kun i *δύστηνος*. — *ἔλμι-* (S. 109) for *ἕλμις*, G. *ἕλμινθος*. — *yūnī* (S. 113) vel kun hos Vopadeva. — *çavasī́* (ib.), enestående dannelse, vel kun på et par steder i *Ṛ*gveda, måske egennavn. — *ámṛtiya* (S. 123) for *ámartya*[1]. — Hertil høre også visse oversættelser: *ἱερός* «kraftig» (S. 29)[2]. — *rúpyāmi* (S. 63) har ikke samme betydning som *lumpāmi*. — *lócana* (ib.) «*op*lysende» *ἅπ. εἰρ.*, ellers subst. ntr. «öje». — *ἔχω* (S. 66) synes ikke heldig oversat ved «bærer», selv om dette nogenlunde passer til *sáhe* («holder stand imod, udholder, finder mig i»). — *diná* (S.

---

[1] Det undgår ikke min opmærksomhed, at disse ting og adskilligt af det følgende, som jeg vil anke over, ere skrevne med velberåd hu for kortheds skyld og i sidste instans må tilskrives forfatterens udstrakte lærdom; men hos begynderen vækker det skrupler eller usikkerhed eller opfattes som fejl.

[2] Jeg kan ikke undlade at benytte lejligheden til at lette mit hjerte ved en protest mod denne yndede og for tiden måske næsten eneherskende theori, som synes mig at have alt imod sig og intet for sig. Betydningen «hellig» er saa fast knyttet til ordet og alle dets afledninger i hele den Græske litteratur (Homer incl., f. ex. *θεῶν ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς*, Od. III 273, etc.), at det efter mit skön umulig kan have hævdet sig i en formentlig ældre betydning i et par Homeriske udtryk. Har en ældre betydning nogensinde existeret, må den allerede hos Homer have været fortrængt i folkets bevidsthed af betydningen «hellig», den eneste som var levende. *ἱερὴ ἴς Τηλεμάχοιο* o. lign. forklares tilstrækkelig af *διογενὴς Ὀδυσεύς* etc., og selv om en fisks hellighed (Il. 16, 407) skulde være et vanskeligt problem for vor vantro tid, måtte den dog formentlig hellere blive stående som et problem; for øvrigt giver bl. a. det umenneskelige element, hvori den lever, den en vis lighed med en havmand, som dog godt kunde være «hellig», ikke at tale om andre forsøgte og mulige forklaringer (at man har gjort det til en «sprællende» fisk, synes man mig at have forladt hypothesen «kraftig»). Hvis det er identisk med det Vediske ord *ishirá*, vil dette snarest styrke min opfattelse; thi *ishirá* er, ligesom dets stamord *ish*, et udelukkende religiøst ord og turde bedst kunne oversættes ved «hellig» (navnlig «velsignelsesrig» i religiøs forstand).

105) betyder «afskåren». — S. 107 l. 8: for «bedre» læs «venstre», måske oprindelig «bedre». — S. 109 l. 16: for *çreni-* læs: «*çreni-* i *çrenidant* måske = gotisk *hraini-* . . . .».[1] — *jūnīx* (S. 113) betyder vel kun «ung ko».

At også en del lapsus'er forekommer, fremgår af, at der på et par steder har indsneget sig Engelske ord i texten (S. 56 l. 26: and; S. 80 l. 16: in). *patis* (S. 66) må vel være forskrevet; der kræves et ord af samme slags som f. ex. *havis*. Skulde s. 34 l. 9 fg. ikke lyde «da tonen på 1ste stavelse ikke længer forandrede et følgende *e* til *i*»?

Korrekturen på et arbejde som dette med dets uendelighed af diakritiske tegn og slige petitesser er selvfølgelig vanskelig; men i en bog for mer eller mindre ubefæstede begyndere er det af største vigtighed, at den bliver gentagen så mange gange, til man slipper af med trykfejlene. Dem er der desværre en altfor stor mængde af (endog i trykfejlslisten findes i det mindste 1, hvilket jo for øvrigt er ganske fin de siècle). Til de mest meningsforstyrrende eller på anden måde farlige skal jeg anføre rettelserne: S. 51 l. 18 læs *ū*. — S. 60 l. 31 læs **τοισο*. — S. 61 l. 17 læs mora. — S. 67 l. 2 læs = *rr*, *ll*. — Ib. l. 21 læs *ἀϑρόος*. — S. 68 l. 26 læs: + nasal. — S. 70 l. 33 læs: = *mpt*. — S. 82 l. 29 læs *πο-*. — S. 83 l. 16 læs *vācás*. — S. 84 og 85 læs *pr̥cchā̊mi*. — S. 101 l 19 læs *eu*. — S. 105 l. 23 læs *-τ-μο-*. — S. 106 l. 23 læs «daglig». — S. 107 l. 23 læs: 2 pl. pass. *-minī*. — (S. 108 l. 5 «§ 62 anm.» må være galt citeret). — S. 109 l. 21 læs i parenthesen: i italisk navnlig såsom . . . — S. 116 l. 5 læs *ákshi*. — S. 117 l. 1 læs *-μων*. — S. 119 l. 18 læs *ἀ-γνω-τ-*. — Desuden findes en del trykfejl af den sædvanlige slags (forvexling af spiritus'er, accenter, diakritiske tegn, bogstaver, m. m.).

Heldigvis er det ikke for sildigt at råde bod på disse ufuldkommenheder ved et ganske simpelt middel, nemlig en oftere gentagen omhyggelig revision alene med det formål at göre jagt på trykfejlene og så lade en liste over rettelserne trykke og vedlægge hvert exemplar. Når en sådan revision er foretagen, vil arbejdet kunne göre overordentlig stor nytte, og det vilde være meget beklageligt, om forfatteren af sin ny stilling skulde blive forhindret i at fuldende det. Det udkomne er så hensigtsmæssigt, at man meget nødig undværer fortsættelsen.

S. Sorensen.

---

[1] Det har dog næppe været *r̥*shi'ens mening på grund af det almindelige ord *çréni-* («række, skare»), der på grund af hans så godt som selvfølgelige ubekendtskab med sproghistorie måtte have fortrængt et eventuelt ældre **çreni* i hans bevidsthed.

Den Amyklæiske Apollos Throne.

Af J. L. Ussing.

Dette Kunstværk, som Pausanias beskriver tilligemed Gudebilledet i 3. Bog Kap. 18, 9 til 19, 5, har stadig været et crux philologorum et archæologorum. Den ubehjælpelige Forfatter fortæller omstændelig, hvilke Billeder der vare paa den, men forst derefter prøver han paa at forklare, hvad og hvorledes Thronen var, og dette gjør han saaledes, at det er meget vanskeligt at forstaa, hvad han mener. Det gamle Kunstværk er imidlertid saa interessant, at man nodig slipper det med et Non liquet. Der er skrevet mange Afhandlinger om det, og Flere have forsøgt at give en grafisk Restauration deraf. Quatremère de Quincy i Le Jupiter Olympien p. 196 ff. og pl. VII fremstiller en pragtfuld chryselefantin Throne, men med Guld og Elfenben kan dette Værk, der stod under aaben Himmel udsat for alle Veirligets Omskiftelser, ikke have været smykket. Et nyt Forsøg gjør Th. Pyl i Denkmäler und Forschungen 1852 Nr. 43, og dette efterfulgtes af et andet af L. S. Ruhl i samme Tidsskrift 1854 Nr. 70. Men feiler Quatremère til den ene Side, feiler Ruhl endnu mere til den modsatte, idet han tænker sig Thronen som en massiv Marmorbygning, hvilket aabenbart er uforeneligt med Pausanias' Beskrivelse. Der kan næppe være Tvivl om, at det har været en massiv Træbygning beklædt med Bronce; baade de fritstaaende Figurer og Reliefferne have været udforte i Bronce. Endelig har A. Furtwängler i sin Meisterwerke der griechischen Plastik (1893) S. 689 ff. leveret en ny Restauration, hvor M. Lübkes med mykenæiske Ornamentmotiver rigt udstyrede Tegning gjør et stilfuldt Indtryk, og har fundet Bifald hos Adskillige; dog lider ogsaa den af saa store Mangler og stemmer saa lidt med Pausanias' Beskrivelse, at den ikke kan godkjendes.

Hvad vi vide, er Følgende. Paa Hyakinthos' alterformede Grav, hvor der hvert Aar paa Hyakinthia ofredes til denne Heros igjennem en Broncedør, stod Apollokolossen. Det var et gammelt uformeligt Billede, Legemet som en Søile, ikkun Hovedet, Tæerne og Armene udførte; i den ene Haand holdt han Buen, i den anden et Spyd. Dens Høide anslaar Pausanias efter et Skjøn til 30 græske Alen, d. e. 45 Fod. Den var naturligvis af Bronce ligesom det lignende Gudebillede i Thornax, som man tænkte paa at forgylde, i hvilken Anledning man sendte Bud til Krösos for at kjøbe Guld. Den rige Konge forærede Lakedæmonierne, hvad de behøvede (Herodot 1, 69); men da de havde faaet det, foretrak de at anvende det «til den amyklæiske Apollos Udsmykkelse», som Pausanias siger III, 10, 10. At derved tænkes paa den Throne, vi her omtale, er ret sandsynligt, se Quatremère de Quincy p. 200. Gudebilledet lignede altsaa de gamle Træbilleder *(ξόανα)* i Templerne, og det blev ligesom disse iført en Kjortel, *χιτὼν* (Paus. c. 16, 2). Det antages med Sandsynlighed, at den Amyklæiske Apollo er afbildet paa to græske Broncemønter, se Imhof-Blumer and Gardner Numismatic commentary on Pausanias p. 59 Nr. XVI og XVII. Den ene er fra Kleomenes III. eller en anden af Spartas sidste Konger, den anden er fra Romertiden, over 400 Aar yngre. De ere ikke ganske ens; men det er vel ikke umuligt, at man i en saa lang Tid kan have ændret Klædningens Snit. Paa den ældre Mønt hænger denne frit ned, saa at Statuen næsten faar Kegleform, paa den yngre er den snøret tæt omkring Søilen, og man mindes om den ephesiske Artemis.

For at gjøre yderligere Ære af dette gamle hellige Gudebillede besluttede nu Spartanerne, formodentlig i det 6. Aarh. f. Chr., at give det en pragtfuld Thronstol, og man overdrog en Kunstner ved Navn Bathykles fra Magnesia ved Mæandros at udføre Arbeidet. Det kunde synes en underlig Tanke at ville give en saadan staaende Figur en Stol, som jo slet ikke kunde harmonere med dens Stilling; men man maa lade den fromme Fantasi have sin Ret. Det var jo en mægtig Guddom. Naar Zeus og Hera sad thronende i deres Templer, burde man ikke gjøre mindre Ære ad Apollo. Det var selvfølgelig en virkelig Throne eller Lænestol saaledes som vi

kjende dem fra antike Monumenter; lad mig erindre om Zeus' Throne paa Parthenonsfrisen, om mangfoldige attiske Relieffer, om Mønter, og hvis man onsker ældre Monumenter, om Endöos' Athene, om Statuerne paa Branchidernes hellige Vei, ja selv om spartanske Gravmonumenter. En saadan Throne har man bygget omkring denne staaende Kolos; selvfølgelig maatte Sædet da blive gjennembrudt, ellers kunde Kolossen ikke «staa deri» (cap. 19, 1).

Alt dette er klart og forstaaeligt, og er ogsaa af de fleste Fortolkere opfattet nogenlunde paa samme Maade. Men den nyeste Fortolker, Furtwängler, er kommen til et ganske andet Resultat, fordi han har ment at kunne benytte nogle nye monumentale Kjendsgjerninger. Forst og fremmest Udgravningerne paa selve Stedet. Det gamle Amyklæ synes at have ligget paa den Høi, hvorpaa der nu staar et lille Kapel for Hagia Kyriaki, omtrent en halv Mil Syd for Sparta og to Minuters Gang vestlig for Eurotas. Paa dette Sted har Tsuntas i 1892 foretaget Udgravninger, for hvilke der gjøres fuldstændig rede i *Ἐφημερὶς ἀρχαιολογική* 1892 S. 1 ff. De virkelig gamle Mure, han har fundet, ere ikke mange: et Stykke af en cirkelformet Mur, kun lidet over Kvadranten; om det har været en halv eller en hel Cirkel, kan Ingen sige; og indenfor denne Resten af en firkantet Bygning, som en i Cirkelen indskreven Kvadrat; Rummet imellem denne og Cirkellinien er brolagt. Tsuntas mener her at have fundet Fundamentet til Thronen, og Furtwängler er enig med ham (S. 693), dog med nogen Modifikation. Altret er efter hans Mening ikke den indre Firkant, men den ydre Kreds. Det skal oprindelig have været rundt; han gjor opmærksom paa at adskillige meget gamle Altre have været runde, som Altret paa den af Schliemann fundne Gravplads i Mykenæ, det store Zeusalter i Olympia o. a. Men Altret, siger han, er ikke vedblevet at være rundt; «da man opstillede det store Idol derpaa, skar man Forsiden lige af», saa at Altrets Grundplan blev en Halvcirkel; og da saa Bathykles opforte den store Throne, fik ogsaa Graven en ny Beklædning, og de af Pausanias omtalte Billeder anbragtes derpaa. Jeg fatter rigtignok ikke, hvorfor Kolossen ikke nok saa godt kunde staa paa et cirkelrundt, som paa et halvcirkelformet Fodstykke;

det er virkelig ikke af dette Hensyn, at Furtwängler antager, at man har afskaaret Forsiden, men dels fordi de fundne Murlevninger syntes ham at anbefale dette, dels og fornemmelig fordi det krævedes af den af ham projekterede Restauration. Men en saadan Afskjæring er aldeles uantagelig. Et Alter er en urørlig Helligdom, og Grækerne begik ikke den Helligbrøde af dekorative Hensyn at beskjære det. Altret har upaatvivlelig været firkantet, som man ogsaa ledes til at slutte af de derpaa anbragte Billedrækker. Disse vare nemlig efter Pausanias Kap. 19, 3 fire: 1) Semele, der indføres i Olympen af sin Søn Dionysos; Iris gaar i Spidsen af Toget; efter hende Amphitrite og Posidon, Zeus og Hermes, og bagest, efter Semele, hendes Søster Ino. 2) Hyakinthos og hans Søster Periböa indføres i Olympen af Artemis, Athene og Aphrodite, ledsagede af Horaerne og Mörerne og af selve Underverdenens Guder, Pluto og Kora og Demeter. 3) Herakles indføres i Olympen af Athene og andre Guder. 4) Thestios' 3 Døttre, Leda, Althæa og Hypermnestra, Muserne og Horaerne. Det er aldeles ubeføiet, naar Furtwängler S. 700 vil reducere det til 3 Rækker, og i Forbindelse dermed stryger de paa det sidste Sted nævnte Horaer som uægte. Men hvilken Form man end antager at Altret eller Graven har havt, synes der ikke at være nogen Sandsynlighed for at de af Tsuntas fundne Murlevninger have hørt dertil. En Grav har han ikke fundet, og hvad der er fundet, har ingen Lighed med det Fundament, der krævedes.

Med Hensyn til selve Opstillingen af Gudebilledet har Furtwängler efter Stephanis tidligere udtalte Tanke ment at kunne benytte nogle Mønter fra Aenos i Thrakien (se Müller-Wieseler, Denkmäler II Nr. 298), hvor man ser en Herme opstillet paa Sædet af en Lænestol. Vi kunne give Furtwängler Ret i at en Stol er til at sidde paa, og «det Væsentlige ved en Stol er Sædet», og vi finde det, om ikke just smagfuldt, saa dog naturligt, naar man i etruskiske Grave satte Kanobosvasen med den Afdødes Aske op paa Sædet af en Stol, som om han skulde throne der. Vi kunne ogsaa forstaa, at Ænierne efter samme Tankegang satte et gammelt, maaske himmelfaldent, Billede op paa en Thronstol; men det har naturligvis været et lille Træbillede, og ikke som Furt-

wängler mener, «et Idol af kolossale Proportioner». En saadan Kolos vilde ikke kunne bæres af Stolesædet og kunde altsaa ikke staa der. Den amyklæiske Kolos kræver et anderledes solid Fundament. Furtwängler har ogsaa indset dette; han lader Kolossen efter Pausanias' Ord staa paa Altret; men Altret og Sædet bliver ham eet, og Thronen bygges ikke udenom Altret, men bygges sammen med det. Thronens Bagside er ogsaa Altrets; den har samme Bredde som Altret, men udvider sig betydelig til begge Sider. Allerede herved fjerner man sig fra Begrebet om en Throne; en *θρόνος* eller Lænestol er bestemt til een Person, i det Høieste til to nær sammenhørende Guddomme som Hades og Persephone, Demeter og Kora; den af Furtwängler konstruerede bliver en Sofa eller *κλίνη*. Men, vil man maaske sige, dette taler netop til Fordel for denne Restauration; thi Pausanias siger jo, at der var flere Sæder. I Begyndelsen af Kap. 19 læse vi: *Τοῦ θρόνου δὲ, ᾗ καθίζοιτο ἂν ὁ θεός, οὐ διὰ παντὸς κατὰ τοῦτο συνεχοῦς ὄντος ἀλλὰ καθέδρας παρεχομένου πλείονας, παρὰ δὲ καθέδραν ἑκάστην ὑπολειπομένης εὐρυχωρίας τὸ μέσον ἐστὶν εὐρυχωρὲς μάλιστα, καὶ τὸ ἄγαλμα ἐνταῦθα ἐνέστηκεν.* «Den Del af Thronen, hvor Guden skulde sidde (hvis han ellers kunde sidde, altsaa Sædet), danner ikke en hel uafbrudt Flade, men afgiver flere Sæder, og ved hvert Sæde er der en aaben Vidde, men den midterste er den største, og i den staar Guden». Hensigten med disse Sæder er uden Tvivl rigtig forklaret af Furtwängler S. 705. Paa de høie Festdage bleve ogsaa andre Guders Billeder førte i Procession hen til den Amyklæiske Gud. De vare hans Gjæster og deltoge med ham i de ydede Ofringer (*θεοξένια* eller *θεοδαίσια*). Det var selvfølgelig mindre Billeder, og de til dem bestemte Pladser vare mindre. Hvorledes have vi nu at tænke os disse Pladser eller *καθέδραι*? Quatremère de Quincy tænker sig forskjellige Muligheder og optegner dem Pl. VI. Det kunde enten være smaa Lænestole, der bleve satte paa Sædet, eller det kunde være Udskjæringer i dette af samme Art som den store Udskjæring, hvori Apollo stod. Det Sidste er aabenbart det Sandsynligste, thi Pausanias gjør ingensomhelst Forskjel paa dem. Men deraf følger ikke, at de alle, to eller tre paa hver Side, skulde være anbragte i den samme rette Linie, som Quatremère

tænker sig det, og efter ham Pyl. Tænke vi os to paa hver Side, kunde de dertil hørende Pladser godt anbringes saaledes, at de dannede rette Vinkler med Kolossens Plads, og Thronens Grundplan kunde blive, som man maatte vente, kvadratisk.

Ved Optegningen af Thronen afviger Furtwängler fra sine Forgængere deri, at han ikke lader de af Pausanias c. 17, 10 nævnte Chariter og Horaer være Thronens egentlige Bærere. Han giver den firkantede Ben ligesom Stolene paa Branchidernes hellige Vei, hvilket ogsaa i konstruktiv Henseende synes rimeligere ved et saa kolossalt Værk, og de to Chariter og de to Horaer anbringes imellem Forbenene og imellem Bagbenene ligesom Echidna og Typhoeus paa den venstre og Tritonerne paa den høire Side. Heri har han vistnok Ret; men for øvrigt lader hans Rekonstruktion af Thronen sig ikke forsvare. Han støtter denne paa en lille Terracottamodel af en Stol med Ryg, som fra Sabouroffs Samling er gaaet over i Berlins Museum (afbildet S. 703); men dette er ganske sikkert ikke, som han antager, en Efterligning af en Pragtstol eller en Gudethrone; det forestiller et simpelt Stykke Bohave fra et tarveligt Hjem. Det er en Træstol med firkantede Ben. Ryggen dannes ved at de forhøiede Bagben forenes ved et ligeledes firskaaret Overstykke, der paa begge Sider rager ud over Bagbenene. Under dette og parallelt dermed ligge to lignende Tværtræer, af hvilke det nederste paa samme Maade som det øverste rager ud over Bagbenene. Disse Tværtræer krydses af tre med Bagbenene parallele, brede, ligeledes firskaarne Træstykker, som kunde svare til hvad vi vilde kalde Tremmer. Derved fremkommer der kvadratiske Aabninger, fire i hver af de tre Rækker. Disse Aabninger vise sig i Terracottamodellen kun som Fordybninger; det vilde have voldt Vanskelighed baade ved Modelleringen og ved Brændingen at gjøre Ryggen virkelig gjennembrudt som i Originalen. Furtwängler ser alt dette i et mere storartet Lys. Hvad vi have kaldt Tværtræer og Tremmer, kalder han Bjælker, og Fordybningerne kalder han reserverede Pladser til billedlig Udsmykning ligesom Metoperne paa de doriske Templer, og her anbringer han de af Pausanias opregnede Billeder i tre Rækker, 9 i hver Række, af

hvilke de to yderste og den midterste ere aflange, de andre kvadratiske. En saadan symmetrisk Ordning er det nemlig lykkets ham at gjennemføre; men dette indeholder intet Bevis for Rigtigheden af Restaurationen, thi ogsaa andre Ordninger vare mulige, og hvis nu Pausanias' Ord i § 10: *τὰ δὲ ἐπειργασμένα καθ' ἕκαστον ἐπ' ἀκριβὲς διελθεῖν ὄχλον τοῖς ἐπιλεξομένοις παρέξειν ἔμελλεν, ὡς δὲ δηλῶσαι συλλαβόντι* etc. ere saaledes at forstaa, at hans Opregning ikke er ganske fuldstændig, hvad betyder saa Symmetrien? den vilde jo forstyrres, naar der blot kom en eneste Figur til. Men der er en langt vægtigere Indvending at gjøre imod denne Fordeling af Billederne i særskilte Felter, der adskilles ved brede Rammer. Alle de ældste Billedrækker vi have, paa Lervaser, Metalskaale eller Marmorrelieffer, lade Billederne optræde umiddelbart ved Siden af hinanden uden Adskillelse; det er først den udviklede attiske Kunst, der har indset, at et Billede gjør en større Virkning, naar det staar alene paa en tom Flade, end naar det pakkes tæt sammen med andre, og det Hele fyldes af Billeder. Furtwängler forsvarer sin Anordning S. 727 f. ved at paaberaabe sig nogle i Olympia fundne Brudstykker af en Broncebeklædning til, vi vide ikke hvilken, Gjenstand, se Olympia IV, Text S. 102 f., Curtius i Abhdl. d. Berliner Akademie 1879 S. 12 ff. Her er der ganske vist kvadratiske Billedfelter, men disse indrammes af smalle Ornamentbaand, hvor Alt er fuldt af Dekoration, saa at man her ser den samme horror vacui, som overalt i den ældste Kunst. Desuden skriver Furtwängler selv i Texten til Olympia anf. St.: «Bei allen verwandten Reliefs sind nur vertikal über, nicht horizontal nebeneinander angeordnete Felder zu konstatiren», saa at han selv maa indromme, at Analogien ikke er til Stede.

Ogsaa i en anden Henseende har Terracottamodellen ledet Furtwängler vild. I § 14 skriver Pausanias: *τοῦ θρόνου δὲ πρὸς τοῖς ἄνω πέρασιν ἐφ' ἵππων ἑκατέρωθέν εἰσιν οἱ Τυνδάρεω παῖδες, καὶ σφίγγες τέ εἰσιν ὑπὸ τοῖς ἵπποις καὶ θηρία ἄνω θέοντα, τῇ μὲν πάρδαλις, κατὰ δὲ τὸν Πολυδεύκην λέαινα. ἀνωτάτω δὲ χόρος ἐπὶ τῷ θρόνῳ πεποίηται, Μάγνητες οἱ συνειργασμένοι Βαθυκλεῖ τὸν θρόνον.* Dette er i Almindelighed uden Tvivl rigtig forstaaet saaledes, at paa Toppen af de

bageste Ben stode Dioskurerne, hele Figurer, ligesom de paa Overstykket anbragte Mænd, som Pausanias kalder Magneter; men Furtwängler anbringer dem som Relieffer paa Overstykkets Fremspring til høire og til venstre. Sfinxerne faa derefter ikke deres Plads paa selve Bagbenene, lige under Dioskurerne, men paa det underste Tværtræs Fremspring; og Løven og Pantheren, hvorom Pausanias siger, at de løbe opad, og som altsaa nødvendig maa anbringes paa Stolens Bagben under Sfinxerne, men i modsat Retning, saa at de løbe ikke paa tværs, men paa langs af Benet, dem anbringer han ovenpaa Overstykket som hele Figurer, der hvor Terracottastolen har et Par Sfinxer; han synes at oversætte *ἄνω θέοντα* «de løbe overst oppe», og han tænker ikke paa, at den Plads, de der indtage, passede ikke løbende, men kun stillestaaende Figurer.

Men nu selve Sædet, eller Sæderne. Dette ligger efter F. umiddelbart ovenpaa Altret, men gaar langt udenfor dette baade til høire og til venstre. Ryggen var efter hans Mening dannet af 10 opretstaaende Bjælker. En vinkelret Fortsættelse af disse Bjælker i horizontal Retning danner Hovedmassen af Sædet. Imellem dem, lige ud for Billedfelterne, fremkommer der aabne Mellemrum, der for neden dækkes af Fyldinger. Dette er de af Pausanias kaldte *εὐρυχωρίαι*. F. betegner dem som «sitzartige Flächen»; dette skulde være Pausanias' *καθέδραι*; men de Fleste ville vist finde, at de kun have liden Lighed med Sæder. Da det midterste Billedfelt hører til de aflange, bliver den midterste *εὐρυχωρία* ganske rigtig bredere end de andre; men han glemmer, at de to yderste maatte blive ligesaa brede. I den midterste *εὐρυχωρία* staar Guden. Vi ville sige «paa denne Plads», men Pausanias siger *ἐνέστηκε*, og F. opgiver ikke dette *ἐν*; S. 705 Anm. 1 siger han: «Apollon selbst steht drin, d. h. mit seiner Plinthe eingelassen». Der behøves vist ingen videre Gjendrivelse af alt dette.

Exegetiske Smaabemærkninger.

Af J. L. Heiberg.

Nedenstaaende Smaating gjør ikke Fordring paa at indeholde noget særligt nyt eller mærkværdigt; det er tilfældige Iagttagelser og Parallelsteder, der under min Læsning har samlet sig om Platons Apologi og Kriton og maaske kan tjene til fyldigere Belysning af et og andet Sted[1] i disse to Skrifter, som med Rette indtager en saa fremtrædende Plads ved Skoleundervisningen og bedst beviser deres uudtømmelige Rigdom derved, at de, hvor tidt man end læser dem, bestandigt ægger til ny Tanker og Iagttagelser i alle Retninger. Der er ikke skrevet ret mange Bøger, som man med Udbytte kan læse et Par Gange hvert Aar.

At *ὁμολογοίην ἂν ἔγωγε οὐ κατὰ τούτους εἶναι ῥήτωρ* Apolog. 17 b betyder: saa vil jeg gjerne indrømme, at jeg er en ganske anderledes Taler end de, er forlængst erkjendt. Foruden Sympos. 211 d *(τὸ καλόν) ὃ ἐάν ποτε ἴδῃς, οὐ κατὰ χρυσίον τε καὶ ἐσθῆτα καὶ τοὺς καλοὺς παῖδάς τε καὶ νεανίσκους δόξει σοι εἶναι* (meget skønnere) og Herodot I, 121 *ἐλθὼν δὲ ἐκεῖ πατέρα τε καὶ μητέρα εὑρήσεις οὐ κατὰ Μιτραδάτην τε τὸν βουκόλον καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ* (meget fornemmere) kan endnu anføres Demosth. XXI, 169 *ἐγὼ γὰρ οἶδ' ὅτι πολλοὶ πολλὰ κἀγαθὰ ὑμᾶς εἰσιν εἰργασμένοι, οὐ κατὰ τὰς Μειδίου λειτουργίας* (langt værdifuldere), Thukydid II, 62, 3 *ὥστε οὐ κατὰ τὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς γῆς χρείαν — αὕτη ἡ δύναμις φαίνεται* (langt betydeligere), Diodor XVI, 57 *οὐ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐκπεμπομένων στρατιωτῶν τοὺς μισθοὺς λαβόντες* (langt rigeligere), Lukian Piscat. 19 *ὁ τρόπος δὲ καὶ ἡ παιδεία οὐ κατὰ Σολέας ἢ Κυπρίους* (langt finere), id. Herod. 8 *καὶ ὑποδέχεται πόλις ἡ ἀρίστη οὖσα οὐ κατὰ Πίσαν μὰ Δί' οὐδὲ τὴν ἐκεῖθι στενοχωρίαν* (langt større). Den i sig selv rent neutrale Sammenligning (at noget ikke stemmer med noget andet, sml. Apol. 20 e, Staten 555 a, 576 c) har altsaa ved et Lune af Sproget faaet en Betydning in meliorem partem lagt ind i sig ligesom paa Dansk «anderledes» i: en anderledes Ka'l, en ganske anderledes Taler. Udtrykket kan naturligvis ogsaa slaa om i den modsatte Betydning, som i dette Tilfælde ligger vor Sprogopfattelse

[1] Jeg tager derved særligt Hensyn til Wiehes Bearbejdelse, 4. Udg. ved Trojel, da den bruges saa meget i vore Skoler.

nærmere (ikke at sammenligne med, ikke nær saa god); dog synes dette at være meget sjeldnere paa Græsk; jeg kjender kun Herodot II, 10 *εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι ποταμοί, οὐ κατὰ τὸν Νεῖλον ἐόντες μεγάθεα, οἵτινες ἔργα ἀποδεξάμενοι μεγάλα εἰσί* (som ikke kan sammenlignes med N. i Størrelse ɔ: meget mindre).[1] Men Phænomenet har et videre Omfang. For det første indskrænker det sig ikke til *οὐ κατά,* men forekommer ogsaa i Spørgeform. Paa Overgangen staar et Sted som Platons Stat 466 a: *νῦν ἡμῖν ὁ τῶν ἐπικούρων βίος, εἴπερ τοῦ γε τῶν ὀλυμπιονικῶν πολύ τε καλλίων καὶ ἀμείνων φαίνεται, μή πῃ κατὰ τὸν σκυτοτόμων φαίνεται βίον;* (at svare til, være i Niveau med). Sammenstillingen af *οἱ φύλακες (οἱ ἐπίκουροι)* med de andre *μισθωτοί,* der gjør deres Arbejde, men ingen Del har i Statens Goder (at *οἱ ἐπίκουροι* altsaa lever *κατὰ τοὺς σκυτοτόμους*) er fremsat i IV, 1, hvortil her sigtes *(νῦν).* Uden at noget saadant positivt Led foresvæver som Modsætning, hedder det i Gorg. 512 b: *μή σοὶ δοκεῖ κατὰ τὸν δικανικὸν εἶναι;* «staar han ikke betydeligt over Procuratoren?» (der fortsættes med *καίτοι*). Dernæst siges paa samme for os paafaldende Maade *οὐχ ὅμοιος* og *οὐκ ἴσος* om det større og fortrinligere, f. Ex. Il. I, 278 *ἐπεὶ οὔ ποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς | σκηπτοῦχος βασιλεύς,* IV, 410 *τῷ μή μοι πατέρας ποθ' ὁμοίῃ ἔνθεο τιμῇ* (anderledes V, 441 *ἐπεὶ οὔ ποτε φῦλον ὅμοιον | ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ' ἀνθρώπων,* hvor det for os besynderlige falder bort ved Sidestillingen med *τε-τε*), Demosth. XXIII, 196 *οὐκ ἴσα τοῖς νῦν στρατηγοῖς ἀγαθὰ εἰργασμένους,* Herondas II, 32 *καὶ τῇ γενῇ φυσῶντες οὐκ ἴσον τούτῳ.* Endelig bruges *ἀλλοῖος* (i Modsætning til dansk: anderledes) i Betydningen: ringere, Od. XIX, 265 *καὶ γάρ τίς τ' ἀλλοῖον ὀδύρεται ἄνδρ' ὀλέσασα . . . | ἢ 'Οδυσῆ',* hvormed kan sammenlignes den bekjendte Brug af *ἄλλως*: forgæves. Omvendt staar *ἄλλως* i Betydningen: bedre, Od. VIII, 176; XX, 211; XXIV, 107, overalt i Formlen *οὐδέ κεν ἄλλως* (i Versets Slutning). Sammestedshen hører *τοσοῦτος* saa lille, *τοσοῦτοι* saa faa; sml. Herodot VII, 103 *εἰ δὲ τοιοῦτοί τε ἐόντες καὶ μεγάθεα τοσοῦτοι, ὅσοι σύ τε καὶ οἱ παρ' ἐμὲ φοιτῶσι Ἑλλήνων ἐς λόγους, αὐχεῖτε τοσοῦτο* (idet i ikke er bedre beskafne og ikke større af Væxt). Til en vis Grad beslægtet med de her omhandlede Udtryk er den i syntaktisk Henseende mærkelige Vending *οὐχ ὡς* i Steder som Od. XXI, 427 *ἔτι μοι*

[1] [Smlgn. Thucyd. VII 77, 3: *οὐ κατ' ἀξίαν.* *Red.*]

μένος ἔμπεδόν ἐστιν | οὐχ ὥς με μνηστῆρες ἀτιμάζοντες ὄνονται, Herodot IX, 18 *ἄνδρες γὰρ ἐφάνητε ἐόντες ἀγαθοί, οὐκ ὡς ἐγὼ ἐπυνθανόμην,* Lukian De hist. conscr. 51 *οὐ γὰρ ὥσπερ τοῖς ῥήτορσι γράφουσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν λεχθησόμενα ἔστι.*

17 c maa der interpungeres saaledes (Prof. Gertz har i sin Oversættelse den rigtige Interpunction): *ἃ λέγω. καὶ μηδείς* etc., da Meningen er: jeg taler i dagligdags Vendinger, da jeg er overbevist om min Sags Retfærdighed. Og i maa ikke vente, at jeg skal bruge rhetoriske Kunster osv.

Da Apologiens Charakter som virkelig Retstale bliver bestridt, efter min Overbevisning med megen Overdrivelse, er det ikke uden Betydning at constatere alle Berøringspuncter med foreliggende Taler, hvis Charakter er uomtvistelig. Man sammenligne i den Henseende med 19 d det ganske parallele Sted Demosth. L, 3: *ὅσοι μὲν τῶν στρατιωτῶν ἐστὲ καὶ παρῆτε ἐκεῖ, αὐτοί τε ἀναμνήσθητε καὶ τοῖς παρακαθεζομένοις φράζετε τήν τ' ἐμὴν προθυμίαν καὶ τὰ συμβάντα,* og med Anytos' Argument 29 c Talen mod Neaira 112: *ὥστε πολὺ μᾶλλον ἐλυσιτέλει μὴ γενέσθαι τὸν ἀγῶνα τουτονὶ ἢ γενόμενον ἀποψηφίσασθαι ὑμᾶς. κομιδῇ γὰρ ἤδη παντελῶς ἐξουσία ἔσται ταῖς πόρναις συνοικεῖν, οἷς ἂν βούλωνται.* Vendingen *ὥστε μὴ δύνασθαι λογίζεσθαι* 37 c sikres ved Demosth. Prooem. 53: *οὐ δύνασθε πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς λογίσασθαι τοῦτο.* Beslægtet med 41 c: *ἢ ἄλλους μυρίους ἄν τις εἴποι καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας,* ogsaa i den lette Anakoluthi, er Demosth. XXII, 13: *οἷον πολλὰ μὲν ἄν τις ἔχοι λέγειν καὶ παλαιὰ καὶ καινά· ἃ δ' οὖν* etc.

Med det paafaldende *ἐπεί* 19 c og 20 a kan sammenstilles den ligesaa elliptiske Brug hos Theophrast Hist. plant. III, 1, 3 *οὐκ ἐχόντων γὰρ σπέρμα φανερόν, ἀλλὰ τῶν μὲν οἷον χνοῦν τῶν δ' ἄνθος, ὥσπερ τὸ θύμον, ὅμως*[1] *ἀπὸ τούτων βλαστάνουσιν. ἐπεὶ ἥ γε πλάτανος ἔχει φανερῶς καὶ ἀπὸ τούτων φύεται* (for ikke at tale om, at Platanen osv.); V, 9, 5: *δύσκαπνα δὲ τῷ γένει μὲν ὅλως τὰ ὑγρά· . . . λέγω δὲ τὰ ὑγρὰ τὰ ἕλεια οἷον πλάτανον . . . ἐπεὶ καὶ ἡ ἄμπελος, ὅτε ὑγρά, δύσκαπνος* (det fremgaar ogsaa af, at Vinstokken osv.); fragm. IV, 60: *ἔτι δὲ τούτου μεῖζον, ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἄν τις καταπλάσῃ, δί-*

---

[1] *ὅμως* giver ingen rigtig Mening paa dette Sted; det skal vistnok flyttes ned foran det følgende *ἀπὸ τούτων*, hvor det savnes (skønt Platanen har synligt Frø, voxer den dog af . . .).

δωσι τὴν ὀσμὴν εἰς τὰ οὖρα τὰ ἀπὸ τῶν ἀρωμάτων. ἐπεί γε κοιλίαν κινεῖ καὶ ἡ ἶρις (og det er ikke saa utroligt, da osv.); Pausanias II, 34, 3: *τοῦτο δὲ εἰ τοιοῦτόν ἐστιν, οὐκ οἶδα, ἔλεγον δὲ οἱ περὶ τὰ Μέθανα· ἐπεὶ χάλαζάν γε ἤδη θυσίαις εἶδον καὶ ἐπῳδαῖς ἀνθρώπους ἀποτρέποντας* (umuligt er det ikke, da osv.; paa Dansk kunde her med en lignende Korthed siges: og jeg har da forresten set).

Til *οὐ . . . γέγονεν, εἰ μὴ ἔπραττες* 20 c svarer Lukian Phalar. I, 10: *εἶτα οἴεσθε τὸν πρὸς τοὺς ὀθνείους φιλάνθρωπον οὕτως ἀδίκως τοῖς οἰκείοις προσφέρεσθαι, εἰ μή τι διαφερόντως ἠδίκητο;* med den samme Nuance i Betydningen (at han factisk behandler sine egne slet).

I *πρὸς ὃν ἐγὼ σκοπῶν τοιοῦτόν τι ἔπαθον* 21 c forbinder man vel i Reglen *πρὸς ὅν* med *ἔπαθον*; for at forbinde det med *σκοπῶν,* som i Wiehes ældre Udgaver, taler Theophrasts fragm. IV, 45: *πρὸς δὲ τὰς δυνάμεις σκοπουμένοις δόξειεν ἂν ἄτοπον εἶναι τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τοῦ ῥοδίνου.*

Sammenstillingen *φύσει τινὶ καὶ ἐνθουσιάζοντες* 22 c belyses godt ved den ogsaa i sig selv meget interessante og tankevækkende Bemærkning i Aristoteles' Magna Moralia II, 8 S. 1207ª 35: *ἔστιν οὖν ἡ εὐτυχία ἄλογος φύσις· ὁ γὰρ εὐτυχής ἐστιν ὁ ἄνευ λόγου ἔχων ὁρμὴν πρὸς τἀγαθὰ καὶ τούτων ἐπιτυγχάνων· τοῦτο δ' ἐστὶ φύσεως· ἐν γὰρ τῇ ψυχῇ ἔνεστι τῇ φύσει τοιοῦτον, ᾧ ὁρμῶμεν ἀλόγως, πρὸς ἃ ἂν εὖ ἔχωμεν. καὶ εἴ τις ἐρωτήσειε τὸν οὕτως ἔχοντα· διὰ τί τοῦτο ἀρέσκει σοι οὕτω πράττειν; οὐκ οἶδα, φησίν, ἀλλ' ἀρέσκει μοι, ὅμοιον πάσχων τοῖς ἐνθουσιάζουσιν· καὶ γὰρ οἱ ἐνθουσιάζοντες ἄνευ λόγου ὁρμὴν ἔχουσι πρὸς τὸ πράττειν τι.*

24 e kan *εὖ γε λέγεις* ikke som ellers *εὖ λέγεις* og *καλῶς λέγεις* betyde: du har Ret, rigtigt; Sammenhængen kræver: vel talt ɔ: det var heldigt, gid det var saa vel. I denne Betydning staar *καλῶς λέγεις* Phaid. 78 b og *narras probe* Terents' Andria 970; omstændeligere hedder det hos Lukian Diall. Deor. XX, 3: *τοῦτο μὲν ἅπαν ἀγαθὸν καὶ πρὸς ἐμοῦ λέγεις.*

En Syllogisme af ganske samme Form som 27 d *(εἴπερ — εἰ μέν — εἰ δ' αὖ)* findes hos Aristoteles, Metaphys. *Z* 17 S. 1041, 19: *εἰ τοίνυν ἀνάγκη κἀκεῖνο ἢ στοιχεῖον ἢ ἐκ στοιχείων εἶναι, εἰ μὲν στοιχεῖον, πάλιν ὁ αὐτὸς ἔσται λόγος . . . εἰ δ' ἐκ στοιχείου, δῆλον* etc.

28 e bliver Forandringen af Constructionen ved *τάττειν* naturligere og lettere at gjengive paa Dansk, naar man mindes Steder som Xenoph. Hipparch. II, 9 *τοῖς δὲ πολεμίοις οὐδεὶς ἑκὼν αὐτὸν τάττει μάχεσθαι*; IV, 19 *(λύκοι) τάξαντες ἑαυτῶν τοὺς μὲν ἀπελαύνειν τὴν φυλακήν, τοὺς δὲ ἁρπάζειν*, hvoraf det fremgaar, at *τάττω τινὰ ποιεῖν τι* kan betyde: sætter en til at gjøre noget (ikke: befaler). I *τάττοντος . . με δεῖν ζῆν* (satte mig til at leve) gjentager saa *δεῖν*, som saa ofte (sml. 35 c), den allerede i Hovedverbet udtrykte Forpligtelse.

Skønt man jo kan sige *εἶναι πόλεώς τινος*, er det dog vist det naturligste i Udtrykket *Ἀθηναῖος ὢν πόλεως τῆς μεγίστης* 29 d at opfatte *πόλεως* som Apposition til den i *Ἀθηναῖος* liggende Genetiv (= *ἀπ' Ἀθηνῶν*) ligesom hos Lukian, Alexand. 6: *Πελλαία δὲ ἦν ἐκείνη πάλαι μὲν εὐδαίμονος χωρίου*. Idetmindste i Steder som Theophr. Hist. plant. III, 11, 3 *τὰ δὲ φύλλα τῷ μὲν σχήματι δαφνοειδῆ πλατυφύλλου δάφνης*; III, 12, 7 *τῷ δὲ σχήματι δαφνοειδῆ τῆς λεπτοφύλλου* er ingen anden Forklaring af Genetiven mulig. Paa samme Maade synes det ogsaa at hænge sammen med Lykophron v. 1276 *Τιτώνιόν τε χεῦμα τοῦ κατὰ χθονὸς | δύνοντος εἰς ἄφαντα κευθμῶνος βάθη* (Vandet i Floden Titon, som . . .). Holzingers Forklaring (S. 346): «Construction: *τοῦ κευθμῶνος κατὰ γῆς δύνοντος* (Gen. absol.) *εἰς ἄφαντα βάθη*» synes mig umulig. Med *φαίην ἄν* «tør jeg nok sige» 30 b sml. Lukian Abdicat. 13: *μηδὲν ἠδικημένος, ὡς ἂν ἔγωγε φαίην*.

Φορτικός staar i samme Betydning som 32 a (ufin Fremhæven af sig selv) hos Polyb XVI, 26, 2 *φάσκοντος εἶναι φορτικὸν τὸ κατὰ πρόσωπον εἰσελθόντα διαπορεύεσθαι τὰς εὐεργεσίας τὰς αὐτοῦ τοῖς εὖ πεπονθόσι*; excerpt. XXXIV, 8 *ἵνα μήτε τοὔνομα* (mit Navn) *συνεχῶς προφερόμενοι προσκόπτωμεν ταυτολογοῦντες μήτε πάλιν ἐμοῦ καὶ δι' ἐμὲ παρ' ἕκαστον λέγοντες λάθωμεν εἰς φορτικὴν διάθεσιν ἐμπίπτοντες*; Lukian Alexandr. 20 *ἀνδρὶ μὲν οἵῳ σοί, εἰ δὲ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν, καὶ οἵῳ ἐμοί*; sml. Polyb V, 49, 4 *ἅμα δὲ φορτικῶς μὲν αὐτὸν ἐγκωμιάζων*.

ᾠχόμην ἀπιών 32 d «gik min Vej og blev borte med det samme» findes bl. a. Demosth. XLII, 7 *ᾠχόμην ἀπιὼν εἰς ἄστυ*; LII, 19 *σιωπῇ οἴχεσθαι ἀπιόντα*.

Med den mærkelige Construction *ἀκούοντες χαίρουσιν ἐξεταζομένοις* 33 c kan sammenlignes Hippokrates De morbis II S. 466, 36 (ed. Foesius): *καὶ τῷ ψόφῳ ἄχθεται ἀκούων*.

35 c staar *πείθειν* ved Siden af *διδάσκειν* i Betydningen overbevise, og efter hele Sammenhængen falder der den aller største Vægt netop paa denne Betydning (overbevise ved Grunde) i Modsætning til Overtalelse og Besnakken. Det er derfor højst paafaldende, at Platon faa Linier senere (35 d *εἰ πείθοιμι ὑμᾶς καὶ τῷ δεῖσθαι βιαζοίμην)* bruger samme Ord i den anden Betydning (overtale, besnakke). At begge de saa forskjellige Begreber kan rummes i samme Ord, er ikke mere forunderligt, end at paa Dansk «at tro» kan bruges baade om den stærkeste Overbevisning og om en løs Formodning. Men en moderne Forfatter vilde omhyggeligt vogte sig for at bringe to saa modstridende Betydninger af samme Ord i for nær Berøring med hinanden. Naar Platon her har gjort det, er det et Exempel paa den langt større Friskhed og Frihed, hvormed den ældre græske Litteratur behandler Skriftsproget; forsaavidt den ikke har ladet sig snøre ind af Gorgias' Rhetorik, som Platon baade i Theori og Praxis bekæmper saa energisk, staar den i Virkeligheden trods al «Stil» Talesproget langt nærmere, end det moderne Bogsprog gjør. En lignende stilistisk Uforsigtighed begaar Platon i Phaid. 76 c, naar han midt i Udviklingen af *ἀνάμνησις*-Theorien, efter hvilken al *μάθησις* er *ἀνάμνησις*, siger *ἀναμιμνήσκονται ἄρα ἅ ποτε ἔμαθον* og saaledes synes at omstyrte hele Theorien ved at antage en *μάθησις* forud for *ἀνάμνησις*. I Virkeligheden har han naturligvis blot anvendt *ἔμαθον* i den gængse Betydning «erfare, vide» uden at tænke paa den specielle Betydning, hvori han hidtil har brugt det. Det hele Spørgsmaal fortjente i høj Grad en Behandling og er ogsaa af Vigtighed for den philologiske Kritik, fordi den er tilbøjelig til ud fra moderne Forestillinger at fjerne meget af den Slags Ujævnheder ved et Snit med Coniecturens Kniv, som sidder den saa løst i Skeden og mangen Gang drages mod uskyldige Smaafriheder. Hvor mange Tragikersteder har man ikke stræbt efter Livet (en Del Materiale og Henvisninger til Litteratur hos L. von Sybel, De repetitionibus verborum in fabulis Euripideis, Bonn 1868) i den Overtro, at de gamle har delt den pedantiske moderne Sky for at gjentage samme Ord med kort Mellemrum! De har ikke blot tilladt sig Gjentagelser af samme Ord og Ordstammer (se herom en meget lærerig Afhandling af Lehrs De Aristarchi studiis Homericis² S. 454 ff.), men ogsaa Sammenstillinger at ganske eller tildels enslydende Former

af forskjellige Ord (Il. VI, 499 *τῇσιν δὲ γόον πάσῃσιν ἐνῶρσεν. αἳ μὲν ἔτι ζωὸν γόον Ἕκτορα ᾧ ἐνὶ οἴκῳ*; Herodot VII, 22 *ἐν γὰρ Ἐλαιοῦντι τῆς Χερσονήσου ὥρμεον τριήρεες, ἐνθεῦτεν δὲ ὁρμεώμενοι*), lutter Ting, som vi vel siger, men nødigt skriver. En Undersøgelse af det antike Bogsprogs Forhold til Talesproget maatte først og fremmest ogsaa omfatte Anakoluthierne, hvorpaa ogsaa Apologien er saa rig (hvorfor man vil fjerne det smukke Exemplar 19 e ved at stryge Ordene *οἷός τ᾽ ἐστίν* efter *ὦ ἄνδρες*, forstaar jeg ikke; de letter i Virkeligheden Oversættelsen, som da overhovedet de fleste Anakoluthier i Apologien er lette at gjengive paa Dansk, netop fordi de stammer fra det talte Sprog). Det er egenlig ikke rigtigt, naar man siger, at Anakoluthierne hører hjemme i «daglig Tale»; den daglige Tale bevæger sig sjeldent i saa lange Perioder, at de kan gaa istykker; Aristophanes er heller ikke rig paa virkelige Anakoluthier. De stammer fra det mundlige Foredrag, som man kan forvisse sig om overfor enhver Taler; hvis han ikke har lært sin Tale udenad og «taler som en Bog», vil de aller fleste længere Perioder gaa mer eller mindre itu for ham. Vi har saaledes i de antike Forfatteres Anakoluthier en Mindelse om den Tid, da Litteraturen først og fremmest var beregnet paa at høres, var Nedskrift af og Surrogat for (Platons Phaidros 276) mundligt Foredrag. Den Forskjel, der unægteligt er paa Platons og Herodots Anakoluthier, beror ikke paa, at Platon skulde have anvendt bevidst Kunst paa sine; den er en simpel Følge af Fremskridtet i Evne til at bygge en Periode, om ikke grammatisk correct (i Bogsprogets Forstand), saa dog overskueligt. I et Uhyre som den hos Herodot VI, 61 spejler sig endnu Tankens Kamp med Udtrykket; det er en endnu stammende Prosa, medens Apolog. 40 d trods al grammatisk Unøjagtighed er klar og gjennemsigtig. Alligevel vilde ingen moderne Forfatter skrive saaledes, fordi vi har et særligt Bogsprog, der fra Begyndelsen af er beregnet paa at læses. Den eneste Undtagelse er vistnok Andersens Eventyr; men de er jo ogsaa holdt i fortællende (og barnlig) Stil.

35 c *ἐπὶ τούτῳ κάθηται ὁ δικαστής, ἐπὶ τῷ καταχαρίζεσθαι]* den sjeldne Gjentagelse af Præpositionen findes bl. a. hos Polyb Excerpt. XXXIV, 5 *ἐπὶ τούτῳ σεμνύνεσθαι τοὺς Ῥωμαίους ἐπὶ τῷ καὶ τοὺς πολέμους ἁπλῶς . . . πολεμεῖν.*

Til de til 36 b *(ὅ, τι μαθών)* anførte latinske Exempler kan

føjes Theophrasts Charact. 19: *ἐπιτιμᾶν τῇ αὐλητρίδι, τί οὐ*[1] *ταχὺ παύσαιτο.*[2]

Sammenstillingen af lovlige og ulovlige Former for politisk Virksomhed *(δημηγοριῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ ξυνωμοσιῶν καὶ στάσεων)* skal vistnok udtrykke en lignende Foragt for al Politik, som naar Tolstoi skriver (Hvori bestaar min Tro S. 45): vort Liv med saadanne Institutioner som Tugthus, Cellefængsler, Cafés-chantants, Fabriker, Dagblade, Bordeller og Parlamenter.

Jeg ved ikke, om nogen har anholdt den lille Tilsnigelse i Ordene *εἴ τι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξειν* 40 a. Sokrates' Daimonion har jo stanset ham, naar han stod i Begreb med at gjøre noget galt (som de anførte Ord ogsaa siger). Men i det følgende sluttes der af dets Tavshed ved denne Lejlighed, at det, der nu er timedes ham (Døden), er noget godt — som Conclusionen lyder 40 c: *οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἠναντιώθη ἄν μοι τὸ εἰωθὸς σημεῖον, εἰ μή τι ἔμελλον ἐγὼ ἀγαθὸν πράξειν.* Sml. Schmidt, Ethik der Griechen I S. 73.

Kriton 43 d betyder *καταλιπόντες ἐκεῖ αὐτό (τὸ πλοῖον)* ikke, at vedkommende har været med paa Skibet til Delos og forladt det, da det lagde til ved Sunion, men blot, at det laa ved Sunion, da de rejste derfra. Sml. Demosth. LVI, 9: *ὅτε μὲν οὖν ἐνθένδε ἀπέστελλον οὗτοι τὴν ναῦν, ἐπιεικῶς ἔντιμον κατέλιπον τὸν σῖτον*; Polyb V, 110, 3: *τούτους* (macedoniske Søfolk) *δ' ἀπαγγέλλειν, ὅτι καταλίποιεν ἐν Ῥηγίῳ πεντήρεις Ῥωμαϊκάς.*

Med Sokrates' Drøm 44 b kan sammenstilles en Bemærkning hos Hippokrates De insomn. S. 379, 35 (Foesius) om, at det er Tegn paa Sundhed at drømme om *ἐσθῆτα λευκὴν ἐνδεδύσθαι καὶ ὑπόδεσιν τὴν καλλίστην.*

Da *ἔτι καὶ νῦν* 44 b ikke forklares rigtigt hos Wiehe, bemærker jeg, at det betyder: endnu i den elvte Time, før det bliver for silde, som Il. IX, 259 *ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν | παύε'*, Solon fragm. 20, 1 *ἀλλ' εἴ μοι κἂν νῦν ἔτι πείσεαι*; Pseudo-Demosth.

---

[1] For *οὐ* maa der vistnok læses *οὕτω* paa Grund af den følgende Aorist; desuden fremgaar det af det foregaaende, at *ὁ δυσχερής* er glad ved Musiken og blot tactløs i Glædens Udtryk.

[2] [Smlgn. Thucyd. IV 28, 1: *τῶν τε Ἀθηναίων τι ὑποθορυβησάντων ἐς τὸν Κλέωνα ὅ, τι οὐ καὶ νῦν πλεῖ*, hvor schol. rigtigt forklarer *ὑποθορυβησάντων* med *μετὰ θορύβου εἰπόντων*; cf. Plut. Nic. 7: *τί δ' οὐχὶ καὶ νῦν αὐτὸς σὺ πλεῖς κτἑ.* *Red.*]

XXV, 10 *εἰ δ' ἐπανορθώσασθαι ταῦτ' ἔτι καὶ νῦν οἴεσθε χρῆναι*, prooem. 38 *ἐξὸν ἐκ τῶν παρόντων ἔτι καὶ νῦν ἐπανορθώσασθαι*; Polyb IV, 26, 3; V, 49, 2; XX, 11, 7.

Med *φάσκοντά γε δή* 45 d sml. Demosth. prooem. 43: *ὥσπερ ἐστὶ προσῆκον, φάσκοντάς γε μηδένων ἀπολείπεσθαι τῷ σωφρονεῖν*; Plat. Phaid. 98 a.

I det betænkelige Sted 45 e ligger Vanskeligheden nærmest i Constructionen af *διαπεφευγέναι ἡμᾶς*. Derimod synes *ὥσπερ κατάγελως τῆς πράξεως* mig fuldt forstaaeligt, naar man blot ikke identificerer *πρᾶξις* og *πρᾶγμα*, men oversætter de anførte Ord: en ren Parodi paa al fornuftig Fremgangsmaade. For denne Betydning af *πρᾶξις* anfører Pape et Par Steder af Polyb; der kan tilføjes Polyb IV, 77, 3; XXI, 5, 7 (begge Steder i Forbindelse med *τόλμα*); XXII, 12, 11 (*πρᾶξιν ἔχων νεανικήν*); Diodor XX, 16: *ὢν ἄνανδρος* (sml. *ἀνανδρία* hos Platon) *τῇ φύσει καὶ τῆς τἀδελφοῦ τόλμης καὶ πράξεως ἐναντίαν ἔχων διάθεσιν*. Det bliver saa muligt at underforstaa *τὴν πρᾶξιν* som Subject til *διαπεφευγέναι* (at al Handlekraft synes veget fra os, at vi ganske synes at have tabt Hovedet). At Kriton kan betegne Undladelsen af Sokrates' ulovlige Befrielse som en colossal Dumhed, stemmer med hans Ytring om Sykophanterne 45 a; man behøvede jo ikke at være Sykophant for at anklage dem, der havde befordret Sokrates' Undvigelse. Det er netop disse Kritons forvirrede Begreber om Retfærdighed, som Sokrates 48 c sammenstiller med sine Dommeres, og som han før sin Død gjerne vil have berigtigede (46 d, 48 d—e).

ἃ ἄν τις ὁμολογήσῃ τῳ δίκαια ὄντα 49 e minder vistnok med Villie om en iuridisk Vending fra Lovsproget; se Demosth. LVI, 2: *τοῖς νόμοις τοῖς ὑμετέροις, οἳ κελεύουσιν, ὅσα ἄν τις ἑκὼν ἕτερος ἑτέρῳ ὁμολογήσῃ, κύρια εἶναι*.

Med Bemærkningen om Sønnens Ret overfor Faderen og Slavens overfor Herren 50 e er det godt at sammenligne den udførlige Udvikling i Aristoteles' Magna moralia I. 34 og II. 11 (1194[b] 10: *τῷ δὲ υἱῷ πρὸς πατέρα καὶ οἰκέτῃ πρὸς δεσπότην οὐκ ἂν δόξειεν εἶναι δίκαιον οὐθέν*).

ἐάν τε εἰς πόλεμον ἄγῃ 51 b, som indleder en ny selvstændig Sætning efter *ἐάν τε τύπτεσθαι ἐάν τε δεῖσθαι* (sc. *κελεύῃ*), staar ganske ligesaa hos Aristoteles, Ethica Nicom. IV, 7 S. 1123 [b] 10: *ὁ δ' ἐλαττόνων ἢ ἄξιος μικρόψυχος, ἐάν τε μεγάλων ἐάν*

τε μετρίων, ἐάν τε καὶ μικρῶν ἄξιος ὢν ἔτι ἐλαττόνων αὑτὸν ἀξιοῖ.

Meningen med *τίνι γὰρ ἂν πόλις ἀρέσκοι ἄνευ νόμων* 53 a ikke saa meget «en Stat uden Love, en lovløs Stat kan ikke behage nogen», som: man kan ikke skille Staten og dens Love, synes man om en Stat, maa det være, fordi man synes om dens Love; *ὃ γάρ εἰπεῖν τινά φασιν ἐν ὑμῖν, ἀληθὲς εἶναί μοι δοκεῖ, ὅτι τοὺς νόμους ἅπαντες ὑπειλήφασιν, ὅσοι σωφρονοῦσι, τρόπους τῆς πόλεως* (Demosth. XXIV, 210).

Ad Phaedonem.

P. 82 b *πῇ δὴ οὗτοι εὐδαιμονέστατοι; τί; οὐ τούτους εἰκός ἐστιν κτλ.]* ita Schanzius de sua coniectura neque per se uerisimili nec ad formam orationis apta, cum *τί* illud nimis habeat ponderis. in cod. Bodleiano est *ὅτι οὐ*, quod quia sensu caret, in codicibus alterius classis *οὐ* sublatum est, sicut etiam in Tubingensi erasum est et in Bodleiano a manu secunda deletum nec apud Eusebium exstat; contra Orellius *ὅτι* deleuit, parum probabiliter. e scriptura codicis Bodleiani efficiendum *ὅπῃ; οὐ κτλ.*, ita ut interrogatio Cebetis a Socrate repetatur usu Aristophani familiari nec a Platone alieno, u. Euthyph. 2 c, Hipp. mai. 292 c. syllabae *TI* et *ΠΗΙ* facile permutabantur.

P. 100 d, in loco desperato, cuius emendandi conatus uarii apud Schanzium uideantur aut uiolenti aut durum orationis nexum relinquentes, puto, Platonem scripsisse *εἴτε ὅπῃ δὴ καὶ ὅπως προσ⟨πέλασις⟩ γενομένη.* nocuit similitudo syllabarum *ΠΕ* et *ΓΕ.*

J. L. Heiberg.

Anmeldelser.

Johannes Paulson, Till frågan om Oidipus-sagans ursprung. Göteborg 1895, Wettergren & Kerber. VIII + 43 S.

Under denne Titel har Professor Paulson, en af de yngre Videnskabsmænd, der saa hurtigt have skaffet Göteborgs unge «Högskola» et anset Navn, i samme Højskoles Aarsskrift III for 1895 offentliggjort en interessant mytologisk Undersøgelse.

Forf. betoner den særegne Stilling, som den saakaldte thebanske Sagnkreds indtager i den græske Sagnverden i det hele; han fremhæver dens etiske Karakter, hvilken i saa høj en Grad maatte gøre den egnet til tragisk Behandling, i Modsætning til den anden store Sagnkreds, den argivisk-trojanske, med dens overvejende episke og nationale Karakter. Kærnen i den thebanske Sagnkreds er Oidipussagnet, Fadermordet og den forbryderske Ægtepagt mellem Søn og Moder; paa denne Kærne have efterhaanden de øvrige Lag afsat sig saavel opad, i Sagnet om Laios' Brøde (Voldsgerningen mod Pelopssønnen Chrysippos), som nedad, i Beretningen om Oidipussønnernes Forbrydelse og Undergang.

Idet Forf. gaar ud fra, at den argiviske Sagnkreds svarer til en Kulturperiode af stor Betydning for det forhistoriske Grækenland, og at de Lokaliteter, om hvilke denne Sagnkreds bevæger sig, virkelig (saaledes som de nyeste Tiders Fund have godtgjort) have dannet Centra for en betydningsfuld historisk Udvikling, opkaster han det Spørgsmaal, om det samme kan antages at være Tilfældet med den thebanske Kreds og den Lokalitet, hvortil den knytter sig. Er der Grund til at antage, at det boiotiske Thebe nogensinde har indtaget en lignende Stilling i det forhistoriske Grækenland som Argos-Mykenai? Forf. besvarer Spørgsmaalet benægtende. Han gaar ud fra, at det i hele den ældre episke Tradition er det minyiske Orchomenos og ikke Thebe, der repræsenterer Boiotien, og paaviser derpaa gennem en Undersøgelse af de Steder i de homeriske Digte (ialt 14), i hvilke det boiotiske Thebe omtales, at der intet Steds tillægges denne Stad nogen større national Betydning. Den har kun Betydning ved de særlige Sagn, der knytte sig til den; at den overhovedet nævnes i den homeriske Digtning, beror paa den episke Tendens til at sammenknytte fra først af adskilte Sagnkredse. Heller ikke i de hesiodeiske Digte spiller Thebe nogen nævneværdig Rolle. Forf. kommer da til den Slutning, at det boiotiske Thebe er bleven substitueret for et Kulturcentrum af langt videre gaaende Betydning, nemlig det berømte ægyptiske Thebe. Som Støtte for sin Paastand anfører han først den Ejendommelighed, at begge Stæder karakteriseres i deres Magt og Betydning ved et fra deres

Portes Antal hentet Prædikat: det ægyptiske Thebe benævnes ἑκατόμπυλος, det boiotiske ἑπτάπυλος. At det Antal Porte, der tillægges dem, er forskelligt, har ingen Betydning; Tallet tjener kun til at forstærke det i Adjektivet liggende Begreb. Pausanias' Opregning af de 7 Porte og hans Erklæring om, at de endnu fandtes paa hans Tid, tillægger Forf. heller ikke nogen Betydning, idet han i Tilslutning til Wilamowitz (Die sieben Thore Thebens) benægter Brugbarheden af Pausanias' Beretning for Fastsættelsen af det ældste Thebes Topografi. Pausanias har sandsynligvis bygget sin Fremstilling paa Tragikernes Skildringer, særlig Euripides' i Phoinissai, som atter hviler paa Aischylos' i Septem, hvor de 7 Porte først nævnes; men at Aischylos' Fremstilling ikke hviler paa nogen historisk Tradition, synes at fremgaa af den aischyleiske Tragedies hele Karakter. At Thebanerne paa Pausanias' Tid betegnede bestemte Lokaliteter med de berømte Navne, betyder næppe mere end, naar man ved ὁδὸς ἡ Σχιστή viste Laios' og hans Tjeners Grave.

Forf. finder altsaa ikke i Pausanias' Beretning nogen Hindring for Rigtigheden af sin Hypotese. Han gaar nu videre og søger at godtgøre, at *hele Oidipussagnet stammer fra Ægypten*. Efter at have nævnet Sfinxmotivet som Støtte for Antagelsen af Mytens orientalske om ikke særlig ægyptiske Oprindelse mener han at finde et bestemt Bevis for sin Anskuelses Rigtighed i et hidtil ikke tilstrækkelig paaagtet Herodotsted (II, 63 og 64). Herodot skildrer her en højst ejendommelig Kultusskik, som paa hans Tid forekom i den ægyptiske By Papremis: et formeligt Slag paa Knipler foran et Tempel mellem to Flokke Præster, af hvilke den ene vil skaffe et paa en Vogn fremkørt Gudebillede Adgang til Helligdommen, medens den anden sætter sig derimod. Guddommen benævnes af Herodot Ares. Som Oprindelse til Skikken anføres efter de indfødtes Forklaring: i dette Tempel bor Ares' Moder; Ares er bleven opfostret fjernt fra sin Moder; da han er bleven voksen, begiver han sig til hendes Helligdom, ἐθέλων τῇ μητρὶ συμμῖξαι, mishandler ved Hjælp af sine Ledsagere dem, der ville formene ham Adgangen, og gaar derpaa ind til hende (det fremgaar af Ordene, i hvilken Hensigt). Analogien med Oidipussagnet er iøjnefaldende. Den Forskel, at i det ægyptiske Sagn den forbryderske Handling udgaar fra en bestemt Hensigt hos Sønnen, medens den i det græske er Følgen af en skæbnesvanger Uvidenhed, forklares deraf, at Sagnet hos Grækerne tidligt er kommen ind under tragisk Opfattelse og derfor er bleven udviklet i etisk Retning. Den af Herodot som Ares betegnede Guddom kan med temmelig Sikkerhed antages for identisk med Set-Typhon. Som dyrisk Inkarnation af denne Guddom nævnes Flodhesten. Om denne haves hos Plutarch en fra Ægypten stammende Notits, der sammenholdt med Herodots Be-

retning synes at faa en særlig Betydning, nemlig at den dræber sin Fader for at blande sig med sin Moder.

Anm. har med Interesse fulgt Forfatterens Redegørelse. Til Spørgsmaalets endelige Løsning synes Fremdragelsen af større Bevismateriale at være nødvendig, men dette forringer ikke det fortjenstlige i at have rejst et saa interessant mytologisk Spørgsmaal som det foreliggende.

Enhver, der har givet sig af med græsk Mytologi, vil have bemærket, at den Del af det thebanske Sagn, der knytter sig til Navnet Oidipus (forstaaet som Svullenfod, Klumpfod), fremtræder som et ydre, tilfældigt Vedhæng. Gennemborelsen af Barnets Fødder er en ganske unyttig Grusomhed, der er føjet til Udsættelsen, og spiller heller ikke senere nogen Rolle i Sagnets Økonomi, benyttes f. Eks. ikke engang ved Genkendelsen. Det er klart, at denne Del af Sagnet er yngre end Navnet, blot tilføjet som en Forklaring af dette. Forf. gør opmærksom paa, at et af Flodhestens ægyptiske Navne viser en paafaldende Lighed med det ægyptiske Ord, der betyder Fodsaal, og altsaa synes at hentyde til Dyrets plumpe Fødder. Han henstiller som en Mulighed, at vi i det ægyptiske Ord kunne have Oprindelsen til det græske Oidipus. Han lægger ikke videre Vægt paa denne Formodning; det er vel ogsaa mindre rimeligt, at de Grækere, der efter Forf.'s Antagelse have optaget den ægyptiske Myte, skulde have givet en Oversættelse af det ægyptiske Navn; de ville næppe have forstaaet Ordets særegne Betydning og maatte snarere tænkes at have optaget det i den ægyptiske Form om end med græsk Tilsnit.

J. M. Secher.

Gustav Herbig: Aktionsart und Zeitstufe. (Inaug. Diss. München. Særtryk af Indogermanische Forschungen VI 157—269.) Strassburg 1895, Trübner.

Forskellen mellem hvad man plejer at kalde imperfektiv og perfektiv Aktionsart er velbekendt fra det græske Imperfektum og Aorist, der begge er (ikke-relative) Præteritalformer og således tilhører samme «Tidstrin». Den samme Forskel træder os som bekendt imøde i den latinske Grammatik og i adskillige levende Sprog i vor Sprogæt, men intetsteds gennemtrænger den hele Verbalsystemet på en så ejendommelig Måde som i de slaviske Sprog (og Litavisk). Herbig fremhæver med Rette den store Betydning, som Begrebet Aktionsart har for Forstaaelsen af det jafetiske Verbums Udvikling, og gör opmærksom på, at Kategorien Tidstrin, der nu (som alle tilvante grammatiske Kategorier) fore-

kommer os så uundværlig, oprindelig åbenbart ikke havde Udtryk i den jafetiske Verbalfleksion. Præsens, Imperfektum, Aorist og Futurum er morfologisk ensartede, bortset fra de primære eller sekundære Personendelser, der næppe indeholder noget Udtryk for Tidstrin. Herbig antager, at Formerne med sekundære Endelser er udviklede af de primære ad lydlig Vej i de Tilfælde, hvor Verbet var enklitisk. Dette er en ret plavsibel Formodning, der allerede findes hos Zimmer KZ XXX 232; man vil dog ikke kunne vurdere denne Formodning retfærdigt uden at tage de oldirske Forhold i Betragtning (sml. Zimmer Festgruss an Roth S. 173 ff.). Forskellen mellem de anførte 4 Former og Perfektum var oprindelig ikke af temporal Art, eftersom Perfektum oprindelig var et præsentisk Tempus (iflg. Herbig en iterativ-intensiv Form). Hvorledes Udtryk for Tidstrin kan fremkomme som Resultat af Adskillelsen mellem de to Aktionsarter, lærer vi af de slaviske Sprog. — Visse Verber er ifølge deres Betydning så at sige prædestinerede til enten imperfektiv eller perfektiv Betydning; dansk *søgte* vil som oftest være Imperfektum, *opsøgte* er som oftest Aorist; dog binder dansk (og tysk) Sprogbrug ingensinde en bestemt Form til en bestemt Aktionsart; vi kan bruge *søgte* som Aorist («konstaterende»: *jeg søgte to Timer, för jeg fandt det*) og *opsøgte* som Imperfektum (iterativt: *jeg opsøgte ham daglig*). I de slaviske Sprog er derimod enhver Verbalform bunden til en bestemt Aktionsart. Det samme var åbenbart Tilfældet i Grundsproget for vor Sprogæt, hvilket giver os Nöglen til Paradigmer som *ὁράω* : *εἶδον*. Herom handler Herbig S. 220 f., S. 224 ff. og S. 198, hvor Verbet «være» anføres som et af de mest hårdnakket imperfektivt anlagte Verber; man kan tilföje «have»; ligeledes er det græske Perfektum (det latinske absolute Perfektum) imperfektivt (S. 211 f.; hvis *βεβουλεῦσθαι* var perfektivt, vilde det istedenfor «at have overlagt» betyde «at få overlagt»; Herbigs Bemærkning herom er altsaa urigtig). — Det foregående Referat vil have givet en Forestilling om Vigtigheden af det Æmne, Herbig behandler. Tilbage står da kun udtrykkelig at indskærpe, at der må medbringes en årvågen Kritik til Læsningen af hans Arbejde. Forfatterens ængstelige Frygt for at afvige fra Avtoriteter har fremkaldt en Række Uklarheder. S. 188 har H. således betegnet en Klasse af slaviske iterative Verber som perfektive; der må da bagefter tilföjes, at de dog bruges paa samme Maade som de imperfektive Verber; kortere: de er imperfektive. På samme Side indføres en ørkesløs Adskillelse mellem momentant-perfektive og durativt-perfektive Verber, hvilket volder en uendelig Forvirring, da H. andetsteds bruger «durativ» = «imperfektiv» (S. 200, S. 241 o. s. v.). Efter Curtius doceres S. 263, at Aor. Inf. og Part. kun okkasionelt får Præteritumsbetydning; i Virkeligheden har Sprogbrugen stillet Participiet nöjagtigt på samme Linje som Indikativen. S. 242 kaldes Futurumsformen

εἶμι imperfektiv (altså «jeg vil være i Bevægelse, vil være undervejs»); selvfølgelig foreligger der her en perfektiv Brug til Trods for Slavisk og Litavisk (sml. § 43, andet Stykke). På sprogfilosofisk Område bevæger Forfatteren sig usikkert. S. 193 skelnes mellem psykologiske og grammatiske Kategorier, og derefter søges de psykologiske Kategorier i — Sproget! På samme Side siges, at det grammatiske Genus i Engelsk er sunket ned til en psykologisk Kategori; som om H. håbede at finde Rester af dette Forhold i Englændernes Bevidsthed, efter at det er forsvundet fra deres Sprog. På samme Side siges, at de grammatiske Kategorier danner en Målestok for de psykologiske Kategoriers Tydelighed; denne Sætning er delvis rigtig (sml. P. K. Thorsen om Flertalsformen *Mus* o. s. v. Festskrift til Vilh. Thomsen 326 ff.; mærk også, at *Ord* [Stød, Slag, Spring] sjældnere tælles end *Huse* [Skibe, Borde], der afvigende fra Oldnordisk har faaet en Pluralendelse), delvis urigtig; en Tysker skelner næppe mindre klart mellem Personer og Ting end en Englænder *(he, she: it)* eller Dansk *(han, hun: den, det)*, og Handlingen at skære er vel for engelsk Bevidsthed *(cut)* ikke mindre tidsbunden end andre Handlinger; sml. Jespersen, Progress in Language S. 21. Under disse Omstændigheder kan jeg ikke indlade mig på at anføre alle de Punkter, hvor man må afvige fra Herbigs Fremstilling, men nöjes med at sammenfatte min Dom i de Ord, at H.'s Arbejde foruden det rigtige Hovedresultat indeholder interessante Enkeltundersøgelser og Enkeltbemærkninger navnlig med Hensyn til Græsk. — Slemme Trykfejl: S. 183 L. 25 læs «171»; S. 180 [2] «Anm. 25» (har vel Hensyn til Forf.'s Manuskript) læs «S. 171«; S. 192 L. 10 læs «imperativi» sml. S. 266

D. 3 Februar 1896.

Holger Pedersen.

Le Livre et Mistere du glorieux seigneur et martir Saint Adrien publié, d'après un manuscrit de Chantilly, aux frais de S. A. R. Mgr. *Le Duc d'Aumale,* avec introduction, table et glossaire par *Émile Picot.* Imprimé pour le Roxburghe Club. Mâcon 1895. XXXIV + 206 p. in 4⁰.

Mgr. le duc d'Aumale, désirant offrir un volume aux membres du Roxburghe Club, a cherché parmi les manuscrits de Chantilly un texte dont l'intérêt ne fût pas exclusivement français. Son choix s'est porté sur le mystère de saint Adrien, œuvre dramatique du XVe siècle, qui a dû être composée dans les Pays-Bas au point de

rencontre du français et du flamand, et dont les historiens de l'ancien théâtre français n'ont pu citer jusqu'ici que le titre. La publication de ce texte a été confiée à M. Émile Picot qui est certainement, parmi les érudits contemporains, celui qui connaît le mieux l'histoire du théâtre français avant la Renaissance. Le manuscrit dont M. Picot s'est servi est daté du 1er juin 1485.

Le mystère de saint Adrien compte 99 personages et 9588 vers. Sa valeur esthétique est mince, pour ne pas dire nulle. Il n'y a que le rôle du *Rusticus* qui offre un peu d'intérêt. M. Picot a fait précéder son édition d'une introduction très nourrie, où il donne tous les éclaircissements nécessaires : il examine la légende et les divers écrits qui l'ont propagée, et il donne une analyse très détaillée du mystère, tout en l'appréciant au point de vue historique et philologique. Je n'ai pas besoin de dire que les recherches littéraires de l'éditeur sont très bien menées et très instructives ; quant à l'appréciation philologique, on regrette qu'elle soit trop sommaire et n'éclaircisse pas suffisamment les différentes questions intéressantes que soulève la langue du mystère. Le texte a été dressé avec beaucoup de soin ; il est pourtant possible de l'améliorer par-ci par là :

V. 74 : lire, *a tresgrant erre*. — 201 : *pue*, corr. *que*. — 337 : manque une syllabe. — 352 : *n'entreot*, corr. *n'entrent*. — 794 : notez la forme curieuse *Vergant*, déformation de *Tervagant*. — 905 : *amasser gens d'armes à foison ;* remarquez l'élision de l'*e* féminin, suivi d'un *s*. Ce phénomène se retrouve aux vers 2995, 3001, 3280, 3433, etc., etc. ; souvent le copiste ne s'est même pas donné la peine d'écrire le *s* comme aux vers 1556, 3075, 4587. Comme le montrent les vers 1873, 4084, l'élision de *-es* n'était pourtant pas obligatoire (cf. Tobler, *Le vers français*, p. 76). -- 1220 : *que té nous enseigne[s] la voye ; te* = *tu* est fréquent dans notre mystère ; mais pourquoi l'éditeur imprime-t-il tantôt *té* (1234, 1999), tantôt *te* (4223, 6601) ? *te* est indubitablement la seule forme bonne. — 1236 : *mesny*, l. *mesuy ;* cette correction est bien plus simple que celle de M. P. — 1303 : *le*, corr. *la* (?). 1320 : *lye*, corr. *lyé* (cf. 1395). — 1481 : la correction de M. Picot me paraît peu assurée ; il vaudrait mieux imprimer *bon remede*. — 1692 : si ce vers n'est pas corrompu, il présente un cas d'un *e* féminin non élidé (cf. 399, 2610). La notice à la p. 198 sur « l'*e* muet non élidé » est à corriger ; le seul vers cité contient un tout autre phénomène, savoir l'élision d'un *e* féminin suivant la voyelle accentuée (cf. 3887, 4071). — 1733 : *ce*, corr. *cet* ou *cette*. — 2649 : la rime paraît demander la forme analogique *ame* au lieu de *ayme*. — 3056 : quand *souviendroit* a la prise ; corr. *ce viendroit*. — 3249 : *quanttres*, l. *quant tres*. — 3435 : 5435, l. 3435. — 3655 : 5655, l. 3655. — 3685, ce vers et plusieurs des suivants paraissent gâtés. — 3739 : *grace*, l. *guerre* (?). — 3740 : 5740, l. 3740. — 3957 : *vons*, l. *vous*. — 4778 : *déans*,

forme analogique très curieuse faite sur *céans*, *léans* ; elle se retrouve aux vers 8365, 8439, 8583. — 4886 : *ays* ; cette forme, quoique très rare et très intéressante, n'a pas été relevée dans le Glossaire. — 5348 : manque une syllabe. — 5399 : *remancier*, corr. *remercier* ou *remarcier* (?). — 6182 : *loyalement*, corr. *loyalment*. — 6740 : *avostre*, l. *a vostre*. — 6980 : *ouctroye*, corr. *ouctrie* ou *ouctrye* (cf. 7071).

M. Picot a joint à son édition une *Table alphabétique des noms propres et des matières*, et un *Glossaire* ; pour tous ceux qui connaissent et admirent les travaux antérieurs de l'habile éditeur, il est inutile d'ajouter que la *Table* est un vrai chef-d'œuvre d'exactitude. Le *Glossaire*, au contraire, aurait pu être plus complet ; on y regrette l'absence de plusieurs mots intéressants tels que *quarteron* (1522), *joli* avec le sens de « heureux » (2052), *adez* (2134), *dessannés* (1120), etc., etc. ; et de l'autre côté, on s'explique difficilement l'admission de mots comme *ardiesse*, *anfer*, *couard*, *geline*, *malvais*, etc. A la page 204 M. P. a donné une *Liste de rimes* très curieuse et tres utile, mais qui est loin d'être complète. Voici quelques additions, très succinctes ; à cause de la place je me borne à signaler les rimes sans ajouter aucune explication.

Faictes : haste (1096), *divine : digne* (1614), *plume : tu me* (1805), *outraige : feray-je* (2067), *haultesse : est-ce* (2161), *empereur : mireur* (ɔ: miroir, 2365), *guerre : voirre* (2835), *voiaige : feray-je* (2670), *meuble : peuple* (3202), *liesse : espasse* (3309), *l'empereur : jour* (3651), *faulte : autre* (3716), *dure : destruire* (3979), *ligne : divine* (4157 ; cf. 4160, 4164), *recognoistre : submettre* (5214), *traval : desloyal* (5648 ; cf. 5672), *demeure : more* (5752), *retour : d'or* (6002), *enforgiez : meschief* (6051 ; cf. 6808), *propos : folz* (6269 ; cf. 6785), *estre : arreste* (6433), *ventre : entendre* (6454), *nerz : tormentez* (6450), *estule : une* (6705), *torne : personne* (6728), *eschape : escharpe* (6738), *gloire : encoire* (6828 ; cf. *adore : encoire*, 6625), *besoigne : personne* (6814), *charge : tarde* (6935), *palaiz : pas* (6941), *haste : requeste* (7152) etc. Plusieurs de ces rimes sont de simples fautes qui attestent chez l'auteur une très grande négligence ; d'autres au contraire sont très précieuses et donnent des renseignements curieux sur la prononciation. Il serait intéressant d'examiner en détail la langue de notre Mystère : la phonétique est assez curieuse, la morphologie offre une riche moisson de formes extrêmement remarquables et la versification vacille entre les anciens principes du moyen âge et les nouveaux, dus surtout aux changements phonétiques ; enfin la syntaxe présente beaucoup de constructions intéressantes ; citons par exemple l'anacoluthe suivante : *Les dieux qui tout ont a commande Vous sault et gart* (1161—62).

Kr. Nyrop.

Le Misanthrope par *J.-B. P. Molière,* with introduction and notes by *E. G. W. Braunholtz.* Cambridge 1894, University Press. XIX + 199 p.

Cette édition se recommande par les mêmes qualités qui distinguent les publications antérieures de M. Braunholtz et que nous avons pu apprécier, dans cette même revue, à l'occasion de son édition des « Précieuses ridicules ». Le texte est très bien établi et accompagné d'un grand nombre d'éclaircissements clairs et précis. Pour l'introduction M. B. a mis à profit toute la littérature du sujet, et il a résumé, avec grande habileté, tout ce que les élèves doivent savoir sur Molière, et surtout sur le *Misanthrope.* Les annotations philologiques sont copieuses et exactes et témoignent d'une connaissance profonde de la langue française du XVIIe siècle. Bref, la nouvelle édition du *Misanthrope,* faite avec soin et avec méthode, ne mérite guère que des éloges.

Kr. Nyrop.

Il Gelindo, dramma sacro piemontese della Natività di Cristo. Edito con illustrazioni linguistiche e letterarie da *Rodolfo Renier.* Torino 1896, Carlo Clausen. IX + 254 p.

Dans cette excellente publication M. R. Renier nous donne la première édition critique du *Gelindo,* vieux drame religieux qui se représente encore dans les villages du Nord de l'Italie ; et en publiant le texte M. R. l'a fait suivre de tous les éclaircissements capables de l'expliquer et de la mieux faire comprendre.

Le *Gelindo* est une vieille Nativité piémontaise qui offre beaucoup d'intérêt et par sa forme et par son contenu ; il traite la naissance de Jésus avec diverses légendes qui s'y réfèrent, l'adoration des mages et le massacre des Innocents. Dans la dernière partie de son beau livre M. R. examine soigneusement tous ces « motifs » dont il retrace avec grande érudition le développement historique. Pourtant ses efforts se sont surtout portés sur la constitution d'un texte fidèle et exact des nombreux passages où les interlocuteurs (Gelindo et les autres bergers) s'expriment en patois. Ce patois est celui de l'*Alto Monferrato*, et le savant professeur de Turin l'a soumis à un examen très détaillé digne de tout éloge : la clarté de l'exposition et l'abondance des observations font de l'*Illustrazione linguistica* (p. 121—187) une étude dialectologique d'une grande importance. Dans le relevé phonétique on

pourrait peut-être, par-ci par-là, souhaiter des renseignements un peu plus précis ; quel est p. ex. au juste le son noté par *ï* ? M. R. le caractérise d'une manière insuffisante comme « suono di passaggio tra ü ed i ». Serait-ce par hasard une voyelle « high-mixed » telle que l'*u* du suédois *hus* ? Mais je ne m'arrêterai pas à de telles mesquineries ; il n'y a, en somme, presque rien à reprendre au livre de M. Renier, et il y a infiniment plus à profiter que je n'ai pu le dire.

Kr. Nyrop.

Ferd. Holthausen, Altisländisches Elementarbuch (Lehrbuch der altisl. Sprache. I). Weimar 1895, Felber. XV + 197 ss.

Forf. mener i sin fortale — og sikkert med rette — at der i hans fødeland kan være trang til en brugbar elementarbog i oldnordisk, da den eneste tidssvarende bog, Noreens grammatik, indeholder altfor mange detailler for begynderen. Han har derfor villet lægge det vigtigste stof til rette på en overskuelig måde, og det må visst siges, at dette er lykkedes ham på en meget tilfredsstillende måde: bogen indeholder i klar fremstilling hvad en studerende, der ikke vil göre sproget til et specialstudium, vil behøve. At lyd- og formlæren i det hele og store er baseret på Wimmers og Noreens bekendte bøger, siger sig selv, og forf. gör da heller ikke undtagen på enkelte mindre punkter fordring på originalitet. Hvad syntaxen angår, — og man må være ham taknemlig for, at han har taget den med — er sagen derimod en anden, selvom forf. erklærer, at han i stort omfang har benyttet Nygårds arbejder. Her har Holthausen nemlig gjort et förste forsøg på noget væsentligt nyt, hvad stoffets ordning angår, og det er dette, der især har interesseret anmelderen.

For et par år siden udkom et skrift af John Ries «Was ist Syntax?», der vakte stor opsigt i Tyskland og i en mængde anmeldelser blev prist som noget ualmindeligt betydeligt. Det var intet mindre end en gennemgribende kritik af den hidtil gældende opfattelse af syntaxens væsen, en kritik, der, hvis den var rigtig, måtte føre til en hel anden ordning af vore grammatikker. At Ries havde ret i meget negativt, er vel uimodsigeligt; men jeg er meget skeptisk overfor hans forsøg på at stille noget andet istedenfor det gamle, og hans bog gav desværre kun meget lidt vejledning til at danne sig en mening om, hvori det nye egentlig bestod og hvad fortrin det vilde ha, om det blev gennemført. I modsætning til Holthausen, der betegner Ries's bog som «geistvoll», må jeg nærmest betegne den som temmelig tung og kejtet

i fremstillingen; man savnede helt igennem exempler og var, ærlig talt, når man möjsommelig havde arbejdet sig igennem dens abstrakte og farveløse sprog, omtrent «so klug als wie zuvor». Man må derfor være glad over, at Holthausen har vovet at stille sig i bresjen for at vise os praktisk, hvordan en efter Ries's teorier indrettet grammatik ser ud. Resultatet forekommer mig ikke at være sådant, at det opfordrer andre til at følge det samme system. Omstillingerne er paa mange punkter så uvæsentlige, at der hverken kan være vundet meget eller tabt meget ved dem; men på andre punkter synes tabet mig at være utvivlsomt, og man kommer, så vidt jeg kan se, ikke de sproglige fænomener nærmere ind på livet ved den nye ordning.

Grammatikken deles i tre afdelinger, lydlære, ordlære og syntax (eller lære om ordföjningerne). Ordlæren deles igen i to dele, læren om ordformerne (böjnings- og orddannelseslære) og læren om ordbetydning. På samme måde skulde syntaxen efter Ries falde i to afdelinger: 1. Von der form der wortgefüge, og 2. Von der bedeutung der wortgefüge; men til en sådan sondring ser vi ikke noget hos H., og det stiller sig også for mig meget problematisk, om den kan gennemføres. Men nu i lydlæren? Hvorfor ikke også dær sondre mellem læren om lydene og læren om deres betydning? I den sidste kunde jo passende samles f. ex. de tilfælde, hvor omlyd (der som lydmekanisk proces behandles i förste afdeling) er benyttet til at modificere ordets betydning. Til en sådan sondring på dette område er der vel akkurat lige så megen (eller lige så liden) grund som på de andre felter. — I syntaxen optræder hos H. (der her næppe følger Ries) følgende underafdelinger: I. Wortgefüge. II. Satzgefüge. III. Congruenz (A. Subject. u. prädikat. B. Consecutio temporum). IV. Wortstellung. V. Kürze des ausdrucks. VI. Pleonasmus. VII. Anakoluthie. Men denne inddeling gör ikke noget rigtig heldigt indtryk og er i alt fald ikke så logisk leddelt, som man var berettiget til at vente af en tilhænger af Ries's strenge kritik af lignende opstillinger hos andre grammatikere Og hvordan forholder denne inddeling sig til Ries's definition af syntax som læren om «wortgefüge»? Er meget af det, der står under kongruens, ikke blot lære om betydningen af de enkelte ordformer? Hvorfor ikke et afsnit om satzstellung parallelt med det om wortstellung?

Også på andre punkter må man göre indvendinger mod den valgte ordning. Under «Bedeutungsleh e. B. Wortformen» får vi som förste rubrik genus, skönt det grammatiske kön på oldn. jo kun i de færreste tilfælde kan ses af ordets form; at *vif* er neutrum, vil altså kun sige, at det fordrer andre med det forbundne ord (artikel, adj. osv.) i den særskilte neutrumsform; det skulde vel altså bedst hen under kongruens. I samme afsnit gives regler for anvendelsen af de forskellige kasus, men kun, når de

står alene, altså s. k. adverbiel brug af akk., gen. osv. Disse anvendelser sondres derved vidt fra de andre anvendelser af de samme kasus, og hvad der også er påfaldende, de samme anvendelser af de samme kasus behandles på forskelligt sted, efter om det er subst. eller adj. eller pron., der sættes i vedkommende kasus. Ved denne ordning får den, der læser bogen igennem i den orden, hvori den er trykt, först f. ex. i § 374 at vide, at dativ kan anvendes «frit» adverbielt; derpå efter et langt mellemrum § 411 ff. brugen af dativ om forskel, om «beziehung», som andet sammenligningsled m. m.; så efter en § om gen. læren om dat. efter præpositioner; så kommer endelig efter endnu et mellemrum i § 433 ff. de vigtigste anvendelser af dativ (hensynsbetegnelse, ledsagende omstændigheder, midlet osv.). Jeg indser ikke, at der virkelig ved denne opstilling er vundet noget logisk fremskridt, og det forekommer mig, at man derved kommer til at rive fra hinanden ting, der virkelig står hinanden såre nær, så nær, at der findes talrige berörings- og grænsepunkter; sml. også behandlingen af tidens akkus. dels i § 375, dels i § 427. — Hvorfor er den bestemte artikel proppet ind i § 398 under læren om wortgefüge? — Et begreb, som Ries forfølger med udsøgt hån, er «mischsyntax», hvorved han forstår sammenblanding af de to ordningsprincipper, efter form og efter betydning; dette undgåes da også af Holthausen — i de med store typer trykte paragraffer; for i anm. med petit finder vi det i stort omfang, som når han § 375 fortæller, at vi istf. den der behandlede akkus. også har præp. *umb* og *of*; § 403 anm. om *af* i samme betydning som gen.; § 387, hvor til læren om præsens brugt om det fremtidige knyttes en anm. om hjælpeverberne *munu* og *skulu* som omskrivninger af fut., osv.

Man må sikkert gi Ries ret i, at spörsmålet om grammatikkens rette leddeling bør tages alvorligt op til drøftelse og at der er meget i de gængse fremstillinger, der trænger til en betydelig ændring; men jeg tror ikke, at han selv har sagt det sidste ord i sagen. Man kan naturligvis ikke bebrejde Ries de inkonsekvenser, som Holthausen er kommen til i sit forsøg på at tillæmpe læren; men på den anden side kan man på grund af Ries's egen mangelfulde fremstilling heller ikke bebrejde denne sidste, at det har været ham umuligt på basis af mesterens ord at skabe en tilfredsstillende opstilling. Det bedste vilde være, om Ries selv i en ikke for kortfattet fremstilling af et eller andet sprogs syntax viste sine teoriers praktiske brugbarhed; indtil en sådan foreligger, må man imidlertid være undskyldt, når man tror, at manglerne ved de hidtidige behandlinger ligger på helt andre punkter end de af Ries angivne; hvilke disse er, vilde det føre altfor vidt her at komme ind på, og jeg har desuden andetsteds givet antydninger om, hvordan grammatiske fænomener

efter min formening rettest bør ordnes. — At Holthausens bog trods de anførte indvendinger forekommer mig meget brugbar, har jeg allerede ovenfor sagt.

Otto Jespersen.

The Bruce, by Master John Barbour, edited by *W. W. Skeat.* (Scottish Text Society, 1893—95. To bind: CX + 351 og 431 ss.)

Barbours berömte store patriotiske «romance» eller historiske epos (forfattet omkring år 1375) foreligger her i en statelig tobinds udgave, smukt trykt på godt papir og i höj grad at anbefale for dem, der af den ene eller den anden grund har lyst til at göre sig bekendt med dette i så mange henseender mærkelige værk. Historikeren betragter det som en vigtig kilde til datidens skotske historie, selvom han alene af den grund må være på sin post og ikke ubetinget tro hvert ord, at Barbour i begyndelsen forblander de to Brucer, bedstefar og sönnesön. Senere hen står han imidlertid begivenhederne så nær, at hans beretninger, der væsentlig bygger på mundtlig tradition, får stor værdi, om han end ser med så stor beundring på sin heltekonge, at man gör bedst i at foretage små subtraktionsstykker, hver gang han angiver tallet på de på een gang af ham dræbte fjender. At Barbour selv havde villien til at tale sandhed, fremgår bl. a. af den troskyldige måde, hvorpå han VII. 25 ff. gir to beretninger om, hvordan Bruce undslap fra en farlig situation (enten ved at vade ned ad floden, så blodhunden tabte sporet, eller ved at en venligsindet bueskytte dræbte hunden): «Men enten hans frelse skete, som jeg först fortalte det, eller som jeg nu siger, så veed jeg vel, uden at lyve, at kongen slap bort ved den elv». — Störst værdi har værket dog for den, der elsker fortællinger om eventyrlige og ridderlige bedrifter; han vil i den gamle digter finde en Walter Scott in nuce, ligesom det da også er bekendt, at Scott selv i höj grad følte sig draget til Bruce og dær har hentet stof til fremstillinger både i prosa og vers. Også de steder, hvor Barbour tillader sig en exkurs fra sin helts bedrifter, er i höj grad læseværdige, således apostrofen til frihed (I. 225 ff.), stedet om kvindernes opmuntrende indflydelse på mændene (II. 548 ff.), om forskellen på kvindetårer og mandsgråd (III. 506 ff.), skildringen af våren (V. 1 ff.), af tapperhedens væsen (VI. 325 ff.), drøftelsen af spådomme og astrologi (IV. 674 ff.) osv. — Endelig har digtet betydning i sproglig henseende som et tidligt skrift på den dialekt, som senere Burns skulde kaste glans over og som i

vore dage ved Stevensons og hans efterfölgeres bestræbelser har opnået en ny blomstringsperiode.

Den foreliggende udgave indeholder först en indledning, hvori udgiveren aftrykker alle de kildesteder, hvor vi får noget at vide om forfatterens liv, derefter diskuterer hans værker og (væsentlig på basis af Kœppels og Buss's arbejder) kommer til det resultat, at hverken de fragmenter af et Troja-digt eller de legender, man har villet tilskrive Barbour, er af ham, og endelig gör rede for håndskrifterne og for principperne for sin egen udgave i modsætning til de foregående. Selve digtet følger derpå og optager foruden förste omtrent halvdelen af andet bind. Skeat har tidligere udgivet digtet for the Early English Text Society; den nye udgave adskiller sig fra denne ved ikke at angive forkortelserne i det til grund lagte håndskrift, så at den altså er læseligere. Under texten er angivet varianterne fra håndskrifter og trykte udgaver. Derpå følger to mindre skotske digte (ikke af Barbour), hvis berettigelse til at optages netop i dette bind man ikke ret ser; så omfattende noter navnlig med historiske oplysninger, og endelig glossar, der er beregnet på at indeholde alle forekommende ord uden dog ved de hyppigere forekommende at angive alle de steder, hvor de findes. Hele arbejdet med at tilvejebringe texten og oplyse vanskelighederne i den er gjort på den måde, som enhver, der er fortrolig med engelsk og særlig middelengelsk filologi, vilde ha ventet af Skeat. Helt förste klasses arbejde får man aldrig fra hans hånd: det er ikke vanskeligt at finde punkter, hvor man mærker, at han fra först af ikke har haft «skole», og hvor man kunde ønske, at han var trængt en smule nærmere ind til tingenes kerne. Dette gælder måske mest om nogle af de etymologiske forklaringer i glossaret. Man træffer undertiden i dette værk som i Skeats andre arbejder udtalelser, som man ganske svagt trækker på smilebåndet ad og hvori man kun kan se et udslag af ex-dilettantens glæde over ikke længer at være uden al videnskabelig metode. Men hvor meget må man ikke beundre hos denne utrættelige arbejder, der sender det ene omfangsrige værk ud i verden efter det andet, om hvilke man trods deres let påviselige mangler må sige, at næppe noget andet menneske i verden havde været lærd og flittig nok til at udrette det samme på alle de dær i betragtning kommende områder, selvom den og den kunde ha besörget textbehandlingen bedre, den og den anden ha givet bedre sproglige noter og den og den tredie givet bedre historiske og litterære oplysninger. Resultatet af Skeats virksomhed foreligger i en lang række af værker, der alle er i höj grad nyttige, og hvoraf flere på grund af det ringe antal virkelig fremragende mænd på den engelske filologis område er foreløbig ligefrem uundværlige. Alt i alt står verden sig vel bedre ved at ha mange af den slags mænd end ved kun at ha arbejdere, der i deres

bestræbelser for ikke at levere andet end rene mesterværker kun kommer til at præstere meget lidt til gavn for deres medmennesker.

Skriftets udgivelse er bekostet af Scottish Text Society, der på en værdig måde konkurrerer med det engelske søsterselskab; årsbidraget er en guinea, og man har anmodet mig om at meddele, at indmeldelser for de nordiske riger modtages af Skandinavisk antikvariat, Gotersgade 49, København.

Otto Jespersen.

Benedicti regula monachorum. Rec. *Edu. Woelfflin.* Leipzig 1895, Teubner. XV + 85 pp.

De Regler, Benedikt (født c. 480, død c. 540) gav for sine Munke, har efter deres Indhold nærmest Interesse fra et kirkehistorisk og kulturhistorisk Standpunkt, men fra Formens Side faa de Betydning for Sprogmanden ved at vise, hvorledes det latinske Sprog i Begyndelsen af det sjette Aarhundrede lød i en Mands Mund, der selv ikke var lærd og skrev for ulærde Munke. Det er *Wölfflins* Fortjeneste at have givet os Munkereglerne i en Tekst, saaledes som den er os overleveret i de ældste Haandskrifter, der gaa tilbage — vel ikke til Benedikts egen Tid — men dog til det ottende, et enkelt maaske til det syvende Aarhundrede. Til Sammenligning med Wölfflins Tekst har jeg benyttet en Udgave «ex vetustissimis membranis in sacro monasterio montis Casini asservatis, exemplata juxta lectionem D. Pauli *de Ferrariis*, Casinensis. Typis montis Casini. 1872.» Hvor stor Forskellen mellem de to Udgaver paa sine Steder er, vil fremgaa af et Par Linier af det 11te Kap., som hos *W.* lyder: «Post quibus lectionibus sequantur ex ordine alii sex psalmi cum antefanas sicut anteriores et versum.» Hos *F.* hedder det: «Post quas lectiones sequantur ex ordine alii sex Psalmi cum Antiphonis, sicut anteriores, et versus.» Forskellen er i Øjne faldende.

I Sitzungsberichte der philos.-philol. und der hist. Classe der k. bayer. Akad. d. Wiss. 1895. H. 3. har Wölfflin trykt et interessant Foredrag: «Benedict von Nursia und seine Mönchsregel», hvori han giver nærmere Oplysninger om Benedikts *regula* baade fra Indholdets og Formens Side.

Benedikt kom som Dreng fra Nursia til Rom for at faa den bedste Undervisning, Datiden kunde byde; men allerede 14 Aar gammel forlod han Byen for at blive Eneboer. Det var vel ikke meget, han da havde faaet lært; Græsk har han neppe kunnet. Ordet *antiphona* bruger han altid i Formen *antefana*,

og Ordet *συμπαίκτης*, (Lege)kammerat hedder (K. 27) *senpecta* med Tilføjelsen «id est seniores sapientes fratres», som om det var afledet af senex. Den hellige Skrift kjender Benedikt i en latinsk Oversættelse, tildels ældre end vulgata. *Basilius'* Munkeregler (K. 73) — Forbilledet for Benedikt — har han vel kjendt i *Rufinus'* latinske Oversættelse. Det synes at være dennes *vitae patrum* og *Cassians collationes* og *instituta*, der sigtes til i Slutningskapitlet, som de *majora doctrinae virtutumque culmina*, den kan stræbe hen til, som har tilegnet sig Munkereglerne. Om klassisk Læsning er der ikke Tale.

Om der derfor i et Skrift, der er beregnet paa ulærde Munke, findes betydelige Afvigelser fra den ældre Sprogbrug, ikke blot i Ordforraadet, men i selve Formlæren, vil man vel finde det ganske naturligt. I hvad Retning disse Afvigelser gaa, har det lille aftrykte Stykke af 11te Kapitel allerede peget hen paa. De enkelte Kasus flyde over i hinanden; Præpositionernes Styrelse bliver vaklende. I denne Henseende er det interessant at læse, hvad Gregor den store, der blev født omtrent samme Aar, som Benedikt døde, og har skrevet hans Levnet, siger i sin Kommentar til Hjob: «motus praepositionum casusque servare contemno, quia indignum vehementer existimo, ut verba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati» Naar Gregor med fuld Bevidsthed gjør Brud paa Donats Regler om Præpositionernes Styrelse og Brugen af de enkelte Kasus, saa er det vel, fordi den almindelige Talebrug netop i denne Henseende viste Vejen. Skal vi da tro, at Benedikt en Menneskealder tidligere med fuld Bevidsthed i sin *regula* har overtraadt de Regler, han som Dreng lærte i sin Donat? Det vil maaske overraske, naar jeg trods det Stykke, jeg meddelte af 11te Kapitel, dog maa besvare Spørgsmaalet med Nej. Her kommer nemlig en Ejendommelighed i de ældste Hdskr. frem, som det undrer mig er undgaaet Wölfflins Opmærksomhed.

Naar man læser Forordet og de første syv Kapitler af *regula* igjennem, vil man ikke finde en eneste Forsyndelse mod Præpositionernes *Styrelse*. I Præpositionernes *Brug* finde vi flere Ejendommeligheder: quid dulcius *ab* hac voce (i Prologen) i Stedet for quid dulcius hac voce (cfr. meliores *ab* aliis K. 2 og nihil *a* Christo carius K. 5); *foris* monasterium (K. 3), ligesom paa Italiensk fuori le mura; mors *secus* (secundum? ad) introitum delectationis posita est (K. 7). — En Ejendommelighed i Kasusforbindelsen møder os i Udtryk som: «audiamus Dominum respondentem et ostendentem nobis viam ipsius tabernaculi, *dicens*»: (Prologen) eller: «quintus humilitatis gradus est, si omnes cogitationes malas . . . abati non celaverit suo, *hortans* nos de hac re Scriptura *dicens*»: (K. 7), men det er nærmest en syntaktisk Ejendommelighed. — Det følgende Afsnit (Kap. 8—18) giver en Række enkelte Bestemmelser for Gudstjenestens Form de forskellige Dage

eller Timer. Her gaar det underlig vildt til. Foruden det Exempel, jeg allerede har anført af Kap. 11, vil jeg af Kap. 9 anføre 'de sedilia sua surgant', 'tres lectiones cum responsoria sua'. K. 11 'trea cantica de prophetarum'. I 17de Kap. læses følgende: «Tertia vero, sexta et nona item eo ordine celebretur: oratio (id est versum), hymnos earundem horarum, ternos psalmos, lectione et versu, Kyrie eleison et missas». Vi finde her en Flertalsform paa *os* og *as*. Ved Siden heraf finde vi i Kap. 18 følgende: «Digesto ergo ordine psalmorum vespertinorum reliqua, id est lectionem, responsorium, hymnum, versum vel canticum, sicut supra taxavimus, impleatur». Forskjellen i Sproget i dette Afsnit (8—18) og det foregaaende, er saa stor, at det maa være tilladt at udtale en stærk Tvivl, om alle disse Detailbestemmelser skyldes Benedikt selv. Efter det 18de Kap. følger igjen et større Afsnit, der i Sprog ganske svarer til det, vi kjende fra de første 7 Kapitler; men saa kommer vi igjen til et Par noget tvivlsomme Kapitler 41 (quibus horis oportet reficere) hvor vi finde a pentecosten og ab idus septembris og 48 (De opera manuum cotidiana) pausent in lecta sua, a kalendas octobris, excepto his (ligesom paa Italiensk), cfr. K. 59 reservato sibi usum fructuum. Ganske ejendommeligt er Forholdet i Kap. 55 (de vestiario et calciario fratrum) hvor det først hedder paa godt Latin: «Nos tamen mediocribus locis sufficere credimus monachis per singulos cucullam et tunicam (cucullam in hieme villosam, in aestate puram aut vetustam) et scapulare propter opera, indumenta pedum pedules et caligas» — men senere «et ut hoc vitium peculiaris (at besidde noget, man ikke har faaet af Abbeden) radicitus amputetur, dentur ab abbate omnia, quae sunt necessaria, id est cuculla, tunica, pedules, caligas, bracile, cultello, graffio, acu, mappula, tabulas, ut omnis auferatur necessitatis excusatio». Man kan daarlig værge sig imod den Formodning, at det sidste er Tilføjelse af en senere Haand[1].

Man kunde maaske spørge, om ikke Haandskrifternes Afskrivere har indført de senere Former i Stedet for de ældre. Virkelig er ikke alle Haandskrifter altid enige, saa der undertiden kan være Tvivl, om W. med Rette har optaget den nyere, vulgære Form; et og andet Sted kan vel ogsaa et forkortet Udtryk være urigtig udfyldt som «ab idus septembris», hvor der maaske blot har staaet «ab id. sept.»; men det forslaar dog ikke. Modsætningen mellem de enkelte Afsnit bliver altfor stor. Mit bestemte Indtryk er, at Benedikt har fulgt Donats Regler efter Evne[2]. Men da den store Kirkefader Gregor en Menneskealder senere havde

[1] Saaledes er Kap. 61 Slutn. sine consensu abbatis ejus [aut litteras commendaticias] de af mig indklamrede Ord vist en senere Tilføjelse.

[2] Præpositionen *pro* synes dog hos ham at styre Accusativ, K. 43 pro id og pro hoc ipsud K. 61.

brudt Staven over Grammatiken, var det naturligt, at en Abbed, som mente at burde tilføje Detailbestemmelser til Benedikts Regel, klædte disse i et Sprog, der i flere Henseender afveg betydelig fra det klare og efter Omstændighederne rene Sprog, som Benedikt havde ført. Naar Gregor roser Benedikts Regel som 'sermone luculentam', tænkte han dog vist mere paa Klarheden end paa Renheden, som han ingen Pris satte paa.[1]

Da Monte Casino, Benediktinernes ældste Kloster, i Aaret 580 blev ødelagt af Longobarderne, blev Benedikts Originalhaandskrift reddet.[2] Munkene tog det med sig til Rom, hvor de fik Bolig nær Laterankirken, indtil Klostret paa Monte Casino blev gjenopført 720. I Rom gjorde Gregor den Store Bekendtskab med Benedikts *regula,* som han skænkede sit fulde Bifald, men dog ikke gjorde til eneste Regel for Munkelivet. I det 6te Aarhundrede føre Benediktinerne et stille Liv. I det 7de finde vi Benedikts Regler allerede i Brug i engelske Klostre, medens vi i de franske oftest finde en Blanding af Benedikts og Columbans Regler. Men i det 8de Aarh. blev Benediks *regula* hævet til eneste Norm for Vestlandets Munke.[3] Fra den Tid synes de ældste Haandskrifter at være. Da maa de Detailbestemmelser, som i deres Sprog bære Præget af en senere Haand end Benedikts, være optagne som en integrerende Del af Munkereglerne. De findes i væsentlig samme Form i alle gamle Haandskrifter.

Det skulde glæde mig, om Mænd, der er bedre inde i den Tidsalders Sprog end jeg, vilde optage det Spørgsmaal, som her mere er opkastet end endelig besvaret, til fornyet Behandling. Men enhver, der interesserer sig for Latinens Overgang til de romanske Sprog, vil jeg anbefale at gjøre sig bekjendt med Benedikts *regula* i Wölfflins Udgave.

Joh. Forchhammer.

Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par Vilh. Thomsen. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V.) Helsingfors 1896. (Leipzig, Harrassowitz.) 224 s.

Man vil huske, hvilken opsigt det vakte, da det for godt to aar siden blev bekendt, at det var lykkedes prof. Thomsen at finde nøglen til de gaadefulde indskrifter fra Mongoliet, som

[1] At Benedikt selv har foretaget Forandringer i Indledningen, synes sikkert; at han senere har tilføjet de sidste Kapitler (67—73) er rimeligt; men Sprogformen er den samme i de ældre og nyere Stykker.

[2] Paul. Diacon. De gestis Longobard. IV. 17.

[3] Smlgn. Grützmacher: Die Bedeutung Benedikts von Nursia und seiner Regel in der Geschichte des Mönchtums. Berlin 1892.

navnlig i de nærmest foregaaende aar havde tiltrukket sig særlig opmærksomhed paa grund af nye opdagelser, der bragte et meget anseligt materiale tilveje. Hvilken videnskabelig stordaad prof. Thomsen herved har udført, behøver jeg ikke her at komme nærmere ind paa, men skal strax gaa over til at gøre rede for de resultater af fortsatte undersøgelser, som er nedlagte i ovennævnte bog.

Ved dechiffreringen viste det sig strax, at indskrifternes sprog var en tyrkisk dialekt, nært beslægtet med uigurisk, men staaende paa et ældre trin end nogen anden hidtil kendt tyrkisk dialekt. Der knytter sig altsaa for det første en betydelig sproglig interesse til disse indskrifter. I bogens første del behandles det mærkelige alfabet, medens der tillige gives en mængde interessante oplysninger om sprogformen. Medens f. ex. osmannisk rent mekanisk har overført det arabiske alfabet, der kun meget ufuldkomment svarer til dette sprogs lydsystem, finder vi her et fremmed alfabet (prof. Thomsen antager, at det er det aramæiske, der direkte eller indirekte ligger til grund) afpasset paa en meget sindrig maade, medens tillige de enkelte tegn er undergaaede endel forandringer, der giver dem en vis lighed med runerne, og som rimeligvis skyldes den omstændighed, at de opr. har været indridsede i træ; som bekendt forklares manglen af horisontale linjer i runeskriften paa samme maade. Alfabetet skrives fra højre til venstre, og det ejendommelige ved det er, at vokalerne i meget stor udstrækning er udeladte, hvor den læsende uden vanskelighed har kunnet supplere dem: konsonantforbindelsen *tmr qpγ* maa saaledes læses *tämir qapuγ* (jærnport). Dette hænger for en del sammen med, at der for de fleste konsonanters vedkommende gives to tegn, hvoraf det ene anvendes i forbindelse med velare, det andet med palatale vokaler, f. ex. *qaγan* (khan), men *kägi* (hans had), hvor *q* og *k*, *γ* og *g* udtrykker forskellige modifikationer af samme lyd. Paa samme maade anvendes forskellige t-tegn, efter som den følgende lyd er f. ex. *a* eller *ä*, osv., selv om udtalen i alt væsenligt har været den samme i bægge tilfælde

Hvad selve sprogformen angaar, bekræfter sig her i fuldeste maal den sætning, at de tyrkiske sprog viser en paafaldende konservatisme i sprogbygningen. For den, der kender ét tyrkisk sprog, f. ex. osmannisk, vil ikke blot mange ord, men ogsaa suffixerne og disses anvendelse, være forstaaelige i dette gamle sprog. Men naturligvis findes der ogsaa betydelige afvigelser fra de moderne dialekter, hvoraf følgende kan fremhæves: pluralisendelsen *-lar*, *-lär* anvendes kun meget lidt ved substantiverne og slet ikke ved verberne (osm. *evler* pl. af *ev*, hus; *severler* pl. af *sever*, han elsker); den almindelige infinitivendelse *-maq*, *-mäk* (osm. *sevmek* at elske, *almaq*, at tage) forekommer ikke; genetiv udtrykkes som oftest uden endelse og ved pronominalsuffix ved

det styrende ord, f. ex. *budun aty*, folkets navn, egl. folket dets navn, en i mange sprog hyppig konstruktion (osm. *qyzyñ ana-sy*, pigens moder, *qyzyñ* genet. af *qyz*, pige).

Den anden del af bogen indeholder transcription og oversættelse af de to store indskrifter, der for kort tid siden blev fundne nord for det gl. Karakorum, øst for Orkhonfloden, og som paa grund af deres omfang ydede prof. Thomsen det bedste materiale ved dechiffreringen. Det er mindesmærker over to tyrkiske høvdinger, som døde 731 og 734, og de har saaledes stor historisk interesse. I en almindelig indledning gives en udsigt over, hvad vi andetsteds fra ved om det tyrkiske folk, der har efterladt sig disse minder, og det er da navnlig kinesiske krøniker, der giver temmelig fyldige oplysninger, medens der kun findes spredte notitser hos enkelte byzantinske historieskrivere. Det er her som altid højst interessant at se, hvorledes forskellige kilder kan bekræfte og supplere hinanden; saaledes omtaler byzantineren Theophylactes Simocatta en by ved navn *Ταυγάστ*, hvilket ord her i indskriften findes under formen *tabγač* og betyder kinesisk. — Ifølge de kinesiske krøniker optræder tyrkerne allerede teml. tidligt som et mægtigt folk i egnene omkr. Altaibjærgene. Ca. 600 deles de i et vestligt og et østligt rige, af hvilke det sidste i den følgende tid volder kineserne mange bryderier ved idelige indfald. Det lykkes dog at overvinde dem 630, og de stod nu en tid lang som skatskyldige under Kinas overhøjhed, indtil *Qutluγ* (den lykkelige) 681 gjorde oprør og lod sig udraabe til khan. Han døde nogle aar efter og efterlod sig to sønner; hans yngre broder, som Kineserne kalder *Mik-tsoat*, blev saa hersker og gjorde adskillige indfald i Kina, bekæmpede ogsaa andre folkeslag og hævede atter det tyrkiske rige til en vis magt. Han regerede imidlertid grusomt og faldt 716 paa et tog mod en oprørsk stamme. *Kül-tegin*, den yngste af Qutluγs sønner, ryddede nu Mik-tsoats børn af vejen og satte sin broder, af Kineserne kaldt *Me-ki-lien*, paa tronen. Han antog titlen *Bilgä qaγan* (den vise khan) og vilde angribe Kina, men blev raadet derfra og kom efterhaanden til at staa i et meget venligt forhold til den kinesiske kejser. Da Kül-tegin faldt 731, lod kejseren sætte et mindesmærke for ham, og da khanen 734 blev forgivet, sørgede han meget over ham og lod ligeledes rejse et mindesmærke.

Det er disse to mindestene, der omtales af Kineserne, som nu er komne for dagens lys. Paa den østlige side af bægge stenene findes kinesiske indskrifter, hvoraf dog kun den ene er læselig; en oversættelse heraf, besørget af den engelske sinolog Parker, meddeles s 212 ff.; da den ikke er af samme indhold som de tyrkiske, har den ikke kunnet bidrage til tydningen af dem. Disse sidste er meget omfangsrige og har for en stor del samme indhold. I den første taler khanen, fortæller om tyrkernes

ældre historie, om sin fader og onkel, men særlig om sine og broderens felttog, dennes død og sin sorg derover; i den anden taler den afdøde khans søn paa lignende maade. Naar man er vant til at tænke sig folkeslagene i Midtasien som typen paa raahed og barbari, «gule skelende schakaler fra ørkenen Gobi», som Hehn kalder dem, er det meget overraskende i disse indskrifter at finde en ejendommelig udviklet stil og en vis poetisk flugt, som f. ex. der, hvor khanen udtrykker sin sorg over broderens død, eller hvor han bebrejder tyrkerne deres indre stridigheder.

Til oversættelsen er føjet meget fyldige noter. Med stedse stigende beundring følger man prof. Thomsens behandling af de talrige dunkle steder og læser de interessante og lærerige udviklinger. Som det var at vente, indtager dette værk som prof. Thomsens øvrige en meget høj rang i metodologisk henseende. Dette træder navnlig stærkt frem paa de ikke faa punkter, hvor han har en anden opfattelse end prof. Radloff. Som det vil være mange bekendt, havde denne ved hjælp af det af prof. Thomsen meddelte alfabet i løbet af meget kort tid faaet den første af indskrifterne udgivet med oversættelse. Selvfølgelig afholdt dette ikke prof. Thomsen fra at fortsætte med sin tolkning, saa meget mere, som det var ham klart, at R. havde forhastet sig betydeligt og end ikke i en snart paafølgende fornyet udgave, hvor den anden indskr. er taget med, naaede at tilfredsstille de krav, man kunde stille til hans arbejde. I tredje levering af sit værk, hvor der findes en mængde forbedringer og rettelser, fremhæver han selv, hvad der er hans metode: indskrifternes sprog er for ham et led i den store kæde af tyrkiske dialekter, og det er ham om at gøre strax at anvise det dets plads deri, medens prof. Thomsen kun søger at tyde det ved hjælp af de andre dialekter. Det er ikke vanskeligt at afgøre, hvad der paa sagens nuværende standpunkt er det rigtigste. I overensstemmelse med sin metode foretager da R. ogsaa de mest vilkaarlige forandringer uden at tage hensyn til, hvad der tydeligt staar paa stenene, som naar han f. ex. retter *kök*, blaa, til *öküś*, talrig, medens derimod prof. Thomsen ikke uden særlige tvingende grunde antager, at der foreligger en skrivefejl. Og hvad oversættelsen angaar, tager R. ikke tilbørligt hensyn til, hvad der virkelig giver mening, som naar han oversætter: «Als ihr nun vernahmt, dass Kül-tägin umgekommen war, da wart ihr (alle wie) gestorben», hvor prof. Thomsen oversætter: «Hvis K.-t. ikke havde været, vilde mange af jer have fundet døden».

Det er ikke muligt paa saa begrænset en plads at fremhæve alt det interessante, der findes i denne bog, som vækker éns højeste beundring, og jeg vil indtrængende opfordre enhver, der interesserer sig for sproglige undersøgelser, til at læse den selv. Med selv et meget lille forraad af kundskaber i tyrkisk

er man i stand til at følge oversættelsen ved hjælp af det vedføjede glossar og faa et indblik i, hvad virkelig forskning vil sige. Og der er sikkert ingen tvivl om, at prof. Thomsen for fagmænd har bygget et paalideligt og sikkert grundlag, hvorfra der kan naas frem til videre resultater.

Kr. Sandfeld Jensen.

Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling. Utgivna för «Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur». I. *Texter med inledning* av *Axel Kock* och *Carl af Petersens*. Kbhvn. 1889—94. VIII + 148 + 283 s. II. *Kommentar* av *Axel Kock*. Kbhvn. 1891—92. VI + 445 s.

Den samling af latinske sentenser med vedføjet oversættelse, der gaar under P. Laales navn og i slutningen af middelalderen var en almindelig benyttet skolebog, er bevaret i dansk og i svensk redaktion. For faa aar siden fandt underbibliotekar C. Weeke i bindet af en bog i det store kgl. bibliotek i Kjøbenhavn to blade af et haandskrift fra c. 1450, der indeholder 40 af P. Laales ordsprog med dansk oversættelse. Før dette fund kjendte man kun det unicum af en udgave, trykt i Kjøbenhavn hos Gotfred af Ghemen aar 1506, som ejes af Kjøbenhavns universitetsbibliotek. Fra Danmark er P. Laales ordsprogssamling bleven overført til Sverrig; en svensk text fra det 15. aarh. findes i Upsalas universitetsbibliotek. Den danske palæotyp fra 1506 er udgiven af Nyerup 1828, det svenske haandskrift er udgivet af Reuterdahl 1840, og det er de samme skrifter, der nu paa ny ere udgivne af Axel Kock og Carl af Petersens. Som et tillæg til den danske text er det danske haandskriftbrudstykke optaget.

Den danske palæotyp betegnes af udgiverne som D, haandskriftbrudstykket som H og det svenske haandskrift som S. Ved hvert ordsprog er det angivet, om og hvor det findes i de andre to samlinger. F. ex. D 26: Agni raro puto que*mquam* dare munera muto Hoo giffwer dwmme laam [H 7, S 26]. Det vil altsaa sige, at ordsproget findes som nr. 7 i det danske haandskriftbrudstykke og som nr. 26 i det svenske haandskrift.

Det siges i fortalen til udgaven 1506, at den nu er rettet med flid af lærde mænd ved Kjøbenhavns universitet. Ikke desmindre er den vrimlende fuld af de groveste trykfejl. Særlig hyppig er forbytning af bogstaver, der ligne hverandre i udseende. Disse trykfejl have udgiverne rettet, dog saaledes at

det stadig er angivet, hvad der i virkeligheden staar i texten: Det rettede ord er mærket med en foransat stjærne, og i en note under siden er den mislykkede form anført. Ofte meddele noterne ikke blot, hvad der staar i udg. 1506 (A), men ogsaa hvad der staar i Gotfred af Ghemens optryk 1508 (a) og i Chr. Pedersens udgave, Paris 1515 (B).

Det kan maaske forekomme en og anden ved et flygtigt øjekast, at denne gjenoptrykning af aabenbare fejl er en altfor vidt dreven nøjagtighed. Naar der f. ex. staar baadhc, saa ved jo enhver, at meningen har været baadhe. Ved nærmere overvejelse maa man dog være udgiverne taknemmelig ogsaa for dette. Der er nemlig ikke faa steder, hvor der forekommer stavemaader, som i og for sig godt kunde være udtryk for sproglige ejendommeligheder, men som man alligevel paa grund af tryk- eller skrivefejlenes mængde ikke tør tillægge nogen betydning. D 1096 staar waræ (at være). Andre steder staar *wæræ*. Skjønt waræ i middelalderen havde literær existens, og skjønt der er danske dialekter, som have *a* i dette ord (lollandsk langt, dunkelt *a*; bornholmsk kort *a*), tør man dog ikke antage waræ for andet her end trykfejl for wæræ. D 1110 har kær (ɔ: kar). Jeg maa opfatte det som en trykfejl for kar. Jeg kan ikke give Axel Kock (se Komm.) medhold i, at man heri maaske kan have en form med R-omlyd. D 969 har gaar. Andre steder: gaardh. At *th* (*dh*, *d*) var stumt efter *r* allerede i middelalderen, nærer jeg ingen tvivl om; men bortfaldet her viser intet i saa henseende. D 1148 har komer istedenfor det sædvanlige ko*m*mer. Det er blot ved, at der fejlagtig er sat *o* istedenfor *o* med en streg over. Paa samme maade er der i D 1199 kommet til at staa naffen, haffen istedenfor naffn, haffn, idet der er sat *n* med streg over istedenfor *n*.

Hvilke vanskeligheder, der ere forbundne med udgivelsen af et værk som nærværende, ved kun den, der selv har prøvet det. Det er ikke lykkedes helt at holde fejl ude. Ved sammenligning med originalen har jeg fundet følgende at rette:

D 8	staar	tijd	skal staa	tijdh
D 95	»	høss	»	høꝰss
D 155	»	vel	»	wel
D 178	»	Naar	»	Nar
D 194	»	sedh	»	seedh
D 195	»	meth	»	m*eth*
D 220	»	word	»	wordh
D 292	»	være	»	wære
D 328	»	lidhen	»	lidh*en*
D 364	»	Naar	»	Nar
D 389	»	øwe	»	øwæ
D 520	»	eeth andhet	»	eet andhet
D 567	»	staaff	»	staff

D	604	staar	wee then	skal staa	wee ær then
D	653	»	føwe	»	føwæ
D	738	»	tha	»	thaa
D	751	»	Sørghende	»	Sørghendhe
D	844	»	karll scal	»	karll scall

D 82, not. 6 staar A hwunen skal staa A hwune*n*.

Indledningen og kommentaren indeholde sandsynligvis alt, hvad der tidligere er skrevet om P. Laales ordsprog, og der bliver vel heller ikke stort mere at sige om dem i fremtiden. Der anstilles undersøgelser om ordsprogenes oprindelse og samlingens tilblivelse, om ordsprogenes bygning og indbyrdes anordning, om samlingens skjæbne som skolebog og siden som folkebog, om sprogformen, om P. Laales person o. s. v. Enhver, der interesserer sig for de nordiske landes kultur- og sproghistorie, skylder de to svenske lærde tak for deres værdifulde arbejde.

P. K. Thorsen.

Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, udgivne af det philologisk-historiske Samfund. Bind IV—V, Nr. 16—24. Kbhvn. 1894—95, Kleins forlag.

Af denne fortjenstfulde samling, som vidner godt for det filologiske studium herhjemme. foreligger der atter 2 bind, omfattende 9 numre, der behandler højst forskellige og på forskellig måde interessante æmner. Filologiens Nestor, *J. L. Ussing*, har givet en oversigt over de resultater, som de nyeste undersøgelser i det gamle Troja har ført til; *J. L. Heiberg* møder med to bidrag: Eros, en skitse over denne forestillings udvikling hos Grækerne, og en skildring af samfundsreformatoren Plethons ideer og virksomhed; rektor *P. Petersen* har oversat Aristofanes' Frøer. Middelalderen tilhører *Oluf Nielsens* fremstilling af oldfranske legendedigte om jomfru Marias og Kristi liv og *Emil Gigas'* behandling af Esau og Jakob som dramatiske Figurer. *Fr. Moth* har oversat den morsomme, anonyme satire: Pave Julius' Død, og *Raphael Meyer* paaviser i en afhandling om Götz von Berlichingen det goetheske dramas forudsætninger. Af sproglig, men tillige kulturhistorisk interesse er *Oluf Thomsens*: Egennavne som sprogrødder i Fransk.

Det er glædeligt at se, hvormange nye bidragydere der er kommet til de tidligere, og det må håbes, at samlingen, der stadig fortsættes, vil finde mange subskribenter blandt filologerne «i videste forstand».

K. H.

Coniectanea.

Platon. Crit. p. 44 d. *ΣΩ. Εἰ γὰρ ὤφελον, ὦ Κρίτων, οἷοί τ' εἶναι οἱ πολλοὶ τὰ μέγιστα κακὰ ἐργάζεσθαι, ἵνα οἷοί τ' ἦσαν καὶ ἀγαθὰ τὰ μέγιστα, καὶ καλῶς ἂν εἶχεν· νῦν δὲ οὐδέτερα οἷοί τε· οὔτε γὰρ φρόνιμον οὔτε ἄφρονα δυνατοὶ ποιῆσαι, ποιοῦσι δὲ τοῦτο ὅ,τι ἂν τύχωσιν.]* Quotienscunque ad hunc locum legendum explicandumve reverti, extremis verbis facere non possum quin offendar. Vulgus *ὅτι ἂν τύχωσι τοῦτο ποιοῦσι* i. e. omnia imprudentes et inscientes faciunt; cui membro oppositum esse debuit, vulgus nihil neque boni neque mali prudens aut sciens facere. Nam quod vulgus nemini prudentiam aut imprudentiam afferre potest, licet Platonicum sit, huc certe non pertinet. Aut ego fallor aut minima mutatione *ἄφρον* scribendum, quo facto haec sententia evadet: *neque enim prudens* (bevidst rigtigt) *quicquam neque imprudens* (bevidst urigtigt) *facere possunt, sed* cet. Ne autem quis in pronomine *τι* omisso haereat, locos q. s. Thucyd. VI 21, 1: *εἴπερ βουλόμεθα ἄξιον τῆς διανοίας δρᾶν* et Demosth. XX 47: *πῶς οὐχ ὑπέρδεινον ποιήσομεν* (hunc quidem Kruegero debeo) conferat velim.

Thucyd. IV 66, 4. *ξυνέβησάν τε πρῶτα μὲν τὰ μακρὰ τείχη ἑλεῖν Ἀθηναίους (ἦν δὲ σταδίων μάλιστα ὀκτὼ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν Νίσαιαν τὸν λιμένα αὐτῶν), ὅπως μὴ ἐπιβοηθήσωσιν ἐκ τῆς Νισαίας οἱ Πελοποννήσιοι, ἐν ᾗ αὐτοὶ μόνοι ἐφρούρουν βεβαιότητος ἕνεκα τῶν Μεγάρων, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἄνω πόλιν πειρᾶσθαι ἐνδοῦναι·]* Subiectum verbi *πειρᾶσθαι* non Athenienses, sed populares Megarensium cum Atheniensibus pactionem facientes esse in conspicuo est; sed mire satis *ξυνέβησαν πειρᾶσθαι* de re quam se ipsos facturos esse promittunt ponitur. Rescribendum, si quid video, *πειράσεσθαι*, quod liberius a verbo *ξυνέβησαν* pendet.

Xenoph. Instit. Cyri I 3, 10.] *Καὶ τί δή, ἔφη, ὦ Κῦρε, τἆλλα μιμούμενος τὸν Σάκαν οὐκ ἀπερρόφησας τοῦ οἴνου;]* Hoc loco *οὐ κατερρόφησας* scribendum esse, e verbis quae proxime praecedunt: *οἱ δ' ἄρα τῶν βασιλέων οἰνοχόοι . . . καταρροφοῦσι κτέ.* luce clarius apparet.

Carolus Hude.

